

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ – ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ΚΟΝΙΔΗΣ

ΤΟ ΣΙΝΑ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ
(ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΕΣ)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2011

ΤΟ ΣΙΝΑ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ
(ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΕΣ)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ – ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ΚΟΝΙΔΗΣ

**ΤΟ ΣΙΝΑ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ
(ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΕΣ)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2011

Συμβουλευτική Έπιτροπή:

1. Απόστολος Παπαϊωάννου, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ίωαννίνων, έπιβλέπων
2. Σπυρίδων Πανταζής, Καθηγητής, Π.Τ.Ν, Παν/μίου Ίωαννίνων
3. Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Άν. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Άθηνών

«Η έγκρισις τής διδακτορικής έργασίας υπό του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών τής Σχολής Έπιστημών Άγωγής του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων δέν ύποδηλοί άποδοχή τών γνωμών του συγγραφέως»

(Ν. 5343/32, άρθρο 202/2)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έργασία πού ακολουθεῖ ἐπιγράφεται: «**Τό Σινά καί ἡ Ἑλληνική Παιδεία (ΙΗ' καί ΙΘ' αἰῶνες)**». Στό πλαίσιο τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐρευνοῦμε τή σχέση τῆς Ἱεράς Μονῆς Σινᾶ μέ τήν ἑλληνική Παιδεία σέ μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο κατά τήν ὅποια τό Γένος ἀφυπνίζεται πνευματικά γιά νά ἀκολουθήσει στή συνέχεια καί ἡ ἐθνική ἀνάστασή του.

Εἶναι γεγονός ὅτι γιά τήν Ἱερά Μονή Σινᾶ ὑπάρχει πλουσιότατη βιβλιογραφία. Πλήθος μελετητῶν Ἑλλήνων καί ξένων -ἰδιαίτερα κατά τόν 20ο αἰῶνα- προσεγγίζουν τό συγκεκριμένο μοναστικό καθίδρυμα μέ ἐνδιαφέροντα ἱστορικά, ἀρχιτεκτονικά, ἀρχαιολογικά, κλπ. Παράλληλα πολλές ἐργασίες ἔχουν δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας σχετικῶς μέ τήν παιδευτική διεργασία πού συντελέστηκε στούς τελευταίους δύο αἰῶνες καί τήν συμβολή τῆς Ἐκκλησίας γενικά σέ αὐτήν. Μία εἰδική μελέτη ὅμως ἡ ὅποια νά πραγματεύεται ἀποκλειστικά τήν σχέση τῆς Μονῆς τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου μέ τήν παιδεία τῆ συγκεκριμένη χρονική περίοδο ἀπουσιάζει ἀπό τόν χῶρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καί τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Αὐτή, λοιπόν, ἡ παντελής ἔλλειψη συστηματικῆς ἱστορικῆς καί παιδαγωγικῆς μελέτης πού θά ἐρευνᾷ τή σχέση τῆς Μονῆς Σινᾶ μέ τή Παιδεία σέ μία περίοδο κρίσιμη γιά τό Γένος, μᾶς ὤθησε στήν σύνταξη τῆς παρούσης διδακτορικῆς διατριβῆς.

Επομένως τό ἐρώτημα πού φιλοδοξεῖ νά ἀπαντήσει ἡ ἐργασία μας εἶναι: Κατά πόσο συνέβαλλε σέ αὐτή τήν παιδευτική διεργασία πού ὀδήγησε στήν πνευματική καί ἐθνική ἀναγέννηση τοῦ Γένους, τό ἱστορικό καθίδρυμα τῆς ἐρήμου – ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ - τό ὅποιο χαρακτηρίζεται ἀπό μία μακραίωνη ἱστορία συνεχόμενης παρουσίας ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ μοναχισμοῦ σέ ἕναν τόπο πού ἀποτελεῖ τό σημεῖο σύζευξης δύο ἡπείρων καί τό σταυροδρόμι λαῶν, θρησκειῶν καί πολιτισμῶν.

Ἡ ἀπάντηση στό ἀνωτέρω ἐρώτημα ἀπαίτησε μία ἐπίπονη πορεία ἐρεύνης, συλλογῆς καί ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ. Στό πλαίσιο τῆς διαδικασίας αὐτῆς χρησιμοποιήθηκαν - πέραν τῶν διαφόρων δημοσιευμένων πηγῶν - καί ἀνέκδοτο ἀρχεῖακό ὑλικό προερχόμενο ἀπό τό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Σινᾶ. Ἡ μελέτη τοῦ συγκεκριμένου ἀνέκδοτου ὑλικοῦ μᾶς ἐπέτρεψε νά ἐμβαθύνουμε στό βίο καί τήν δραστηριότητα ὄλων τῶν πεπαιδευμένων μελῶν τῆς κοινότητος τῆς Μονῆς τῆ χρονική περίοδο τῶν δύο αἰῶνων ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀποσαφηνίσαμε τή σύνδεση τῆς Μονῆς μέ ἐκπαιδευτικά κέντρα καί ἐστίες παιδείας σέ ὀλόκληρο τόν χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσόγειου.

Παράλληλα, παρουσιάζουμε αναλυτικά τό περιεχόμενο δεκαέξι ανέκδοτων μαθηματαρίων τά όποία φυλάσσονται στην Συναϊτική Βιβλιοθήκη· τά ανέκδοτα αυτά Μαθηματάρια - πού προέρχονται προφανώς από τή γραφίδα τών Συναϊτών Μαθητῶν - έρχονται ως φυσική εξέλιξη τών όσων μνημονεύονται στα πρώτα κεφάλαια τής εργασίας άφού άποτυπώνουν στην πράξη τήν εκπαιδευτική δραστηριότητα τών μελῶν τής μοναστικής κοινότητας τήν έρευνώμενη ιστορική περίοδο.

Αναφέραμε ότι ή άφορμή γιά τήν άνάληψη τής παρούσης εργασίας και ή κατευθυντήρια γραμμή σέ όλη τή διάρκεια τής συγγραφής υπήρξε ή ανάγκη πληρώσεως του έπιστημονικού και έρευνητικού κενού πού ύφίσταται στην έπιστήμη όσον άφορᾶ στην παιδευτική προσφορά του Συναϊτικού Μοναχισμού κατά τήν νεώτερη περίοδο. Τελικώς, τολμοῦμε νά έπισημάνουμε, ότι ή παρούσα εργασία άποτελεῖ τήν πρώτη συστηματική παρουσίαση τής εκπαιδευτικής δραστηριότητας και μορφωτικής προσφοράς τής Ιερᾶς Μονῆς του Σινᾶ, τόσο σέ επίπεδο πεπαιδευμένων προσώπων - μελῶν τής μοναστικής κοινότητας, όσο και σέ επίπεδο συγκρότησης και λειτουργίας οργανωμένων έστιῶν παροχής παιδείας. Έτσι φρονοῦμε ότι ή διατριβή-παρά τίς τυχόν έλλείψεις, παραλείψεις και άτέλειες ενός άνθρώπινου έργου- καλύπτει τό αισθητό έπιστημονικό κενό πού μνημονεύσαμε.

Η ολοκλήρωση τής διατριβῆς όφείλεται στη χάρη του έν Τριάδι Θεού, πού έκδηλώθηκε διά μέσον πολλῶν άνθρώπων πρός τούς όποίους ή εὐγνωμοσύνη μας θά εἶναι αἰώνια. Αλλά και ή πνευματική άρωγή τής πανσόφου Αἰκατερίνας μέ φυσικούς και ύπερβατικούς τρόπους ήταν αισθητή καθ' όλο τό χρονικό διάστημα τής συγγραφῆς τής παρούσης διατριβῆς.

Έτσι, παραδίδοντες τήν εργασία πρός κρίση, έπιθυμοῦμε νά εκφράσουμε τά αισθήματα τών εὐχαριστιῶν μας πρωτίστως πρός τόν Ποιμενάρχη μας, Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Σπάρτης κ.κ. Ευστάθιο, γιά τήν άμέριστη συμπαράσταση και τήν πατρική του ένθάρρυνση πού μᾶς συντρόφευαν και μᾶς έμψύχωναν σέ όλη τή μακρά και επίπονη πορεία τής εργασίας. Πιστεύουμε άκραδάντως ότι διά τών άρχιερατικῶν αὐτοῦ εὐχῶν και προσευχῶν κατέστη δυνατή ή ολοκλήρωση τής παρούσας διατριβῆς.

Ίδιαιτέρως εὐχαριστοῦμε επίπλεον τόν έπιβλέποντα Καθηγητή κ. Απόστολο Παπαϊωάννου γιά τήν παρασχεθεῖσα άκαδημαϊκή βοήθεια σέ όλα τά στάδια τής πραγματοποιήσεως τής συγγραφῆς. Θερμές εὐχαριστίες άπευθύνουμε όμοίως και πρός τά υπόλοιπα μέλη

τῆς τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς Καθηγητές κ.κ. Σπυρίδωνα Πανταζῆ καί Χαρά-
λαμπο Μπαμπούνη,

Ἡ σκέψη μας στρέφεται εὐγνωμόνως καί πρός τούς Καθηγητές κ. Ἀθανάσιο Ἀντωνόπουλο καί κα. Φλώρα Κρητικοῦ γιά τήν πολύτιμη συνεισφορά τους ἰδιαίτερώς στά στάδια τῆς μορφοποιήσεως τοῦ ἐρευνητικοῦ πεδίου τῆς ἐργασίας, ἀλλά καί στήν κα. Βασιλική Βολτῆ, ἡ ὁποία συνέβαλλε τά μέγιστα σέ ὅτι ἀφορᾷ στήν φιλολογική ἀρτιότητα τῆς διατριβῆς. Ὅλοι τους μελέτησαν σέ βάθος τήν παρούσα ἐργασία καί μέ τήν πολύτιμη ἐπιστημονική ἐμπειρία καί κατάρτησή του ὁ καθένας συνέβαλε στήν ἀρτιώτερη παρουσία σῆς τῆς.

Ἡ ἐργασία αὐτή ἀποτελεῖ καρπό πολυετοῦς προσωπικῆς ἐρεῦνης στήν Βιβλιοθήκη καί στό Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ. Γιά αὐτό ἐπιθυμοῦμε νά εὐχαριστήσουμε ὀλόκληρη τήν Σιναϊτική Ἀδελφότητα γιά τήν ἐγκάρδια ἀδελφική φιλοξενία τήν ὁποία μᾶς παρεῖχε καί, εἰδικῶς, τόν Σεβασμιώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ, Φαράν καί Ραῖθῶ κ.κ. Δαμιανόν καί τήν περί αὐτόν Ἱεράν Σύναξιν. Ἀξιοχρέως μνημονεύουμε τόν δικαῖο τῆς Μονῆς καί πνευματικό καθοδηγητή μας π. Πάμφιλο, γιά τήν πολύτιμη βοήθεια καί ἐξυπηρέτησή του τόσο σέ πρακτικό ἐπίπεδο, ὅσο καί γιά τίς ἐπιστημονικές συμβουλευτικές ὁδηγίες του κατά τή διεξαγωγή τῆς παρούσης ἐρευνας καί συγγραφῆς. Ἰδιαίτερώς μνημονεύουμε τόν Βιβλιοφύλακα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς π. Ἰουστῖνο τόν ὁποῖον καί εὐγνωμόνως εὐχαριστοῦμε γιά τήν οὐσιαστική βοήθεια στήν συγκέντρωση τοῦ ἐρευνητικοῦ ὑλικοῦ. Δέν θά πρέπει νά λησμονήσουμε καί τήν πολύτιμη ἐργασία φωτογράφισης τοῦ ἀρχεῖο ὑλικοῦ τήν ὁποία μέ κάθε προθυμία ἐπιτέλεσαν οἱ φερέλπιδες νέοι Δαμιανός Κασωτάκης καί Στυλιανός Ράμμος.

Παράλληλα, ὁμῶς, ὀφείλουμε θερμές εὐχαριστίες καί στό προσωπικό τῶν Βιβλιοθηκῶν στίς ὁποῖες ἐπικουρικῶς ἐργαστήκαμε γιά τήν διευκόλυνση καί ἐξυπηρέτηση πού μᾶς παρεῖχαν στή συλλογή τοῦ ὑλικοῦ: τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ ἰδίου Πανεπιστημίου, ὅπως ἐπίσης καί τῆς Δημόσιας Κεντρικῆς Βιβλιοθήκης Σπάρτης.

Μεγάλες καί πολλές εὐχαριστίες ὀφείλουμε καί πρός τά μέλη, ξεχωριστά στό καθένα, τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἁγίων Αναργύρων Πάρνωνος, τῆς Μονῆς τῆς μετανοίας μας, γιά τήν πολύτιμη βοήθεια, στήριξη καί ὑπομονή τους κατά

τή διάρκεια τῆς συγκέντρωσης καί σύνταξης τῆς παρουσίας ἐργασίας. Οἱ ἀγιαναργυρίτες πατέρες γινόντουσαν οἱ πρῶτοι κοινωνοὶ τῶν προβληματισμῶν καί προβλημάτων μας καί αὐτοὶ ἦταν, πού σέ πολλά ἀπό τὰ ἀδιέξοδα μας, πρότειναν τήν ἐνδεδειγμένη ὁδὸ πορείας.

Ὁλοκληρώνοντας τό προλογικό σημείωμα αἰσθανόμεσθε ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκφράσουμε τὴν εὐγνωμοσύνη μας σέ ἓνα πρόσωπο τό ὁποῖο στάθηκε ἡ οὐσιαστικὴ ἀφορμὴ τῆς ἐνασχολήσεως μὲ τό συγκεκριμένο θέμα καί μᾶς ἐνέπνευσε καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς ἔρευνας καί συγγραφῆς. Πρόκειται γιὰ τὸν **Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ἀργυροκάστρου κ.κ. Δημήτριο**. Ὁ Σεβ. Δημήτριος Σιναΐτης διετέλεσε κατὰ τό παρελθόν Σκευοφύλαξ καί Βιβλιοφύλαξ στήν Ἱερά Μονή Σινᾶ· δέν ὑπῆρξε ὁμως μόνον ἓνας ἀπλός φύλακας βιβλίων καί χειρογράφων ἀλλὰ ἀκαταπόνητος ἐρευνητῆς καί μελετητῆς αὐτῶν. Ἡ διακονία του στήν Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη ἀποτελεῖ σταθμὸ στήν νεώτερη ἱστορία τοῦ Σινᾶ καί ἡ πολύτιμη προσφορὰ του στό ἔργο τῆς ἔρευνας, τῆς διάσωσης, τῆς ταξινόμησης καί τῆς μελέτης τῶν Κωδίκων καί τῶν ἀρχετύπων βιβλίων ἀνεκτίμητη. Τό γεγονός αὐτό φρονοῦμε ὅτι τὸν κατατάσσει δικαίως στήν χορεία τῶν πρό αὐτοῦ λογίων Σιναΐτῶν Πατέρων, οἱ ὁποῖοι συνδύαζαν ἐπιτυχῶς τὴν μεγάλη τους ἀγάπη γιὰ τὰ γράμματα καί τὴν μελέτη μὲ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καί ἄσκηση. Σέ αὐτόν λοιπόν τό Σιναΐτη, ὁ ὁποῖος πατρικά μᾶς «δάνεισε» τὴν πολύτιμη ἐμπειρία του, **ταπεινῶς ἀφιερώνουμε τὴν παρούσα ἐργασία ὡς ἐλάχιστο ἀντίδωρο τῆς μεγίστης προσφορᾶς του.**

Ἀρχιμ. Πορφύριος Κονίδης

Ἰωάννινα, 25 Νοεμβρίου 2011

Μνήμη τῆς Ἀγίας καί πανσόφου

Μεγαλομάρτυρος Αἰκατερίνης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	13
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	19
1. Ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ στήν ἱστορική διαδρομή: Σύντομη γεωγραφική καί ἱστορική προσέγγιση.....	19
1.1 Γεωγραφικός προσδιορισμός.....	19
1.2 Ἡ ἱστορική διαδρομή τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος τῆς Ἱεράς Μονῆς Σινᾶ.....	21
1.2.1 Γεγονότα-σταθμοί στήν ἱστορική πορεία τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος μέχρι καί τόν 17ο αἰ.....	21
1.2.2 Ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ κατά τόν ΙΗ' καί τον ΙΘ' αἰώνα.....	26
2. Ἐπισκόπηση τῆς σύγχρονης ἔρευνας.....	28
3. Ἐρευνητική μεθοδολογία καί διάρθρωση τοῦ περιεχομένου τῆς διατριβῆς.....	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	44
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ.....	44
1.1 Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις.....	44
1.1.1 Οἱ μορφωτικές συνθήκες στόν ἑλληνικό χώρο.....	45
1.1.2 Ἡ ἐκπαιδευτική καί μορφωτική κατάσταση στόν γεωγραφικό χώρο τῆς Αἰγύπτου κατά τόν 18ο καί τόν 19ο αἰώνα.....	60
1.2 Λόγιοι ἀρχιεπίσκοποι τῆς Ἱ. Μονῆς τοῦ Σινᾶ.....	66
1.2.1 Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις.....	66
1.2.2 Ἰωαννίκιος Α' (Λάσκαρης) ὁ Πελοποννήσιος (1671-1702).....	70
1.2.3 Κοσμᾶς ὁ Βυζάντιος (1703-1707).....	72
1.2.4 Ἀθανάσιος Γ' ὁ ἐκ Ναούσης (1708-1720).....	78
1.2.5 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λέσβιος (1721-1728).....	79
1.2.6 Νικηφόρος Μαρθάλης (1728-1748).....	80
1.2.7 Κύριλλος Β' ὁ Κρήτης (1759-1790).....	84
1.2.8 Δωρόθεος Β' ὁ Βυζάντιος (1794-1797).....	86
1.2.9 Κωνστάντιος Β' (1804-1859) καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης Α' (1830-1834).....	87
1.2.10 Κύριλλος Γ' ὁ Βυζάντιος (1859-1866).....	92
1.2.11 Καλλίστρατος ὁ ἐξ Ἀλατσάτων (1867-1885).....	94
1.2.12 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	97
1.3 Διδάσκαλοι καί μαθητές τῆς Ἱ. Μονῆς Σινᾶ κατά τόν 18ο καί τόν 19ο αἰώνα.....	101
1.3.1 Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις.....	101
1.3.2 Γεράσιμος Ὑαλινᾶς, ἱερομόναχος.....	103
1.3.3 Ἡσαΐας ἱερομόναχος, διδάσκαλος.....	104
1.3.4 Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρήτης, διδάσκαλος.....	108
1.3.5 Ἱερεμίας ὁ Κρήτης, διδάσκαλος.....	121
1.3.6 Βασίλειος Συμαῖος, ὑποδιδάσκαλος.....	124
1.3.7 Κωνστάντιος μοναχός Σιναΐτης Ζαγοραῖος.....	125
1.3.8 Παχώμιος ἱερομόναχος.....	127
1.3.9 Ἀναστάσιος ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης.....	128
1.3.10 Ἀνώνυμος Σιναΐτης.....	129
1.3.11 Παπα-Ἰωακείμ Σιναΐτης.....	130
1.3.12 Ἱερομόναχος Ἰωακείμ Καββάκος.....	130
1.3.13 Γαβριήλ ἱεροδιακόνος Σιναΐτης.....	131
1.3.14 Δαμιανός Σιναΐτης.....	132
1.3.15 Θεοδόσιος μοναχός, Σιναΐτης.....	132
1.3.16 Γερμανός Σιναΐτης (Ἀφθονίδης).....	134

1.3.17 Καλλίστρατος Σιναΐτης.....	138
1.3.18 Μελχισεδέκ μοναχός, ό Κρής.....	139
1.3.19 Μακάριος μοναχός, διδάσκαλος.....	140
1.3.20 Λουκάς (Αθανασίου), μοναχός.....	141
1.3.21 Μακάριος ιερομόναχος, ό Κρής.....	141
1.3.22 Μελέτιος ιεροδιάκονος, Κύπριος.....	142
1.3.23 Γεώργιος Κρής.....	142
1.3.24 Μελέτιος Σιναΐτης, ιεροδιάκονος (Άρεστόβουλος).....	143
1.3.25 Ίγνάτιος Σιναΐτης, ιεροδιάκονος.....	144
1.3.26 Νίκανδρος μοναχός Σιναΐτης.....	145
1.3.27 Σωφρόνιος Σιναΐτης (Κοραής), αρχιεπίσκοπος Μπελιγραδίου.....	146
1.3.28 Γραφείς καί αντιγραφείς χειρογράφων.....	147
1.3.29 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	148
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	151
ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ'	
ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΠΗΓΩΝ.....	151
2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	151
2.2 Η Σιναΐτική Σχολή τής Άγίας Αικατερίνης στό Μετόχι του Χάνδακα (1550-1640):	
Ίδρυση, διάρκεια καί γνωστικά αντικείμενα.....	154
2.3 Μουσικό κωδικογραφικό έργαστήρι τόν 18ο αιώνα.....	168
2.4 Μουσική Σχολή στό Σιναΐτικό Μετόχι Κωνσταντινούπολης (1815).....	170
2.5 Αμπέτειος Σχολή Καΐρου.....	176
2.6 Η «Άρτισύστατος έν τῷ Ίερῷ Μοναστηρίῳ Σχολή» τόν 19ο αιώνα.....	192
2.7 Σχολείο στό Σιναΐτικό Μετόχι τής Ραϊθού.....	195
2.8 Η εκπαιδευτική προσφορά τής ιερᾶς Μονής του Σινᾶ στην περιοχή τῶν Σερρών.....	207
2.9 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	210
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	213
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΣΙΝΑΪΤΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ'	
ΑΙΩΝΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΠΗΓΩΝ.....	213
3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	213
3.1.1 Τά Μαθηματάρια ως ύποστηρικτικό εκπαιδευτικό ύλικό.....	213
3.1.2 Μορφές του ύποστηρικτικού εκπαιδευτικού ύλικού.....	215
3.1.3 Χαρακτηριστικά του ύποστηρικτικού εκπαιδευτικού ύλικού.....	215
3.1.4 Προβλήματα κατά τήν καταγραφή του περιεχομένου τῶν Μαθηματᾶριων – Κωδίκων.....	218
3.2 Σινᾶ 2158.....	221
3.3 Σινᾶ 2160.....	246
3.4 Σινᾶ 2162.....	252
3.5 Σινᾶ 2166.....	255
3.6 Σινᾶ 2173.....	260
3.7 Σινᾶ 2174.....	270
3.8 Σινᾶ 2179.....	276
3.9 Σινᾶ 2181.....	285
3.10 Σινᾶ 2182.....	293
3.11 Σινᾶ 2183.....	301
3.12 Σινᾶ 2220.....	314
3.13 Σινᾶ 2225B'.....	319
3.14 Σινᾶ 2233.....	323
3.15 Σινᾶ 2270B'.....	336
3.16 Σινᾶ 2271B.....	341
3.17 Σινᾶ 2295 B'.....	344
3.18 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	347

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο	349
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	349
4.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις	349
4.1.1 Ίστορική εξέλιξη της ανάπτυξης του εκπαιδευτικού υλικού	349
4.1.2 Πηγές εκπαιδευτικού υλικού: Έγκυκλοπαιδεία	353
4.2 Αναλυτική παρουσίαση του εκπαιδευτικού υλικού	357
4.2.1 Πρότυπα αρχαίας ελληνικής γραμματείας: Μῦθοι, παραωδίες, κάτοπτρα ήγεμόνων, παραινετικοί ἢ γνωμικοί στίχοι (ἀποφθέγματα)	357
4.2.2 Ἐκκλησιαστική ὑμνολογία καί ποίηση: Ἀσματικοί κανόνες	362
4.2.3 Ἐπιστολές ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐκκλησιαστικῶν καί βυζαντινῶν συγγραφέων	365
4.2.4 Ρητορικά μαθήματα ἀρχαίων Ἑλλήνων ρητόρων καί ἱστορικῶν συγγραφέων	369
α) Δημοσθένης	370
β) Θουκυδίδης	371
γ) Λιβάνιος	371
δ) Ἰσοκράτης	372
ε) Περί τῆς ἀπουσίας ἔργων τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καί τοῦ Θεμιστίου	373
4.2.5 Ρητορικά μαθήματα ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων	374
α) Συνέσιος	376
β) Μέγας Βασίλειος	377
γ) Γρηγόριος Θεολόγος	378
δ) Ἰωάννης Χρυσόστομος	380
ε) Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης	382
4.2.6 Ἔργα ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων καί συγγραφέων	383
α) Λουκιανός	383
β) Ξενοφώντας	384
γ) Πλούταρχος	385
δ) Πλάτων	387
ε) Περί τῆς ἀπουσίας τῶν ἔργων τοῦ Ὀμήρου	389
4.2.7 Ἔργα ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων	390
α) Πρόκλος	390
β) Ἀντωνίου Βυζαντίου «Χρηστοθήθεια»	391
4.2.8 Συμπερασματικές παρατηρήσεις	393
 ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	 395
 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΣΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΤΩΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΩΝ	 406
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 407
Α) ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	407
Β) ΠΗΓΕΣ	407
Γ) ΜΕΛΕΤΕΣ	410
Δ) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΠΗΓΕΣ	421
Ε) ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	422

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

<i>EEBΣ</i>	Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
<i>Ἐκκλ. Ἀλ.</i>	Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια (Κωνσταντινούπολη)
<i>HME</i>	Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος
<i>ΘHE</i>	Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία
<i>ΘXE</i>	Θρησκευτική καὶ Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία
<i>IEE</i>	Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους
<i>MEE</i>	Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια
<i>NE</i>	Νέος Ἑλληνομνήμων
<i>OEΣB</i>	Ὄργανισμός Ἐκδόσεων Σχολικῶν Βιβλίων
<i>PG</i>	Patrologia cursus completus: Series Graeca, ἔκδ. J.P.Migne
<i>αί.</i>	αἰών / αἰῶνος
<i>ἀνέκδ.</i>	ἀνέκδοτο / ἀνέκδοτη
<i>ἄρθρ.</i>	ἄρθρο / ἄρθρα
<i>ἀριθμ.</i>	ἀριθμός
<i>α/α</i>	αὔξων ἀριθμός
<i>ἀρχιεπ.</i>	ἀρχιεπίσκοπος
<i>ἀρχιμ.</i>	ἀρχιμανδρίτης
<i>βλ.</i>	βλέπε
<i>διδ. διατριβή</i>	διδακτορική διατριβή
<i>ἔκδ.</i>	ἔκδοση
<i>ἐπιμ.</i>	ἐπιμέλεια
<i>ἐπιστ.</i>	ἐπιστολή
<i>ἐποπτ.</i>	ἐποπτεία / ἐπόπτης
<i>ἔτ.</i>	ἔτος
<i>ἐφημ.</i>	ἐφημερίδα
<i>ἡμερ.</i>	ἡμερομηνία
<i>ἱερομ.</i>	ἱερομόναχος
<i>κατάλ.</i>	κατάλογος
<i>κ.ἄ.</i>	καί ἄλλοι / καί ἄλλα
<i>κ. ἐξ.</i>	καί ἐξῆς
<i>κεφ.</i>	κεφάλαιο / κεφάλαια
<i>κ.λπ.</i>	καί λοιπά

κ.ο.κ.	καί οὕτω καθ' ἐξῆς
κ.τ.λ.	καί τά λοιπά
Μ.	Μαθηματάριον / Μαθηματάρια
μτφρ.	μετάφραση / μεταφραστής
μ.Χ.	μετά Χριστόν
νεότ. ἀρίθμ.	νεότερη ἀρίθμηση
ὄ.π.	ὅπου παραπάνω
π.	περίπου
π.Χ.	πρό Χριστοῦ
παρ.	παράγραφος
περ.	περιοδικό
πρβλ.	παράβαλε
σ.	σελίδα / σελίδες
σ.σ.	σημείωση συντάκτη
σημ.	σημείωση
Σινᾶ	Συναϊτικός κώδικας
στ.	στήλη / στήλες
στίχ.	στίχος / στίχοι
τεύχ.	τεῦχος / τεύχη
τόμ.	τόμος / τόμοι
ὑποσ.	ὑποσημείωση / ὑποσημειώσεις
φ.	φύλλο / φύλλα
φωτ. ἀνατ.	φωτοστατική ἀνατύπωση
χ. ἀρ.	χωρίς ἀρίθμηση
χ.τ.χ.	χωρίς τόπο, χρονολογία
χ.χ.	χωρίς χρονολόγηση
&	καί
p.	page
r	recto
v	verso
[sic]	ὅπως ἀνευρέθη
[...]	παραλείπεται κείμενο
////	ἀποξεσμένο ἢ σβησμένο ἢ ἀποκομμένο κείμενο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ στήν ἱστορική διαδρομή: Σύντομη γεωγραφική καί ἱστορική προσέγγιση

1.1 Γεωγραφικός προσδιορισμός

«Δέν ὑπάρχει εἰς τόν ἀρχαῖον κόσμον τόσον πενιχρός καί ἀσήμαντος τόπος, ὅστις ἔγινε τόσον ἱερός καί θρυλικός, ὅπως τό Σινᾶ τῆς Ἀραβίας».¹ Μέ αὐτά τά λόγια, τά ὁποῖα συμπυκνώνουν τόσο τή θρησκευτική ὅσο καί τήν κοινωνική προσφορά τῆς Ἱεράς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ ἀνά τούς αἰῶνες, εἰσάγει τή συγγραφική περιγραφή του ἔνας ἀπό τούς σημαντικότερους μελετητές τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς. Καί πράγματι, μέσα σέ αὐτή τήν ἀνυδροῦ καί ἀπαράκλητη περιοχὴ θεμελιώνεται –κάτω ἀπό δύσκολες θρησκευτικές, κοινωνικές καί κλιματολογικές συνθήκες– ὁ Σιναϊτικὸς μοναχισμὸς, προσφέροντας μοναδικῆς σημασίας πνευματικὴ ἐργασία καί προσφορά τόσο σέ τοπικὸ ὅσο καί σέ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ χερσόνησος τοῦ Σινᾶ τοποθετεῖται στό γεωγραφικὸ τρίγωνο τό ὁποῖο σχηματίζεται ἀνάμεσα στήν ἔρημο Τίχ, στόν κόλπο τοῦ Σουέζ καί στόν κόλπο τῆς Ἀκαμπα. Ἡ τοπογραφία τῆς περιοχῆς χαρακτηρίζεται ὡς ὄρεινὴ καί ἀνυδροῦ, καθὼς προσδιορίζεται ἀπό μεγάλες ἐρημικὲς ἐκτάσεις, οἱ ὁποῖες περιβάλλονται ἀπό γρανιτώδη βουνά.² Λόγω αὐτῆς τῆς ἐδαφικῆς μορφολογίας ἀφ' ἑνὸς καί τῆς γνωστῆς παλαιστινιακῆς ἀρχαίας

---

1. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἱεράς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, [Παράρτημα τοῦ περ. «Ἑλληνικά», ἔκδ. Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 5. Περισσότερα περὶ αὐτοῦ βλ. στό: *Περιγραφή τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ*, ἔκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ, ἐν Ἀθήναις 1978, σ. 107-110. Ἐπίσης βλ. καί Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας*, ἔκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1980.

2. Ἡ ψηλότερη κορυφὴ τοῦ ὄρεινοῦ συγκροτήματος φέρει τό ὄνομα τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καί εὐρίσκεται δύο χιλιάδες ἑξακόσια δύο μέτρα ἀπὸ τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Κατόπιν ἀκολουθοῦν τό ὄρος *Οὐ Σωμάρ* (2.575μ.), τό ὄρος *Σάμπαγγ* (2.556μ.), ἡ *ἁγία Κορυφή* ἢ τοῦ *Μαῦσέως* (2.244μ.), τό *Σερμπάλ* (2.052 μ.) καί διάφορες ἄλλες κορυφές. Βλ. σχετικῶς: Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονὴ τοῦ Ὄρους Σινᾶ*, (ἐπιστασία Γρηγορίου Παπαμιχαήλ), 1932, σ. 46-50. Βλ. ἐπίσης καί Αθανασίου Παλιούρα, *Ἱερά Μονή Σινᾶ*, ἔκδ. Ἱεράς Μονῆς Σινᾶ, Ἀθήνα 1985, σ. 7.

πόλης Πέτρα ἀφ' ἑτέρου, ἡ περιοχή εἶναι γνωστή καί ὡς Πετραία Ἀραβία.³ Σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ στό παλαιδιαθηκικό βιβλίο τῆς Ἐξόδου,⁴ τά διάφορα εὐρήματα,⁵ ἀλλά καί τίς μαρτυρίες τῶν γραπτῶν πηγῶν, ἡ ὑπαρξη ἀνθρώπινης παρουσίας στόν τόπο αὐτό μαρτυρεῖται ἤδη ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή. Οἱ πληθυσμοί, βεβαίως, ἀναγκαστικά ἀκολουθοῦσαν τόν νομαδικό τρόπο διαβίωσης ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς λειψυδρίας καί τοῦ πετρώδους ἐδάφους. Τά συγκεκριμένα αὐτά χαρακτηριστικά δέν εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη συστηματικῶν γεωργικῶν καλλιιεργειῶν, τά προϊόντα τῶν ὁποίων θά ἐπέλυαν τό ἐπισιτιστικό πρόβλημα τῶν γηγενῶν κατοίκων, ἐξασφαλίζοντας σ' αὐτούς μονιμότητα σέ ἕναν τόπο καί ἐπιτρέποντάς τους δημιουργική πολιτιστική ἀνάπτυξη.⁶

Στή σύγχρονη ἐποχή οἱ νομαδικές αὐτές φυλές ἔχουν ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στίς ἐλάχιστες κοιλάδες-ὀάσεις, ὅπως στήν ὄαση Φαράν, στίς ὁποῖες ἐντοπίζεται περιορισμένη ὑπαρξη νεροῦ, συγκροτῶντας ἔτσι μικροῦς οἰκισμούς μέ λειτουργία σχολείων, θρησκευτικῶν εὐκτήριων οἰκῶν καί ἄλλων δημόσιων κτηρίων διοικητικῆς φύσεως. Σέ αὐτές τίς περιοχές ἡ περιορισμένη σέ ἔκταση καλλιιεργήσιμη γῆ σέ συνδυασμό μέ τήν αὐτοφυῆ ὑπαρξη γηγενοῦς χλωρίδας συντηροῦν ὄριακά τά μέλη τῶν οικογενειῶν τῶν ἄλλοτε περιπλανώμενων ὁμάδων τῆς ἐρήμου, καί συγκεκριμένα τῶν Βεδουϊνῶν.⁷ Κάποιες ἀπό αὐ-

---

3. Ἡ περιοχή αὐτή παλαιότερα, ἐπί αὐτοκρατορίας Τραϊανοῦ, ὀνομαζόταν καί *Τρίτη Παλαιστίνη*. βλ. Κ. Αμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 5.

4. Βλ. Ἐξοδος 2:15 κ.έξ.

5. Κατά τόν Ἐμμ. Παντελάκη: «Καί μεταλλεῖα δέ χαλκοῦ καί σιδήρου, κυάνου (περουζέ), πορφύριτου καί ἄλλων μετάλλων ὑπάρχουν εἰς τήν χερσόνησον ταύτην, εἰς τά ὁποῖα οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου ἀπό τοῦ 5000 ἔτους πρό Χριστοῦ ἐξετέλουν εὐρείας ἐργασίας, ὡς μαρτυροῦν τά μετὰ μακρῶν στοῶν σωζόμενα εἰσέτι λατομεῖα εἰς πολλά μέρη». Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ* (μετά 20 εἰκόνων), ἐν Αθήναις 1939, σ.12-13.

6. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ ἱερά Μονή...*, ὁ.π., σ. 13-14: «Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις τῆς χώρας, ὥστε πολυάνθρωποι μόνιμοι συνοικισμοί δέν ἤμποροῦν νά ἰδρυθοῦν ἐν αὐτῇ καί δι' αὐτό ἐρείπια πόλεων παλαιῶν πουθενά δέν εὐρίσκονται». Βλ. ἐπίσης καί Ἐξοδος 2:15 κ.έξ. Περισσότερα γιά τό συγκεκριμένο θέμα βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὄρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 63-87.

7. Σήμερα, βέβαια, οἱ συνθήκες ἔχουν μεταβληθεῖ. Σημαντικό βιοποριστικό ρόλο διαδραματίζει ὁ τουρισμός, ὁ ὁποῖος τά τελευταῖα χρόνια ἔχει λάβει αὐξητικές τάσεις. Ἡ εὐκολη καί γρήγορη ἀπόκτηση χρημάτων ἀπό τούς πολυπληθεῖς προσκυνητές-ἐπισκέπτες ἔχει ἐπιβάλλει μιά νοοτροπία ἡ ὁποία ὑπαγορεύει περισσότερο τήν ἐπιβίωση μέσω τῆς ἐπατείας ἢ τῆς πώλησης ἀναμνηστικῶν εἰδῶν, πού ἀφοροῦν καί σχετίζονται μέ τήν περιοχή, καί λιγότερο μέ τήν προώθηση καλλιέργειας καί μόρφωσης τῶν παιδιῶν στά σχολεῖα. Ἐνα μικρό ποσοστό τῶν γηγενῶν παιδιῶν προωθοῦνται στό νά ὀλοκληρώσουν τήν πρωτοβάθμια καί τή μέση ἐκπαίδευση (δημοτικό-γυμνάσιο) καί ἕνα ἀκόμη μικρότερο προχωρεῖ γιά ἀνώτερες σπουδές. Σέ

τές τις φυλές,⁸ συνεχίζοντας και στη σύγχρονη εποχή τη μακραίωνη παράδοση, προσφέρουν τις έμμισθες σέ πολλές περιπτώσεις ύπηρεσίες τους στην αδελφότητα της Μονής της Αγ. Αικατερίνης Σινᾶ.

1.2 Ἡ ιστορική διαδρομή της μοναστικής αδελφότητας της Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ

1.2.1 Γεγονότα-σταθμοί στην ιστορική πορεία της μοναστικής αδελφότητας μέχρι και τόν 17ο αἰ.

Από τούς πρώτους μετά Χριστόν αἰῶνες, κατά τούς οποίους ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται στούς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ διάφορες μορφές πνευματικῆς ἄσκησης,⁹ ἡ Σιναϊτική χερσόνησος ἐπελέγη ὡς τόπος μόνιμης ἐγκαταβίωσης. Στό γεωγραφικό της χῶρο συγκεντρώθηκαν προοδευτικά πολλοί ἀσκητές, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐπιλέξει ἤδη ἀπό τό τέλος τοῦ 3ου αἰ. τίς ποικίλες μορφές τοῦ ἀναχωρητικοῦ βίου.¹⁰ Καί αὐτό συνέβη πα-

---

αὐτό τόν τομέα σημαντική εἶναι ἡ προσφορά τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, ἡ ὁποία χρηματοδοτεῖ τίς σπουδές ὄσων ντόπιων ἐπιθυμοῦν νά σπουδάσουν.

8. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Ἱερά Μονή...*, ὁ.π., σ. 13-14· βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ'-ΙΘ' αἰ.)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1987. [Παράρτημα τοῦ περ. *Νέα Σιών*, τόμος ΟΘ' (1987)], σ. 13-14.

9. Τά γυμνάσματα αὐτά ἔθεταν ὡς προϋπόθεση τήν ἀποταγή γιά προσωπική ἀναφορά καί ἔνωση μέ τόν Θεό, τήν ἡσυχία γιά ἀπόκτηση αὐτογνωσίας καί τή σωματική ἄσκηση γιά τήν καταπολέμηση τῶν παθῶν. Τέτοιες μορφές ἄσκησης εἶναι: ἡ νηστεία, ἡ παρθενία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ ἀδιάλειπτη προσευχή, ἡ ἔμπρακτη μετάνοια, ἡ ἀκτημοσύνη, ἡ φυγή ἀπό τούς θορύβους καί τούς περισπασμούς τῆς πόλης.

10. Ἀπό τά μέσα τοῦ 3ου αἰ. ἐμφανίζεται στήν Αἴγυπτο ἡ σημαντικότερη ἔκφραση τῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεων, ὁ ἀναχωρητισμός, πού μοναδικό σκοπό εἶχε τήν πληρέστερη κοινωνία μέ τόν Θεό. Ὁ ἀναχωρητισμός συνίσταται στή φυγή τῶν ἑνασκουμένων ἀπό τίς πόλεις στίς ἐγγύς ἢ καί σέ ἀπομακρυσμένες ἐρημικές περιοχές γιά ἀπερίσπαστη ἐπίδοση στό πνευματικό ἀγώνισμα τῆς ἄσκησης. Ἀπό τόν ἀναχωρητισμό μεταβαίνουμε στίς ἄλλες μορφές μοναχισμοῦ. Ἀπτή γέφυρα μετάβασης ἀπό τή μιά πνευματική ἀναζήτηση στήν ἄλλη ὑπῆρξε ὁ ἀσκητικός βίος τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου. Πρῶτος αὐτός, κατά τά τέλη τοῦ 3ου (περ. 270 μ. Χ.) καί τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ., ἀνεχώρησε στά ἐνδότερα τῆς ἐρήμου ἀναζητῶντας περισσότερη ἡσυχία πρὸς ἐκπλήρωση τῶν μεταφυσικῶν ἀναζητήσεων του. Τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή, παρατηρεῖται ἡ ἐμφάνιση καί τῶν ἄλλων δύο μορφῶν μοναχισμοῦ: τοῦ σκητιώτικου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μεταβατική μορφή ἀπό τήν ἐρημητική στήν τρίτη μορφή, τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ. Ἰδρυτές τοῦ σκητιώτικου μοναχισμοῦ θεωροῦνται οἱ ὄσιοι Ἀμμούν καί Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, μέ ἀντίστοιχα μοναστικά κέντρα στήν ἔρημο τῆς Νιτρίας καί στή σκήτη τῆς Αἰγύπτου (βορειοδυτικά τοῦ Καΐρου) καί παράλληλα στίς ἐρήμους τοῦ Σινᾶ καί τῆς Παλαιστίνης. Ἰδρυτής τῆς τρίτης μορ-

ρά τούς πολλαπλούς κινδύνους, πού προέρχονταν από τή σκληρότητα τῶν Βεδουίνων τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου.¹¹ Κατά τόν 4ο αἰ. παρατηρεῖται πολυπληθῆς προσέλευση ἀσκητῶν¹² στήν ἐρημο τοῦ Σινᾶ, οἱ ὅποιοι προέρχονταν ὄχι μόνο ἀπό τήν Αἴγυπτο, ἀλλά καί ἀπό τή Μεσοποτάμια, τή Συρία, τήν Παλαιστίνη καί τίς εὐρύτερες γεωγραφικές περιοχές. Ὅπως μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ, ἕνας σημαντικός ἀριθμός ἀναχωρητῶν ἀνέδειξε, ἤδη ἀπό τή χρονική περίοδο τοῦ 4ο αἰ., τή σπουδαιότητα τῆς ἐρήμου τοῦ Σινᾶ γιά τήν ἐφαρμογή τῆς ἐν ἡσυχία ἀσκήσεως μέ συνέπεια νά καταστεῖ περίφημο κέντρο ἄσκησης γιά ὁλόκληρο τόν τότε χριστιανικό κόσμο. Ἡ ἐπιλογή αὐτή, βέβαια, δέν ἦταν ἀπόρροια μόνο τοῦ ἀσκητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ¹³ –ὁ ὁποῖος πήγαζε ἀπό τήν ἱερότητα τοῦ τόπου–¹⁴ ἀλλά καί ἀπό τούς διωγμούς κατά τῶν Χριστιανῶν,¹⁵ ἰδιαίτερα στή δεύτερη περίοδο αὐτῶν.¹⁶ Κατά τή δεύτερη αὐτή περίοδο οἱ Χριστιανοί ἐδιώκοντο μέ βάση τήν ἐπίσημη νομοθεσία, ἀφοῦ ὁ Χριστιανισμός εἶχε καταδικασθεῖ ὡς *religio illicita*.¹⁷

φῆς τοῦ μοναχικοῦ τρόπου ζωῆς εἶναι ὁ ὄσιος Παχώμιος, ὁ ὁποῖος ἰδρύει τό πρῶτο μοναστήρι στήν Ταβεννησία τῆς ἄνω Θηβαΐδος, περίπου τήν ἴδια χρονική περίοδο. [Βλ. σχετικά: Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τόμ. Α', Ἀθήνα³ 1997, σ. 935 κ.έξ.]

11. Βλ. Σπυριδῶνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα...*, ὁ.π., σ. 13 καί ἰδιαίτερα στήν ὑποσ. 1, ὅπου γίνεται ἐκτενής ἀναφορά περί τῶν διαφόρων φυλῶν τῶν Βεδουϊνῶν καί παρατίθεται σχετική βιβλιογραφία.
12. Ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ Μ. Ἀντωνίου πολλοί ἀσκητές, περί τούς 5.000, ἐγκαταστάθηκαν στούς πρόποδες τοῦ Σινᾶ καί τῶν ἄλλων βουνῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Σερμπάλ, ὅπου ἐπιδόθηκαν σέ σκληρή πνευματική καί σωματική ἄσκηση. Στήν κατοίκηση τῆς περιοχῆς συνετέλεσε καί ἡ μείωση τῶν κινδύνων ἀπό διάφορες ἐπιδρομές. [Βλ. καί Χαριλ. Σ. Τζώγα, «Μοναχισμός», *ΘΗΕ* 9 (1963), σ. 18-35].
13. Ἐκεῖ, λοιπόν, γύρω ἀπό τούς ἁγίους καί ἱερούς τόπους, ἄρχισαν νά συρρέουν οἱ πρῶτοι ἐρημίτες καί μέ τόν καιρό νά δημιουργοῦν μεγάλα καί ὀργανωμένα μοναστικά κέντρα. Ἴσως σ' αὐτή τήν ἀνάπτυξη νά συνετέλεσε σημαντικά καί ἡ σκληρότητα τῆς ἀνυδρῆς καί ἀγονῆς ἐρήμου. Ἐνα τέτοιο ἀπαράκλητο περιβάλλον βοήθησε στήν ἐπίτευξη τῶν στόχων τοῦ μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος, κατά τή διαμορφωθεῖσα ἤδη χριστιανική ἀντίληψη τῆς περιόδου τῶν πρώτων αἰώνων, ὀφείλε νά εἶναι «κατώδυνος ψυχή ἐν διηνεκῇ μνήμη θανάτου ἀδολεσχοῦσα καί ὑπνώπτουσα καί γρηγοροῦσα». [Βλ. Ἰωάννου Χ. Ταρνανίδη, «Τό θεοβάδιστο ὄρος Σινᾶ καί ἡ Ἱερά Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης», *Ἱερά Προσκυνηματα Προπύργια τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἑλληνική Ἐθνική Γραμμή Σταυρος Πανουσόπουλος, χ.χ., σ. 362].
14. Σύμφωνα μέ τή χριστιανική παράδοση, τά μέρη ὅπου συντελέστηκαν θεοφάνειες ἢ ἔλαβαν χώρα ἐσχατολογικά γεγονότα σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους (Ἱεροσόλυμα, Σινᾶ) ἔμειναν στή μνήμη τῶν πιστῶν ὡς τόποι θεϊκῆς παρουσίας καί ξεχωριστῆς εὐλογίας. Γιά τόν λόγο αὐτό λειτούργησαν ὡς παγκόσμιοι πόλοι θρησκευτικῆς ἔλξης καί ἀντικείμενα προσκυνηματικῆς ἐπίσκεψης.
15. Βλ. Περικλέους Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱεράς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1978, σ. 38.
16. Ἡ δεύτερη αὐτή περίοδος ἀρχίζει μέ τούς διωγμούς τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249-253) καί τερματίζεται μέ τό διάταγμα τοῦ Γαλερίου (30/4/311), σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἐπιτρεπόταν

Μέ βάση τούς άνωτέρω γεωγραφικούς, ίστορικούς καί κοινωνικούς παράγοντες, περιμετρικά τοῦ ὄρους Χωρήβ, καθώς καί στήν τοποθεσία τῆς Φλεγόμενης Βάτου, ὅπως καί στήν περιοχή τῆς ὄσης τῆς Φαράν¹⁸ συγκροτήθηκαν οἱ πρῶτες μοναστικές κοινότητες. Σχεδόν ταυτόχρονα, καί γιά τήν κάλυψη τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀναχωρητῶν, θεμελιώθηκαν καί οἰκοδομήθηκαν στούς τόπους τῆς ἀσκήσεως μικροί – ὡς προς τήν ἔκτασή τους – λατρευτικοί χώροι. Ἡ *Αἰθερία* στό *Ὀδοιπορικό* της,¹⁹ τό ὅποιο γράφηκε στό τέλος τοῦ 4ου αἰ. (385-388), ἐνῶ περιγράφει τήν ὑποδοχή πού ἔτυχε ἀπό τούς ἀσκητές τῆς περιοχῆς, ταυτόχρονα καταθέτει τίς μαρτυρίες της γιά τήν ὑπαρξη μικρῶν ναῶν πλησίον τῆς Βάτου, στήν κορυφή τοῦ ὄρους Σινᾶ, ὅπως ἐπίσης καί ἐντός τῶν ὀρίων τοῦ ὄρους Χωρήβ.²⁰

στούς χριστιανούς νά τελοῦν ἐλεύθερα τίς λατρευτικές τους πράξεις καί ἀναγνωρίζοταν σ' αὐτούς ἡ νομιμότητα τῆς παρουσίας τους στόν χώρο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

17. Βλ. σχετικά Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα...*, ὁ.π., σ. 16, ὑποσ. 3· καί ὁσον ἀφορᾷ στούς διωγμούς βλ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* τόμ. Α', Αθήναι 1997, σ. 124-129. Βλ. καί Χαρίλ. Σ. Τζώγα, «Μοναχισμός...», ὁ.π., σ. 18-35. Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ἡ φυγή ἀπό τή χριστιανική κοινότητα μέ ἀποκλειστικό κριτήριο τῆ σωτηρία ἀπό τούς διωγμούς ἐπικρίθηκε ἀπό τό σύνολο τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἄρνηση τοῦ Χριστοῦ γιά τόν κόσμο.
18. Ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα στήν πόλη τῆς Φαράν τῆς Αἰγύπτου ἀποκάλυψε ὅτι στήν περιοχή ὑπῆρχε προχριστιανικός καταυλισμός, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποίου ἐκχριστιανίστηκαν τόν 4ο αἰ. ἀπό τόν μοναχό Μωυσή, ὁ ὁποῖος μόναζε στή λαύρα τῆς Ραϊθοῦ. Σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες ὁ Μωυσῆς ἀπήλλαξε τόν φύλαρχο τῶν Φαρανιτῶν Ὁβεδιανό ἀπό ἕναν δαίμονα πού τόν βασάνιζε. Γιά τό συγκεκριμένο θέμα βλ. περισσότερα στό Peter Grossmann, *Ἡ ἀρχαία πόλις Φαράν* (ἀρχαιολογικός ὁδηγός), ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ καί Γυν. Ἡσυχαστηρίου Φαράν, Αθήναι 2002.
19. Τό *Ὀδοιπορικό* ἐκδόθηκε στά Ἑλληνικά στό ἔργο τῶν Κλεόπα Μ. Κοικυλίδη – Ἰω. Φωκυλίδη, *Ἀρχαία λατινικά, ἑλληνικά, ρωσικά καί γαλλικά τινά ὀδοιπορικά ἢ προσκνητάρια τῆς Ἁγίας Γῆς συλλεγέντα καί μεταφρασθέντα*, ἐν Ἱεροσολύμοις 1912, σ. 28-78. Τά σχετικά μέ τό προσκύνημα στό Σινᾶ βλ. στίς σ. 29-32.
20. Ἡ κατασκευή τοῦ πρῶτου ναοῦ τῆς Θεοτόκου κοντά στήν Ἁγία Βάτο ἀποδίδεται στήν Ἁγία Ἐλένη. Ἡ ζωή καί ἡ ἀσκητική πορεία τῶν μοναχῶν τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου τόν 4ο καί τον 5ο αἰ. δοκιμάστηκε στό ἔπακρο. Οἱ διωγμοί πού ἐξαπέλυαν κατά τῶν ἀναχωρητῶν οἱ βάρβαροι εἰσβολεῖς, κυρίως οἱ Βλέμμυες, ὀδήγησαν τούς Σιναῖτες πατέρες νά ζητήσουν τή βασιλική προστασία τῆς Ἁγίας Ἐλένης, ἡ ὁποία κατά τήν περίοδο αὐτή βρισκόταν στά Ἱεροσόλυμα πρὸς ἀναζήτηση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, κτίζοντας παράλληλα ναούς καί ἄλλα εὐαγή ἰδρύματα. Πράγματι, ἡ Ἁγία Ἐλένη τό 330 μ.Χ. ἔκτισε στόν τόπο τῆς φλεγόμενης Βάτου μικρό ναό, ἀφιερωμένο στή Θεοτόκο, καί ἰσχυρό πύργο γιά νά χρησιμεύει ὡς καταφύγιο τῶν ἀσκητῶν κατά τίς ἀδιάκοπες ἐπιθέσεις τῶν ἄγριων νομάδων τῆς ἐρήμου. [Βλ. Αμμωνίου Μοναχοῦ, «Διήγησις περὶ τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἁγίων πατέρων ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει καί ἐν τῇ Ραϊθοῦ», *Τό Μαρτυρολόγιον τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 194-235· Δ. Γ. Τσάμη – Κ. Α. Κατσάνη, *Τό μαρτυρολόγιον τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 188-189· Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή...*, ὁ.π., σ. 86-141· Σπυρίδωνος Κοντογιάννη, *Παῖσιον Ἐπισκόπου Παραμυθίας: Περιγραφή τοῦ Ἁγίου καί*

Καθοριστικός σταθμός στή ζωή τῶν Σιναϊτῶν μοναχῶν ὑπῆρξε τόν 6ο αἰ. ἡ συμβολή τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αὐτός, ἱκανοποιῶντας αἶτημα τῶν Σιναϊτῶν, ἀλλά καί ἐφαρμόζοντας τήν εὐφυῆ πολιτική του στρατηγική,²¹ χρηματοδότησε τήν ἀνέγερση τείχους γιά τήν προστασία τῶν μοναχῶν καί οἰκοδόμησε μεγαλοπρεπή ναό μέ κελλιά γιά τούς μοναχοῦς, ὅπως ἐπίσης καί κοιτῶνες γιά τούς στρατιῶτες-φρουρούς τοῦ μοναστηριοῦ.²² Στόν Ἰουστινιανό ὁμως ἀποδίδεται καί συγκεκριμένη «Νεαρά» (ἄλλοτε ὀνομάζεται «ὄρισμός» καί ἄλλοτε «χρυσόβουλλον»), σύμφωνα μέ τό περιεχόμενο τῆς ὁποίας παραχωροῦνταν στόν ἡγούμενο τῆς Μονῆς σημαντικά διοικητικά προνόμια. Εἰδικότερα, ἡ Νεαρά καθόριζε μέ ἀκρίβεια ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀρχιερεὺς καί νά φέρει τόν τίτλο τοῦ «Ὑπερτίμου».²³

Ἀπό τόν 7ο αἰ. –καί μετά τήν ἀραβική κατάκτηση τῆς περιοχῆς– ἡ Μονή τέθηκε ὑπό τήν πολιτική προστασία τοῦ Προφήτη Μωάμεθ, ὁ ὁποῖος ὑπέγραψε τόν «Ἀχτιναμέ» ἐκδηλώνοντας ἔτσι τήν εὐνοιά του πρὸς τή Μονή καί προτρέποντας, ταυτόχρονα, ὅλους τούς μουσουλμάνους νά ὑπερασπίζονται τούς μοναχοῦς καί νά μὴν εἰσπράττουν φόρους.²⁴

Στίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰ. ὁ Σιναϊτῆς μοναχὸς Συμεών ὁ καλούμενος Πεντάγλωσσος μεταφέρει λείψανα τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας στή Δυτική Εὐρώπη, καθιστῶντας τὴ γνωστή καί στή Δύση. Τό ἀποτέλεσμα τῆς κίνησης τοῦ Συμεών ἦταν νά ἀυξηθοῦν οἱ οἰκονομικές

Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήναι 1978· Γρηγορίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σύντομος Ἱστορία τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ», Πανηγυρικός Τόμος ἐπὶ τῇ 1400 Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, (ἐπιμ. Γερασίμου Κονιδάρη), ἐν Ἀθήναις 1971, σ. ιστ'-ιζ'· Παναγιώτου Νικολόπουλου, «Ι. Μ. Σινᾶ, χώρος ἀσκήσεως καί ἀποστολῆς πνευματικῆς», *Σιναϊτικά Ἀνάλεκτα*, τόμ. Α', ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήνα 2002, σ. 211.

21. Τό Σινᾶ κατεῖχε ἐξέχουσα στρατηγική θέση στήν ἀπέραντη Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Βρισκόταν στό σταυροδρόμι ἀνάμεσα στήν Ἀσία καί τήν Ἀφρική, ἐνῶ παράλληλα ἀποτελοῦσε γέφυρα μεταξύ Ἑρυθρᾶς θαλάσσης καί Μεσογείου.
22. Βλ. Προκοπίου, *Περὶ κτισμάτων*, ἐκδ. J. Hanry, *Procopii Caesariensis opera omnia III*, τεύχ. 2, Lipsiae 1913, σ. 166. Επίσης βλ. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitane*, ἐκδ. Delehaye 1902, σ. 229· Περικλέους Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 41-54· Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ.10-23· *Περιγραφή τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 11-113· Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή...*, ὁ.π., σ. 141 κ. ἐξ.: Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Ἱερά Μονή...*, ὁ.π., σ. 18-28 ὅπου καί ἡ ὅλη προβληματική σχετικὰ μέ τήν ἵδρυση τῆς Μονῆς, τήν οἰκοδόμηση τοῦ ναοῦ, τήν τοποθέτηση τῶν στρατιωτῶν-φρουρῶν, τίς ἀφιερωματικές πράξεις κ.λπ.
23. Περὶ τῆς «Νεαράς» καί τῆς προβληματικῆς τοῦ τίτλου τῶν προνομίων ἀπὸ τόν Ἰουστινιανό βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία στο: Σπυριδῶνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα...*, ὁ.π., σ. 26-31.
24. Βλ. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή...*, ὁ.π., σ. 271. Βλ. ἐπίσης Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 26, ὑπ. 2· Σπυριδῶνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα...*, ὁ.π., σ. 31-36.

ένισχύσεις προς τήν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς καί παράλληλα νά ἀποκτήσει διάφορα μετόχια σέ ἀρκετές εὐρωπαϊκές χῶρες, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ποικίλων δωρεῶν –κυρίως ἑδαφικῶν ἐκτάσεων– πρὸς αὐτήν.

Κατά τήν περίοδο τοῦ 13ου αἰ., κατά τήν ὁποία ἡ Μονή κατακτᾶται ἀπό τοὺς Σταυροφόρους (1099-1270), ἡ προστασία της ἀναλαμβάνεται ἀπό εἰδικό τάγμα Σταυροφόρων, πού ἐγκαθίσταται σ' αὐτή ἐξασφαλίζοντας ἐξωτερική ἀσφάλεια καί συγχρόνως οἰκονομική ἐνίσχυση. Ταυτόχρονα, ἀυξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν προσκυνητῶν τῆς Μονῆς λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ τιμὴ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας –ἀλλά καί αὐτῆς καθ' αὐτῆς τῆς Μονῆς– ἔχει γίνῃ πιά γνωστὴ στὴ Δύση.²⁵

Στά ἐπόμενα χρόνια ἡ Μονή περιῆλθε στὴν ἐξουσία τῶν Μαμελούκων καί ἀπὸ τὸ 1517 βρέθηκε ὑπὸ ὀθωμανικὴ κατοχὴ. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὅμως, χάρις στὸν «Ἀχτιναμέ», ὄχι μόνον σεβάστηκε τὰ δικαιώματα καί τὰ προνόμια τῆς Μονῆς καί τῶν Σιναϊτῶν –ιδίως τὴν πλήρη «ἀσυδοσία» αὐτῆς σέ κτήματα καί πράγματα– ἀλλὰ καί τὰ ἀνανέωσε μὲ τὴν ἔκδοση ἀρκετῶν φερμανιῶν καί βερατιῶν, ὅπως φανερῶνει ἡ ὑπαρξὴ σχετικῶν ἀνέκδοτων χειρογράφων ἀποκειμένων στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Σινᾶ. Τὴν ἴδια περίοδο καί οἱ Χριστιανοὶ βασιλεῖς τῆς Δύσης ἐπιδεικνύουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Μονή ἐνισχύοντάς τὴν οἰκονομικά.²⁶

Ἔτσι γιὰ τὴ Μονή ἀρχίζει μιὰ νέα περίοδος πνευματικῆς καί οἰκονομικῆς ἀνθησης, ἡ ὁποία παρέχει στὸ παλαιόφατο μοναστικὸ καθίδρυμα τὴ δυνατότητα διεύρυνσης τῶν δραστηριοτήτων καί προοπτικῶν τῆς μοναχικῆς ἀδελφότητος καί πέραν τῶν συνόρων τῆς Σιναϊτικῆς χερσονήσου.²⁷

---

25. Ὁ πάπας Ὀνωριος Γ' μὲ βούλλα τὸ 1217 ἀνέλαβε τὴν προστασία ὁλόκληρης τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Μονῆς. Αὐτόν μιμήθηκαν μετεγενέστεροι πάπες οἱ ὁποῖοι καί ἀνανέωσαν αὐτὴ τὴ μέριμνα καί τὸ ἐνδιαφέρον τους πρὸς τὴ Μονή. [Πρὸβλ. Γρηγορίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σύντομος Ἱστορία...», ὁ.π., σ. 10'. Ἐπίσης βλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 30 κ. ἐξ.].

26. Βλ. Γρηγορίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σύντομος Ἱστορία...», ὁ.π., σ. 10' : «Εἰς δὲ τὴν Κρήτην, ὅπου ἡ Μονὴ εἶχεν Μετόχια καί δὴ εἰς τὸ Ἡράκλειον, οἱ δόγαι τῆς Ἐνετίας προστατεύουν αὐτὰ καί ἐνισχύουν τὴν Σχολὴν ἣν οἱ Σιναῖται εἶχον ἀνοίξει, εἰς ἣν πολλοὶ ἐκ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὡς ὁ Κύριλλος Λούκαρις καί Μελέτιος ὁ Πηγᾶς ἐφοίτησαν, καθὼς καί ὁ πολὺς Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (*El Greco*)».

27. Ἰδιαίτερος τὴν περίοδο αὐτὴ ἀποκτᾶ μετόχια –μέ σημαντικὴ κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ καί πνευματικὴ προσφορὰ– στὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία, τὴν Παλαιστίνη, τὴ Ρουμανία, τὴ Ρωσία, στίς Ἰνδίες καί ἄλλοῦ.

1.2.2 Ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ κατά τόν ΙΗ' καί τον ΙΘ' αἰῶνα

Ὁ 18ος καί ὁ 19ος αἰῶνας κρίνονται ἰδιαίτερα σημαντικοί, καθὼς κατά τήν περίοδο αὐτή ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ ἀκμάζει, ἐνῶ στή συνέχεια παρακμάζει δραματικά. Εἰδικότερα ἡ ἀκμή –σέ πνευματικό καί γενικότερο ἀνακαινιστικό ἐπίπεδο– ἐντοπίζεται ἰδιαίτερα τόν 18ο αἰ., ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς «χρυσοῦς αἰῶνας» γιά τή Μονή. Τήν περίοδο ἐκείνη ξεχωρίζουν χαρισματικές προσωπικότητες, οἱ ὁποῖες ἀναλαμβάνουν τό πηδάλιο τῆς διοίκησης, ὅπως οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀθανάσιος ἐκ Ναούσης (1708-1720) καί Ἰωαννίκιος ὁ Λέσβιος (1721-1728), ἀλλά κυρίως οἱ ἐκ τῆς νήσου Κρήτης καταγόμενοι Νικηφόρος Μαρθάλης (1728-1747) καί Κύριλλος ὁ Κρής (1759-1790)· ἡ παρουσία τοῦ τελευταίου δεσπόζει στό Σινᾶ τῶν τελευταίων αἰῶνων, ἀφοῦ κατά τήν τριακονταετή περίοδο τῆς παραμονῆς του στόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο ἡ Μονή παρουσίασε πρόοδο σέ ὅλους τούς τομεῖς.

Ταυτόχρονα, τόν 18ο αἰ. παρατηρεῖται μεγάλη προσέλευση λογίων μοναχῶν στή Μονή, οἱ ὁποῖοι διακόνησαν ἀπό διάφορες θέσεις προσφέροντας ἐργασία ποικίλης σπουδαιότητας. Παράλληλα ὁ αἰῶνας αὐτός χαρακτηρίζεται καί ἀπό τή συνειδητή προσπάθεια ἀφομοίωσης τῶν νέων πνευματικῶν τάσεων πού κυριαρχοῦν στήν Εὐρώπη, μέ παράλληλη καί ἐνσυνείδητη συνάθροιση βιβλίων καί ἄλλων πνευματικῶν θησαυρῶν στή Μονή.

Καί ἐνῶ ὁ χρυσοῦς 18ος αἰῶνας ὀδεύει πρὸς τή δύση του, ἓνα ἐξωτερικό γεγονός ἐρχεται νά δώσει νέα σημαντική ὠθηση στήν πρόοδο τῆς Μονῆς. Τό ἔτος 1798 ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης καταλαμβάνει τήν Αἴγυπτο καί, ἀνταποκρινόμενος θετικά σέ σχετική παράκληση τῶν Σιναϊτῶν, παρέχει ἐγγυήσεις κατοχῆς καί ἀσφάλειας τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Μονῆς. Στίς ἐνέργειες τοῦ Γάλλου ἀρχιστράτηγου ἐντάσσονται ἡ ἔκδοση «Ἀσφαλιστηρίου Ἐγγράφου» μέ τό ὁποῖο τίθεται ἡ Μονή ὑπό τήν προστασία του, ἀναγνωρίζοντας παλαιότερα προνόμια καί στερεώνοντας τήν αὐτονομία της,²⁸ ὅπως καί ἡ

---

28. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 70-71, Βλέπε ἐπίσης καί Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 373-396.

ἀναστήλωση τοῦ κατεστραμμένου ἀπό καταρρακτώδη βροχή βορείου τείχους τῆς Μονῆς.²⁹

Κατά τόν 19ο αἰῶνα ἐσωτερικά ἀλλά καί ἐξωτερικά γεγονότα διακόπτουν τήν ἀκμάζουσα πορεία τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Στό πλαίσιο τῆς νεότερης Σιναϊτικῆς ἱστορίας ἡ μορφή τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου (1859-1867) τίθεται στήν ἀντίπερα ὄχθη ἀπό αὐτή τοῦ Κυρίλλου τοῦ Κρητός. Ἀπό τῆς ἐποχῆς του ἀρχίζει μεγάλη περίοδος ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας στό Σινᾶ καθώς καί ἀπώλειας πολλῶν κτημάτων καί μετοχίων στό ἐξωτερικό.³⁰ Τόν Κύριλλο διαδέχεται ὁ Καλλίστρατος, ἐπί τῆς ἀρχιεπισκοπίας τοῦ ὁποίου ὀριστικοποιήθηκε ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ περιφήμου Σιναϊτικοῦ κώδικος. Τήν ἴδια περίοδο καί κατά τό 1873 ὁ πανσλαβισμός πού κυριαρχεῖ στή Βαλκανική ἔχει δραματικές συνέπειες καί στή Μονή τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου: μετόχια μέ μεγάλη πνευματική προσφορά ἀλλά καί οἰκονομική ἀπόδοση χάνονται, μέ ἀποτέλεσμα ἡ Μονή νά περιέλθει σέ δεινή θέση ὅσον ἀφορᾶ στή συντήρηση τῶν μοναχῶν καί τήν κτηριακή ἀνασυγκρότηση.

Διαπιστώνουμε συνεπῶς ὅτι οἱ πολιτικές ἐξελίξεις τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰ. ἐπέδρασαν ἀρνητικά ἰδιαίτερα στήν οἰκονομική ζωή τῆς Μονῆς, διότι ἡ ἀδελφότητα ἀπώλεσε ὅλη τήν ἐκ δωρεῶν καί ἀγορῶν περιουσία της στή Ρωσία καί στή Ρουμανία· καί ὅλα αὐτά εἶχαν τίς ἀνάλογες ἐπιπτώσεις στήν ἐσωτερική καί τήν ἐξωτερική ζωή τῶν μοναχῶν καί τῆς Μονῆς.³¹

Ἡ ἀνατολή τοῦ 20οῦ αἰ. βρῖσκει τή Μονή τοῦ Σινᾶ νά ἀγωνίζεται γιά τήν οἰκονομική καί γενικότερη ἀνασυγκρότησή της πάνω σέ νέες βάσεις, ὥστε νά μπορέσει νά ἀνταποκριθεῖ στίς σύγχρονες ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καί μέ πνεῦμα ἀνάλογο πρός τίς νέες συνθήκες νά διατηρήσει πρωτίστως τήν ὀρθόδοξη πίστη στόν γεωγραφικό χῶρο στόν ὁποῖο εἶναι ἐνταγμένη. Συγχρόνως ὅμως καί νά συνεχίσει τή μακραίωνη ἱστορία της περιφρουρῶντας τούς ἀνεκτίμητους πνευματικούς θησαυρούς πού κληρονόμησε ἀπό τούς παλαιότερους Σιναῖτες, ὅπως εἶναι ἡ μοναδική Βιβλιοθήκη καί Πινακοθήκη, συντηρῶντας παράλληλα τή λειτουργικότητα τῶν κτηριακῶν της ἐγκαταστάσεων.

---

29. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος ἀναφέρει ὅτι τό τεῖχος εἶχε καταστραφεῖ ἀπό σεισμό. [Βλ. Γρηγορίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σύντομος Ἱστορία...», ὁ.π., σ. 10'. Βλ. ἐπίσης καί Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὄρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 373-396].

30. Ὁ συγκεκριμένος ἀρχιεπίσκοπος ἀποκαλεῖται μάλιστα ὡς «ὁ χεῖριστος τῶν ἀρχιερατευσάντων πότε εἰς τήν Μονήν τοῦ Σινᾶ». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 73].

31. Σημαντική ἔνδειξη αὐτῆς τῆς ἀρνητικῆς ἐπίδρασης ἀποτελεῖ καί ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητος.

2. Επισκόπηση τῆς σύγχρονης ἔρευνας

Ἡ μελέτη καί ἡ ἐπιστημονική παρουσίαση τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος καί τῆς μορφωτικῆς προσφορᾶς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, καθὼς καί τῶν πεπαιδευμένων μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητάς της, πού ὄχι μόνο διηκόνησαν, ἀλλὰ συνέβαλαν καθοριστικά στή θεμελίωση, τὴν ἀνάπτυξη, ὅπως ἐπίσης καί στή διατήρηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς αὐτῆς δραστηριότητος καί προσφορᾶς, πιστεύουμε ὅτι συνιστᾶ ἕνα ἐρευνητικό πεδίο μέ πολυσήμαντη σπουδαιότητα. Καί τοῦτο διότι ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια, τόσο μέ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἔννοια ὅσο καί μέ τὴν εὐρύτερη ἐρμηνεία τοῦ ὅρου, ἀποτελεῖ παρακαταθήκη, σκοπὸ καί ἀγωνιστικὴ προσπάθεια ὄλων τῶν ἀνθρώπων, εἴτε αὐτοὶ εἶναι ἐνταγμένοι ἐντὸς μιᾶς μοναστικῆς κοινότητος εἴτε ἀποτελοῦν μέλη τῆς εὐρύτερης κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ σεβασμὸς πού ἐπιδεικνύει ἡ Ἐκκλησία στὴν κατὰ κόσμον παιδεία-μόρφωση σέ συνδυασμὸ μέ τὴν ἔμφαση στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐμφανὴς καί ἀνιχνεύεται σέ ὅλες τῆς περιόδους τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς της. Στόν χωρὸ τῆς Ἐκκλησίας, καί κυρίως στὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε νὰ μὴν ὑπερτονίζεται ἡ πνευματικότητα μέ τὴν ἀπαξίωση τῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καί ταυτόχρονα νὰ προβάλλεται ἡ μόρφωση σέ βάρος τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ καλούμενες ἐν Χριστῷ καί κατὰ κόσμον παιδεῖαι δὲν συμφύρονται, ἀλλὰ διακρίνονται καί συγκλίνουν. Ἡ γραμμὴ σύγκλισης πάνω στὴν ὁποία ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας προσπαθεῖ νὰ πορευεῖται εἶναι ἡ διάκριση καί ἡ ἰσορροπία μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἀπαραίτητων μορφωτικῶν πτυχῶν πού βοηθοῦν στὴν ὀλοκλήρωση αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε ψυχοσωματικὸ ὄν ἢ καθολικὴ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν μεροληπεῖ ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς «κοσμικῆς» παιδεῖας γενικά καί ἀόριστα οὔτε εἰδικά πρὸς μιὰ τάση ἢ συγκεκριμένη παιδευτικὴ γραμμὴ. Ἡ ἄρθρωση λόγου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ θέματα πού ἀφοροῦν στὴν παιδεία δὲν ἀποσκοπεῖ σέ τίποτε ἄλλο παρὰ στόν κριτικὸ διάλογο καί στὴ διαλεκτικὴ διαδικασία.

Μέσα σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο διακριτῶν ρόλων, τῆς εὐθύνης ἔναντι τῆς οἰκουμενικῆς πολιτισμικῆς κληρονομιάς της ἀφ' ἑνός καί τῆς πνευματικῆς ἀποστολῆς της ἀφ' ἑτέρου κινήθηκε καί ἡ Ἱερὰ Μονὴ Σινᾶ στὴν πορεία της ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ χωροχρόνου. Προ-

σπάθησε, στό πλαίσιο τῶν δυνατοτήτων τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῆς κύριας καί βασικῆς ἀποστολῆς της, ἀλλά καί τῶν ποικίλων ἄλλων παραγόντων πού διαμορφώνουν καί ἐπι-
ρεάζουν τό ἐκάστοτε ἱστορικό καί κοινωνικό γίγνεσθαι, νά κινηθεῖ σέ μιὰ πορεία στήν ὁ-
ποία χριστιανική παράδοση καί ἱστορική παρακαταθήκη χαρακτηρίζουν τήν ἐκπαιδευτι-
κή προσπάθειά της. Παρά τίς δύσκολες ἱστορικές συγκυρίες, κατάφερε νά ἀνταποκριθεῖ
στήν πνευματική καί τη μορφωτική ἀποστολή της ὅσο τό δυνατόν καλύτερα τό ἀπαιτοῦ-
σαν οἱ περιστάσεις καί παράλληλα κατάφερε νά διατηρήσει μιὰ πολιτισμική κληρονο-
μία διαχρονικά ζωντανή.

Ὁ πολιτιστικός πλοῦτος τῆς Σιναΐτικῆς Μονῆς σέ ὅλες τίς ἐκφράσεις του εἶχε ὡς
ἀποτέλεσμα τήν ἐνασχόληση πολλῶν ἐρευνητῶν μέ αὐτόν. Εἶναι γεγονός ὅτι τήν ἐπι-
στημονική ἔρευνα, ὅπως αὐτή καταγράφεται ἀπό τά διάφορα κείμενα πού ἔχουν ἐκδο-
θεῖ, φαίνεται νά ἀπασχόλησε: πρῶτον, ἡ γενικότερη ἱστορία τοῦ τόπου καί αὐτοῦ καθ' ἐ-
αυτοῦ τοῦ Μοναστηριοῦ μέσα στο ἱστορικό γίγνεσθαι τῆς γεωτοπογραφίας καί τῆς ἱστο-
ρίας τῆς περιοχῆς, ὡς ἄμεσα συνδεδεμένο καί παράλληλα πορευόμενο μέ αὐτή.³² Δεύτε-
ρον, ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται σέ μιὰ εἰδική θεματολογία μέ ιδιαίτερη ἔμφαση στίς ποικί-
λες εἰκαστικές ἐκφράσεις οἱ ὁποῖες ἀπαντῶνται στόν χώρο τῆς Μονῆς.

Παρά τό γεγονός, ὅμως, τῆς ὑπάρχουσας πλουσιότατης βιβλιογραφίας περί τῶν
διαφόρων Σιναΐτικῶν θεμάτων, οἱ ἀναφορές στήν ἐκπαιδευτική συμβολή τῆς Μονῆς, ὁ-
πως καί στήν παρουσίαση τῶν λογίων μελῶν τῆς κοινότητάς της, εἴτε εἶναι ἐξαιρετικά
περιορισμένη εἴτε συγκαταλέγεται μέ σύντομο τρόπο μεταξύ ἄλλων θεμάτων πού ἀφο-
ροῦν στό Σινᾶ ἢ, ἐπίσης, ἐπικεντρώνεται σέ περιορισμένες ἀναφορές σέ συγκεκριμένα
πρόσωπα.

Εἰδικότερα, σέ μέρος τῆς καλούμενης Σιναΐτικῆς βιβλιογραφίας παρατηρήσαμε ἐ-
λάχιστες ἀναφορές στούς λόγιους μοναχοῦς πού ἐγκαταβίωσαν στή Μονή. Οἱ συγκεκρι-
μένες ἀναφορές περιορίζονται ἀποκλειστικά στίς ἐξέχουσες προσωπικότητες τῶν πρῶ-
των αἰώνων λειτουργίας τῆς Μονῆς, πού διακρίθηκαν καί στό πεδίο τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς
ἀλλά καί στόν τομέα τῆς συγγραφικῆς προσπάθειας.³³ Μέρος τῆς βιβλιογραφίας ἀφορᾶ,

---

32. Τά κείμενα αὐτά μπορεῖ κάλλιστα νά ἐνταχθοῦν στήν κατηγορία τῶν «ὁδηγῶν» γιά τήν
γεωγραφική περιοχή τῆς χερσονήσου τοῦ Σινᾶ ἀλλά καί τή Μονή τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης.

33. Ὡς παραδείγματα μποροῦν νά ἀναφερθοῦν: α) ὁ Νεῖλος ὁ ἀσκητής (+430), β) ὁ Ἰωάννης τῆς
Κλίμακος ὁ ἐπονομαζόμενος καί σχολαστικός (+609), γ) ὁ Ἡσύχιος τῆς Βάτου (7ος αἰ.) καθώς
καί δ) ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης (561-614).

ἐπίσης, σέ πρόσωπα τά όποία εἶχαν τήν ιδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σινᾶ ἢ συνδέθηκαν μέ κάποιο τρόπο μέ αὐτόν. Καί στίς περιπτώσεις αὐτές, ὅμως, οἱ ἀναφορές ἔχουν σαφῶς ἐπιλεκτικό χαρακτήρα.³⁴ Δέν ἀπαντᾶται ἐπίσης καμία ἐπισταμένη ἀναφορά στά μέλη τῆς Σιναιτικῆς κοινότητας τά όποία διακρίνονταν γιά τά μορφωτικά προσόντα τους, τό ἀνιδιοτελές ἐνδιαφέρον τους καί τή συμβολή τους στά ἐκπαιδευτικά πράγματα.

Μία ἐπίσης παράμετρος ἡ όποία θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ εἶναι καί τό γεγονός ὅτι στή σχετική βιβλιογραφία οἱ ἀναφορές σέ σχέση μέ τό ἐνδιαφέρον καί τή φροντίδα τῆς Μονῆς γιά τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τήν προαγωγή τῆς παιδείας μέσω τῶν διαφόρων ἐκπαιδευτηρίων πού ἐξαρθῶνταν ἄμεσα ἀπό αὐτή εἶναι ἐλάχιστες. Αὐτές περιορίζονται ἀποκλειστικά σέ ἓνα μόνον ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα, αὐτό τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς. Ἐκτός τοῦ συγκεκριμένου ἐκπαιδευτηρίου ὅμως γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχαν καί ἄλλα μορφωτικά ἱδρύματα τά όποία σχετίζονταν μέ τή Μονή.

Εἰσαγωγικά, ὀφείλουμε νά τονίσουμε ὅτι ἡ ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα αὐτή κατευθύνει καί τήν ἐπισκόπηση τῆς σύγχρονης ἔρευνας, ἡ όποία ἀκολουθεῖ κατωτέρω. Μιά πρώτη προσπάθεια διατύπωσης καί ἀναφορᾶς τῆς θεματολογίας πού ἀφορᾶ στό Σινᾶ ἐντοπίζεται στήν «Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» τοῦ Νεκταρίου τοῦ Κρητός.³⁵ Ἀπό τόν ὑπότιτλο τοῦ ἔργου,³⁶ ἀλλά καί τή μελέτη τοῦ περιεχομένου του ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὁ βασικός σκοπός τῆς συγγραφῆς δέν συγκλίνει μέ τή βασική ἐρευνητική ἐπιδίωξη τῆς παρούσης διατριβῆς. Μπορεῖ τό ἔργο αὐτό τοῦ Νεκταρίου νά

«ἀποτελεῖ ἀκένωτον ταμεῖον πληροφοριῶν διά τήν τε ἱεράν καί κοσμικήν ἱστορίαν τῶν γύρω περιοχῶν, ἰδίᾳ δέ τῆς Αἰγύπτου καί τοῦ Σινᾶ, μέ πλουσίαν ἐνημέρωσιν διά τήν ἀπαρχήν τοῦ μοναχικοῦ πολιτεύματος καί θαυμασίας διηγήσεις ἐκ

---

34. Ἰδιαίτερος μνημονεύεται ὁ Σιναιτῆς καί μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος (1660-1669). [Περί τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου βλ. Τζιράκη Ε. Νικολάου, «Νεκτάριος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *ΘΗΕ* 9 (1966), σσ. 396-397, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία].

35. Βλ. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας*, ἐν Αθήναις 1980. Ἡ «Ἐπιτομή...» τοῦ Νεκταρίου πρωτοεκδόθηκε τό 1677 καί ἀπό τότε γνώρισε ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις, συνολικά ἕξι, μέχρι τό 1805.

36. «...διαλαμβάνουσα τά τοῦ ἁγίου θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ καί τά τοῦ ἐκεῖσε οἰκοδομηθέντος θεοδοξάστου μοναστηρίου· τά τῶν βασιλέων πάσης γῆς αἰγύπτου μέχρι Μωάμεθ καί τῶν διαδόχων αὐτοῦ· ἕως τοῦ σουλτάνου Σελήμ καί τῶν περί Σελήμ...». [Βλ. τόν ὑπότιτλο τοῦ: Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή...*, ὁ.π.]

τοῦ ἀσκητικοῦ βίου καί τοῦ μαρτυρικοῦ πολλάκις θανάτου τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ἐρημιτῶν –ἐραστῶν τῆς θείας ἀγάπης– ἐν τῇ Σιναΐτικῇ Χερσονήσῳ»³⁷,

ἀλλά δέν μᾶς παραδίδει πληροφορίες γιά τήν ἐκπαιδευτική δραστηριότητα τῆς Μονῆς. Ἐτσι, στίς σ. 221-224 γίνεται μία μόνο σύντομη καί ὀνομαστική ἀναφορά «περί τινῶν ἄλλων σπουδαίων Ἄνδρῶν Σιναΐτῶν».³⁸

Σύντομη ἤ κατά τόν πραγματικό τίτλο τοῦ βιβλίου «*Πρόχειρος Περιγραφή τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*»³⁹ γίνεται καί ἀπό τό μητροπολίτη Παραμυθίας Παῖσιο κατά τό ἔτος 1773. Τό ἔργο αὐτό, γραμμένο σέ ἔμμετρο λόγο δι' ὁμοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων, ἀποτελεῖ μέν «πηγή ἱστορικῶν πληροφοριῶν ἀφορῶν εἰς πρόσωπα καί γεγονότα ἱστορικά ἄξια μνείας»,⁴⁰ ἀλλά δέν ἀναφέρεται στήν ἐκπαιδευτική δραστηριότητα τῆς Μονῆς.⁴¹ Ἐπιπλέον, στό συγκεκριμένο ἔργο εἰδική ἀναφορά σέ πρόσωπα πεπαιδευμένα δέν καταγράφεται ἐκτός τῆς μνείας στόν Κύριλλο Β' τόν Κρηῖτα.⁴²

---

37. Βλ. Δαμιανοῦ (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Προεισαγωγικά» στό: Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας*, ἐν Αθήναις 1980, σ. vii.

38. Βλ. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή...*, ὁ.π., σ. 221-224. Συγκεκριμένα, ὅσον ἀφορᾷ στήν καταγραφή τῶν ἀρχιεπισκόπων τήν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ, οἱ πληροφορίες εἶναι ἐπιγραμματικές καί ἀφοροῦν στό ὄνομα καί στήν ἡμερομηνία χειροτονίας. Ἡ ἀναφορά σέ «ἄνδρες σοφοῦς καί ἐπιστήμονας» εἶναι ἐπιλεκτική, συνοπτική καί δέν συμπίπτει μέ τό χρονικό διάστημα πού ἀπασχολεῖ τήν παρούσα ἐπιστημονική ἔρευνα.

39. [Βλ. Παΐσιου, ἐπισκόπου Παραμυθίας], *Πρόχειρος Περιγραφή τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ δι' ὁμοιοκατάληκτων, πολιτικῶν στίχων, Νῦν Πρῶτον τύποις Ἐκδοθέντων εἰς κοινήν ὠφέλειαν, Ἐνετίησιν ἀψογ' 1773. Παρά Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori*. Τό ἔργο αὐτό ἐπανεκδόθηκε ἀπό τήν Ἱ. Μονή Σινᾶ σέ ἐπιμέλεια καί μέ ἐκτενές εἰσαγωγικό ὑπόμνημα τοῦ Σπ. Κοντογιάννη. [Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παΐσιου Ἐπισκόπου Παραμυθίας: Περιγραφή τοῦ Ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Αθήναι 1978].

40. Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παΐσιου Ἐπισκόπου Παραμυθίας*, ὁ.π., σ. 27.

41. Δέν θά πρέπει νά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι ὡς πηγές γιά τή σύνταξη τῆς «*Προχείρου Περιγραφῆς...*» ἡ ἐπιστημονική μελέτη καί ἔρευνα ἀναγνωρίζει, ἐκτός τῶν βιβλίων τοῦ Κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καί εἰδικότερα τήν Παλαιά Διαθήκη, καί: α) τό προγενέστερο κυκλοφορήθέν ἔργο τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων «*Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*» καί β) διάφορες ἀκολουθίες τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας-Προσκυνητάρια, πού κατά καιροῦς κυκλοφορήθηκαν καί τά ὁποῖα συμπεριλαμβάνουν καί πληροφορίες γενικότερης φύσεως (ὅπως τό τυπικό τῆς Μονῆς, ἀρχιεπισκοπικούς καταλόγους, περιγραφή τῆς Μονῆς κ.ἄ.). Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παΐσιου Ἐπισκόπου Παραμυθίας...*, ὁ.π., σ. 54-60.

42. Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παΐσιου Ἐπισκόπου Παραμυθίας*, ὁ.π., σ. 60-70. Ἡ μνημόνευση τῆς προσφοράς τοῦ Κυρίλλου στά γράμματα εἶναι περιληπτική, γενική καί σύντομη καί δέν θά μπορούσε νά ἐκληφθεῖ ὡς μαρτυρία τῆς ἐκπαιδευτικῆς συνεισφοράς του. Συγκεκριμένα ἀναφέρει «...πού εἶναι ξόμπλι ἀρετῆς, μέ λόγους καί μέ ἔργα, / καθὼς τελεῖ διδάσκωντας, σαφῶς βεβαιωμένα. / Εἶναι μεγάλο καύχημα Σιναίου τοῦ Ἁγίου...». [Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Παΐσιου Ἐπισκόπου Παραμυθίας...*, ὁ.π., σ. 106].

Στά 1817 από τόν έκδοτικό οἶκο τοῦ Νικολάου Γλυκῆ κυκλοφορήθηκε τό ἔργο «Περιγραφή Ἱερᾶ τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ»⁴³ τό ὁποῖο ἀποτελεῖ μιά ἐγκωμιαστική παρουσίαση τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ ἀπό τόν Πάπα καί Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας κ. Γεράσιμο. Καί στό ἔργο αὐτό οἱ ἀναφορές πού καταγράφονται ἀφοροῦν μόνον σέ ἱστορικά δεδομένα προσώπων πού διακρίθηκαν στόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ.

Σημαντική προσπάθεια γιά τή μελέτη καί τή γνώση τῆς τοπογραφίας καί τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ, ἀλλά καί γιά τήν καθόλου ὀργάνωση τοῦ μοναχικοῦ βίου καί τῆς διοίκησης τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ἀποτελεῖ τό ἐγχειρίδιο τό ὁποῖο συνέταξε ὁ καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου Περικλῆς Γρηγοριάδης καί τό ὁποῖο ἐκδόθηκε τό 1875.⁴⁴ Ὁ Γρηγοριάδης μαρτυρεῖται ὅτι ἐπισκέφθηκε τό Σινᾶ τό καλοκαίρι (Ἰούλιο) τοῦ 1873, ὅπου κατά τήν παραμονή του (δώδεκα μέρες) ἐπιδόθηκε σέ ἐρευνητική ἐργασία καί καταγραφή τῶν προφορικῶν παραδόσεων περὶ τό Σινᾶ.⁴⁵ Ἐπανερχόμενος στά Ἱεροσόλυμα ἀποπειράθηκε τῆς συγγραφῆς συνοπτικοῦ συγγράμματος τό ὁποῖο τιτλοφόρησε «*Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ κατά τήν τοπογραφικήν, ἱστορικήν καί διοικητικήν αὐτῆς ἔποψιν*». Στή μελέτη του αὐτή, ὅπως καί ὁ τίτλος της ἀποκαλύπτει, δέν ἐνδιαφερόταν οὔτε ἀποσκοποῦσε στήν εἰδική παράθεση μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος τῆς Σιναϊτικῆς Μονῆς ἢ τήν παράθεση τῶν λογίων προσώπων πού ἐργάσθηκαν σ' αὐτή. Ἀναφέρει μόνον –σέ ὑποσημείωση– τόν ἀρχιεπίσκοπο Κωνσταντῖο τόν Βύζαντα καί μετέπειτα Οἰκουμενικό Πατριάρχη (1804-1859), τόν ὁποῖον καί συγκαταλέγει μεταξύ τῶν «*λογάδων τοῦ Ἔθνους*» καί τόν κατονομάζει ὡς «*γλαφυρό συγγραφέα τῶν Αἰγυπτιακῶν καί τῆς Κωνσταντινιάδος*».⁴⁶

---

43. Βλ. Νικολάου Γλυκέως, «Ἐγκώμιον εἰς τό ἅγιον καί Θεοβαδίστον Ὄρος τό Σίναϊον, τοῦ μακαριωτάτου Πάπα καί Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Γερασίμου», *Περιγραφή Ἱερᾶ τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ*, ἐν Βενετία 1817.

44. Βλ. Περικλέους Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ*, Ἀθήναις 1978.

45. Βλ. Περικλέους Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. στ'-ζ' (στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου).

46. Συγκεκριμένα μαρτυρεῖ ὁ Γρηγοριάδης γιά τόν Κωνσταντῖο: «Ὁ ἀοίδημος οὗτος ἀνὴρ ὑπῆρξεν εἰς τόν ἀληθῶς ἐναρέτων καί λογάδων τοῦ Ἔθνους Ἱεραρχῶν. Ἀλλ' ὁ γλαφυρός συγγραφεὺς τῶν «Αἰγυπτιακῶν» καί τῆς «Κωνσταντινιάδος» [...] δέν ἐτύχησε, δυστυχῶς, καί νά συνδέσῃ τήν σεμνήν αὐτοῦ μνήμην, ὡς ἡγούμενος τῆς ἐν Σινᾶ Μονῆς, μέ τήν φιλόσοφον διοίκησιν, τήν γενναίαν ἀναμόρφωσιν καί τόν σωτήριο καταρτησμόν τῆς ὑπ' αὐτόν ἀδελφότητος...». [Βλ. Περικλέους Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 148, ὑποσ. 2.

Μιά από τῆς σημαντικῆς προσωπικότητες πού κατέλαβαν τόν Σιναϊτικό θρόνο ἦταν καί ὁ Πορφύριος Β' (1904-1926). Ὡς ἔργα τοῦ Πορφυρίου Β' καταγράφονται δύο ἀξιόλογα βιβλία ἱστορικοῦ καί πνευματικοῦ περιεχομένου. Τό 1911 κυκλοφορήθηκε τό ἔργο του «*Σιναϊτικός Κῆπος*». ⁴⁷ Τό βιβλίο δέν ἔχει ἐνιαία θεματολογία, ἀλλά μάλλον πρόκειται γιά σύναξη διαφόρων ἐργασιῶν σέ ἓνα corpus. ⁴⁸ Στό περιεχόμενο ὅμως τοῦ ἐπιμνημόσυνου λόγου του πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Πορφύριο Α', γίνεται γιά πρώτη φορά ἱστορική μνεία περὶ τῶν γεγονότων τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς, τόν τρόπο σύνδεσής της μέ τή Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας καί τόν τρόπο διοίκησής της.

Ὁ ἴδιος ἀρχιεπίσκοπος τό 1925 ἐκδίδει τόν «*Σιναϊτικό Συνέκδημο*». ⁴⁹ Πρόκειται γιά ἔργο τό ὁποῖο διαχωρίζεται σέ δύο μέρη. Στό πρῶτο μέρος –τό ὁποῖο τιτλοφορεῖ «*Προσκυνητάριον*»– καταγράφει τή Σιναϊτική ἱστορία μέ τή μορφή χρονικοῦ ἡμερολογίου ἐνός ὑποψηφίου μοναχοῦ, δίνοντας πληροφορίες καί ἐξηγήσεις γιά πολλά θέματα πού ἀφοροῦν στή Μονή καί στόν περιβάλλοντα χῶρο της. ⁵⁰ Μέσα στήν ἱστορική παρουσίαση, ὅποτε ἡ δυνατότητα παρουσιάζεται, παρέχει σημαντικῆς πληροφορίας γιά πρόσωπα μέ σημαντική προσφορά στή Μονή. Ἡ προσφορά αὐτή ἐντοπίζεται κυρίως σέ ἀναστηλωτικῆς ἢ ἐπιδιορθωτικῆς ἐργασίες, χωρίς νά παραλείπονται οἱ ἐξειδικευμένες –ἀλλά ὅμως ἐλάχιστες– πληροφορίες γιά τήν ἐκπαιδευτική δραστηριότητα τῶν μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητας. ⁵¹ Τό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἔχει σαφῆ ἱστορικό χαρακτήρα. Παρουσιάζει τήν πορεία τῆς Μονῆς κατά περιόδους, μέ ἀναφορά σέ σημαίνοντα πρόσωπα πού συνδέονται μέ τή Μονή, ὅπως τῶν ὁσίων Σιλβανοῦ, Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ, Νετρᾶ κ.ἄ. ⁵² Ἐ-

---

47. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Κῆπος*, Τεργέστη 1911.

48. Τό περιεχόμενο του διαμορφώνεται ὡς ἑξῆς: α) Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς τόν ἀοίδιμον Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου Κύριον Πορφύριον Α', β) Προσκυνητής τοῦ Ὁρους Σινᾶ, γ) Τά πάθη τοῦ Χριστοῦ ἐπί τῆς σκηνῆς, δ) Ἡ Ἑλληνική Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει, ε) Ἐκκλησιαστικά καί ἔθνικά καί στ) Ἐγκόλπιον μοναχοῦ. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Κῆπος...*, ὁ.π., σ. 1].

49. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Συνέκδημος*, ἐν Αθήναις 1925.

50. Διάφορες τοποθεσίες καί τήν αἰτία τῆς ὀνομασίας αὐτῶν, παραδόσεις γιά τόν τρόπο καί τόν λόγο δημιουργίας κάποιων προσκυνηματικῶν παρεκκλησιῶν κ.ἄ.

51. Ὁ ἴδιος συγγραφέας προβαίνει καί σέ μεγάλη ἀναφορά γιά τή βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς καί τόν χειρόγραφο πλούτο πού διαφυλάσσεται σέ αὐτή. Σκοπός αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς εἶναι –μεταξύ ἄλλων– καί ἡ ἀνατροπή τῆς ἐσφαλμένης ἐντύπωσης ὅτι οἱ Σιναῖτες χρησιμοποιοῦσαν τοὺς Κώδικες ὡς καύσιμη ὕλη, καί γιά νά καταγραφεῖ στήν ἱστορία ἡ κλοπή τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικα ἀπό τόν Γερμανό καθηγητή Ντίσελντοφ τό 1865. Στόν διάλογο αὐτό καταγράφεται καί ἡ θέση τῆς Μονῆς ὅσον ἀφορᾶ στήν ἀξία τῆς μόρφωσης καί στήν ἀνάγκη μορφωμένων πατέρων. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Συνέκδημος...*, ὁ.π., σ. 78-93].

52. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Συνέκδημος...*, ὁ.π., σ. 135-153.

πιγραμματολογικές και ένδεικτικές είναι οι αναφορές του για το Σιναϊτικό μετόχι του Χάνδακα της Κρήτης, μέ ονομαστική καταγραφή δύο, μονάχα, λογίων εκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων πού ἀποφοίτησαν ἀπό τή σχολή αὐτή.⁵³ Στή μελέτη τοῦ «*Σιναϊτικοῦ Συνέκδημου*» μπορεῖ νά ἀνακαλύψει κανεῖς διάσπαρτες ἱστορικές καί βιογραφικές μαρτυρίες γιά πεπαιδευμένες προσωπικότητες τῆς Σιναϊτικῆς κοινότητας, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νά ἀποτελοῦν δείκτη κατεύθυνσης τοῦ ἐκάστοτε μελετητῆ, ἀλλά δέν σκιαγραφοῦν τό σύνολο τῆς προσωπικότητας καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσφορᾶς τους.

Ὁ καθηγητής Κ. Ἄμαντος τό 1928 ἐκδίδει τή μελέτη τοῦ «*Σιναϊτικά Μνημεῖα Ἀνέκδοτα*»⁵⁴. Τό ἔργο αὐτό ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἐπίσημη προσπάθεια ἐπιστημονικῆς παρουσί-
ας ἱστορικῶν μαρτυριῶν πού καταγράφονταν σέ ἀνέκδοτους κώδικες τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης. Κατά τήν παράθεση τῶν διαφόρων ἀνέκδοτων πληροφοριῶν ὁ ἐρευνητής μνημονεύει καί μορφές οἱ ὁποῖες συνετέλεσαν στήν πνευματική καί ὑλική ἀναβάθμιση τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας.⁵⁵ Στό πλαίσιο τῆς ἀναφορᾶς τοῦ αὐτῆς μνημονεύει γιά πρώτη φορά καί τίς μορφωτικές τους δυνατότητες ἀλλά καί τήν προσφορά τοῦ καθενός στά ἐκπαιδευτικά δρώμενα. Οἱ ἀναφορές τοῦ αὐτῆς εἶναι περιορισμένες καί ἐπικεντρώνονται σέ χαρακτηρισμούς ἢ σέ γενικότητες.⁵⁶

Ὁ Κ. Παπαμιχαλόπουλος τό 1932 κυκλοφορεῖ τό σύγγραμμά του μέ τίτλο «*Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ*»⁵⁷. Τό βιβλίό αὐτό –σύμφωνα καί μέ τή μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ συγ-

---

53. Ἀναφέρει μόνον τούς Κύριλλο Λούκαρι καί Μελέτιο Πηγᾶ καί ὑπάρχει μιά μονολεκτική καί ἀόριστη ἀναφορά ὅτι προήλθαν καί πολλοί Σιναῖτες ζωγράφοι. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Συνέκδημος...*, ὁ.π., σ. 197].

54. Βλ. Κ. Ἄμαντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα Ἀνέκδοτα*, ἐν Αθήναις 1928.

55. Ξεκινᾶ τήν παρουσίαση τῶν προσωπικοτήτων μέ τόν Νεκτάριο τόν Κρηῖτα καί Σιναῖτη, μετέπειτα πατριάρχη Ἱεροσολύμων, ὅπου ἀναφέρεται στά περί τῆς ἐκλογῆς του καί στή συνέχεια κάνει ἀναφορά σέ Σιναῖτες μοναχοὺς ζωγράφους-ἀγιογράφους, οἱ ὁποῖοι μέ τίς ὑπηρεσίες καί τά ἔργα τους κληροδότησαν στή Μονή ἔργα ἀξιόλογης εἰκαστικῆς ἀξίας. Μέ βάση τίς ἱστορικές μαρτυρίες, ὁ Ἄμαντος, στή συνέχεια ἀναφέρεται καί σέ μεταγενέστερους ἀρχιεπισκόπους, καί συγκεκριμένα στοὺς Ἰωαννίκιο Λάσκαρη (1671-1702), Κοσμᾶ Βυζάντιο (1703-1707), Ἀθανάσιο Βερροιαῖα (1708-1720), Ἰωαννίκιο Λέσβιο (1721-1728) καί Νικηφόρο Μαρθάλη (1728-1748).

56. Χαρακτηριστικά μνημονεύουμε: Γιά τόν Κοσμᾶ ἀναφέρει ὅτι «*διωργάνωσε τή Βιβλιοθήκη... καί ὅτι καταγίνηκε εἰς μελέτας ἀσκητικᾶς*» (σ. 65-66), γιά τόν Ἀθανάσιο τόν Βερροιαῖα «*ὅτι φέρεται ὡς ἀντιγραφεύς*» (σ. 69), γιά τόν Ἰωαννίκιο παραθέτει μονάχα σημειώματα πού ἀφοροῦν στήν παραίτηση καί στό θάνατό του (σ. 70), ἐνῶ περισσότερες εἶναι οἱ πληροφορίες πού ἀναφέρονται στόν Νικηφόρο Μαρθάλη (σ. 82-83) [βλ. Κ. Ἄμαντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα Ἀνέκδοτα*, ἐν Αθήναις 1928].

57. Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ*, ἐν Αθήναις 1932.

γραφέα–⁵⁸ δέν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἀποκλειστικά ἱστορικό. Εἶναι κατά τό μᾶλλον ἢ ἦττον ἓνα «προσκυνητᾶριον» τοῦ τόπου μέ ἐνισχυμένες ἱστορικές μαρτυρίες καί περιγραφές. Κύριος στόχος τῆς ἐρευνητικῆς προσπάθειας τοῦ Παπαμιχαλόπουλου ἀποτελεῖ ἡ «ὅσο τό δυνατόν πιστοτέρα καί ἀκριβεστερα σκιαγράφηση τῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ ἱερᾶς Ἑλληνικῆς Μονῆς»⁵⁹, προσπάθεια πού στηρίχθηκε σέ προσωπικές ἐρευνες καί μελέτες τοῦ συγγραφέα. Παρ' ὅλες, ὅμως, τίς «ἀναδιφήσεις», «ἀναρριχήσεις» καί τίς «μακροχρόνιες καί ἐπίπρονες» μελέτες, ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου, ἔχοντας πλήρη συνείδηση τοῦ πλούσιου καί ἀνεξερεύνητου ὕλικου πού διασώζεται στούς πολλούς ξενόγλωσσους κώδικες τῆς Μονῆς ἀφ' ἑνός καί τῆς μή ἱστορικῆς ἐξιδείκευσής του ἀφ' ἑτέρου, δέν τολμᾷ νά διεκδικήσει γιά τό ἔργο του τόν τίτλο «Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ». ⁶⁰ Παρ' ὅλα αὐτά μελετώντας τήν ἐξελικτική πορεία τῆς ἐρευνᾶς του, ἔτσι ὅπως αὐτή καταγράφεται στό ἔργο του, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ πληροφορίες πού παραθέτει, μέ βάση τή συνθετική χρήση τῶν ἀνέκδοτων πληροφοριῶν πού ἐντόπισε στούς κώδικες, εἶναι σημαντικές. Μάλιστα, οἱ μαρτυρίες πού καταθέτει εἶναι ἀξιόλογες καί ἀποτελοῦν πηγὴ γιά περαιτέρω ἐμβάθυνση καί ἐρευνα ὅσον ἀφορᾷ στά συγκεκριμένα πρόσωπα.⁶¹

Μία ἐπίσης μελέτη ἡ ὁποία ἀναφέρεται στήν ἱστορία τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ κυκλοφορεῖται τό 1937. Πρόκειται γιά τό βιβλίον τοῦ Ἀγαμέμνονος Ζάχου «Τό Ὅρος Σινᾶ καί ἡ Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης (μετά 52 πρωτοτύπων εἰκόνων)». Στό ἔργο αὐτό ὁ Ζάχος ἐπιδιώκει τήν ἱστορική παρουσίαση τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ καί προβαίνει ταυτόχρονα στήν δημοσίευση εἰκόνων πού σχετίζονται μέ τόν πλοῦτο τῆς Μονῆς. Ἡ ἀναφορά του σέ δια-

---

58. «...δέν γράφω ἱστορίαν τοῦ Σινᾶ· γράφω ὅ,τι εἶναι δυνατόν περί αὐτοῦ.» [Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 1ε.]

59. Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. θ'.

60. Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. θ'.

61. Τίς πληροφορίες του γιά τίς μορφωμένες προσωπικότητες πού ἔζησαν καί προσέφεραν στό Σινᾶ, ὁ Παπαμιχαλόπουλος τίς καταχωρίζει σέ εἰδικό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «ΚΓ' Διαπρεπεῖς Σιναῖται». [Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 336]. Οἱ μαρτυρίες αὐτές ξεκινοῦν ἀπό πρόσωπα πού διέπρεψαν γιά ἀγιότητα βίου καί σοφία. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τούς: Ἀναστάσιον Σιναῖτη πατριάρχην Ἀντιοχείας τό 561, Ἰωάννη Κλίμακος, ἕτερον Ἀναστάσιον Σιναῖτη (640-700 μ. Χ.), Συμεῶν τόν πεντάγλωσσο, Ἰωάννη τόν Ἀθηναῖον, Γρηγόριον Σιναῖτη, γιά νά καταλήξει στούς σύγχρονους καί αὐτούς πού σχετίζονται μέ τήν ἐργασία μας: Κοσμᾶ Βυζάντιο, Νικηφόρο Μαρθάλην, Κωνσταντίον Κύριλλον Κορητᾶ, Ἰλαρίωνα Τυρνόβου καί Κωνσταντίον Β' Βυζάντιο, [Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ*, ὁ.π. σ. 336-349]. Θά θέλαμε νά παρατηρήσουμε ὅτι οἱ ἀναλυτικές ἀναφορές τοῦ Παπαμιχαλόπουλου ἀφοροῦν πρόσωπα ἀρχιεπισκόπων, περισσότερο, καί γίνονται πάντοτε σέ συνάφεια μέ τή γενικότερη προσφορά τους στή Σιναῖτική κοινότητα καί Μονή.

κεκριμένους Σιναΐτες είναι περιληπτική και ένδεικτική και περιορίζεται μονάχα στους γνωστούς αγίους, Νεΐλο, Αθανάσιο Αλεξανδρείας (559), όσιο Στέφανο και Νεκτάριο Τεροσολύμων.⁶² Καμία άλλη αναφορική μαρτυρία σέ σύγχρονους μορφωμένους Σιναΐτες, είτε αρχιεπισκόπους είτε μοναχούς, δέν γίνεται, όπως επίσης καμία αναφορά στην εκπαιδευτική δραστηριότητα και προσφορά τής Μονής του Σινᾶ γενικότερα.

Ό Έμμ. Παντελάκης –τό 1939– κυκλοφορεῖ «μικρόν και πρόχειρον βοήθημα εἰς τούς ἐπιθυμοῦντας νά γνωρίσουν τήν ἱστορίαν του ἑλληνικοῦ τούτου Μοναστηρίου, του ἑλληνικοῦ τούτου θαύματος» και ἐξηγῶντας τό γιατί ὀνομάζει τήν ἐργασία του «πρόχειρο βοήθημα», ἀναφέρει ὅτι «πλήρης και ἀκριβῆς ἱστορία τής Μονής ταύτης, ἥτις ἀριθμεῖ βίον δέκα και τεσσάρων αἰώνων, τότε μόνον θά γραφῆ, ὅταν μελετηθῶσι τά εἰς πολλάς ἑκατοντάδας ἀνερχόμενα συριακά και ἀραβικά χειρόγραφα τής βιβλιοθήκης αὐτῆς, τά ὅποια μέχρις τῆς σήμερον εἶναι ἀνεξερεύνητα».⁶³ Στή διάρθρωση τής ἐργασίας του ὁ Παντελάκης συμπεριλαμβάνει εἰδικό κεφάλαιο τό ὅποιο τιτλοφορεῖ «Ἐπιφανεῖς Σιναΐται».⁶⁴ Ἀκολουθῶντας τό μοτίβο τῶν προγενέστερων ἐρευνητῶν καταγράφει τούς ἐπιφανεῖς και διακεκριμένους Σιναΐτες γιά ἀγιότητα βίου και λογιότητα, γιά νά περιοριστεῖ στό νεότερα ἔτη στούς Νικηφόρο Μαρθάλη και Κωνστάντιο Β' τόν Βυζάντιο. Ἐπιπλέον, στό συγκεκριμένο ἔργο γιά πρώτη φορά γίνεται λόγος γιά τόν ἀξιόλογο και ἐγγράμματο Σιναΐτη μοναχό Γερμανό Ἀφθονίδη.

Ἐπανερχόμενος τό 1953 ὁ ἀκαδημαϊκός και ὁμότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κ. Ἄμαντος ἐκδίδει νέο πόνημά του μέ τόν τίτλο «Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς του Σινᾶ».⁶⁵ Στό νέο του αὐτό βιβλίο ὁ Ἄμαντος ἀναφέρει ὅτι καταγράφει τή Σιναΐτική ἱστορία ὑποκινούμενος ἀπό τό γεγονός ὅτι «ἔχουν γραφῆ τόσαι ἀμάρτυροι πληροφοροῖαι ὑπό ξένων και ἡμετέρων περί του Σινᾶ, ὥστε εἶναι καιρός νά τεθῆ ἀσφαλεστέρα βάσις διά τήν ἱστορίαν του».⁶⁶ Στό πλαίσιο τῆς ἱστορικῆς παρουσίας του Σινᾶ, ὁ Ἄμαντος κάνει και ἀναφορές σέ σύγχρονες Σιναΐτικές προσωπικότητες.⁶⁷

62. Βλ. Αγαμέμνονος Ζάχου, *Τό Ὅρος Σινᾶ και ἡ Μονή τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης (μετά 52 πρωτοτύπων εἰκόνων)*, ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 30-31.

63. Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Ἱερᾶ Μονή...*, ὁ.π., σ. 5.

64. Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Ἱερᾶ Μονή...*, ὁ.π., σ. 97.

65. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς...*, ὁ.π., Θεσσαλονίκη 1953.

66. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π. σ. ζ'.

67. Ἀναφέρεται και στίς δραστηριότητες ἀρετῶν λογίων προσώπων ὅπως στούς α) Ἰωαννίκιο Λάσκαρι, Κοσμᾶ Βυζάντιο, Αθανάσιο ἐκ Ναούσης, Ἰωαννίκιο Λέσβιο, Νικηφόρο Μαρθάλη, Κύριλλο τόν Κρητα και Κωνστάντιο Β' τόν μετέπειτα Οἰκουμενικό Πατριάρχη. [Βλ. Κ.

Μελέτη ή όποια μέ έμπεριστατομένο τρόπο αναφέρεται στό Σινᾶ εἶναι αὐτή τοῦ Ν. Ἐ. Τζιράκη στή ΘΗΕ.⁶⁸ Ὁ ἀρθρογράφος, στήν ἀναλυτική καί κατατοπιστική του ἐργασία γιά τή Μονή τοῦ Σινᾶ, προβαίνει α) στήν ἱστορική παρουσίασή της ἀπό ἰδρύσεως μέχρι τῆς χρονολογίας συγγραφῆς τοῦ ἀρθρου (1967), β) σέ μιά σύντομη ἀλλά περιεκτική περιγραφή αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς Μονῆς καί τοῦ τρόπου διοίκησής της καί γ) σέ μιά ἐνδιαφέρουσα ἀλλά ἐνδεικτική ἀναφορά στή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς. Εἶναι φανερό ὅτι τό ἀρθρο δέν ἀποτελεῖ εἰδική μελέτη γιά κάποιο συγκεκριμένο θέμα, ἀλλά γενικότερη παρουσίαση τῆς Σιναϊτικῆς Μονῆς καί τοῦ Σιναϊτικοῦ πλούτου.⁶⁹

Τό 1971, προνοία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Γρηγορίου Β' καί μέ ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητοῦ Γεράσιμου Κονιδάρη, κυκλοφορεῖται ὁ «Πανηγυρικός Τόμος ἐπί τῇ 1400ῃ Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ». Τό περιεχόμενο τοῦ τόμου διαιρεῖται σέ τρία μέρη καλύπτοντας ποικίλη θεματολογία.⁷⁰ Διατρέχοντας τίς σελίδες τοῦ «Τόμου...» διαπιστώνουμε ὅτι μνημονεύονται κάποιες προσωπικότητες οἱ ὁποῖες συνετέλεσαν στήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων, στήν πνευματική ἀνθηση τῆς Μονῆς καί στήν ἀνάδειξη αὐτῆς. Ἡ ἀναφορά ὅμως αὐτή εἶναι ἀφ' ἑνός μὲν ἀποσπασματική καί ἀφ' ἑτέρου ἀφορᾶ σέ λόγιες προσωπικότητες ἐκτός τοῦ χρονικοῦ πλαισίου πού ἐνδιαφέρει τήν ἐργασία μας.⁷¹ Ἐπίσης, στό ἴδιο ἔργο γίνεται μικρή ἀναφορά καί στή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς.⁷²

Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 58-69]. Πρέπει νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ κύριος στόχος τῆς συγγραφικῆς προσπάθειας τοῦ Ἀμάντου, δέν ἦταν οἱ βιογραφίες προσωπικοτήτων. Γιά τόν λόγο αὐτό οἱ παιδαγωγικές ἀναφορές του στίς προαναφερθεῖσες προσωπικότητες δέν εἶναι εἰδική καί λεπτομερής. Αὐτό βέβαια δέν ἀναιρεῖ οὔτε ἀποδυναμώνει τή σπουδαιότητα τῆς προσπάθειάς του.

68. Βλ. Ν. Ἐ. Τζιράκη, «Σινᾶ Μονή», ΘΗΕ 11 (1967), σ. 168-181.

69. Στό πλαίσιο τῆς βραχείας ἀναφορᾶς του στόν Νικηφόρο Μαρθάλη καί στόν διάδοχό του Κύριλλο, ἀναφέρει γιά τόν μὲν πρῶτο ὅτι «ἀνήγειρε βιβλιοθήκην διά νά συγκεντρώσῃ καί ἐξασφαλίσῃ τά κατεσπαρμένα βιβλία» καί γιά τόν δεύτερο ὅτι «καίτοι ἀγράμματος ἠγάπα καί ἐπροστάτευε τά γράμματα. Ἐπ' αὐτῶν ἀπεστάλησαν ὑπότροφοι μοναχοί τοῦ Σινᾶ εἰς Πάτμον γιά νά σπουδάσουν εἰς τήν ἀκμάζουσαν Σχολήν της». [Βλ. Ν. Ἐ. Τζιράκη, «Σινᾶ Μονή», ΘΗΕ 11 (1967), σ. 175].

70. Στό πρῶτο μέρος παρουσιάζονται πραγματεῖες ἀναφερόμενες στήν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ. Τό δεύτερο μέρος καλύπτεται ἀπό ἐπιστημονικές ἐργασίες πού ἀναφέρονται στήν πνευματική προσφορά τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας, ἐνῶ στό τρίτο μέρος καταχωρίζονται διηγήσεις καί πρακτικά ζητήματα πού σχετίζονται μέ τή βιβλιογραφία περί τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους.

71. Οἱ προσωπικότητες αὐτές εἶναι ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης (561-614 μ.Χ.), Ἰωάννης τῆς Κλίμακος (+609), Ἰωάννης Μόσχος (+619), Ἡσύχιος, Φιλόθεος, Νεῖλος, Γρηγόριος κ.ἄ.

72. Ἀξιόλογες εἶναι καί οἱ ἱστορικές πληροφορίες πού καταθέτει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πορφύριος Α' στά ἀπομνημονεύματά του γιά διάφορα θέματα πού σχετίζονται μέ τήν περίοδο τῆς ἀρχιερατίας του. Μεταξύ τῶν μαρτυριῶν πού καταγράφονται ὑπάρχουν καί εἰδήσεις πού σχετίζονται

Ἡ ὑπό τοῦ καθηγητοῦ Ἀθανασίου Παλιούρα ἐργασία «*Ἱερά Μονή Σινᾶ*» τό ἔτος 1985, ὡς σκοπό ἔχει τήν πληροφόρηση καί τήν ἐνημέρωση τῶν προσκυνητῶν-ἐπισκεπτῶν τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους γιά ὅσα σχετίζονται μέ αὐτό. Τό ἔργο αὐτό, τό ὁποῖο συνιστᾷ ἕναν προσκυνηματικό ὁδηγό, περιορίζει τίς πληροφορίες του σέ ὅ,τι σχετίζεται μέ τήν ἱστορία τῆς περιοχῆς καί τῆς Μονῆς. Ἐνα μεγάλο σημαντικό κεφάλαιο τοῦ ἔργου ἀσχολεῖται μέ τόν πολιτιστικό πλοῦτο τῆς Μονῆς καί τήν ἀρχιτεκτονική της. Καί στή μελέτη αὐτή δέν παρουσιάζεται κάποια ἀνάλυση τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος τῆς Μονῆς.

Μιά διαφορετική προσέγγιση τῆ Μονῆς τοῦ Σινᾶ ἀπό αὐτή τοῦ «Πανηγυρικοῦ Τόμου...», ἀλλά σχεδόν ἴδια μέ αὐτή τοῦ καθηγητοῦ Παλιούρα, ἀποτελοῦν οἱ ἐργασίες πού καταγράφονται στόν ἐπετειακό τόμο «*Σινᾶ, οἱ Θεσαυροί τῆς Μονῆς*» σέ ἔκδοση τῆς ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν (ἔτος 1990) καί μέ τήν ἐποπτεία τοῦ καθηγητοῦ Κ. Α. Μανάφη. Στόχος τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἔκδοσης εἶναι ἡ παρουσίαση καί ἡ προβολή τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί εἰκονογραφικῶν κειμηλίων πού φυλάσσονται στή Μονή. Ἔτσι, στήν ἐργασία τοῦ Π. Νικολόπουλου «*Ἡ βιβλιοθήκη*», πού περιλαμβάνεται στήν ἐνότητα ὑπό τόν τίτλο «*Ἡ Βιβλιοθήκη καί τό Ἀρχεῖο*»,⁷³ γίνεται ἀναφορά ἀποκλειστικά γιά τή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς καί τό περιεχόμενο της.

Στόν τόμο «*Ἱερά Προσκυνητήρια Προπύργια τῆς Ὁρθοδοξίας*» συμπεριλαμβάνεται καί ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ. Ἡ ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Χ. Ταρνανίδου «*Τό θεοβαδίστο Ὄρος Σινᾶ καί ἡ Ἱερά Μονή τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης*»⁷⁴ ἀποτελεῖ μιᾶ προσπάθεια ἐνταξης καί ἐρμηνείας τῆς Σιναϊτικῆς Μονῆς καί τοῦ περιβάλλοντός της στόν ἱστορικό καί τόν θεολογικό χωροχρόνο. Πλούσιες εἶναι οἱ ἀναφορές του σέ ἱστορικές καί περιβαλλοντικές λεπτομέρειες, ἐνῶ περιληπτικές εἶναι ὅσες σχετίζονται μέ τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων ἀπό τήν πλευρά τῆς Μονῆς. Οἱ πληροφορίες πού καταγράφει ὁ συγγραφέας

μέ τή Σχολή τῆς Ἀμπετείου, ἀλλά καί τούς ποιμαντικούς σχεδιασμούς του, ὅπως τήν ἴδρυση σχολείου στό ἐπίγειο τῆς Ραϊθοῦ, πρὸς βοήθεια, μόρφωση καί πνευματική ἀναγέννηση καί ἀνάταση τοῦ ποιμνίου του. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «*Ἀπομνημονεύματα*», *Πανηγυρικός Τόμος ἐπί τῆ 1400ῆς Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, (ἐπιμ. Γεράσιμου Κονιδάρη), ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 407-453]. Οἱ μαρτυρίες αὐτές εἶναι σημαντικές διότι περιγράφουν τό ἱστορικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο διαμορφώθηκαν, κυοφορήθηκαν καί καρποφόρησαν ἢ ἀπέτυχαν οἱ ἐκπαιδευτικές προσπάθειες καί διαθέσεις τῶν ἐκάστοτε ἡγουμένων τοῦ Σινᾶ, γενικότερα, καί τοῦ ἀπομνημονευματογράφου εἰδικότερα.

73. Βλ. Παναγιώτου Νικολόπουλου, «*Ἡ Βιβλιοθήκη*», *Σινᾶ, οἱ Θεσαυροί τῆς Μονῆς*, (ἐποπτεία Κ. Μανάφη), ἔκδ. Ἐκδοτική Ἀθηνῶν 1990, σ. 349-356.

74. Βλ. Ἰωάννου Χ. Ταρνανίδου, «*Τό θεοβαδίστο Ὄρος Σινᾶ...*», ὁ.π., σ. 362-397.

περιορίζονται στά πρόσωπα ἐκεῖνα πού διέπρεψαν στόν ἀσκητικό βίο, ἀλλά καί σέ ἄλλους τομεῖς, γιά νά καταλήξει ὅτι «φαίνεται ὅτι τό πνευματικό ἐπίπεδο τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς Σινᾶ διατηρήθηκε ὑψηλό καί στά μετέπειτα χρόνια. Τοῦτο μαρτυροῦν οἱ ἐπαφές καί δοσοληψίες τους μέ τούς ἡγεμόνες τῆς Δύσης σέ ὄλο τό διάστημα ἀπό τόν 14ο ἕως καί τόν 17ο αἰῶνα».75 Ὁ σκοπός τῆς ὅλης ἐκδοσης εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῶν λατρευτικῶν χώρων πού διατηροῦν τήν ὀρθόδοξη λατρεία καί ζωή.

Συμβολή στήν ὅσο τόν δυνατόν συμπλήρωση τῆς Σιναϊτικῆς βιβλιογραφίας ἀποτελεῖ καί ἡ διδακτορική διατριβή τοῦ καθηγ. Σπ. Κοντογιάννη, ἡ ὁποία τιτλοφορεῖται: *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ'-ΙΘ' αἰ.)*.76 Στό πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας καί γιά τήν πληρέστερη παρουσίαση τοῦ ὑπό διαπραγμάτευση θέματος, ὁ συγγραφέας κάνει μνεῖα καί σέ ὀρισμένες προσωπικότητες τοῦ Σινᾶ πού διακρίθηκαν γιά τό μορφωτικό ἐπίπεδο καί τήν ἐν γένει ἐκπαιδευτική προσφορά τους. Οἱ ἀναφορές ὅμως αὐτές δέν ἀποτελοῦν αὐτοτελή παρουσίαση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου τους, ἀλλά ἐντάσσονται μέσα στήν εὐρύτερη προσφορά καί συμμετοχή τους στά Σιναϊτικά δρώμενα.

Στήν προσπάθεια κατανόησης τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσφορᾶς τῆς Μονῆς Σινᾶ συμβάλλει καί ἡ διδακτορική διατριβή τῆς καθηγήτριας Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου «*Μαθηματάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων κατά τήν Τουρκοκρατίαν*».77 Στό πλούσιο ὑλικό τῶν 1.000 Μαθηματαρίων τά ὁποῖα παρουσιάζει ἡ κ. Νικολοπούλου συμπεριλαμβάνει, μεταξύ τῶν ἄλλων, καί τήν παρουσίαση 21 Μαθηματαρίων Σιναϊτικῆς προέλευσης. Κατά τήν παρουσίαση τῆς θεματολογίας πού διέπει τά Σιναϊτικά Μαθηματάρια, ἡ συγγραφέας –ὅταν οἱ μαρτυρίες τό ἐπιτρέπουν– προχωρᾷ καί σέ εἰδικές ἀναφορές στούς συγγραφεῖς, τούς κτήτορες, τούς διδασκάλους καί στή σχολή ὅπου διδάχθηκαν τά συγκεκριμένα μαθήματα. Μέ βάση τό ἀντικείμενο τῆς διατριβῆς αὐτῆς, τό ὁποῖο εἶναι «τά διδασκόμενα στή μέση βαθμίδα τῶν ἑλληνικῶν σχολείων κείμενα τῆς θύραθεν καί τῆς Χριστιανικῆς γραμματείας»,78 οἱ ἀναφορές της ἔχουν πληροφοριακό χαρακτήρα.

---

75. Βλ. Ἰωάννου Χ. Ταρνανίδη, «Τό θεοβάδιστο ὄρος Σινᾶ...», ὁ.π., σ. 392.

76. Βλ. Σπυρίδωνος Δημ. Κοντογιάννη, *Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ'-ΙΘ' αἰ.)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1987 [Παράρτημα τοῦ περ. *Νέα Σιών*, τόμος ΟΘ' (1987)].

77. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων κατά τήν Τουρκοκρατίαν*, (διδ. διατριβή), Αθήναι 1994.

78. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 2.

3. Έρευνητική μεθοδολογία και διάρθρωση του περιεχομένου τῆς διατριβῆς

Από τήν ἀνωτέρω ἐπισκόπηση τῆς ἔρευνας διαπιστώνεται ἡ ἀπουσία μιᾶς πλήρους καί αὐτοτελοῦς μελέτης τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος καί τῆς προσφορᾶς τῆς Μονῆς Σινᾶ, τόσο σέ ἐπίπεδο προσώπων ὅσο καί σέ ἐπίπεδο συγκρότησης καί λειτουργίας ὀργανωμένων συγκροτημάτων πού νά ἔχουν ἄμεση σύνδεση καί ἐξάρτηση ἀπό αὐτό ἀλλά καί στό πεδίο τῆς δημιουργίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ, κατά τή χρονική περίοδο τοῦ 18ου καί τοῦ 19ου αἰῶνα. Τήν ἀναγκαιότητα τῆς καλύψεως τοῦ παρουσιαζόμενου κενοῦ αὐτοῦ ἐπιθυμεῖ νά ὑπηρετήσῃ καί ἡ ἔρευνα τῆς παρούσας διατριβῆς. Γιά τόν εἰδικό σκοπό αὐτό, ἡ ἐρευνητική πορεία τῆς μελέτης ἐστιάζεται στούς ἐπόμενους τρεῖς κύριους τομεῖς ἔρευνας τοῦ ἀνέκδοτου πηγαίου ὑλικοῦ:

1) Στήν ἔρευνα τοῦ βίου καί τῶν δραστηριοτήτων ὅλων τῶν λογίων μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητος τῆς Μονῆς Σινᾶ τήν χρονική αὐτή περίοδο, ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεως καί τῆς ιδιότητος τους ἐντός αὐτῆς, δηλαδή ἀρχιεπισκόπων, ἱερέων καί μοναχῶν. Ἡ ἐπιλογή τῶν προσώπων τά ὅποια ἐξετάζονται πραγματοποιεῖται μέ βάση τά δύο ἐπόμενα κριτήρια:

α) Τή μορφή τοῦ περιεχομένου τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν καί μαρτυριῶν τῶν πηγῶν γιά τά συγκεκριμένα πρόσωπα, καί συγκεκριμένα τίς μαρτυρίες κυρίως τοῦ ἀνέκδοτου πηγαίου ὑλικοῦ.

β) Τήν ἐνεργό συμμετοχή τῶν προσώπων αὐτῶν στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, καί κυρίως στήν ἴδρυση ἐκπαιδευτηρίων, τή διδακτική πρακτική ἢ καί στήν προετοιμασία καί τή συγγραφή τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ. Ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καί τῶν δραστηριοτήτων τῶν προσώπων ἀναπτύσσεται ἐντός τοῦ εὐρύτερου ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ, πολιτιστικοῦ καί ἐκπαιδευτικοῦ πλαισίου τῆς ἐποχῆς στήν ὁποία ἀνήκουν.

2) Στήν ἔρευνα τοῦ τρόπου ἴδρυσης καί ἀνάπτυξης τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς Μονῆς Σινᾶ τήν ἴδια χρονική περίοδο. Ἡ ἔμφαση στό ἐρευνητικό στάδιο αὐτό δίδεται στήν κατά τό δυνατόν πληρέστερη καταγραφή τῶν πληροφοριῶν, κατά βάση κυρίως

τῶν ἀνέκδοτων πηγῶν, καί ἀφοροῦν καί στόν τρόπο λειτουργίας τῶν διδακτικῶν μονάδων τῆς Μονῆς ἀλλά καί στίς μεθόδους τῆς ἀκολουθούμενης ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.

3) Στήν ἔρευνα τῶν ἀντιπροσωπευτικότερων παραδειγμάτων τοῦ ἀνέκδοτου ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, τό ὁποῖο ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ στή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Σινᾶ. Τό ὑλικό αὐτό μᾶς παραδίδεται κυρίως μέ τή μορφή τῶν καλούμενων *Μαθηματαρίων*. Εἰδικότερα, ἡ ἐρευνητική προσέγγιση τῶν *Μαθηματαρίων* ἀναπτύσσεται στά ἐπόμενα στάδια:

α) Στή κωδικολογική μελέτη τῆς μορφῆς τους, καί κυρίως στήν παρουσιαζόμενη ποικιλία τοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος, καθώς ἐπίσης στή μορφή τοῦ περιεχομένου τους, τή μορφή σύνταξης καί συγγραφῆς του. Συγχρόνως, ἐξετάζεται καί ἡ ἐνδιαφέρουσα παράμετρος τοῦ τρόπου τῶν εἰκαστικῶν παρεμβάσεων τῶν συντακτῶν τους σέ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ κειμένου. Οἱ παρεμβάσεις μέ τόν χαρακτήρα αὐτό πιστεύουμε ὅτι ὑπηρετοῦν ἕνα διπλό σκοπό, δηλαδή ἀφ' ἑνός μὲν τήν καλλιτεχνική πλαισίωση τοῦ ἔργου, τό ὁποῖο ἐπιλέγεται ἀπό τίς συλλογές τῆς θύραθεν καί τῆς ἐκκλησιασσιαστικῆς γραμματείας, καί ἀφ' ἑτέρου στόν ὀπτικό ὑπομνηματισμό τῶν ἐννοιῶν, οἱ ὁποῖες περιέχονται στό περιεχόμενο.

β) Στή συγκριτική ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν *Μαθηματαρίων* μέ κύριο κριτήριό τήν ἀνάδειξη καί τή συστηματική καταγραφή τῶν διδακτικῶν κατευθύνσεων τοῦ συγκεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ.

Μέ βάση τίς ἀνωτέρω ἐρευνητικές παραμέτρους, ἡ διάρθρωση τοῦ περιεχομένου τῆς διατριβῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Στό **πρῶτο κεφάλαιο** θά προβοῦμε στήν ἔρευνα τῶν σημαντικῶν σταθμῶν τῆς ζωῆς καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος τῶν μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητος τῆς Μονῆς Σινᾶ κατά τόν 18ο καί τόν 19ο αἰῶνα. Προηγεῖται βεβαίως ἡ συνοπτική ἐξέταση τῶν μορφωτικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν τόσο στόν ἑλληνικό χῶρο τούς αἰῶνες τῆς τουρκικῆς κατάκτησης ὅσο καί στόν γεωγραφικό χῶρο τῆς Αἰγύπτου (πρώτη εἰσαγωγική ὑποενότητα). Στή συνέχεια (δεύτερη ὑποενότητα) παρουσιάζονται οἱ ἀρχιε-

πίσκοποι τοῦ Σινᾶ οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στήν καλλιέργεια τῶν Γραμμάτων καί στήν προώθηση τῆς Παιδείας γενικά. Συγκεκριμένα, ἐξετάζονται οἱ μορφές τῶν: 1) Ἰωαννίκιου Α' (Λασκάρεως) τοῦ Πελοποννησίου (1671-1702), 2) Κοσμᾶ Βυζαντίου (1703-1707), 3) Ἀθανάσιου Γ' ἐκ Ναούσης (1708-1720), 4) Ἰωαννίκιου Β' Λεσβίου (1721-1728), 5) Νικηφόρου Μαρθάλη (1728-1748), 6) Κυρίλλου Β' Κρητός (1759-1790), 7) Δωροθέου Β' Βυζαντίου (1794-1797), 8) Κωνστάντιου Β' καί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (1830-1834), 9) Κυρίλλου Γ' τοῦ Βυζαντίου (1859-1866) καί 10) Καλλιστράτου ἐξ Ἀλατσάτων (1867-1885). Τέλος (τρίτη ὑποε-νότητα) θά προβοῦμε στήν ἔρευνα τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τῶν μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητος τῆς Μονῆς Σινᾶ οἱ ὁποῖοι χρημάτισαν εἴτε διδάσκαλοι εἴτε μαθητές στά σχολεῖα τῆς ἐποχῆς. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται οἱ μορφές τῶν: 1) Γεράσιμου Ὑαλινᾶ, ἱερομονάχου, 2) Ἡσαΐα ἱερομονάχου καί διδασκάλου, 3) Ἰλαρίωνα Σιναΐτη Κρητός, 4) Ἱερεμία Κρητός, 5) Βασιλείου Συμαίου, ὑποδιδασκάλου, 6) Κωνσταντίου Ζαγοραίου, 7) Παχωμίου ἱερομονάχου, 8) Ἀναστασίου ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης, 9) Ἀωνύμου Σιναΐτη, 10) παπα-Ἰωακείμ Σιναΐτη, 11) ἱερομονάχου Ἰωακείμ Καββάκου, 12) Γαβριήλ ἱεροδιακόνου 13) Δαμιανοῦ Σιναΐτη, 14) Θεοδοσίου Σιναΐτη, 15) Γερμανοῦ Ἀφθονίδη, 16) Καλλιστράτου Σιναΐτη, 17) Μελχισεδέκ Κρητός, 18) Μακαρίου διδασκάλου, 19) Λουκᾶ (Ἀθανασίου), 20) Μακαρίου ἱερομονάχου Κρητός, 21) Μελετίου ἱεροδιακόνου, Κυπρίου, 22) Γεωργίου Κρητός, 23) Μελετίου ἱεροδιακόνου (Ἀρεστοβούλου), 24) Ἰγνατίου ἱεροδιακόνου, 25) Νικάνδρου μοναχοῦ, 26) Σωφρονίου Σιναΐτη (Κοραῆ, ἀρχιεπ. Μπελιγραδίου), καθώς καί ἄλλων πού μαρτυροῦνται στίς πηγές ὡς γραφεῖς καί ἀντιγραφεῖς χειρογράφων.

Στό **δεύτερο κεφάλαιο** θά ἐρευνήσουμε τόν τρόπο ἴδρυσης καί ἀνάπτυξης τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς Μονῆς Σινᾶ τόν 18ο καί 19ο αἰῶνα μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση: 1) στήν Σιναΐτικὴ Σχολή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στό Μετόχι τοῦ Χάνδακα Κρήτης, 2) στό Μουσικό κωδικογραφικὸ ἐργαστήρι τοῦ 18ου αἰῶνα, 3) στή Μουσικὴ Σχολή τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τῆς Κωνσταντινούπολης (1815), 4) στήν Ἀμπέτειο Σχολή Καῖρου Αἰγύπτου, 5) στήν «Ἀρτισυστάτο ἐν τῷ Ἱερῷ Μοναστηρίῳ Σχολή» τοῦ 19ου αἰῶνα, 6) στό Σχολεῖο τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τῆς Ραϊθοῦ Αἰγύπτου, 7) στήν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῆς Μονῆς στήν περιοχὴ τῆς πόλης τῶν Σερρῶν.

Στό **τρίτο κεφάλαιο** θά προσεγγίσουμε εἰσαγωγικά τὰ 16 ἀνέκδοτα Σιναΐτικά Μαθηματάρια πού συγκροτοῦν τό ὑποστηρικτικὸ ὑλικὸ τῆς διατριβῆς, καί πῶς συγκεκριμένα θά ἐξετάσουμε συνοπτικά τὰ μορφολογικά καί τὰ τεχνικά

χαρακτηριστικά τους. Στή συνέχεια καί μέ βάση τήν κωδικολογική μέθοδο θά προβοῦμε στή συστηματική παρουσίαση τῶν ἀντιπροσωπευτικότερων παραδειγμάτων τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ καί εἰδικότερα τῶν κάτωθι ἀνέκδοτων Μαθηματαρίων: 1) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2158, 2) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2160, 3) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2162, 4) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2166, 5) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2173, 6) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2174, 7) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2179, 8) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2181, 9) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2182, 10) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2183, 11) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2220, 12) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2225B, 13) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2233, 14) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2270B, 15) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2271B, 16) Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2295 B.

Στό **τέταρτο κεφάλαιο**, καί ἐνῶ εἰσαγωγικά ἐξετάσουμε πρῶτα τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀνέκδοτου ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ τῆς χρονικῆς περιόδου τῶν δύο αἰώνων καί ἐν συνεχείᾳ διερευνήσουμε τίς πηγές τοῦ συγκεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ (καί κυρίως τίς ἐγκυκλοπαιδεῖες), θά προχωρήσουμε στήν ἀναλυτική-συγκριτική παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν Μαθηματαρίων τά ὅποια παρουσιάστηκαν στό προηγούμενο κεφάλαιο. Ἡ συγκριτική ἀνάλυση αὐτή θά πραγματοποιηθεῖ μέ στόχο τήν ἀνάδειξη τῶν διδακτικῶν κατευθύνσεων αὐτοῦ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ καί θά ἀναπτυχθεῖ στούς ἐπόμενους θεματικούς ἄξονες: 1) Στά πρότυπα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ὅπως γιά παράδειγμα στούς μύθους, στίς παρωδίες καθώς καί στά κάτοπτρα ἡγεμόνων, 2) στά παραδείγματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας καί ποιήσεως, ὅπως γιά παράδειγμα στούς ἀσματικούς κανόνες, 3) στίς ἐπιστολές τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων, 4) στά ρητορικά μαθήματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ρητόρων καί συγγραφέων, 5) στά ρητορικά μαθήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων, 6) στά ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ρητόρων καί συγγραφέων, 7) στά γενικότερα ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων.

Ἡ παροῦσα διατριβή θά ὀλοκληρωθεῖ μέ τήν ἐκθεση τῶν ἐπιλογικῶν συμπερασμάτων τῆς ἔρευνας.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ΄ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ

1.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Είναι γνωστό ότι ή παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όπως και κατά τη βυζαντινή περίοδο, έδραστηκε και ενισχύθηκε ουσιαστικά από τον θεσμό της Έκκλησίας.⁷⁹ Έχοντας την οικονομική δυνατότητα και ύποδομή αλλά και την κατάλληλη οργανωτική διάρθρωση, ή Έκκλησία συνέβαλε τά μέγιστα στην ανάπτυξη της παιδείας και στη μετάδοση των μορφωτικών έφοδίων στους Έλληνόπαιδες. Ένας άλλος βασικός και εξίσου σημαντικός λόγος για τον οποίο ή παιδεία βασίστηκε στην Έκκλησία ήταν και τό περιεχόμενο της παρεχόμενης σέ κάθε έποχή παιδείας.⁸⁰ «Αν ή οικονομική και ή οργανωτική συνεισφορά ύπῆρξε τεράστια πράγματι συμβολή στη γενικότερη λειτουργία της Παιδείας από την πλευρά της Έκκλησίας, τότε ή προσφορά της στό περιεχόμενο και τον σκοπό της παρεχόμενης άγωγής ύπῆρξε καθοριστική και αναντικατάστατη».⁸¹

---

79. Η γόνιμη συνάντηση του Χριστιανισμού μέ τον Έλληνισμό, έργο σέ μεγάλο βαθμό των Καππαδοκών πατέρων του 4ου αι., έφερε στον χώρο της χριστιανικής εκκλησίας τό έλληνικό ιδεώδες, τό οποίο έπηρέασε σημαντικά την εξέλιξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων και άσκησε σημαντική επίδραση τόσο στον χώρο του Βυζαντίου όσο και σ' αυτόν της νεότερης Ελλάδας. Η επικράτηση του χριστιανισμού και ή μεταμόρφωση του Βυζαντίου ως δύναμης μέ βασικά χαρακτηριστικά τον έλληνισμό και τή χριστιανική ορθοδοξία (σέ αυτό βοήθησε τό διάταγμα της άνεξιθησκείας που ύπογράφηκε στό Μεδιόλανο από τον Μ. Κωνσταντίνο) καθιστά καθολική τή χριστιανική παιδεία. Από τότε ο ρόλος της Έκκλησίας στα εκπαιδευτικά πράγματα και δρώμενα του Βυζαντίου είναι πολυσχιδής και ρυθμιστικός. [Βλ. Α.Β. Γιαννικοπούλου, *Η Εκπαίδευση κατά τον 4ο αιώνα*, Αθήνα 1983, σ. 404 και Γ. Ξέκαλου – Γ. Παπαγεωργίου, *Η άγωγή διά μέσου των αιώνων*, Ηράκλειο 1969, σ. 252-253].

80. Τά σχολεία αυτά, κατ' αρχάς, ήταν εκκλησιαστικά-χριστιανικά και ή παρεχόμενη σ' αυτά παιδεία χριστοκεντρική. Οί δάσκαλοι ρύθμιζαν τή διδασκαλία και τήν ύλη ανάλογα μέ τίς γνώσεις και τίς ανάγκες. Όλα όμως τά σχολεία είχαν κοινό ιδεώδες τό έλληνοχριστιανικό και οί διδάσκοντες έμπνέονταν από πατριωτισμό και θρησκευτική πίστη.

81. Βλ. Βλασίου Ι. Φειδά, «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας», *Κοινωνία* 2 (1983), σ.125

Στήν παροῦσα ἐνότητα τῆς διατριβῆς μας θά διαπραγματευτοῦμε εἰδικότερα τήν προσφορά τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στήν παιδεία ὅπως προκύπτει ἀπό τή μελέτη ἀνέκδοτων ἀλλά καί δημοσιευμένων πηγῶν. Ἡ προσφορά, ὁμως, αὐτή τοῦ Σιναΐτικοῦ μοναχισμοῦ –ὅπως, ἄλλωστε, θά διαπιστώσουμε– ἐντοπίζεται τόσο στόν Ἑλληνισμό πού δραστηριοποιεῖται στόν γεωγραφικό χῶρο τῆς Αἰγύπτου ὅσο καί –ὑπερβαίνοντας τά στενά γεωγραφικά ὅρια τῆς Αἰγύπτου– στόν εὐρύτερο ἑλλαδικό χῶρο. Γιά αὐτό τό λόγο καθίσταται ἀπαραίτητο νά προηγηθοῦν, ἀφενός, ἡ συνοπτική περιγραφή τῆς καταστάσεως στήν ὁποῖαν περιῆλθε ὁ Ἑλληνισμός –ὅσον ἀφορά στά παιδευτικά πράγματα– ἀμέσως μετά τήν Ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τήν ἀκόλουθη ὑπαγωγή τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπό τόν ὀθωμανικό ζυγό· καί ἀφετέρου ἡ σκιαγράφηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καί τῆς μορφωτικῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε στίς ἑλληνικές παροικιακές κοινότητες τῆς Αἰγύπτου (εἰδικῶς στό Κάιρο καί στήν Ἀλεξάνδρεια) κατά τήν ὑπό ἐξέταση περίοδο.

1.1.1 Οἱ μορφωτικές συνθήκες στόν ἑλληνικό χῶρο

Μετά τήν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τό 1453 ἀπό τόν Μωάμεθ τόν Πορθητή, τό ὑπόδουλο ἑλληνικό γένος φαινόταν καταδικασμένο κάτω ἀπό ἕναν δυνάστη πολιτιστικά κατώτερο. Κάθε πνευματική κίνηση, τόσο στή Βασιλεύουσα ὅσο καί στόν ὑπόλοιπο ἑλληνικό χῶρο, ὁ ὁποῖος σταδιακά ὑποδουλώθηκε, διακόπηκε. Ὁ μοναδικός θεσμός τῆς βυζαντινῆς παράδοσης ὁ ὁποῖος διατηρήθηκε στίς συνθήκες τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου ἦταν ἡ Ἐκκλησία. Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα περιῆλθε σέ δεινή θέση, τουλάχιστον, τήν ἀμέσως μετά τήν Ἄλωση χρονική περίοδο, καθώς τό ὑπόδουλο Γένος στερήθηκε ἐμφανῶς τήν παρουσία ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καί διδασκάλων.⁸² «Μετά τήν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναφέρει ὁ Μᾶρκος Ρενιέρης, πολλοί τῶν ἡμετέρων εὐπατριδῶν καί λογίων κατέφυγον εἰς τήν νῆσον ταύτην [Κρήτη] ὑπό τήν προστασίαν τοῦ λέοντος τοῦ Ἁγίου Μάρκου, καί εὗρον αὐτόθι οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καί περιουσίας, ἀλλά καί ἀνεξιθρησκείαν τινά, ἣτις δέν ἐπεκράτει τότε εἰμή εἰς τάς ὑπό τῆς Ἐνετίας

---

82. Παρατηροῦνται, βέβαια –ὅπου οἱ συνθήκες ἐπιτρέπουν–, τήν περίοδο αὐτή μεμονωμένες προσπάθειες συντήρησης καί ἀσκήσης παιδείας μέ ὑποτυπώδη μέσα. Ἀλλά αὐτό συμβαίνει σέ ἐλάχιστες ἑλληνικές περιοχές καί οἱ ἐξαιρέσεις αὐτές ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα.

δεσποζομένας χώρας». ⁸³ Οί Τουρκοί απαγόρευαν αὐστηρά τὴν ἴδρυσήν δημοσίων σχολείων ἀπὸ φόβου ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἂν ἀποκοτοῦσαν παιδεία θὰ γίνονταν ἐπικίνδυνοι ἢ καὶ δυσκολοκυβέρνητοι. ⁸⁴ Ἡ Ἐκκλησία, μπροστὰ στὸν μεγάλο κίνδυνον τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἀφελληνισμοῦ καὶ κἀνοντας χρῆσιν τῶν ἀρμοδιοτήτων πού εἶχαν ἐκχωρηθεῖ σὲ αὐτὴν ἀπὸ τὸν Πορθητὴ, φρόντισε γιὰ τὴν παροχὴ μιᾶς στοιχειώδους παιδείας στοὺς Ἕλληνας. ⁸⁵

Τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν πτώση, ὀργανωμένη παιδεία, μὲ κάποιον ἔστω καὶ ὑποτυπῶδες ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, δὲν ἔχουμε, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀρκετὰ πρόσωπα ἀπὸ τὸν ἄλλο τῶν λαϊκῶν πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐργασθοῦν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τὴν ἄλλο ἀναπλήρωνε –χωρὶς νὰ παραθεωρεῖται ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία– ἡ ἀνεπίσημη προσπάθεια καὶ μέρμινα τῆς Ἐκκλησίας μέσα στοὺς νάρθηκες τῶν ναῶν καὶ στὰ μοναστήρια. ⁸⁶ Στοὺς χώρους αὐτοὺς συγκεντρώνονταν γύρω ἀπὸ κάποιον δάσκαλον, συνήθως κληρικὸ ἢ μοναχόν, τὰ ἀγόρια κυρίως, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν στοιχειώδεις γνώσεις γραφῆς καὶ ἀνάγνωστος. ⁸⁷

---

83. Βλ. Μάρκου Ρενιέρη, *Κύριλλος Λούκαρις, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης*, ἐν Ἀθῆναις 1859, σ. 4.

84. Βλ. Jakovaky Rizo Neroulos, *Ancien premier ministre des Hospodars grecs de valachie, Cours de Litterature greque monterne*, Γενεύη 1827.

85. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία τὴν περίοδο αὐτὴ βρῆκε ἄσυλον στὰ μοναστήρια καὶ στὶς Ἐκκλησίες ὅπου λειτούργησαν τὰ πρῶτα σχολεῖα, τὰ λεγόμενα «Σχολεῖα τοῦ Νάρθηκα». [Βλ. Θεμιστοκλῆ Μπαμίχα, «Κώδιξ τοῦ Ναοῦ τῆς Πόλεως Δελβίνου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 5 (1930), σ. 65-75].

86. «Σχολεῖα ἐκτὸς τῶν Μονῶν, αἱ ὁποῖαι τότε ἦσαν οὐχὶ τόποι αὐτοεξορίας, ἀλλὰ μεγάλοι κοινωνικοὶ ὀργανισμοί, οἵτινες, πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ ἔργου, εἶχον μεγάλην φιλανθρωπικὴν, κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν σημασίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνέλαβον καὶ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν, ἰδρύοντο καὶ ἐν τοῖς νάρθηξιν τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν ἢ ἐν τοῖς παραρτήμασιν αὐτῶν». [Βλ. Τρύφωνος Ἐ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, τόμ. Α', σ. XLVIII]. Πρὸς ἐπίρρωση τῶν λεγομένων παραθέτουμε καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Παρανάκα, ὁ ὁποῖος στὸ Σχεδιάσμα του ἀναφέρει: «...κατὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἄλωσιν ἑκατονταετηρίδα (1453-1553) μόλις ἔχνη Σχολῶν καὶ λογίων τινῶν ἀνδρῶν τῆδε κἀκεῖσε τῶν Ἐπαρχιῶν ἀπαντῶμεν διὰ τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν ἔλλειψιν· ἀλλὰ καὶ τὰ ἑκασταχοῦ παιδευτήρια ἦσαν μικρὰ καὶ ταπεινά, ἐν μὲν ταῖς μαγαλοπόλεσι παρά ταῖς Ἐπισκοπαῖς, ἐν δὲ ταῖς μικραῖς παρά τοῖς ναοῖς, ἐσθ' ὅτε καὶ παρά ταῖς παρακειμέναις Μοναῖς, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἱερέων ἢ μοναχῶν διευθυνόμενα χρωμένων ὡς ἐπὶ τό πολὺ ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς βίβλοις». [Βλ. Ματθαίου Κ. Παρανάκα, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης (ΙΘ') ἑκατονταετηρίδος*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 40-41].

87. «Μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, παρ' ὅλες τίς ἐλλείψεις τῆς, διασώθηκε καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία. Στὸ θεσμὸ τῆς Ἐθναρχίας ὀφείλεται ἡ χρῆσις σ' ὄλο τό ρωμαῖκο μιλλέτι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ὡς γλώσσας τῆς παιδείας, χωρὶς βέβαια νὰ ἐμποδίζεται καὶ ἡ χρῆσις ὄλων τῶν ἄλλων τοπικῶν γλωσσῶν (π.χ. σερβικά, βουλγαρικά, βλάχικα κ.λπ.). Γλῶσσα τῆς παιδείας ἔγινε ἡ ἑλληνικὴ καὶ ὡς τελειότερη, ἀλλὰ καὶ γιατί ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς λατρείας καὶ θεολογίας καὶ τῆς πατερικῆς παράδοσης, μὲ πλούσια ἱστορία καὶ πνευματικὴ παραγωγή». [Βλ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, *Τουρκο-*

Μέ ενέργειες του ίδιου του Πορθητή πληρώθηκε ο από χρόνων κενός πατριαρχικός θρόνος. Πατριάρχης εξελέγη ο Γεννάδιος Σχολάριος,⁸⁸ άνδρας μεγάλης παιδείας, ήσυχαστικής διαγωγής και γνωστός για τις άνθενωτικές ιδέες του. Ο νέος Πατριάρχης άνακηρύχθηκε *μιλλέτ-μπασή*, δηλαδή έθναρχης των Ρωμιών. Η σουλτανική αυτή εϋνοια είχε ως αποτέλεσμα άφ' ενός την εϋρυθμη λειτουργία του εκκλησιαστικού σώματος και του θρησκευτικού βίου⁸⁹ και άφ' έτέρου έδινε στον έκάστοτε πατριάρχη τό δικαίωμα διαπραγμάτευσης κατ' ευθείαν μέ την Πύλη για θέματα πού άφορουσαν στό υπόδουλο Γένος,⁹⁰ όπως προβλήματα οικογενειακού και άστικού δικαίου ή ζητήματα ευρύτερης κοινωνικής προβληματικής.

Ο πατριαρχικός οίκος,⁹¹ από τά πρώτα χρόνια της τουρκικής κατοχής, στάθηκε ο χώρος μέσω του οποίου καλλιεργήθηκε, ενισχύθηκε και άναπτύχθηκε ή θρησκευτική

κρατία, *οί Έλληνες στην Όθωμανική αυτοκρατορία*, έκδ. Ακρίτας, Άθήνα 1989, σ. 133]. Επίσης στους χώρους αυτούς, έχοντας ως διδακτικά έγχειρίδια τίς λειτουργικές φυλλάδες, οί μαθητές διδάσκονταν τή γραφή και τήν άνάγνωση της έλληνικής γλώσσας, έλάχιστα Μαθηματικά (άριθμητική), τή χριστιανική κατήχηση και τή βυζαντινή μελωδία. Άλλά και ο Παρανάικας στό Σχεδιάσμα του άναφέρει σχετικά «Κατά τήν μακράν ταύτην και όδνηράν της ιστορίας ήμων περίοδον οί λειτουργοί της Έκκλησίας ήσαν όδηγοί και ποιμένες του ως επί τό πλείστον άγραμμάτου ποιμνίου, αί δε ιεραί Μοναί και τά θυσιαστήρια της χάριτος έγέγοντο καταγώγια της άρετης, της ικανότητος ένίστε, φντώρια γραμμάτων, και κευθμώνες πολλών θησαυρών αρχαίων προγόνων ήμων. Η δε Έκκλησία διατηρήσασα έν ταίς ακολουθίαις, τοίς εκκλησιαστικοίς γραφείοις και ταίς Σχολαίς τήν γλώσσαν των αρχαίων, προχέουσα όσον ένήν Αυτή καθαρά και διαυγή τά νάματα της σοφίας, σκοπούσα τήν έμφύτευση σωτηρίων και βιωφελών γνώσεων και άποσκοράκισιν των εκ της άμαθείας κακών, περιέθαλψε τά γράμματα, άνεργίπισεν, εις σύστασιν Σχολείων συνέδραμε λόγω και έργω, ιδίαν δε Πατριαρχικήν (Μεγάλην του Γένους) Σχολήν συνέστησεν και διατήρησεν, εις δε τήν ευρεσιν των αξίων διδασκάλων των τότε διαπρεπόντων ένήδρευε, και τούτους προΐστη πάντοτε». [Βλ. Ματθαίου Κ. Παρανάικα, *Σχεδιάσμα...*, ό.π., σ. 6-7.]

88. Ο πατριαρχικός θρόνος παρέμενε κενός τό χρονικό διάστημα 1450-51. Μέ διαταγή του Πορθητή συγκροτήθηκε στις 6 Ιανουαρίου 1454 Σύνοδος από ιεράρχες των άσιατικών και των ευρωπαϊκών περιοχών και, τηρώντας τήν κανονική εκκλησιαστική τάξη, εξέλεξε Οικουμενικό Πατριάρχη τον μοναχό Γεννάδιο (Γεώργιο) Σχολάριο. [Γιά τον Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο Βλ. Θεοδώρου Ζήση, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος. Βίος – Συγγράμματα διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1980, όπου και ή κυριότερη βιβλιογραφία].

89. Ο Πατριάρχης άσκοϋσε τήν ανώτατη έποπτεία στους κατά τόπους μητροπολίτες και έπισκόπους, έπόπτενε μονές, εκκλησίες και τίς περιουσίες τους, άσκοϋσε πειθαρχική και ποινική δίωξη για κανονικά και εκκλησιαστικά άδικήματα και παραπτώματα και γενικότερα ρύθμιζε μέ τήν περί αυτών σύνοδο κάθε εκκλησιαστικό ζήτημα τό όποιο προέκυπτε.

90. Πρόκειται για τά λεγόμενα *Πολιτικά προνόμια*, τά όποια –όπως καταδεικνύουν οί διάφοροι όρισμοί– ήταν ευρύτατα. Ένδεικτικό είναι τό ότι μπορούσε να έρχεται σε άμεση και προσωπική έπαφή μέ τους ξένους ήγεμόνες, γεγονός πού του έδινε ιδιαίτερο κύρος και τεράστια πολιτική δύναμη.

91. Φυσικά δέν ήταν μόνο ο πατριαρχικός οίκος, και κατ' επέκταση ή Έκκλησία, ή όποία συνετέλεσε στό να συγκροτηθεί και να διασωθεί τό έλληνικό γένος. Και άλλοι παράγοντες, ύποβοη-

καί ἡ ἐκπαιδευτική ζωὴ τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ.⁹² Ἡ εὐνοϊκὴ στάση τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ἐξαληφθεῖ ἐντελῶς ἡ παιδεία, ἡ ὁποία ἀκολούθησε –ιδιαιτέρως τὸν 15ο καὶ τὸν 16ο αἰ.– τῆ γενικότερη παρακμῆ. Γεγονός τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ πολλοὺς νὰ διατυπώνουν ἄποψη γιὰ διάσπαση τῆς ἐνιαίας πολιτιστικῆς παράδοσης τοῦ ἔθνους.⁹³ Παρ’ ὅλα αὐτά, ὅμως, ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός δέν ἔμεινε ποτέ σέ πνευματικὴ ἀδράνεια.⁹⁴ Ἡ θέληση γιὰ μάθηση ἦταν ἔντονη καί ἡ προσπάθεια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς διοικούσης Ἐκκλησίας νὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἀναζήτησιν τῆς γνώσης κατὰ ἐνδιαφέροντα τρόπο δέν διακόπηκε σέ ὀλοκληρωτικὸ βαθμό.⁹⁵

θούμενοι ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, συνέβαλαν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸν χῶρο καί τὸν λαὸ μέ τὴν ἱστορικὴ συνέχειά του, τοὺς πατροπαράδοτους θεσμοὺς καί τις παραδόσεις, τὴ συλλογικὴ μνήμη τοῦ κοινοῦ παρελθόντος, τίς ἴδιες ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον.

92. Ἐνας ἀριθμὸς λαϊκῶν λογίων, γλωσσομαθῶν, γιατρῶν καί ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἦταν γνῶστες διὰ φόρων ἐπιστημῶν, συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ αὐλὴ ὑπηρετῶντας σέ διάφορους τομεῖς, στελεχώνοντας σημαντικὰ θέσεις τοῦ Πατριαρχείου, (ὄχι ἀπαραίτητα πάντοτε ἐκκλησιαστικῆς), προσφέροντας –παράλληλα– μεγάλες καί σημαντικὰς ὑπηρεσίες τόσο στὴν Ἐκκλησία ὅσο καί στοῦ ὑπόδουλο Γένος. [Οἱ τίτλοι, τὰ λεγόμενα ὀφθίκια, πού ἀπένευμε –καί ἀκόμη καί σήμερον ἀπονέμει τὸ Πατριαρχεῖο– ἀκριβῶς αὐτὸ τὸν σκοπὸ ἐξυπηρετοῦσαν καί ἀποδεικνύουν. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν νὰ κάνουν μέ θέσεις διοικητικῆς πού ἀφοροῦν στὴν κοινωνικὴ πρόνοια καί μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας].
93. Βλ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνῶ, *Τουρκοκρατία...*, ὁ.π., σ. 133. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες μετὰ τὴν Ἄλωση στὸν ἑλλαδικὸ χῶρον συναντοῦμε μικρὸ ἀριθμὸ λογίων, πεπαιδευμένων, ἀλλὰ καί σχολείων. Πολλοὶ λόγιοι, μὴ ἀντέχοντας τὸ πνευματικὸ σκοτάδι τὸ ὁποῖο φαινόταν νὰ ἀνατέλλει καί νὰ καλύπτει τὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, κατέφυγαν στὴ Δύση ὅπου καί σταδιακὰ ἄρχισαν νὰ διαπρέπουν. Ἐπίσης, λόγῳ τῆς ἀνομοιόμορφης παιδευτικῆς κατάστασης τὴν περίοδο αὐτὴ, πολλοὶ ἱστορικοὶ μελετητὲς καταφεύγουν στὸν ἐξῆς διαχωρισμὸ: α) τὴν περίοδο τῆς στασιμότητος, τὴν ὁποία ἐντοπίζουν ἀπὸ τὴν Ἄλωση (1453) μέχρι καί τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰ., β) τὴν περίοδο τῆς ἀφύπνισης, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ δεῦτερον μισὸ τοῦ 17ου αἰ. μέχρι τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ., καί γ) τὴν περίοδο τῆς ἀναγέννησης, ἡ ὁποία συνεχίζει μέχρι τὴν Ἐπανάσταση. [Σχετικὰ βλ. Ἀναστασίου Β. Γιαννικοπούλου, *Ἡ ἐκπαίδευση στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. 6. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαίδευσης*, ἐκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1994, σ. 12].
94. Ἡ διαπίστωση κάποιων μελετητῶν γιὰ τὸ πνευματικὸ σκοτάδι τῆς δουλείας ἀληθεύει ὅταν ἀναφέρονται στὸν λαὸ πού κατοικοῦσε στὴν ὕπαιθρο καί ὁ ὁποῖος δέν εἶχε τὴ δυνατότητα, τουλάχιστον κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς σκλαβιάς, νὰ τύχει κάποιου ἐκπαίδευσης. Ἡ ἴδια κατάσταση, ὅμως, ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο καί στὴ Δύση, ὅπως καί στὰ χρόνια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰς πνευματικῆς ἐστίες λόγῳ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἔσβηναν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλη, κάποιες σχολές συνέχιζαν νὰ παρέχουν ὑποτονικὰ τὴ διδασκαλίαν σέ ὀλιγάριθμους μαθητὲς. [Βλ. Μ. Γεδεῶν, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, Κωνσταντινούπολι 1833, σ. 97].
95. Ἐνδεικτικὰ, ὁ Σχολάρχιος πέτυχε νὰ ἐπαναλειτουργήσῃ τὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία στοῦ ἐξῆς ὀνομάζεται *Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ*, μέ πρῶτον σχολάρχην τὸν δάσκαλό του καί συγγραφέα σημαντικῶν φιλολογικῶν καί θεολογικῶν πραγματειῶν, τὸν Θεσσαλονικεὶα Ματθαῖο Καμαριώτη. Ὁ Καμαριώτης θὰ διδάξῃ στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ ἀπὸ τὸ 1454 ἕως τὸ 1489. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ὅμως, ἀπὸ τίς πρώτες ἐνέργειες τοῦ Σχολάρχου

Από τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. παρουσιάζεται σταδιακά μιὰ ἐκπαιδευτική ἀνάπτυξη.⁹⁶ Εἰδικότερα, ἐπισημαίνεται ἡ τόνωση τῆς παιδείας πού ὀφείλεται στήν ἐπιστροφή πολ-
λῶν λογίων οἱ ὅποιοι ἔχουν σπουδάσει στή Δύση, μεταφέροντας ταυτόχρονα γνώσεις,
ἀντιλήψεις ἀλλά καί τή διάθεση γιά ἴδρυση σχολείων στίς ἰδιαίτερες πατρίδες τους, ὅταν
οἱ συνθήκες καί οἱ δυνατότητες τό ἐπιτρέπουν. Σημαντική γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς σχολι-
κῆς παιδείας, κατά τήν ἴδια περίοδο, ἀποδεικνύεται ἡ ἀπόφαση τῆς Πατριαρχικῆς Συνό-
δου –πού συγκλήθηκε στό μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στήν Κωνσταντινούπολη⁹⁷ ἡ ὁ-
ποία παρακινοῦσε τούς κατά τόπους μητροπολίτες νά μεριμνήσουν γιά τήν ὀργάνωση
τῆς ἐκπαίδευσης καί νά φροντίσουν γιά τήν ἴδρυση σχολείων στίς ἐπαρχίες τους.⁹⁸ Ἔτσι,

---

ἦταν νά μετακαλέσει στήν Κωνσταντινούπολη ὅλους τούς μορφωμένους Βυζαντινούς οἱ ὁ-
ποιοί εἶχαν ἀποδημήσει καί ἔμεναν στή Δύση.

96. «Προχωροῦντος τοῦ χρόνου, καθόσον ἡ ἀγριότης τῶν κατακτητῶν, διά τῆς καθημερινῆς πρός
τούς ὑποκειμένους χριστιανούς ἐπιμιξίας καί συμβιωτεύσεως, ἠλατοῦντο, ηῦξάνετο τούτων τό
θάρρος, ἡ πνευματική ζωὴ ἀνεπτύσσετο, τὰ δημόσια σχολεῖα ἐπληθύνοντο, οἱ δέ λόγοι ἄνδρες,
οἱ διδάσκαλοι καί οἱ συγγραφεῖς, ἐπολλαπλασιάζοντο κατά λόγον». [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών,
Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων (1453-1913), τόμ. Α', ἔκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς
Τραπέζης, Ἀθήνα 2010, σ. 141].
97. Τόν πατριαρχικό θρόνον τήν περίοδο αὐτή κοσμοῦσε ὁ λόγιος καί πεπαιδευμένος Ἱερεμίας Β' ὁ
Τρανός (1572-1594).
98. Στόν Ζ' κανόνα τῆς Συνόδου διαβάζουμε: «Ὡρισεν ἡ ἁγία Σύνοδος ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἐ-
αυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καί δαπάνην τήν δυναμένην ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καί ἱερά γράμματα
δύνασθαι διδάσκεσθαι· βοηθεῖν δέ κατά δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καί τοῖς μαθεῖν προαι-
ρουμένοις, ἐάν τῶν ἐπιτηδείων χρειάν ἔχουσιν.» [Βλ. Κων. Σάθα, Βιογραφικόν σχεδιάσμα περί
τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594), Ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 91· Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ
Παιδεία...*, ὁ.π., σ. XLVI]. Ἐπίσης, τήν περίοδο αὐτή τό Πατριαρχεῖο ἐξαπέλυε σιγίλλια καί συ-
στατικές ἐπιστολές πρός τούς δυναμένους –κληρικούς καί λαϊκούς– νά συμβάλλουν στήν ἴ-
δρυση σχολείων. Ἀπό τὰ σιγίλλια αὐτά διασώθηκαν μόνον δύο. Τό ἕνα ἀπευθυνόταν πρός
τήν Ἄρτα καί τό δεύτερο πρός τὰ Τρίκαλα Κορινθίας. [Βλ. Χρ. Οἰκονόμου, «Ἡ ἐθνική πολιτική
τοῦ Πατριαρχείου κατά τούς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς δουλείας: 1453-1821», *Ἐκπαιδευτικά Χρο-
νικά* 3 (1933), σ. 60]. Χαρακτηριστική –χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι εἶναι καί ἡ μοναδική– εἶναι ἡ
μαρτυρία καί ὁ –ἔστω ἄρνητικός πού σέ τελική ἀνάλυση ἀποδεικνύει τό ἀντίθετο-
προβληματισμός πού καταθέτει ὁ Μ. Γεδεών στό ἔργο του «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Πενήτων...», ὅπου
καταγράφει περί τούτου τὰ ἑξῆς: «Ἀγνοῶ τίνα φροντίδα κατέβαλον οἱ κληρικοί –ἐξαιρουμένων
τῶν μοναστηριακῶν– περί συστάσεως καί συντηρήσεως σχολείων ἑλληνικῶν τῆς ἐγκυκλίου
λεγομένης παιδεύσεως, ἀπανταχοῦ τῆς Ανατολῆς, ὄχι γραμματοδιδασκαλείων. Ἐάν βλέπωμεν
τόν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως Ἰωάσαφ, τόν κατόπιν πατριάρχη Κπόλεως, συμβουλευόντα
τόν ἐν Ἀνδριανουπόλει διδάσκοντα Ἰωάννην Ζυγομαλάν μὴ ἀμελεῖν τούς μαθητάς, “ἀλλά πάση
δυνάμει ἐν ἐπιμελείᾳ καί καθαρᾷ συνειδήσει σπούδασον”, καί παροτρύνοντα “ἅπαντα τὰ παιδιά
ἐπιμελῶς σπουδασάτωσαν· ἤδη γάρ ἀποστελῶ ὑμῖν θάττον βιβλία κάλλιστα” ἤκιστα
σημαίνουσιν ταῦτα φροντίδα συστηματικῆν περί διδακτηρίων καί διδασκαλίας, ἀλλά παριστῶσι
τήν φιλομουσίαν τοῦ Ἰωάσαφ». Καί συνεχίζει λέγοντας ὅτι «Φαινήν διά τούς χρόνους αὐτῶν
τετρακτύν ἀποτελοῦσιν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Γαβριήλ Σεβήρος ὁ Φιλαδελφείας,
ὁ Μάξιμος Μαργούνιος ὁ Κυθήρων, ὁ Ἱερεμίας Κπόλεως. Ὁ πρῶτος προέτρεπε τόν αεῖμνηστον
ἐν Πάτμῳ διδάσκαλον Νικηφόρον ὑπεραγρυπνεῖν τῆς παιδείας τῶν παρακατεθειμένων αὐτῶ

τήν περίοδο αυτή εμφανίζονται καί λειτουργοῦν σχολεῖα σέ διάφορες περιοχές πλησίον ἐπισκοπῶν, ναῶν, καί μονῶν,⁹⁹ ὑπό τήν ἐποπτεία τῆς Ἐκκλησίας.¹⁰⁰

Ἐκτός ἀπό τήν ἴδρυση μικρῆς ἔκτασης ἐκπαιδευτηρίων σέ μοναστήρια ὑπό τήν ἄμεση ἐποπτεία τῆς Ἐκκλησίας, παρατηρεῖται καί ἡ πρωτοβουλία ἴδρυσης ἐκπαιδευτικῶν κέντρων ἀπό μορφωμένους κληρικούς, οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνουν ὄχι μόνον τή διεύθυνση ἀλλά καί τή διδασκαλία μαθημάτων. Τά σχολεῖα αὐτά καλοῦνται ὡς κοινά ἢ γραμματοδιδασκαλεῖα. Τά μαθήματα δέν περιορίζονταν μόνον σέ περιεχόμενο θεολογικό,¹⁰¹ ἀφοῦ

νέων [...] Ὁ τρίτος, Κρής τήν πατρίδα, συνεβούλευε τόν ἡγούμενον Βαλαμονέρου ἐν Κρήτη νά ἐπιδιώξη τήν ἴδρυσιν σχολείου διά δέκα ἀπόρους παιδας.» [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, Ἱστορία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. 182-183].

99. Ἦδη τήν ἐποχή αὐτή (ἀπό τό 1522) σημαντικές ἐστίες παιδείας λειτουργοῦν: α) Στή μονή τῆς Ἁγίας Αναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας στή Χαλκιδική ἐκκλησιαστική σχολή, τήν ὅποια ἴδρυσε ὁ ἅγιος Θεωνᾶς, μετέπειτα ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὁ σοβαρός ἀριθμός λογίων πού ἀποφοίτησε ἀπό τή Σχολή καταδεικνύει τή μεγάλη προσφορά της. β) Στά Ἰωάννινα, τό 1600, ἰδρύεται τό πρῶτο ἑλληνικό σχολεῖο μέ δαπάνη τοῦ Μάνο Γκούμα καί πρῶτο διδάσκαλο τόν λόγιο Βησσαρίωνα Μακρῆ. Στή μονή Φιλανθρωπινῶν λειτουργεῖ ὁμώνυμη σχολή. Ἐπίσης στή μονή τοῦ Σπανοῦ λειτουργεῖ ἡ «Σχολή τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» καί λίγο ἀργότερα, τό 1796, «ἡ Μαρουτσαία Σχολή» κατόπιν χορηγείας τοῦ Ζῶη Καπλάνη. γ) Στό νησί τῆς Μυτιλήνης καί στή μονή Λειμῶνος ὁ Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός, ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς, ἰδρύει σχολεῖο, ὅπως ἐπίσης δημιουργεῖ σχολεῖο γιά τίς καλόγριες τῆς Μονῆς Μυρσινιωτίσσης, τό ὅποιο πρέπει νά εἶναι **τό πρῶτο σχολεῖο θηλέων** στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς παιδείας. Τό σχολεῖο αὐτό, σύμφωνα μέ τόν Μ. Γεδεών, ἦταν «σχολεῖον γραμμάτων καί μουσικῆς [...] σχολεῖον μοναστηριακόν, οὐχί δέ σχολεῖον τῆς κοινότητος, ἀφοῦ ἐδιδάσκετο εἰς αὐτό καί ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, χρησίμη οὕσα εἰς τὰς καλογραίας τῆς ἐν Λέσβῳ (Μεθύμνης) γυναικείας μονῆς Μυρτιδιωτίσσης». [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, Ἱστορία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ.184]. Σχολεῖα ἰδρύονται καί λειτουργοῦν ὑπό τήν ἐποπτεία ἀξιόλογων καί μορφωμένων κληρικῶν καί λαϊκῶν καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς τουρκοκρατούμενης ἠπειρωτικῆς καί νησιωτικῆς Ἑλλάδας. [Γιά περισσότερα βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 16-18, καί Νικολάου Θ. Ὑφαντῆ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία στή Βόρειο Ἠπειρο κατά τήν Περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καί τὰ Νεώτερα Χρόνια*, Ἰωάννινα 2006, σ. 26-29]. Στή μεγαλόνησο τῆς Κρήτης, ἤδη ἀπό τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., παρατηρεῖται «ἐνιδρυμένη καί ἐνανθοῦσα Ἑλληνικὴ σχολή ἐν τῷ κατὰ τόν Χάνδακα (Ἡράκλειον) περιβλέπτῳ ναῷ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, σπουδῆ καί προθυμίας τῶν Σιναϊτῶν». Ἐκτός, ὅμως, ἀπό τή Σιναϊτικὴ Σχολή τοῦ Χάνδακα, σχολεῖο λειτουργεῖ καί στό μοναστήρι τῆς Ἀγκαράθου (ἀπό τό 1565 ἕως τό 1586) ὑπό τήν ἐποπτεία καί τὴ διδασκαλικὴ φροντίδα τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Τό σχολεῖο ἀναγκάστηκε νά ἀναστείλει τή λειτουργία του διότι προκάλεσε τήν μῆνι τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κλήρου καί τὴ δυσμένεια τῶν κρατούντων. [Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, *Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλήσιν*, ἐκδ. Ἐταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1986, σ. 50-51].
100. Στή Χειμάρρα τό 1518 λειτουργοῦν σχολεῖα μέ τήν ἐποπτεία τῆς Ἐκκλησίας. Τήν ἴδια ἐποχή λειτουργεῖ σχολεῖο καί στά Σκόπ(ε)ια. [Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 16].
101. Ὅπως διάφορες προσευχές, τό Ψαλτήρι, τήν Ὀκτώηχο, τίς ἐπιστολές τῶν Ἀποστόλων καί τό Ὁρολόγιο, καί ἀνάγνωση, γραφή, καλλιγραφία, στοιχεῖα ἀριθμητικῆς. Ἐκτός ὅμως ἀπό αὐτά συναντᾶμε καί τή διδασκαλία μαθημάτων ἀπό τό Γνωμολογικὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ, τούς μύθους τοῦ Αἰσώπου, τὴ Χρηστοθήθεια τοῦ Ἄντωνίου τοῦ Βυζαντίου, καθὼς ἐπίσης καί τραγού-

δίδασκαν τήν ἑλληνική καί τή λατινική φιλολογία καθώς καί τή φιλοσοφία τήν «κατά τό νεώτερο σύστημα ἀναπτυσσομένη». ¹⁰² Ἀξιοσημείωτο εἶναι καί τό γεγονός ὅτι στήν ἐποχή αὐτή ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται οἱ πρῶτοι μεγάλοι εὐεργέτες τοῦ Γένους, πού χρηματοδοτοῦσαν τήν ἴδρυση καί τή συντήρηση σχολείων, τόσο στίς ἰδιαίτερες πατρίδες τους ἐντός τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ὅσο καί ἐκτός. ¹⁰³

Τόν 17ο αἰ. ἡ κατάσταση στήν παιδεία ἀρχίζει νά μεταβάλλεται θετικά καί νά κινεῖται σέ ὑψηλότερα μορφωτικά ἐπίπεδα. ¹⁰⁴ Μάλιστα πιά εὐνοϊκή θά γίνεи ἀπό τά μέσα τοῦ αἰώνα. ¹⁰⁵ Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ναυτιλίας, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή βελτίωση τοῦ βιωτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀνθρώπων, καί ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας, πού συνετέλεσε στή διάδοση τῆς βιβλιογραφικῆς παραγωγῆς, ὀδήγησαν στόν πολλαπλασιασμό τῶν σχολείων καί στή δυνατότητα ἱκανοποίησης τοῦ ζήλου γιά τή μόρφωση περισσότερων ἀνθρώπων. Οἱ Ἕλληνες, ταξιδεύοντας ἐλεύθερα, ἔρχονταν σέ ἐπαφή μέ τίς νεωτερικές ἰδέες τῆς Εὐρώπης καί τήν προηγμένη παιδεία

δια τῆς ἀκριτικῆς καί τῆς δημοτικῆς μας παράδοσης. [Βλ. Ἐρατώ Ζέλιου-Μαστροκόστα, *Ἡ Παιδεία... ὁ.π.*, σ. 19-20].

102. Χαρακτηριστική περίπτωση εἶναι τοῦ ἱερομονάχου Μελετίου Βλαστοῦ, τελειοφοίτου τῶν ἰταλικῶν πανεπιστημίων, ὁ ὁποῖος δίδαξε ἑλληνική καί λατινική φιλολογία στή Σιναϊτική Σχολή τοῦ Χάνδακα στά μέσα τοῦ 16ου αἰ. [Βλ. Ἀωνύμου, «Μελέτιος Πηγᾶς», *Πανδώρα* 9 (1858), σ. 255· Κωνστ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία, ἤτοι Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 239· Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, *Ἱστορία... ὁ.π.*, σ. 34 κ. ἐξ.]
103. Ἐνδεικτικά ἀναφερόμαστε στούς μεγάλους Ἡπειρώτες εὐεργέτες –ἐμπόρους καί μή– πού ἦταν ἐγκατεστημένοι στό ἐξωτερικό καί πού συνετέλεσαν μέ τίς πλούσιες χορηγίες τους καί μέ τή βοήθεια λογίων δασκάλων νά δώσουν μεγάλη πνευματική ὠθηση στό ὑπόδουλο γένος. Πιό γνωστοί ἦταν –χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι δέν ὑπῆρχαν ἄλλοι ἢ ὅτι ἡ προσφορά τῶν ἄλλων δέν ἦταν τόσο ἀξιόλογη– οἱ Ζωσιμάδες καί ὁ Ζῶης Καπλάνης. Σημαντική στήν παιδευτική ἀνάπτυξη καί τήν ἀναγέννηση τοῦ Γένους ἦταν, φυσικά, καί ἡ συμβολή τῶν ἠπειρωτικῶν κοινοτήτων τῆς διασποράς. [Βλ. Νικολάου Θ. Ὑφαντή, *Ἡ Ἑλληνική Παιδεία στή Βόρειο Ἡπειρο... ὁ.π.* σ. 30-33].
104. «Ἀπό τῆς 12' Ἐκατ. ὑπερμεσοῦσης, ἔλαβον (τά πρῶτα, κοινά σχολεῖα) ἄλλην μορφήν, ἐγένοντο κατά τή φράσιν Ἀλ. τοῦ Ἑλλαδίου Γυμνάσια, τά δέ ὑπάρχοντα ἐπολλαπλασιάζοντο· διότι διά τῆς φιλογενοῦς καί ὄντως πατρικῆς διδασκαλίας των (μεμορφωμένων διδασκάλων) καί τῆς μεταδόσεως ὑψηλοτέρων ἐξ Εὐρώπης μετοχτενομένων γνώσεων ἐγένετο μείζων διοικητική κίνηση εἰς τό ἔθνος· οἱ μαθηταί τῶν μεγάλων διδασκάλων ἐγένοντο διδάσκαλοι τῶν μικροτέρων πόλεων, κωμῶν καί χωρίων, οὕτω δέ ἀπό τῶν μειζόνων ὡς ἀπό κέντρων τά φῶτα διεδίδοντο ἀκτινηδόν, τό δ' ἔθνος βαθμηδόν ἐμορφοῦτο καί ἠσθάνετο ὑψηλότερα». [Βλ. Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα... ὁ.π.*, σ. 41].
105. Ὁ Ζακυθινός διατυπώνει λόγο γιά σαφῆ συμπτώματα ἀναγεννήσεως. Τήν ἀποψη αὐτή βέβαια δέν συμμαρτίζονται πολλοί ἀπό τοὺς μελετητές. [Πρβλ. Α. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ: Τουρκοκρατία 1453-1669*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 311].

της. Ἐνθουσιασμένοι ἔνοιωθαν τὴν ὑποχρέωση νὰ μεταφέρουν τίς νέες ιδέες στὴν πατρίδα τους. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ «συνθήματα» τοῦ Διαφωτισμοῦ ἦταν «ἡ μετακένωση τῶν ιδεῶν». Ἔτσι «μετέφραζαν βιβλία καὶ μετέφεραν τὰ εὐρωπαϊκὰ πνευματικά καὶ τεχνολογικά ἐπιτεύγματα στὴν πατρίδα τους».¹⁰⁶

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἐμφανίζονται δύο τύποι σχολείων. Τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἀνώτερα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται μὲ διάφορα ὀνόματα.¹⁰⁷ Βεβαίως, μέχρι τὸν αἰῶνα αὐτό, καθορισμένα προγράμματα διδασκαλίας δὲν ὑπάρχουν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό τὸ ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα στὰ σχολεῖα ἀκολουθεῖ τὸ ἤδη ὑπάρχον.¹⁰⁸ Στὴν ἐκπαιδευτικὴ πρακτικὴ ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς στείρας –«παπαγαλικῆς»– ἀπομνημόνευσης, οἱ σωματικές τιμωρίες καὶ ἡ ἀποβολὴ ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Ἀπὸ τὸν αἰῶνα αὐτό ἀρχίζει ἡ Ἐκκλησία νὰ προτείνει στοιχειώδη προγράμματα διδασκαλίας.¹⁰⁹ Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι μέχρι τέλος τοῦ αἰῶνα, τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ἢ μαθηματάρια, παραμένουν χειρόγραφα, γραμμένα εἴτε ἀπὸ εἰδικούς ἀντιγραφεῖς¹¹⁰ εἴτε ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καθ' ὑπαγόρευση τῶν διδασκάλων τους.

---

106. Βλ. Αναστάσιου Β. Γιαννικόπουλου, *Ἡ Ἐκπαίδευση...*, ὁ.π., σ. 18.

107. «Τὰ σχολεῖα τὸν αἰῶνα αὐτό ὀνομάζονται ἀκαδημία, γυμνάσιον, ἑλληνομουσεῖον, κολλέγιον, λύκειον, μουσεῖον, ὀμοκοῖον (ὀμοκοεῖον), παιδαγωγεῖον, σχολεῖον, σχολή, φροντιστήριον. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἐλαττώνεται ἡ δύναμη τοῦ κέντρου καὶ ἀποκτᾶ μεγαλύτερη αὐτονομία ἢ τουρκοκρατούμενη καὶ βενετοκρατούμενη περιφέρεια, ἐπειδὴ οἱ μαθητὲς τῶν δασκάλων τῶν μεγάλων πόλεων γίνονται δάσκαλοι στίς μικρότερες πόλεις καὶ τὰ χωριά, ἀλλὰ κυρίως γιατί, μὲ τὴν προτροπὴ συνήθως τῆς Ἐκκλησίας, πολλοὶ Ἕλληνες προσφέρουν χρήματα γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων, τὴν ἴδρυση ἢ ἐμπλουτισμὸ βιβλιοθηκῶν καὶ γιὰ τὴν ἔκδοση βιβλίων». [Βλ. Ἐρατὼ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 23-24].

108. «Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἦσαν μικρά καὶ ταπεινά· ἐν μὲν ταῖς μεγαλοπόλεσι παρά τοῖς μητροπολιτικοῖς μεγάρους, ἐν δὲ ταῖς κωμοπόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις παρά τοῖς ἱεροῖς ναοῖς καὶ ταῖς παρακειμέναις Μοναῖς, ὡς ἀναφέρεται ἐν τοῖς σωζωμένοις ἐγγράφοις παρά τῷ Μαρτίνῳ Κρουσίῳ καὶ Στεφάνῳ Γερλαχίῳ, ἐν τῇ «Τουρκογραικίᾳ» [...] τὰ σχολεῖα ταῦτα διευθύνοντο ὑπὸ ἱερέων ἢ μοναχῶν, διδασκόντων, μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς πινακίδος καὶ τῆς φυλλάδας διδασκαλίαν τῆς ἀλφαβήτου καὶ τοῦ συλλαβισμοῦ, ἐκκλησιαστικά τινὰ βιβλία ὡς ἀναγνωστικά: Ὀκτώηχον, Ἀπόστολον, Ψαλτήριον, Ὁρολόγιον καὶ ἀρίθμησιν, λογαριθμητικὴν καὶ γραφὴν ὑπὸ τὴν ἐπιτηδειγμὴν (δειγμὴ, ἐπιδειγμὴ) τοῦ διδασκάλου» [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. LXXXI]. Τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου, τῆς Ὀκτώηχου, τοῦ Ὁρολογίου καὶ τοῦ Ψαλτηρίου μποροῦμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε καὶ ἀπὸ διάφορα ἄσματα τὰ ὁποῖα λέγονταν ὄχι μόνο κατὰ τὴν ἀποφοίτηση τῶν μαθητῶν ἢ τὴν ἀλλαγὴ ἀναγνωστικῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς διδασκαλίας τῶν προαναφερομένων μαθημάτων. Παρατηρεῖται διακωμώδηση τῆς κατάστασης, μὲ παρουσίαση τῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴ διδασκαλία, τῶν ἐπιβαλλομένων τιμωριῶν καὶ τῆς ἀυστηρότητας τῶν διδασκάλων. [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. CXIX-CXXI].

109. Βλ. Μ. Ἰ. Γεδεῶν, «Σχολεῖα καὶ βιβλία τὸν ΙΖ' αἰῶνα», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 12 (1888), σ. 303-306.

110. Βλ. Αναστάσιου Β. Γιαννικόπουλου, *Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 79-81.

Κατά τον 18ο αἰ. ἡ πνευματικὴ ἀφύπνιση καὶ ἡ ἀναγέννηση τοῦ Γένους ἐπιταχύνεται καὶ ἡ παιδεία ἐξαπλώνεται.¹¹¹ Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ συγκεκριμένου αἰῶνα καὶ τίς ἀρχές τοῦ ἐπομένου (1750-1821) διαμορφώνεται στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μιὰ πνευματικὴ κίνηση ποῦ ἀπὸ πολλοὺς ὀνομάζεται **Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς**.¹¹² Βασικὴ ἐπιδίωξη τῶν λογίων καὶ τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης εἶναι ἡ ἴδρυση σχολείων στὰ ὁποῖα θὰ διδάσκονταν νέες παιδαγωγικὲς μέθοδοι μὲ προοπτικὴ «νά διαδώσωσι τὰς φυσικὰς ἀληθείας καὶ εἰς ὅλον τὸν λαόν, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξωσιν ἀπὸ τὴν κατατυραννοῦσαν αὐτὸν ἀλόγως δεισιδαιμονίαν, καὶ ἀπὸ τὸ νὰ πλάττη πράγματα ἀνύπαρκτα...».¹¹³ Ἐπιχειρεῖται μιὰ προσπάθεια ἐναρμόνισης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ. Τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο τυπώνονται τὰ πρῶτα ἀλφαβητάρια, ποῦ ὀνομάζονταν *Παιδαγωγία*.¹¹⁴

-
111. Ὁ Παρανίκας στὸ «Σχεδιάσμα του» ἀριθμεῖ 200 σχολεῖα, ἐνῶ ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης στὸ πόνημά του «Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας» τὰ ἀνεβάζει σὲ 800. Ἡ ἀλήθεια ὅμως φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλη καὶ τὰ σχολεῖα πολὺ περισσότερα. Εἶναι ὅλα τὰ σχολεῖα ποῦ παρέδιδαν μαθήματα ἀπὸ τὸν «Νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας ἐνθα πεπηγότες ὑπὸ τοῦ ψύχους οἱ παῖδες ἐκ τοῦ Σταυρέ, βοήθει μοί, ἤρχιζον καὶ εἰς τὸ Ψαλτήριον ἐτελείωνον...καὶ σὰ πυρκαγιά, ποῦ ὑπέβσκε στὰ σπλάχνα τῆς Ὄθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας ἐξαπλώνοντο ἀπὸ τὸ Δυρράχιον ὡς τὸ Ταίναρον, ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Ἡπειρο ὡς τὸ Δορύλαιον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κι ὡς τὴ Συρία καὶ τὴν Αἴγυπτο καὶ φθάνουν στὴν μεγαλυτέρα τους ἀκμὴ καὶ ἀνθηση στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος».[Βλ. Βασιλείου Μπαρᾶ, *Τὸ Δέλβινο τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἀθῆναι 1966, σ. 254]
112. Βλ. Α. Losky, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Ἀγ. Τσοπανάκη), χ.τ.χ., σ. 486-703. Βλ. ἐπίσης: Β. Κύρκου, *Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς καὶ ἡ σοφιστικὴ*, Ἀθῆνα 1987. Ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους λαϊκοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, *Ἱστορία Νεότερη καὶ σύγχρονη*, χ.τ.χ. σ. 36-140]. Ὁ Φεραῖος συντάσσοντας τὸ Σύνταγμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ διακυβερνιόνταν δημοκρατικὰ οἱ ἐπαναστατημένοι λαοὶ τῶν Βαλκανίων καθιερώσει τὴν Παιδεία ὡς τὸ πρῶτιστο κοινωνικὸ ἀγαθό. Αναφέρει: «Ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσειν ἔχουν χρέος νὰ ἠξεύρουں γράμματα, ἢ πατρίς ἔχει καταστήσει σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικά καὶ θηλυκὰ παιδία. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ μὲ τὴν ὁποῖαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Νὰ ἐξηγούνηται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, εἰς δὲ τὰς μεγάλας πόλεις νὰ παραδίδεται ἡ γαλλικὴ καὶ ἰταλικὴ γλῶσσα, ἢ δὲ ἑλληνικὴ νὰ εἶναι ἀπαραίτητος» (*Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρ. 22) [Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα σωζόμενα*, ἐκδ. Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τόμ. Ε', χ.τ.χ. σ. 41-42]. Ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀνδρες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς στόχο τους τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ τὸ φωτισμὸ τοῦ γένους μνημονεύουμε τοὺς Κοσμᾶ Αἰτωλό, Εὐγένιο Βούλγαρη, Νικηφόρο Θεοτόκη καὶ Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, *Ἱστορία...*, ὁ.π., σ.136-140.]
113. Βλ. Ἀωνύμου, *Λόγιος Ἑρμῆς*, 1817.
114. Ἔτσι, τὸ 1795 τυπώνεται στὴ Βενετία ἡ «Χρήσιμος παιδαγωγία πρὸς τοὺς νέους ἐπιθυμοῦντας μαθεῖν τὰ ἱερά γράμματα μετὰ ἐπανορθώσεως καὶ προσθήκης», ἐνῶ τὸ 1797 ἐπανεκδίδεται ἀπὸ τὸν Μιχάλη Παπαγεωργίου. Τὸ 1803 ἀπὸ τὸν Πολυζῶη Κοντό ἐκδόθηκε στὴ Βιέννη «Ἀλφαβητάριον εὐμαθείας». Ἐπίσης «καὶ πολλὰ ἄλλα χρήσιμα βιβλία διὰ τὴν σπουδάζουσαν νεότητα ἐξέδωκαν οἱ ἀδελφοὶ Δαρβάρεις, ἐν οἷς καὶ Ἀλφαβητάριον ἑλληνικόν, Βιέννη 1816 καὶ τῷ 1804 Ἐκλογάριον καὶ ἀπλοελληνικὴν Χρηστομάθειαν τῷ 1820. Ἐπίσης ἐξέδωκεν εἰς 4 τόμους τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν Ἑλληνικὴν ὁ Ἰ. Πατούσας ἐν Βενετίᾳ 1780.» [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. LXXXI-LXXXIII].

Από τήν πλευρά τῶν φορέων πρωτοστατεῖ καί πάλι ἡ Ἐκκλησία. Ἀκολουθοῦν οἱ πλούσιοι ἔμποροι τῶν παροικιῶν¹¹⁵ καί τῆς Πόλης.¹¹⁶ Φωτισμένοι πατριάρχες,¹¹⁷ ἐπίσκοποι,¹¹⁸ μορφωμένοι κληρικοί καί μοναχοί¹¹⁹ ἐργάζονται καί μεριμνοῦν γιά τήν ἴδρυση καί τή συντήρηση σχολείων¹²⁰ καί ἄλλων εὐαγῶν ἰδρυμάτων.¹²¹ Ἰδρύνονται βιβλιοθήκες¹²² ἐ-

---

115. Ὅπως ὁ Μαρούτσης στά Γιάννενα. Δέν πρέπει νά διαλανθάνει τῆς προσοχῆς μας ὅτι τήν περίοδο αὐτή ἀπό τό Γιβραλτάρ μέχρι τήν Ὀδησό ἀναπτύσσονται καί ἀκμάζουν ἑλληνικές παροικίες. Ἀξιολογότερες κρίνονται τῆς Βιέννης, τῆς Βενετίας, τῆς Λειψίας. Στίς παροικίες αὐτές οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἐργάζονται, ἀποκοτῶν οἰκονομική εὐρωστία, ἐρχονται σέ λειτουργική ἐπαφή μέ τά ἥθη καί τά ἔθιμα ἀλλά καί τόν πολιτισμό τοῦ τόπου διαμονῆς τους. Συνεπῶς μορφώνονται καί ἀποκοτῶν εὐρύτητα πνεύματος, γνώσεων καί ἀντιλήψεων, καταστάσεις τίς ὁποῖες ἐπιθυμοῦν καί ἐπιδιώκουν νά μετακενώσουν στίς πατρίδες του.

116. Ὅπως ὁ Μανωλάκης Καστορινός.

117. Οἱ Πατριάρχες Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (1641-1707) καί Χρῦσανθος (1707-1731) σύστησαν παντοῦ σχολεῖα, ἰδρυσαν τυπογραφεῖα καί βοήθησαν στήν ἔκδοση ἑλληνικῶν βιβλίων. Οἱ ἴδιοι ἐπιδόθηκαν στή μελέτη τῶν φυσικῶν (θετικῶν) ἐπιστημῶν καί τῆς ἰατρικῆς καί προσαρμόστηκαν στόν γαλλικό τρόπο ζωῆς. [Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, *Τουρκοκρατία...*, ὁ.π., σ. 148]. Ἐπίσης, ἐπί πατριαρχείας Σαμουήλ Χαντζερῆ (1763-1768) ἰδρύνονται στήν Κωνσταντινούπολη τά περισσότερα σχολεῖα τῶν συνοικιῶν. [Βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 36].

118. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Διονύσιος Δαπόντες ἀπό τήν Ἄνδρο –πρός τό τέλος τοῦ ΙΗ' αἰώνα– ἰδρύει σχολεῖο στό Ἀδραμέριον διδάσκοντας καί ὁ ἴδιος σέ αὐτό. [Βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 35].

119. Βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 36-41. Χαρακτηριστικά ἀναφέρουμε τόν ἐθνοϊεραπόστολο Κοσμᾶ τόν Αἰτωλό (1714-1779), ὁ ὁποῖος πρακτικά ἄνοιξε τόν δρόμο πρός τόν Ἑλληνικό Διαφωτισμό. Μέ τίς περιοδεῖες καί τό ἀφυπνιστικό κήρυγμά του στήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, τήν Ἀλβανία καί στά Ἐπτάνησα, στόχευε στόν φωτισμό τοῦ Γένους καί στήν ἴδρυση σχολείων. Χαρακτηριστική παραμένει ἡ προτροπή του: «Δέ βλέπετε ὅπου τό γένος μας ἀγρίενσεν ἀπ' τήν ἀμάθεια καί ἐγίναμεν ὄλοι ὡσάν θηρία; Διά τοῦτο σᾶς συμβουλεύω νά κάμετε σχολεῖο. Νά σπουδάσετε καί σεῖς ἀδελφοί [...] Τό σχολεῖο φωτίζει τοὺς ἀνθρώπους». Κάνοντας ἕναν ἀπολογισμό, λίγους μήνες πρῖν ἀπαγχονιστεῖ (2 Μαρτίου 1779), τῆς πνευματικῆς ἐργασίας του, ἀναφέρει στόν ἀδελφό του Χρῦσανθο: «Ἐως τριάκοντα ἐπαρχίας περιήλθον, δέκα σχολεῖα ἑλληνικά ἐποίησα, διακόσια διά κοινά γράμματα». [Βλ. Ἰ. Β. Μενούου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές (καί Βιογραφία)*, ἐκδ. Τήνος, χ.τ.χ., σ. 28.] Ὁ Μανουήλ Γεδεών δέν δέχεται τήν ἀποψη αὐτή ἀλλά ὑποστηρίζει ὅτι «καί μόνον τῆς συστάσεως εἴκοσι σχολείων ἂν ὑποτεθῆ παραίτιος διά κηρύγματος καί προτροπῆς ὁ Κοσμᾶς δόξαν περιποιεῖ καί τοῦτο εἰς ἕναν πτωχόν Ἑλληνα καλόγηρον τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς...». [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 203].

120. Σχολεῖα ἰδρύνονται σέ κωμοπόλεις καί σέ πολλά ὄρεινά χωριά ὅπου ἡ τουρκική τυρανία εἶναι ἐλαφρότερη. Γιά τά μέρη ὅπου ἰδρύθηκαν τέτοια σχολεῖα [Βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 34 καί ἐξ.]

121. Ὁ λόγιος Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος ἀναφέρει ὅτι, τό 1714 λειτουργοῦσαν σχολεῖα σέ ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας, μολοντί οἱ ἐλλείψεις εἶναι πολλές καί οἱ συνθηκῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων καταπιεστικές. [Βλ. Α. Helladius, *Status Praesens Graecae Ecclesiae*, Altford 1714 σ. 42]. Ἐπίσης, τήν περίοδο αὐτή (1757), στό τετραγλωσσο λεξικό πού ἐξέδωσε ὁ Γ. Κωνσταντίνου στή Βενετία ἀναφέρεται κατάλογος τῶν σχολείων πού λειτουργοῦσαν τότε. [Βλ. Γ. Καρᾶ, *Οἱ φυσικές-θετικές ἐπιστήμες στόν Ἑλληνικό ΙΗ' αἰώνα*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1977, σ. 15].

122. Βλ. Ματθαίου Κ. Παρανίκα, *Σχεδιάγραμμα ...*, ὁ.π., σ. 26 & ὑποσ. 2.

νῶ πολλαπλασιάζονται οἱ ἐπανεκδόσεις παλαιῶν βιβλίων καί αὐξάνονται οἱ ἐκδόσεις νέων.

Τόν αἰῶνα αὐτό παρατηρεῖται ἄλλη μία σημαντική ἀλλαγὴ ὅσον ἀφορᾷ στὰ ἐκπαιδευτικά πράγματα καί πρόσωπα. Ἐνῶ μέχρι τώρα οἱ ἐκπαιδευτικοί-διδάσκαλοι ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἦταν κληρικοί καί μοναχοί, τώρα τὰ ἐκπαιδευτικά καθήκοντα ἀναλαμβάνονται καί ἀπό λαϊκοὺς.¹²³ Τὴν ἴδια περίοδο ἀναπτύσσονται διάφορες φιλεκπαιδευτικὲς δραστηριότητες ἐντός καί ἐκτός Ἑλλάδος,¹²⁴ ἐνῶ συνεισφέρονται ἱκανὰ χρηματικά ποσὰ γιὰ ἴδρυση καί συντήρηση σχολείων. Πόλεις καί χωριά ἀμιλλῶνται στὴν ἴδρυση σχολείων, ἐνῶ ἀποστέλλονται, ὡς ὑπότροφοι σὲ διάφορες σχολές τῆς Δύσης, μαθητὲς ἱκανοὶ πρὸς περαιτέρω συνέχιση τῶν σπουδῶν.¹²⁵ Οἱ ἑλληνικὲς ἐκδόσεις ἐνισχύονται ἀφοῦ μὲ τὴ μέριμνα καί τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῆς Ἐκκλησίας ἰδρύονται τυπογραφεῖα,¹²⁶ ἐνῶ οἱ ἀρχιερεῖς στὰ κηρύγματά τους τονίζουν τὴν ἀνάγκη τῆς παιδείας τοῦ Γένους καί προτρέπουν πρὸς τοῦτο τοὺς Ἕλληνες.¹²⁷ Τέλος, διάφοροι περιηγητὲς ἐπισκέπτονται τὴν Ἑλλάδα μεταφέροντας κατὰ τὴν ἐπιστροφή στίς πατρίδες τους ἐνθουσιώδεις σκέψεις, θετικὲς γνώμες καί περιγραφές γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία.

Ἡ παιδεία στὰ κοινὰ σχολεῖα περιορίζεται στὴν ἐκμάθηση γραφῆς καί ἀνάγνωσης. Στὰ ἀνώτερα σχολεῖα ἡ μάθηση εἶναι ἀνώτερη καί φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ συγκεκριμένο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα. Τό πρόγραμμα αὐτό, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν μαθηματαρίων, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δεσμευτικὸ γιὰ τὸν δάσκαλο.¹²⁸

---

123. Λόγιοι δάσκαλοι, συγγραφεῖς ἀλλὰ καί ἄλλες πνευματικὲς μορφές προσκαλοῦνται καί ἀποδέχονται τὴν πρόσκληση-πρόκληση νὰ ἔρθουν νὰ διδάξουν καί νὰ ἐργαστοῦν πνευματικὰ στὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, οἱ ὅποιοι εἶχαν σπουδάσει στὴ Δύση, ἐπιστρέφουν στίς ἐπαρχίες τους καί ἐργάζονται ὡς δάσκαλοι, μεταλαμπαδεύοντας τίς γνώσεις τους στοὺς Ἕλληνες. Οἱ λόγιοι τώρα ἀντιμετωπίζονται μὲ λιγότερη ἐπιφύλαξη.

124. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. CIV & CXIII.

125. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. CIV, ὑποσ. 2. & σ. CXIII.

126. Τυπογραφεῖο ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ πατριαρχείου ἴδρυσε ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε'.

127. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. CIV-CV.

128. Συγκεκριμένα, σύμφωνα μὲ τὸν Ἑλλάδιο, τὸ 1714 στὰ ἀνώτερα σχολεῖα οἱ μαθητὲς διδάσκονταν: «τὰ 8 μέρη τοῦ λόγου ἐκ τῆς τοῦ Κ. Λασκάρεως Γραμματικῆς ἐν διαστήματι τριῶν μηνῶν· διότι παρ' αὐτοῖς ἰσχύει τὸ δίστιχον: "Οἰκοδομεῖν χωρὶς θεμέθλου πόνος ἐστὶ μάταιος – νόσφι δὲ γραμματικῆς ἀνεμῶλων ἐστὶ μαθῆσαι". Εἶτα ἐδιδάσκοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ γενόμενοι ἐκλογαὶ γνωμῶν, κατόπιν οἱ τρεῖς λόγοι τοῦ Ἰσοκράτους, μεθ' ὃ ἡ Ὀμήρου Βατραχομυμαχία καί Μῦθοι τοῦ Αἰσώπου καί ὁ τοῦ Κέβητος Θηβαίου Πίναξ. Μετὰ ταῦτα ἐδιδάσκοντο Ἰσοκράτους ὁ πανηγυρικός, ὁ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς νέους καί οἱ δύο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ λόγοι πρὸς Ἰουλιανόν. Ἐπειτα ὁ παῖς ἐδιδάσκετο τὴν πράξιν καί τὴν Ρητορικὴν ἐκ τῶν τοῦ Αἰθωνίου προγυμνασμάτων μίμησιν. Μεθ' ὃ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Συνεσίου, Μ. Βασιλείου, Ἡρωδιανοῦ, Ναζιανζηνοῦ, Φαλάριδος καί ἄλλων ἐνδόξων ἀνδρῶν, διδόμεναι τοῖς μαθηταῖς πρὸς μίμη-

Ένας άλλος σημαντικός λόγος τής αναπτυξιακής αυτής αλλαγής είναι τό γεγονός ότι στην εκπαίδευση δικαίωμα έχουν τώρα καί τά κορίτσια.¹²⁹

Στό τέλος τοῦ 18ου αἰ. –καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου– τά ἑλληνικά σχολεῖα ἦταν ἀνώτερα καί οἱ διδάσκοντες ἀνωτέρας καί σέ πολλές περιπτώσεις ἀνωτάτης παιδείας. Ἐχοντας ἐμβαθύνει στην ἀρχαία ἑλληνική παιδεία καί ἐμφορούμενοι ἀπό τίς νέες ιδέες, πού ἐλεύθερα κυκλοφοροῦσαν στην Ἑσπερία ὅπου σπούδαζαν, ἐπαναπατρίζονταν μέ μοναδικό σκοπό νά προσφέρουν τά φῶτα τους στούς Ἑλληνόπαιδες. Συνεπῶς, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ αὐγή τοῦ 19ου αἰ. βρῖσκει τά ἐκπαιδευτικά πράγματα τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ σέ καλύτερη κατάσταση ἀπό αὐτή τῶν προηγούμενων χρόνων τῆς δουλείας.¹³⁰

Πράγματι, ἡ παιδεία στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. παρουσιάζει μεγαλύτερη ἀκμή, σημειώνοντας μικρή ὑφεση κατά τήν ἑναρξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τό 1821, ὥστε

σιν μᾶλλον ἢ πρός ἔρμηνειαν. Τοῦ κύκλου τούτου τῆς μαθήσεως περατωθέντος, δίδεται ὁ Ἀριστοφάνης, Εὐριπίδης, Σοφοκλῆς, Πίνδαρος, Θεόκριτος καί ἄλλοι τῆς αὐτῆς φύσεως ποιηταί χάριν τῆς μιμήσεως τῶν ὁποίων παρέχεται τό Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίνου. Κατόπιν διδάσκεται ἡ Ὀμήρου Ἰλιάς καί οὕτω περατοῦται ἡ τριετής διδασκαλία τῶν γυμνασίων. Διδάσκονται καί τήν λογικήν τοῦ Γεωργίου Σουγδουρή καί τήν τοῦ Ἀθηναίου Θεοφίλου Κορυδαλέως καί αὐτήν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπίσης ῥητορικὴν τοῦ Ἑρμογένους καί τήν τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου καί Κορυδαλέως ἠθικήν, πολιτικήν, τήν ἀριθμητικήν τοῦ Νικομάχου Γερασηνοῦ μετὰ τῶν σχολίων τοῦ φιλοσόφου Πρόκλου. Ἐπίσης καί Μαθηματικά τοῦ Εὐκλείδου καί τοῦ Ἀρχιμήδους, Φυσικά δέ καί Μεταφυσικά καί θεολογίαν (Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ) καί ἱστορίαν: Εὐάγριον, Ζωναρᾶν, Σωκράτην, Ματθαῖον Χρονογράφον, Θουκυδίδην, Πολύβιον, Ἀππιανόν, Ζώσιμον κτλ.» [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. CI-XCII]. Ὁ Γεώργιος Κωνσταντίνου στά προλεγόμενα τοῦ λεξικοῦ τό ὅποιο ἐξέδωσε τό 1757, συμπληρώνει ὅσον ἀφορᾶ στά διδασκόμενα μαθήματα: «Εἰς δέ τά φιλοσοφικά σπουδάζουσι καί διδάσκουσι κοινῶς τά τοῦ Κορυδαλέως εἰς τόν Ἀριστοτέλη καί Ἀλεξάνδρου (Μαυρογορδάτου) τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων, μελετῶντες κατά μέρος οἱ μαθηταί τόν Ἀφροδισιέα, τόν Σιμπλικιον, τόν Φιλόπονον καί τόν Θεμιστιον. Εἰς δέ τά μαθηματικά διδάσκουσιν τήν μαθηματικὴν ὁδόν τοῦ διδασκάλου Ἰωαννίνων Κ. Μπαλάνου, μελετῶντες κατ' ἰδίαν συγγράμματα τῶν ἀρχαιοτέρων μαθηματικῶν Ἑλλήνων, ὡς φαίνονται τά ἑαυτὰ συγγράμματα ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ῥηθείσης ὁδοῦ μαθηματικῆς, τυπωθείσης ἐν Βενετία κατὰ τό αψμθ' εἰς δέ τήν Θεολογίαν διδάσκουσι τήν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Θεολογίαν καί τήν τοῦ Γεωργίου Κορεσίου καί τά θεολογικά συγγράμματα τῶν Ἀνατολικῶν πατέρων.» [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. XCIII].

129. Εἶναι γνωστά τά ὀνόματα λογίων γυναικῶν πού ἀντιγράφουν ἢ ἔχουν στην κατοχή τους κώδικες. [Βλ. Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκόστα, Ἡ Παιδεία..., ὁ.π., σ. 40, ὑποσ. 42]. Ἀπό μαρτυρίες πού συνάντησε σέ κώδικες ναῶν τῆς Κων/πόλεως, καταλόγους συνδρομητῶν βιβλίων καί ταξιδιωτικά κατάστιχα ἐλεημοσυνῶν, ὁ Μ. Γεδεών βρῖσκει νά λειτουργοῦν σχολεῖα θηλέων: α) στην Κων/πολη τό 1784 καί τό 1822, β) στη Σιάτιστα τό 1796, γ) στη Σμύρνη τό 1724. «Ἀλλά τήν ἀρχαιοτέραν σχολήν θηλέων ἀνευρίσκει συσταθεῖσαν ἐν Μυτιλήνῃ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1520 – 1530». [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. XLIV].

130. Βλ. Α. Ἀγγέλου, «Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας στίς ὑπόδουλες Ἑλληνικές χῶρες», *ΙΕΕ* Γ' (1974), σ. 366-367· Χ. Πατρινέλη, «Ἀπό τήν Ἄλωση ὡς τίς ἀπαρχές τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῆς παιδείας», *ΙΕΕ* Γ' (1974), σ. 367-377· Α. Ἀγγέλου, «Ἡ Παιδεία στη Κρήτη καί στά Ἐπτάνησα», *ΙΕΕ* Γ' (1974), σ. 377-379· Τοῦ ἰδίου, «Ἡ Ἐκπαίδευση», *ΙΕΕ* ΙΑ' (1975), σ. 306-328· Κ. Δημαρᾶ, «Τό σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *ΙΕΕ* ΙΑ' (1975), σ. 328-359.

στή συνέχεια νά συντελεστεῖ πραγματική ἔκρηξη.¹³¹ Ἡ στροφή πρὸς τὰ παιδευτικά ἐνδι-
αφέροντα εἶναι ἔντονη, ἐνῶ διευρύνεται ὁ κύκλος ἀνθρώπων πού συμμετέχουν στήν
πνευματική ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους.¹³² Μελετῶντας τὰ ὠρολόγια προγράμματα τῶν
σχολεῖων, πού ἐφάρμοζαν νέες παιδαγωγικές μεθόδους, παρατηροῦμε τήν εἰσαγωγή
καί τή διδασκαλία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας, τοῦ πειράματος, τῆς ψυχο-
λογίας, τῆς θεολογίας, τῆς αἰσθηματικῆς, τῆς λογικῆς καί ἄλλων ἐπιστημῶν.¹³³

Κατά τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 19ου αἰ. σέ πολλές σχολές ἄρχισε ἡ διδασκαλία ξένων
γλωσσῶν, ὅπως τῆς Γαλλικῆς¹³⁴ καί τῆς Λατινικῆς,¹³⁵ ἀλλά καί ὅπου ὑπῆρχε ἑλληνική ὁ-
μογένεια.¹³⁶ Τήν ἴδια χρονική περίοδο διαπιστώνουμε σέ μερικά σχολεῖα νά διδάσκονται
μαθήματα Ἰχνογραφίας, Ζωγραφικῆς καί Μουσικῆς.¹³⁷

-
131. Τῆ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς παιδείας τήν περίοδο αὐτή τή διαπιστώνουμε καί ἀπό τή σύσταση
καί λειτουργία ἑκατοντάδων φιλεκπαιδευτικῶν καί μορφωτικῶν συλλόγων, σχολείων καί ἐ-
πιβλητικῶν διδακτηρίων σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας μέ τήν ἠθική καί χρηματική βοήθεια
εὐεργετῶν πατριωτῶν. [Περί αὐτῶν λεπτομερέστερα βλ. Ἐρωτώ Ζέλιου-Μαστροκόστα, *Ἡ
Παίδεια...*, ὅ.π., σ. 46-51].
132. Ἀποφασιστικό ρόλο σέ θέματα παιδείας διαδραμάτισαν ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, πρῶτος ἔ-
φορος τῆς Παιδείας, καί ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε μετά ἀπό αὐτόν (1824)
καί ἄσκησε τὰ καθήκοντά του μέχρι τήν ἔλευση τοῦ Καποδίστρια.
133. Χαρακτηριστικό εἶναι τό γεγονός ὅτι τό 1819 ὁ Κούμας, στήν προσπάθεια γιά ἀναδιαμόρφω-
ση καί ἐμπλουτισμό τῆς παιδείας τῶν νέων, ὑπέβαλε στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο
Ε' μακροσκελές σχετικό ὑπόμνημα ὅπου ζητοῦσε γιά τὰ γυμνάσια: «*διδασκαλίαν τῆς Φιλο-
σοφίας ἐκτενή καί συστηματική· Θεωρητικήν μέν, Ἐμπειρικήν Ψυχολογίαν, Λογικήν, Μεταφυ-
σικήν, Αἰσθηματικήν, Πρακτικήν δέ, περί Δικαίου, Ἠθικήν, Θεολογίαν Ἠθικήν, καί Παιδαγωγι-
κήν· ζητῶν δέ διά τὰς ἀνωτέρω σχολάς πενταετή διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καί
τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, προσετίθει τρία ἔτι ἔτη πρὸς διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν καί τῆς
φιλοσοφίας, ἥς ἐν τῷ Γ' ἔτει, ἤτοι τῷ Η' τῆς γυμνασιακῆς παιδεύσεως ἔταττε τήν παράδοσιν τῆς
ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας· καί ἐζήτει μέν καί τῶν θεολογικῶν μαθήσεων ὁ κύκλος νά ἐρυν-
θῇ...*» μέ τήν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι τόν κύκλο αὐτό τῶν θεολογικῶν σπουδῶν θά τόν πα-
ρακολουθοῦσαν μόνον ὅσοι ἐπιθυμοῦσαν νά ἰερωθοῦν. [Βλ. Κ. Μ. Κούμα, «Παιδαγωγία.
Περί Παιδείας καί σχολείων», *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, (φ. 15.9.1819), σ. 730-748.]
134. Ἡ Γαλλική ἄρχισε νά πρωτοδιδάσκειται στίς ἑλληνόφωνες σχολές τῆς Ανατολῆς, μέ πρῶτο
τό γυμνάσιο τῆς Χίου καί μέ διδάσκαλο τόν Ἰούλιο Δαυίδ, ὁ ὁποῖος εἶχε συντάξει καί βιβλίο
γραμματικῆς πρὸς βοήθεια τῆς ἐκμάθησός της. [Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, «Ἡ Πνευματική Κίνησις
τοῦ Γένους Ἡμῶν κατά τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 13 (1888-1889), σ. 302β].
135. Στόν «Λόγιο Ἐρμῆ» διαβάζουμε ὅτι: «*ζ. τρίς τῆς ἐβδομάδος, δευτέραν, τετάρτην, καί παρα-
σκευήν, ἀπό 5-6 ὥρ. μετά μεσημβρίαν θέλει ἐρμηνεύει (ὁ Κ. Οἰκονόμος) τήν λατινικήν γλῶσσαν,
ἀπό τούς συγγραφεῖς Νέπωτα, Κικέρωνα καί Τερέντιον· ἐπειδή τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου τού-
του εἶναι πολλά καί βαρέα, θέλει ἐκλέξει αὐτός βοηθούς τῆς παραδόσεως τῶν ἑλλήνων συγ-
γραφέων, ὁποῖους κρίνει ἀπό τούς εἰδήμονας καί χρηστοηθεστέρους του μαθητάς*». [Βλ.
Ανωνύμου, «Υψηλοτέρα Φιλολογία», *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, (φ. 15.11.1811), σ. 391 πρβλ. & 1812 σ. 32.
Πρβλ. ἐπίσης Μ. Ι. Γεδεών, «Ἡ Πνευματική Κίνησις...», ὅ.π., σ. 302β, ὑποσ. 111].
136. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε ὅτι στήν ἑλληνική ὁμογένεια διαπιστώνεται ἡ διδασκαλία καί ἄλ-
λων γλωσσῶν πέραν τῆς Ἑλληνικῆς, ὅπως: Στήν ὁμογενειακή σχολή τῆς κοινότητος τῆς

Παράλληλα, δίπλα στα παραδοσιακά πνευματικά κέντρα (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Γιάννενα, Πάτμο) προστίθενται και νέα κέντρα πνευματικής καλλιέργειας. Σχολές ιδρύονται στη Θεσσαλονίκη, την Άρτα, τη Χίο, τη Δημητσάνα, τη Βέροια, την Κοζάνη, τη Ρόδο, την Αθήνα. Τό 1824 αρχίζει να λειτουργεί από τον Guliford ή Ίόνιος Ακαδημία στην Κέρκυρα.¹³⁸ Τήν ίδια χρονιά πενταμελής επιτροπή με πρόεδρο τον Άνθιμο Γαζή προτείνει τη σύσταση δημοτικῶν σχολείων σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἑνός πανεπιστημίου και ἑνός προτύπου διδασκαλείου στό Ἄργος. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας προσπάθησε – μέ τίς λιγοστές δυνάμεις και τούς ἐλάχιστους οικονομικούς πόρους πού διέθετε – νά καλύψει τίς εκπαιδευτικές ἀνάγκες τοῦ νεοσύστατου κράτους.¹³⁹

Τήν περίοδο αὐτή ἐπιχειροῦνται και ἐπιτυγχάνονται μεγάλες ἐκδοτικές προσπάθειες. Ἐκδίδονται διάφορα περιοδικά, οἱ συντάκτες τῶν ὁποίων λαμβάνουν μέρος στή γλωσσική διαμάχη, ἡ ὁποία ἐπιτείνεται ἀνάμεσα στά 1816-1820 μεταξύ τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας και τῶν ἀρχαϊστῶν, ἐκπροσωπώντας διαφορετικές τάσεις, ἀπόψεις, ἀντιλήψεις και σκοπιμότητες.¹⁴⁰

-
- Τεργέστης τό 1817 τά παιδιά διδάσκονταν τά Ἰταλικά ἀπό τόν διδάσκαλο τῶν Μαθηματικῶν Σπυριδῶνα Πρεβέτο και τά Γερμανικά ἀπό τόν Γερμανό Ἰωσήφ Αὐτμάνο. Στή «γραφικὴ» κοινότητα τῆς Ὀδησοῦ διδασκαν τήν μέν ρωσική γλώσσα ὁ Γεώργιος Ἀργυρόπουλος, τή δέ ἰταλική ὁ Ἀντώνιος Ἀβραμιώτης. [Βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, «Ἡ Πνευματικὴ Κίνησις...», ὁ.π., σ. 303α].
137. Μ. Ἰ. Γεδεών, «Ἡ Πνευματικὴ Κίνησις...», ὁ.π., σ. 303β-304β.
138. Ἡ Ακαδημία περιελάμβανε τέσσερις σχολές: Θεολογίας, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Νομικῆς και τῆς Ἰατρικῆς.
139. Ἐστὼ και ἂν κατηγορήθηκε ὡς «φωτοσβέστης», διότι δέν προχώρησε στήν ἴδρυση πανεπιστημιακῆς σχολῆς, ὁ Καποδίστριας ἰδρύει, παρά τίς ἀντίξοες συνθήκες: Ὀρφανοτροφεῖο στήν Αἴγινα, Ἐκκλησιαστικὴ σχολὴ στὸν Πόρο, Γεωργικὴ σχολὴ στήν Τίρυνθα, Στρατιωτικὴ σχολὴ στό Ναύπλιο και Κεντρικὸ σχολεῖο ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου γιὰ τήν προετοιμασία νέων δασκάλων στήν Αἴγινα.
140. Τό γλωσσικὸ ζήτημα ἄρχισε λίγο πρὶν τήν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση (περίπου τό 1811 μέ 1813). Τό 1811 ἐκδίδεται ἀπό τόν Ἄνθιμο Γαζή στή Βιέννη ὁ *Λόγιος Ἑρμῆς*, περιοδικό τό ὁποῖο ὑποστηρίζει τή νέα ἑλληνικὴ γλώσσα. Τό ἀντίπαλον δέος τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ* ἦταν τό περιοδικό *Καλλιόπη*, ὄργανο τῶν ἀρχαϊστῶν, τό ὁποῖο ἐπίσης ἔβγαине στή Βιέννη. Ὡς ὑπέρμαχους τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: α) τόν Εὐγένιο Βούλγαρι, β) τόν Στέφανο Κομμητᾶ, ὁ ὁποῖος στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του *Παιδαγωγός ἢ πρακτικὸς γραμματικὸς*, ἐκφράζει τίς γλωσσολογικὲς ἀπόψεις του, [Βλ. Χ. Λέφα, *Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδύσεως*, ἐκδ. Ο.Ε.Σ.Β, Αθήνα 1924], γ) τόν Νεόφυτο Δούκα, ὁ ὁποῖος ὄνειρευόταν τήν νεκρανάσταση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου [Βλ. Α. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ Γλωσσικοῦ Ζητήματος*, τόμ.Β', Αθήνα 1927]. Ἡ ὁμάδα τῶν δημοτικιστῶν ἐκπροσωποῦνταν –ἐκτός ἀπό τόν Ἄνθιμο Γαζή– ἀπό τούς: α) Νικόλαο Σοφιανό, ὁ ὁποῖος ἔγραψε και τήν πρώτη Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων Γλώσσης πού δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά τό 1870, β) Ἰώσηπο Μοισιόδακα, πού μετέφρασε τήν *Ἠθική* τοῦ Μουρατόρη στήν ἀπλή τοῦ λαοῦ. Στούς δημοτικιστὲς μποροῦμε νά ἐντάξουμε και τούς ποιητὲς Αθανάσιο Χριστόπουλο (πού ἦταν δικαστὴς στίς Παραδουνάβιες χώρες), Ἰωάννη Βηλαρά και Διονύσιο Σολωμό ἀπό τή Ζάκυνθο. Καί οἱ τρεῖς αὐτοῖ

Τό 1833 ἔχουμε τήν ἀφιξη τοῦ Ὅθωνα στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἐλευσή του φέρνει μεγάλες ἀλλαγές στό ἐκπαιδευτικό σύστημα πού ἴσχυε. Μέ νόμο, πού ψηφίστηκε τό 1834, καθιερώνεται δωρεάν ἑπταετής ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση γιά τούς ἀπορους μαθητές. Στήν πράξη, βέβαια, ὁ νόμος αὐτός ποτέ δέν βρῆκε ἐφαρμογή. Παρομοίως, δέν ἐφαρμόστηκε καί ὁ νόμος πού ψηφίστηκε τό 1836 καί ἀφοροῦσε στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, προβλέποντας τριετές ἑλληνικό σχολεῖο καθώς καί τετραετές γυμνάσιο. Μέ τό Β. Δ. τῆς 14/4/1837 ἰδρύεται καί λειτουργεῖ στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα τό πρῶτο Ἑλληνικό Πανεπιστήμιο.¹⁴¹ Λίγα ἔτη ἀργότερα (τό ἔτος 1843) στήν περιοχή τῆς Κωνσταντινούπολης ἰδρύεται ἡ Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης, ἀπό τόν Πατριάρχη Γερμανό Δ'.

Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα –τό ὁποῖο σημάδεψε τήν πνευματική ζωή τῆς χώρας– ἐκπονήθηκε ἀπό τήν Ἀντιβασιλεία.¹⁴² Ἀπό ἐκεῖ καί μετὰ οἱ ἐκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ἀκολουθοῦσαν ἡ μία τήν ἄλλη,¹⁴³ πρακτικές καί καταστάσεις πού συνεχίζονται μέ-

---

ποιητές ἔγραψαν στήν κοινή γλώσσα. Παράλληλα μέ τή γλωσσική διαμάχη ἐμφανίστηκαν καί διαφορετικές τάσεις ὅσον ἀφορᾷ στά παιδευτικά πράγματα. Ἀπό τή μιᾷ ἦταν ἡ τελείως συντηρητική τάση, ἡ ἀντίθετη στό Διαφωτισμό. Τό πνεῦμα καί οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τῆς τάσης ἐκπροσωποῦνται ἀπό τό ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, *Ἀντιφώνησις πρὸς τόν παράλογον Ζήλον τῶν ἀπό τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων* (1802). Ἡ ἄλλη τάση ἦταν ἡ φιλελεύθερη. Σαφή εἰκόνα τῶν ἀπόψεων αὐτῆς τῆς τάσης δίνουν τέσσερα ἀνώνυμα ἔργα: α) ὁ Ἀνώνυμος τοῦ 1789, β) ὁ *Ρωσαγγλογάλλος τοῦ 1805*, γ) ἡ *Ἑλληνική Νομαρχία τοῦ 1806*, καί δ) οἱ *Κρίτωνος Στοχασμοί*.

141. Ἡ πρώτη ὀνομασία του ἦταν «Ὁθώνειον Πανεπιστήμιον» καί τό 1862, μετὰ τήν ἐκθρόνιση τοῦ Ὅθωνα μετονομάστηκε σέ «Ἐθνικόν Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον». Περιελάμβανε τέσσερις σχολές, τή Θεολογική, τή Φιλοσοφική, τή Νομική καί τήν Ἱατρική. Στό πανεπιστήμιο αὐτό μποροῦσε νά σπουδάσει χωρίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις ὅποιος ἦταν κάτοχος ἀπολυτηρίου Γυμνασίου.
142. Πολλοί μελετητές παρατηροῦν ὅτι τό νεοελληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα ὡς πρότυπό του εἶχε ξένα ἐκπαιδευτικά συστήματα καί στίς βασικές δομές του μιμήθηκε περισσότερο τό γερμανικό πρότυπο. Συνεπῶς, ἐξυπηρετοῦσε ἀνάγκες καί σκοπούς μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας, τῆς Γερμανικῆς, ἀλλά μεταφυτεύτηκε στήν Ἑλλάδα, σέ μιᾷ χώρα μέ διαφορετική ἱστορία, νοοτροπία καί ἀνάγκες. [Βλ. Σήφη Μπουζάκη, *Νεοελληνική Ἐκπαίδευση (1821-1998)*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2006, σ. 45-52· Ἐμμανουήλ Φυριππῆ, *Εὐρωπαϊκή ἐπίδραση στήν Ἑλληνική Ἐκπαιδευτική πολιτική κατά τόν 19ο αἰῶνα*, (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1997, σ. 257].
143. Τό 1863, ὁ Γεώργιος Α' ἐπιφέρει διάφορες ἐκπαιδευτικές ἀλλαγές, ὅπως κατάργηση τοῦ διδασκαλείου ἀρρένων. Ἡ κυβέρνηση Δεληγιάννη ψηφίζει τόν Νόμο ΒΤΒΘ (3/9/1895), ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τή λειτουργία τῶν δημοτικῶν σχολείων μέχρι τό 1929. Ἡ ἐκπαίδευση τῆς περιόδου τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 19οῦ αἰῶνα βασίζεται στά ἀναλυτικά προγράμματα, γιά τά δημοτικά σχολεῖα καί διδασκαλία τοῦ Χαρίσιμου Παπαμάρκου, ἐνώ τό ἐκπαιδευτικό σύστημα τοῦ παιδαγωγοῦ Herbart γνωρίζει ἀρκετή διάδοση. Τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἐκδίδονται πολλά παιδαγωγικά συγγράμματα, ὅπως (ἐνδεικτική ἀναφορά): «Ὁ Παιδαγωγός» & «Ἡ σχολική Παιδαγωγική» τοῦ Α. Σπαθᾶκη, «Ἡ διδασκαλική ἢ σύντομαι ὁδηγίαί περί τῆς χρήσεως τῆς νέας διδασκαλικῆς μεθόδου» τοῦ Σπ. Μωραΐτη, «Περί τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαίδευσως τῆς ἑλληνίδος νεολαίας» & «Τά ἀναγνωστικά τῶν μικρῶν ἑλληνοπαίδων», τοῦ Πα-

χρηστήν εποχή μας, χωρίς κανένα σταθερό εκπαιδευτικό πρόγραμμα ή μόνιμο εκπαιδευτικό προγραμματισμό από τους εκάστοτε υπευθύνους.

1.1.2 Η εκπαιδευτική και μορφωτική κατάσταση στον γεωγραφικό χώρο της Αιγύπτου κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα

Στήν έρευνα σχετικά με την εκπαιδευτική και τη μορφωτική κατάσταση της περιοχής της Αιγύπτου στά μετά Χριστόν χρόνια καθίσταται απαραίτητη ή αναφορά στους πρώτους αιώνες, όπου σπουδαία πρόσωπα, κάτοχοι μεγάλης φιλοσοφικής παιδείας έζησαν και έδρασαν στην περιοχή.¹⁴⁴ Μέ την περιοχή της Αλεξάνδρειας συνδέεται άμεσα και ή όμώνυμη Κατηχητική Σχολή, ή οποία αποτέλεσε την πρώτη έδρα της χριστιανικής Θεολογίας. Η άκμή της Σχολής συμπίπτει με τις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι.¹⁴⁵ Στή συνέχεια, οί αιώνες πού ακολουθοῦν είναι δύσκολοι για την περιοχή, με πολλές κοινωνικοπολιτικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις, ενώ τά γεγονότα καθορί-

---

παμάρκου, «Τό δημοτικόν σχολεῖον ἐν Ἑλλάδι» & «Περί τεχνικῆς ἀναγνώσεως καί ἀπαγγελίας» τοῦ Βρατσάνου κ.ἄ. [Βλ. περισσότερα στά: Χρήστου Κάτσικα – Κωστ. Θεριανού, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Ἐκπαίδευσης ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους μέχρι τό 2004*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2004· Σήφη Μπουζάκη, *Νεοελληνική Ἐκπαίδευση (1821-1998)*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2006].

144. «Ἡ παράδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στήν Αἴγυπτο ξεκινᾷ ἀπό τήν εποχή τῆς ἀνθησης τῆς Αλεξάνδρειας, ἀπλώνεται στή Ρωμαϊοκρατία καί στό Βυζάντιο, φντοζωεῖ στά χρόνια τῶν Ἀράβων, γιά ν' ἀναζωογονηθεῖ καί πάλι μετά τόν Μωχάμετ Ἄλη καί νά φτάσει ὡς ἐμᾶς». [Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων*, ἐκδ. Μητρόπολις, Ἀθήνα, χ.χ., σ. 593]. Πέρα ἀπό αὐτό, δέν πρέπει νά διαλανθάνει τῆς προσοχῆς μας ή μεγάλη πνευματική κίνηση καί καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν πού ἐπιτεύχθηκε στήν περιοχή ἀπό τά πρό Χριστοῦ χρόνια, στά ὅποια ἤκμαζαν φιλοσοφικές σχολές γιά τή μελέτη καί τήν ἀνάλυση τῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, τῶν νεοπλατωνικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά, ἰατρικές σχολές στίς ὅποιες ἔβρισκαν ἐφαρμογή καί μελέτη οί θεωρητικές ἀπόψεις καί πρακτικές τοῦ Ἀσκληπιοῦ καί ἄλλων μεγάλων ἰατροφιλόσοφων τῆς ἀρχαιότητος καί ἄλλες. Ἦδη ἀπό τούς ἑλληνιστικούς χρόνους ή Αλεξάνδρεια θεωροῦνταν ἀπό τίς πιό γνωστές πόλεις τῆς Οἰκουμένης. Ἐπίσης ἀδιαμφισβήτητο εἶναι καί τό γεγονός τῆς ὑπαρξης τῆς μεγάλης καί περιάκουστης Βιβλιοθήκης τῆς Αλεξάνδρειας μέ τούς χιλιάδες ἀνεκτίμητους τόμους καί χειρόγραφα. [Γιά τήν ἱστορία τῆς Αλεξάνδρειας ἐνδεικτικά βλ. Μαργαρίτας Δήμιτσα, *Ἱστορία τῆς Αλεξανδρείας*, ἐν Ἀθήναις 1885· Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία Α', 324-610*, Ἀθήνα 1975· Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων*, ἐκδ. Μητρόπολις, Ἀθήνα, χ.χ. Ἰ.Μ. Χατζηφώτη, *Αλεξάνδρεια, οί δύο αἰῶνες τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ 19ος-20ός αἰῶν*, ἐκδ. Publications χ.χ., ὅπου καί πλούσια σχετική βιβλιογραφία].
145. Ἡ Σχολή διαλύθηκε στά χρόνια τῶν διωγμῶν γιά νά ἐπανιδρυθεῖ τό 211 μ.Χ. Στή σχολή αὐτή δίδαξε ὁ στωικός φιλόσοφος Πάνταινος, ὁ ὅποιος ἔλαβε τό ριζοσπαστικότερο μέτρο γιά τήν εποχή καί τήν ἱστορία τῆς Σχολῆς· νά ἐπιτρέψει, δηλαδή, νά φοιτοῦν σέ αὐτή καί μαθητές πού δέν ἦταν Χριστιανοί.

ζουν τή μετέπειτα ἐξελικτική παιδευτική διαδικασία καί παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στήν περιοχή.¹⁴⁶

Καθοριστικός παράγοντας συνοχής, διατήρησης ἀλλά καί ἀνάπτυξης τοῦ ἑναπομείναντος Ἑλληνισμοῦ στήν περιοχή τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἀλλά καί στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξε τό Ἑλληνορθόδοξο Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας,¹⁴⁷ τό ὁποῖο τόν 18ο αἰ., παρά τίς μεγάλες διοικητικές καί ἄλλες περιπέτειές του,¹⁴⁸ δεσπόζει σέ ὅλη τήν περιοχή.¹⁴⁹

Ὁ νεότερος Ἑλληνισμός τῆς Ἀλεξάνδρειας¹⁵⁰ ἔρχεται στό προσκίνητο στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. καί σημειώνει μεγάλη ἀνάπτυξη, διαδραματίζοντας γιά ἐνάμιση σχεδόν αἰ-

---

146. Ἡ ἀραβοκρατία (ἀπό τόν 8ο αἰ.) καθώς καί ἡ ὀθωμανική κυριαρχία (μετά τό 1516) συνετέλεσαν στήν ἐξαφάνιση τῆς ἑλληνιστικῆς πτολεμαϊκῆς αἰγλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ στή χώρα. [Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλόγιαννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα τοῦ Καΐρου*, Ἀθήνα 2001, σ. 19]. Ἐκτός αὐτοῦ, ὅμως, ἡ περιοχή τῆς Ἀλεξάνδρειας πληττεται ἀπό τούς μεγάλους διωγμούς κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνῶ παράλληλα σημειώνονται μεγάλες διασπάσεις μεταξύ τῶν πιστῶν πού ὀδηγοῦν στό σχίσμα τῶν «Μονοφυσιτῶν». Στή συνέχεια ἄλλοι διωγμοί, φορολογίες ἀβάσταχτες, ἐχθρική στάση τῶν Κοπτῶν – Μονοφυσιτῶν ὀδήγησαν στήν παρακμή τοῦ ὀρθόδοξου καί ἐν μέρει ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς περιοχῆς, χωρίς βέβαια νά τό ἐξαλείψουν.

147. Στό πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας ἀνέκαθεν οἱ λόγιοι προϋστάμενοι καί διοικοῦντες αὐτό δυντηροῦσαν σχολή μέ ἀξιόλογης βιβλιοθήκης. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς (1590), μορφωμένος καί λόγιος, δημιούργησε Σχολή τήν ἐποχή πού διακονοῦσε ὡς πρωτοσύγγελος τοῦ πατριαρχείου, στήν ὁποία καί δίδαξε. Ἡ Σχολή αὐτή διατηρήθηκε καί στή συνέχεια μέ σημαντικούς διδασκάλους τόν ἀπόφοιτο τῆς Σχολῆς ἱεροδιάκονο Μάξιμο, ὁ ὁποῖος δίδαξε τά Ἑλληνικά, καί τόν ἱεροδιάκονο Νεκτάριο. Περί τῆς σπουδαίας καί πλούσιας βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς ἀναφέρει ὁ Ἱεροσολύμων Νεκτάριος σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Γερμανό τόν Αἰτωλό ὅτι δέν φτάνει ὄλος ὁ βίος κάποιου γιά νά μελετήσῃ τά βιβλία πού φυλάσσονται σέ αὐτή. Ἡ Σχολή βρισκόταν ἐν λειτουργία καί κατὰ τόν 18ο αἰῶνα. Σημαντική προσωπικότητα πού ἀποφοίτησε ἀπό τή Σχολή αὐτή καί προσέφερε σπουδαῖο κοινωνικό καί ἐκπαιδευτικό ἔργο ἦταν ὁ ἱατροφιλόσοφος Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος (1775), ὁ ὁποῖος σπούδασε στό Πατάβιο Βουκουρεστίου τήν ἱατρική καί δίδαξε μαθηματικά στή σχολή πού λειτουργοῦσε στό Βουκουρέστι καί, ἀργότερα (1807), ἔγινε σχολάρχης τῆς παραπάνω Σχολῆς. Τό 1815 τόν βρίσκουμε στή σχολή τῆς Χίου, ὕστερα στήν Ὀδησό, στό Βουκουρέστι πάλι καί τέλος στήν Ὀδησό ξανά. Τό δέ συγγραφικό ἔργο του ἦταν πλούσιο καί ὠφέλιμο γιά τό Γένος. Πρβλ. Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα...*, ὁ.π., σ. 125.

148. Κύριο χαρακτηριστικό τοῦ Πατριαρχείου τήν περίοδο αὐτή ἦταν ἡ πενία. Τό 1710 ὁ Πατριάρχης Γεράσιμος Β' Παλλαδᾶς παραιτεῖται καί ἀναλαμβάνει τόν θρόνο ὁ Σαμουήλ Καπασούλης (1710-1723), ὁ ὁποῖος διέρχεται τή διακονία του μέσα σέ θλίψεις καί ταλαιπωρίες. Στήν ἴδια ἔνδεια –σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ Ἀθανάσιου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντη– διήλθε τή ζωή του καί ὁ Πατριάρχης Κοσμᾶς Γ' ὁ Καλοκάγαθος (1733-1746).

149. Ὁ Πατριάρχης Ματθαῖος Ψάλτης (1746-1766) φροντίζει γιά τήν ἀνασυγκρότηση τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης πού βρισκόταν τότε στό Κάιρο.

150. Τά μεταναστευτικά ρεύματα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τήν Αἴγυπτο διαιροῦνται σέ τρία: α) Σέ αὐτό πού συντελέσθηκε κατὰ τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀπό τό 1800, β) σέ αὐτό μετά τό 1897 καί γ) σέ ἐκεῖνο πού ἐκδηλώθηκε μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή. [Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλόγιαννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὁ.π., σ.13].

ώνα σημαντικό και καθοριστικό ρόλο στον χώρο της ελληνικής διασποράς.¹⁵¹ Τήν περίοδο αυτή παρατηρείται άνοδος του Έλληνισμού στην περιοχή¹⁵² σέ αυτό συνέβαλε ή ανάδειξη της Αλεξάνδρειας σέ μεγάλο έμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο της Μεσογείου, μέ αποτέλεσμα τήν αρχιτεκτονική μεταμόρφωση και ανάπτυξη της σέ πόλη ευρωπαϊκών προδιαγραφών, μέ μετοίκηση πολλών Ευρωπαίων, αλλά μέ πιό σημαντική και κυρίαρχη τήν παρουσία και δραστηριότητα τών Έλλήνων.

Η ελληνική όμογένεια της Αλεξάνδρειας μπορούσε νά καυχίεται γιά πολλούς λόγους. Γιά τή μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της,¹⁵³ γιά τήν ανάδειξη και τή δράση μεγάλων πνευματικών μορφών, αλλά και τούς πολλούς ευεργέτες της. Ένας άλλος σημαντικός τομέας γιά τόν όποιο θά μπορούσε νά καυχηθεί ή συγκεκριμένη ελληνική παροικία ήταν τά πολλά και αξιόλογα πνευματικά ιδρύματά της. Μεταξύ αυτών τά σχολεία, τά όποια λειτουργούσαν υπό τήν άμεση έποπτεία της κοινότητας και ήταν ιδιωτικά ή βρίσκονταν υπό τήν διεύθυνση της Έκκλησίας. Αρχικά ή παιδεία ήταν στοιχειώδης γιά νά έξειχθει μέ τόν καιρό και νά δημιουργηθούν Γυμνάσιο, Έμπορική, Έπαγγελματική Σχολή, Σχολή άμφίεσης, Ιεροδιδασκαλείο και πολλά ιδιωτικά Λύκεια.¹⁵⁴

---

151. Ο πρώτος ίδρυτικός πυρήνας ήταν μερικοί μοναχοί από τό όρθόδοξο μοναστήρι του Αγίου Σάββα της Αλεξάνδρειας και όρισμένοι ναυτικοί έμποροι. Τό 1815 στην Αλεξάνδρεια κατοικούν χίλιοι –περίπου– Έλληνες, μεταξύ τών όποιων οί άδελφοί Τσοίτσα, Θεόδωρος, Μιχαήλ και Κωνσταντίνος, από τήν Ήπειρο. Παρ' όλα αυτά, όμως, ό μεγαλύτερος όγκος τών Έλλήνων βρισκόταν στο Κάιρο συγκεντρωμένος γύρω από τήν έδρα του όρθόδοξου Πατριάρχη. [Θεοδώρου Δ. Μοσχονά, *Μέριμνα του Έλληνορθόδοξου Πατριαρχείου Αλεξάνδρειας επί Τουρκοκρατίας, Συντεχνίαι- Άδελφάτα-Έσνάφια*, Αλεξάνδρεια 1949].

152. Άν και ως επίσημη ήμερομηνία ίδρυσης της Έλληνικής Κοινότητας της Αλεξάνδρειας θεωρείται τό 1843, έχει όμως τήν προΐστορία της. Τό Νοσοκομείο και τό Σχολείο «τών Γραικών», – δημιουργήματα τών αδελφών Τσοίτσα– ήδη ύπήρχαν. Τόν Ιανουάριο του 1854 ή κοινότητα της Αλεξάνδρειας θά συντάξει τόν «Θεμελιώδη Κανονισμό» της, δηλαδή τό Καταστατικό της λειτουργίας της και τών διατάξεων πού τή διέπουν. Τό 1884 συντελείται ή ανάπτυξη της ελληνικής παροικίας και ή άνοδική πορεία της Έλληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας. [Βλ. Έ. Θ. Σουλόγιαννη, *Οί Έλληνικές Κοινότητες (στήν Αίγυπτο)*, έκδ. Συνδέσμου Αιγυπτιωτών Έλλήνων, Αθήνα 1984, σ. 6 Μανώλη Γιαλουράκη, *Η Αίγυπτος τών Ελλήνων...*, ό.π., σ. 126].

153. Τό 1898 ή ίδρυση της Έθνικής Τράπεζας της Αιγύπτου συνέβαλε στην άλματώδη ανάπτυξη της ελληνικής παροικίας. [Βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Η Αίγυπτος τών Ελλήνων...*, ό.π., σ.168].

154. Αναφέρουμε ένδεικτικά μερικά από τά σχολεία πού λειτουργούσαν στην περιοχή της Αλεξάνδρειας, τά όποια ήταν: α) **Κοινοτικά**: τό Άβερώφειο Γυμνάσιο, ή Σαλβάγειος Έμπορική Σχολή, τά Άβερώφεια Σχολεία Θηλέων Μέσης, Τσοιτσαία Σχολή, ή Δημοτική Σχολή Ραμλίου, τό Άβερώφειο Παρθεναγωγείο, ή Φαμηλιάδεις Σχολή, ή Ζερβουδάκειος Σχολή, τά Δημοτικά της κοινότητας της Ίβραημίας και άλλα. β) **Πατριαρχικά**: Τό Πατριαρχικό Γυμνάσιο «Φώτιος ό Α'», τό ιεροδιδασκαλείο «Ο Άγιος Αθανάσιος». γ) **Ιδιωτικά**: τών Κωνσταντινίδη, Λασπόπουλου, Σακελλαρόπουλου, Κ. Παπαζή, Γ. Βραχυπέδη, Ίω. Γκίκα, τό Έλληνογαλικό Λύκειο «Ο Ζήνων» της Σοφίας Σιμώττα, τό όποιο είχε 7 τάξεις, τό Μανοπούλειο Έλληνογαλ-

Τό πρῶτο ἑλληνικό σχολεῖο πού ιδρύθηκε στήν Ἀλεξάνδρεια –κατά τόν Γιαλουράκη– ἦταν αὐτό πού δημιούργησε ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ ὁποῖος διετέλεσε καί πρῶτος διδάσκαλος.¹⁵⁵ Ἀπό τά πρῶτα δημοτικά σχολεῖα πού ἀνεγέρθηκαν μέ τή συμβολή τῶν ἀδελφῶν Τοσίτσα καί τοῦ Ν. Στουρνάρα ἦταν τό ἐπονομαζόμενο «Σχολεῖο τῶν Γραικῶν», τό ὁποῖο ἦταν χωρισμένο σέ ἀλληλοδιδασκτικό καί Ἑλληνικό.¹⁵⁶ Στή συνέχεια, μέ τήν πληθυσμιακή αὔξηση τῶν Ἑλλήνων τῆς παροικίας, ἄρχισαν νά ιδρύονται καί ἄλλα σχολεῖα ἀρρένων ἀλλά καί Παρθεναγωγεῖα, τόσο μέ ἰδιωτική ὅσο καί μέ κοινοτική πρωτοβουλία.¹⁵⁷

Στήν περιοχὴ τοῦ Καΐρου ἀνέκαθεν δέν διαβιοῦσαν πολλοί Ἕλληνες. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, ἡ πόλη βρισκόταν καί ἀναπτυσσόταν σέ ἓνα πνευματικό σταυροδρόμι, μέ συνέπεια νά ἔρχεται σέ ἐπαφή καί νά δέχεται πνευματική ἐπιρροή ἀπό μεγάλα πνευματικά κέντρα.¹⁵⁸ Ἐτσι, λοιπόν, μέ τή μέριμνα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, τῆ φροντίδα καί τήν οικονομική ἐνίσχυση μερικῶν εὐκατάστατων ὁμογενῶν, οἱ «ὀλιγάριθμοι»¹⁵⁹

Λικό Λύκειο, πού εἶχε 7 τάξεις καί μία ἐμπορικῶν σπουδῶν καί ἄλλα. [Βλ. Ἰ. Μ. Χατζηφώτη, *Ἀλεξάνδρεια...*, ὁ.π., σ. 106-116. Ἐπίσης καί Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὁ.π., σ. 296-318].

155. Στεγαζόταν στή Μονή τοῦ Ἁγίου Σάββα καί προοριζόταν γιά τή μόρφωση τῶν κληρικῶν τοῦ Πατριαρχείου, ὅμως –πάλι κατά τόν Γιαλουράκη– δέν «ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς θά ἦταν δεκτά καί τά παιδιά τῶν λίγων ὁμογενῶν». Γιά τήν ἐπιμόρφωση τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου τοῦ ὁ Πηγᾶς ἔγραψε τίς «Στοιχειώσεις». [Βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὁ.π., σ. 296].
156. Ἡ ἐκπαίδευση παρεχόταν δωρεάν καί ὡς μαθητές του γίνονταν δεκτοί «*νεοὶ παντός ἔθνους, θέλοντες νά σπουδάζουν τήν καθομιλουμένην Γλῶσσαν μας καί τήν Ἑλληνικήν, οἱ δέ Γραικοὶ καί τήν Γαλλικήν καί Ἰταλικήν*». [Βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὁ.π., σ. 296].
157. Τά προγράμματα τῶν σχολείων τῆς Ἀλεξανδρείας περιελάμβαναν –ἐκτός ἀπό τή διδασκαλία τῆς ἀραβικῆς γλώσσας– μαθήματα ἱστορίας, γεωγραφίας καί ἀγωγῆς τοῦ πολίτη, ὅλα αὐτά στήν Ἀραβική. Ἐπίσης παραδίδονταν συστηματικά μαθήματα τῆς ἀγγλικῆς καί τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Οἱ μαθητές, προκειμένου νά λάβουν ἀπολυτήριο ἀραβικοῦ ἡμιγυμνασίου, ἔδιναν ἐξετάσεις στό Αἴγυπτιακό Ὑπουργεῖο Παιδείας. [Βλ. Ἰ. Μ. Χατζηφώτη, *Ἀλεξάνδρεια...*, ὁ.π., σ. 108].
158. Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὁ.π., σ. 22: «*Ἀποτελοῦσε σπουδαιότατο ἐμπορικό κέντρο, ὄχι μόνο διότι ὅλοι οἱ μεγαλοκτηματίες Μαμελοῦκοι καί οἱ νομοδιδάσκαλοι ἦσαν ἐκεῖ συναθροισμένοι, ἀλλά καί διότι ἡ γεωγραφική θέση του ἦταν τέτοια πού τό καθιστοῦσε κόμβο μέ διόδους πρὸς τήν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, τήν Ἀραβία, τίς Ἰνδίες καί διά μέσου τοῦ Νείλου πρὸς τήν Αἰθιοπία (Ἀβησσυνία) καί τό ἐσωτερικό τῆς ὑπόλοιπης Ἀφρικῆς, καί διά τῆς Μεσογείου πρὸς τήν Ὀθωμανικὴ Ἀντοκρατορία καί τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη*».
159. Ἀπό τά μητρῶα γεννήσεων καί γάμων στά πατριαρχικά ἀρχεῖα προκύπτει ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Καΐρου, τήν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, δέν ξεπερνοῦσαν τοὺς 2.000 (ἀπὸ τοὺς 40.000 σέ ὅλη τήν Αἴγυπτο). [Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὁ.π., σ. 23].

Ἑλληνοκαϊρινοί τή φρόντιζαν, ὥστε νά ὑπάρχουν καί νά λειτουργοῦν ναοί, νοσοκομεῖο, γηροκομεῖο, ἄσυλο γιά φτωχοῦς καί σχολεῖο.

Ἡ παιδεία, καί ἡ μόρφωση τῶν νέων, ὅπως διαπιστώνουμε, ὑπῆρξε ἀπό τίς βασικές προτεραιότητες τοῦ παροικιακοῦ καϊρινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μεταξύ τῶν λοιπῶν εὐαγῶν καί φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων φρόντισαν νά δημιουργήσουν καί νά λειτουργήσουν ἐκπαιδευτικό κατάστημα. Ἡ ἀκριβής ἡμερομηνία ἴδρυσης τοῦ συγκεκριμένου σχολείου δέν εἶναι σαφές. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι τό 1718¹⁶⁰ λειτουργοῦσε ἑλληνικό σχολεῖο, τό ὅποιο ἦταν ἔργο τοῦ Πατριάρχου Ματθαίου τοῦ Ἀνδριώτη, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ πρῶτος πού ἐνδι-αφέρθηκε ἐπί τῆς οὐσίας γιά θέματα ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης στό Κάιρο.¹⁶¹

Τή δεκαετία τοῦ 1870, μέ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ Βύζαντος, ἀποφασίζεται ἡ ἴδρυση φορέα στό Κάιρο μέ ἀρχικό σκοπό τή λειτουργία ἐκπαιδευτηρίων. Τήν κίνηση αὐτή τοῦ Σωφρονίου ὑπαγόρευσε τόσο ἡ πληθυσμιακή αὐξηση τῶν Ἑλληνοαἰγυπτιωτῶν ὅσο καί ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ πατριαρχικός καί κοινοτικός βίος ἔχουν παράλληλη πορεία.¹⁶² Ἔτσι, λοιπόν, στίς 29 Φεβρουαρίου τοῦ 1856¹⁶³ συγκροτεῖται ἡ Ἑλληνορθόδοξη Κοινότητα τοῦ Καΐρου ὑπό τόν ἄμεσο ἔλεγχο καί τήν ἐποπτεία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Θρόνου.¹⁶⁴ Τά ἄλλα ἰδρύματα πού συντελοῦσαν στήν εὐημερία, τήν πνευματική ἀνάπτυξη, τήν προαγωγή καί τήν καλλιέργεια τῆς Κοινότητος ἦταν, κατά τόν Γιαλουράκη,¹⁶⁵ δύο σχολεῖα: ἕνα ἀρρεναγωγεῖο καί ἕνα παρθεναγωγεῖο. Ἔτσι, παρ' ὅλες τίς οικονομικές δυσχέρειες πού ἀντιμετώπιζε ἡ Ἑλληνορθόδοξη Κοινότητα τοῦ Καΐρου διατήρησε κτήρια, στά ὁποῖα στεγάζονταν τό «Ἑλληνικό Σχολεῖο Ἀρρένων» καί τό «Ἑλληνι-

160. Ὁ Γιαλουράκης στήν ἐργασία του ἀναφέρει ὅτι τό σχολεῖο λειτούργησε τό 1748. Γιά περισσότερες πληροφορίες πού ἀφοροῦν στό συγκεκριμένο σχολεῖο καί στήν ἐνδιαφέρουσα ἱστορική διαδρομή του βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὅ.π., σ. 318.

161. Στό σχολεῖο αὐτό –σύμφωνα μέ σημείωση τοῦ ἴδιου τοῦ Ματθαίου σέ κάποιο κώδικα– δόρισε «εἰς τήν Ἐκκλησίαν διδάσκαλον νά διδάσκει Ἀραβιστί καί Ἑλληνιστί μέ ἰκανόν μισθόν, καί παιδαγωγόν διά τά παιδιά τῶν δύο γλωσσῶν. Ἀπηγόρευσα δέ τήν μετά παπιστῶν ἐκκλησιαστικήν συναναστροφὴν ἱερέων τε καί λαϊκῶν». [Βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὅ.π., σ. 318· Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὅ.π., σ. 21].

162. Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὅ.π., σ. 35.

163. Ὁ Εὐθύμιος Θ. Σουλογιάννης τοποθετεῖ τήν ἀρχή της στίς 11 Μαρτίου τοῦ 1856. [Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὅ.π., σ. 36].

164. Τή σπουδαιότητα καί τήν προτεραιότητα πού ἔδινε ἡ νεοορθόδοξη κοινότητα στά ἐκπαιδευτικά πράγματα φαίνεται ἀπό τό ἄρθρο (2) τοῦ «Ὁργανικοῦ Κανονισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Καΐρου», ὅπου ἀναφέρεται ὅτι: «Σκοπός τῆς Κοινότητος εἶναι ἡ διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῶν ἤδη ὑπαρχόντων ἐν Καΐρῳ εὐαγῶν ἰδρυμάτων [...] καθὼς καί παντός ἄλλου ἰδρυματος οὐτινος ἤθελεν ἀποφασισθῆ βραδύτερον ἢ σύστασις, σκοποῦντος τῆ εὐημερία τῆς Κοινότητος». [Βλ. Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα...*, ὅ.π., σ. 40].

165. Βλ. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων...*, ὅ.π., σ. 320.

κό Παρθεναγωγείο», καταβάλλοντας ταυτόχρονα και τους μισθούς των δασκάλων, του Σχολάρχου, του θυρωρού και του παιδονόμου.¹⁶⁶ Τελικά, εξ αιτίας της οικονομικής στενότητας, περιορίστηκε στο Παρθεναγωγείο, καταργώντας το Αρρεναγωγείο.¹⁶⁷ Τό εκπαιδευτικό κενό που δημιουργήθηκε με αυτή την απόφαση ήρθε να καλύψει η Αμπέτειος Σχολή των Σιναιτών, η οποία είχε ιδρυθεί λίγα χρόνια νωρίτερα. Στα νεότερα χρόνια δημιουργήθηκαν και άλλα εκπαιδευτικά καταστήματα, όπως το «Αχιλλοπούλειο» Παρθεναγωγείο, ή «Ξενακείος Έπαγγελματική Σχολή», που στη συνέχεια ονομάστηκε «Κοινωνική Έπαγγελματική Σχολή», αλλά και η «Πατριαρχική Σχολή» στην περιοχή της Σούμπρας.

Ανακεφαλαιώνοντας την αναφορά μας στο εκπαιδευτικό σύστημα των δύο βασικών ελληνικών παροικιών της Αιγύπτου, Αλεξάνδρειας και Καΐρου, διαπιστώνουμε το μεγάλο ενδιαφέρον των μελών των ελληνικών όμογενειακών κοινοτήτων για την παιδεία, τη μόρφωση, την ευρύτερη πνευματική καλλιέργειά τους. Ανησυχούσαν σοβαρά για τη διαχρονική ύπόσταση και την παρουσία τους, στον «ξένο αυτό τόπο». Γνώριζαν καλά ότι η παιδεία και η μόρφωση δεν αποτελεί εσωτερική, μόνον, ανάγκη και τροφή του πνεύματος· ήξεραν ότι η γνωριμία με το παρελθόν και η επαφή με τις ιστορικές ρίζες δεν έχει μόνο ιστορική σημασία, αλλά αποτελεί ανάγκη ύπαρξης και προϋπόθεση συνέχειας. Για τόν λόγο αυτό φρόντιζαν να παρέχουν στη διαδοχή νέα γενιά τά μέσα και τά εχέγγυα εκείνα που θα τους εξασφάλιζαν ουσιαστική γνωριμία με τις ιστορικές ρίζες της προκειμένου να διασφαλιστεί η εθνική συνέχεια και συνοχή· και αυτά ήταν η γλωσσική και η θρησκευτική κοινωνία με τη μητροπολιτική Ελλάδα. Αλλά, παράλληλα, αυτά ήταν και τά κατάλληλα πνευματικά και μορφωτικά εφόδια, τά όποια ως απαραίτητα θα κατοχύρωναν μιά καλύτερη, από οικονομικοκοινωνικής απόψης, και ποιοτική ζωή στον χώρο που ζούσαν.

---

166. Βλ. Ευθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Η Ελληνική Κοινότητα...*, ό.π., σ. 37.

167. Αυτό πρέπει να συνέβη μετά τό 1883, διότι μέχρι τότε υπάρχουν μαρτυρίες ότι λειτουργούν Έλληνικό Σχολείο και Έλληνικό Παρθεναγωγείο. [Βλ. Ευθυμίου Θ. Σουλογιάννη, *Η Ελληνική Κοινότητα...*, ό.π., σ. 37].

1.2 Λόγιοι ἀρχιεπίσκοποι τῆς Ἱ. Μονῆς τοῦ Σινᾶ

1.2.1 Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις

Σέ μιά ἱστορική Μονή μέ τόσο μεγάλη διαδρομή στον χρόνο, εἶναι ἀναμενόμενο νά συναντήσῃ κανεῖς σημαντική πνευματική ζωή.¹⁶⁸ Ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες λειτουργίας τῆς Μονῆς μπορούμε νά ἐντοπίσουμε μορφές πνευματικές, οἱ ὁποῖες μέ τήν ἀκτινοβολία καί τή μόρφωσή τους ὑπερακοντίζουν τά μοναστηριακά τεῖχη, ξεπερνοῦν τήν ἄγωνα Σιναΐτική χερσόνησο, ἐπηρεάζουν καί διαμορφώνουν τήν πνευματική ζωή ὄχι μόνο τῆς Πετραίας Ἀραβίας, ἀλλά καί ὁλόκληρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου.

Τόν 5ο αἰ. στή Μονή τοῦ Σινᾶ ἀσκεῖται ὁ πολυγραφότατος ὄσιος Νεῖλος,¹⁶⁹ ἕνας ἀπό τούς ὀνομαστούς ἀσκητικούς πατέρες, μέ μοναδικά πνευματικά, ἀσκητικά καί ἡσυχαστικά συγγράμματα, στά ὁποῖα ἐκφράζεται ἡ ἀσκητική φιλοσοφία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Στόν ἴδιο χῶρο καί λίγο ἀργότερα –πρῶτο μισό τοῦ 6ου αἰ.– ἔζησε ὁ κοσμογυρισμένος Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης.¹⁷⁰ Κατά τά τέλη τοῦ ἰδίου καί στίς ἀρχές τοῦ ἐπομένου (7ου) αἰῶνος ζεῖ καί δρᾷ πνευματικά καί συγγραφικά μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες σιναΐτικές μορφές, ὁ Ἰωάννης ὁ σχολαστικός, ὁ συγγραφέας τοῦ σημαντικότερου ἴσως πονήματος τῆς ἀσκητικῆς γραμματείας, τῆς *Κλίμακος*, ἀπό τήν ὁποῖα ἔλαβε καί τήν ἐπωνυμία Ἰωάννης τῆς «Κλίμακος».¹⁷¹ Τήν ἴδια ἐποχή ἐμφανίζεται καί ἕνας ἀπό τούς πιό ἀξιόλογους θεολόγους τοῦ 6ου αἰ., ὁ Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης μέ τόν «Ὁδηγό» του.¹⁷²

---

168. Βλ. Δαμιανοῦ, (Ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σαράντα χρόνια στήν ἔρημο τοῦ Σινᾶ», [συνέντευξη στήν] ἐφημ. *Νέοι Ἀγῶνες* (Ἰωαννίνων) (27/9/2000). Πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι μέ τόν ὄρο πνευματική ζωή δέν ἐννοοῦμε οὔτε περιοριζόμαστε ἀποκλειστικά στό ἀδιαμφισβήτητο περιεχόμενο πού ἀποδίδεται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική γραμματολογία, ἀλλά ἀναφερόμαστε στή γνώση πού ἀποκτᾷ κανεῖς μέ τή διατριβή του στή θύραθεν παιδεία.

169. Περισσότερα γιά τήν ἀσκητική ζωή ἀλλά καί τίς περιπέτειες τοῦ Ὁσίου καί τοῦ κατά σάρκα νιοῦ του Θεόδουλου ἀπό τούς βάρβαρους, βλ. «*Διηγήματα εἰς τήν ἀναίρεσιν ἐν τῷ Σινᾶ καί Ραιθῶ πατέρων, καί εἰς τήν αἰχμαλωσίαν Θεοδούλου τοῦ νιοῦ αὐτοῦ*», PG 79, στ. 589-693. Ἀκόμη βλ. Δ. Γ. Τσάμη – Κ. Α. Κατσάνη, «Τό διήγημα τοῦ Ὁσίου Νείλου γιά τούς μάρτυρες τοῦ Σινᾶ καί τήν αἰχμαλωσία τοῦ Θεόδουλου», *Τό Μαρτυρολόγιο τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 240, ὑποσ. 6 καί σ. 318 ὑποσ. 77· Παναγιώτου Παπαευαγγέλου, *Φιλοκαλία Νηπτικῶν Πατέρων*, τόμ. 11Α, Πατερικές ἐκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμᾶς», χ.τ.χ., σ. 96.

170. Περί τοῦ Κοσμᾶ Βλ. Ἰω. Χ. Κωνσταντινίδου, «Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 884.

171. Ὁ Ἰωάννης καταγόταν ἀπό πλοῦσια καί ἐπιφανή οἰκογένεια, γεγονός πού τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά λάβει προσεγμένη ἐγκύκλια μόρφωση. Λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς παιδείας πού εἶχε λάβει ὀνομαζόταν «σχολαστικός». Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι πιθανόν νά εἶχε ὁλοκληρώσει τίς νομικές καί τίς ρητορικές σπουδές του, οἱ ὁποῖες δικαιολο-

Κατά τόν 9ο αἰ. φαίνεται ὅτι μέ πρωτοβουλία τῶν Σιναϊτῶν πατέρων ἀναπτύσσεται σημαντική παιδευτική κίνηση. Ἡ συμβολή τῶν κατά καιρούς ἀρχιεπισκόπων τῆς Ἱερῶς Ἀρχιεπισκοπῆς¹⁷³ καί αὐτονόμου Μονῆς τοῦ Σινᾶ, Φαράν καί Ραϊθουῦ δέν εἶναι μικρή. Ὑπάρχουν ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ὅποιοι διακρίθηκαν ὡς γραφεῖς καί ἀντιγραφεῖς χειρογράφων κωδίκων. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Γερμανός, κατά τόν 12ο αἰ.,¹⁷⁴ καί ὁ Ἀρσένιος κατά τόν 13ο.¹⁷⁵ Σημαντική εἶναι καί ἡ μορφή τοῦ Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτη,¹⁷⁶ (13ος καί 14ος αἰ.), καθώς καί τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεου Κόκκινου.¹⁷⁷

Ἡ Ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης δέν θά σταθεῖ ἀναχαιτιστικός παράγοντας καί ἐμπόδιο, ὥστε νά διαρραγεῖ ὁ κρίκος τῶν μεγάλων καί σπουδαίων πνευματικῶν μορφῶν πού κοσμοῦν τό Σινᾶ, οἱ ὁποῖες ἐπιδιώκουν καί συνδυάζουν τήν ἐκκλησιαστική ἀσκητική μόρφωση μέ τή θύραθεν παιδεία. Ἔτσι, καί κατά τά δύσκολα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας συνεχίζουν νά ἐμφανίζονται Σιναΐτες λόγιοι καί συγγραφεῖς: ὁ Μελέτιος Πη-

---

γῶν καί τόν τίτλο αὐτό. [Βλ. Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Τό Γεροντικόν τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 218, ὑποσ. Α', 1, καθώς ἐπίσης καί Η.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Munchen 1959, σ. 353, 451 καί ἄλλο, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία].

172. Περί τῶν Ἀναστασιῶν ὑπάρχει μεγάλη προβληματική. Ἡ νεότερη ἔρευνα ἔχει θέσει ὑπό ἀμφισβήτηση τά μέχρι τώρα δεδομένα περί Ἀναστασιῶν. Σήμερα ἐπικρατεῖ ἡ ἀποψη ὅτι ἐπτὰ Ἀναστάσιοι μποροῦν νά διεκδικήσουν τήν πατρότητα τῶν συγγραμμάτων πού φέρονται ὡς ἔργα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου. Ἀπό αὐτούς οἱ πέντε εἶναι μοναχοί Σιναΐτες. [Σχετικῶς βλ. Σ. Σάκκου, *Περί Ἀναστασιῶν Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 186]. Ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης, συγγραφέας τοῦ «Ὁδηγοῦ», καταγόταν ἀπό τήν Παλαιστίνη καί ἔζησε γιά πολλά χρόνια στή Μονή τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ. Τό 558 ἀναδείχτηκε πατριάρχης Ἀντιοχείας. Ἐξαιτίας τῆς σθεναρῆς ἀντίδρασής του στήν προκλητική πολιτική τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ ὑπέρ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, διώχθηκε καί ἐξορίστηκε ἀπό τόν θρόνο του τό 573 γιά εἴκοσι χρόνια. Τό διάστημα αὐτό τό ἐκμεταλλεύθηκε ἀσχολούμενος μέ συγγραφική δραστηριότητα. Ἐπέστρεψε στό θρόνο του τό 593 καί ἀπεβίωσε τό 599. [Βλ. ἐπίσης καί Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Τό Γεροντικόν...*, ὁ.π., σ. 40 καί ἐξ.]

173. Περί τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ βλ. Ἐ(μμανουήλ) Γ. Π(αντελάκη), «Σινᾶ, Ραϊθουῦ Ἀρχιεπισκοπή», *MEE* ΚΑ'(1933), σ. 856 (γ)· Κ. Αμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 21· Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, London 1920, σ. 310-312.

174. Βλ. Σινᾶ 754 (Τρώδιον τοῦ 1117)· πρβλ V. Benesevic, *Monumenta Sinaitica archaeologica et palaeographica. Fasciculus I praefationem editoris, bibliographiam sinaiticam, explicationem tabularum continens*. Petropoli 1925, I, σ. 625.

175. Βλ. Σινᾶ 94 (Ψαλτήριον τοῦ 1254)· πρβλ. V. Benesevic, *Monumenta Sinaitica...*, ὁ.π., σ. 21.

176. Γιά τόν ἅγιο Γρηγόριο, τή ζωή καί τή δράση του, ἀλλά καί τή συμβολή του στή διάδοση τοῦ ἡσυχασμοῦ βλ. Ἀγγελικῆς Δεληκάκη, *Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης*, Θεσσαλονίκη 2004, ὅπου καί πλούσια ἑλληνική καί ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης: PG 150, στ. 1237 κ.ἐξ.: Κάρολ Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* (μτφρ. Γ. Σωτηριάδου), τόμ. Α', Ἀθήναι 1955, σ. 171-172.

177. Περί τῆς ἐργογραφίας τοῦ Φιλοθέου καί ἐκτενέστερη ἀναφορά στόν βίο του ἀλλά καί σχετική βιβλιογραφία βλ. Σταύρου Ἱ. Κουρούση, «Φιλόθεος ὁ Κόκκινος», *ΘΗΕ* 11 (1967) στ. 1119-1126.

γᾶς,¹⁷⁸ ὁ Μελέτιος Βλαστός,¹⁷⁹ ὁ Νεκτᾶριος Ἱεροσολύμων,¹⁸⁰ ὁ Ἀνανίας ὁ Βυζάντιος, ὁ Κοσμᾶς ὁ Βυζάντιος, ὁ Νικηφόρος Μαρθάλης, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Κύριλλος ὁ Β', ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πορφύριος Β' (1904-1926), Πορφύριος Γ' (1926-1968) καί Γρηγόριος Β' (1968-1973).¹⁸¹ Ἄλλοι, πάλι, ἀρχιεπίσκοποι, ὅταν ἐπέστρεφαν στή Μονή ὕστερα ἀπό ὑποχρεώσεις¹⁸² πού τούς ἀνάγκαζαν νά

---

178. Ὁ Μελέτιος Πηγάς γεννήθηκε στόν Χάνδακα τῆς Κρήτης τό ἔτος 1549. Τά πρῶτα μαθήματα, ἑλληνικά καί λατινικά, τά ἔλαβε ἀπό τόν Μελέτιο Βλαστό. Ἡ μεγάλη ἔφεσή του στά γράμματα ὀδήγησε τούς γονεῖς του νά τόν στείλουν γιά σπουδές στό πανεπιστήμιο τοῦ Παταβίου. Ἐκεῖ τελειοποίησε τίς σπουδές του στήν ἑλληνική καί λατινική γλώσσα μέ τή βοήθεια τοῦ δασκάλου Ἰακώβου Ζαβαρέλλα, ἐνῶ παράλληλα παρακολούθησε καί θεολογικά μαθήματα. Μετά τό πέρας τῶν σπουδῶν του ἐπέστρεψε στή γενέτειρά του ὅπου ἐκάρῃ μοναχός στή Μονή τῆς Ἀγκαράθου. Ὦντας νεοκαρῆς μοναχός ἀναλαμβάνει, κατόπιν παρακλήσεως τῶν συμπολιτῶν του, τή διεύθυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου πού λειτουργοῦσε τότε στόν Χάνδακα. Ἀργότερα συναντάμε τόν Μελέτιο ὑπηρετοῦντα στή μονή τοῦ Σινᾶ μέχρι τό 1579, ἔτος στό ὁποῖο διακονεῖ ὡς πρωτοσύγκελλος καί ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξάνδρειας. Στή συνέχεια ἡ ἐκκλησιαστική διακονία του εἶναι ποικίλη καί πλούσια σέ διάφορες ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες καί ἀπό διάφορες θέσεις. Κοιμήθηκε στίς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 1602 σέ ἡλικία μόλις 52 ἐτῶν. [Περί τοῦ βίου καί τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μελετίου, καθώς καί σχετική βιβλιογραφία βλ. Νικ. Φορόπουλου, «Μελέτιος ὁ Α' ὁ Πηγάς», *ΘΗΕ* 8 (1966), σσ. 950-956].

179. Βλ. Νικ. Β. Τωμαδάκη, «Δεκαπέντε ἐπιγράμματα Μελετίου τοῦ Βλαστοῦ, ἐκ τῶν καταλοίπων Β.Α. Μυστακίδου ἐκδιδόμενα», *ΕΕΒΣ* ΙΗ' (1948), σσ. 247-257, καθώς ἐπίσης καί τοῦ ἰδίου «Ὁ Μελέτιος Βλαστός, ἐπιγραμματοποιός καί ὕμνογράφος», *Ἀθηνᾶ* ΝΓ' (1950), σσ. 85-93, καί ἐπίσης τοῦ ἰδίου, «Μελέτιος Βλαστός, ἱερομόναχος Σιναΐτης 1612», *Βυζαντινά Μελετήματα*, Ἀθῆναι 1965, σ. 50, ὑποσ. 2.

180. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Ἀθῆναι 1956, σ. 465.

181. Συνοπτικό κατάλογο τῶν ἐπιφανῶν Σιναΐτῶν καί τοῦ ἔργου τους βλ. στό: Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Τερά Μονή...*, ὁ.π., σσ. 97-111.

182. Τέτοιες ὑποχρεώσεις δέν ἦταν μόνον ἡ διευθέτηση τῶν λειτουργικῶν ὑποθέσεων τῆς Μονῆς ἀλλά καί οἱ λεγόμενες «ζητεῖες», περιοδεῖες δηλαδή στίς οικονομικά καί ὑλικά εὐπορες χώρες καί περιοχές πρός ἐξεύρεση οικονομικῶν πόρων, ἀλλά καί ὑλικῶν ἀγαθῶν γιά τήν κάλυψη τακτικῶν καί ἐκτάτων ἀναγκῶν. Τά μοναστήρια καί οἱ ναοί χρειάζονταν χρήματα γιά νά ἀποπληρώσουν συσσωρευμένα χρέη, ἔκτακτα δοσίματα ἢ γιά νά ἐξασφαλίσουν ἄδεια γιά τήν ἐπιδιόρθωση ἢ τήν ἀνακαίνισή τους εἴτε ἀπό τή φθορά τοῦ χρόνου εἴτε ἀπό τίς ποικίλου εἶδους φυσικές ἢ ἄλλες καταστροφές πού προκαλοῦνταν ἀπό πολεμικές ἢ ληστρικές ἐπιχειρήσεις. Οἱ ζητεῖες ἀποτελοῦσαν ἓνα ἐξαιρετικά διαδεδομένο φαινόμενο μετά τήν πτώση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐντός τοῦ ὀθωμανοκρατούμενου χώρου, ἀλλά καί πολύ πέρα ἀπό αὐτόν. Ζητεῖες ἐκτελοῦνταν ἀπό τά Πατριαρχεῖα, τά μοναστήρια καί τίς ἐκκλησίες. Ἡ λέξη «ζητεία», εἰδικά ἀναφερόμενη στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, δήλωνε καταρχήν ὅλα τά συνήθη δοσίματα πού αὐτό λάμβανε ἀπό τό ποιμνιο καί τούς κληρικούς πού βρίσκονταν στή δικαιοδοσία του καί ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων. [Βλ. σχετικά: Ἐλένης Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Τό φαινόμενο τῆς ζητείας κατά τή μεταβυζαντινή περίοδο», *Ἴόνιος Λόγος*, τόμ. Α', Κέρκυρα 2007, σσ. 247-293, ὅπου γίνεται καταγραφή τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς καί τῶν προβλημάτων τῆς ζητείας]. Ὅσον ἀφορᾷ στή Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ ὑπάρχει ἡ μεγαλύτερη δημοσιευμένη σειρά ὀθωμανικῶν ἐγγραφῶν, 172 συνολικά, πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀφοροῦν ζητεῖες. Στά περισσότερα ἀπό τά σαράντα τέσσερα σωζόμενα φερμάνια πού ἐκτείνονται χρονικά ἀπό τό 1667 μέχρι τό 1857

βρίσκονται μακριά, έφεραν μαζί τους, εκτός από οικονομικά και αναλώσιμα υλικά αγαθά, βιβλία, χειρόγραφα και έντυπα, τά όποια αφιέρωναν στη βιβλιοθήκη μέ αποκλειστικό σκοπό τόν έμπλουτισμό της.¹⁸³

Ο 18ος αιώνας –όπως έχει ήδη αναφερθεί– θεωρείται ό «χρυσός αιώνας» για τή μονή του Σινά. Καί τούτο διότι πλήθος χαρισματικών αρχιεπισκόπων και μοναχών, αλλά και όνομαστών λογίων εγκαταβίωσαν και διακόνησαν στό Μοναστήρι. Ένας μεγάλος αριθμός Σιναϊτικών κωδίκων έχει γραφεί τήν περίοδο αυτή ή έχει «μετασταχωθεί»

γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην απαγόρευση παρενόχλησης τών Σιναϊτών μοναχών κατά τίς ζητείεις τους από τίς τοπικές αρχές. Απαγορευόταν επίσης νά τους εκβιάζουν τά τελωνεία για τήν εισπραξη φόρων και δασμών, από τους όποιους ήταν απαλλαγμένοι. Τέλος, οί διάφοροι άξιωματούχοι διατάσσονταν νά απέχουν από τήν παράνομη απόσπαση χρημάτων ή άλλων αγαθών πού συγκέντρωναν οί Σιναϊτες από συνεισφορές του κόσμου. Στην ίδια σειρά όθωμανικών έγγραφων υπάρχουν και πολλοί τεσκερέδες –συστατικά έγγραφα φορολογικής απαλλαγής και προστασίας– πού επέτρεπαν επίσης στους μοναχούς νά περιοδεύουν και νά παραλαμβάνουν άφορολόγητα τίς έλεημοσύνες. [Βλ. Παύλου Χιδίρογλου. «Κατάλογος επισήμων όθωμανικών εγγράφων τής Ι. Μονής του Όρους Σινά», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών (Κύπρου)*, τόμ. 10 (1979-1980), σ. 328-351 και 360-403].

183. Από τήν πνευματική προσφορά τών αρχιεπισκόπων δέν πρέπει νά αποκλείσουμε και εκείνους οί όποιοι, για νά διασφαλίσουν τά χειρόγραφα, τους κώδικες ή τά έντυπα βιβλία από τους αναγνώστες πού «λησμονούσαν» νά τά επιστρέψουν, υπενθύμιζαν σε αυτούς τό καθήκον τής επιστροφής μέ διάφορους τρόπους. Οί τρόποι αυτοί ήταν ποικίλοι κάθε φορά. Άλλοτε ήταν επίκληση ευχών και προστασίας διαφόρων αγίων, άλλοτε άπλή υπόδειξη ή και υπενθύμιση ότι τό παρόν είναι κτήμα «αναφαίρετον» τής Μονής του Σινά και άλλοτε προσφυγή σε διάφορες άρες (κατάρες), φρικτές και άνομολόγητες, οί όποιες τρομοκρατούσαν τους επίδοξους κλέπτες και εξαφάνιζαν κάθε λογισμό άφαιρέσης του κώδικα ή του έντύπου. Πχ. «όποιοι τό αποξενώση.. έστω υπόδικος τή κολάσει». Στόν Σινά ύπ. αριθμ. 1235 (Καταλ. Benesevic) ή ύπ. αριθμ.1801 (καταλ. Kamil), στίς αρχές του 18ου αι. και στό φ. 1ν διαβάζουμε τήν εξής σημείωση: «Τό παρόν Στιχηράριον τής μουσικής υπήρχε του μακαρίτου / πρωτοσυγκέλλου κύρ Γρηγορίου, νυν έμεινε κτήμα / τής ιεράς μονής του αγίου και θεοβαδίστου όρους Σινά / όθεν ουδείς αποξενώσει ταύτης αυτήν, εν βάρει αλύτου / άφορισμού. Ο Σιναίου Νικηφόρος [Μαρθάλης 1729-1741]». [Δημητρίου Κ. Μπαλαγεώργου – Φλώρας Ν. Κρητικού, *Τά χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής Σινά*, τόμ. Α', Αθήνα 2008, σ. 99. Επίσης, στόν Σινά 1238 (καταλ. Benesevic) ή 1804 (καταλ. Kamil), του 18ου αι. (1724) και στό φ. 1r στην κάτω ωα διαβάζουμε τήν ακόλουθη ένθύμηση:«*† στιχηράριον του Χρυσάφου μεμειγμένον μετά του νέων Πατρών πλουσιώτατον, / μετά κανόνων, καθισμάτων τε και έξαποστειλαρίων' τονισμένων' αφιερωθέν / τή σεβασμία μονή του αγίου όρους Σινά, παρά τής έμης ταπεινότητος' ό δέ / τολμήσας αποξενώσει, ειη υπό δεσμών άφορισμού' / αψλδ' μηνί αυγούστω. Ο Σιναίου Νικηφόρος*» [Βλ. Δημητρίου Κ. Μπαλαγεώργου – Φλώρας Ν. Κρητικού, *Τά χειρόγραφα ... ό.π.*, σ. 104. Στόν Σινά ύπ. αριθμ. 1234 (καταλ. Benesevic) ή ύπ. αριθμ. 1800 (καταλ. Kamil), του 15ου αι. –λαμπρό μνημείο Μαθηματαρίου– και στό φ. 450r στην κάτω ωα υπάρχει ή εξής μεταγενέστερη ένθύμηση:«*† έτούτο τό στιχηράριον άφιαίρωσε, ό εν μακαρία τή μνήμη, / ό όσιώτατος, ιωαννικίος, ιερομοναχος και πνευματικού πατρός. / άφιαίρωσεν αυτώ εις τό αγιον και θεοβαδίστον όρος τό σίνεον, / και ήτις τό κλέψι ει κόψι τό φίλον έτούτο, και ξενόσι το από τό / αγιον μοναστήρι νά έχι τά άράς τόν τιη' θεοφόρον πα / τέρων και νά κρίνετε μέ τόν ιούδαν μέ τόν ιούδαν τόν σκαριώτην*». [Βλ. Δημητρίου Κ. Μπαλαγεώργου – Φλώρας Ν. Κρητικού, *Τά χειρόγραφα ... ό.π.*, σ. 97].

στά Σιναϊτικά έργαστήρια.¹⁸⁴ Επίσης, διάφοροι Σιναϊτες πατέρες πού αποστέλλονται για συλλογή ἐλεημοσύνης,¹⁸⁵ ἐφοδιασμένοι ἐκτός τῶν ἱερῶν λειψάνων καί μέ συστατικά γράμματα πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ἄρχοντες καί ἐπισκόπους, ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τὰ μεγάλα πνευματικά κέντρα τῆς Ανατολῆς καί τῆς Δύσης καί ἐπηρεάζονται ἀπό αὐτά. Στή συνέχεια τῆς ἐργασίας μας θά ἀναφερθοῦμε στοὺς κυριώτερους λόγιους ἐκπροσώπους πού κόσμησαν τὸν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ.

1.2.2 Ἰωαννίκιος Α' (Λάσκαρης) ὁ Πελοποννήσιος (1671-1702)

Ὁ Ἰωαννίκιος ὁ Α', ὁ Πελοποννήσιος –ὅπως ὑποδηλώνει τὸ προσωνύμιο του– καταγόταν ἀπὸ κάποια περιοχή τῆς Πελοποννήσου.¹⁸⁶ Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ ἀλλὰ καί τὴ διατριβὴ του στὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπισκοποίησίν του εἶναι ἐλάχιστες, ἀλλὰ ἀποτελοῦν σημαντικὴ πηγὴ πού ἀποκαλύπτουν τὴ μόρφωση, τὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια, τὴ στάση, ἀλλὰ καί τὴν προσφορὰ του στὴν παιδεία. Ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος

---

184. Ὁ Σιναϊτὴς βιβλιοθηκᾶριος ἱερομ. Δημήτριος Ντιγκμπασάνης (νῦν Μητροπολίτης Ἀργυροκάστρου Ἀλβανίας) σέ προσωπικὲς σημειώσεις πού κρατοῦσε κατὰ τὴν ἐνδεδεχθὲν μελέτῃ στὴ Βιβλιοθήκη –οἱ ὁποῖες παραμένουν ἀνέκδοτες– ἀναφέρει ὅτι «μαρτυρία διὰ τὴν ὑπαρξίν ἐργαστηρίου εἰς Σινᾶ ὑπάρχουν πολλαί, ὅπως ἡ ἐν τῷ τέλει τοῦ Σινᾶ 1048 “ἐγράφη ὑπὸ Ἰωάσαφ / ἐσταχῶθη ὑπὸ ἱεροδιακόνου Συμεῶν τὸ ζῆμα ἐν Σινᾶ”. (ὅπου ζῆμα = 7145 – 5508 = 1637)». [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναϊτοῦ), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθῆναι 1993, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. *Θεολογία*, τόμ. ΞΓ' [1992], τεύχ. Γ', σ. 555-583, τεύχ. Δ', σ. 826-847· τόμ. ΞΔ' [1993], τεύχ. Α'-Β', σ. 255-282), σ. 37. Βλ. ἐπίσης Βλ. G. Galavaris, «Sinaitic Manuscripts in the time of the Arabs», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, IB' (1981), (ἀνάτυπον), Ἀθήνα 1986. Κατὰ τὸν Δημήτριον Σιναϊτὴ «εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ κάτωθι Ἑλληνικοὶ Σιναϊτικοὶ Κώδικες προέρχονται ἀπὸ Σιναϊτικὸν ἐργαστήριον: Σινᾶ 257 τοῦ ἔτους 1101, Σινᾶ 754 τοῦ ἔτους 1117, Σινᾶ 817 τοῦ ἔτους 1258, Σινᾶ 94 τοῦ ἔτους 1293, Σινᾶ 203 τοῦ ἔτους 1293 καί Α(ραβικός). Σ.Κ. 116 τοῦ ἔτους 995» [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναϊτοῦ), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὅ.π., σ. 38].

185. Οἱ πατέρες αὐτοὶ ὀνομάζονταν καί «ταξιδιώτες». Ἀναλυτικότερα βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναϊτοῦ), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὅ.π., σ. 38, ὑπόσ. 16.

186. Μιά εἰκασία πού μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι ὅτι ἴσως προερχόταν ἀπὸ κάποια περιοχή ὅπου τὸ Σινᾶ διατηροῦσε ἀκμάζοντα μετόχια. Καί τέτοιες περιοχές ἦταν, τὴν περίοδο αὐτὴ, ἡ περιοχή τῆς Τρίπολης καί ἡ περιοχή τῆς Καλαμάτας, ὅπου διατηροῦσε τὸ Σινᾶ ὡς μετόχι τὸ περίφημο Ἀνδρομονάστηρο. Ἄλλο μετόχι πού διατηροῦσε τὸ Σινᾶ ἦταν καί στὴ Λακωνία στὴν περιοχή τοῦ «Λυκοβουνοῦ». Ἐάν τώρα κάνουμε μιὰ προσπάθεια νὰ προσδιορίσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὸν τόπο καταγωγῆς του, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὴ, ἴσως, ἦταν ἡ λακωνικὴ γῆ. Σέ τούτῃ τὴν εἰκασία μᾶς ὀδηγεῖ τὸ ἐπώνυμο «Λάσκαρης», τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ σέ πληθῆρα ἀκόμη καί στίς μέρες μας στὴν εὐρύτερη περιοχή τῆς Λακωνίας καί περισσότερο σέ χωριά κοντὰ στό σημεῖο ὅπου ἄλλοτε ἄκμαζε τὸ Σιναϊτικὸ Μετόχι τοῦ «Λυκοβουνοῦ».

μετά τήν παραίτηση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνανία (1668)¹⁸⁷ καί χειροτονήθηκε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1671 ἀπό τόν Δοσίθεο Ἱεροσολύμων.¹⁸⁸ Παραιτήθηκε τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου λόγω γήρατος καί ποιμαντικῆς εὐθυξίας –ἀφοῦ δέν μπορούσε νά ἐπιτελέσει νά ποιμαντικά καί τά διοικητικά καθήκοντά του– τόν Φεβρουάριο τοῦ 1702.¹⁸⁹ Σύμφωνα μέ τό συμπληρωματικό σημείωμα πού ἀκολουθεῖ τήν παραίτησή του κοιμήθηκε ἕναν χρόνο ἀργότερα, στίς 13 Ἰανουαρίου τοῦ 1703.¹⁹⁰

Πρὶν ἀκόμη ἀναλάβει τή διοίκηση τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὁ Ἰωαννίκιος εἶχε διακριθεῖ ὡς ἀντιγραφέας κωδίκων ἀλλά καί ὡς συλλέκτης ἀξιόλογων ἐντύπων βιβλίων. Ἀπό τήν ἐποχή πού διακονοῦσε ὡς οἰκονόμος στό Σιναϊτικό Μετόχι τῆς Μεσσηνίας στήν κάτω Ἰταλία, ἐπηρεασμένος ἴσως καί ἀπό τή μορφωτική ἔνταση, ἀναγέννηση καί παραγωγή τῆς ἐποχῆς, ἐπιδόθηκε στήν ἀγορά καί τή συλλογή ἐντύπων βιβλίων, τά ὅποια, κατά τήν ἐπιστροφή του στήν κεντρική Μονή, προσέφερε στή Βιβλιοθήκη της.

Συγκεκριμένα, σέ Μηναιῖο (λειτουργικό βιβλίο) πού διασώζεται στή Μονή καί ἔχει ἐκδοθεῖ στή Βενετία ἀπό τόν Ἀντώνιο Πινέλλο τό ἀχκς' (1626) ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση: «+ 1699 / τό παρόν μηναιῖον ὑπάρχει τοῦ ἀγίου οἰκονόμου τῆς μεσσίνας κυρίου κυρίου ἰωαν-

---

187. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197Α (σ. 53) ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀνανίας παραιτήθηκε στίς 14 Σεπτεμβρίου.

188. «Καί κοινή γνώμη ἀπάσης τῆς ἀδελφότητος ἐψήφισαν καί ἐχειροτόνησαν τήν ἐμὴν εὐτέλειαν τό αὐτό ἔτος (1671) εἰς τὰς 30 Ὀκτωβρίου εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον ἡμέρα Τρίτη πατριαρχεύοντος κύρ Δοσιθέου καί ἦλθα εἰς Αἴγυπτον Δεκεμβρίου 22. + Ὁ Σινᾶ Ὅρους Ἰωαννίκιος». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 62].

189. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2256 καί ὑπ' ἀριθμ. 2197, σ. 53 ὑπάρχει ἡ παραίτηση τοῦ Ἰωαννικίου καί ἀναφέρεται: «ἴσον τῆς παρετήσις, τοῦ πρώην ἀρχιεπισκόπου ἰωαννικίου Λασκάρεως, +βλέποντας τήν ἀσθενίαν μου, μάλιστα ἀπό τό γήρας τό πολλή, ὅτε ὅσον πάη εἰς τό χεῖρον τρέχω, καί ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἀγίου μου μοναστηρίου μένωσιν ἀδιόρθωτες φοβούμενος τήν ἀπηλὴν τοῦ Χ[ριστοῦ] νά μὴν ἀκοῦσω καί ἐγὼ τό "ἐκ χειρός τῶν ποιμένων, ἐκζητήσω τό αἷμα τῶν προβάτων καί τὰ ἐξῆς" οἰκειοθελῶς ἀβιάστως παρετῶ τήν ἐπισκοπίαν καί τόν θρόνον τῶν π(ατέ)ρων τῆς ἱερᾶς συνάξεως. Δὴ λοιπὸν Συνάξεως γενομένης ἔδωκα εἰς χεῖρας τους τήν παροῦσαν μου παρέτησιν, νά κάμουν ὅποιον ἤθελεν τοὺς φωτῆσει ὁ Θε[ε]ός ποιμένα τους. Διὰ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας ἐπεδόθη ἡ παροῦσα μου ἀβιάστως παρέτησις, εἰς χιλίους ἐπτακοσίους καί δύο [1702] κατὰ μῆναν Φεβρουάριον. ἀκολουθεῖ ἡ ὑπογραφή του ὡς πρώην Σιναίου». Πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 63].

190. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2256Α καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 58-59, ὅπου ἀναγράφεται: «ἐνθύμησις τῆς κοιμήσεως ἡμέρα Τετάρτη. Καί μετὰ τήν παραίτησίν του εἰς τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἀναπαύθη ἐν Κ[υρί]ῳ εἰς τὰς δεκατρεῖς τοῦ Ἰανουαρίου καί ὁ Θε[ε]ός νά τὸν ἀναπαύση εἰς τὰς αἰωνίους μονάς, ἔζησεν μέ τήν ἀρχιεροσύνην του χρόνους –τριάντα δύο– ποιμένας καλῶς καί θεαρέστως τό ποιμνίό του».

νικίου λάσκαρη και ὁ / ποιος τό ἀποξενώση ἀπ' αὐτοῦ ἔστω ὑπόδικος τῇ κολάσει». ¹⁹¹ Ἐπίσης, στό τέλος τοῦ Σινᾶ 2229 καί στό φ. 56 (ἀκολουθία τοῦ ΙΖ' αἰῶνα) ἔχει σημειώσει τά ἑξῆς:

« + αὐται αἱ τρίς ἑορταί, τῆς ἀγί(ας) / αἰκατερίνης καί τῆς ζωοδόχου / πηγῆς καί τῆς ὁσίας Μαρίνης / ἐγράφησαν γιά νά εὐρίσκοντ(αι) / εἰς τήν Μονήν τῆς ὑπεραγίας / Θεοτόκου, εἰς τήν ραῖθου· καί ὁ μή / βουληθεῖς ξενώσει αὐτήν ἀπό (ἐ) / κεῖ, θέλει ἔχει τάς εὐχάς τῶν / ἀγί(ων) τι(η) (=318) θεοφόρων π(ατέ)ρων / τῶν ἐ(ν)νικέα συναθροισθέντων / καί τῶν ἐν σινᾶ καί ραῖθου. Καί / τῆς ἀγί(ας) καί ἀκαταφλέκτου / βάτου εἰς αἰῶνας αἰῶ / νων ἀμήν: (ὑπογραφή) σινᾶ ὄρους Ἰωαννίκιος» . ¹⁹²

Ἀλλά καί σέ ἀφιερωματική εἰκόνα πού προσέφερε ὁ Σιναῖτης Κυριακῆς Βουρλιώτης τό 1688 ὑπάρχει τό ἑξῆς ἐπιγραμματικό ἀνάθημα πού φανερώνει τό μορφωτικό ἐπίπεδο: «τῶ μακαριωτάτῳ λογιωτάτῳ καί ἀγιωτάτῳ ἡμῶν ἀνθέντη καί δεσπότη ἀρχιεπισκόπῳ... Κῶ Κῶ Ἰωαννικίῳ σὺν τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ Σινάξει» .¹⁹³

1.2.3 Κοσμᾶς ὁ Βυζάντιος (1703-1707)

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Κοσμᾶς, ὁ ἐπονομαζόμενος Βυζάντιος, κατά τούς Ἀθανάσιο Κομνηνό Ὑψηλάντη καί Μ. Γεδεών,¹⁹⁴ καταγόταν ἀπό τή Χρυσούπολη τῆς Βιθυνίας, ἐνῶ σύμφωνα μέ τούς Δημήτριο Προκοπίου καί Χρυσόστομο Παπαδόπουλο¹⁹⁵ ἦταν Χαλκηδόνιος.¹⁹⁶ Πρὶν ἀπό τή μετάβασή του στή Μονή τοῦ Σινᾶ ὁ Κοσμᾶς ἐξήσκησε τό λειτούργημα τοῦ διδασκάλου καί κοντά του μαθήτευσε ὁ Μανωλάκης Ὑψηλάντης.¹⁹⁷ Γύρω στό 1700 προσλήφθηκε στό μοναστήρι τοῦ Σινᾶ ὡς δάσκαλος καί ταυτόχρονα ὡς ἱεροκήρυκας. Ἡ πρόσληψή του ὡς διδασκάλου στή Μονή –καθώς καί μερικῶν ἄλλων ὁπως θά διαπιστώσουμε στή συνέχεια– μαρτυρεῖ τήν ὑπαρξη καί τή λειτουργία σχολείου

191. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναῖτου), *Ἡ Σιναῖτική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 22.

192. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναῖτου), *Ἡ Σιναῖτική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 22-23.

193. Βλ. E. Legrand, *Bibliographie Hellenique* 17 s. τόμ.2, σ. 449. Βλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ.59.

194. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις 1890, σ. 621.

195. Βλ. Χρυσόστομο Παπαδόπουλο (ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 729.

196. Βλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 59.

197. Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 191.

έντός τῆς Μονῆς. Κατά τὴν ἐκεῖ παραμονή του, λόγω τῆς φιλόδοξης προσωπικότητάς του, ἄρχισε νὰ μεθοδεύει¹⁹⁸ τὴν ἀνάρρησή του στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο.

Πράγματι, μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Ἰωαννικίου, ὁ Κοσμᾶς ἐξελέγη ἀπὸ τὴν ἱερά Σύναξη τῶν πατέρων ἐπίσκοπος καὶ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1702.¹⁹⁹ Ἡ χειροτονία του ἐτελέσθη τὴν 11ην Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1703²⁰⁰ καὶ παρέμεινε στὴ θέση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ μέχρι τῆς 2α Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1706, ὅποτε παραιτήθηκε οἰκιοθελῶς, διατηρῶντας ὅμως τὸν τίτλον τοῦ πρώην ἀρχιεπισκόπου Σιναίου. Ὁ Κοσμᾶς μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον κατέφυγε στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖον, ὅπου ἐπέτυχε νὰ ἐκλεγεῖ τιτουλάριος μητροπολίτης Κλαυδιουπόλεως.²⁰¹ Τελικῶς, στίς 28 Φεβρουαρίου 1714²⁰² κατόρθωσε, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μανουήλ Ὑ-

-
198. Ὁ Κ. Ἀμαντος ὑποθέτει ὅτι ὁ Κοσμᾶς πίεσε τὸν γέροντα ἀρχιεπίσκοπο Ἰωαννίκιον Λάσκαρον σὲ παραίτηση προκειμένου νὰ ἀναλάβει αὐτὸς τὴν ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα. Φρονοῦμε ὅτι ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν στερεῖται ἐγκυρότητος, διότι, ἂν παρακολουθήσει κάποιος τὰ ἀθέμιτα μέσα τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε ὁ Κοσμᾶς προκειμένου νὰ καταλάβει πρῶτα τὸν οἰκουμενικὸ θρόνον καὶ δευτέρον τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας, θὰ διαπιστώσει πλῆθος παράνομων ἐνεργειῶν προκειμένου νὰ ἐπιτύχει τὸν σκοπὸν του. Ἐχοντας γνῶσιν ὅλων αὐτῶν, ὁ διάδοχός του στὸν πρῶτον θρόνον τῆς Ὀρθοδοξίας, Ἱερεμίας ὁ Γ', τὸν ὀνόμασε *Κακοκοσμᾶ*. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 59-60].
199. Στὸν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197Α (σ. 54) ὑπάρχει ἀντίγραφο τοῦ πρακτικοῦ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κοσμᾶ ὅπου ἀγαφῆται: « Ἴσον τῆς ἐκλογῆς ὅπου ἐψηφίστην ὁ κύρ Κοσμᾶς ἀρχιεπίσκοπος σινᾶ ὄρους + μέ τό νά ἀσθενεῖ ὁ γέροντάς μας καὶ εὐρίσκειται κλινίρης, καὶ βλέποντας τὴν ἀσθενίαν του πῶς τρέχει εἰς τό χειρὸν, οἰκιοθελῶς καὶ ἀβιάστως ἔκαμε παρέτησιν τῆς ἐπισκοπίας του καὶ τοῦ θρόνου τὴν ὁποῖαν ἔδωσε εἰς χεῖρας μας νὰ κάμωμεν ὅποιον ἠθελέν μᾶς φωτήσι ὁ Θεός ποιμένα μας. Δὴ συνάξεως γενομένης, δὶς, καὶ τρεῖς ἐκοινολογήσαμεν τὴν ὑπόθεσιν ἡμᾶς τε καὶ ἡ ἐν αἰγύπτω. Εὐρίκαμεν εὐλογον τὸν ἅγιον διδάσκαλον κύρ κοσμᾶν νὰ λάβῃ τὴν ἐπισκοπή. Διὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας ὑπεγράψαμεν ἅπαντες οἱ ἀδελφοὶ τῆς ἱεράς συνάξεως καὶ οἱ λοιποί.- Εἰς τοὺς χιλίους ἐπτακοσίους δύο κατὰ μῆναν Φεβρουάριον. »[ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογράψες τῶν πατέρων].
200. Σῶζεται σχετικὸ σημεῖωμα στὸν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2215 (σ. 21), τὸ ὁποῖον ἀναφέρει: «ζσιαξω Ἀπριλίω – ἰα ἡμέρα Κυριακή, ἀψγ' ἀπὸ Χριστοῦ τῆ Κυριακῆ τῶν Μυροφόρων (ἐχειρο)τονήθη καὶ γῶ Κοσμᾶς ὁ Βυζάντιος καὶ εὐχεσθε οἱ ἀναγινώσκοντες». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Συναϊτικὰ Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 65]. Ἐπίσης στὸν Σινᾶ 2197Α (σ. 53) ὑπάρχει ἡ σημείωσις πού ἀναφέρεται στὴ χειροτονία τοῦ Κοσμᾶ καὶ λέει: «Θ[ε]οῦ εὐδοκούντος εἰς τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἐχειροτονήθη ὁ ἄνωθεν κύρ Κοσμᾶς ἀψγ' ἡτοι 1703 ἀπριλίου ἰα'». Ἀλλὰ καὶ στὸν Σινᾶ 2197 (σ. 53) ὑπάρχει ἀναλυτικότερον σημεῖωμα περὶ τῆς παραιτήσεως –ἐνεκα ἀσθενείας– τοῦ Ἰωαννικίου καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Κοσμᾶ. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Συναϊτικὰ Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 65]. Ὁ Μ(ανουήλ) Ι. Γ(εδεών), ἐπικαλούμενος τὸ ὑπ' ἀριθμὸν (παλαιόν) 605 χειρόγραφο τῆς ἀγιοταφικῆς Βιβλιοθήκης, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κοσμᾶς «...ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου κατὰ σептῆμβριον 1702...» [Βλ. Μ(ανουήλ) Ι. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», *Ἐκκλ. Αλ.* 29 (1905), σ. 382]. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ τοῦ Γεδεών δὲν εὐσταθεῖ ὅπως καταδεικνύουν οἱ μαρτυρίαι τῶν Συναϊτικῶν κωδίκων.
201. Οἱ περισσότεροι, σχεδόν, μελετητὲς ἀναφέρουν ὅτι μετὰ τὴν παραίτησή του (1706) ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τοῦ Σινᾶ ἐπέτυχε νὰ ἐκλεγεῖ τιτουλάριος μητροπολίτης Κλαυδιουπόλεως. [Βλ. Ἄνδρ. Κ. Δημητρακόπουλου, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἡτοι περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γρα-*

ψηλάντου,²⁰³ νά ανέλθει στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κπόλεως (ὡς Κοσμᾶς ὁ Γ'), «ὅτε ἐξεδόθη καί τό βασιλικόν διάταγμα τό κυροῦν τήν ἐκλογήν, ἣτις ἐγένετο κανονικῶς τῇ 2 μαρτίου».²⁰⁴ Ὅμως, τήν 23ην Μαρτίου τοῦ 1716 ἀπομακρύνθηκε ἀπό τόν θρόνο, «...καί πρῶτον μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰάσιον Μολδαυίας, πολλῆς ἀπολαύων ὑπολήψεως παρά τῷ τῆς χώρας ἡγεμόνι· κατόπιν ὁμως, τό φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἦλθεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, [...] ραδιουργῶν ὅπως ἀρπάσῃ, κοσμικῇ συνεργείᾳ τόν θρόνον²⁰⁵...». Τό ἀποτελεσμα τῶν παράνομων ἐνεργειῶν του ἦταν νά συλληφθεῖ τήν 10η Ὀκτωβρίου 1716 ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰερεμία τόν Γ' καί νά ἐξοριστεῖ στό ὄρος Σινᾶ,²⁰⁶ ὅπου οἱ Σιναῖτες πρέπει νά τόν μεταχειρίστηκαν καλῶς.²⁰⁷

ψάντων κατά Λατίνων καί περί τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, Ἐν Λειψία 1872, σ. 176]. Τήν ἐκλογή τοῦ Κοσμᾶ σέ μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως ἀναφέρει καί ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Ἐπικαλεῖται μάλιστα α) τήν ὑπογραφή πού ὑπάρχει «ἐν τῇ πράξει ἐπί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γαβριήλ Γ' ἐκλεγέντος Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Ἀνανίου», β) τόν κώδικα 487 τῆς ἱεροσολυμιτικῆς βιβλιοθήκης, ὁ ὁποῖος ἀνήκε στόν Σαμουήλ Καπασούλη καί ὁ ὁποῖος ἀναγράφει ὡς Κλαυδιουπόλεως τόν Κοσμᾶ καί γ) μνημονεύει ὅτι σώζεται ἐπιστολή τοῦ Κλαυδιουπόλεως Κοσμᾶ (μέ ἡμερ. 3 Ἰουνίου 1708) πρὸς τόν Πατριάρχη Χρῦσανθο (1707-1731), ἡ ὁποία συνόδευε νέα ἀντίγραφα τῶν ὑπεξαίρεθέντων Σιναϊτικῶν ἐγγράφων. [Βλ. Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, (Αρχιεπ. Αθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας...*, ὁ.π., σ. 730-731]. Ὁ Μ(ανουήλ) Ἰ. Γ(εδεών) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἐπίσκοπος Κλαυδιουπόλεως εἶναι διαφορετικό πρόσωπο ἀπό τόν Κοσμᾶ ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου καί μετέπειτα Οἰκουμενικό Πατριάρχη. Συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι: «...ὁ Κοσμᾶς ἀπό τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ καί Ραῖθοῦς ἤρθη ἐπί τόν Πατριαρχικόν θρόνον Ἀλεξανδρείας καί κατόπιν εἰς τόν οἰκουμενικόν. Τῆς Κλαυδιουπόλεως δ' ἐγκαίρως ἐρημωθείσης, ἦν ἀδύνατον νά διορισθεῖ ταύτης τιτουλάριος ποιμὴν. Νομίζομεν ὅτι ἕτερος τις ἦν ὁ Κλαυδιουπόλεως Κοσμᾶς...». [Βλ. Μ(ανουήλ) Ἰ. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382.

202. Ὁ Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἀνῆλθε στόν πατριαρχικό θρόνο ἕναν χρόνο νωρίτερα, τό 1713. [Βλ. Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὀρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 345].

203. Ὁ Ἀμάντος παρατηρεῖ ὅτι ὁ Κοσμᾶς κατόρθωσε νά ἐκλεγεῖ Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἀφοῦ δωροδόκησε τούς Τούρκους. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 60].

204. Βλ. Μ(ανουήλ) Ἰ. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382.

205. Βλ. Μ(ανουήλ) Ἰ. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382.

206. Τήν ἐξορία τοῦ Κοσμᾶ στό Σινᾶ ἀναφέρει καί ὁ Δ. Προκοπίου ὡς ἐξῆς: «Κοσμᾶς Χαλκηδόνιος πρῶην πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως [...] τό γε νυν ἔχον τόν βίον διάγει τῷ ἀγίῳ ὄρει τοῦ Σινᾶ». [Βλ. «Ἐπιτετημημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατά τόν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν καί τινων ἐν τῶν νῦν αἰῶνι ἀνθούτων», στό Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σ. 110 καί 494. Βλ. ἐπίσης καί Μ(ανουήλ) Ἰ. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382].

207. Ἡ εἰκασία αὐτή στηρίζεται στό γεγονός ὅτι μέ τήν ἀνοδό του στόν ἀλεξανδρινό θρόνο ὄρισε κυτίον ἐλέους ὑπὲρ τοῦ Σινᾶ. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 60].

Τῆ 12ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1723 ²⁰⁸ ὁ Κοσμᾶς, μέ τῆ βοήθεια καί προστασία τῆν τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Γρηγοράσκου Γκίκα, ἀλλά καί ἄλλων σημαίνοντων προσώπων, ἀνῆλθε στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας.²⁰⁹ Τελικά πέθανε στό Κάϊρο τῆν 28ῃν Νοεμβρίου τοῦ 1736.

Ὁ Κοσμᾶς εἶχε εὐρεῖα παιδεία,²¹⁰ γιά τόν λόγο αὐτό «ἀπήλαυε τῆς ἀμερίστου εὐνοίας τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Ὑ. Πύλης Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (†1709) καί τῶν ἄλλων κατά τῆν ἐποχὴν αὐτοῦ σημαίνοντων ἐν τῇ πολιτεία καί ἐν τοῖς γράμμασιν ἀνδρῶν...».²¹¹ Ἀπό τούς συγχρόνους του χαρακτηρίζεται «ὡς ἀνὴρ εὐσεβεία καί θεαρέστῳ πολιτεία κοσμούμενος, ἐλλόγιμος καί πολυμαθής, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πεπαιδευμένος τῆν τε θύραθεν παιδείαν καί τῆν καθ' ἡμᾶς ἱεράν θεολογίαν, ἱκανός ἀνιχνεύσαι

---

208. Ὁ Μ. Ι. Γεδεών ἀναφέρει ὅτι: «Τό 1719, κατά σημείωσιν τοῦ ὑπ' ἀριθμόν 299 χειρογράφου τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης (ἀγιοταφικῆς), ἐπανέλαβε τό θρόνον τῆς αἰγυπτιακῆς μεγαλοπόλεως...». [Βλ. Μ(ανουήλ) Ι. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382].

209. Προβλήματα παρουσιάζουν οἱ χρονολογίες πού ἀναφέρονται στήν ἀνάληψη τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου ἀπό τόν Κοσμᾶ. Ὁ Μ(ανουήλ) Ι. Γ(εδεών) –στήν «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια»– σημειώνει ὅτι «...τόν πατριαρχικόν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκόσμηι (ὁ Κοσμᾶς) κατά τά ἔτει 1705-1710 πιθανῶς». [Βλ. Μ(ανουήλ) Ι. Γ(εδεών), «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», ὁ.π., σ. 382.] Ὁ ἴδιος, ὅμως, στούς «Πατριαρχικούς Πίνακες» ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κοσμᾶς «ἐγένετο Σιναίου 1705-1710». [Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, ὁ.π., σ. 621. Βλ. καί Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων Τερᾶς Μονῆς Σινᾶ. Ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ*, [ἐπιμέλεια-παρουσίαση ὑπό ἀρχιμ. Δ(ημητρίου) Σ(ιναῖτου)], ἀνεκδ. ἐργασία, σ. 22. Πρβλ. καί Σινᾶ 2200Α, σ. 164-165]. Ἡ μαρτυρία αὐτή εἶναι σύμφωνη μέ τῆν ὑπόθεση πού ἐπιχειρεῖ καί ὁ Ἄμαντος, δηλαδή ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἐγίνετο Ἀλεξανδρείας καί πρό τοῦ 1716, ἀφοῦ παραγκώνησε τόν Σαμουήλ Καπασούλη. Αὐτός ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνέλαβε ἀγῶνα κατά τοῦ Κοσμᾶ καί κατόρθωσε νά τόν ἐκδιώξει. [Κ. Ἀμάντου, *Σιναῖτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 66. Πρβλ. καί Γ. Βενδότη, *Προσθήκη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Μελετίου*, Βιέννη 1795, σ. 6]. Ἡ ἀποψη αὐτή ταυτίζεται πλήρως καί μέ τόν Ἀνδρόνικο Δημητρακόπουλο, ὁ ὁποῖος σημειώνει «ὅτι γιά πρώτη φορά ἀνῆλθε στόν Ἀλεξανδρινό θρόνο ὁ Κοσμᾶς τό 1705». [Ἀνδρ. Κ. Δημητρακόπουλου, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς...*, ὁ.π., σ. 176]. Ὁ Ἄμαντος παραθέτει ἀντίγραφο γράμματος τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τούς Σιναῖτες (ἀπό τόν Κωδ. 1651, φ. 274α) στό ὁποῖο ὁ Κοσμᾶς φαίνεται ὅτι ζημίωσε τόν θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας ἀφοῦ «ἄρμησε ὡς μονιός ἀγριος κατά τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, ὃν καί κατέφθειρε, καί πάντα τά ἱερά αὐτοῦ κειμήλια αἴτιος ἐγένετο διασκορπισθῆναι καί εἰς τελείαν καταντῆσαι πτωχείαν...». Ἀλλά καί προξένησε καί πολλά στόν οἰκουμενικό θρόνο: «βλάβην, ζημίαν τε καί καταστροφὴν...». Ὁ Ἱερεμίας διατυπώνει λόγο καί περὶ καθαιρέσεως αὐτοῦ. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναῖτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 66-68.] Στούς ἐπισημοὺς καταλόγους τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας τούς ὁποῖους παραθέτει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος μνημονεύεται μόνο μία περίοδος πατριαρχείας τοῦ Κοσμᾶ: «Κοσμᾶς Β' Βυζάντιος, 1723-1736» [Βλ. Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας...*, ὁ.π., σ. 910.]

210. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, ὁ.π., σ. 621.

211. Βλ. Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας...*, ὁ.π., σ. 729.

τόν νοῦν τῶν φιλοσοφικῶν καί θεολογικῶν συγγραμμάτων». ²¹² Ἐπίσης τόν προσφωνοῦσαν διδάσκαλο, ²¹³ ὄχι μόνο ἐπειδὴ διεκρίνετο γιὰ τίς πολλές γνώσεις, τῆ μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὰ βιβλία καί τῆ συγγραφική δραστηριότητα, ἀλλά καί ἀπό τό γεγονός ὅτι «ἐχρημάτισεν διδάσκαλος τοῦ πανιοχώρου (sic!) Μανωλάκη Ὑψηλάντου». ²¹⁴ Ὅλα αὐτά βέβαια δέν στάθηκαν ἱκανά νά ἀποτρέψουν τούς μεταγενέστερους ἀπό τό νά τόν χαρακτηρίζουν, λόγω τῆς προτέρας ταραχώδους ζωῆς του, «ὡς φιλοτάραχο καί κενόδοξο ἄνθρωπο». ²¹⁵

Ὁ Κοσμᾶς κατά τήν παραμονή του στό Μοναστήρι τοῦ Σινᾶ ἐπιδόθηκε σέ διάφορες συγγραφές, οἱ ὁποῖες σώζονται σέ κώδικες τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Καΐρου, τῆς Κων/πόλεως, τῶν Ἱεροσολύμων καί ἀλλοῦ. ²¹⁶ Ὡς συγγραφέας ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τῆ συγγραφή λόγων, ὁμιλιῶν, ἀλλά καί μέ τήν ἐρμηνευτική ἀνάπτυξη χωρίων ἀπό τήν Ἁγία Γραφή, τόν σχολιασμό πατερικῶν κειμένων, ἐνῶ ὁ ἴδιος κατεγίνετο μέ μελέτες ἀσκητικές. Μάλιστα –ἀπό τό Ρῶσο περιηγητή Μπάροσκυ– χαρακτηρίζεται ὡς δεινός εἰς τό κήρυγμα. ²¹⁷ Σύμφωνα μέ τόν Ἀνδρόνικο Κ. Δημητρακόπουλο «ὁ πατριάρχης Κοσμᾶς συνέγραψε ἐν ἔτει 1719, ἐν τῷ ὄρει τοῦ Σινᾶ διατρίβων, “Ἐγχειρίδιον κατά τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα”, οὗ ἀντίγραφον ἀπόκειται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου ὑπ’ ἀριθμόν 299». ²¹⁸

Κατά τόν Δημήτριο Σιναῖτη, ²¹⁹ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κοσμᾶς ὑπῆρξε πρῶτος ἀπό ὄλους τούς ἀρχιεπισκόπους ὁ ὁποῖος σκέφτηκε νά καταγράψει ὅσα ὑπῆρχαν τότε χειρόγραφα καί λοιπά βιβλία, ἐπεχειρῶντας νά συντάξει κατάλογο ²²⁰ Σιναϊτικῶν Κωδίκων

212. Βλ. Ἀνδρόνικου Κ. Δημητρακόπουλου, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς...*, ὁ.π., σ. 176-177· βλ. ἐπίσης Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Κοσμᾶς Β', Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 892-893.

213. Στή σ. 54 τοῦ Σινᾶ ὑπ’ ἀριθμ. 2197 Α' διασώζεται σχετική ἀναθηματική ἐπιγραφή πού ἀφορᾷ στήν ἐκλογή καί χειροτονία τοῦ Κοσμᾶ καί ἀναφέρει: «εἰς τό αὐτό ἔτος ἐψηφίσαμεν τόν ἅγιον διδάσκαλον / κύρ κοσμᾶν ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σιναίου ὄρους / καί ἐχειροτονήθη, 1703.» Βλ. Σινᾶ ὑπ’ ἀριθμ. 2197 Α' (σ. 54).

214. Βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, ὁ.π., σ. 621· Βλ. καί Πορφυρίου Β', (Ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π. σ. 22. Πρβλ. καί Σινᾶ 2200Α, σ. 164-165.

215. Βλ. Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Κοσμᾶς Β'...», ὁ.π., στ. 892-893.

216. Στήν πατριαρχική βιβλιοθήκη τοῦ Καΐρου σώζονται ἔργα του στούς κώδικες 67 (164α), 68 (148), 70 (125), 71(162), 72 (163) 73 (164), 75 (368) τοῦ ΙΗ' αἰ. [Βλ. Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Κοσμᾶς Β'...», ὁ.π., στ. 892-893].

217. Βλ. Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Κοσμᾶς Β'...», ὁ.π., στ. 892-893.

218. Βλ. Ἀνδρόνικου Κ. Δημητρακόπουλου, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς...*, ὁ.π., σ. 176-177.

219. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναῖτου), *Ἡ Σιναϊτική Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 23 καί 55.

220. Στό ἀρχεῖο τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης ἀνευρέθη τό πρῶτο φύλλο τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ὑπό τόν τίτλον: «αψδ' ἰουλίου α'. Κατάλογος τῶν παρευρεθέντων βιβλίων, / ἅπερ εἰς χρῆσιν τῶν μεθ' ἡμᾶς ἐκ διαφόρων τόπων συλλέξαντες / εἰς ἕν συνηγάγομεν, διό καί κατά στοιχεῖον ἐνταῦθα σημειοῦμεν. / (ὑπογραφή) Σινᾶ ὄρους Κοσμᾶς». [V. Benesevic, *Monumenta Sinaitica...*,

καί βιβλίων πού διαφυλάσσονταν τότε στή Μονή. Όμως ή πλέον σημαντική προσφορά του ἔγκειται στό γεγονός ὅτι προκειμένου νά προβεῖ στήν καταγραφή χειρογράφων καί ἐντύπων βιβλίων τά συγκέντρωσε σέ ἀσφαλές μέρος (τήν ἐποχή ἐκείνη μοναδικός ἀσφαλής τόπος καί χώρος ἦταν τό ἐσωτερικό τείχους τῆς Μονῆς)²²¹ καί ἔτσι συγκρότησε τήν πρώτη Βιβλιοθήκη.²²²

ὁ.π., σ. II, σημ. 3. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 65]. «Δυστυχῶς, ὁμως, [ἐπισημαίνει Δημήτριος ὁ Σιναΐτης] ὁ κατάλογος αὐτός, ἀφενός μὲν δέν εἶναι πλήρης, ἀφ' ἑτέρου δέ, οὐδέποτε εἶδε τό φῶς τῆς δημοσιότητος. Πολλά χειρόγραφα ἔξ ὧσων ἀναγράφονται εἰς αὐτόν δέν ἀναφέρονται ἀπό τούς μεταγενεστέρους καταλογογράφους». [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 55].

221. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτική Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 36.

222. Γιά μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπό πιθανές ὑπεξαίρεσεις, κατέφυγε καί αὐτός στήν παλαιά μέθοδο τῶν ἀρῶν. [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτική Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 23]. Μέ αὐτή τήν ἀναφορά στή δημιουργία τῆς πρώτης Βιβλιοθήκης δρᾶτουμε τήν εὐκαιρία νά διατυπώσουμε συνοπτικό λόγο γιά τή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη. Ἡ πρώτη συλλογή βιβλίων, τά ὁποῖα ἀποτελέσαν τόν πυρῆνα τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης, δημιουργήθηκε μέ τή συγκρότηση τοῦ Μοναστηριοῦ ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανό. [Βλ. Κωνσταντίνου Σπ. Στάικου, *Βιβλιοθήκη. Ἀπό τήν Ἀρχαιότητα ἕως τήν Ἀναγέννηση καί Σημαντικές Οὐμανιστικές καί Μοναστηριακές Βιβλιοθήκες (3000 π.Χ.-1600 μ.Χ.)*, Ἀθήνα 1996, σ. 149-150]. Τήν προσπάθεια αὐτή τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνέχισαν ὄχι μόνο οἱ μετὰ αὐτόν αὐτοκράτορες, ἀλλά καί διάφοροι ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι καί ἐκκλησιαστικές προσωπικότητες –Πατριάρχες, ἀρχιερεῖς, κληρικοί καί μοναχοί–, ἡγεμόνες τόσο τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς ὅσο καί ἐκτός αὐτῆς, ἀλλά καί ἀρκετοί κοσμικοί προσκυνητές. Ἀπό τίς διάφορες κτητορικές καί ἀφιερωματικές μαρτυρίες πού συναντᾶμε στούς διάφορους κώδικες καί ἔντυπα συμπεραίνουμε ὅτι τά πρόσωπα αὐτά προσκόμισαν τίς προσωπικές συλλογές τους ὡς ἀφιέρωμα στή Βιβλιοθήκη. Οἱ προσφορές, κυρίως τῶν λαϊκῶν, γίνονταν εἴτε γιά ἄφεση ἁμαρτιῶν εἴτε πρὸς σωτηρία τῶν ψυχῶν τους καί τῶν προσφιλῶν κεκοιμημένων εἴτε γιά νά λάβουν εὐλογία ἀπό τήν προστάτιδα ἀγία τῆς Μονῆς [βλ. G. Galavaris, *Illuminated Manuscripts, Sinai Treasures of the monastery of Saint Catherine*, Athens 1990, p. 311]. Σημαντική γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης ὑπῆρξε ή συμβολή τῶν Σιναϊτῶν πατέρων καί ἰδιαίτερα τῶν ἀντιγραφῶν. Οἱ ἀντιγραφεῖς, κινούμενοι ἀπό τήν ἀνάγκη κάλυψης λειτουργικῶν καί πνευματικῶν ἀναγκῶν ἀφ' ἑνός καί ἀπό τήν ἐπιτακτική χρεία συντήρησης καί διαφύλαξης ἀπό τή φθορά τῶν κωδίκων καί ἐντύπων βιβλίων ἀφ' ἑτέρου, προχώρησαν στήν ἀντιγραφή πολλῶν χειρογράφων στό ὀργανωμένο βιβλιογραφικό ἐργαστήρι τό ὁποῖο λειτουργοῦσε ἐντός τῆς Μονῆς. Ἐνας ἄλλος σημαντικός παράγοντας πού βοήθησε στήν ἐπαύξηση τῆς βιβλιοθήκης εἶναι οἱ Σιναΐτες μοναχοί πού ἀποστέλλονταν στίς διάφορες ἐπαρχίες τῆς τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδας καί ἄλλων περιοχῶν μέ σκοπό τήν οἰκονόμηση τῶν κατά τόπους σιναϊτικῶν μετοχιῶν καί τήν συγκέντρωση δωρεῶν ὑπέρ τῶν σκοπῶν τῆς κεντρικῆς Μονῆς. Οἱ πατέρες αὐτοί ἐπιστρέφοντας στό Σινᾶ μετέφεραν πολλά ἀρχέτυπα καί παλαιότυπα βιβλία μέ ποικίλο περιεχόμενο ἀπό τήν ἐκκλησιαστική καί θύραθεν παιδεία, εἰκόνες καί ἄλλους πολιτισμικούς καί πολιτιστικούς θησαυρούς [βλ. ιερομ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (νῦν μητροπολίτου Ἀργυροκάστρου), «Ἡ Σιναϊτική Βιβλιοθήκη», *Θεολογία* 63 (1992) τεύχ. 4., σ. 831]. Ἐπίσης πολλά μαθηματάρια, κώδικες καί ἔντυπα βιβλία ἔφεραν κατά τήν ἐπιστροφή στό μοναστήρι καί οἱ Σιναΐτες πατέρες πού εἶχαν ἀποσταλεῖ ἀπό τή Μονή στά διάφορα ἐκπαιδευτικά κέντρα τῆς ἐποχῆς γιά τήν περαιτέρω μόρφωσή τους. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς εἶναι ἀπό τίς σπουδαιότερες στόν κόσμο. Ὁ ἀριθμός τῶν βιβλίων καί τῆς παλαιότητάς αὐτῶν τῆς προσδίδουν μοναδική σπουδαιότητα. Σέ αὐτή φυλάσσεται

1.2.4 Ἀθανάσιος Γ' ὁ ἐκ Ναούσης (1708-1720)

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθανάσιος Γ' καταγόταν ἀπὸ τὴ Νάουσα τῆς Μακεδονίας καί γι' αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι γνωστός καί ὡς «Βερροιεύς». Τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τοῦ Σινᾶ ἀνέλαβε τὸ ἔτος 1708 ὅπου παρέμεινε μέχρι τὸ 1720.²²³ Ἀπὸ τὸν προκάτοχό του, Κοσμᾶ τὸν Βυζάντιο (1703 –1707), ὁ Ἀθανάσιος κληρονόμησε μεγάλο ἀριθμὸ κωδίκων καί ἐντύπων βιβλίων, τὰ ὅποια μερίμνησε νὰ διαφυλαχθοῦν καί νὰ ἀποθησαυρισθοῦν σέ ἀσφαλές μέρος. Ὁ ἴδιος, ὡς ἱερομόναχος ἀκόμη, ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ συγκέντρωση χειρογράφων καί λοιπῶν βιβλίων. Παράλληλα, ἀσχολήθηκε μέ τὴν ἀντιγραφή ἀρκετῶν κωδίκων, πρὸς ἐμπλουτισμὸ τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης, τὰ ὅποια σήμερα φυλάσσονται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Σινᾶ.²²⁴

Ἀργότερα, ὁ Ἀθανάσιος, ὡς ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, Φαράν καί Ραϊθοῦ, ἀσχολήθηκε περισσότερο μέ τὴ συγκέντρωση βιβλίων γιὰ τὴν ἐπαύξηση τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς μετανοίας του.²²⁵

Ἀπὸ σημαντικὴ πληροφορία πού διασώζεται σέ σημείωμα τοῦ 1711, στό ὁποῖο ὁ Ἀθανάσιος μνημονεύεται ὡς «μουσικολογιώτατος», διαφαίνεται ὅτι εἶχε ἀξιόλογη μουσικὴ παιδεία.²²⁶

μεγάλος ἀριθμὸς χειρογράφων –σύμφωνα μέ ὑπολογισμοὺς ἀνέρχονται σέ 4.700 περίπου–, «τὰ ὅποια διασώζουν ἐπιβλητικὴ ποικιλία τῶν τύπων καί τῶν μορφῶν τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς» [βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (Ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, καί Σπυριδωνοῦ Δ. Κοντογιάννη, *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στό Σινᾶ*, Ἀθῆναι 2002, σ.113], ἐνῶ τὰ ἐντυπα βιβλία ὑπολογίζονται στὰ 13.000 περίπου.

223. Ὁ Κ. Ἀμαντος, παραθέτει σημείωμα ἀπὸ τὸν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2215 (φ. 21), ὅπου μνημονεύονται πληροφορικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἐκλογῆς καί τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀθανασίου. Σύμφωνα λοιπὸν μέ τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἡ χειροτονία του τοποθετεῖται τὴν ἡμέρα τῶν Θεοφανίων κατὰ τὸ ἔτος *αψη'* (1708), στὰ Ἱεροσόλυμα. Ὁ Ἀθανάσιος παρέμεινε στὴν ἁγία Πόλη μέχρι τὴν Κυριακὴ τοῦ Ἁγίου Πάσχα. Στὴ συνέχεια ἐπέστρεψε στὴν Αἴγυπτο, ἐνῶ στό μοναστήρι τοῦ Σινᾶ ἔφτασε τὴν 11η Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους. [βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 69].

224. Στὸν κολοφῶνα τοῦ Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1595 (φ. 20) διασώζεται ἰδιόχειρη σημείωση πού ἀναφέρει ὅτι: «τὸ παρὸν ἐγγράφη εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰς τοὺς, / *αχζε'* (1695) διὰ χειρὸς κάμοῦ εὐτελοῦς / ἀ.θ.ν.σίου (Ἀθανασίου) ἱερομονάχου / τοῦ ἐκ χώρας ναούσης». [βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur*, τομ. III, μέρος I, Petropoli 1917 σ. 74. βλ. καί Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 23].

225. Στὸ ἐντυπο βιβλίον (μέ ἀριθμὸ τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης 5382/3557), τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται: «*Εὐχολόγιον Σύντομον, Ἐνετίησιν 1693*», διαβάζουμε τὴν ἐξῆς σημείωση: «*Καινούργια βιβλία ὅπου ἔφερεν ὁ ἀρχιερέας ἀθανάσιος / μνηαῖα δώδεκα*». [βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (Ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 23].

1.2.5 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λέσβιος (1721-1728)

Οἱ μαρτυρίες πού διασώζονται καί ἀφοροῦν στόν Ἰωαννίκιο εἶναι ἐλάχιστες.²²⁷ Συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τόν χρόνο γέννησης καί δράσης του πρὶν ἐγκαταβιώσει στό Σινᾶ, ἀλλά καί κατά τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δραστηριότητάς του στό μοναστήρι, δέν εἶναι γνωστές. Τό μόνο πού γνωρίζουμε εἶναι ὅτι καταγόταν ἀπό τή νῆσο τῆς Λέσβου. Τόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ ἀνέλαβε καί διαχειρίστηκε, ὡς διάδοχος τοῦ Ἀθανασίου (1708-1720), κατά τὰ ἔτη 1721 ἕως 1728.²²⁸ Ἀπό διάσπαρτες μαρτυρίες πού διασώζονται σέ διάφορους κώδικες γίνεται φανερό ὅτι ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του στή συλλογή βιβλίων καί στήν ἀντιγραφή κωδίκων, ἐπιδεικνύοντας μέ αὐτό τόν τρόπο τήν ἔφεση καί τήν ἀγάπη του πρὸς τήν παιδεία. Ὁ ἱερομόναχος Δημήτριος Σιναΐτης χαρακτηρίζει τόν ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ Ἰωαννίκιο Β' τό Λέσβιο, ὡς «σπουδαῖο βιβλιογράφο καί ἐξαιρετο συλλέκτη βιβλίων». Πρὸς ἐπικύρωση τῆς θέσης του αὐτῆς παραθέτει ἕνα δεῖγμα ἰκανοτήτων τοῦ Ἰωαννικίου, ἀπό τό ἐμπροσθόφυλλο τοῦ Σινᾶ 2238 (ἔτους 1720 μ.Χ), ὅπου ἀναγράφεται:

«Οἱ παρόντες λόγοι μετεγλωττίσθησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τήν / κοινήν ἡμετέραν διάλεκτον, πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκροατῶν, / καί ἀφιερώθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ καθολικοῦ, καί μηδεὶς / ἀποστερήσει τοῦτο ἐκ τοῦ χοροῦ, ἵνα μὴ ζημίαν προξενήσῃ / ἑαυτῶ, τήν τῆς ἱεροσυλίας. Οἱ δέ ἀναγινώσκοντες, εὐχέσθε:- / ὁ ἐκ Λέσβου Ἰωαννίκιος: αψκ (1720)».²²⁹

Ἐπιπλέον, ὁ ἱερομόναχος Δημήτριος, στηριζόμενος σέ κώδικες καί παλαιὰ ἔντυπα τὰ ὅποια φέρουν τήν ὑπογραφή τοῦ Ἰωαννικίου, ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι καί «ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Ἰωαννίκιος, ἀργότερον συνέχισε τό ἔργο τῆς ἀντιγραφῆς παλαιῶν κωδίκων καί ἐνδιεφέρθη διά τόν πλουτισμόν καί τήν συγκρότησιν τῆς Σιναΐτικῆς Βιβλιοθήκης». Δέν εἶναι λίγοι οἱ κώδικες καί τὰ παλαιὰ ἔντυπα, τὰ ὅποια διασώζονται στή Σιναΐτικὴ Βιβλιο-

---

226. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται ὅτι «ἐτελειώθη τό παρόν διά χειρός εὐτελοῦς ἀρχαρίου ἐπὶ ἔτους 1711 ἀρχιερατεύοντος τοῦ μακαριωτάτου, θειοτάτου τε καί μουσικολογιωτάτου κυρίου κυρίου Κύρ (!) Ἀθανασίου». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 346. Πρὸβλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 69].

227. Ἀπό τό διαχρονικό προσωνύμιο Λέσβιος συμπεραίνεται ὅτι καταγόταν ἀπό τή νῆσο Λέσβο.

228. Σχετικά μέ τή θητεία τοῦ Ἰωαννικίου στόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ βλ. τὰ ὅσα ἐνδιεφέροντα ἐπισημαίνει ὁ Κ. Ἀμαντος. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 70].

229. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (Ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 24.

θήκη, πού παρουσιάζουν τόν Ἰωαννίκιο ἄλλοτε ὡς ἀντιγραφέα καί ἄλλοτε ὡς συλλέκτη καί κτήτορα.²³⁰

1.2.6 Νικηφόρος Μαρθάλης (1728-1748)

Ὁ Νικηφόρος Μαρθάλης²³¹ θεωρεῖται ἕνας ἀπό τούς πιό εὐγενεῖς καί περισσότερο μορφωμένους Σιναῖτες,²³² ὁ ὁποῖος γιά τή γλυκύτητα τῶν τρόπων καί τῆς συμπεριφορᾶς του εἶχε λάβει τό προσωνύμιο ὁ Γλυκός. Καταγόταν ἀπό τόν Χάνδακα τῆς Κρήτης καί ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ διετέλεσε ἀπό τό 1728 μέχρι τό 1747. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τά γράμματα δέν φαίνεται μόνον ἀπό τήν φροντίδα του γιά τήν ἀνέγερση βιβλιοθήκης στή Μονή τό 1734 καί τήν τοποθέτηση σέ αὐτή τῶν διασκορπισμένων βιβλίων καί χειρογράφων, ἀλλά καί ἀπό τήν ἔκδοση βιβλίων καί τήν ἀντιγραφή κειμένων ἀπό παλαιούς ἡμι-κατεστραμμένους κώδικες καί μεμβράνες.²³³

Εἰδικότερα, ὅταν τό 1700 ἦταν οἰκονόμος καί ἡγούμενος τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Κάστρου (Ηράκλειο) τῆς Κρήτης, εἶχε ἀφ' ἑνός ἐπιδοθεῖ μέ ζῆλο στήν ἀντιγραφή ὅσων κωδίκων διεπίστωνε ὅτι τά γράμματα ἀρχίζαν πλέον νά ξεθωριάζουν καί νά καταστρέφονται –ἀπό τήν παλαιότητα καί ἄλλες αἰτίες– καί ἀφ' ἑτέρου στή συλλογή, μεταφορά καί διαφύλαξή τους στό Σιναϊτικό Μετόχι.²³⁴

Ὁ Νικηφόρος, σύμφωνα μέ σωζόμενες μαρτυρίες, εἶχε ἰδιαίτερο χάρισμα καί μεγάλη ἀγάπη πρὸς τή βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Ὑπάρχουν πολλοὶ Σιναϊτικοί

---

230. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασανη (Ἱερομ. Σιναῖτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 24.

231. Περί τοῦ Νικηφόρου Μαρθάλη βλ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη (ἀρχιμ.), *Νικηφόρος Μαρθάλης ὁ Γλυκός, ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἁγίου καί θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1978 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Κληρονομίας, τόμ. Γ', τεύχ. Α', 1978, σ. 121-152]

232. Ὁ Ἐμμανουήλ Παντελάκης στό ἔργο του «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη» ἀναφερόμενος στό πρόσωπο τοῦ Μαρθάλη ἀναφέρει: «Κληρικός ἀρτίας μορφώσεως, ἀπλοῦς καί τούς τρόπους ἀνεπιτίδεντος...» [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1938, σ. 177].

233. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 82: «Θερμὴν ἔχων ἀγάπην πρὸς τά γράμματα, ἀντέγραψε πολλά κείμενα ἐξ ἐφθαρμένων κωδίκων ἢ μεμβρανῶν πρὸς διάσωσιν αὐτῶν καί ἀνετύπωσε τῷ 1727 ἐν Βενετία τό ὑπό τοῦ Μητροφάνους Γρηγορᾶ τῷ 1710 ἐκδοθέν «Προσκνητᾶριον τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ»». [Πρβλ. καί Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 177-179].

234. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1464, (φ. 270v): «Τό παρόν στιχηράριον ὑπάρχει ἐμοῦ / Νικηφόρου ἱερομονάχου κρητός τοῦ Μαρθάλη / καί μετὰ κόπου ἐσυνέδεσα αὐτῷ / κατά τό ἀψ ἔτος...». [Πρβλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 55-56].

κώδικες πού σχετίζονται μαζί του, είτε ως γραφέα είτε ως σταχωτή είτε ως κτήτορα και οί όποιοι έχουν ως περιεχόμενο τή βυζαντινή ἐκκλησιαστική μουσική.²³⁵

Όμως ό Νικηφόρος Μαρθάλης ἐπιδόθηκε μέ ζήλο και στίς ἐκδόσεις βιβλίων. Όταν ἦταν προϊστάμενος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τό 1727, ἀφοῦ συγκέντρωσε τά ἀπαιτούμενα χρήματα, προέβη στή δεύτερη ἐκδοση τοῦ «Προσκυνηταρίου τοῦ Σινᾶ» ἀπό τυπογραφεῖο τῆς Βενετίας.²³⁶

Τό 1728, ό Νικηφόρος, ἀφοῦ ἐξελέγη ἀπό τούς Σιναῖτες πατέρες, ἀνέλαβε τόν θρόνο τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, Φαρᾶν και Ραιθῶ.²³⁷ Μετά τήν ἀνοδόν του στον ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ, ἡ πρώτη και βασιική μέριμνά του ἦταν ἡ συγκέντρωση ὄλων τῶν χειρογράφων και ἐντύπων, τά ὅποια φυλάσσονταν μέχρι τότε σέ διάφορα σημεία, σέ ἰδιαίτερο κτήριο τό ὅποιο φρόντισε νά οἰκοδομηθεῖ και ἀφιέρωσε ἀποκλειστικά σέ αὐτό τόν σκοπό, ὀνομάζοντάς το Βιβλιοθήκη. Διηγεῖται ό ἴδιος: «Βλέποντες δέ τά

---

235. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1518 (εἰρημολόγιο τοῦ ἔτους 1706, φ. 25ν) ἀναγράφεται: «Τό παρόν Εἰρημολόγιον ἐγράφη παρ' ἐμοῦ / Νικηφόρου ἱερομονάχου σιναϊτοῦ κρητός τοῦ λυκῆ / και οί κατά καιρόν μουσικίζοντες και δοξάζοντες / τόν Θεόν εὐχεσθέ μοι διά τόν Κ(ύριο)ν, ὅστις ὡς / ἐλεήμων συγχωρήσει ἀμφοτέρων. ἀμήν. / 1706 νοεμβρίου 23:-». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1518 (φ. 25ν). Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 83.

236. Τό συγκεκριμένο ἔργο ἔχει πλήρη τίτλο: «Βιβλίον, περιέχον τήν ἀκολουθίαν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τότε προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ [...] τήν τε τάξιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναστηρίου [...] Τυπωθέν παρά τῷ πανοσιωτάτῳ ἁγίῳ Καθηγουμένῳ τοῦ ἐν Κωνσταντίνου Πόλει, Μετοχίου ἁγίου Ἰω(άννου) Κύρ Νικηφόρου Σιναϊτοῦ Κρητός Μαρθάλη τοῦ Γλυκῆ. Ενετίησι ἀψκζ παρά Νικολάῳ τῷ Σάρῳ». Τό ἔργο αὐτό εἶχε ἐκδοθεῖ γιά πρώτη φορά ἐν Τεργοβίστῳ τό 1710 «ἐπιμελεία και διορθώσει τοῦ ὀσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Μητροφάνους Γρηγορά τοῦ ἐκ Δωδώνης».

237. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605 διασώζεται τό γράμμα τῶν πατέρων τῆς Μονῆς, τό ὅποιο μᾶς πληροφορεῖ περί τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικηφόρου στό Σιναϊτικό θρόνο και τήν ἀνάληψη τῆς ἡγουμενίας τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας. Αναφέρει, λοιπόν, ἡ ἐπιστολή: «Διά τοῦ παρόντος ταπεινοῦ γράμματος ἀναγγέλομεν [...] ὅτι ἐπειδή και ἐμείναμεν ἀπροστάτενοι τόσον καιρόν, και στερημένοι κυβερνήτου, και καθολικοῦ προεστῶτος, δι' ἣν αἰτίαν τά καθ' ἡμᾶς ἐν ταραχῇ και ἀκαταστασίᾳ εὐρίσκονται, ἐβάλαμεν λοιπόν σκοπόν νά ἐκλέξωμεν τινά τῶν ἀδελφῶν εἰς προστασίαν ἡμῶν και κυβέρνησιν ψυχικήν και σωματικήν. ὅθεν κατά τήν ἀρχαίαν ἡμῶν τάξιν και συνήθειαν, κοινολογησάμενοι τήν ὑπόθεσιν, και συνδιασκεψάμενοι ἀκριβῶς, μετά κοινῆς βουλῆς, και συναίσεως, και θελήσεως τῶν ἐν αἰγύπτῳ και τῷ ἁγίῳ μοναστηρίῳ πρων (πατέρων), ἐξελέξαμεν και ἐψηφίσαμεν προστατήν τῆς ἁγίας ταύτης μονῆς, και ποιμένα πν/κον (πνευματικόν) τῆς ἀδελφότητος ἀπάσης τόν ἡγούμενον τοῦ ἐν κωνσταντινουπόλει ἡμετέρου μετοχίου παπᾶ κύρ Νικηφόρον. ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἐστείλαμεν πρός αὐτόν και δύο ἀδελφούς μέ γράμματα ἐλπίζοντες νά ὑπακούσῃ, και νά στερῆ εἰς τήν παρ' ἡμῶν ταύτην γεγρονειαν ἐκλογήν...». [Βλ. Σινᾶ 1605 (σ. 245) (νεώτ.ἀρίθμ.)]. Περισσότερα γράμματα ἀναγγελτικά τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικηφόρου βλ. στό Ναυκρατίου Τσουλκανάκη (ἀρχιμ.), *Νικηφόρος Μαρθάλης...*, ὁ.π., σ. 134-138.

εύρισκόμενα βιβλία κατεσκορπισμένα και έρριμμένα άλλα εις τουλάπια, άλλα εις θυρίδας και κελλία, έσυμπονέσαμεν...»²³⁸

Τόν κόπο τής μεταφοράς τών κωδίκων και τών υπολοίπων βιβλίων από τά διάφορα σημεία όπου ήταν φυλαγμένα (όπως σέ κρύπτες του τείχους και σέ άλλους πρόχειρους χώρους) στον νέο χώρο τής Βιβλιοθήκης, ανέλαβε –μέ προσωπική έντολή του Μαρθάλη– ένας από τούς έγγραμματος μοναχούς τής Μονής, ο πρωτοσύγκελλος, λογιότατος και διδάσκαλος Ήσαΐας. Ο Ήσαΐας μετά πολλού κόπου και έπιμέλειας συγκέντρωσε και κατέγραψε τά μεταφερθέντα έντυπα και έπειδή διαπιστώθηκαν σημαντικές έλλείψεις θέσπισε αυστηρότερους κανονισμούς επίσκεψης και μελέτης στή Βιβλιοθήκη.²³⁹

Η ίδρυση τής Βιβλιοθήκης –όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο βιογράφος του– είναι μία από τίς μεγαλυτέρες ύπηρεσίες «τάς οποίας Σιναΐται Πατέρες προσέφερον εις τήν Μονήν. Αν δέν έκατασκευάζετο τότε ή βιβλιοθήκη, Κύριος οΐδε πόσα βιβλία θά κατεστρέφοντο εις τά τουλάπια, τά θυρίδας και τά κελλία, όπου εύρίσκοντο έως τότε».²⁴⁰ Αποτελεί συνεπώς άδιαμφισβήτητο γεγονός ότι ο ανεκτίμητος θησαυρός τής Σιναΐτικης βιβλιοθήκης κατά μέγα μέρος οφείλεται στην ανύστακτη μεριμνα και ευαισθησία του Μαρθάλη.²⁴¹

---

238. Βλ. Παναγιώτου Νικολόπουλου, «Βιβλιοθήκη», *Σινᾶ οί Θησαυροί τής Μονής*, Έκδοτική Αθηνών 1990, σ. 354.

239. Ο ίδιος στό άξιολογότατο ιστορικό υπόμνημά του διηγείται: «βλέποντες δέ τά εύρισκόμενα βιβλία κατασκορπισμένα άλλα εις τουλάπια, άλλα εις θυρίδας και κελλία, έσυμπονέσαμεν και βάλλοντες εις τήν σύναξιν έπιστάτην τών βιβλίων τόν λογιώτατον άγιον διδάσκαλον και πρωτοσύγκελλον κύρ Ήσαΐαν, όστις μετά πολλού κόπου και σπουδής έσύναξε πάντοθεν τά βιβλία και έγραψεν αυτά και εις στάσιν πρέπουσαν έβαλλεν, ως φαίνονται τανύν εις τήν βιβλιοθήκην, ήν έτεκτόνησεν ο κύρ Χατζής Φιλόθεος μοναχός μετά πολλής έπιμελείας μετά του μαΐστορος γέροντος κύρ Συμεών και πάντων τών παρευρεθέντων αδελφών». [Βλ. Σινᾶ υπ' αριθμ. 2233 (φ. 4v)].

240. Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, *Η ιερά Μονή...*, ό.π., σ. 108.

241. Πρό τής κεντρικής θύρας τοποθέτησε επιγραφή ή οποία έλεγε: «Ανηγέρθη ή βιβλιοθήκη αύτη έπιμελεία / και παραστάσει του πανιερωτάτου και / θεοσεβεστάτου αρχιεπισκόπου Σιναΐου Όρους / Κυρίου Νικηφόρου εργασίαις τέκτονος Φιλοθέου / μοναχού Σιναΐτου και Συμεώνος. / Οί δέ αναγινώσκοντες μέμνησθε τούτων. αψλδ'». Η επιγραφή αύτή δημοσιεύθηκε από τόν Μ.Η. L. Rabino, «Le Monastere De Sainte-Catherine (Montk – Sinal), Souvenirs Epigraphiques Des Anciens Pelerins», *Bulletin De La Societe Rouale De Reographie D' Egypte*, τόμ. XIX, le Caire 1935, (Ανάτυπο) σ. 86, αριθμός επιγραφής 48, και Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναΐτου), *Η Σιναΐτική Βιβλιοθήκη ...*, ό.π., σ. 38-39.

Παράλληλα μέ τά ἀρχιερατικά του καθήκοντα ὁ Νικηφόρος συνέχισε τή συλλογή καί τήν ἀντιγραφή χειρογράφων κωδίκων²⁴² ἐνῶ παράλληλα ἐπέδειξε ὑπέρομετρο ζήλο καί ἀνύστακτο ἐνδιαφέρον καί γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν μοναχῶν.

Εἰδικότερα, ἀπό τήν ἔρευνα καί τή μελέτη τοῦ ἀρχιερατικοῦ ὑλικοῦ πού βρίσκεται ἀποθησαυρισμένο στήν Ἱ. Μονή Σινᾶ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Νικηφόρος διατηροῦσε ἀλληλογραφία μέ ἐξέχοντες διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του, ὅπως μέ τόν Μακάριο (Καλογερά) τόν Πάτμιο –τόν ἰδρυτή τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου–²⁴³ μέ τόν μαθητή τοῦ Μακαρίου διδάσκαλο Ἰάκωβο Πάτμιο²⁴⁴ ἀλλά καί τόν διδάσκαλο Γεράσιμο.²⁴⁵ Αὐτοί οἱ κορυφαῖοι πνευματικοί ἄνδρες τόν συνέδραμον στά δύσκολα καθήκοντά του, ἀλλά καί στά δεινά πού ὑ-

---

242. Στόν κολοφῶνα τοῦ Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1813 (Γεωπονικόν τοῦ 1737) σημειώνονται τά ἐξῆς: « Τό παρόν ἰατροσοφεῖον ἐγραύθη δι' ἐξόδων / τῆς ἡμῶν ταπεινότητος ὅθεν μετὰ τήν τελευτήν / μου ἀφιερῶνῶ αὐτό εἰς τήν ἡμετέραν μονήν / τοῦ ἁγίου καί θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ· καί ὁ / ξενώσας αὐτό ἔστω ἀσυγχώρητος καί ἀφῶ / ρισμένος παρά θεοῦ παντοκράτορος καί ἄλυτος / μετὰ θάνατον. 1740. / Σινᾶ Ὅρους Νικηφόρος Κρής:-». [Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1813]. Στόν Σιναϊτικό, ἐπίσης, κώδικα ὑπ. ἀριθμ. 2229 τοῦ 18ου αἰ. ὑπάρχει δυσανάγνωστη ὑπογραφή (μονοκονδυλιά), ἡ ὁποία εἰκάζεται ὅτι ἀνήκει –σύμφωνα μέ τόν καθηγητή Δ. Τσάμη– στόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ Νικηφόρο Μαρθάλη. Ἡ ὑπογραφή ἔχει τεθεῖ στό τέλος τῆς ἀκολουθίας (φ. 56) τῆς ὁσίας Μαρίνας τῆς Ραϊθίνης, ἡ ὁποία ἐορτάζει τήν κα' Ὀκτωβρίου μαζί μέ τόν ὄσιο Ἰλαρίωνα τόν Μεγάλο. Τό γεγονός αὐτό, σέ συνδυασμό μέ τήν προαναφερθεῖσα πληροφορία περί τῆς ἀντιγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Νικηφόρου ἀπό ὅταν ἦταν ἀκόμη ἱερομόναχος, μᾶς ὀδηγεῖ στό συλλογισμό ὅτι πρόκειται περί δικῆς του πνευματικῆς ἐργασίας. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2229 (φ. 56). Πρβλ. Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Τό Γεροντικόν...*, ὁ.π., σ. 266].

243. Σέ ἐνισχυτική ἐπιστολή –ἡ ὁποία καταγράφεται στίς σ. 230-231 (νέα ἀρίθμηση) τοῦ Σινᾶ 1605– ὁ Μακάριος, ἀφοῦ εὐχαριστεῖ γιά τά «εὐχρητικά καί πανίερα αὐτῆς γράμματα», κατονομάζει δύο Σιναῖτες μοναχοῦς, οἱ ὁποῖοι μαθήτευαν στήν Πατμιάδα Σχολή. Ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ κομιστής τοῦ ἑνός ἀπό τά δύο γράμματα, εἶναι ὁ **Ἀμβρόσιος**. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ **Γεννάδιος**, γιά τόν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Μακάριος «...τοῦ δέ γενναδίου τόν δυνατόν τρόπον ἀντέχομαι, καί τίς ἐπιδόσεως αὐτοῦ πρό τῶν ἄλλων φροντίζω...». Τέλος, κλείνει τήν ἐπιστολή του ἐκδηλώνοντας τήν ἐκτίμησή καί τόν σεβασμό του γιά τόν Ἡσαΐα. Ἡ τακτική, καρδιακή καί βαθιά ἐπικοινωνία τοῦ Νικηφόρου μέ τόν Μακάριο διαφαίνεται καί ἀπό ἄλλες ἐπιστολές πού καταγράφονται στόν παρόντα κώδικα. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά μερικές ἐκφράσεις δηλωτικῆς τοῦ γεγονότος: «...τά πανίερα αὐτῆς γράμματα διήλθον λίαν ἠδέως, μεστά ἄτε ὄντα οὐ μόνον εὐχῶν ἐραστῶν ἐμοί ἐστέ μάλιστα ἀλλά καί εὐγενεστάτης ψυχῆς σημείων, τῶν τοιούτων καί γάρ τά μικρά μεγαλύνειν...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 230-231 (νεότερη ἀρίθμηση)].

244. Βλ. τήν ἐπιστολή πού ἀπευθύνει ὁ διδάσκαλος Ἰάκωβος Πάτμιος, μαθητής τοῦ Μακαρίου, «τῶ μακαριωτάτῳ καί λογιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ θεοβαδίστου ἁγίου ὄρους Σινᾶ κῶ κῶ Νικηφόρῳ...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 235-236 (νεότερη ἀρίθμηση)].

245. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605 καταγράφονται δύο ἐπιστολές τοῦ Γερασίμου πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Νικηφόρο Μαρθάλη (σ. 233-234), ἡ πρώτη ἐπαινετική τῆς νήσου Πάτμου καί ἡ δεύτερη «τοῦ αὐτοῦ ἐτέρα παρακινούσα τούς ἀμελεῖς πρὸς τό πονεῖν...» (σ. 234-235)

πέφερε από τούς Άραβες, μέ προσευχές καί ενισχυτικούς λόγους. Ἡ φιλική γνωριμία²⁴⁶ μέ διδασκάλους τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐπέτρεπε νά στέλνει μοναχοὺς τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης νά μορφώνονται κοντά τους καί στά σχολεῖα τὰ ὁποῖα αὐτοὶ διηύθυναν.²⁴⁷

Ὁ Νικηφόρος κοιμήθηκε ἕναν χρόνο μετά τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο, τὸ 1748, στό Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ ἁγίου Ματθαίου στό Ἡράκλειο Κρήτης.

1.2.7 Κύριλλος Β' ὁ Κρήτης (1759-1790)

Τὸ 1759 Ἀρχιεπίσκοπος καί ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ ἐξελέγη ἀπὸ τὴ Σιναϊτική ἀδελφότητα ὁ ἐκ Κρήτης καταγόμενος Κύριλλος ὁ Β'. Ὁ Κύριλλος ἐπέδειξε μοναδική δραστηριότητα σέ πολλοὺς τομεῖς καί ὠφέλησε ποικιλότροπα τὸ Μοναστήρι. Ἀναφερόμενος στὴ δραστηριότητα πού πραγματοποιήθηκε στὴ Μονὴ ἐπὶ ἀρχιερατείας Κυρίλλου τοῦ Κρητός, ὁ διάδοχός του στὸν Σιναϊτικό θρόνο Πορφύριος Β' ἀναφέρει, «ἡ ἀρχιερατεία αὐτοῦ δύναται νά θεωρηθῆ ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους γιὰ τὸ Σινᾶ, διότι ὅλα τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τεχνικὰ ἔργα ἐγένοντο σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Κυρίλλου τοῦ Κρητός».²⁴⁸ Περί τῆς προσωπικότητος τοῦ Κυρίλλου καί τῆς πνευματικῆς προσφορᾶς του ὁ Μανουήλ Ι. Γεδεών ἀναφέρει: «...Ὁ Κύριλλος διέπρεψεν ἐπὶ διακονίᾳ τοῦ θείου λόγου, διὰ τῶν

---

246. Ἀπὸ ἐπιστολὴ πού διασώζεται στὸν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605 (σ. 233) πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴ στενὴ σχέση πού διατηροῦσε, ἀλλὰ καί τὸν σεβασμὸ πού ἔτρεφε γιὰ τὸν διδάσκαλο καί λόγο τῆς ἐποχῆς τοῦ Μακάριου. Ἡ συγκεκριμένη ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ Γερασίμου –μαθητοῦ τοῦ κύριου Μακαρίου– καί ἀπευθύνεται στὸν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ Νικηφόρο Μαρθάλη μέ σκοπὸ νά τὸν πληροφορήσει γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Μακαρίου. Τὸ ὕφος εἶναι τέτοιο σὰν νά πληροφορεῖ τὸν Νικηφόρο γιὰ τὸν θάνατο οἰκείου του προσώπου. Τοῦ γράφει λοιπόν: «...ἐξεδήμησεν ἀφ' ἡμῶν μακάριος ὁ ἐμὸς διδάσκαλος, καί σὸς γνήσιος φίλος, ὁ πάντα τὸν βίον μελέτην τοῦ θανάτου πεπονημένος, μακάριος, ὁ καί ἡμᾶς μακαρίους ποιήσας [...] ὁ ἄμισθος καί κοινὸς διδάσκαλος [...] ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀπαινέτης διάπυρος τῆς σεβασμιωτάτης τοῦ θεοβαδίστου ὄρους μονῆς...». Ἀλλὰ καί ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου (στὴ σελ. 235 τοῦ ἰδίου κώδικα) καταδεικνύεται ἀφ' ἐνός ἡ σχέση καί ἐπικοινωνία τοῦ Μαρθάλη μέ διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του καί ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐκτίμησις τὴν ὁποῖα ἔτρεφαν καί οἱ διδάσκαλοι πρὸς τὸ πρόσωπό του. Ἀναφέρει στὴν συγκεκριμένη ἐπιστολὴ του ὁ Ἰακώβος: «...χρόνος ὅλος παρῶχηκε, ἀφ' οὗ ἠξιώθη τῶν σεβασμιῶν αὐτῆς καί πανιέρων γραμμᾶτων...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1605, σ. 235].

247. Στὸν ἴδιο κώδικα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Πάτμιου διδασκάλου Μακαρίου πρὸς τὸν Μαρθάλη διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Νικηφόρος τὸν εἶχε παρακαλέσει νά δεχθεῖ στὴ σχολὴ τῆς Πάτμου τὸν Σιναϊτὴ μοναχὸ Γεννάδιο. Ἀναφέρει συγκεκριμένα ὁ Μακάριος, «...τὸν γεννάδιον ἧ δ' ἂν ὦρα βούλοισθε κελύσατε ἐλθεῖν, καί οὐδεὶς ὁ κωλύσων, καί ἀντὶ αὐτοῦ ὃν ἄλλον βούλοισθε πέμψατε...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 242].

248. Βλ. Πορφυρίου (ἀρχιεπισκόπου Σιναίου), *Σιναϊτικὸς Συνέκδημος*, Ἀθήναις 1925, σ. 48.

διδαχῶν αὐτοῦ. Διέδραμεν ἀπό τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1777 ἔτους διαφόρους τόπους, πολλές βασιλείας τῆς Εὐρώπης περιῆλθε, καί πολλούς ἐκεῖσε παροικούντων ὀρθοδόξων γραικῶν, τῶ ὀσιοπρεπεῖ σεβασμίῳ αὐτοῦ παραστήματι καί πειθοῖ χάριτι τῶν λόγων καί διδασκαλιῶν, ἐστήριξεν ὠδήγησε καί ψυχικοῦ θανάτου ἐρύσατο...».²⁴⁹

Ὁ Κύριλλος, ἀκολουθῶντας τό παράδειγμα τῶν προκατόχων του ἀρχιεπισκόπων, ἐπιδόθηκε στή συλλογή χειρογράφων καί ἄλλων βιβλίων, τά ὅποια συγκέντρωνε στό Σιναῖτικό Μετόχι τοῦ Καῖρου στήν περιοχή τῆς Τζουβανίας καί ἀπό ἐκεῖ τά προωθοῦσε στή «Μεγάλη» βιβλιοθήκη, ὅπως τήν ἀποκαλοῦσε ὁ ἴδιος, τῆς κεντρικῆς Μονῆς.

Παράλληλα ὅμως μέ τίς τεχνικές ἐργασίες, ὁ ἐκ Κρήτης ἀρχιεπίσκοπος ἀσχολήθηκε καί μέ τά γράμματα, ἰδιαίτερα μάλιστα μέ τήν ἔκδοση ἐντύπων βιβλίων. Ἔτσι, τό 1772 ἐκδίδεται «ἐπιμελεία καί ἀναλώμασι τοῦ πανιερωτάτου Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ»²⁵⁰ βιβλίο (Λειτουργικό) τό ὅποιο περιέχει τίς Προηγιασμένες ἀκολουθίες. Τό ἔτος 1773 ἐπιμελεῖται τήν ἔκδοση τῆς «Ἀρχιερατικῆς Φυλλάδος» γιά τήν ὅποια ὁ Μανούηλ Γεδεών ὑπογραμμίζει: «1773, Ἀντωνίου Βόρτολη (πρό 40 ἐτῶν ἴσως ἀποθανόντος) δαπάναις, ὡς ἔοικε, καί ἐπιμελεία Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, δευτέρα ἐγένετο ἔκδοσις τῆς Ἀρχιερατικῆς Φυλλάδας, ὡς ἀγγέλεται ἐν τῇ προμετωπίδῃ...».²⁵¹ Μετά ἀπό δέκα περίπου ἔτη, δηλαδή τό 1783, ἐκδίδεται στή Βενετία μέ δική του φροντίδα καί ἐπιμέλεια ἄλλο ἓνα βιβλίο «καλούμενον Χριστοπανηγυρικόν, συντεθέν καί φιλοπονηθέν παρά τοῦ ἐν ἱεροδιδασκάλοις κυρίου Μακαρίου τοῦ Χριστιανοπούλου, τοῦ καί Μαριδάκη τοῦ Κρητός τοῦ τῆς Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἱεροκύριος χρηματίσαντος...».²⁵² Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, ἐπίσης, σημειώνει περί τοῦ Κυρίλλου τοῦ Β' ὅτι «συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Ἰανουαρίου»,²⁵³ ἡ ὅποια ἐκδόθηκε στή Βενετία τό 1774. Σέ αὐτόν εἶναι, ἐπίσης, ἀφιερωμένα ἡ τρίτη ἔκδοση πού ἔγινε στή Βενετία «Τῆς Περιγραφῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ» καί ὁ «Ὁδηγός» τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Σιναῖτου πού ἐκδόθηκε ἐπίσης στή Βενετία τό 1777.²⁵⁴

---

249. Βλ. Μανούηλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, ὁ.π., σ. 565.

250. Βλ. Emile Legrand, *Bibliographie Hellenique...*, ὁ.π., σ. 337.

251. Βλ. Μανούηλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικά ἔφημερίδες, ἤτοι εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας 1500-1912*, Ἀθῆναι 1936, σ. 527, (γιά τόν Κύριλλο γίνεται ἀναφορά στή σ. 328).

252. Βλ. Emile Legrand, *Bibliographie Hellenique...*, ὁ.π., σ. 397.

253. Βλ. Κωνστ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία...*, ὁ.π., σ. 608.

254. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 181.

Ο Κύριλλος ο Κρής αναδείχθηκε μέ τή βιοτή καί πολιτεία του, αλλά καί μέ τήν πολύπλευρη προσφορά του στή Μονή τοῦ Σινᾶ, ἕνας ἀπό τούς κορυφαίους ἀρχιεπισκόπους πού κόσμησαν τόν Σιναϊτικό θρόνο. Κοιμήθηκε στό Ἰάσιο κατά τήν περιοδεία του στή Μολδοβλαχία τό ἔτος 1790, στίς 12 Ἰανουαρίου.²⁵⁵

1.2.8 Δωρόθεος Β' ὁ Βυζάντιος (1794-1797)

Μετά τόν θάνατο τοῦ Κυρίλλου Β' τοῦ Κρητός τόν Σιναϊτικό ἀρχιεπισκοπικό θρόνο πλήρωσε ὁ Δωρόθεος Β', ὁ ἐπικαλούμενος Βυζάντιος. Σύμφωνα μέ σημείωμα πού καταγράφεται σέ κώδικα τοῦ Σινᾶ, ὁ Δωρόθεος χειροτονήθηκε ἀρχιεπίσκοπος τήν 1^η Σεπτεμβρίου 1794 στόν ναό τῆς Ἀναστάσεως στά Ἱεροσόλυμα.²⁵⁶ Ὁ Δωρόθεος ἦταν «ἀνὴρ ἀπλοῦς μέν καί συνεσταλμένου πνεύματος, τά δ' ἄλλα εὐλαβῆς καί ἐνάρετος».²⁵⁷

Ἄν καί στόν ἡγουμενικό θρόνο τῆς Μονῆς ὁ Δωρόθεος ἔμεινε λίγα μόνο ἔτη,²⁵⁸ ἡ εὐρύτερη προσφορά του στήν παιδεία καί στή συγκρότηση τῆς Σιναϊτικῆς βιβλιοθήκης ἦταν σημαντική. Ἐκτός ἀπό σπάνια χειρόγραφα καί λοιπά ἔντυπα βιβλία πού συγκέντρωσε ἀπό ἐγκαταλελειμμένα καί διαλελυμένα παλαιά ἀσκητήρια τῆς Σιναϊτικῆς Χερσονήσου, ἀφιέρωσε καί προσωπικά χειρόγραφα στή μοναστηριακή βιβλιοθήκη.²⁵⁹ Οἱ ἐνέργειές του αὐτές φανερώνουν τήν ἀγάπη του γιά τήν παιδεία καί τήν γενικότερη πολιτιστική πνευματική κληρονομιά, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας ἐντάσσονται οἱ παραπάνω προσπάθειές του μέ σκοπό τή διάσωση τῶν κωδίκων καί τόν ἐμπλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης.

---

255. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 181. Γιά τόν Κύριλλο πλούσιο ἀνέκδοτο ὑλικό ἀλληλογραφίας μέ ἡγεμόνες, ἀρχιερεῖς καί πατριάρχες δισώζεται στόν Σινᾶ 2190.

256. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2258' πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 68.

257. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2258' πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 68.

258. «Ἀρχιεράτευσε χρόνους β' καί μῆνας ι'». Πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 68.

259. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ βιβλιοφύλακα Δημητρίου Σιναΐτη «παλαιότερον εὐρίσκετο εἰς τήν Σιναϊτικὴν Βιβλιοθήκην ὁ ὑπ' ἀριθμ. 2258 (Α) Σιν. Κώδιξ, γνωστός ὡς "Κώδιξ τοῦ Δωροθέου", καθὼς καί ὁ ὑπ' ἀριθμ. 2227(Α) Σιν. Κώδιξ, γνωστός ἐπίσης ὡς "Κατάστιχον τοῦ Δωροθέου", ὅπου εἰς τό φ. 84, ἔγραψε ὁ ἴδιος, μετὰ τήν ἐνθρόνησίν του εἰς τόν Ἀρχιεπισκοπικόν θρόνον τοῦ Σινᾶ: " + Δωρόθεος ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἀγίου καί θεοβαδίστου ὄρους σινᾶ κ' ραῖθου / ἀψηδ ὀκτωβρίου πρώτη. / + ἐντεῦθεν ἀρχίζομεν καί τά μνημόσυνα / τῶν κοιμηθέντων ἀδελφῶν". Οἱ δύο Κώδικες τοῦ Δωροθέου (βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2227 Α καί ὑπ' ἀριθμ. 2258 Α) εὐρίσκονται σήμερον εἰς τό Ἀρχεῖον τοῦ Σινᾶ». [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 28-29 καί ὑποσ. 35].

1.2.9 Κωνστάντιος Β' (1804-1859) καί Οικουμενικός Πατριάρχης Α' (1830-1834)²⁶⁰

Τὴν εἴσοδο τοῦ 19ου αἰ. ἐγκαινιάζει ἡ μορφή τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίου τοῦ Βυζαντίου, ὁ ὁποῖος ἀργότερα διετέλεσε καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης.²⁶¹ Ὁ Κωνστάντιος γεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη, στήν «ἐν Βαλατᾶ συνοικίαν τῆς Ξυλοπόρτης»,²⁶² τό 1770. Ἀδελφός τοῦ πατέρα του ἦταν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Κύριλλος ὁ Κρῆς.²⁶³ Μαθήτευσε στήν Πατριαρχική Σχολή ἔχοντας ὡς διδασκάλους τόν ἐκ Σηλυβρίας Ἀρσένιο, τόν Ἡλία Κύπριο, καθώς καί τόν Σέργιο Μακραῖο πού δίδασκε Λογική.

Στά 18 του χρόνια χειροτονήθηκε ἀπό τόν θεῖο του Κύριλλο διάκονος καί ἔφυγε μαζί του στό Γιάσι (Γάσιο) τῆς Μολδαβίας, ὅπου τόν παρέλαβε ὁ Ρῶσος στρατάρχης Ρομαντζώφ καί τόν ἔφερε στό Κίεβο. Στό Κίεβο φοίτησε στήν ἐκεῖ Θεολογική ἀκαδημία, στήν ὁποία διδάχτηκε Θεολογία καί Φιλοσοφία ἀπό Ρώσους ὀρθοδόξους καθηγητές. Παράλληλα σπούδασε ἐκτός ἀπό τή Ρωσική, τήν αλλική καί τή λατινική γλώσσα.

Τό 1795 λόγοι υγείας τόν ἔφεραν στό Κάϊρο. Κατά τήν ἐκεῖ παραμονή του γνωρίστηκε μέ Σιναῖτες μοναχούς καί τούς ἀκολούθησε στό ἱστορικό Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας. Τό 1797 χειροτονήθηκε ἱερέας καί στή συνέχεια χειροθετήθηκε ἀρχιμανδρίτης καί ὀρίστηκε μετοχιάρης καί ἐκπρόσωπος τῆς Σιναϊτικῆς ἀδελφότητος στό Μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης πού διατηροῦσε στό Κίεβο. Τό 1802 καί ἐνῶ βρισκόταν στόν τόπο τῆς διακονίας του στό Κίεβο ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ.

Εἶναι ἀληθές τό γεγονός ὅτι ὁ Κωνστάντιος δέν ἀποδέχθηκε ἀμέσως τήν ἐκλογή του.²⁶⁴ Στόν προβληματισμό του σχετικά μέ τήν ἀποδοχή ἢ τήν ἀπόρριψη τῆς ἐκλογῆς,

---

260. Ὁ Κωνστάντιος διετέλεσε Οἰκουμενικός Πατριάρχης ὡς Κωνστάντιος Α', ἐνῶ χρημάτισε καί ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ ὡς Κωνστάντιος Β'.

261. Σέ ἄρθρο τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας» τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὁ Κωνστάντιος ἀναφέρεται ὡς «Κωνστάντιος Α' ὁ ἀπό Σιναίου», ὀνοματίζοντας **Κωνστάντιο Β'** τόν διάδοχό του τόν ἀπό Τορνόβου. [Βλ. Ἀνωνύμου, «Συμπληρωματικά Βιογραφικά Σημειώσεις Γρηγορίου τοῦ Στ'», Ἐκκλ. Ἀλ. 2 (1881), σ.76].

262. Βλ. Ἰω. Χ. Κωνσταντινίδου, «Κωνστάντιος ὁ Α' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (6.7.1830-18.8.1834), ὁ ἀπό Σιναίου», ΘΗΕ 8 (1966), στ. 48.

263. Ἡ μητέρα του ἦταν ἐκ Βυζαντίου.

264. Διασώζεται ἐπιστολή τοῦ ὑποψηφίου Κωνσταντίου ἀπό τό Κίεβο μέ ἡμερομηνία 25 Ἰουλίου τοῦ 1802, «δι' ἧς εὐχαριστῶν διά τήν ἐκλογήν καί παρακαλεῖ νά ἀπαλλαγῆ τοῦ βάρους τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς· α) διά τό μέγιστον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα, β) διά τὰς πολιτικές περιστάσεις [ὁ Ναπολέων τότε εἶχε ἀποβιβαστεῖ στήν Αἴγυπτο], γ) διά τήν κατάστασιν τῆς υγείας του, δ) διά τήν ἐτι ἀτελείωτον ἐκτύπωσιν τῶν αἰγυπτιακῶν του, ε) διά τήν συμβουλή τοῦ θεοῦ του Κυρίλλου νά μὴ ἀναλάβῃ τήν ἀρχιεπισκοπίαν, στ) ἔνεκα τῶν αὐστηρῶν κανόνων τῶν μοναστη-

συμβουλευτήκε τόν Ευγένιο Βούλγαρι –ό όποϊος ζοῦσε τότε στήν Πετρούπολη– από τόν όποϊο ἔλαβε ένθαρουντική απάντηση στό νά αποδεχθεῖ τήν ἀρχιεροσύνη καί τόν θρόνο τοῦ Σινᾶ. Ἡ θετική αὐτή απάντηση πρέπει νά ἐπέδρασε καταλυτικά στό νά αποδεχθεῖ τήν ἐκλογή ²⁶⁵ καί νά χειροτονηθεῖ τελικά στά Ἱεροσόλυμα, στίς 6 Νοεμβρίου 1804.²⁶⁶ Τό 1805 μετέβη στό Σιναϊτικό μετόχι στήν Κύπρο,²⁶⁷ ὅπου παρέμεινε 6 χρόνια «έντρυφῶν εἰς τήν ἀνάγνωσιν τῶν θύραθεν ἀρχαίων σοφῶν καί μάλιστα τῶν ἱστορικῶν».²⁶⁸ Τό 1811 ἐπέστρεψε στήν Κωνσταντινούπολη ὅπου παρέμεινε ὡς τόν θάνατό του (1858)²⁶⁹ διατηρῶντας τόν τίτλο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου. Κατά τήν περίοδο ἀπό τήν 6η Ἰουλίου 1830 μέχρι τήν 18η Αὐγούστου 1834 διετέλεσε καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης. Κατά τήν αὐτή

ριακῶν διατάξεων, αἵτινες ἠδύναντο κάποιες νά τροποποιηθῶσι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων». Τέλος, καταλήγει στήν ἐπιστολή του ὁ Κωνσταντῖος μέ τήν παράκληση νά περιμένουν οἱ πατέρες ἕναν χρόνο ἀκόμη ἕως ὅτου ἡσυχάσει ὁ κόσμος καί μετὰ ἕνα ἔτος θά ἀποφασίσει ὁριστικά. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α, σ. 101-10 ἢ ἀριθμ. 4. Πρβλ. καί Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π. σ. 16].

265. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α ὑπάρχει απαντητική ἐπιστολή τοῦ ὑποψηφίου Κωνσταντίου, ὅπου ἀποδέχεται τήν ἀρχιεπισκοπία. Ἡ ἐπιστολή ἔχει ἡμερομηνία «*Κιεβίθηεν 1803 Ἰουνίου 4*». Στόν ἴδιο κώδικα ὑπάρχουν ἄλλες δύο ἐπιστολές πού ἀναφέρονται στά ὅσα προηγήθηκαν τῆς χειροτονίας του. Στίς σελίδες 106 καί 107 τοῦ ἀναφερθέντος κώδικα –κατά τόν Πορφύριο Β'– καταγράφεται «ἐπιστολή ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 1804 7βρίου 21 τοῦ ὑποψηφίου Κωνσταντίου, ἐτοιμαζομένου νά ἀναχωρήσῃ δι' Ἱεροσόλυμα». Ἐπίσης, στίς σ. 108-109 τοῦ ἴδιου κώδικα σημειώνεται: «ἐπιστολή τοῦ Σιναϊτοῦ Κωνσταντίου πρὸς τήν Σύναξιν ἀπό τῆ Χαΐφα, ὅπου διηγεῖται τίς περιπέτειες τοῦ ταξειδίου του. Κατά τήν κα' 8βρίου 1804 κατέπλευσεν εἰς Ἰόππην. Κατά τήν 1 Νοεμβρίου ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα. Κατά τήν 6 9βρίου ἐγένετο ἡ χειροτονία. Κατά τήν 28 Ν/βρίου ἐμβαρκαρίσθηκεν εἰς Ἰόππην εἰς ἕνα μικρόν Σαχτοῦρι. Ἐνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων ἠναγκάσθησαν νά καταπλεύσουν εἰς Χαΐφα καί ἐκεῖθεν μέ ἕνα μεγάλο πλοῖον εὐρωπαϊκόν εἰς Κύπρον καί ἐκεῖθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διά εὐλίμενον αὐτῆς. 1804 Δ/βρίου 6». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200, (ἢ ἀριθμ. 4. χαρτῶος) σ. 108-109. Πρβλ. καί Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π. σ. 17].
266. Κάτωθεν τοῦ τέμπλου τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: «*Εχειροτονήθη ὁ πανιερώτατος καί σεβασμιώτατος ἡμῶν δεσπότης ἅγιος ἀρχιεπίσκοπος κύρ Κωνσταντῖος ὁ ἐκ Βυζαντίου εἰς τήν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ ἐν αἵτι [sic] αῶδ' ...*». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 68].
267. Κατά τήν ἐκεῖ παραμονή του (1805-1801) χειροτονεῖ πρᾶξύτερο τόν μετέπειτα ἡγούμενο τῆς Μονῆς Τροοδοσίσης Χαράλαμπο καί μέ ἐντολή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου τόν Κυπριανό (30 Ὀκτωβρίου 1810). [Βλ. Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Κωνσταντίου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, Κυπριάς ἡ χαρίεσσα καί ἐπίτομος 1810, 1819*, Λευκωσία 1987, σ. 384 (Ἀνάπτυπο ἀπό τά Πρακτικά τοῦ Β' Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. ΙΓ', σ. 383-390)].
268. Βλ. Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Κωνσταντίου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου...*, ὁ.π. σ. 383.
269. Ὁ ἀρχιεπ. Πορφύριος Β' ἀναφέρει ὡς χρονικό διάστημα ἀρχιερατείας τοῦ Κωνσταντίου τά ἔτη 1804-1859. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 18]. Καί ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος τῆς «*Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας*» ὡς ἡμερομηνία ἐκδημίας του ἀναφέρει τήν 5η Ἰανουαρίου τοῦ 1859. [Βλ. Ἀνώνυμου, «*Συμπληρωματικά...*», ὁ.π., σ. 76].

περίοδο της αρχιερατείας του κλήθηκε νά χειρισθῆ τή μονομερῆ ἀνακήρυξη τῆς Αὐτοκεφάλου Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Κωνσταντῖος ἦταν ἄνδρας σοφός καί κάτοχος τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλά καί τῆς θύραθεν παιδείας, ἐνῶ δέν ἦταν λίγοι αὐτοί πού τόν θεωροῦσαν –ἐνεκα τῶν διανοητικῶν καί ἠθικῶν προτερημάτων του– ὡς ἕναν τῶν «ἐπισημοτάτων καί ἐνδοξοτάτων ἐν τῷ κλήρῳ λογίων τοῦ ἔθνους ἡμῶν, τά μάλιστα διαπρέπων ἐν αὐτοῖς, ἔχον δέ ἰκανόν κεφάλαιον τιμῆς καί ὑπολήψεως διά τε τήν παιδείαν καί τάς ἀρετάς καί παρ’ ἄλλοις ἔθνεσι».²⁷⁰

Ὁ Κωνσταντῖος, ὡς ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ, ὑπῆρξε δραστήριος καί ἰδιαίτερος προστάτης τῶν γραμμάτων. Ὅχι μόνο μερίμνησε γιά τή συλλογή καί τή συγκέντρωση βιβλίων γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης, ἀλλά ὁ ἴδιος συνέγραψε καί ἐξέδωσε, ἄλλοτε ἐπώνυμα καί ἄλλοτε ἀνώνυμα, πολλά βιβλία.²⁷¹ Διατηροῦσε πλούσια προσωπική βιβλιοθήκη, ἡ ὁποία βρισκόταν στήν νῆσο Ἀντιγόνη τῆς Προποντίδος, ἀπ’ ὅπου μετά τόν θάνατό του μετεφέρθησαν στό Σινᾶ μερικοί τόμοι, «ἀρκετοί, ὁμως, [ὅπως παρατηρεῖ ὁ Βιβλιοφύλαξ Δημήτριος Σιναΐτης] διά νά ἀποτελέσουν τήν βάση τοῦ τμήματος τῆς “Βυζαντινῆς φιλολογίας” τῆς πτέρυγος τῶν ἐντύπων τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης».²⁷²

---

270. Βλ. Ἀωνύμου, «Συμπληρωματικά ...», ὁ.π., σ. 76. Στήν ἀποψη αὐτή φαίνεται νά ἀντιτίθεται ὁ Μ. Γεδεών ὁ ὁποῖος, ἐξ’ ἀφορμῆς κάποιων διοικητικῶν σφαλμάτων καί ὑπερβάσεων τοῦ Κωνσταντίου, στήν ἐργασία του «Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα», ἐκφράζεται ἀρνητικά περί τοῦ προσώπου τοῦ Κωνσταντίου καί τόν ὀνομάζει «...κουῦφο ἀνήρ, ἐπιπόλαιο καί πραγμάτων ἄπειρο...» Βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα Α', Γρηγορίου Ε' 9 Διάδοχοι*, ἐκδ. Γεωργίου Ἰω. Βασιλείου, Ἀθήνησι 1922, σ. 20. Κατά παράδοξο τρόπο ἴδιος ὁ Μανουήλ, σέ ἄλλο ἔργο του, τόν συγκαταριθμεῖ μεταξύ τῶν «πολυμαθεστάτων πατριαρχῶν». Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων (1453-1913)*, τομ. Β', ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 2010, σ. 26.

271. Ὁ Θεόδωρος Μ. Ἀριστοκλέους ἀναφέρει ὅτι: «...Ἀωνύμως πάντοτε ἐξέδιδε τά **πολλά καί γενναῖα ἔργα τῆς διανοίας αὐτοῦ**· καί ὁμως τίς οὐ γινώσκει καί οὐ θαυμάζει τόν ἀνώνυμον συγγραφέα τῆς Κωνσταντινιάδος καί τῶν Αἰγυπτιακῶν, καί **τοσοῦτων ἄλλων ἀρχαιολογικῶν καί θεολογικῶν αὐτοῦ πραγματειῶν καί διατριβῶν**;». [Βλ. Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους, *Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπό Σιναίου ἀοιδήμου Πατριάρχου Κπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία καί συγγραφαί ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικά καί φιλολογικά, καί τινες ἐπιστολαί τοῦ αὐτοῦ μετά παρρητήματος, ἀδεία καί ἐγκρίσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866*, σ. 25].

272. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναϊτικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 30. Ὁ Δημήτριος Σιναΐτης ὑπογραμμίζει ὅτι «Χειρόγραφα προσωπικά τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίου δέν φυλάσσονται στή Σιν. Βιβλιοθήκη. Μερικά φύλλα τῆς “Κυπριάδος” συναντήσαμε εἰς τό ἀρχεῖον τῆς Σιν. Βιβλιοθήκης, ἀνευ ὁμως ἰδιαίτερας σημασίας». Ὁ ἴδιος ἐντόπισε στό ὑπ' ἀριθμ. 70/ 36 Σιν. Ἐντυπον (Ἄπαντα ἀγ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Παρίσιοι 1644) ἐνδιαφέρουσα σημείωση τήν ὁποία παραθέτει ὡς ἐξῆς: «Ἐκ τῶν τοῦ **μιχαήλ σιναΐτου τοῦ κωνσταντινοπολίτου** ἀψκζ, μαῖου η' / Καί ἡδη ἐκ τῶν τοῦ **Σιναίου τοῦ καί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου γενομένου**

Οί συγγραφές

Μελετώντας τόν κατάλογο συγγραμμάτων του ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίου, διαπιστώνουμε ὅτι τά θέματα πού τόν ἀπασχόλησαν ἀφοροῦσαν στήν τοπική ἱστορία, γεωγραφία, ἀρχαιολογία, θεολογία καί γραμματολογία.

Σημαντικότερες ἀπό τίς συγγραφές του εἶναι:

1. «*Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια...*»²⁷³, πού ἐκδόθηκε στή Μόσχα τό 1803
2. «*Κυπριάς χαρίεσσα*», στή Βενετία τό 1819²⁷⁴
3. «*Κωνσταντινάς*», στή Βενετία τό 1820²⁷⁵
4. «*Αἰγυπτιακά, ἤτοι περιγραφή ἀπάσης τῆς Αἰγύπτου ἀρχαίας τε καί νεωτέρας*», Κωνσταντινούπολη τό 1838
5. «*Ἐλάσσονες συγγραφαί*», ἐξεδόθησαν μετὰ τόν θάνατό του.²⁷⁶

Στήν ἐκδοση τῆς «*Κωνσταντινάδος*» τοῦ 1824 χαρακτηρίζεται ὡς «ἄνδρας φιλόλογος καί φιλαρχαιολόγος».²⁷⁷

/Κωνσταντίνου τοῦ Α' / αὐλδ: » [Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη ...*, ὁ.π., σ. 30.]

273. «...ἤτοι ἱστορικὴ καί ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῆς πόλεως ταύτης». Ἐν Μόσχα 1801, (ἐλληνορωσιστὶ μετὰ πολλῶν εἰκονογραφιῶν)
274. Σχετικὰ μέ τό ἔργο αὐτό καί τίς συνθῆκες ὑπὸ τίς ὁποῖες συνεγράφη βλ. Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Κωνσταντίου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου ...*, ὁ.π., σ. 383-390.
275. «Τό 1824 ἢ Κωνσταντινάς [...] ἤτοι περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως [...] φιλοπονηθεῖσα παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίου Κωνσταντίου καί ἰδίως ἀναλώμασι τυπωθεῖσα νῦν πρῶτον διὰ τοῦ κυρίου Μιχαήλ Βασιλείου καί χορηγηθεῖσα τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλολογικῇ Ἐταιρείᾳ [sic] τῶν ἐμπόρων πρὸς χρῆσιν ἔργων κοινοφελῶν. Ἐν Βενετίᾳ παρὰ Πάνω Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων...1820'». [Βλ. Ἰω. Χ. Κωνσταντινίδου, «Κωνσταντῖος ὁ Α' ...», ὁ.π., στ. 48]. Ὅσον ἀφορᾷ στό ἴδιο ἔργο, ἢ ἐκδοση τοῦ 1824, πού εἶναι καί ἡ τελευταία ἐκδοση τοῦ Θεοδοσίου, ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικά τεχνητοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. [Βλ. Φιλίππου Ἡλιοῦ, «Οἱ ἀριθμημένες ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου (1807-1820)», *Συλλέκτης* 34 (1978), σ. 6-7]. Σχετικὰ μέ τίς ἐκδόσεις τῆς «Κωνσταντινάδος» τοῦ 1820 καί τοῦ 1824, ἀλλά καί τήν προβληματικὴ πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴ σύγκρισή τους βλ. Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Βιβλιολογικὰ Α' 1... 2... Γιά τὴν Τυπογραφία τοῦ Θεοδοσίου α) ... β) Ἡ «δεύτερη» ἐκδοση τῆς «Κωνσταντινάδος» καί τό κλείσιμο τῆς τυπογραφίας, 1820*, Ἀθήνα 1982, [Ἀνάτυπο ἀπὸ τό περ. *Μνήμων* 8 (1980-1981)], σ.355-378. Τό ἔργο συνιστᾷ πολυτιμότερο μνημεῖο τῆς Κωνσταντινουπολιτικῆς Πατριαρχικῆς Γραμματείας γιὰ τά χρόνια ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821, μέ τὴν ἀξιοσημεῖωτη ἀλλαγὴ τῆς θέσεως τοῦ γένους τῶν Ρωμιῶν στήν ἀνατολή, πού σημάδεψαν καί τόν γενικότερο ἰδεολογικὸ ἐπαναπροσανατολισμὸ πού ἐπέφεραν. Βλ. Δαμιανοῦ (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Προλογικὸς Χαιρετισμὸς», *Κωνσταντινάς Παλαιὰ τε καί νεωτέρα...*, Κάιρο 2010, (φωτ. ἀνατ.), σ.vii.
276. Γιά τό περιεχόμενον τοῦ ἔργου αὐτοῦ βλ. Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους, *Κωνσταντίου Α' ...*, ὁ.π., σ. 81 κ. ἐξ.
277. Βλ.τὴ φωτογραφία τοῦ ἐξωφύλλου στό Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Βιβλιολογικὰ Α' ...*, ὁ.π., σ. 358. Σχετικὰ μέ τόν χαρακτηρισμὸ αὐτό ὁ Τρ. Σκλαβενίτης σημειώνει: «ὁ Κωνσταντῖος δὲ φαίνεται, τουλάχιστον μέχρι τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, νὰ προσχώρησε στοὺς ἀντιφιλοσόφους. Ἀν-

Ὁ Κωνστάντιος, πέρα ἀπό τή συγγραφική δραστηριότητα, δίδαξε καί στήν ἐν Κωνσταντινουπόλει λειτουργοῦσα κοντά στόν ἱερό ναό τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Σχολή, τήν ἐπονομαζόμενη Ἐυλόπορτα.²⁷⁸ Ἐπιπλέον ὁ Κωνστάντιος –ὡς ἀρχιεπίσκοπος– πρωτοστάτησε στήν ἴδρυση τῆς Μουσικῆς Σχολῆς, πού λειτουργοῦσε στό Σιναιτικό Μετόχι Κωνσταντινουπόλεως,²⁷⁹ ἐνῶ τήν ἴδια περίοδο ἄρχισαν νά γίνονται οἱ πρῶτες διεργασίες πού ἀφοροῦσαν στήν ἴδρυση καί τή λειτουργία τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς.

Ἀλλά καί στό βραχύ χρονικό διάστημα τῆς Πατριαρχείας του πραγματοποίησε πολλά καί ἀξιόλογα ἔργα παιδείας. Συγκεκριμένα, ἀνήγειρε ἐκ βάρων καί μέ προσωπικά ἔξοδα, στίς 13 Αὐγούστου τοῦ 1832, τήν ἀλληλοδιδασκτική τοῦ Γένους Σχολή²⁸⁰ μέ ἔδρα τό Φανάρι.²⁸¹ Ἡ κίνησή του αὐτή τόν καθιέρωσε ὡς τόν πρῶτο εισηγητή τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου στήν Κωνσταντινούπολη.²⁸² Παράλληλα, τό ἴδιο ἔτος, ἐκπληρώνοντας μύχιο πόθο του, συνέστησε μέ ἔδρα τήν Ἱερά Μονή τῆς Θεοτόκου πού βρίσκεται στή νῆσο τῆς Χάλκης φιλολογικό φροντιστήριο τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, μέ ἀποκλει-

---

τίθετα μάλιστα, στό προαναφερθέν βιβλίο του “Κωνσταντινιάς” πού [...] βγαίνει στή Βενετία τό 1820 ὑπάρχουν σημεῖα πού ἐκφράζουν ἀπό τίς πιό προωθημένες ιδέες τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Χαρακτηρίζονται τυραννικά τά δεσμά τῆς πλατωνικῆς καί προπάντων τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἀπό τά ὁποῖα ἐλευθέρωσε τήν ἀνθρώπινη σκέψη ὁ Καρτέσιος, μέ ἀποτέλεσμα οἱ ἄνθρωποι νά ἔχουν ξανά μετά 2.000 χρόνια τό δικαίωμα ἀπό μόνοι τους νά ἐννοοῦν, νά κρίνουν, νά ἀποδεικνύουν». [Τριαντ. Σκλαβενίτου, *Κωνσταντίου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου ...*, ὁ.π., σ. 389].

278. Περί τῆς Σχολῆς καί τοῦ Κωνσταντίου βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες...*, ὁ.π., σ. 690, καί Τρύφωνος Εὐαγγελίδου Ε., *Ἡ Παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας ...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 45.
279. Ὁ Ἐμμανουήλ Παντελάκης στήν ἐργασία του «τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη» ἀναφέρει ὅτι «Τό μετόχιον αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἄλλο Μουσεῖον οὕτως εἰπεῖν καί Ἀκαδημία τῶν λογίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγει ὁ βιογράφος του. Ἐκεῖ ἔβλεπέ τις ἀενάως συρρέωντας καί πατριάρχας καί ἀρχιερεῖς καί πολιτικούς ἄρχοντας παντός γένους καί κόμματος καί τοὺς ἐπισημοτέρους λογίους καί διδασκάλους καί κληρικούς, τοὺς μὲν ἴν' ἀπολαύσωσι τῆς γλυκείας αὐτοῦ ὀμιλίας, τοὺς δέ ἴν' ἀκόσωσιν ὠφελίμους συμβουλὰς καί ἄλλους ἵνα λάβωσι σοφὰς καί ἀποχρώσας λύσεις πολλῶν καί ποικίλων ἀποριῶν». [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 182].
280. Βλ. Μ(ηνᾶ) Δ. Χ(αμουδόπουλου), «Δημοτική ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκπαίδευσις», Ἐκκλ. Ἀλ. 1 (1880-1881), σ. 126β-127α.
281. Ὁ τότε σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς συνέθεσε τό ἀκόλουθο ἐπίγραμμα: «Ἐμβαίνει, ὦ παῖ, καί σέβου Σταυροῦ τῦπον / ὡς πρὸς μάθησιν τῶν συνήθων γραμμάτων / ὅπως γράφης τε κἀναγινώσκης ἅμα, / καί νοῦν καθαίρης καί ἰσάχης τοὺς τρόπους. / Ἑλληνικῶν ὦν ἄξιος μαθημάτων, / μουσῶν τε εἶτα τῶν φρενοθρεπτηρίων. / Εὐχου Χριστῷ δεσπότη ἀγνοῦ ὕπερ, / οἰκουμένης φέροντος ἢ σοφῶς σκάφος, / Κωνσταντίου κλείσμα τοῦ Βυζαντίου, / ὅς τις πενήτων παιδοθρεπτόρων χάριν, / αὐτοῦ ἐγείρει χρήμασιν σχολήν, ἅμα / λίαν τε εὐπλοῦν καί κεχαυδιῶν σφόδρα. / Χαίροις, ὦ πάτερ, ἐς μῆκος μεγ' ὄνειαρ ἅπασιν. / Ἦισε τα πασιχαρῆς Νικόλεως Λογάδης. / ἀωλβ' αὐγούστου 1γ'». [Βλ. Ἀωνύμου, «Συμπληρωματικά ...», ὁ.π., σ. 76].
282. Βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 130.

στικό σκοπό «ἵνα τό ἐν τοῖς φροντιστηρίοις τούτοις διδασκόμενον ἱερόν χρῆμα τῆς ἀγχιθέου σπουδῆς καί σοφίας διαφυλαχθεῖ ἀδιάσειστον καί ἀπαράθραυστον εἰς τό καθ' ἡμᾶς γένος, οὗ γνώρισμα πάλαι ὑπῆρχε βάθος σοφίας, πλάτος ἐπιστημῶν καί πλοῦτος γνώσεων».²⁸³

Ὁ Κωνσταντῖος ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τὴν 5ην Ἰανουαρίου 1859. Ὅμως, ἡ ἀγάπη, ἡ φροντίδα καί ἡ μέριμνά του γιὰ τὰ γράμματα, τὴν παιδεία καί τὴ μόρφωση τῶν νέων δέν ἔπαυσε μέ τὸν θάνατό του. Καί αὐτό διότι εἶχε προνοήσει νά ἀφήσει ἰκανό χρηματικό ποσό, ἐν εἶδει κληροδοτήματος, γιὰ τὴ συντήρηση καί τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Σχολῆς πού εἶχε ἰδρύσει στό Φανάρι.²⁸⁴

1.2.10 Κύριλλος Γ' ὁ Βυζάντιος (1859-1866)

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Κύριλλος Γ' ὁ Βυζάντιος γεννήθηκε στό Βουγιούκδερε τό 1806, στή σχολή τοῦ ὁποίου παρακολούθησε τὰ πρῶτα ἐγκύκλια μαθήματα. Κατόπιν συνέχισε σπουδές «εἰς τὴν κρείσσονα διοργανισμόν κεκτημένην σχολὴν τοῦ Χριστοῦ ἐν Γαλατᾶ...».²⁸⁵ Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1826, σέ ἡλικία εἴκοσι ἐτῶν, χειροτονήθηκε διάκονος ἀπὸ τὸν πρῶην Κυζίκου Ζαχαρία, ὁ ὁποῖος κατεστάθη μητροπολίτης Χαλκηδόνος. Στὴ θέση τοῦ ἱεροδιακόνου τὸν βρῆκε νά ὑπηρετεῖ «ὁ τῆ 6 Ἰουλίου τοῦ 1830 εἰς διαδοχὴν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐκ τῆς τοῦ Σιναίου ἀρχιεπισκοπῆς ἐπὶ τὸν οἰκουμενικὸν μετατεθείς θρόνον ἀειμνηστος ἐκεῖνος κυρός Κωνσταντῖος Α', ὃς καί εἰς δευτερεύοντα τῶν ἱεροδιακόνων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου τοῦτον προσήγαγεν».²⁸⁶ Ὁ Κύριλλος ἀκολούθησε τὸν Κωνσταντῖο ὅταν ἀπεμακρύνθηκε ἀπὸ τὸν οἰκουμενικό θρόνο.

Τό 1837 κατὰ προτροπὴ τοῦ προστάτου τοῦ Κωνσταντίου ἐπισκέπτεται τό Σιναῖον Ὅρος, ὅπου συγκαταλέγεται στὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς. Πρεσβύτερος χειροτονήθηκε τό 1838, ἐνῶ προχειρίστηκε σέ ἀρχιμανδρίτη «ὑπὸ τοῦ τότε πρωθιεράρχου τῆς τῶν Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας κυροῦ Μεθοδίου».²⁸⁷ Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ διακονεῖ τὴ Μονὴ τῆς μετανοίας

283. Βλ. Ἀνωνύμου, «Συμπληρωματικά ...», ὁ.π., σ. 76.

284. Ἡ σχολὴ αὐτὴ γιὰ τὴ συντήρησή της, τό 1880, χρειαζόταν γύρω στά 31.680 γρόσια, «ἄτινα ἐσοικονομεῖ ἐκ τῶν ἐπομένων προσόδων: α) ἐξ' ἀφιερώματος τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντίου Α', τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἐκ γρ' 1300 κατ' ἔτος...». Βλ. Μ(ηνᾶ) Δ. Χ(αμουδόπουλου), «Δημοτική ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 126β-127α.

285. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶην Σιναίου Κύριλλος. Νεκρολογία», Ἐκκλ. Ἀλ. 2 (1881), σ. 227.

286. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶην Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 227.

287. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶην Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228.

του, ιδιαίτερος στά Σιναϊτικά Μετόχια στίς παραδουνάβιες Ήγεμονίες.²⁸⁸ Διακρίθηκε για τή σύνεση, τήν κοσμιότητα καί τό ἦθος του τόσο, ὥστε «ἐπεσπάσατο τήν ὑπόληψιν ἀρχόντων τε καί ἀρχομένων ἐν Μολδαυία καί ἀπήλαυσε τῆς ὑπολήψεως καί ιδιαίτέρας φιλίας τοῦ τότε ἐν αὐτῇ ἡγεμονεύοντος Μιχαήλ Στούρζα.»²⁸⁹

Τά ἀνωτέρω καταφαίνονται καί ἀπό τίς πολλές τιμητικές διακρίσεις πού ἔλαβε ὡς ἀρχιμανδρίτης καί, ἀργότερα, ὡς ἀρχιεπίσκοπος.²⁹⁰

Τό 1859 «διά κοινῆς ψήφου τῶν Σιναϊτῶν διεδέχθη εἰς τήν ἀρχιεπισκοπήν τοῦ θεοβαδίστου ὄρους τόν πατριάρχη Κωνσταντίνον...»²⁹¹ καί χειροτονήθηκε «...διά χειρός τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Κυρίλλου τοῦ ἀπό Ἀμασείας... τῆ 25 νοεμβρίου 1859 ἐν τῷ κατά τόν Βαλατᾶν ναῶ τοῦ σιναϊτικοῦ μετοχίου...».²⁹² Ὁ Κύριλλος κοιμήθηκε τό 1882 «τήν νύκτα τῆς 6 πρὸς 7 μεσοῦντος... ἐν Βουγιούκδερε» στήν ἴδια δηλαδή περιοχὴ στήν ὁποία «... τό πρῶτον εἶδε τό φῶς». ²⁹³ Τήν ἐποχὴ πού ἦταν ἀρχιεπίσκοπος καί ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ ὁ Κύριλλος ἰδρύεται καί λειτουργεῖ ἡ Ἀμπέτειος Σχολή. Καθώς ἐπίσης καί ἐπὶ ἀρχιεπισκοπίας του συνηγόρισε καί ἐνθάρρυνε τήν ἴδρυση καί λειτουργία σχολείου ἐντός τῆς κεντρικῆς Ἱερᾶς Μονῆς.²⁹⁴

---

288. «Τό 1837 ἀπεστάλη ἐξαρχικῶς δι' ὑποθέσεις τῆς μονῆς εἰς Βουκουρέστιον [...] τό 1843 ὅτε ἡ τῆς μετανοίας αὐτοῦ μονή τᾶς ἀμέσους ἐξαιτησαμένη ὑπηρεσίας του, διώρισεν αὐτόν ἡγούμενον τοῦ παρά τό Ἱάσιον σιναϊτικοῦ μετοχίου Φορμόσης, καί μετὰ ὀκταετῆ ἐν αὐτῷ διακονίαν ἡγούμενον τοῦ ἐπίσης σιναϊτικοῦ μοναστηρίου Φιστίτσι ὁδόν ἑπτὰ ὥρων ἀπέχοντος τοῦ Ἱαίου. Τῷ 1857 συνελθούσης ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν παρά τῶν Ἰστρων ἡγεμονιῶν διεθνούς ἐπιτροπῆς ὁ ἀρχιμανδρίτης Κύριλλος ἀπεστάλη ἐκεῖσε ἀντιπρόσωπος τοῦ Σινᾶ ὅπως ἐν τῇ ἐξερευνησει τοῦ μοναστηριακοῦ ζητήματος συνηγορήσῃ ὑπέρ τῶν δικαίων τῶν ἐν τῇ Ανατολῇ ἁγίων τόπων». [Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228].

289. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228.

290. Γράφει στή νεκρολογία του ὁ Γ. Δημητριάδης: «Ἀρχιμανδρίτης ὡς ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως διὰ τῶν διασῆμων τῶν ἀνωτέρων ταξιαρχῶν τοῦ τάγματος τῆς ἁγίας Ἄννης, ὑπὸ δέ τῆς ἑλληνικῆς διὰ τοῦ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ βασιλικοῦ τάγματος τοῦ Σωτήρος· ἀρχιεπίσκοπος δέ γενόμενος ἔλαβε παρά τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως τὰ διάσημα τοῦ παρασήμου Μετςζιδιέ β' τάξεως». [Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228].

291. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228.

292. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228.

293. Βλ. Γ. Δημητριάδη, «Ὁ πρῶν Σιναίου Κύριλλος...», ὁ.π., σ. 228.

294. Βλ. σχετικὰ στό σχετικὸ κεφάλαιο τῆς παρουσίας διατριβῆς. Γενικῶς, ὁ Κύριλλος ὁ Βυζάντιος προστάτευσε τὰ γράμματα καί εὐνόησε τήν ἴδρυση Σχολείων. Ὡς ἀρχιεπίσκοπος, ὁμως, τοῦ Σινᾶ δέν πολιτεύτηκε καλά καί γενικά ἡ διοίκησή του προκάλεσε ταραχές καί ζημίωσε τήν Μονή. Γιὰ αὐτό ἄλλωστε καί τελικά οἱ πατέρες ἀναγκάστηκαν νά τόν ἐκδιώξουν ἀπό τόν θρόνο. [Βλ. σχετικῶς: Κυρίλλου Γ' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), Ὑπόμνημα περί τῶν αἰτίων τῆς διαταράξεως τῶν καθεστώτων ἐν τῷ Μοναστηρίῳ καί τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων καταστάσεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867· Σιναϊτῶν (ὑπό), Ἀρχιεπισκοπικός βίος τοῦ πρῶν ἁγίου Σιναίου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου καί πρώτη ἀπάντησις εἰς τό ὑπόμνημα αὐτοῦ, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1867·

1.2.11 Καλλίστρατος ὁ ἐξ Ἀλατσάτων (1867-1885)

Τελειώνοντας τή σειρά τῶν μορφωμένων ἀρχιεπισκόπων πού κατέλαβαν τόν Σιναϊτικό θρόνο μνημονεύουμε τόν Καλλίστρατο. Ὁ Καλλίστρατος δέν διεκρινόταν γιά τή μόρφωση ἢ τή διοικητική του ἱκανότητα. Ὁ λόγος πού τόν ἀναφέρουμε εἶναι τό μεμαρτυρημένο γεγονός ὅτι ἐνδιαφέρθηκε γιά τή μόρφωση ἄλλων προσώπων, τόσο μοναχῶν ὅσο καί λαϊκῶν. Ἡ ἀγωνία του αὐτή γιά τή μορφωτική καλλιέργεια, ὅσων διέθεταν τίς προϋποθέσεις καί τή θέληση νά ἐκπαιδευτοῦν μᾶς ὥθησε νά τόν συμπεριλάβουμε μεταξύ τῶν προσώπων ἐκείνων πού ἀγάπησαν, ἐνδιαφέρθηκαν καί προώθησαν τήν παιδεία, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι δέν τούς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά καλλιεργηθοῦν οἱ ἴδιοι.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καλλίστρατος Ροκίδης διαδέχθηκε στόν ἡγουμενικό καί ἐπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ τόν Κύριλλο Γ' τόν Βυζάντιο. Ἡ ἐκλογή του ἦταν «ἀναγκαστική», διότι ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι ὑποψήφιοι ἦταν διαβεβλημένοι στήν Ὑψηλή Πύλη ἀπό τόν Κύριλλο Γ' τόν Βυζάντιο, ὡς ἀντάρτες. Γιά τόν λόγο αὐτό ἡ μόνη ἐναπομείνουσα λύση τῶν Σιναϊτῶν πατέρων προκειμένου νά ἐξασφαλίσουν διάδοχο, ἡγούμενο καί λύση γιά τό Μοναστήρι ἦταν ἡ ἐκλογή τοῦ Κύριλλου Ροκίδη. Ὁ Κύριλλος πρὶν ἀπό τή χειροτονία του ἄλλαξε τό ὄνομά του σέ Καλλίστρατο γιά νά μὴν παραπέμπει στόν προκάτοχό του πού τόσο ταλάνισε τή Μονή καί τή Σιναϊτική ἀδελφότητα. Ὡς πρόσωπο ὁ Καλλίστρατος στεροῦνταν διοικητικοῦ χαρίσματος καί ἄφηνε ἄλλους νά διοικοῦν. Τά 17 ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του ἀπό πολλούς θεωροῦνται ὡς «ἔτη παρακμῆς καί καταπτώσεως».²⁹⁵ Ἡ αὐστηρή αὐτή κρίση τοῦ διαδόχου του Πορφυρίου Β' ἴσως νά ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι δέν ἔδειξε τό ἴδιο ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν κάποιοι ἄλλοι ἀρχιεπίσκοποι ὅσον ἀφορᾷ στή οἰκοδομική ἀποκατάσταση καί τή συντήρηση τῆς Μονῆς. Ὅμως, μιά ἄγνωστη πτυχή τῆς, ἔστω καί ἐλάχιστης, προσφορᾶς του στή Μονή καί στούς ἐν αὐτῇ ἀνασκουμένους πατέρες εἶναι τό γεγονός τῆς

Νικ. Λ. Φορόπουλου, «Κύριλλος Β' ὁ Σπρεικίδης, ὁ Βυζάντιος, ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ καί Ραϊθοῦ (1859-1867)», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 1207-1208· Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Κύριλλος Σιναίου ὁ Β'», *ΜΕΕ* τόμ. ΙΕ', χ.χ. σ. 490· Κων. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 73-75· Σπ. Λάμπρου, «Κατάλοιπα μὴ καταγραφέντα [περὶ Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ], *Νέος Ἑλληνομνημῶν Ζ'* (1910), σ. 26-48.

295. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», ὁ.π., σ. 419.

προσωπικής του μέριμνας για την μόρφωση νέων ανθρώπων. Ο αρχιεπίσκοπος Καλλίστρατος κοιμήθηκε τον Μάιο του 1885.

Ο Καλλίστρατος, από τις σωζόμενες ανέκδοτες μαρτυρίες, φαίνεται ότι ήταν άνθρωπος που αγαπούσε τη μόρφωση και για τον λόγο αυτό ενδιαφέρθηκε προσωπικά ώστε να σπουδάσουν κάποια πρόσωπα με έξοδα της Μονής και υπό τη δική του προστασία. Από έρευνά μας στο αρχείο της Μονής βρήκαμε τέσσερις επιστολές λαϊκών προσώπων που μαρτυρούν την προσπάθεια αυτή του Καλλιστράτου. Οί τρεις αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο ενώ η άλλη αφορά σε ξεχωριστό. Σύμφωνα, λοιπόν, με την επιστολή 60 του αρχείου με ημερομηνία 24 8βρίου 1865, περίοδος που ο Καλλίστρατος ήταν ακόμη αρχιμανδρίτης, μερίμνησε ώστε να σταλεί ο Γεώργιος Ι. Ρώκας, ανηψιός του, για σπουδές. Ο Γεώργιος κατ' αρχάς φοιτούσε για δύο τουλάχιστον σχολικά έτη σε κάποιο σχολείο της Κωνσταντινούπολης το οποίο δεν αναφέρει. Σύμφωνα με την ανέκδοτη επιστολή που απευθύνει στον θείο του αρχιμανδρίτη Κύριλλο, αναφέρει ότι κατέθεσε τα παράβολα (εισιτήριον) που υποχρεούτο για τη φοίτηση (106 γρόσια) και έτσι δύναται να συνεχίσει να παρακολουθεί τα μαθήματα του β' έτους.²⁹⁶ Δεν γνωρίζουμε αν ο Γεώργιος Ρωκᾶς ή Ρωκίδης τελείωσε το σχολείο της Πόλεως. Γεγονός πάντως είναι ότι τον Δεκέμβριο του 1872 αποστέλλεται στην Αθήνα όπου με τη μέριμνα του εκεί επιτρόπου και εξάρχου του Σιναϊτικού Μετοχίου Κωνσταντίου εγγράφεται στο Γυμνάσιο της Πλάκας.²⁹⁷

Οί υπόλοιπες επιστολές έχουν αποσταλεί από τον μαθητή Χαράλαμπο Π. Κωνσταντίνου από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης προς τον Καλλίστρατο τον όποιον αποκαλεί και «προστάτη». Από την επιστολή 232 με ημερομηνία 14 Ιουλίου 1876²⁹⁸ πληροφορούμαστε ότι ο φοιτητής Χαράλαμπος φοιτᾶ στο πρώτο έτος της Θ. Σχολής της Χάλκης. Η επιστολή αποστέλεται μετά τις εξετάσεις της Σχολής, οί οποίες έγιναν παρουσία του Πατριάρχου Ίωακείμ. Τοῦτο συνάγεται από τά λεγόμενά του, όπου αναφέρει στον «προστάτη του» αρχιεπίσκοπο ότι «ἀπεκρίθη εἰς τάς ἐξετάσεις καλῶς... ὁ δέ βαθμός τῆς ἀξίας ἐκάστου μαθητοῦ δέν λέγεται εἰς τό τέλος τῶν ἐξετάσεων, ἐκτός

---

296. Βλ. *Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 60, (24 Ὀκτωβρίου 1865).

297. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», ὁ.π., σ. 414.

298. Βλ. *Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 232, (14 Ἰουλίου 1876).

τῶν τελειοδιδάκτων... καί ὅτι, δι' εὐχῶν [τοῦ προστάτου του] ἄρχεται τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, ἀφοῦ μεταβαίνει ἤδη στό δεύτερο ἔτος»²⁹⁹ Μέ τήν ἐπιστολή πού ἀποστέλλει ὁ ἴδιος πάλι μαθητής στίς 6 ὀβρίου 1876 καί μέ αὐξ. ἀριθμ. 233, κατ' ἀρχάς εὐχαριστεῖ «τούς πνευματικούς αὐτοῦ γονεῖς τουτέστι τούς εὐεργετοῦντας αὐτόν καί τό εὖ ζῆν αὐτῶ παρεχομένους οὕτω λοιπόν, [συνεχίζει] καγώ οὐκ ἀρνοῦμαι τήν εὐεργεσίαν ἣν ἐχορήγησέ μοι ἡ ὑμετέρα Σεβασμιώτης παραδιδούσα με εἰς τήνδε τήν θεολογικήν Σχολήν ἵνα ποτισθῶ τά ἀειρόρα καί θεῖα τῆς θεολογίας νάματα...»³⁰⁰ Ἡ τελευταία ἐπιστολή, παρ' ὅλο πού ἔχει σταλθεῖ ἀπό τή Χάλκη στίς 24/3/1876, ἔχει ταξινομηθεῖ στό Σιναῖτικό ἀρχεῖο μέ αὐξοντα ἀριθμό μεταγενέστερο (236). Στήν ἐπιστολή αὐτή γιά ἄλλη μιὰ φορά ἐκφράζονται οἱ εὐχαριστίες τοῦ φοιτητοῦ πρός τόν προστάτη καί πνευματικό μέντορά του ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ (τόν Καλλίστρατο), τόν ἐνημερώνει γιά τήν καλή τῶν μαθημάτων του πρόοδο καί, τέλος, τόν διαβεβαιώνει ὅτι μετά τό πέρας τῶν σπουδῶν του θά μπορέσει καί τόν ἴδιο προσωπικά νά ἱκανοποιήσει καί νά φανεῖ χρήσιμος στή Μονή.³⁰¹

Ἄλλος σπουδαστής ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη ἀπό τή Μονή τοῦ Σινᾶ γιά σπουδές μέ τήν προτροπή καί τή μέριμνα τοῦ Καλλίστρατου ἦταν καί ὁ Ζακύνθιος Διονύσιος Κλαυδιανός. Ὁ Κλαυδιανός στάλθηκε στήν Ἀθήνα, ὅπου μέ τή μεσολάβηση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κωνσταντίου, ἐπιτρόπου τοῦ Σιναῖτικοῦ Μετοχίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στήν Πλάκα, γράφτηκε «στή Β' Ἑλληνικοῦ τοῦ Σχολαρχείου Πλάκας».³⁰²

Πνευματικός καθοδηγητής ἀλλά καί ἐκπαιδευτικός παρακινητής ὑπῆρξε ὁ Καλλίστρατος καί γιά τόν Πορφύριο Β', τόν μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ. Ὁ Πορφύριος πρῖν ἀπό τόν ἐρχομό του στή Μονή τοῦ Σινᾶ εἶχε παρακολουθήσει τά ἐγκύκλια μαθήματα σέ σχολεῖο τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου καί σέ δημοτικό σχολεῖο τῆς Λήμνου. Μέ τόν ἐρχομό του στό Κάιρο, 12 χρόνων, παραδίδεται στό Σιναῖτικό Μετόχι τῆς Τζουβανίας, στό ὁποῖο λειτουργοῦσε καί ἡ Ἀμπέτειος Σχολή, γιά νά παρακολουθήσει τά μαθήματα. Τό 1870-1871 προβιβάζεται στήν Α' τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἐνῶ

---

299. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 232, (14 Ἰουλίου 1876).

300. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 233, (6 Ὀκτωβρίου 1876).

301. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 236, (24 Μαρτίου 1876).

302. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», ὁ.π., σ. 414.

τόν Δεκέμβριο τοῦ 1872 στέλνεται μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Καλλίστρατου καί τῆς Συνάξεως καί μέ ὑποτροφία τῆς Μονῆς στήν Ἀθήνα, ὅπου ἐγγράφεται στή Β' Ἑλληνικοῦ τοῦ Σχολαρχείου στήν Πλάκα. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1874 τελειώνει τό Σχολαρχεῖο καί γιά λόγους ἀνεξάρτητους τῆς θελήσεώς του ἐπιστρέφει στήν Αἴγυπτο, στό Κάιρο, στήν Ἀμπέτειο Σχολή, καί παρακολουθεῖ γιά ἕναν χρόνο (1874-1875) τά μαθήματα τῆς Γ' τοῦ Ἑλληνικοῦ μέ δάσκαλο τόν περίφημο Γρηγόριο Βερναρδάκη, ἀλλά καί τελειοποιεῖται στά Γαλλικά. Τόν Αὐγούστο τοῦ 1874 μεταβαίνει στήν Κωνσταντινούπολη ὅπου τόν Σεπτέμβριο, ὕστερα ἀπό τήν ἐπιτυχία του στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, ἐγγράφεται στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης. Τή σχολή τήν τελειώνει, ὕστερα ἀπό ἑπτὰ χρόνια, μέ τό βαθμό «ἄριστα παμψηφεί».³⁰³ Ἡ πορεία του στό ἐξῆς συνδέεται μέ τόν νέον ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ, Πορφύριο Α' τόν ἐκ Ζακύνθου, ὁ ὁποῖος τόν ἀποστέλει τό 1887 στή Ρωσία γιά τήν ἐκμάθηση τῆς Ρωσικῆς. Ἐναν χρόνο ἀργότερα ἀνακαλεῖται νά ἐπιστρέψει στό Κάιρο ὅπου τό σχολικό ἔτος 1888-1889 διορίζεται καθηγητής Θεολογικῶν στή Μοναστηριακή Σχολή (Ἀμπέτειο). Στή συνέχεια, τό 1889, πηγαίνει στή Γοτίγγη τῆς Πρωσσίας γιά περαιτέρω θεολογικές σπουδές καί πρὸς ἐκμάθηση τῆς Γερμανικῆς, ἐνῶ τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1890 μεταβαίνει στή Λειψία γιά σπουδές στή Φιλοσοφία. Στίς 25 Ἀπριλίου 1904 ἡ Σιναϊτική ἀδελφότητα τόν ἐξέλεξε ἀρχιεπίσκοπο καί ἡγούμενο αὐτῆς.

1.2.12 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ἡ ἐρευνητική μελέτη τῶν πηγῶν μᾶς παρέχει σημαντικά στοιχεῖα γιά τήν πνευματική παρουσία πεπαιδευμένων προσωπικοτήτων πού διακόνησαν τή Μονή τοῦ Σινᾶ κατά τόν 18ο αἰῶνα. Τό πλῆθος τῶν λογίων ἀρχιεπισκόπων πού ἡγουμένευσαν συνετέλεσαν ἀφ' ἑνός μέ τίς γνώσεις τους στήν πνευματική ἀνάταση τοῦ Σινᾶ καί ἀφ' ἑτέρου προώθησαν, μέ τήν εὐρήτητα τοῦ πνεύματος τους, τή μορφωτική καί πνευματική καλλιέργεια τῶν ἐγκαταβιούντων στή Μονή. Μέ τίς ἐνέργειές τους συνετέλεσαν ἐπίσης καί στή δημιουργία ἐστιῶν πνευματικῆς παραγωγῆς, γεγονός τό ὁποῖο δικαιολογεῖ τό χαρακτηρισμό τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ ὡς «χρυσοῦ» γιά τή Σιναϊτική Μονή. Μέριμνα τῶν Σιναϊτῶν ἀρχιεπισκόπων, ὅπως διαπιστώσαμε, δέν ἦταν μονάχα ἡ ὑλική ἀνοικοδόμησις τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς ἑδρας τους. Βασική μέριμνά τους ἦταν καί ἡ στελέχωσή της μέ

303. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», ὁ.π., σ. 416.

πρόσωπα μορφωμένα και ικανά να διαχειριστούν την πνευματική κληρονομιά που παρέλαβαν από πρόσωπα που συνδύαζαν καλλιέργεια πνεύματος και ψυχής. Τό ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους για την παιδεία, στις ποικίλες εκφράσεις της, αποτέλεσε πρωταρχική μέριμνα και φροντίδα.

Από τό σύνολο τῶν δέκα προσώπων –ἀρχιεπισκόπων–, στά όποια ἀναφερόμαστε στήν παρούσα ἐργασία, μπορούμε να διακρίνουμε τίς τέσσερις ἐξέχουσες προσωπικότητες τῶν: Κοσμᾶ Βυζάντιου, Κωνσταντίου, Νικηφόρου Μαρθάλη καί Κύριλλου τοῦ Κρητός.

Οί δύο πρῶτοι, *Κοσμᾶς καί Κωνστάντιος*, δέν ξεχωρίζουν μόνο για τήν ἐξαιρετική μόρφωση καί τή μεγάλη βιβλιοφιλία τους, ἀλλά καί ἀπό τό γεγονός ότι ἀσχολήθηκαν προσωπικά μέ τήν ἀντιγραφή καί τή συντήρηση τῶν χειρόγραφων κωδίκων πού διασώζωνταν στή Μονή. Ἐπίσης, διακρίθηκαν καί για τή σημαντική *συγγραφική δραστηριότητά τους*. Πρόκειται για πολυτάλαντες προσωπικότητες πού χαρακτηρίζονται ἀπό τούς βιογράφους τους ως ἐλλόγιμοι καί πολυμαθεῖς, ἐνῶ διευκρινίζεται ότι ἦταν εἰδήμονες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καί κάτοχοι ὄχι μόνο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλλά καί τῆς θύραθεν παιδείας. Ὁ Κοσμᾶς, μάλιστα, εἶναι καί ὁ μοναδικός –χωρίς να ἀποκλείονται καί ἄλλοι– πού, ὅπως ἀναφέρεται στίς πηγές, ἐχημάτισε καί διδάσκαλος, ἐνῶ προηγήθηκε καί στό ἔργο τῆς καταγραφῆς τῶν χειρόγραφων κωδίκων καί ἔντυπων βιβλίων ἀποτολμῶντας μιά πρώτη προσπάθεια σύνταξης καταλόγου Σιναΐτικῶν κωδίκων καί βιβλίων.

Ὁ *Νικηφόρος Μαρθάλης* –ἂν καί δέν διασώζονται μαρτυρίες ότι εἶχε συγγραφική παραγωγή καί δραστηριότητα, παρά τό γεγονός ότι διακρινόταν για τήν ιδιαίτερη μόρφωσή του– ἐντούτοις ἀσχολήθηκε μέ τήν ἀντιγραφή πολλῶν χειρόγραφων κωδίκων, οί όποιοι ἔχουν, κυρίως, ως περιεχόμενο τή βυζαντινή ἐκκλησιαστική μουσική. Ἐνῶ παράλληλα ἀσχολήθηκε καί μέ τίς ἐκδόσεις διαφόρων βιβλίων. Ταυτόχρονα διατηροῦσε ἀλληλογραφία μέ ἐξέχοντες διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του (ὅπως μέ τόν διδάσκαλο τῆς Πάτμου Μακάριο Καλογερά), γεγονός πού τοῦ ἐπέτρεπε να ἀποστέλλει μοναχούς τοῦ Σινᾶ για ἐκπαίδευση στό ἐν Πάτμῳ Φροντιστήριό. Ὅμως, ὁ Μαρθάλης ἐγκωμιάζεται ἀπό τούς μετεγενέστερους κυρίως για τή μεγάλη προσφορά του στή μέριμνα ἀνέγερσης συγκεκριμένου κτηρίου, στό όποιο στεγάστηκε ἡ πρώτη Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς καί, στή συνέχεια, μέ τή φροντίδα καί τή συνεργασία τοῦ πρωτοσυγκέλου Ἡσαΐα, να

μεταφερθούν, νά τοποθετηθούν καί νά προφυλαχθούν σέ αὐτή τά διεσκορπισμένα τῆδε κακεῖσε βιβλία καί χειρογράφα. Οἱ μοναστικές βιβλιοθήκες ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπό βιβλία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, χωρίς τοῦτο νά σημαίνει ὅτι ἀποκλείεται κάθε συστηματική προσπάθεια γιά διατήρηση καί διαφύλαξη τῆς φιλολογίας τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας.

Ὁ Κύριλλος Β' ὁ Κρής κατά τή διάρκεια τῆς μακρᾶς ποιμαντορίας του (1759-1790), ἐκτός ἀπό τή συλλογή χειρογράφων καί ἄλλων βιβλίων, ἀσχολήθηκε μέ τίς ἐκδόσεις ἔντυπων βιβλίων, ἐνῶ διακόνησε μέ ἐπιτυχία τόν θεῖο λόγο. Ἐστῶ καί ἂν δέν κατέλειπε –ἀπό ὅσον τουλάχιστον γνωρίζουμε– συγγραφές, ἐντούτοις ἐνδιαφέρθηκε σφόδρα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καί τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν στό Σινᾶ. Ἐπί τῆς ἐποχῆς του, πραγματοποιήθηκε ἀκόμη μιά σειρά ἀπό ἀναστηλωτικές ἐργασίες καί καλλιτεχνικές δημιουργίες –εἰδικά στό Καθολικό τῆς Μονῆς (τέμπλο, διακόσμηση δαπέδου, ἀλλαγὴ καί διακόσμηση ὀροφῆς κ.ἄ.)–, ἐνῶ ὁ ἴδιος παρότρυνε τοὺς μοναχοὺς καί τοὺς ἐνθάρρυνε στή μετάβαση καί τή διαμονή στίς ἀξιολογότερες σχολές τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου (ἰδιαίτερα στήν περίφημη, ἐκείνη τήν ἐποχή, Σχολή τῆς Πάτμου, στήν ὁποία προσέφεραν τά φῶτα του στοὺς προσερχομένους νά ἐκπαιδευτοῦν σπουδαῖες διδασκαλικές προσωπικότητες).

Γιά τοὺς ὑπολοίπους τέσσερεις, οἱ ὁποῖοι ἐκόσμησαν τόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τοῦ Σινᾶ –**Ἰωαννίκιο Α' τόν Λάσκαρη, Ἀθανάσιο Γ' τόν ἐκ Ναούσης, Ἰωαννίκιο Β' τόν Λέσβιο καί Δωρόθεο Β' τόν Βυζάντιο**– ἡ ἔρευνά μας δέν κατόρθωσε νά συγκεντρώσει εἰδικότερα στοιχεῖα σχετικά μέ τήν μόρφωσή τους. Ὅμως, τό γεγονός ὅτι ὅλοι τους ἀποδεικνύονται σπουδαῖοι ἀντιγραφεῖς κωδίκων, ἀλλά καί μανιώδεις συλλέκτες ἀξιόλογων ἔντυπων βιβλίων –τά ὁποῖα καί αὐτοὶ προσέφεραν στή Βιβλιοθήκη–, ἀποδεικνύει στήν πράξη τό ἐνδιαφέρον τους γιά τόν πλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης καί τή διάσωση τοῦ περιεχομένου τῆς πολύτιμης συλλογῆς τῶν χειρογράφων κωδίκων. Ταυτόχρονα, ὅμως, ὑποδηλώνει καί ἀξιόλογο μορφωτικό ὑπόβαθρο καί ἐπίπεδο καί ἔφεση γιά τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τήν προαγωγή τῆς παιδείας.

Ὁ Κύριλλος ὁ Βυζάντιος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποκτήσει ἀξιόλογη παιδεία, ἔχει συνδέσει τό ὄνομά του μέ τήν ἴδρυση καί τήν ἀρχική περίοδο λειτουργίας τῆς περιφημῆς Ἀμπετείου Σχολῆς, ἐνῶ συνηγόρησε καί ἐνθάρρυνε, σύμφωνα μέ μοναδική ἀνέκδοτη

μαρτυρία, τήν ίδρυση καί τή λειτουργία σχολείου ἐντός τῆς κεντρικῆς Ἱερᾶς Μονῆς γιά τήν καλλιέργεια τῶν ἀσκουμένων πατέρων.

Ὁλοκληρώσαμε τήν παρουσίαση τῶν λογίων ἀρχιεπισκόπων μέ τόν **Καλλίστρατο ἐξ Ἀλατσάτων**. Ὁ Καλλίστρατος, ἔστω καί ἂν δέν προκύπτει νά διέθετε κάποια ιδιαίτερη παιδεία, ἐντούτοις –ὅπως μαρτυρεῖ ἡ μελέτη τῶν πηγῶν– μερίμνησε, ἐνθάρρυνε καί ἐνίσχυσε τήν ἀποστολή προσώπων, τόσο μοναχῶν ὅσο καί λαϊκῶν, γιά νά σπουδάσουν σέ ἀκμάζουσες Σχολές τῆς ἐποχῆς του.

1.3 Διδάσκαλοι καί μαθητές τῆς Ἱ. Μονῆς Σινᾶ κατά τόν 18^ο καί τόν 19^ο αἰῶνα

1.3.1 Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις

Στήν προηγούμενη ἐνότητα ἀναφερθήκαμε στούς λόγιους ἀρχιεπισκόπους πού κόσμησαν τόν Σιναϊτικό θρόνο. Στήν παρούσα, θά ἀσχοληθοῦμε ἰδιαίτερος μέ τούς μοναχούς ἐκείνους οἱ ὅποιοι –τήν ὑπό ἐξέταση περίοδο τῶν δύο αἰώνων– διακρίθηκαν γιά τά παιδευτικά ἐνδιαφέροντά τους, εἴτε ὡς διδάσκαλοι - ὑποδιδάσκαλοι εἴτε ὡς μαθητές σέ περίφημες σχολές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλά καί ὡς συγγραφείς καί ἀντιγράφεις κωδίκων. Ἐκθέτουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ Σιναῖτες πατέρες, ἐνῶ ξεκίνησαν γιά νά κατακτήσουν τή θεογνωσία μέσω τῆς ἀσκητικῆς ἐμπειρίας, ἐνθαρρύνθηκαν, πολλές φορές, ἀπό τήν προϋσταμένη τους ἀρχή (τόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ ἢ τή Σύναξη τῶν μελῶν τῆς μοναστικῆς κοινότητας) νά ἀπαρνηθοῦν, προσωρινῶς, τήν ἡσυχία πού τοῦς ἐξασφάλιζε ἡ διαμονή τους στήν ἔρημο τοῦ Σινᾶ, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ἐγκατάλειψη ἢ ὑποβάθμιση, βέβαια, τοῦ δρόμου αὐτοῦ τῆς μοναχικῆς ιδιότητάς τους, νά ἀκολουθήσουν τόν δρόμο τῆς ξενιτείας καί νά ἐμπλακοῦν σέ «κοσμικές» μέριμνες, πηγαίνοντας στά διακεκριμένα ἐκπαιδευτικά κέντρα τῆς ἐποχῆς τους καί νά λάβουν τά κατάλληλα ἐκεῖνα ἐφόδια πού θά τοῦς καταστοῦσαν δημιουργικά παραγωγικούς, τόσο γιά τή Μονή τους, ὅσο καί γιά τήν εὐρύτερη κοινωνία.

Ἡ πρακτική αὐτή τῆς μορφώσεως μέσα στό μοναστήρι, ἢ καί ἀπό τό μοναστήρι³⁰⁴, δέν εἶναι ξένη πρός τήν ὀρθόδοξη μοναχική παράδοση. Μελετῶντας τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία διαπιστώνουμε τήν εὐρεῖα ἐφαρμογή τῶν πρακτικῶν αὐτῶν καθῶς, ἐπίσης, τή θετική στάση καί, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, πιεστική ἐνθάρρυνση τῶν πατέρων, μέ μοχλό πίεσης ἀκόμη καί αὐτή τή μοναχική ὑπακοή, γιά πνευματική καλλιέργεια τῶν προσώπων πού προσέρχονταν νά ἐνταχθοῦν στήν μοναστική κοινότητα. Ἡ κατάσταση αὐτή πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ ὄχι μονάχα ἀπό τήν ὀπτική τῆς

---

304. Καταγράφονται περιπτώσεις μοναχῶν οἱ ὅποιοι μορφώθηκαν ἐντός τῆς μονῆς στήν ὁποία ἀφιερῶθηκαν ἐπειδή λειτούργοῦσε σχολεῖο σέ αὐτή. Ἄλλες, πάλι, περιπτώσεις μαρτυροῦν ὅτι μοναχοί ἀπέκτησαν μορφωτικά προσόντα μέ τήν παιδευτική ὑποστήριξη ἄλλων, μορφωμένων συμμοναστῶν τους. Καί τέλος ἔχουμε περιπτώσεις μοναχῶν οἱ ὅποιοι καλλιιεργήθηκαν κατόπιν παροτρύνσεως τῶν πνευματικῶν προϋσταμένων τους καί ἀπεστάλησαν γιά περαιτέρω ἐκπαίδευση μέ μέριμνα καί ἔξοδα τῶν ἰδίων τῶν μονῶν τους.

ανάγκης για εϋρυθμη λειτουργία και έξυπνότητα της Μονής, αλλά και από τό γεγονός της κατανόησης, ἐμβάνθυνσης, διάδοσης και διάσωσης τοῦ πατερικοῦ και φιλοσοφικοῦ πλούτου τῶν πηγῶν οἱ ὁποῖες φυλάσσονταν στίς μοναστηριακές βιβλιοθήκες.

Τό γεγονός αὐτό, σέ συνάρτηση μέ τήν διάσωση τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων τῶν μεγάλων κλασικῶν και ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἀπό μοναχούς-ἀντιγραφεῖς, φανερώνει ὅτι ἡ κεντρική θέση τῆς Ἐκκλησίας, ἄρα και τῶν μοναστηριῶν, ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀπόκτηση παιδείας, ἦταν αὐτονόητη. Ἡ Ἐκκλησία και τά μοναστήρια, ὡς θεσμικοί φορεῖς, ἐπιθυμοῦσαν νά προσφέρουν τίς παιδαγωγικές ὑπηρεσίες τους στή μόρφωση τοῦ λαοῦ, τά πρῶτα, τουλάχιστον, χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, μέ τή δική τους ποιμαντική πρωτοβουλία και ἀποστολή, παρέχοντας τήν παιδεία σέ ὅσους τό ἐπιθυμοῦσαν.

Στό σημεῖο αὐτό κρίνεται ἀναγκαῖο νά τονιστεῖ ὅτι οἱ πληροφορίες πού διασώζονται εἶναι περιορισμένες ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης πηγῶν. Ἡ ἔρευνα δυσχεραίνεται ἀπό τήν ἔλλειπῆ καταγραφή προσωπικῶν στοιχείων στούς εἰδικούς μοναχικούς καταλόγους (μοναχολόγια) και τή συμπλήρωση ὁποιονδήποτε ἀλλαγῶν, καθῶς ἐπίσης και ἀπό τήν ἀπώλεια τῶν κωδίκων πού περιελάμβαναν τούς καταλόγους μέ τά προσωπικά στοιχεῖα τῶν μοναχῶν. Ἐνας ἄλλος, ἐξίσου σημαντικός λόγος εἶναι και τό γεγονός ὅτι δέν ἔχουν μελετηθεῖ ὅλοι οἱ κώδικες στά περιθώρια τῶν ὁποίων μπορεῖ νά καταγράφονται σημαντικές πληροφορίες γιά τά παρουσιαζόμενα πρόσωπα και ὄχι μόνο. Ἀπό αὐτές τίς ἀντικειμενικές δυσκολίες καθίσταται, λοιπόν, ἡ γνώση μας ἀποσπασματική και ὄχι ἐντελῆ και πλήρης, καθόσον τά ἀρχεῖα τεκμήρια παραδίδονται εἴτε ἐλλιπέστατα εἴτε φθαρμένα εἴτε, σέ πολλές περιπτώσεις, δέν σώζονται. Ἡ ἀντληση, συνεπῶς, τῶν πληροφοριῶν πού καταθέτουμε, ἀναφορικά μέ τή γέννηση, τόν τόπο προέλευσης, τήν ἐκκλησιαστική διακονία και ἐξέλιξη, ἀλλά και τή συμμετοχή τους στά ἐκπαιδευτικά δρώμενα, ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἀπό ἀποσπασματικές, σκόρπιες μαρτυρίες πού διασώζονται και καταγράφονται σέ διάφορα σημεῖα πολλῶν κωδίκων, ἐνίστε και ἄσχετων μέ τό θέμα μας, και αὐτά ὄχι γιά ὅλους.

1.3.2 Γεράσιμος Ὑαλινᾶς, ἱερομόναχος

Ἐνα ἀπό τὰ πλέον διακεκριμένα πρόσωπα τό ὁποῖο συνετέλεσε στή διάσωση τοῦ ἔργου τῶν δασκάλων καί τῶν μουσικῶν τῆς Κρήτης, τήν τελευταία ἑκατονταετηρίδα τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑνετῶν στό νησί, ἦταν ὁ Σιναΐτης ἱερομόναχος Γεράσιμος Ὑαλινᾶς. Σέ αὐτόν ὀφείλουμε τή διάσωση μεγάλου μέρους τοῦ ἔργου σημαντικῶν μουσικῶν προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς καί τῆς περιοχῆς,³⁰⁵ ἀφοῦ τό ἀνθολόγησε στά χειρόγραφα του, τὰ ὁποῖα σώζονται στή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ. Γιά τόν ἴδιο οἱ πληροφορίες πού σώζονται εἶναι ἐλάχιστες. Ἦταν κρητικῆς καταγωγῆς ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει σέ ὄλους σχεδόν τούς κώδικες πού γράφει ἢ ἦταν κτήτορας. Σναντᾶται ὄχι μόνο ὡς κωδικογράφος καί κτήτορας μουσικῶν κωδίκων στόν Χάνδακα τῆς Κρήτης κατά τὰ ἔτη 1657-1662, ἀλλά καί κωδίκων γενικῆς παιδείας. Σέ κώδικα πού βρίσκεται ἀποθησαυρισμένος στήν πατριαρχική Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας μέ ἄ.ἀ. 460 (54), στόν ὁποῖον καταγράφεται ἡ γραμματική τοῦ «Μανουήλ τοῦ Κρητός», ὑπάρχει κτητορικό σημείωμα πού πείθει ὅτι ἦταν τοῦ Γερασίμου Ὑαλινᾶ.³⁰⁶ Ἀπό τὰ κτητορικά σημειώματα πού διασώζονται στούς κολωφῶνες τῶν κωδίκων διαφαίνεται ὅτι ἦταν Σιναΐτης. Ὡστόσο, σύμφωνα μέ τήν νεότερη ἔρευνα,³⁰⁷ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ χῶρος δράσης του δέν ἦταν μονάχα τό κεντρικό μοναστήρι τοῦ Σινᾶ, ἀλλά κυρίως τό Σιναΐτικό Μετόχι τοῦ Χάνδακα.³⁰⁸

---

305. Μερικά ἀπό αὐτά τὰ πρόσωπα ἦταν: ὁ ἱερεὺς Νικόλαος Στριάνος, ὁ Γεώργιος Σπανόπουλος, ὁ διάκονος Τζικαλᾶς, ὁ Μιχαήλ Βλαστός, ὁ ἱερεὺς Θεόδωρος Καλαμαράς κ.ἄ. [Περὶ σὺν ἔργασίᾳ τοῦ Ἑμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Ἡ ἀνθήση τῆς ψαλτικῆς τέχνης στήν Κρήτη* (1566-1669), Ἀθήνα 2004, ὅπου γιά τό καθένα ἀπό τὰ παραπάνω πρόσωπα, ἀλλά καί γιά ἄλλα ἀφιερώνεται ἰδιαίτερη ἐνότητα.]

306. Βλ. Θ. Μοσχονᾶ, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, τόμ. Α' Χειρόγραφα*, Ἀλεξάνδρεια 1945, σ. 330.

307. Βλ. Ἑμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Ἡ ἀνθήση τῆς ψαλτικῆς τέχνης στήν Κρήτη* (1566-1669), Ἀθήνα 2004, σ. 265.

308. Ὡς ἔργα τοῦ Γερασίμου θεωροῦνται οἱ ἐξῆς κώδικες: α) ὑπ' ἀριθμ. 1557, τελειωμένος τόν Αὐγουστο τοῦ 1658, στήν Ἁγία Αἰκατερίνη τῶν Σιναϊτῶν στόν Χάνδακα, β) ὑπ' ἀριθμ. 1416, ὁλοκληρώθηκε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1658, γ) ὑπ' ἀριθμ. 1451, ὁλοκληρώθηκε στίς 22 Ὀκτωβρίου τοῦ 1658 στήν Ἁγία Αἰκατερίνη τῶν Σιναϊτῶν, δ) ὑπ' ἀριθμ. 2083, γραμμένος τόν Δεκέμβριο τοῦ 1659 καί 1660, ε) ὑπ' ἀριθμ. 1438, γραμμένος τό 1660, στ) ὑπ' ἀριθμ. 1452, τελειωμένος στίς 29 Ἰανουαρίου τοῦ 1661 στήν Ἁγία Αἰκατερίνη τῶν Σιναϊτῶν, ζ) ὑπ' ἀριθμ. 12053, τελειωμένος στίς 18 Ἀπριλίου τοῦ 1662 στήν Ἁγία Αἰκατερίνη τῶν Σιναϊτῶν, η) 1440, ἀνευ χρονολογίας, θ) ὑπ' ἀριθμ. 1417, χωρὶς χρονολογική ἔνδειξη, ι) ὑπ' ἀριθμ. 1490, γραμμένος στά τέλη τοῦ 1658 ἢ ἀρχές τοῦ 1659, ια) ὑπ' ἀριθμ. 1482, μερικά φύλλα θεωροῦνται δικά του, ιβ) ὑπ' ἀριθμ. 1540, καί στόν κώδικα αὐτόν ἐλάχιστα εἶναι τὰ φ. πού ἀποδίδονται σ' αὐτόν,

Ἡ προσφορά τοῦ Γερασίμου στή μουσικολογία εἶναι πολύ σημαντική. Γράφει ὀγκώδεις κώδικες μέ διάφορα μουσικά μαθήματα, διασώζοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τά σπουδαῖα αὐτά κείμενα ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου φανερώνει τή δυναμική πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ στήν ψαλτική τά χρόνια αὐτά στήν περιοχή τοῦ Χάνδακα. Μετά τό 1662 ἡ δραστηριότητά του διακόπτεται ἀπότομα. Τό γεγονός ὅτι δέν διασώζεται κάποιος ἄλλος κώδικας πού νά ἀναφέρεται τό ὄνομά του μάς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τήν περίοδο αὐτή κοιμήθηκε ἢ σκοτώθηκε κατά τήν προσπάθεια τῶν Κρητικῶν νά ὑπερασπιστοῦν τήν πόλη τους.

Ἐκτός ἀπό τήν παραπάνω ἐπιχειρηματολογία, τήν ὑπόθεσή μας αὐτή τή στηρίζουμε καί στήν ἐξῆς πληροφορία πού ἀναγράφεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Γεράσιμο στόν μουσικό Σιναῖτικό κώδικα ὑπ' ἀριθμ. 2083 καί στόν κολοφῶνα τοῦ φ. 131r καί λέει: «εἰτελειώθη ὁ παρῶν ὀκτάηχος διά χειρός ἐμοῦ Γερασίμου ἱερομονάχου ὑαλινᾶ Κρητικοῦ. Ἐν τῷ περιφραγμῷ τῆς πολυμάχου Κρήτης ἐν τῇ περιφῆμῳ μονῇ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναῖτῶν, ἔγραψα δέ αὐτόν διά ὠφέλειάν μου νά ψάλω αὐτόν ἕως ὅλην μου τή ζωήν, καί ἀποθανόντος μου εἰ τίς αὐτήν κληρονομήσει νά ἔχει χρέος νά τοῦ εὔχεσθαι ὑπέρ ἐμοῦ πρὸς Κύριον ὑπό τῶν πολλῶν μου σφαλμάτων καί ὅσοι ψάλλουν ἐδῶ δέομαι πρὸς αὐτούς εὔχεσθαι μοι διά τόν Κύριον ἀχνθ (1659) ἐν μηνί Δεκεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος ιβ».

Σίγουρα στή σημείωση αὐτή ὁ Γεράσιμος ἀναφέρεται στήν πολιορκία τοῦ Χάνδακα ἀπό τούς Τούρκους. Ἐνα ἐπιπλέον ἐπιχείρημα ὑποστηρικτικό τῆς ὑπόθεσής μας, χωρίς αὐτό νά τήν ἐπιβεβαιώνει, εἶναι καί μιά μαρτυρία τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ πού μάς πληροφορεῖ γιά τήν ἡρωϊκή δράση ἑνός καλογῆρου Σιναῖτη κατά τόν κρητικό πόλεμο καί τήν πολιορκία τοῦ Χάνδακα.³⁰⁹

1.3.3 Ἡσαΐας ἱερομόναχος, διδάσκαλος

Ὁ ἱερομόναχος Ἡσαΐας Σιναῖτης ἤκμασε στά μέσα τοῦ 18ου αἰ. καί ὑπῆρξε στενός συνεργάτης τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου (1728-1748). Ὅταν ἦταν ἱεροδιάκονος

καί ἄλλοι κώδικες οἱ ὁποῖοι περιέχουν λίγα φ. ἔργα τοῦ Γερασίμου ὅπως οἱ: ὑπ' ἀριθμ. 1548, 1546, 1563, 150, 1539, 1549. [Βλ. Ἐμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Ἡ ἀνθρηση...*, ὁ.π., σ. 266-267].
309. Βλ. Ἀγγέλου Ξηρουχάκη, *Κρητικός πόλεμος (1645-1669), ἡ συλλογή τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε, Τεργέστη 1908, σ. 541.*

σπούδασε στην Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, όπου υπῆρξε «...οὐ μόνον τῶν ἱεροδιακόνων τό σεμνολόγημα ἀλλά καί τῶν σπουδαίων (σπουδαστῶν) τό ἐγκαλλώπισμα...»³¹⁰ καί πρέπει ἀργότερα νά ἄσκησε τό λειτούργημα τοῦ διδασκάλου.³¹¹ Γιά ἓνα ἀδιευκρίνιστο χρονικό διάστημα (περί τό 1740) διακονοῦσε στην Προῦσα, ὡς οἰκονόμος, στό ἐκεῖ Σιναϊτικό Μετόχι.³¹²

Ὁ Ἡσαΐας συνεργάστηκε μέ τόν Μαρθάλη καί κατόπιν ἐντολῆς του ἀνέλαβε τήν εὐθύνη τῆς μεταφορᾶς βιβλίων, χειρογράφων καί τοῦ λοιποῦ ἔντυπου ὑλικοῦ ἀπό τίς κρύπτες τοῦ τείχους καί τούς ἄλλους χώρους ὅπου φυλάσσονταν καί τῆς τακτοποίησής τους στό νέο οἰκοδόμημα τῆς Βιβλιοθήκης, πού ἀνήγειρε (τό 1734) ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος, πλησίον τῶν ἀρχιεπισκοπικῶν διαμερισμάτων. Τήν καταγραφή ἔκανε ὁ λόγιος ἱερομόναχος, ὁ ὁποῖος διαπίστωσε καί ἀπώλεια ἀρκετῶν χειρογράφων καί σπάνιων ἔντυπων ἐκδόσεων. Τό γεγονός αὐτό ὀδήγησε τή Σύναξη τῶν Σιναϊτῶν πατέρων νά γίνουν περισσότερο αὐστηροί ὅσον ἀφορᾶ στην ἄδεια εἰσόδου ξένων προσκυνητῶν ἢ καί μελετητῶν στόν χώρο τῆς Βιβλιοθήκης.³¹³

310. Βλ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη (ἀρχιμ.), *Νικηφόρος Μαρθάλης...*, ὁ.π., σ. 132.

311. Στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2198Α' διαβάζουμε γιά τόν Σιναϊτή διδάσκαλο ἱερομόναχο Ἡσαΐα: «+1740 ὀκτωβρίου 25 / ἦλθεν ὁ **λογιώτατος διδάσκαλος** παπᾶ κύρ Ἡσαΐας ἀπό τό ταξίδι τῆς Προῦσας...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2198 Α', (φ. 79)]. Ἐπιπλέον, στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1605 (σ. 231) (νεότ. ἀριθμ.) ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τοῦ διδασκάλου Μακαρίου τοῦ Πατμίου πού ἀναφέρεται στόν Ἡσαΐα καί σημειώνει: «... πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀσπάζομαι θερμῶς τόν **λογιώτατον** κύρ Ἡσαΐαν. Οὐ ἦτε ὀρθογραφία, καί γλαφυρά σύνθεσις τῶν γραμμάτων, οὐ μικράν μοι διαχέει τῇ ταπεινῇ ψυχῇ χαράν, ὡς τούτου δ' ἔνεκα χάριτας ὀφείλετε τῇ θείᾳ προνοίᾳ τῇ δαψιλευσάσῃ ὑμῖν **τοιούτον γραμματικόν, οὔτινος ἀποροῦσι καί οἱ μεγα φρονούντες θρόνοι...**». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605 (σ. 231) (νεότ. ἀριθμ.)]. Πρβλ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη (ἀρχιμ.), *Νικηφόρος Μαρθάλης...*, ὁ.π., σ. 146-147.

312. Αὐτή τήν ἀποψη ἐνισχύουν διάφορες διάσπαρτες μαρτυρίες πού συναντᾶμε σέ ἄλλα φύλλα τοῦ ἴδιου κώδικα –ὅπως στά φ. 79 καί φ. 168– στά ὅποια διασαφηνίζεται ὁ λόγος τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του. Στόν ἀνωτέρω μνημονευθέντα κώδικα διαβάζουμε: «+1740 ὀκτωβρίου 25 / ἦλθεν ὁ **λογιώτατος διδάσκαλος** παπᾶ κύρ Ἡσαΐας ἀπό τό ταξίδι τῆς Προῦσας.. / καί ἐπαρέδωκεν εἰς τήν σύναξιν· **νάχτι μετρητά γρόσια 1525, ἦτοι χίλια / πεντακόσια εἴκοσι πέντε. ἔτι ἀφιερῶθη καί εἰς τόν καιρόν του διά συνδρομῆς / αὐτοῦ τρία κομάτια ἀμπέλι τῆς Σουλτάνας τοῦ Πιδούρη εἰς τήν Μηχανιῶνα, / μετὰ τόν θάνατον αὐτῆς νά εἶναι τοῦ ἁγίου μοναστηρίου· τό ἐκ τῆς ἀφιερῶσεως / γράμμα εὑρίσκεται φυλαγμένον εἰς τό μετόχιον τῆς Πόλεως· καί ὁ ἅγιος Θεός / συγχωρήσοι αὐτόν ὅπου ἐκοπίασε». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α (φ. 79)].**

313. Βλ. τήν χειρόγραφη σημείωση τοῦ Μαρθάλη ἡ ὁποία ἔχει ἤδη μνημονευθεῖ ἀνωτέρω: «Βλέποντες δέ τά εὑρισκόμενα βιβλία κατασκορπισμένα ἄλλα εἰς τουλάπια, ἄλλα εἰς θυρίδας καί κελλία, ἐσυμπονέσαμεν καί **βάλλοντες εἰς τήν σύναξιν ἐπιστάτην τῶν βιβλίων τόν λογιώτατον ἅγιον διδάσκαλον καί πρωτοσύγκελλον** κύρ Ἡσαΐαν, ὅστις μετὰ πολλοῦ κόπου καί σπουδῆς ἐσύναξε πάντοθεν **τά βιβλία καί ἔγραψεν αὐτά καί εἰς στάσιν πρέπουσαν ἔβαλεν, ὡς φαίνονται τανῶν εἰς τήν βιβλιοθήκην**, ἦν ἐτεκτόνησεν ὁ κύρ Χατζῆς Φιλόθεος μοναχός, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας μετὰ τοῦ μαῖστορος γέροντος κύρ. Συμειών καί πάντων τῶν παρευρε-

Ὁ Ἡσαΐας διατηροῦσε φιλική ἐπικοινωνία καί μέ ἄλλους διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους εἶχαν διατελέσει συμφοιτητές του στήν πατριαρχική Σχολή. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605 (κώδικας ἀλληλογραφίας) διασώζονται ἀρκετές ἐπιστολές τοῦ Ἡσαΐα πρὸς τόν ἐλλογιμότατον, πάλαι ποτέ συμφοιτητή του Ἰωάννη, τόν ἐλλογιμότατον Ἰωαννάκη,³¹⁴ τόν Νεόφυτον³¹⁵ καί ἄλλους γνωστούς του. Στίς φιλικές ἐπιστολές αὐτές ὁ Ἡσαΐας μνημονεύει χωρία ἀπό τόν Ὅμηρο,³¹⁶ τόν Πλάτωνα³¹⁷ καί ἄλλους ἀρχαίους κλασικούς, προκειμένου νά θεμελιώσῃ τίς ἀπόψεις του καί νά πείσῃ τούς παραληπτές τους γιά τά γραφόμενα ἀλλά καί τήν εἰλικρινή καί αἰώνια φιλία του.³¹⁸

Καθίσταται προφανές ὅτι ἡ παράθεση αὐτῆ τῶν χωρίων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων φανερώνει τό μέγεθος τῆς κλασικῆς παιδείσεως πού εἶχε λάβει, τή θεολογική καί

θέντων ἀδελφῶν...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2233 (φ. 4ν)· Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ἱερομ. Σιναΐτου), *Ἡ Σιναΐτική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 39, ὑποσ. 19· Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Τερά Μονή...*, ὁ.π., σ. 18].

314. Ὁ Ἡσαΐας γράφει «τῷ ποθηνοτάτῳ Ἰωαννάκη», γιά νά τόν βεβαιώσῃ περὶ τῆς διαχρονικότητος τῆς φιλίας του: «...ἐν τούτῳ μόνον ἴστω ἢ σὴ λογίτης, ὅτι φίλοι ἐσμέν ἀμφοτέροι...» καί «...ὅτι ταῖς μέν τῶν φαύλων συνηθείας ὀλίγος χρόνος ἀρκεῖ πρὸς καταστροφὴν, τὰς δέ τῶν σπουδαίων φιλίας, οὐδέ χρόνος, οὐδέ τόπος, οὐδέ μεταβολῆς τύχης, ἀλλ' οὐδέ ὁ πᾶς αἰὼν ἐξαιλεῖται, εἰ γάρ καί πρὸς αὐτάς τῆς οἰκουμένης τὰς ἐρημικὰς ἀπὼ κισθείην [sic] ἐσχατίας, τῆς σῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης λήθη οὐδέποτε λήψομαι...», ἀλλά καί νά τόν εὐχαριστήσῃ γιά τό βιβλίον πού τοῦ ἔστειλε μέσω τοῦ λογιωτάτου κύρ χατζῆ σπαντωνῆ (:). Αναφέρει ὁ Ἡσαΐας, «...ἔλαβον διά χειρός τοῦ λογιωτάτου κύρ χατζῆ σπαντωνῆ καί τό πεμφθέν περὶ ὀφθικίων βιβλίον, δῶρον ἐμοὶ ἀξιότατον καί χρησιμεῦον εἶπερ τι ἄλλο...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 231 (νεότ. ἀριθμ.)].
315. Στήν ἐπιστολή του αὐτή μνημονεύει τήν πνευματική ἀνάπαυση πού ἐνιωθε στήν ἀναστροφή μαζί του, στή σχέση καί τή κοινωνία πού εἶχαν μέ λογίους καί σοφούς, ἀλλά καί τή θλίψη πού αἰσθάνεται μέ τήν ἀπομάκρυνσή τους. Αναφέρει «...τὴν δέ ὄψιν κατηφίας πληροῦμαι, ὁσάκις ἂν ἐπιμνησθῆιν τῆς πόλεως, τῶν μαθημάτων, τῆς μεθ' ὑμῶν ὀμιλίας, τῆς μετὰ λογίων καί σοφῶν ξυνουσίας...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 230 (νεότ. ἀριθμ.)].
316. Στήν ἴδια ἐπιστολή παραπονεῖται στόν πάλαι ποτέ συμφοιτητή του πού ἀποφεύγει τή γραπτὴ ἐπικοινωνία ἐπιτιμώντας τον μέ ρητὰ ἀπὸ τήν Ἰλιάδα καί τήν Ὀδύσεια τοῦ Ὁμήρου. Τοῦ γράφει: «...ἀλλ' ὡς εἰκεν οἱ σοὶ ἀσπασμοὶ καί τὰ ἔπη, τοῖς παρ' ὀμήρῳ πτερόεσι τῶν ἐπέων ἐοικότα πάντως τυγχάνουσι, καί διά τούτου καθ' ὁδόν ὑπὸ τοῦ ἀέρος ἀναρπασθέντα, ἀλλαχόσε μετέωρα φέροντα, τῆς ἐμῆς οἰκίας ἀποτυγχάνοντα...». (Πρβλ. ἐνδεικτικὰ Ἰλιάδα 11:815, 12:365, 13:94, Ὀδύσεια 1:122, 2:269, 2362 κ.ά.). [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 231 (νεότ. ἀριθμ.)].
317. Αναγράφει τό τοῦ Πλάτωνος (Πρβλ. *Τιμαῖος* 29e, 2) «... ἀγαθός γάρ οὐδεὶς περὶ οὐδενός ἐγγίνεταί φθόνος, ἢ φησὶν ὁ παρά σοὶ θεῖος πλάτων...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 230 (νεότ. ἀριθμ.)].
318. Ἀπό τό περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν –μέ τίς ὁποῖες διαβεβαιώνει τούς παραληπτές ὅτι παραμένει ἀμείωτο τό φιλικό ἐνδιαφέρον του πρὸς αὐτούς παρά τό γεγονός τῆς ἀποδημίας του– ἀλλά καί ἀπὸ ἄλλες ἐκφράσεις πού καταγράφονται [βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1605 σ. 231 (νεότ. ἀριθμ.)]: «... ἴν' ὅπου γῆς ἂν ἀπέλθῃς ποτέ (...) ἀλλ' αὐτὸς εἰς αὐτόν τόν τῆς ἀρετῆς ἀναβάς κολοφόναν...], μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ἡσαΐας τίς γράφει στό πρῶτο στάδιο τῆς μοναχικῆς ἀναχώρησής του.

πατερική ἐγκράτειά του ἀλλά καί τήν ἄνεση καί τήν ἐπιτυχημένη ἱκανότητα νά τά χρησιμοποιοῦν μέ ἐπιτυχία. Τέλος, ἀπό τίς ἐπιστολές ἀντλοῦμε καί ἄλλες σημαντικές πληροφορίες γιά μεγάλους διδασκάλους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.³¹⁹

Ἀρκετές, ὅμως, εἶναι καί οἱ ἐπιστολές πού λαμβάνει ὁ Ἡσαΐας, οἱ ὁποῖες περιέχουν χαρακτηρισμούς λίαν τιμητικούς καί δηλωτικούς τῆς παιδεύσεώς του.³²⁰ Στίς ἐπιστολές αὐτές, πέρα τῶν χαρακτηρισμῶν πού ἀποδίδονται ἀπό τόν ἀποστολέα πρὸς τόν παραλήπτη λόγω τῶν γνώσεών του, μαρτυρεῖται καί ἡ παιδευτική δυνάμει του Ἡσαΐα, τό πάθος του γιά μάθηση καί μετάδοση τῶν γνώσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους.³²¹

Ὁ Ἡσαΐας, ὅμως, ἀλληλογραφοῦσε καί μέ τόν Πάτμιο διδάσκαλο «κύρ Μακάριος». Ἡ γνωριμία τους, ἀνάγεται κατὰ τήν περίοδο κοινῆς παραμονῆς τους στήν Κωνσταντινούπολη.³²² Στόν ἴδιο κώδικα καταγράφονται ἐπιστολές τοῦ Μακαρίου πρὸς «λογιώτατο ἐν ἱεροδιακόνοις κύρ Ἡσαΐα». Ἀπό τό ὕφος τῆς γραφῆς διαφαίνεται ὅτι ὁ

---

319. Πληροφορεῖται ἀπό ἄγνωστο ἀποστολέα τήν ἐπανατοποθέτηση τοῦ διδασκάλου Χουρμούζιου στήν Πατριαρχική Σχολή. Τοῦ γράφει, λοιπόν, ὁ ἄγνωστος πληροφοριοδότης του ὅτι «...καί γάρ μεγίστην χαράν εὐαγγελισόμενός σοι ἔρχομαι, ὅτι δηλαδή τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς τῶν γραμματικῶν ὁ λογιώτατος χουρμούζιος ἀπεκατέσται διδάσκαλος, ὅστις προξενήσει σοι τήν ἐνταῦθα μετά τῆς τῶν μαθητῶν ξυνουσίας πάλιν ἐπάνοδον, ἐπί δέ τούτοις σοι ἔσται, δι' οὗ καί ἠθελῆσι περί τά μαθήματα σὺν Θεῷ ἐπίδοσις...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1605 σ. 231 (νεότ. ἀριθμ.)].

320. Στόν προμνημονευθέντα Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 1605 καταγράφεται ἡ ἐπιστολιμαία ἀλληλογραφία τοῦ «κύρ Ἰωαννικίου» πού ἀπευθύνεται «τῷ ἔλλογιμωτάτῳ ἐν μουσοτρόφοις, καί ἐν φιλοπόνοις φιλοπονεστάτῳ, κύρ Ἡσαΐα». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 238-239 (νεότ. ἀριθμ.)]. Ὁ Ἰωαννίκιος αὐτός δέν ταυτίζεται μέ κάποιον ἀπό τοὺς ἀρχιεπισκόπους τοῦ Σινᾶ, διότι στίς προσφωνήσεις τῶν ἐπιστολῶν σαφῶς καταγράφεται ὡς ἱερομόναχος. Σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς πού ἀπευθύνει στόν λόγιο Σιναῖτη διδάσκαλο Ἡσαΐα ἀναφέρει τά ἑξῆς: «αἰδημόνως προσκυνῶσθε τήν **λογιότητα** [...] σεβάσιμον καί τίμιον γράμμα ἐγκεχειριστέ μοι παρά τῆς σῆς πεμφθέν **λογιότητος**. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 241].

321. Ἀναφέρει ὁ Ἰωαννίκιος στήν πρώτη παραινετική ἐπιστολή του πρὸς τόν Ἡσαΐα, «...ἐντρυφῶν τῇ ἀθηνᾷ καί ταῖς μούσαις, καί ἡμῶν μεμνημένος, καί εἴθε μοι τῆς ταύτης περιοπῆς εἰς μακράν ἐπιβασίαν, ὡς τοὺς μελιειδῆς αὐτῆς καρπούς ἀποδέρπεις [...] καί ἡμῖν αὐτοῖς μεταδοῖς τοῖς ἀγαπῶσι...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 239 (νεότ. ἀριθμ.)]. Ἀλλά καί σέ ἄλλη ἐπιστολή του ὁ Ἡσαΐας, ἀπολογούμενος στόν Ἰωαννίκιο περὶ τῆς πνευματικῆς ἐνασχόλησής του, ἀποκαλύπτει ὅτι «...καί αὐτή τούτων βαρβαρική καί ἀμούσῳ τῇ πόλει ἐνδιδαιτᾶσθαι θελήσαντα [...] ἐνθα τά σοφά τῶν μαθημάτων ἐκβλαστάνουσι ἄνθεα, ὅθεν ἰδρῶτας τοὺς ἐμμίσθους, διά νυκτός καί ἡμέρας [...] τό μελιειδέες τῶν νοημάτων κάλλος τῆς τοῦ νοός ἐναπεθησαύρησας συμβόλοις...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 239 (νεότ. ἀριθμ.)].

322. Ὁ Ἡσαΐας καί Μακάριος ἦταν συνσπουδαστές στήν Πατριαρχική Σχολή τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὁ Μακάριος: «...ὅθεν καί χαρᾶς ἐνεπλήσθη ἀφάτου καί θείας εὐροσύνης ἐπὶ τῇ ἀφηγήσει τῶν σῶν προτερημάτων, καί τῷ κρείτονι ἐκ καρδίας ἀνέπεμψα τά εὐχαριστήρια, ἐπέπερ σέ ἔγνων εἰς τήν **κωνσταντινούπολιν**...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 241 (νεότ. ἀριθμ.)].

πνευματικός σύνδεσμος καί ἡ ἀλληλοεκτίμηση μεταξύ τῶν δύο διδασκάλων ἦταν βαθύς καί μέγας.³²³

Ὁ λόγιος ἱερομόναχος καί δικαῖος Ἡσαΐας κοιμήθηκε τήν 18ῃ Ὀκτωβρίου 1768 ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σημείωση πού διασώζεται σέ Σιναϊτικό κώδικα: «+ αψξη (1768) ὀκτωβρίου ἡ ἡμέρα σάββατον, εἰς τήν ἑορτήν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Λουκᾶ / ἔδωσε τό κοινόν χρέος ὁ πανοσιολογιώτατος ἀρχιμανδρίτης Ἡσαΐας, / τοῦ ὁποῦ εὐρέθησαν... καί βιβλία ἕνα σεντούκη διαφόρων / πατέρων καί ἱστοριῶν...». ³²⁴

1.3.4 Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρής, διδάσκαλος

Μιά ἀπό τίς ἐπίσης διακεκριμένες μορφές γιά τήν ἐποχή στήν ὁποία ἔζησε καί ἔδρασε ἦταν ὁ Σιναΐτης ἱερομόναχος καί διδάσκαλος Ἰλαρίων, ὁ μετέπειτα μητροπολίτης Τουρνόβου. Ἡ προσωπικότητα καί ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἰλαρίωνα ὑπῆρξε ἔντονη καί εὐρεῖα συμπεριλαμβάνουσα τούς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς μέριμνας, τῆς παιδείας καί τῆς πνευματικῆς ἀνασυγκρότησης τοῦ ὑπόδουλου Γένους.³²⁵

---

323. Ὁ Μακάριος ἀναγνωρίζει στόν Ἡσαΐα «...ὄν μόνον τῶν ἱεροδιακόνων σεμνολόγημα, ἀλλά καί τῶν σπουδαίων τό ἐγκαλλώπισμα...». Καί σέ ἄλλο σημεῖο ὁ Μακάριος ἐκφράζει, κατ' ἀρχάς, τή θλίψη του γιά τό γεγονός τῆς μακροχρόνιας διακοπῆς τῆς ἐπικοινωνίας του μέ τόν Ἡσαΐα (...ὅμως διά πολλοῦ χρόνου ἀπέκρυψέ με ὁ κύριος τῶν ποθουμένων τήν ἔκβαση...) καί δευτερευόντως τή χαρά καί τήν εὐγνωμοσύνη του «...ὄτι μέμνησαι μακαρίου, καί σόν χάριτας οἶδα δι' αὐτό τοῦτο καί οἶσω τάς μεγίστας ἦν μου μέμνησαι κἄν ταῖς πρός θεῖον σου ἐντεύξεσιν, ἐγώ δέ καί τοι πρός ἀντέκτισιν τῆς τιοαύτης θερμῆς ἀγάπης οὐ πορῶ οὐδένος, γνησίαν δέ καί πνευματικὴν ἀγάπην...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 241 (νεότ. ἀρίθμ.)].

324. Βλ. τόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α, σ. 274.

325. Μιά εἰκόνα τῆς δυναμικῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰλαρίωνα μποροῦμε νά σχηματίσουμε ἀπό τήν ἀνάγνωσι τῆς ἐπιστολῆς πού ἔστειλε πρός αὐτόν ὁ φίλος του Νεόφυτος Δούκας μέ τήν ὁποία τοῦ ἀφιερώνει τήν ἔκδοσι τῶν Σωζομένων τοῦ Ἀρριανοῦ. Αναφέρει, λοιπόν, μεταξύ ἄλλων, ὁ Δούκας: «Σὺ γάρ, καθάπερ κέντρῳ τῇ τῶν πόλεων ἰδρυθεὶς βασιλίδι, ἐπάγγελμα ἔχων τῷ πρώτῳ, ὅπερ αὐτό παρ' ἑαυτοῦ τό σεμνόν παρεχόμενος, τήν γνώσιν τῶν ὄντων καί τήν τῶν ἡθῶν κοσμιότητα, τοῦτο δὴ τό εὖ ζῆν τῇ νεολαίᾳ περιποιεῖν ἐπαγγέλεται, οὐκ ἔφθης τοῖς πλείστοις γνωστός γενόμενος καί παρά δόξαν αὐτῶν ἔτυχες τῆς εὐνοίας τῶν τὰ μέγιστα δυναμένων καί ἐφ' οἷς Ἕλληνες τό γε νῦν ἔχον εἰς ὑπεροχὴν εὐγενείας καί πολιτικὴν ἐμπειρίαν μάλιστ' ἂν ἔχοιεν ἐναβρύνεσθαι· καί οὐδέ πολλοῦ σοι ἐς τοῦτον ἐδέησεν· ἀλλ' ἄμα τῆς σαυτοῦ φρονήσεως καί τῆς ἐν λόγοις δυνάμεως πείραν δούς τοσοῦτον σφᾶς σαυτοῦ ἀνηρητήσω καί τοσοῦτον περὶ σέ ἐσπούδασεν ἕκαστος, ὥσθ' ἄμιλλαν αὐτοῖς ἐμπεσεῖν, ὅστις αὐτῶν μᾶλλον σε οἰκειώσεται [...] Τίς γάρ οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν ἦν περὶ βελτιώσεως τῶν μουσειῶν εἰσήνεγκας ἐπιμέλειαν; Τίς δ' ἂν ἀρνήσαιο, ἦν περὶ τήν ἐκλογὴν τῶν εἰς τὴν καθέδραν αὐτῆν εἰσαχθέντων καθηγητῶν σπουδῆν ἐποίησω; Καί πού τίς ἂν εἶη, ὄν οὐ τυγχάνεις παραθήγων πρὸς τὰ ξυμφέροντα, τούς μὲν εἰς ἔκδοσιν βιβλίων, τούς δέ καί προσκτήσασθαι· ἅπερ ἀποτελούμενα ὁμολογουμένως σφίσι ἐποίει μεγίστην ξυντέλειαν; Τίσι δέ πρός ταῦτα οὐ διατελεῖς βοηθῶν, τούς μὲν λόγῳ πείθων τοῖς δ' ἄλλοις ἐπαρκῶν συνεισφέρων, καί τὰ μέγιστα παντοίοις τρόποις ξυναντιλαμβανόμενος;...». Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση,

Ὁ Ἰλαρίων Σιναΐτης³²⁶ ὁ Κρής γεννήθηκε περίπου στά μέσα τοῦ 18ου αἰ.³²⁷ Ἡ διαχρονική ἐπωνυμία «ὁ Κρής» φανερώνει τόν τόπο καταγωγῆς του πού εἶναι ἡ Κρήτη.³²⁸ Τά πρῶτα μαθήματα ὁ Ἰλαρίων πιθανόν νά τά ἔλαβε στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, τήν Κρήτη, σέ κάποια ἀπό τίς ἐκεῖ λειτουργοῦσες Σχολές. Φαίνεται ὅτι τά μορφωτικά ἐφόδιά του θά ἦταν ἀξιόλογα καί ἐπαρκῆ, ὥστε νά τοῦ χρησιμεύσουν νά ἐργαστεῖ στά πρῶτα χρόνια. Τήν ὑπόθεση αὐτή ἐνισχύουν ἕνας συνδυασμός σημαντικῶν γεγονότων ὅπως ὅτι:

α) σέ ἡλικία εἴκοσι περίπου ἐτῶν γνώριζε καλή γραφή καί ἀνάγνωση, ὥστε νά τοῦ δίνεται ἡ δυνατότητα νά μελετᾷ καί νά ἀντιγράφει κώδικες³²⁹ στή μονή τῆς μετανοίας του, ἀσχολούμενος παράλληλα καί μέ τή συλλογή ἐπιστολῶν.³³⁰

Ἰλαρίων Σιναΐτης Μητροπολίτης Τυρνόβου, ἡ ζωὴ καί τό ἔργο του (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 34-35.

326. Ὁ ἀρχιμανδριτής Ἰλαρίων διετέλεσε οἰκονόμος τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τοῦ ἀγίου Ἰωάννου στήν Κωνσταντινούπολη. [Βλ. ὑπ' ἀριθμ. Σινᾶ 2198Α, σ. 629]. Περί τοῦ Ἰλαρίωνος βλ. Ν. Φορόπουλου, «Ἰλαρίων ὁ Σιναΐτης», *ΘΗΕ* 6 (1965), στ. 870-871· Βασ. Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρής (1765;-1838) καί αἱ δύο ἐπιστολαί του περί τῆς μεταφράσεως τῶν Ἁγίων Γραφῶν», *Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Κ'* (1969-1970), σ. 225-310. ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφική παράθεση. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης Μητροπολίτης Τυρνόβου, ἡ ζωὴ καί τό ἔργο του* (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983. Ἐπίσης, ὅσον ἀφορᾷ στή δράση του στό Τύρνοβο βλ. τή μελέτη τοῦ J. Clark, «Hilarion of Tornovo in the light of Historical Criticism», *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes*, τόμ. iv, Sofia 1968, σ. 269-278.
327. Ἡ ἀκριβής ἡμερομηνία γεννήσεως τοῦ Ἰλαρίωνος δέν καθίσταται δυνατό νά προσδιοριστεῖ, καθότι τά στοιχεῖα, τά ὁποῖα θά μᾶς ἐπέτρεπαν κάτι τέτοιο εἶναι ἐλάχιστα. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τήν ἡμερομηνία 1784 κατά τήν ὁποία καταγράφεται ὡς μοναχός τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὡς πιθανή ἡμερομηνία γεννήσεώς του τό ἔτος 1765. [Βλ. καί Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὁ.π., σ. 227 καί ὑποσ. 1]. Ἐπίσης περί τῆς προβληματικῆς τῆς ἡμερομηνίας γεννήσεως τοῦ Ἰλαρίωνα βλ. καί Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὁ.π., σ. 17.*
328. Ὁ Σφυρόερας ἀναφέρει ὅτι «κατά παράδοσιν διατηρουμένην μέχρι τῆς σήμερον εἰς τό χωρίον Ἀρμάθα Πεδιάδος τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου, ἐκεῖθεν κατήγετο ὁ Ἰλαρίων, ἐπωνομάζετο δέ *Καμπανάρης*». [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὁ.π., σ. 226-227].
329. Σύμφωνα μέ τό Β. Σφυρόερα ὁ Ἰλαρίων τό 1784 ἀντέγραψε κώδικα ὁ ὁποῖος εἶναι ἀποθησαυρισμένος στή Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, πού περιεῖχε ἐπιστολές καί λόγους τῶν Γρηγορίου Θεολόγου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Θεοδώρου Προδρόμου καί νεότερα κείμενα. Στό ἴδιο κείμενο ἔχει προσθέσει πολλές διαστίχους ἐρμηνεῖες. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὁ.π., σ. 227-228]. Ἄλλες πληροφορίες γιά τόν Ἰλαρίωνα ἀντλοῦμε ἀπό σημειώσεις στό μαθηματάριο μέ α/α 91 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ὅπου: α) στό φ. 312ν ἀναφέρεται *Ἐν Αἰγύπτῳ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψπδω Ἰουνίου β^α ὑπό χειρός Ἰλαρίωνος Κρητός τοῦ Σιναΐτου*, β) στό φ. 320ν: *τέλος τοῦ παρόντος Ἰανουαρίου κε' ἐν Αἰγύπτῳ Ἰλαρίων μοναχός Σιναΐτης*, καί γ) στό φ. 349ν: *αψςβ' Ἰουνίου ιζ' παρεδόθη ὑπ' ἐμοῦ Ἰλαρίωνος Κρητός καί Σιναΐτου ἐν Ἰωνήσῳ*. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων κατά τήν Τουρκοκρατία*, (διδ. διατριβή), Ἀθῆναι 1994., σ. 47].
330. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...», ὁ.π., σ. 80, ὑποσ. 2.*

β) Σύμφωνα με μαρτυρία του Οικουμενικού Πατριάρχου Κωνσταντίου Α' του από Σιναίου,³³¹ ή ουσιαστική-έπιστημονική και πληρέστερη μορφωτική παιδεία του Ίλαρίωνα αρχίζει τό 1792 και

γ) τό 1788 ήδη τόν συναντάμε στό νησί τῆς Ἰου ὡς διδάσκαλο στή δημόσια Σχολή μεταλαμπαδεύοντας τίς γνῶσεις του στούς Ἑλληνόπαιδες πού προσέτρεχαν κοντά του νά μάθουν γράμματα.

Τό ἔτος 1784 ὁ Ίλαρίων καταγράφεται ὡς μοναχός τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καί στίς 2 Νοεμβρίου τοῦ 1785 χειροτονεῖται –κατόπιν ἀποφάσεως τῆς συνάξεως τῆς Μονῆς– ιεροδιάκονος ἀπό τόν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Γεράσιμο.³³²

Ἀπό σημείωση κώδικα πού διασώζεται στήν Κωνσταντινούπολη³³³ μαθαίνουμε ὅτι ἀπό τό 1788 ὁ Ίλαρίων δίδασκε στή Σχολή τῆς Ἰου.³³⁴ Στή σχολή τῆς Ἰου ὁ Ίλαρίων δίδαξε ἀνάγνωση, γραφή καί ἀριθμητική στά ἐκεῖσε παιδιά, ἐνῶ ταυτόχρονα τοῦ δόθηκε ἡ μοναδική εὐκαιρία νά γνωριστεῖ μέ σημαντικούς παράγοντες τοῦ Γένους καί τῆς Παιδείας. Σύμφωνα μέ τήν Μπουλάκη «εἷς ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων, εὐγενέστατος καί

---

331. Βλ. Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους, *Κωνσταντίου Α'...*, ὁ.π., σ. 163.

332. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201Α, φ. 597: «αψπε, νοεμβρίου β' εὔρον εὔλογον οἱ πατέρες τῆς ἁγίας καί ἱερᾶς συνάξεως νά χειροτονηθῶ ἱεροδιά / κονος, ὅθεν προσεφέρθη παρ' αὐτῶν πρός τόν ἅγιον μακαριώτατον ἀλεξανδρείας κύριον Γεράσιμον / καί μέ χειροτόνησε τοιγαροῦν ὑπόσχομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ νά δουλεύσω πιστῶς καί προθύμως ἐν / τῷ ἁγίῳ μοναστηρίῳ, ἐπιμένων ἐν αὐτῷ μέχρι τελευταίας μου ἀναπνοῆς, πειθόμενος τε τῷ προεστῶτι, καί τῇ ἱερα τῶν πατέρων συνάξει κατὰ τήν κοινοβιακήν τάξιν καί συνήθειαν:- / ἱλαρίων ἱεροδιάκονος, Κρής».

333. Ἀπό τό μαθηματάριο μέ α/α 17, τό ὁποῖο ἀνήκε στό Σιναιτικό Μετόχι τῆς Κωνσταντινούπολης, ἔχει καταγράψει σημειώσεις-πληροφορίες πού ἀφοροῦν: α) στόν διορισμό του ὡς διδασκάλου στή σχολή τῆς Ἰου καί β) προσωπικούς του μισθολογικούς λογαριασμούς. Διαβάζουμε, λοιπόν, στό φ. 263: «αψπη ἦλθον εἰς Ἰον διδάσκαλος. αψϚ' εἰδησις τῶν ὄσα λαμβάνω ἐκ τοῦ μισθοῦ μου ἐν τῷ τρίτῳ χρόνῳ παρά τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος λογιωτάτου. Φευρουαρίου ιγη ἔλαβον ἐν Ναξία παρά Δημητρίου Λεντούδη γρ. 10, 1791 Ἀπριλίου 14 τά ὄσα λαμβάνω ἐκ τοῦ μισθοῦ μου. αψϚβ' Ἀπριλίου 15 ὄσα λαμβάνω ἐκ τοῦ μισθοῦ μου ἐν τῷ τρίτῳ ἔτει. αψϚγῳ Ἰαννουαρίου αη ἀπό κστ^{ης} Νοεμβρίου ἐλθῶν ἔλαβον». [Βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Παλαιογραφικαί ἔρευναι ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Ἀθήναι 1964, σ. 33].

334. Ἡ δημόσια σχολή πού βρισκόταν στήν Ἰο (Νιό) –σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου– λειτουργοῦσε ἤδη κατὰ τό 1757. [Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας...*, ὁ.π., σ. 57]. Ἀλλά καί στόν Σινᾶ 2200Α (σ. 23) διασώζεται ἐπιστολή τοῦ Ίλαρίωνα πρός τή Σύναξη τῶν Πατέρων τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στήν ὁποία ἀναφέρει τίς ἐνέργειες στίς ὁποῖες προέβη πρός τόν νεοδιορισθέντα ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρο Μουρούζη προκειμένου νά βοηθήσει τήν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στόν Γαλατᾶ ἢ Μπαλατᾶ (Σιναιτικό Μετόχι) καί νά προστατεύσει τά συμφέροντα τοῦ Σινᾶ στή Μολδαβία. Στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του ὁ Μουρούζης ἀποκαλεῖ τόν Ίλαρίωνα διδάσκαλο καί δηλώνει ὅτι θεωρεῖ τό λειτούργημα τοῦ διδασκάλου ἀνώτερο τοῦ ἡγουμένου. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 7. Πρβλ. Σινᾶ 2200Α, σ. 23].

λογιώτατος ἄρχων, κατέβαλλεν εἰς αὐτόν τόν μισθόν του».³³⁵ Σέ αὐτή παρέμεινε διδάσκων³³⁶ τουλάχιστον μέχρι τό 1793.³³⁷ Μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τή Σχολή τῆς Ἰου καταφεύγει στή Σχολή τῆς Πάτμου ὅπου περατώνει τίς σπουδές του. Γιά τόν διαπρεπή Σιναῖτη μοναχό ὁ Ἐμμανουήλ Παντελάκης στό «Σινᾶ καί Κρήτη» ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖος (ὁ ἀπό Σιναίου, μετέπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης) γράφει στίς «Ἑλλάσσονες διατριβές» του ὅτι ὑπῆρξε «ἀνὴρ περὶ τε τόν Ἑλληναν λόγον τῆ τέχνη δεινός, ὡς ἐκ τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου προεληλυθώς καί τόν ἀπό τῆς ἱερᾶς παιδείας καί μὴν καί τῆς ἐκλεκτικῆς φιλοδοφίας πλοῦτον κομῶν».³³⁸ Τό 1797, χρονιά τῆς ἀποφοίτησής του, μέ συστατική ἐπιστολή τοῦ Ἰωάννη Βαλέτα πιγαίνει στήν Κωνσταντινούπολη ὡς κατ' οἶκον διδάσκαλος στά φαναριωτικά σπίτια.³³⁹ Κατά τήν παραμονή του στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰλαρίων ἀπέκτησε γνωριμία καί σχετίστηκε φιλικά μέ ἀξιόλογες προσωπικότητες τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πόλης. Τό 1798 τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νά μεταβεῖ στό Βουκουρέστι –στό ὁποῖο παρέμεινε κάποιο χρονικό διάστημα– ὅπου συνδέθηκε πνευματικά καί φιλικά μέ τόν Νεόφυτο Δούκα,³⁴⁰ ὁ ὁποῖος τήν ἐποχή ἐκείνη σπούδαζε στή ὁμώνυμη Σχολή ὑπό τήν πεφωτισμένη διεύθυνση τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη.

335. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναῖτης...*, ὁ.π., σ. 21.

336. Κατά τή παράδοση τῶν μαθημάτων του στή Σχολή ὁ Ἰλαρίων –σύμφωνα μέ τό μαθηματάριό του (Μετοχίου Σινᾶ 22, ὑπ' ἀριθμ. 926)– δέν ἀρκέσθηκε στή διδασκαλία τῶν δύο δημηγοριῶν πού τούς καθόριζε ἡ *Ἐγκυκλοπαιδεία*, ἀλλά εἶχε συμπεριλάβει καί τίς δημηγορίες τοῦ ἐβδόμου βιβλίου. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 99].

337. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 474, ὑποσ. 3. Ὁ Β. Σφυρόερας, ἐπικαλούμενος σημειογραφική ἀναφορά στόν Κώδικα 91 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, θέτει ὡς τελικό χρονικό ὄριο διδασκαλίας τοῦ Ἰλαρίωνα στή Σχολή τῆς Ἰου τά μέσα τοῦ 1792. [Βλ. Β. Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναῖτης...*», ὁ.π., σ. 228].

338. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «*Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη*», ὁ.π., σ. 181.

339. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α (φ. 22) ὑπάρχει ἐπιστολή τοῦ Ἰλαρίωνα πρὸς τή Σιναῖτικὴ Σύναξη ὅπου –μεταξύ ἄλλων– ἀναφέρει ὅτι ἦταν «ἐπιστάτης εἰς τὰ τιμιότατα πράγματα καί πληρεξούσιος εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ὀσπητίου τοῦ μεγάλου καί φιλοσόφου ἀνδρός τοῦ κυρίου Δημητρίου Μάνου Ἀρχοντος Ποστελνίκου». Σχετικῶς, ὁ ἀρχιεπ. Πορφύριος Β' παρατηρεῖ: «τὰ τιμιότατα ἴσως σημαίνει ὅτι ἦτο παιδαγωγός τῶν τέκνων τοῦ Μάνου...». [Βλ. Πορφυρίου Β', (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 6. [Βλ. καί Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α σ. 22-23].

340. Ὁ πνευματικός αὐτός σύνδεσμος τοῦ Ἰλαρίωνα μέ τόν Δούκα διαφαίνεται ἀπό τήν ἀφιερωματικὴ ἐπιστολή πού προέταξε στήν ἔκδοση τοῦ ἔργου του «Ἀριαννοῦ». Ἐγραφε ὁ Δούκας: «*Τῷ πανοσιωτάτῳ καί σοφολογιωτάτῳ ἀγίῳ ἀρχιμανδρίτῃ κυρίῳ μοι κυρίῳ Ἰλαρίωνι τῷ Σιναῖτη*». [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναῖτης .....*», ὁ.π., σ. 231].

Τό 1800 ὁ Ἰλαρίωνας ἀναλαμβάνει τή διεύθυνση τοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στόν Μπαλατᾶ (Γαλατᾶ).³⁴¹ Ἐτσι, ἡ ἐν γένει παιδευτική δραστηριότητα πού ἀναπτύσσει κατά τήν παραμονή του στήν Κωνσταντινούπολη συνδέθηκε ἀποφασιστικά καί μέ τό Σιναϊτικό Μετόχι τῆς Πόλης.³⁴²

Ἡ μαρτυρία αὐτή πού καταγράφεται στόν Σιναϊτικό κώδικα καθίσταται σημαντική ὅσον ἀφορᾶ στή γνωστοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν γνώσεων τοῦ Ἰλαρίωνα. Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐπιβεβαιώνει τή διδασκαλική ιδιότητά του γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, τόν κατονομάζει ὡς «ἄνδρα σοφό καί ἐπιστήμονα», χαρακτηρισμοί πού ἀποδίδονται μόνον σέ κάποιον ὁ ὁποῖος εἶναι κάτοχος μεγάλης καί ἀνώτατης παιδείας. Ὁ Ἰλαρίων προφανῶς εἶχε διατελέσει καί παλαιότερα ἡγούμενος καί προϊστάμενος τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στήν Κωνσταντινούπολη (ἀποκαλεῖται «τῆς διοικήσεως τοῦ μετοχίου εἰδήμων»), ὅποτε διέθετε διοικητική καί πνευματική ἐμπειρία γιά τήν ἐπιτέλεση αὐτοῦ τοῦ ἔργου.

Κατά τήν παραμονή του στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰλαρίων ἐπέδειξε σημαντική δραστηριότητα, τόσο στόν ἐκκλησιαστικό³⁴³ ὅσο καί στόν εὐρύτερο κοινωνικό τομέα.³⁴⁴ Ἡ

---

341. Ὁ Σφυρόερας στήν ἐργασία του γιά τόν Ἰλαρίωνα τοποθετεῖ τήν ἀνάληψη τῆς ἡγουμενείας στό Σιναϊτικό Μετόχι τό 1804 ἢ τό 1805. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναϊτης...», ὁ.π., σ. 232]. Ἡ μαρτυρία ὅμως τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικα μᾶς ἐπιτρέπει νά πούμε μετά βεβαιότητος ὅτι τό Μετόχι τοῦ Μπαλατᾶ τό ἀνέλαβε τό 1800.

342. Διαβάζουμε στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α': «+ αω: Σεπτεμβρίου ιζ, ὁ ἐν Βασιλευούση ἡγούμενος τοῦ ἡμετέρου ἐκεῖσε / μετοχίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κατά τόν Μπαλατάν, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν, / ἡμῶν δέ τότε μὴ δυναμένων ἐξαποστεῖλαι ἕτερον ἀδελφόν εἰς προστα / σίαν καί διοίκησιν τοῦ διαληφθέντος μετοχίου, ὡς ἀνέφεκτον ἐξελεθῆν / οὐδεῖς ἐντεῦθεν διά τήν μεγάλην ἀνωμαλίαν καί ἀκαταστασίαν τοῦ τόπου εἰς ἣν / ὑπέπεσεν ἔχων ἀπύργουσαν τήν εἴσοδον καί τήν ἔξοδον τριετίαν / καί τήν καθ' ὁδόν πορείαν ἐπίφοβον λίαν καί ἐπικίνδυνον, οἱ ἐν [Κωνσταντινουπόλει] / ὅμως εὐγενέτατοι ἄρχοντες καί τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν μοναστηρίου καί μετοχίου / ἐπίτροποι, οὐκ ἀφήκαν ἐπί πολύ δίχα διοικητοῦ τό μετόχιον καί τήν / ἐκκλησίαν ὑστερημένην προεστῶτος, ἀλλ' εἶτα καί ἐπιμελῶς ἐξετάσαντες / καί μετ' ἀκριβείας πλείστης ἐρευνήσαντες εὐρεῖν ὑποκείμενον ἄξιον καί τῆς / διοικήσεως τοῦ μετοχίου ἱκανόν, ἔτυχον οὖν, θείῳ ἐλέει, τόν ἐν διδα / σκάλοις πανοσιολογιώτατον κύρ Ἰλαρίωνα, ἄνδρα σοφόν καί ἐπιστήμο / να καί τῆς διοικήσεως τοῦ μετοχίου εἰδήμονα, καί προτροπῆς καί παρακλ / ἡσεως καί εὐγενείας του καταλιπών, θείῳ ζήλω κινηθείς, τό ἐπάγγελμα τῆς / διδασκαλίας, τήν ἐπιστάσιαν καί διοίκησιν τοῦ μετοχίου ἀπεδέξατο...». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α', σ. 629]. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α' (φ. 711) καταγράφεται ὁ πρῶτος διορισμός τοῦ Ἰλαρίωνα στό Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στή συνοικία τοῦ Γαλατᾶ. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α' (φ. 717) ὑπάρχει ἡ ἀνανέωση τοῦ διορισμοῦ του (κατά τόν Ἰούνιον-Ἰούλιον τοῦ 1810).

343. Τό 1805 ἐπιμελήθηκε τήν ἔκδοση χαλκογραφίας πού περιέχει σκηνές ἀπό τήν Ἁγία Γραφή. Ἡ ἔκδοση αὐτή καταδεικνύει τήν πρόθεση καί τήν ἀγωνία τοῦ ἐπιμελητῆ νά καταστήσει γνωστή στό εὐρύτερο καί ἀμόρφωτο ἑλληνικό κοινό τά κείμενα τῆς Γραφῆς. [Βλ. Βασιλείου

ευρυσμία και ή γλωσσική επάρκεια πού τόν χαρακτηρίζει –ή όποία αναγνωρίζεται από εξαίρετους πνευματικούς άνδρες τής εποχής³⁴⁵– συντελεϊ ώστε νά επιλεγεί και νά συγκαταλεγεί μεταξύ τών έξι³⁴⁶ συντακτών του Έλληνικού Λεξικού, τής περιφήμης «Κιβωτού».³⁴⁷ Η συμμετοχή του, βέβαια, στην έκδοση τής «Κιβωτού» έγινε ή άφορμή για τήν εις βάρος του άδικη μά σκληρή πολεμική, τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους επικριτές.³⁴⁸

Τό χρονικό διάστημα 1818-1821 ό Ίλαρίων αναμειγνύεται στά πράγματα τής παιδείας και τής Έκκλησίας αναλαμβάνοντας πρωταγωνιστικό ρόλο. Ως «θεωρός» του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, θέση πού τόν όδήγησε σε ευθεία σύγκρουση μέ τούς κύκλους

Σφυρόερα, «*Ίλαρίων Σιναΐτης...*», *ό.π.*, σ. 237, όπου και τό άφιερωματικό κείμενο τής χαλκογραφίας].

344. Παράλληλα τήν ίδια περίοδο, κατόπιν παρακλήσεως του Δραγουμάνου του στόλου Παναγιώτη Μουρούζη, επεξεργάζεται γλωσσικά μέ τή συμβολή και τή βοήθεια τών εν Κωνσταντινουπόλει Ναξίων, τά κωδικοποιημένα έθιμα και τούς ιδιαίτερους νόμους πού ίσχυαν στην Νάξο. Τό έργο τελειώνει τό 1806 και επικυρώνεται τό 1810. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ίλαρίων Σιναΐτης...*», *ό.π.*, σ. 238].
345. Ο Δωρόθεος Πρώιος γράφοντας στον Άνθιμο Γαζή χαρακτηρίζει τόν Νικόλαο Λογάδη και τόν Ίλαρίωνα «*ώς άρκετά τής παλαιάς και τής νέας διαλέκτου έγκρατείς και τής ιερής Φιλοσοφίας θιασώτας*»· αλλά και ό Κοραής σε επιστολή του προς τόν Αλέξανδρο Βασιλείου αναφερόμενος στον Ίλαρίωνα σημειώνει: «*και παιδείαν και ζήλον έχει πολύν*». [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ίλαρίων Σιναΐτης...*», *ό.π.*, σ. 239, ύποσ. 1 και 2, όπου δίδεται και ή σχετική βιβλιογραφική αναφορά]. Αλλά και από τά «Προλεγόμενα» τής Κιβωτού, μέ τό αρχαιοπρεπές ύφος, διαπιστώνουμε τή γλωσσική άνεση του Ίλαρίωνα. Μιά άλλη μαρτυρία περί τής γλωσσικής επάρκειάς του είναι και τό βιβλίο «*Περιγραφή του κατά τήν επάρχίαν Δράμας και Φιλίππων Τερου Μοναστηρίου τής Υπεραγίας Δεσποίνης ήμών Θεοτόκου τής επνομαζομένης Κοσφοινίσσης*», τό όποιο εκδόθηκε από τόν ίδιο στό Πατριαρχικό Τυπογραφείο τό 1819. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ίλαρίων Σιναΐτης ...*», *ό.π.*, σ. 243. Επίσης, για τή σημαντική συμβολή του Ίλαρίωνα στη σύνταξη τής «Κιβωτού» βλ. και Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ίλαρίων Σιναΐτης...*, *ό.π.*, σ. 121-133].
346. Οί υπόλοιποι συντάκτες ήταν ό Νικόλαος Λογάδης, ό Νεόφυτος Βάμβας, ό Παΐσιος Καραπατάς, ό Κωνσταντίνος Ψωμάκης-Πιτάρης και ό Ιωάννης Λεοντόπουλος. [Βλ. σχετικώς Τ. Γριτσόπουλου, «*Η Κιβωτός τής Έλληνικής γλώσσης*», *Άθηνά* 70 (1968), σ. 240-242].
347. Τόν Οκτώβριο του 1804 οί Ζωσιμάδες απευθύνονται στους διδάσκοντες τής Μεγάλης του Γένους Σχολής και προτείνουν τή σύνταξη Έλληνικού Λεξικού. Για τό Λεξικό βλ. Τ. Γριτσόπουλου, «*Η Κιβωτός...*», *ό.π.*, σ. 224, και Ανδρέα Νανάκη (άρχιμ.), *Οικουμενικού Πατριαρχείου Νεώτερα Ιστορικά Α'*, έκδ. University studio press, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 29-30.
348. Εμπαθέστατη και σκληρή κριτική εξαπολύεται από τό περιοδικό «*Λόγιος Έρμης*», ό όποιος χαρακτηρίζει τήν «Κιβωτό» «*ώς κομήτην εκλάψαντα εις τόν ζοφερόν ουρανόν τής Ελλάδος και θεωρεί άνίκανους τούς λογίους τής Κωνσταντινουπόλεως για ένα τέτοιο έγχείρημα*». Πίσω από όλη αυτή τήν άδικη και αυστηρή κριτική οί έρευνητές βρίσκουν τόν Κοραή. [Βλ. Μανουήλ Γεδεών, *Χρονικά τής Πατριαρχικής Ακαδημίας*, Κωνσταντινούπολις 1833, σ. 241, και Τ. Γριτσόπουλου, «*Η Κιβωτός...*», *ό.π.*, σ. 323-352].

των λογίων τῆς Βιέννης καί τῶν Παρισίων, ἐκδίδει βιβλία, μεταφράζει τήν Καινή Διαθήκη γιά λογαριασμό τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας,³⁴⁹ ἐνῶ διαπνέεται ἀπό πάθος γιά τήν πνευματική ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἡ ὁποία θά τό ὀδηγήσει στήν ἐλευθερία καί τήν πολιτική ὑπόστασή του.³⁵⁰ Τά κίνητρα τῆς ἀνάληψης τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπό τόν Ἰλαρίωνα μποροῦμε νά τά ἐντοπίσουμε στή βαθύτερη ἐπιθυμία του νά ἐνεργεῖ πάντοτε μέ γνώμονα τήν ἀνάγκη γιά τόν διαφωτισμό τοῦ ὀρθόδοξου λαοῦ. Ἔτσι, λοιπόν, δέχθηκε νά μεταφράσει τήν Ἁγία Γραφή στήν νέα γλώσσα, πιστεύοντας

-
349. Σέ σημείωσή του ὁ ἀρχιεπ. Πορφύριος Β' ἀναφέρει: «Ὁ Ἰλαρίων οὗτος ὁ ὕστερον Τυρνόβου (1819) μετέφρασε καί τό Εὐαγγέλιον εἰς ἀπλούστερον ἰδίωμα διά τας βιβλικὰς ἑταιρείας τῆς Ἀγγλίας, γράφει δέ καί εἰς τό ἰδίωμα τοῦτον γλαφυρῶς»· ἐπισημαίνει δέ ὁ Πορφύριος ὅτι στήν μεταφραστική του ἀπόπειρα ὁ Ἰλαρίων σημείωσε ἐπιτυχία καί ἀπέσπασε τά εὖσημα τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου. Τελικῶς παραθέτει ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς πού ἀπέστειλε ὁ Κ. Οἰκονόμος πρὸς τόν Ἰλαρίωνα στό ὁποῖο ἀναφέρει τά ἑξῆς: «**Σοφέ Ἀρχιμανδρίτα, σᾶς λέγω εἰλικρινῶς ὅτι ὅσον ἡδυνήθη νά καταλάβῃ ἡ ἀσθένειά μου, ἡ μετάφρασις ἐξιέπαινος· λάμπει πανταχόθεν ἡ ἀμφιλαφῆς περί τήν ἱεράν σοφίαν μελέτη σας. Τό ἀκήρατον ὕψος τῶν θεογράφων λογίων εἶναι τῶν εὐνοϊῶν σας ὁ πρῶτιστος σκοπός. Τό κείμενον διαλευκαίνεται μέ εὐκαίρους παραφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἂν καί προστίθενται δικαιολογῶνται ὅμως πολλάκις διά τήν ἀνάγκη τῆς σαφηνείας ὁ τοῦ λόγου χαρακτήρ καθ' ἃς πρεσβεύετε τῆς γλώσσης ἀρχὰς εἶναι σαφῆς, πλούσιος, κυριολεκτικός, ἐμβριθῆς. Ὁ Κύριος Βελιαμούν ἐπεθύμει νά ἦτο ὀλίγον κοινότερος, ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἀπεκρίθην ὅτι ἡ κοινὴ φράσις εἰς τό ἱερόν μας Εὐαγγέλιον δέν πρέπει νά εἶναι πολλά πεπατημένη, διότι ἡ μετάφρασις δέν γίνεται μόνον διά τούς δημῶδεις καί ὅτι προβαινούσης τῆς γλώσσης ἐπὶ τά κρείττω πρέπει νά φροντίζη καί διά τούς μεταγενεστέρους ὁ μεταφραστής. Πανοσιολογιώτατε, τῶν ἱερῶν Μουσῶν ἐραστά καί προστάτα, ζῆθι καί εὐδαιμόνει καί ἀνδρίζου πρὸς στολισμόν τῆς Ἐκκλησίας καί καύχημα τοῦ Γένους μας. Τῆς ὑμετέρας σοφολογιότητος, ἀδελφός καί δοῦλος προθυμότατος. Κων. Οἰκονόμος 1818 Δεκεμβρίου 18».**
- [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὅ.π., σ. 34. [Πρβλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α' σ. 696-697]. Ἀντιρροητικὴ ἀπάντησις «πρὸς τόν ὑπέρμαχον τῆς ἐκχυδαΐσεως τῶν Γραφῶν Ἰλαρίωνα μητροπολίτην Τορνόβου», κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Γ' καί τῆς Συνόδου τό 1823, ἀνέλαβε νά δώσει ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Ματθαῖος ἐξ Αἴνου. Ὁ Ματθαῖος ἔγραψε στόν Ἰλαρίωνα ζητῶντας του νά «παύσῃ συζητῶν καί γράφων ὑπὲρ τῆς εἰς τήν χυδαίαν ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταφράσεως τῶν Γραφῶν». [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὅ.π., τόμ. Β', σ. 337-339 ὅπου καταγράφεται καί ὁλόκληρη ἡ ἐπιστολή τοῦ Κυζίκου Ματθαίου]. Κατὰ τήν πληροφορία πού διασώζει ὁ Marellus καί ἀναπαράγει ὁ Β. Σφυρόερας στό ἔργο του γιά τό Ἰλαρίωνα φέρεται ὅτι ὁ Ἰλαρίων ἴσως νά μετέφρασε καί τραγωδίαι τοῦ Σοφοκλέους. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Συναΐτης ....*», ὅ.π., σ. 242. ὑποσ. 3.]
350. Ἡ συμμετοχή καί ὁ διορισμός τοῦ Ἰλαρίωνα ὡς «θεωροῦ» τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό προσωπική του ἐπιστολή, ὅπου ἀναφέρει ὅτι διορίσθηκε προστάτης τῶν συγγραμμάτων τά ὁποῖα ἐκδίδονται εἰς τύπους καί παράλληλα ζητᾶει ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ νά τοῦ στείλει ἓνα χειρόγραφο τοῦ Χρυσοστόμου μέ καλά σχόλια, συνιστάμενον ἀπό 10-11 τόμους. Τήν ὑπαρξὴ τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ τήν πληροφορήθηκε ἀπὸ τόν γέρο - Καλλιμάχην, πρῶν ἡγεμόνα, ὁ ὁποῖος τό ἤξερε ἀπὸ κάποιον Συναΐτη. Ὁ Ἰλαρίων ὑπόσχεται ὅτι θά στείλει στή Μονὴ πέντε σώματα καί δύο χιλιάδες γρόσια κέρδος. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὅ.π. σ. 15. Πρβλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α', σ. 91-95].

ὅτι αὐτό θά συντελοῦσε στήν μορφωτική, τήν πνευματική καί τήν θρησκευτική ἀναβάθμιση τῶν ὀρθόδοξων Ἑλλήνων.³⁵¹

Ἡ ἀνάμειξή του στό «γλωσσικό ζήτημα»

Ὁ Ἰλαρίων βρέθηκε ἀναμειγμένος καί στό λεγόμενο γλωσσικό ζήτημα. Θά ἦταν πράγματι ἄξιον ἀπορίας ἂν μιά τέτοια δυναμική προσωπικότητα, μέ τόση εὐρύτητα καί πεδίο γνώσεων καί ἀνάλογη πνευματική καλλιέργεια, δέν εἶχε παρακολουθήσει ἢ καί συμμετάσχει στά ἐκπαιδευτικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς.³⁵² Ὅσον ἀφορᾷ στίς ἀπόψεις του ὁ Ἰλαρίων φαίνεται νά ἀνήκει στή συντηρητική μερίδα, ἀλλά ἦταν ἀπό τούς μετριοπαθεῖς.³⁵³ Ἐξέφραζε τή γνώμη του χωρίς νά ὑπερβαίνει τά ἔσκαμμένα, μέ ἐπιστημονικό κύρος καί ἐπιχειρηματολογία, ἀναγνωρίζοντας ἀκόμη καί προτερήματα μεταξύ καί αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων καί συκοφαντῶν του.³⁵⁴

Ὁ λόγιος Στέφανος Κανέλλος, σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Γερμανό διδάκτορα Κάρολον Iken,³⁵⁵ ἀναφέρει ὅτι εἶναι αὐτός πού εἰσηγήθηκε «στόν πατριαρχὴν νά ιδρύσῃ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις λογοκρισίαν ἢ κάλλιον εἶδος censura κατὰ τῶν ἐξ Ἑσπερίας προερχομένων βιβλίων». ³⁵⁶ Ἡ παρατήρηση αὐτῆ τοῦ Κανέλλου στηρίζεται σέ μιά ἀτυχή συγκυρία, στήν κατάκαυση τῶν ἀντιτύπων τοῦ περιοδικοῦ «Στοχασμοὶ Κρίτωνος», ὅπου κατεκρίνοντο ὁ μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος Πρώιος ἀλλά καί ἄλλοι ἀρχιερεῖς τῆς ἐποχῆς γιά τή δῆθεν ἀδιαφορία τους γιά τήν παιδεία καί τά πράγματα πού ἀφοροῦ-

---

351. Σχετικά μέ τό ἱστορικό καί τήν ἀποτυχημένη κατάληξη τῆς ὅλης μεταφραστικῆς προσπάθειας τοῦ Ἰλαρίωνα στό θέμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 134-160.

352. Περὶ τῶν βαθύτερων αἰτιῶν τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κρίσης καί διαμάχης βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 38-56.

353. Στήν προκήρυξή του ὁ Ἰλαρίων, ἐπαινεῖ ἰδιαίτερος –μεταξύ ἄλλων λογίων– τόν Ἀδαμάντιο Κοραῆ, τόν Ἄνθιμο Γαζῆ καί τόν Κωνσταντῖνο Κούμα. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναΐτης ...*», ὁ.π., σ.246].

354. Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναΐτης ...*», ὁ.π., σ. 246. Ἄξιον ἀπορίας, βέβαια, εἶναι πῶς ἐνῶ ὁ Σφυρόερας τόν κατατάσσει στή μερίδα τῶν συντηρητικῶν –ἔστω καί τῶν μετριοπαθῶν– ὁ Ἰλαρίων ταυτόχρονα λαμβάνει «καταδικαστικὴ» ἐπιστολή ἀπὸ τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Πατριαρχείου γιά τόν «ἐκχυδαϊσμό» τῶν Γραφῶν. Ἴσως ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου νά μετέβαλε καί τήν ἀποψη τοῦ Ἰλαρίωνα στό θέμα τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

355. Ὁ Κάρολος Iken εἶναι ὁ ἐκδότης τῶν περιοδικῶν *Λευκοθέα*, *Εὐνομία*, *Ἑλληνίανος*, ἐνῶ μετέφρασε τό περὶ Ἑλλάδος ὑπόμνημα τοῦ 1803 τοῦ Κοραῆ στά Γερμανικά, στό ὅποιο ἐγκωμιάζεται ἡ Ὑδρα.

356. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας...*, ὁ.π., σ. 19, ὑποσ. 4. Πρβλ. καί Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναΐτης...*», ὁ.π., σ. 246 καί ὑποσ. 3.

σαν στό ἔθνος.³⁵⁷ Πίσω ἀπό αὐτή τήν κίνηση θεωρήθηκε ὅτι βρισκόταν ὁ Ἰλαρίωνας καί γι' αὐτό τοῦ ἀσκήθηκε μεγάλη καί ἀνοίκεια κριτική τόσο ἀπό τόν Κοραῆ³⁵⁸ καί τούς συνεργάτες του Ἄνθιμο Γαζῆ καί Κωνσταντῖνο Κούμα ὅσο καί ἀπό τούς Ἑλληνες λόγιους τῆς Γαλλίας. Αὐτοί, ἔχοντας ὡς ἐκφραστικό ὄργανό τους τό περιοδικό «Μέλισσα», στρέφονται ἐναντίον τοῦ Ἰλαρίωνα καί μέ βαρύτατου μάλιστα χαρακτηρισμούς.³⁵⁹

Ὁ Ἰλαρίων καί τό Σχολεῖο τῆς Ὑδρας

Ἡ πνευματική φήμη καί ἡ παιδευτική βαρύτητα τοῦ Ἰλαρίωνος ἦταν τόση μεγάλη, ὥστε νά ἀπευθύνονται σ' αὐτόν καί νά τοῦ ζητοῦν νά ἀποστείλει ἢ νά ὑποδείξει κατάλληλους καί ἱκανούς δασκάλους, μέ ἐπάρκεια γνώσεων –ἐάν τοῦτο ἦταν δυνατό– καί ἄλλων ἐπιστημῶν. Στίς 6 Ἰουνίου τοῦ 1805, ἀνταποκρινόμενος στό αἴτημα τῶν Ὑδραίων,³⁶⁰ ἀποστέλει στήν Ὑδρα τόν Σιναῖτη ἱερομόναχο Μακάριο μετά δύο συστατικῶν ἐπιστολῶν, τῆς μιᾶς πρὸς τόν Βούλγαρι καί τήν ἄλλη πρὸς τό κοινό τῶν Ὑδραίων. Στόν Βούλγαρι γράφει ὅτι προτείνει τόν Μακάριο ὡς διδάσκαλο διότι ἔχει ἀπόλυτη

---

357. Βλ. Δ. Γκίνη – Β. Μέξα, «Κρίτωνος Στοχασμοί», *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', χ.τ.χ., σ. 147-155 ὅπου ἀναδημοσιεύεται τό κείμενο τοῦ φυλλαδίου.

358. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α' (σ. 91-95) ὑπάρχει ἐπιστολή τοῦ Ἰλαρίωνα πρὸς τόν ἀρχιεπ. Σινᾶ καί τή Σύναξη τῶν Πατέρων στήν ὁποία, μεταξύ ἄλλων πρακτικῶν θεμάτων καί ἐξηγήσεων, «...ὀμιλεῖ, [ὅπως ἀναφέρει ὁ Πορφύριος Β'] *περί τοῦ Κοραῆ... ὅτι δῆθεν ἐζήτησεν ὁ Βοναπάρτης παρά τοῦ Κοραῆ τήν ἀπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι λόγους δι' οὓς διηρέθη ἀπό τήν Δυτικήν, ὅτι ὁ Κοραῆς ἀξίως ἑαυτοῦ ἔκαμεν ἀπολογία ἦν ὁ Βοναπάρτης ἔστειλεν εἰς τόν Πάπαν, ζητῶν καί παρ' ἐκείνου τήν ἀπολογία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἄν τοῦτο ἀληθεύη ἀπό τώρα, λέγει, ἀπεφάσισα νά τόν συγκαταριθμήσω (τόν Βοναπάρτη) μέ τόν Μ. Κωνσταντῖνον*». [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 14. Πρβλ. Σινᾶ 2200Α', σ. 91-95].

359. Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναῖτης...*», ὁ.π., σ. 245. Ἡ διαμάχη τῶν Κοραϊστῶν μέ τόν Ἰλαρίωνα προκλήθηκε, καθὼς φαίνεται, λόγω τῆς μετάφρασης τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Ἀργυράκη ὁ Ἰλαρίων κάνει λόγο περὶ τοῦ Οἰκονόμου σχετικά μέ τή μετάφραση καί ἀναφέρει ὅτι ἀνέλαβε τήν μεταφραστική προσπάθεια κατά τή συμφωνία τοῦ αἰοιδήμου Βελιαμούν. Ἐπιστρέφοντας αὐτός (ὁ Βελιαμούν) ἀπό τή Σμύρνη ζήτησε μερικά τετράδια ἀπό τόν Ἰλαρίωνα. Τό κοραϊκόν κόμμα τῆς Σμύρνης διέβαλε τή μετάφραση τοῦ Ἰλαρίωνα, διότι καί οἱ κοραϊστές εἶχαν ἐπιχειρήσει νά μεταφράσουν τήν Ἀγία Γραφή, ἡ ὁποία ὁμως δέν ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας. Τήν μετάφραση τῶν κοραϊστῶν τό Πατριαρχεῖο τήν παρέπεμψε στόν Ἰλαρίωνα πρὸς διόρθωση. Τό γεγονός αὐτό καθὼς καί οἱ μεταφραστικές παρεμβάσεις τοῦ Ἰλαρίωνα πυροδότησαν τή γνωστή διαμάχη. [Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 35. Πρβλ. Σινᾶ. ὑπ' ἀριθμ. 2200Α' σ. 696-697].

360. Γιά πληρέστερη ἐνημέρωση σχετικά μέ τήν κοινωνική, τήν ἠθική καί τήν ὑλική προσφορά τοῦ Ἰλαρίωνος στοὺς Ὑδραίους βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναῖτης...*», ὁ.π., σ. 235-236 καί Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναῖτης...*, ὁ.π., σ. 57-61.

έμπιστοσύνη στή μόρφωσή του, τήν ικανότητά του στό νά κηρύττει τόν λόγο τοῦ Θεοῦ,³⁶¹ ἀλλά καί γιά τό γεγονός ὅτι εἶναι σεμνός καί ικανός διδάσκαλος «ἄνδρας μέ ἦθη χρηστά, μέ ἀρετήν καί μέ μάθησιν».³⁶² Στό κοινό τῶν Ὑδραίων προτείνει νά δείξουν προθυμία στό νά συστήσουν καί ἕτερο σχολεῖο, ἐκτός ἀπό τό στοιχειῶδες, κατά πᾶσα πιθανότητα ἀνώτερο-μέσο σχολεῖο.³⁶³

Από ἐπιστολή πού ἀπηύθυναν (τόν Αὐγούστο τοῦ 1815) οἱ προεστῶτες τῆς Ὑδρας πρὸς τόν Ἰλαρίωνα Σιναῖτην στήν Κωνσταντινούπολη,³⁶⁴ ἀλλά καί ἀπό τήν ἀπαντητική προτροπή τοῦ Ἰλαρίωνα³⁶⁵ διαφαίνεται ὀλοκάθαρα ὅτι εἶχε ὄχι μόνο τίς κατάλληλες διασυνδέσεις καί γνωριμίες γιά τήν ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος, ἀλλά τή διορατικότητα καί τό ἀνύστακτο ἐνδιαφέρον γιά τή συνέχιση τοῦ Σχολεῖου τῆς Ὑδρας³⁶⁶ καί τή διάδοση τῆς παιδείας.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Ἰλαρίωνος δέν περιορίσθηκε μονάχα στή νῆσο τῆς Ὑδρας, ἀλλά ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Χαρακτηριστικά ἀναφέρουμε τό νησί τῆς Νάξου, ὅπου, κατόπιν παρακλήσεως τῶν προεστῶν τοῦ νησιοῦ, ἐπεξεργάσθηκε γλωσσικά τή συλλογή τῶν ἐθίμων καί τῶν παλαιῶν νόμων τῆς νήσου. Αὐτός, λοιπόν, σέ συνεργασία μέ τούς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους Ναξίους ἀφοσιώθηκε στό ἔργο καί, σεβόμενος τά τοπικά νόμιμα ἔθιμα, τά βελτίωσε, τά διασάφησε, τά ταξινομήσε καί τά κατέγραψε σέ κώδικα ὁ ὁποῖος ἐπικυρώθηκε τό 1810.³⁶⁷

---

361. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 18.

362. Βλ. Αντωνίου Λιγνοῦ, *Ἱστορία τῆς Νήσου Ὑδρας*, τόμ. Β', Αθήναι 1964, σ. 253-255.

363. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναῖτης...*, ὁ.π., σ. 64.

364. Ἡ ἐπιστολή ἀφορᾷ στήν «εὕρεσιν διδασκάλου ἐντελοῦς εἰς τά γραμματικά, μακρόν τό φρόνημά του καί τῆς διαγωγῆς του ποτέ, ἐστολισμένον μέ καλά ἦθη καί ἄριστον εἰς τήν νέαν παράδοσιν. Ἐάν δέ κατέχη καί ἄλλη τινά ἐπιστήμην φιλοσοφικήν, θέλει εὐαρεστήσῃ ἡμᾶς περισσότερο καί τόν ἑαυτόν του θέλει ἐνδείξῃ ὑποληπτικώτερον». [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 19].

365. Ὁ Ἰλαρίων, ἀπαντῶντας στοὺς Ὑδραίους (τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1819) «συνιστᾷ τῶν ἐν Βλαχία σπουδάσαντα συμπολίτην τῶν Ἐλευθέρων Μπίκαν, ὅστις ἐπιθυμεῖ νά συμπληρώσῃ τὰς σπουδὰς του ἐν Ἑσπερία» καί τοὺς προτρέπει νά ικανοποιήσουν τήν ἐπιθυμία του γιά μελλοντικό δικό τους ὄφελος, «ἵνα ἔχῃ βραδύτερον σχολάρχην ἐκλεκτόν». [Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 19].

366. Κατά τά ἔτη 1750-1770, λειτουργοῦσαν ἀρκετά ἀξιόλογα ἐκπαιδευτικά καταστήματα στό νησί τῆς Ὑδρας, στά ὁποῖα δίδαξαν μεγάλες μορφές τῆς ἐκπαίδευσης, ὅπως ὁ Απόστολος ὁ Ἐφέσιος (1750-1770), ὁ Γαβριήλ ὁ Σπαρτιάτης (1770-1776), ὁ λόγιος Ἐπιφάνιος Δημητριάδης ἀπὸ τῆ Σκιάθου, ὁ Γρηγόριος Ξανθόπουλος κ.ἄ. Τήν περίοδο τῆς ἐπαναστατικῆς διεκδίκησης τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων τά σχολεῖα εἶχαν διακόψει τή λειτουργία τους, τήν ὁποῖα συνέχισαν μέ τή δημιουργία τοῦ πρώτου ἐλευθέρου ἀνεξάρτητου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

367. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναῖτης...*, ὁ.π., σ. 61.

Σημαντική επίσης είναι ή προσφορά του Σιναΐτη ιερομονάχου και στην οργάνωση της Μεγάλης Πατριαρχικής Σχολής του Γένους. Συνέβαλε σημαντικά στην επάνδρωση και τή λειτουργία της Σχολής. Κατόπιν έντολης της έφορείας της Σχολής ήρθε σέ έπαφή μέ τούς ενδιαφερόμενους και τούς ύποδεδειγμένους από αυτή διδασκάλους, πολλοί από τούς όποιους ήταν φίλοι του, μέ σκοπό νά τούς παρακαλέσει νά αποδεχθούν τήν πρόσκληση νά έλθουν στην Κωνσταντινούπολη και νά διδάξουν. Η απόστολή του αυτή δέν στέφθηκε μέ απόλυτη έπιτυχία, διότι ό μέν Βαρδαλάχος δέν ήταν διαθέσιμος, αφού ήταν διευθυντής της Σχολής του Βουκουρεστίου ως διάδοχος του Λάμπρου Φωτιάδη, ό δέ Νεόφυτος Δούκας, ό όποιος τήν περίοδο αυτή δίδασκε και ασκούσε τά έφημεριακά του καθήκοντα στό Σχολείο της Βιέννης, ενώ έπιθυμούσε νά ανταποκριθεί θετικά στην παράκληση του φίλου του δέν τά κατάφερε, λόγω της δυσκολίας των συγκοινωνιών τήν ταραγμένη εκείνη περίοδο.

Ένας άλλος σπουδαίος τομέας στον όποιον διακρίθηκε ό Σιναΐτης Ίλαρίων είναι αυτός της συγγραφής. Της συγγραφής όχι μέ τήν έννοια ενός αυτόνομου συγγραφικού πονήματος, αλλά μέ τή συμμετοχή, σέ πολλές περιπτώσεις άφανή, μή καταγεγραμμένη, στην τελική σύνταξη κάποιων κειμένων. Τό γεγονός αυτό της μερικής συνεργασίας του, αλλά και ή θεματολογία μέ τήν όποία άσχολήθηκε δέν είναι ίκανή νά του προσδώσει τόν τίτλο του συγγραφέα. Μπορεί νά «συνέβαλεν εις τήν προετοιμασίαν της Κιβωτού, αλλά δέν δύναται νά θεωρηθῆ ως καθ' αυτό λεξικογράφος...». Μπορεί νά «έξεπόνησε τήν μετάφρασιν της Καινης Διαθήκης εις τήν νεοελληνικήν και έπεσάτησε της μεταφράσεως της Παλιās Διαθήκης, μέρη της όποιας έξεπόνησεν ό ίδιος, αλλά ό μεταφραστής δέν θεωρείται συγγραφέυς. Ήτο κυρίως προγραμματιστής μεγάλων έργων». ³⁶⁸ Τά υπόλοιπα γραπτά του Ίλαρίωνα ποικίλλουν ως προς τή μορφή και τόν χαρακτηρισμό τους. Έτσι λοιπόν διασώζονται γραπτά μέ τή μορφή ύπονμνημάτων, εκθέσεων, προκυρήξεων και έπιστολών. ³⁶⁹ Η μελέτη όλων αυτών των έργων

---

368. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ίλαρίων Σιναΐτης...*, ό.π., σ. 161.

369. Ένδεικτικά αναφέρουμε: α) Η προκήρυξις περί της Κιβωτού, β) Προλεγόμενα εις τήν Κιβωτόν, γ) Έγκύκλιος περί της τυπογραφίας, δ) Έκθεσις περί της διαθέσεως της τυπογραφίας και της εις τύπους εκδόσεως των Αγίων Γραφών, ε) Άπολογία περί της μεταφράσεως, στ) Έπιστολή προς τήν Βρετανικήν Βιβλικήν Έταιρείαν, ζ) Έπιστολή προς τόν Η. D. Leevens, η) Έγκύκλιος περί διαθέσεως και ευταξίας των λογαριασμών των ιερών εκκλησιών των εν τῆ έπαρχία Τυρνόβου, θ) Περί καταστάσεως της περιουσίας Τυρνόβου προς τόν Πατριάρχην Άνθιμον. Αναλυτικότερα περί του περιεχομένου και του σχήματος

ἀναδεικνύει τὸν Ἰλαρίωνα ὡς ἄνθρωπο δράσεως, πού ἀγωνιᾷ καί ἐνδιαφέρεται νά βοηθήσει στήν ἐπίλυση τῶν πολλῶν καί μεγάλων προβλημάτων πού ταλανίζουν τήν ἐποχή του. Φανερόνει, ἐπίσης, ἄνθρωπο ἰδιαίτερα μορφωμένο, μέ συγκροτημένη σκέψη, μεγάλη κριτική καί διορατική ἰκανότητα, γνήσιο καί μέ ἄνεση στή διατύπωση τῶν σκέψεών του.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1821 ὁ Ἰλαρίων ἐξελέγη «διά τήν αὐτοῦ παιδείαν»³⁷⁰, σύμφωνα μέ τόν Κωνσταντίο, μητροπολίτης Τυρνόβου (ἢ Τυρνόβου), καί χειροτονήθηκε στό Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ Προδρόμου στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1821 ἀπό τόν μητροπολίτη Νικομηδείας Πανάρετο, παρά τίς καταβαλόμενες ἀπό τόν ἴδιο προσπάθειες νά ἀποτρέψει τό γεγονός. Παρ' ὅλες τίς δυσκολίες,³⁷¹ ὅμως, κατὰ τήν ἀρχιερατική διακονία του στό Τύρνοβο, ἀγωνίστηκε γιά τήν πνευματική καί τή μορφωτική ἀναγέννηση τοῦ ποιμνίου του.

Ἐνδιαφέρον ἔδειξε, ἐξ ἀρχῆς, γιά τήν ἐπανίδρυση³⁷²-ἐπαναλειτουργία τῆς Σχολῆς τοῦ Τυρνόβου προκειμένου νά παράσχει ἐκπαίδευση καί μορφωτική ἀναζωογόνηση ὄχι μόνο στούς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας του ἀλλά καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς καί ταυτόχρονα νά τονώσει τήν ἐθνική συνείδηση, ὄχι μόνον τῶν πολλῶν Ἑλλήνων πού κατοικοῦσαν ἀκόμη στήν πόλη ἀλλά καί τῶν Βουλγάρων. Σπουδαῖος διδάσκαλος τῆς Σχολῆς αὐτῆς διετέλεσε, μέ μεγάλο πνευματικό ἔργο καί ἐκπαιδευτική προσφορά, ὁ Στέφανος Μιχαήλ. Ὁ Ἰλαρίων ὅμως ἐργάσθηκε καί γιά τήν ἴδρυση σΣχολείων καί σέ ἄλλες περιοχές μακρύτερα ἀπό τήν ἔδρα τῆς ἐπαρχίας του. Ἔτσι, πολλά καί ἀξιόλογα σχολεῖα σέ ἄλλες ἐπαρχιακές πόλεις κτίστηκαν μέ τήν ἀμέριστη συμπαράσταση καί τή βοήθειά του. Τά σχολεῖα λειτουργοῦσαν καί συντηροῦνταν ἀπό τίς εἰσφορές διαφόρων, μεταξύ τῶν ὁποίων πρῶτοι ἦταν οἱ μητροπολίτες Τυρνόβου Ἰλαρίων (2.650 γρόσια), ὁ Ἐφέσου Μακάριος (1.500 γρόσια) καί Δράμας Διονύσιος (1.500 γρόσια). Ἀξιόλογα ποσά γιά τήν εὐρρυθμη καί ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῶν σχολείων προσέφεραν καί διάφοροι

τῶν ἔργων αὐτῶν τοῦ Ἰλαρίωνα βλ. στη διατριβή τῆς Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 161-181.

370. Βλ. Κωνσταντίου Α' (τοῦ ἀπό Σιναίου), «Ἑλλάσσονες διατριβαί», ὁ. π. σ. 163.

371. Περί τῶν προβλημάτων πού ἀντιμετώπισε ὁ Ἰλαρίων, τό χρονικό τῆς ἐκθρόνισης καί ἐπανενθρόνισής του στή μητροπολιτική ἔδρα τοῦ Τυρνόβου, καθώς καί τή φυλάκισή του βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναΐτης...*», ὁ.π., σ. 248-249. Περισσότερα γιά τήν ἐκθρόνιση καί ἐπανενθρόνιση τοῦ Ἰλαρίωνα βλ. στό: Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 81-89 καί 105-120.

372. Ὁ Σφυρόερας διατυπώνει λόγο γιά ἴδρυση Σχολῆς. [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «*Ἰλαρίων Σιναΐτης...*», ὁ.π., σ. 249], ἀλλά –ὅπως εἶναι γνωστό– ἡ Σχολή λειτουργοῦσε ἀπό τόν 18ο αἰ. Ἡ δεύτερη ἐπαναλειτουργία συντελέσθηκε τό 1836.

πρόκριτοι.³⁷³ Ἐκτό, ὅμως ἀπό τήν ἰδιωτική προσφορά, ὁ Ἰλαρίων ὄρισε καί τήν ὑποχρεωτική εἰσφορά τριῶν κεντρικῶν ἐνοριῶν τοῦ Τυρνόβου, τῆς Παναγίας, τῆς Αναλήψεως καί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἀργότερα βέβαια καί ἄλλες ἐνορίες κλήθηκαν ἀπό τόν Ἰλαρίωνα νά σηκώσουν τό βάρος τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων.³⁷⁴

Ἡ Μπουλάκη-Ζήση μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ προσφορές αὐτές τῶν ἐνοριῶν δέν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητες.³⁷⁵ Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι στά σχολεῖα πού λειτουργοῦσαν στό Τύρνοβο δέν διδάσκονταν μονάχα τά ἑλληνικά μαθήματα. «Εἰς στό Σβιστώβ ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῆς λειτουργίας ἑνός κοινοῦ σχολείου καί ἑνός σλαβονικοῦ ἐκ τῶν ὁποίων τό πρῶτον πρέπει νά ἐδίδασκεν ἑλληνικά τό δέ δεύτερον βουλγαρικά καί σλαβονικά».³⁷⁶ Σχολεῖα λειτουργοῦσαν στό Λέσκοβετς καί Πρίσοβ, ἐνῶ στίς πόλεις ὅπου δέν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα σύστασης καί λειτουργίας σχολείων «οἱ ἱερεῖς, ὅσοι τουλάχιστον λόγῳ σχετικῶς ἐπαρκοῦς μορφώσεως ἠδύναντο, προσέφεραν στοιχειώδη διδασκαλίαν γραφῆς καί ἀναγνώσεως εἰς τόν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας ἐνῶ διά τὰς πλουσιωτέρας οἰκογενείας ὑπῆρχον οἰκοδιδάσκαλοι».³⁷⁷

Ἐπιπλέον, μερίμνησε γιά τή σύνταξη γραμματικῆς τῆς βουλγαρικῆς γλώσσας καί συνάμα φρόντισε νά μεταφραστεῖ στή Βουλγαρική ἢ Καινή Διαθήκη,³⁷⁸ προσφέροντας βοήθεια καί ὠθηση μοναδική στήν πνευματική καί τήν ἐκπαιδευτική πορεία. Ἡ συμβολή τοῦ Ἰλαρίωνα στήν πνευματική καί τήν μορφωτική ἀναγέννηση τῆς Βουλγαρίας ἦταν μεγάλη καί σημαντική. Τῆ σημαντική αὐτή προσπάθεια καί τό ἀμερόληπτο τῶν κινήσεων του μποροῦμε νά διακρίνουμε στά λόγια τοῦ Βασιλείου Ἀπρίλωφ, ἑνός ἀπό τούς μακίηνες τῆς βουλγαρικῆς παιδείας, ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στόν Ἰλαρίωνα λέει: «Ἀνεδείχθη ἀληθινός ποιμήν, ἄνθρωπος λόγιος καί ἰκανός. Ἄν καί δέν ἦτο Βούλγαρος ἐνδιεφέρετο μεγάλως διά τήν μόρφωσιν καί παιδείαν των Βουλγάρων... Ἐάν οἱ μητροπολίται οἱ ἀποστελλόμενοι εἰς ἐπαρχίας μέ πλειονότητα βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ

---

373. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τούς: Παρασκευᾶ Χατζηλέκα (2.500 γρόσια), Δημήτριο Πρωτοππαπᾶ (1000 γρόσια), Εὐστάθιο Χατζηνικολάου (1.000 γρόσια), Πέτρο Στόγιο (500 γρόσια). [Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὅ.π., σ. 91].

374. Οἱ ἐνορίες αὐτές ἦταν: α) τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καί τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ μέ τήν ἐντολή νά προσφέρουν ἐκάστη 200 γρόσια γιά τό σλαβονικό καί 120 γιά τό κοινό σχολεῖο, καί β) τῆς βλαχόφωνης τοῦ ἁγίου Δημητρίου. [Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὅ.π., σ. 93].

375. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὅ.π., σ. 92.

376. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὅ.π., σ. 93.

377. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὅ.π., σ. 94.

378. Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὅ.π., σ. 249.

είχαν ἀρετάς τοῦ ποιμένος τούτου, οἱ Βούλγαροι δέν θά ἐπεθύμουν τίποτε περισσότερο». ³⁷⁹

Ἄλλες σημαντικές γιά τή μορφωτική ἀλλά καί τήν κατάσταση τῆς υγείας τοῦ Ἰλαρίωνα εἶναι καί οἱ πληροφορίες πού ἀντλοῦμε ἀπό τήν ἀχρονολόγητη ἐπιστολή πού περιέχεται στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200A' καί στίς σ. 275-277. Ἡ ἐπιστολή ἀπευθύνεται ἀπό τόν Ἰλαρίωνα πρὸς τήν Ἱερά Σύναξη τῶν πατέρων διά τῆς ὁποίας ζητᾶ τό Μετόχι πού ἔχει ἡ Μονή στό Ρίμνικο. Ἀπό τήν ἐπιστολή συμπεραίνεται ὅτι ὁ συντάκτης τῆς εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή Μονή γιά νά σπουδάσει καί τώρα, ἀφοῦ ἔμαθε «ὀλίγην φιλοσοφίαν θέλει πάλιν νά ἐπιστρέψῃ εἰς τό Μοναστήριον καί ἐπειδή οὔτε γραμματεὺς δύναται νά γίνῃ διότι πάσχει ἀπό τό στήθος, οὔτε ταξειδιώτης διότι δέν δύναται νά ἰππεύῃ, ζητεῖ τό Ρίμνικον». ³⁸⁰ Τελικά, ὁ Ἰλαρίων κοιμήθηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1838. ³⁸¹

1.3.5 Ἱερεμίας ὁ Κρής, διδάσκαλος

Ὁ Ἱερεμίας, ³⁸² ἔπειτα ἀπό μιά μακρά διαδρομὴ διακονίας σέ διάφορα Μετόχια τοῦ Σινᾶ, ³⁸³ βρῖσκεται στό κεντρικὸ Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας (τὴν 1η Μαρτίου

---

379. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 224.

380. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π., σ. 22. Πρβλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200A' σ. 275-277.

381. Ὁ Κωνσταντῖος στίς «Ἑλλάσσονες Διατριβαί» σημειώνει ὅτι ὁ Ἰλαρίων κοιμήθηκε τό «1836 ἔτει, τέσσαρας πρὸς τοῖς δέκα χρόνοις τῆς ἐκεῖσε προστάς Ἐκκλησίας». [Βλ. Κωνσταντίου Α' (τοῦ ἀπὸ Σιναίου), «Ἑλλάσσονες Διατριβαί», ὁ.π., σ. 163]. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφή πού τέθηκε ἐπάνω στό μνημα του, ἡ ὁποία καταδεικνύει τό πνευματικὸ μέγεθος τοῦ ἀνδρός. Καταγράφεται λοιπόν: «Μάτην, ὦ λίθε, τήνδε καλύπτεις κίνιν / Ἰλαρίωνος Σιναΐτου / τοῦ σοφοῦ τε ἀρχιερέως Τυρνόβου. / Τὴν δέ αὐτοῦ ψυχὴν οὔποτε κρύψεις. / Λαβὼν γάρ αὐτὴν εἰς χεῖρας ὁ Δεσπότης / ταῖς τῶν δικαίων συναρίθμησε χορεῖες. / Ἐν ἔτει ἀωλῆ' Φεβρουαρίου ἡ'». [Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἰλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 119].

382. Περὶ τοῦ Ἱερεμῖα γνωρίζουμε τόν τόπο τῆς καταγωγῆς του ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης. Τὴ σχετικὴ ἡμερομηνία πού ἀφορᾶ στήν ἐγκαταβίωσή του στή Μονή τοῦ Σινᾶ τὴν ἀντλοῦμε ἀπό τόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2215A' σ. 112, ὅπου ἀναγράφεται ὅτι προσῆλθε στό Μοναστήρι γιά ἐγκαταβίωση τό 1733 μ.Χ.

383. Ἡ ἱστορικὴ διαδρομὴ καί διακονία τοῦ Ἱερεμῖα σέ διάφορα Μετόχια τοῦ Σινᾶ, ὅπως περιγράφεται ἀπό τοὺς Σιναΐτικὸς Κώδικες ἀποκαλύπτεται ἰδιαιτέρως ἀξιόλογη, ἀλλὰ καί καταδεικνύει τὰ πολλαπλά χαρίσματα τοῦ Σιναΐτη ἱερομονάχου. Πιὸ συγκεκριμένα, τό 1741 ἐστάλη ἀπὸ τὴ Μονή στό Σιναΐτικὸ Μετόχι τῆς Θεσσαλονίκης μαζί μέ ἕναν ἐπίσης ἱερομ. Γεράσιμο καί ἕνα διάκονο ὀνόματι Μελέτιο (Κρητικὸς) καί τοὺς Διονύσιο καί Γεργάσιο (πιθανόν μοναχοὺς). [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197A, σ. 375, φ. 186β]. Στό Μετόχι τῆς Θεσσαλονίκης παραμένει καί τό ἔτος 1742 –ὅπως ἀναφέρεται σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἴδιου κώδικα– στόν ὁποῖο μάλιστα ἀποκαλεῖται καί πρωτοσύγκελλος. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197A, σ. 377 καί 187β]. Σύμφωνα μέ τὴν μαρτυρία τοῦ ἐπίσης ἀνεκδ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198 [φ.110 καί 128] ὁ

1764) όπου και προσφέρει τις υπηρεσίες του. Τήν ἴδια περίοδο –τόν Μάρτιο τοῦ 1764– ἀναχώρησε γιά τή Νεμτζία, δηλαδή τήν Αὐστροία,³⁸⁴ καί τό Μπελιγράδι.³⁸⁵ Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1772 –σύμφωνα μέ ἐπιστολή του– βρέθηκε στή Βιέννη, ὅπου σκόπευε νά προβεῖ στήν ἔκδοση τῆς «Κλίμακας» τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου. Ὅμως, ἀναγκάστηκε νά ἀναβάλει τήν ἔκδοση, διότι συνέβησαν διάφορα γεγονότα.³⁸⁶ Τελικά δύο ἔτη ἀργότερα στή Βενετία κατόρθωσε νά τήν τυπώσει, ἀφοῦ τή μετέφρασε «κομψότερον καί εὐπρεπέστερον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τήν κοινοτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον».³⁸⁷

Ἱερεμίας παραμένει οἰκονόμος τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου Θεσσαλονίκης καί κατά τά ἔτη 1746-1748. Τό ἔτος αὐτό (1748) ἐπιστρέφει στή Μονή ὅπου δίνει λεπτομερή ἀναφορά τῶν ἐργασιῶν στά μετόχια τῆς Μακεδονίας καί τῶν ἐξόδων πού ἔκανε. Εἰδικότερα, ἐκτός ἀπό τήν ἐκ θεμελίων ἀνακαίνιση τοῦ Μετοχίου Θεσσαλονίκης, ἐπισκεύασε καί τά μετόχια στίς Σέρρες, στή Βέροια, καί τή Νάουσα. Ἐπιπλέον ἔκτισε καινούργιο μετόχιο στή Δοϊράνη. Ὁλοκληρώνοντας ὁ ἄγνωστος γραφεύς τοῦ κώδικα μνημονεύει χαρακτηριστικά: «ὁ Θεός συγχωρήσοι τοὺς γονεῖς του, ὅπου ἐκοπίασε». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α, σ. 128]. Τό ἐπόμενο ἔτος (1749) ἀποστέλλεται ἐκ νέου στήν Θεσσαλονικη μαζί μέ δύο Κρητικούς διακόνους Σιναΐτες τόν Χρῦσανθο καί τόν Γερμανό. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197Α, σ. 392, φ. 195] Φαίνεται ὅτι μέ ἔδρα τό Μετόχιο τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἱερεμίας κινεῖται καί διακονεῖ σέ διάφορες περιοχές ὅπως στή Σινώπη τοῦ Πόντου καί γενικά στή Μαύρη Θάλασσα [ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Σινᾶ 2198Α, σ. 173]. Τό 1760 συνεχίζει νά διακονεῖ στή Β. Ἑλλάδα ἀφοῦ ἀποστέλλει ὀνόματα ἀπό τήν ἐπαρχία καί τήν πόλη τῶν Σερρών στή Μονή γιά μνημόνευση [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2216Α, φ. 225β] πιθανόν ἕως τό 1761 ὅποτε ἐπιστρέφει στήν Μονή καί ἐκ νέου δίδει ἀναφορά γιά τά ἔξοδα ἀλλά καί τίς ἐργασίες οἱ ὁποῖες εἶναι ἐνδιαφέρουσες: Ἀνακαίνισε σημαντικά τό Μετόχιο μέσα στή Θεσσαλονικη, ἐνῶ ἀγόρασε καί «τόπον ὅπου ἦτον ἀνάγκη νά παρθῆ κοντά εἰς τό μετόχιον διά / νά μή τό πάρη ἄλλος κανεῖς». Ἐργάστηκε γιά τήν κατοχύρωση τοῦ Μετοχίου τοῦ χωριοῦ Τζίτζου Σερρών, ἐνῶ ἀνακαίνισε ὅλη τήν περιοχὴ τοῦ Μετοχίου ἐντός τῆς πόλεως τῶν Σερρών. Καινούργια μετόχια συγκρότησε στή Βερροια, στή Γαλάτιστα (νέον μετόχιον μέ ἐλιές καί συκαμιές) ἀλλά καί στό Μελένικο, ἐνῶ ἀνακαίνισε καί τό Μετόχιον τῆς Ναούσης. [Βλ. Σινᾶ 2198Α, σ. 210 καί 264]. Τό ἔτος 1763 δραστηριοποιεῖται στό Σιναΐτικό Μετόχιο τῆς Τζουβανίας στό Κάιρο ἀπό τό ὁποῖο ὡς Δικαῖος τῆς ἐν Τζουβανία Συνάξεως ἀποστέλλει ἐπιστολή στόν Δικαῖο τοῦ Σινᾶ παπα-Μωυση. [Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ.ἀριθμ. 2, ἐπιστ. χ. ἀρ.]

384. Κατά τόν Ἀμάντο «ἡ Νεμτζία εἶναι ἡ Αὐστροία, ἣτις ἐλέγετο κάποτε καί Γερμανία». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 86, ὑποσ. 1].

385. Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2197 (σ. 418) ὅπου καταγράφεται τό «ταξειδῖον» τοῦ διδασκάλου Ἱερεμῖα. «Ταξειδία» ὀνομάζονταν οἱ ἱεραποδημίες τῶν Πατέρων μέ διπλό σκοπό, τή διευθέτηση τῶν μοναστηριακῶν ὑποθέσεων καί τή σύναξη χρημάτων ὑπέρ τῶν σκοπῶν τῆς Μονῆς. Στά «ταξειδία» αὐτά οἱ Πατέρες μαζί τους ἐλάμβαναν διάφορα ἱερά λείψανα καί κειμήλια. [Πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 85].

386. Ἐξαιτίας τῶν συκοφαντιῶν ἐνός Ἀθανασίου Ντρούγγου –πού ἦταν ἐφημέριος τῆς καπέλας Σέρρων στή Βιέννη– ὁ Ἱερεμίας συνελήφθη, φυλακίστηκε καί τελικά παραδόθηκε στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι θά τόν ἐκτελοῦσαν, ἐάν δέν παρενέβαινε κάποιος ὀνόματι Μιχαλάκης. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α', σ. 136-140. Πρβλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὁ.π. σ.20].

387. Βλ. τόν πλήρη τίτλο τῆς νέας ἔκδοσης τῆς «Κλίμακος»: «Ἡ νέα Κλίμαξ μεταφρασθεῖσα τέως κομψότερον καί εὐπρεπέστερον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τήν κοινοτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπό Ἱερεμίου Ἀρχιμανδρίτου Σιναΐτου τοῦ Κρητός. Καί ἤδη τό πρῶτον τύποις

Τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 1784 ὁ Ἱερεμίας ἐπιστρέφει στὴ Μονὴ Σινᾶ φέρνοντας ἐκτός τῶν ἄλλων ὑλικῶν ἀγαθῶν καί προσκυνητάρια³⁸⁸ τυπωμένα, τὰ ὅποια ὁ ἴδιος εἶχε προλογίσει³⁸⁹ καθὼς καί τὴν «Κλίμακα».³⁹⁰ Τὴν ἴδια χρονιά ἀναλαμβάνει τὴ θέση τοῦ «Δικαίου»³⁹¹ τῆς Μονῆς. Στὴν ὑψηλὴ διοικητικὴ αὐτὴ θέση πρέπει ὁ Ἱερεμίας νὰ παρέμεινε περὶ τὰ δύο χρόνια, διότι τὸ 1786 τὸν συναντάμε στό Λιβόρνο, ὅπου ἐξυπηρετεῖ τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία ὡς ἐφημέριος.³⁹² Μερικὰ ἔτη ἀργότερα (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1790-1794) διετέλεσε γιὰ ἀπροσδιόριστο χρονικὸ διάστημα Ἡγούμενος-Μετοχιάρχης στό Σιναϊτικὸ Μετόχι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.³⁹³

ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ μακαρίτου Ἀναστασίου Μόσχα Μοσκοπολίτου. Ἐνετίσι 1774». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὅ.π., σ. 87].

388. Τὰ μνημονευόμενα νέα προσκυνητάρια ἴσως εἶναι -κατὰ τὸν Ἄμαντο-, «ἡ δευτέρα ἔκδοσις τῆς Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ, τῆς ὁποίας ὁ τίτλος ἔχει ὡς ἐξῆς: Περιγραφή ἱερά διηγουμένη συντόμως καί περιληπτικῶς τὰ ἐπισημότερα τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ μεγαλεῖα τυπωθεῖσα τῇ προτροπῇ καί δαπάνῃ τοῦ πανιερωτάτου καί Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου Ἁγίου Μπελιγραδίου κυρίου κυρίου Σωφρονίου Σιναΐτου τοῦ ἐκ τῆς περιφήμου πόλεως καί νήσου Χίου. Ἐνετίσι 1768». [Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὅ.π., σ. 87].
389. Στόν πρόλογο ὑπογράφει ὡς ἐξῆς: «Ἱερεμίας ἀρχιμανδρίτης, ὁ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης». [Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὅ.π., σ. 87].
390. Ἡ «Νέα Κλίμακα» εἶναι παράφρασις στὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα τοῦ πρωτοτύπου ἔργου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου μέ σχολιασμό τοῦ ἴδιου τοῦ Ἱερεμίας. [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τὸ Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὅ.π., σ.180].
391. Ὁ «Δικαῖος» ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀρχιεπίσκοπο ὅταν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ Μονὴ καί προΐσταται τῆς Συνάξεως τῶν πατέρων. Σέ περίπτωσι χηρείας τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου ὁ «Δικαῖος» ἔχει τὴν ὑποχρέωσι νὰ συγκαλέσει τὴ συνέλευσι τῆς ἀδελφότητος πρὸς ἐκλογὴ νέου ἀρχιεπισκόπου.
392. Τίς πληροφορίες αὐτές ἀντλοῦμε ἀπὸ ἐπιστολὴ τὴν ὁποία ἀποστέλλει (μέ ἡμερομηνία 13 Νοεμβρίου τοῦ 1786) στόν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Κύριλλο, στόν ὁποῖο ἐκθέτει καί τοὺς λόγους ἐνεκα τῶν ὁποίων ἀναγκάσθηκε νὰ ἀναχωρήσει καί νὰ λάβει τὴ θέση τοῦ ἐφημερίου στό Λιβόρνο. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α, σ. 135-136. Πρβλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὅ.π., σ. 19]. Καί σέ ἄλλη ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ δικαιολογεῖ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὴ Μονή. Προσκαλούμενος δέ νὰ ἐπιστρέψει ἀναφέρει ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ πράξει τοῦτο διότι ἀγαπᾷ τὴν μετάνοιά του. Ἐπειδὴ ὁμως ἔχει ἀνάγκη νὰ τελειοποιηθεῖ στὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα παρακαλεῖ τοὺς πατέρες νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ διαμείνει πέντε μῆνες ἀκόμη στὴν Πίζα. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α' σ. 278-280. Πρβλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὅ.π., σ. 23]. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἔχει γραφεῖ τὴν περίοδο πού ἦταν ἐφημέριος στό Λιβόρνο, δηλαδὴ τὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὸ 1786.
393. Ὁ Ἱερεμίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Κυρίλλου τοῦ Κρητός ἀποστέλλει ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Μετόχι τῆς Κπόλεως στό ὁποῖο ὑπηρετοῦσε ὡς ἡγούμενος πρὸς τοὺς πατέρες τῆς Μονῆς στό Σινᾶ μέ τὴν ὁποία προτρέπει νὰ ἐκλέξουν τὸν κατάλληλο γιὰ ἀρχιεπίσκοπο. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὸ 1790 (ἔτος θανάτου τοῦ Κυρίλλου) καί ὁπωσδήποτε πρὶν τὸ 1794 (τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ὁποίου χειροτονήθηκε ὁ Δωρόθεος Β' ὁ Βυζάντιος, ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ). Ἐπομένως, ὁ Ἱερεμίας ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1790-1794 διακονοῦσε στὴν Πόλη ὡς ἡγούμενος στό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2200Α', σ. 133. Πρβλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων...*, ὅ.π., σ. 18-20].

Τόν Απρίλιο τοῦ 1800 ὁ Ἱερεμίας βρισκόταν στήν κεντρική Μονή τοῦ Σινᾶ καί μά-
 λιστα ἀνήγειρε κάποιο μετόχιο καί διακόσμησε τήν ἐκκλησία του, ὅπως πληροφορούμα-
 στε ἀπό ἕνα σημείωμα σέ εἰκόνα τοῦ Προφήτη Ἱερεμίου. Αὐτή ἡ σημειολογική ἀναφορά
 μᾶς προσφέρει καί τήν τελευταία γνωστή εἶδηση γιά τόν Ἱερεμία.³⁹⁴ Ἀπό πληροφορίες
 καί μαρτυρίες πού διασώζονται διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Ἱερεμίας ἦταν κάτοχος εὐρυτέρας
 παιδείας³⁹⁵ καί προστάτευσε τά γράμματα (καί ὄχι ἀμόρφωτος ὅπως ἔχει ὑποστηρι-
 χθεῖ).³⁹⁶ Ὁ Παντελάκης ἀναφέρει ὅτι ὁ «ἦταν φίλος τῶν γραμμάτων ὧν καί ἑλληνιστής
 ἄριστος».³⁹⁷ Πέραν τούτου βοήθησε καί πολλούς ἄλλους μοναχοὺς πού ἤθελαν νά μορ-
 φωθοῦν νά ἐκπληρώσουν τήν ἐπιθυμία τους ἀποστέλλοντάς τους στή Σχολή τῆς Πά-
 τμου ὡς ὑποτρόφους τῆς Μονῆς.³⁹⁸ Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α' καί στή σ. 173 ὑπάρχουν
 ἐνδείξεις πού ἀναφέρονται στόν Ἱερεμία καί λένε ὅτι φρόντισε γιά τήν ἀγορά ἑνός
 βιβλίου, συγκεκριμένα τά Ἄπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους τό 1756.

1.3.6 Βασίλειος Συμαῖος, ὑποδιδάσκαλος³⁹⁹

Ὁ Βασίλειος ἦταν μορφωμένος καί καλλιεργημένος ἄνθρωπος. Σέ σημείωση πού
 ὑπάρχει σέ μαθηματάριο⁴⁰⁰ τό ὁποῖο προέρχεται ἀπό τή Σχολή τῆς Σύμης⁴⁰¹ ὁ Βασίλειος

394. Τήν εἰκόνα τοῦ Προφήτη Ἱερεμίου ὁ Ἄμαντος βρῆκε στό παρεκκλήσιο τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στό Σινᾶ καί σέ αὐτή διάβασε τά ἐξῆς: «Κτῆμα Ἱερεμίου ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης καί Σιναΐτου τοῦ ἀναγείραντος τό μετόχιον καί τήν ἐκκλησίαν κοσμήσαντος, αὐ' Ἀπριλίου κζ'.» [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 88-89]. Ἡ ἀναφορά αὐτή τοῦ Ἄμάντου μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἱερεμίας –ἐπανακάμπτοντας στή Μονή– ἀνέλαβε κάποια ἀπό τίς διοικητικές θέσεις (ἴσως Δικαῖος), ἡ ὁποία τοῦ ἐπέτρεψε νά ἐνεργήσει γιά τήν ἀνέγερση τοῦ Μετοχίου καί νά διακοσμήσει τήν Ἐκκλησία.

395. Ἡ κομπή καί εὐπρεπής μετάφραση τῆς «Κλίμακος» ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική «εἰς κρείττονα διάλεκτον» [Πρβλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198, σ.31] δέν δεικνύει τίποτε διαφορετικό ἀπό τήν λογιότητα τοῦ μεταφραστοῦ.

396. Τή θέση αὐτή ὑποστηρίζει ἡ Ἀγγελική Νικολοπούλου. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός βιβλίων σέ Σιναΐτες Μοναχοὺς», (Ἀνάτυπον), *Ἐπετηρίς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν Θ'* (1995-1996), σ. 315].

397. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 180.

398. Κατά τή μετάβασή του γιά σπουδές στήν Πάτμο ὁ μοναχός Κωνστάντιος Ζαγοραῖος πήρε μαζί του ἀπό τή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς βιβλία γιά τίς σπουδαστικές ἀνάγκες του. Τήν ἄδεια ἔχει δώσει ὁ Ἱερεμίας. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 314-315].

399. Ὁ ὅρος «ὑποδιδάσκαλος» σημαίνει τόν βοηθό ἢ τόν ἀναπληρωτή τοῦ διδασκάλου.

400. Ε(θνική) Β(ιβλιοθήκη) Ἑ(λλάδος) 2909, φ. 68.

Συμαῖος ἐμφανίζεται ὡς ἐξηγητής-ἐρμηνευτής ἀρχαίου συγγράμματος. Ἀπό σημείωση πού καταγράφεται στό τέλος τοῦ κώδικα μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ συγκεκριμένος Συναῖτης ἴσως διετέλεσε καί ὑποδιδάσκαλος –ἂν ὄχι διδάσκαλος– στή Σχολή τῆς νήσου.⁴⁰²

Χειρόγραφο ἔργο τοῦ Συμαίου ἀποτελεῖ καί τό Συναῖτικό μαθηματάριο 1358 (ἀρ. 10) τοῦ 1791, τό ὁποῖο περιλαμβάνει μόνον ἔργα τοῦ Συνεσίου. Τό ἔχει ἀφιερῶσει στό δάσκαλό του Γεράσιμο τόν Κερκυραῖο –ὁ ὁποῖος σχολαρχοῦσε στή Σχολή τῆς Σύμης– προκειμένου νά ἐξυπηρετήσῃ τά διδακτικά καθήκοντά του.⁴⁰³ Στή σημείωση πού διασώζεται στό φ. 412 τοῦ μαθηματαρίου προσδιορίζεται ὁ χρόνος ἀποπεράτωσης τῆς ἀντιγραφῆς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Συνεσίου καί κατονομάζεται τό ὄνομα τοῦ γραφέως, Βασιλείου (Συμαίου)· τέλος περιλαμβάνεται καί ἡ εὐγνώμονη ἀφιερωματική προσφορά πρὸς τόν διδάσκαλό του Γεράσιμο Κερκυραῖο.⁴⁰⁴

1.3.7 Κωνστάντιος μοναχός Συναῖτης Ζαγοραῖος

Ἡ πιστοποίηση τῆς καταγωγῆς τοῦ μοναχοῦ Κωνστάντιου μπορεῖ νά γίνει μονάχα ἀπό τόν ἀναφορικό χαρακτηρισμό πού τόν ἀκολουθεῖ «Ζαγοραῖος». Δέν ἀποκλείουμε τό γεγονός ὅτι τό «Ζαγοραῖος» μπορεῖ νά ἦταν καί τό ἐπώνυμό του, τό ὁποῖο νά προῆλθε κατά διαδοχή ἀπό τόν τόπο καταγωγῆς του. Λεπτομέρειες περὶ τοῦ ἐρχομοῦ του καί τῆς μοναχικῆς ἀφιερῶσεώς του στή Μονή τοῦ Σινᾶ δέν σώζονται. Ἐκεῖνο τό ὁποῖο

---

401. Περί τῆς Σχολῆς βλ. Ἰ. Μ. Χατζηφώτη, *Τό χρονικό τῆς Σχολῆς Ἁγίας Μαρίνας Σύμης (1765-1821)*, Αθήναι 1966. Πρὸβλ. καί Γ. Θ. Βεργωτῆ, *Ἡ ἐκπαίδευση εἰς τήν Σύμην, Ἱστορική ἔκθεσις ἀπό τοῦ 1765 μέχρις σήμερον*, Ρόδος 1968.

402. Συγκεκριμένα ἡ σημείωση ἔχει ὡς ἐξῆς: «τέλος τῆς Γαλεομνομαχίας καί τῶ Θεῶ δόξα· γραφεῖσα μὲν καλῶς διὰ χειρός Μιχάλη ἐν τῶ μουσεῖῳ τῆς τῶν Συμαίων χώρας διδασκάλου τε ὄντος τοῦ Γερασίμου τοῦ ἐκ Κερκύρας ἀναλάμπαντος ἤδη (ὃν ὁ ὑψιστος αἰώνιος στηρίζοι). Ἐξηγηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...., ὁ.π., σ. 434*].

403. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...., ὁ.π., σ. 62 καί 85*.

404. Συγκεκριμένα ἀναγράφεται: «*Νουμηνία τε τοῦ ἑκατομβαιῶνος / αἱ Συνεσίῳ τοῦ Κυρήνης ἄνθεος / ἐπιστολαί γε τοῦ ὄντως σοφωτάτου / ἐκ Βασιλείου χειρός τέρμα δέξαντο... Ἦδη τέρμα ἔλαβον ἐπιστολαί Συνεσίῳ / φιλοσοφώτατοιο ἐπισκόποιο Κυρήνης / αἱ μέλιτος στάζουσαι τόν ἐντυχόντα ποτίζουσι / καί καλῶς μὲν γραφθεῖσαι διὰ χειρός Βασιλείου / ἐφιερῶθεισαι δέ Γερασίμῳ Κερκυραίῳ / καθηγητῆ μου καί πνευματικῶ ἄρα πατρί καί σχολῆς μεγίστης καθηγεμόνι τε Συμαίων / ᾧ δωρηθεῖθι θεόθεν ἔθος δὴ μακρόβιον. / ἡ γράψασα χεὶρ Βασιλείου πέλει / καί συντάξασα ταῦτα. Συμαῖος δ' ἐστί*». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...., ὁ.π., σ. 361*].

καταγράφεται είναι ότι ο Κωνστάντιος, ως Σιναΐτης ήδη μοναχός, αποστέλλεται, κατόπιν απόφασεως τῆς Συνάξεως τῶν πατέρων στήν Πάτμο γιά νά σπουδάσει. Ἡ σχετική ἀπόφαση τῆς Συνάξεως διασώζεται στόν Σιναΐτικό κώδικα μέ ἄ.ἄ. 2201.⁴⁰⁵

Ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης σημειογραφικῆς ἀναφορᾶς ἐξάγονται σημαντικά συμπεράσματα γιά τά φιλεκπαιδευτικά ἐνδιαφέροντα τῶν Σιναΐτῶν πατέρων, τή θετική διάθεσή τους ἔναντι τῆς κοσμικῆς μορφώσεως, ἀλλά καί γιά τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα πού ἐφαρμοζόταν τήν περίοδο ἐκείνη. Μέ βάση, συνεπῶς, τόν κώδικα διαπιστώνουμε ὅτι οἱ πατέρες:

α) μέ προθυμία ἀποστέλλουν τόν μοναχό Κωνστάντιο στήν Πάτμο γιά σπουδές, χωρίς νά θέτουν συγκεκριμένο χρονικό ὄριο ἐπιστροφῆς ἢ καί ὀλοκλήρωσης τῶν σπουδῶν τοῦ μοναχοῦ,

β) τοῦ ἐμπιστεύονται καί τόν ἐφοδιάζουν, ἀπό τίς προσωπικές βιβλιοθήκες τῶν πατέρων, ἀλλά προφανῶς καί ἀπό τήν πλούσια βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς, τά βιβλία τῆς «σπουδῆς του»,

γ) φροντίζουν γιά τήν ἀνετη διαβίωσή του στή Σχολή ἀποστέλλοντάς του κατ' ἔτος τό σημαντικό ποσό τῶν 50 γροσίων καί

δ) τόν καθιστοῦν ἀμέριμνο ἀπό μελλοντικές ὑλικές ὑποχρεώσεις διαβεβαιώνοντάς τον ὅτι καί σέ περίπτωση ἀπώλειας τοῦ μέντορά του, γερο-Δαβίδ, θά συνεχίσει νά ὑφίσταται ἡ μέριμνα καί ἡ δυνατότητα γιά ἀπρόσκοπτη συνέχιση τῶν σπουδῶν του. Ἡ μοναδική ἀπαιτήση τῆς Συνάξεως ἀπό τόν Σιναΐτη-μαθητή εἶναι ἡ πρόοδος του καί ἡ ἐ-

---

405. «αψοζ^ω Μαρτίου ἐστάλθη εἰς τό σχολεῖον τῆς Πάτμου παρά τῆς ἱεράς ἡμῶν ὀμηγύρεως ὁ Κωνστάντιος μοναχός Ζαγοραῖος διά νά καθίσῃ εἰς τό σχολεῖον τέσσερα ἢ καί πέντε χρόνια, ὅσον ἤθελε μᾶς φωτίσῃ ὁ ἅγιος Θεός· τοῦ ἐδώσαμεν καί βιβλία τῆς σπουδῆς τόμου τῆς ἐγκυκλοπαιδείας 4, τούς ἐλάβαμεν ἀπό τόν παπᾶ Παχώμιον, ἕναν Ἡρωδιανόν, ἕνα Βλάχον, ἕνα ἐπιστολάριον, γραμματικάς τοῦ λασκάρεως, τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ καί τοῦ Συγγέλλου, καί ἕνα τετραβάγγελον μικρόν καί ἕνα ὠρολόγιον μέγαλον· τοῦ ὁποίου τοῦ ὑποσχέθημεν νά τοῦ στέλλωμεν τό κατ' ἔτος γρόσια 50 καί καλόν του κατευόδιον καί ὁ ἅγιος Θεός νά τόν φωτίσῃ νά προκόψῃ καί νά εὐδοκιμήσῃ εἰς τό ἅγιον μοναστήριον· τά δέ πενήντα γρόσια, ὅπου θέλομεν τοῦ στέλλει τό κατ' ἔτος, ὄχι μόνον αὐτοῦ, ἀλλά καί τοῦ Παχωμίου, ὅπου σπουδάσει εἰς τό αὐτό σχολεῖον, ὑπεσχέθη ὁ ἅγιος οἰκονόμος, γέροντας κύρ Δαβίδ νά στέλλῃ ἑκατόν γρόσια, τά πενήντα τοῦ ἑνός καί τά πενήντα τοῦ ἄλλου διά ψυχικήν του σωτηρίαν. Καί εἰ μὲν ἤθελε τοῦ τύχη θάνατος τοῦ Οἰκονόμου γέροντος κύρ Δαβίδ, ἀφήνει εἰς τήν μέσην τετρακόσια γρόσια νά τά στέλλουν οἱ πατέρες εἰς Πάτμον διά νά σπουδάσουν αὐτοὶ οἱ δύο· τούς ὁποίους τούς ἐβάλαμεν καί ὑπέγραψαν εἰς τόν κώδικα ὅτι ἀφοῦ σπουδάσουν νά μήν τολμήσουν νά ἀναχωρήσουν ἀπό τό ἅγιον μοναστήριον, ἀλλά νά εἶναι διά παντός ὑπήκοοι εἰς τήν ἱεράν τῶν πατέρων σύναξιν. Καί ἡ σύναξις νά δείχνῃ εἰς αὐτούς σπλάχνος καί οἰκτιρμόν». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201, (φ. 46). Πρβλ. καί Κ. Ἀμάντου, Σιναΐτικά μνημεῖα..., ὁ.π., σ. 94].

πιστροφή στή Μονή τῆς μετανοίας του γιά νά τή βοηθήσει μέ τίς γνώσεις του.⁴⁰⁶ Αναχω-
ρῶντας γιά τή Σχολή τῆς Πάτμου, ὁ Κωνστάντιος πῆρε μαζί του καί τά ἐξῆς βιβλία ἀπό
τῆ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς: α) *Ἐγκυκλοπαιδεῖαν Φιλολογικήν*, τόμ. Β', ἔκδ. 1745.⁴⁰⁷, καί β)
Cornelii Schrevelii Lexicon manuale graecolatinum et latinograecum, ἔκδ. 1725.⁴⁰⁸

1.3.8 Παχώμιος ἱερομόναχος

Ἐλλειπεῖς εἶναι καί οἱ μαρτυρίες πού σώζονται γιά τόν ἱερομόναχο Παχώμιο.
Σημαντική εἶναι ἡ ἀναφορά τοῦ Πάτμιου διδασκάλου Μακαρίου πού καταγράφεται σέ
ἐπιστολή τήν ὁποία ἀπευθύνει πρὸς τόν Σιναῖτη διδάσκαλο Ἡσαΐα καί κάνει λόγο γιά
τόν Παχώμιο. Στήν ἐπιστολή αὐτή ὁ Μακάριος ἐξυμνεῖ τίς πνευματικές ἀρετές καί τίς
μορφωτικές ἰκανότητές του.⁴⁰⁹ Ἐπίσης γνωρίζουμε ὅτι ὁ Παχώμιος σπούδαζε στή Σχολή
τῆς νήσου Πάτμου τήν ἴδια ἐποχή μέ τόν μοναχό Κωνστάντιο Ζαγοραῖο καί μάλιστα οἱ
τόμοι τῆς ἐγκυκλοπαιδεῖας πού δόθηκαν στόν Κωνστάντιο ἀνήκαν προηγουμένως σ' αὐ-
τόν.⁴¹⁰

---

406. Στόν ἴδιο κώδικα (σ. 585) διασώζεται καταγεγραμμένη καί ἡ ιδίόχειρη ὑπόσχεση τοῦ
μοναχοῦ Κωνσταντίου πρὸς τή Σύναξη τῶν Σιναϊτῶν Πατέρων ὅπου ἀναφέρει: «αψοῶ
μαρτίου α' Κωνστάντιος μοναχός ζαγοραῖος ἀβιάστως ἐξ ἰδίας μου προαιρέσεως ἦλθον, καί
ἔβαλα / τήν μετάνοιάν μου εἰς τό ἱερόν καί θεοδόξαστον μοναστήριον τοῦ ἀγίου καί
θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ / μέ τό νά εὐρέθῃ εὐλογον παρά τῆς Ιερᾶς Συνάξεως τῶν πατέρων νά
ἐπέλθω εἰς τό σχολεῖον τῆς Πάτμου νά / σπουδάξω τρία, ἢ καί τέσσερα ἔτη, ἢ εἰς ὅσον καιρόν
ἤθελον μέ ἀφήσουν οἱ ἅγιοι πατέρες, καί ὅταν πάλιν / ἤθελαν μέ προστάξῃ ἱερά σύναξις τῶν
πατέρων νά ἐπανακάμπω εἰς τήν μετάνοιάν μου δίχα μιᾶς προ / τάσεως. Ὅθεν ὑπόσχομαι νά
μένω εἰς τήν ὑπακοήν καί δούλευσιν τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου, / καί τῆς ἱερᾶς τῶν πατέρων
συνάξεως μέχρι τελευταίας μου ἀναπνοῆς· ἡ δέ ἀθετήσω ταύτην τήν / τήν διά χειρός μου
γινομένην ὑπόσχεσιν, καί ἀναχωρήσω τῆς ὑποταγῆς τῆς μετανοίας μου νά εἶμαι / ὑπόδικος τῆς
αἰωνίου κολάσεως. Ὅθεν εἰς τήν (ὑ)πέρ τοῦτο ἐνδειξιν ἰδία χειρί ὑπέγραψα». [Βλ. Σινᾶ ὑπ'
ἀριθμ. 2201, σ. 585].

407. Στή σ. 6 σώζεται ἡ ἐξῆς μαρτυρία: «τόν παρόντα δίδομε<ν> τῷ Κωνσταντίῳ ἀπερχομένῳ
σπουδάσαι εἰς σχολεῖον τῆς Πάτμου καί πάλιν νά εἶναι τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Σιναίου ὄρου,
χωρίς ἀποξενωθῆναι ὑπό τινος ἐν βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ. Τερεμίας ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος
καί ἡ Σύναξις». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 314-315].

408. Στό τέλος τοῦ προλόγου διαβάζουμε: «τόν παρόντα Σκριβέριον δίδομεν τῷ Κωνσταντίῳ
ἀπερχομένῳ εἰς τό κατά Πάτμον σχολεῖον σπουδάσαι καί πάλιν νά εἶναι τοῦ μοναστηρίου τοῦ
Θεοβαδίστου ὄρου Σινᾶ χωρίς νά ἀποξενωθῇ παρά τινος ἐν βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ. Τερεμίας
Ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος καί ἡ σύναξις τῶν πατέρων». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-
Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 315].

409. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1605, σ. 242 γ.

410. «...τοῦ ἐδώσαμεν καί βιβλία τῆς σπουδῆς τόμους τῆς ἐγκυκλοπαιδεῖας 4, τοὺς ἐλάβαμεν ἀπό
τόν παπᾶ Παχώμιον, ἕναν Ἡρωδιανόν, ἕνα Βλάχον, ἕνα ἐπιστολάριον, γραμματικᾶς τοῦ

1.3.9 Αναστάσιος ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης

Ὁ Αναστάσιος Σιναΐτης καταγόταν ἀπό τήν περιοχὴ τῶν Κυδωνιῶν τῆς Κρήτης⁴¹¹ καί –σύμφωνα μέ υπάρχουσες μαρτυρίες– τό 1739 ἦταν ἤδη ἱεροδιάκονος. Τότε ἀκολούθησε τόν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Νικηφόρο Μαρθάλη στήν περιοδεία του, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας ὀλοκλήρωσε, στή Ραιδεστό, τή συγγραφή ἑνός μουσικοῦ χειρογράφου.⁴¹² Τίς σπουδές του πραγματοποίησε στή Σχολή τῆς Πάτμου⁴¹³ ἐπί σχολαρχίας Γερασίμου τοῦ Βυζαντίου.⁴¹⁴ Μετά τόν θάνατο τοῦ Γερασίμου συνέχισε τίς σπουδές του μέχρι, τουλάχιστον, τό 1751.⁴¹⁵ Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι ὁ Αναστάσιος ἦταν καί βιβλιόφιλος. Τοῦτο καταδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι συγκέντρωνε ἀξιόλογα βιβλία, κυρίως ἔντυπα, μέ τά ὁποῖα συγκρότησε μικρή, πλὴν ὅμως ἀξιόλογη, προσωπική βιβλιοθήκη.⁴¹⁶ Σέ

λασκάρεως, τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ καί τοῦ Συγγέλλου, καί ἕνα τετραβάγγελον μικρόν καί ἕνα ὠρολόγιον μέγαλον.... ». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201, (φ. 46). Πρβλ. καί Κ. Αμάντου, *Σιναϊτικά μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 94].

411. Στό Σιναϊτικό μαθηματάριο (μέ α/α 1381 στό φ. 63ν) ἀναφέρονται πληροφορίες πού ἀφοροῦν στό μαθητή καί γραφέα Αναστάσιο Σιναΐτη. Ἐκεῖ, λοιπόν, πληροφοροῦμαστε ὅτι καταγόταν ἀπό τίς Κυδωνίες τῆς Κρήτης.
412. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1854 καταγράφεται ἡ ἐξῆς σημείωση: «Ἐτελειώθη δέ εἰς Ραιδεστόν περιεχομένου μου μετά τοῦ σεβασμιωτάτου μου πατρός, δεσπότη καί γέροντος ἀρχιεπισκόπου τοῦ ἁγίου Θεοβαδίστου ὄρου Σινᾶ κυρίου Νικηφόρου Κρητός Μαρθάλη τοῦ Γλυκῆ. Ἐτελειώθη τό παρόν βιβλίον διά χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καί ἁμαρτωλοῦ Αναστασίου ἱεροδιακόνου Σιναΐτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης ὅπερ καί κτήμά μου τυγχάνει ἰνδικτιῶνος β' ἔτους ἀπό Ἀδάμ, ζσμζ' ἀπό δέ Χριστοῦ αψλθ'. Ἀπριλίου ιβ'». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 237· Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 316-317, ὑποσ. 4].
413. Αὐτό προκύπτει ἀπό τόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1381, μέρος τοῦ ὁποίου ἔγραψε ὁ Αναστάσιος καί μέρος ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ὁ Κρής. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται: «Ἐγράφη παρά ταπεινοῦ Αναστασίου ἱεροδιακόνου Σιναΐτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης ἐν τῇ κατά Πάτμον σχολῇ οὗ καί μέμνησθε διά τόν Κύριον οἱ ἐντευξόμενοι. αψνα' μηνί Αὐγούστῳ». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 363]. Ἐπίσης, στό φ. 194 τοῦ ἴδιου κώδικα ἀναφέρεται: «Χεῖρ Αναστασίου Κρητός Σιναΐτου», σημείωση πού μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ καί ὡς κτητορική μαρτυρία. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 363]. Ἀλλά καί ὁ V. Benesevic καταγράφει: «Καί τόδε ἐκ τῶν τοῦ Αναστασίου Ἱεροδιακόνου Σιναΐτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 40-41].
414. Ὁ Γεράσιμος Βυζάντιος δίδαξε στήν Πατριάδα μόνον τήν τριετία 1737-1740.
415. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 318.
416. Σύμφωνα μέ τή Νικολοπούλου ἡ προσωπική βιβλιοθήκη τοῦ Αναστασίου ἀποτελεῖτο ἀπό τά ἐξῆς βιβλία: α) τήν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου μέ διάφορα σχόλια τῶν παλαιῶν, ἔκδ. 1689. Στό παράφυλλο καταγράφεται ἡ σημείωση «Καί τόδε ξύν τοῖς ἄλλοις Αναστασίου τοῦ Κρητός ἐκ Χανίων τῆς Κυδωνίας», β) δεύτερο βιβλίον τῆς Ἰλιάδας τοῦ Ὀμήρου, ἔκδ. 1524, ὅπου στό φ. 277ν ὑπάρχει ἡ ἀναφορά: «Ἐκ τῶν τοῦ Αναστασίου Ἱεροδιακόνου Σιναΐτου τοῦ ἐκ τῆς Κυδωνίας τῆς Κρήτης», γ) τίς ἸΘ' τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη, ἔκδ. 1571. Πρόκειται γιά πολυτελή πολύ μικροῦ σχήματος ἔκδοση. Στή σ. ιβ' διαβάζουμε: «ἐκ τῶν τοῦ Αναστασίου ἱεροδιακόνου Σιναΐτου τοῦ

μερικά από αυτά συναντούμε προσωπικές σημειώσεις, διάστιχες έρμηνείες και διάφορα σχόλια.⁴¹⁷ Ο Αναστάσιος παρουσιάζεται και ως γραφέας του Σινᾶ 2270. Σύμφωνα με τό καταληκτικό σημείωμα πού συναντᾶμε στό φ. 43r του προαναφερθέντος κώδικα ἀναφέρεται ἐκτός του τόπου καταγωγῆς του, τῆς Κρήτη, ὁ χρόνος συγγραφῆς του κώδικα, 16 Δεκεμβρίου 1740, ὁ τόπος συγγραφῆς, ἡ Πάτμος, καί ὁ ἱερατικός βαθμός του, ἱεροδιάκονος.

1.3.10 Ἀνώνυμος Σιναιΐτης

Στό ἐμπροσθόφυλλο του Σιναιΐτικῶ κώδικα 2082 (πρόκειται γιά μαθηματάριο) διασώζεται σημείωση Σιναιΐτη μαθητή, του ὁποῖου τό ὄνομα ἀγνοοῦμε, πού εἶχε ἀποσταλεῖ κατά τό 1774 ἀπό τή Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας στήν Πάτμο γιά νά μαθητεύσει στή Σχολή πού λειτουργοῦσε ἐκεῖ. Σημαντικές κρίνονται οἱ πληροφορίες πού προσφέρει ὁ ἀνώνυμος Σιναιΐτης ὅσον ἀφορᾶ στά μαθήματα πού διδασκόταν, ἀλλά καί στούς διδασκάλους τῆς Σχολῆς. Σημειώνει λοιπόν: «Εἰς τούς χίλιους 774 ἦλθον εἰς τό σχολεῖον τῆς Πάτμου καί ἔκαμον / ἀρχήν τήν γραμματικήν του λασκάρεως, καί εἰς 25 ἄρχησα μαθή / (ματα) του χρυσολουρᾶ· εἰς τόν μιχαήλ γιαμάκην καί ὑποδιδάσκαλον του / σοφωτάτου δανιήλ· καί εἰς τάς 29 του μαρτίου ἀνέβηκα εἰς τόν διδά / σκαλον εἰς τήν τάξιν του ξενοφῶντος, εἰς τόν περί τῆς οἰκονο / μίας λόγον ἀπό τόν ὁποῖον μόλις ἐπήραμεν 15 ἢ καί 20 μαθή / (ματα), ἔπειτα ἀρχισάμην τόν ἐπιτά(φιον) βασιλείου ὑπό γρηγορίου καί ἀνάγωσιν τό παρόντι».⁴¹⁸

ἐκ τῆς *Κυδωνίας τῆς Κρήτης*», δ) τό μέγα ἐτυμολογικόν, ἔκδ. 1710, ε) Μέλισσα, ἔκδ. 1680, στ) τό *Cornelii Screvelii Lexicon manuale graecolatinum et latinocraecum*, ἔκδ. 1730, ζ) τούς Β', Γ', καί Δ' τόμους τῆς Φιλολογικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του Ἰωάννου Πατούσα, ἔκδ. 1710, καί η) μιά Καινή Διαθήκη, ἔκδ. 1587. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 317-318].

417. Ἡ Νικολοπούλου ἀναφέρει ὅτι στόν Β' καί Γ' τόμο τῆς Φιλολογικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του Πατούσα ἔχει γράψει διάστιχες ἐρμηνείες καί σχόλια στά περιθώρια καί εἰκάζει ὅτι τοῦτο συντελέσθηκε κατά τή φοίτησή του στή Σχολή τῆς Πατριάδας. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 315].

418. Βλ. τό ἐμπροσθόφυλλον του Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2082 (Μαθηματάριον).

1.3.11 Παπα-Ίωακείμ Σιναΐτης

Γιά τόν παπα-Ίωακείμ τόν Σιναΐτη αδελφό τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης γνωρίζουμε ἐλάχιστα στοιχεῖα, τά ὅποια πηγάζουν ἀποκλειστικά ἀπό μιά σημείωση πού βρίσκεται σέ ἕνα διδακτικό σύγγραμμα τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, λοιπόν, διαβάζουμε στό ὀπισθόφυλλο τοῦ συγγράμματος τοῦ «Λουκιανοῦ νεκρικοί διάλογοι»: «1710 Δεκε<μ>βρίου γ'. Τό παρόν βιβλίον ὑπάρχει τοῦ Σιναίου ὄρους καί ἐδόθη τῷ παπᾶ Ίωακείμ Σιναΐτη διά νά διαβάζη καί πάλι νά εἶναι τοῦ μοναστηρίου...». Ἡ Νικολοπούλου συμπεραίνει –καί συμφωνοῦμε μέ αὐτή τήν διατύπωση– ὅτι ἡ πρόταση «διά νά διαβάζη» μπορεῖ κάλλιστα νά σημαίνει ὅτι ὁ ἱερεὺς Ίωακείμ σπούδαζε σέ κάποιο σχολεῖο καί αὐτό ἐπειδὴ οἱ Νεκρικοί διάλογοι τοῦ Λουκιανοῦ διδάσκονταν εὐρύτατα τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.⁴¹⁹ Ἐκτός αὐτοῦ ὅμως καί ἡ συνέχεια τῆς πρότασης «καί πάλι νά εἶναι τοῦ μοναστηρίου» ἐνισχύει τήν παραπάνω εἰκασία, διότι θυμίζει τήν πρακτική πού συναντήσαμε σέ πολλούς Σιναΐτες μοναχοὺς νά δανείζονται βιβλία ἀπό τήν πλούσια Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη καί μετὰ τό πέρασ τῶν σπουδῶν τους νά τά ἐπιστρέφουν.

1.3.12 Ἱερομόναχος Ίωακείμ Καββάκος

Λεπτομέρειες τοῦ βίου πού ἀφοροῦν στόν ἱερομόναχο Ίωακείμ Καββάκο δέν γνωρίζουμε. Ὁ Καισάριος Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι ὁ Ίωακείμ ἦταν χιακῆς καταγωγῆς καί ἀσκοῦσε τό ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου σέ κάποιο ἀπό τά σχολεῖα πού λειτουργοῦσαν στή Χίο τήν περίοδο αὐτή. Ὁ Ἄμαντος ἐπίσης⁴²⁰ ἀναφέρει ὅτι σέ κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ⁴²¹ βρῆκε γράμμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου πρὸς τόν Ίωακείμ Καββάκο, ἀπό τό ὅποιο συμπεραίνεται ὅτι ὁ Καββάκος εἶχε ὑποσχεθεῖ τήν «εἰς αὐτό (τό Σινᾶ) κατά δύναμιν καί ἀντίληψιν» καί ὅποιαδήποτε βοήθεια μποροῦσε νά προσφέρει.⁴²² Ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς ὑποσχέσεως ὁ ἡγούμενος τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τῆς Χίου, Παναγίας Πausολύτης, ἔλαβε τήν ἀρχιεπισκοπικὴ ἐντολή νά ἀκούει τῆ νουθεσία, τά μαθήματα καί τίς ὁδηγίες τοῦ Καββάκου. Ὁ Καββάκος ἔγινε, γιά μικρὸ χρονικὸ

419. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 312.

420. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566-1822 (σχολεῖα καὶ λόγοι)*, Ἀθήναι MCMLXXVI, σ.13-14.

421. Δυστυχῶς δέν ἀναφέρει τόν ἀριθμὸ τοῦ κώδικα.

422. Δέν ἀναφέρει, βέβαια, ὁ Ἄμαντος τὸ εἶδος τῆς βοήθειας, ἀλλὰ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου μᾶς προδιαθέτει νά ὑποθέσουμε ὅτι θά ἦταν ἐκπαιδευτικῆς φύσεως.

διάστημα από ό,τι φαίνεται και Σιναΐτης, αποτελώντας τόν ασκητικό τύπο διδασκάλου, αφού συνδύαζε τήν πνευματική άσκηση μέ τήν εκπαιδευτική δραστηριότητα. Τό 1745, σύμφωνα μέ τόν Άμαντο πάλι, πήρε άπολυτήριο από τή Μονή του Σινᾶ καί ένεγράφη άδελφός τῆς Μονῆς τῶν Μουνδῶν.⁴²³

1.3.13 Γαβριήλ ιεροδιακονος Σιναΐτης

Ο ιεροδιάκονος Γαβριήλ καταγόταν από τή νήσο τῆς Κῶ. Οί γραπτές μαρτυρίες έπιτρέπουν νά τόν θεωρήσουμε γραφέα πολλῶν πατριακῶν μαθηματάριων, στά όποια παραδίδονται άποκλειστικά έργα του Συνεσίου.⁴²⁴ Τά μαθηματάρια αυτά γράφονται για χάρη του διδασκάλου Ίλαρίωνος (Σιναΐτου), ό όποίος χρειαζόταν τά κείμενα για νά καλύψει ανάγκες του διδακτικού προγράμματος στό σχολείο τῆς Ύου, τό όποιο διηύθυνε.⁴²⁵

Στό μαθηματάριο μέ α/α 28, τό όποιο ανήκε στό Σιναΐτικό Μετόχι τῆς Κωνσταντινούπολης (καί στίς σημειώσεις του γραφέα στό φ. 266) διαβάζουμε τίς έξῆς πληροφορίες πού άφοροῦν στόν Σιναΐτη Γαβριήλ: «Έγράφη οὔτος ό λόγος τῆς φαλάκρας του σοφωτάτου Συνεσίου παρ' έμου Γαβριήλ Ίεροδιακόνου Κῶου Σιναΐτου χάριν του συναδέλφου μου λογιωτάτου κύρ Ίλαρίωνος καί διδασκάλου τῆς έν τῆ νήῳ (Ίω) νήσῳ ιερᾶς σχολῆς έν ἔτει αψπηῳ, έν μηνί Μαρτίῳ». ⁴²⁶ Η προσφώνηση του Γαβριήλ προς τόν Ίλαρίωνα ὡς «συνάδελφο» μάς έπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι καί ό ειρημένος Σιναΐτης ιερομόναχος έξασκούσε τό λειτούργημα του διδασκάλου σέ κάποια από τά σχολεία τῆς έποχῆς του.

---

423. Βλ. Κ. Αμάντου, *Τά γράμματα εις τήν Χίον...*, ὅ.π., σ. 14. Η μεταγραφή του Καββάκου μπορεί νά έγινε καί για εκπαιδευτικούς λόγους. Τούτη τήν ὑπόθεση μάς τήν έπιτρέπει τό γεγονός ὅτι στό ἴδιο μοναστήρι τό 1682 λειτουργοῦσε σχολεῖο για τούς μοναχούς στό όποιο διδάσκει ό Γεώργιος Κορέσσιος. [Βλ. Κ. Αμάντου, *Τά γράμματα εις τήν Χίον...*, ὅ.π., σ. 84].

424. Από τό πρόγραμμα διδασκαλίας του Ίλαρίωνος συμπεραίνουμε τά έργα πού έγραψε ό Γαβριήλ. Αὐτά είναι: τό «Συνεσίου Φαλάκρας έγκώμιον» μέ έξηγήσεις του Δανιήλ Κεραμέως, «Τίς έξηγήσεις τῶν Έπιστολῶν του Συνεσίου», τίς παραδόσεις του Δανιήλ Κεραμέως στό «Συνεσίον προς Άρκάδιον περι βασιλείας». [Βλ. Αγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὅ.π., σ. 281].

425. Βλ. Αγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὅ.π., σ. 281.

426. Βλ. Φ.Κ. Μπουμπουλίδου, *Παλαιογραφικαί έρευναι...*, ὅ.π., σ. 37.

1.3.14 Δαμιανός Σιναΐτης

Από αναφορές πού καταγράφονται και διασώζονται στον κώδικα του 18ου αι. (Σινᾶ 1920) του ίδιου του γραφέα⁴²⁷ συμπεραίνουμε ότι ο Σιναΐτης μοναχός Δαμιανός άρχισε, στις 27 Αυγούστου του 1789, νά παρακολουθεί μαθήματα στη Σχολή της Πάτμου μέ διδάσκαλο τόν «σοφολογιώτατον και έν διδασκάλοις άριστον» Δανιήλ τόν Πάτμιο. Η σημείωση πού υπάρχει στον παρόντα κώδικα πληροφορεί ότι τό τέλος της αναγραφόμενης εξήγησης⁴²⁸ συνεγράφη στη νήσο της Χίου. Η παρουσία του μοναχού Δαμιανού στη Χίο πιθανόν νά σχετίζεται μέ τήν όμώνυμη περιάκουστη Σχολή –γεγονός πού μπορεί νά σημαίνει ότι συνέχισε τήν παρακολουθήση μαθημάτων στην έν λόγω Σχολή–, αλλά και μέ τό άκμάζον Σιναΐτικό Μετόχι της Παναγίας της Πausολύπης,⁴²⁹ στό όποιο ίσως νά διακόνησε ως μετοχιάρης.

1.3.15 Θεοδόσιος μοναχός, Σιναΐτης

Ο Σιναΐτης μοναχός Θεοδόσιος μνημονεύεται ότι άρχικά (τό 1772) σπούδαζε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.⁴³⁰ Άρκετά άργότερα, τόν Νοέμβριο του 1778, συναντάται νά μαθητεύει ήδη στη Σχολή της Πάτμου.⁴³¹ Τήν εποχή αυτή στη Σχολή δι-

---

427. Στο φ. 1 αναγράφεται: «Τό παρόν ύπάρχει έμου Δαμιανού Σιναΐτου και όποιος ήθελε αποξενώση αυτό άς έχη τόν έλεγχο της συνειδήσεώς του. αψπθ' Αυγούστου κζ': Θεοῦ συνεργούντος ήρχισα νά σπουδάζω εις τόν σοφολογιώτατον και έν διδασκάλοις άριστον κύριον κύριον Δανιήλ Πάτμιον...». Στο φ. 3 σημειώνεται: «Του Κυρίου συνεργούντος αψπθ': Σεπτεμβρίου β' άρχισα νά γράφω τάς εξηγήσεις του έν άγίοις πατρός ήμών Γρηγορίου του Θεολόγου κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός πρώτος ό όποιος παραδίδεται παρά του έν διδασκάλοις άριστον κυρίου Δανιήλ του Πατμίου». Στο φ. 74ν όπου τελειώνει ή εξήγηση στό έργο του Δημοσθένους «Κατά Φιλίππου Γ'» διαβάζουμε: «Έν Πάτμω αψστδ' Απρ(ιλίου) κγ' κατά Δανιήλ Πάτμ(ιον)». Στο φ. 8,4 όπου αρχίζει ή εξήγηση τά περί τούς βασιλείς και στρατηγούς του Πλουτάρχου, ύπάρχει ή σημείωση: «παρά [...] Δανιήλ Πατμίου». Στο φ. 186ν ύπάρχει ή αρχή της εξήγησης των λόγων του Άγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και εις τόν έξισωτήν Ιουλιανόν και ταυτόχρονα ή σημείωση, «παρά... Δανιήλ Πατμίου». Καί στό τέλος του τελευταίου κειμένου, διαβάζουμε: «τέλος και της παρούσης εξηγήσεως έν Χίω. Κατά τό αψστ' 7 έτος Νοεμβρίου κστ' Δαμιανός». [Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 372-373].

428. Η τελευταία εξήγηση πού περιέχεται στον κώδικα είναι άκέφαλη και από άγνωστο κείμενο. [Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 372].

429. Για τό μετόχι της Παναγίας της Πausολύπης βλ. Κ. Αμάντου, *Σύντομος ίστορία...*, ό.π., σ. 99.

430. Βλ. Μ. Παρανίκα, *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, έκ των πηγών συνταχθεΐσα, έν Αθήναις 1885.*

431. Βλ. σημείωση στην σ. 588 του Σινᾶ 2201Α. Βλ. επίσης και Μ. Μαλανδράκη, *Η Πατμιάς Σχολή, έν Αθήναις 1911.*

δασκε ὁ Δανιήλ Κεραμεύς⁴³², ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους δασκάλους τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18ου αἰ. Στὶς 2 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους (ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Θεοδοσίος μᾶς πληροφορεῖ) καὶ κατόπιν ἀποφάσεως καὶ ἀδείας τοῦ φιλοπρόοδου «...πανιερωτάτου μου δεσπότη ἀρχιεπισκόπου κυρίου Κυρίλλου [ἐννοεῖ τοῦ Κρητός] ἀπέρχομαι αὐθις εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Πάτμου νά / ἀκολουθήσω τὰ μαθήματά μου δύο τρεῖς χρόνους ἀκόμη...», προκειμένου νά ὀλοκληρώσει τή μαθησιακή του κατάρτιση.

Καί στήν περίπτωση τοῦ Θεοδοσίου οἱ Σιναῖτες δέν παρέλειψαν νά τόν δεσμεύσουν γιά ἐπιστροφή καὶ ἀξιοποίηση τῶν γνώσεων ἐντός τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Ἐχει διασωθεῖ ἡ ιδιόχειρη γραπτή δέσμευση τοῦ Θεοδοσίου μέ τήν ὁποία ὑπόσχεται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων νά εἶναι «τέκνον τοῦ μοναστηρίου πειθήνιον εἰς τὰ προ / στάγματα τοῦ προεστῶτος, καὶ τῆς ἱεράς τῶν πατέρων συνάξεως.-/ Θεοδοσίος Σιναΐτης». ⁴³³

Γιά τίς ἐκπαιδευτικές ἀνάγκες του –ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἄγνωστη χεῖρα– ἔλαβε «καὶ βιβλία ἀπό / τήν βιβλιοθήκην βασιλείου εἰς τήν ἑξαήμερον μέγαλον, Γρηγορίου τοῦ θεολόγου μικρόν / λουκιανουῦ τόν πρῶτον τόμον, Ὁμήρου εἰς τήν Ὀδύσειαν, Ξενοφῶντος, καὶ τοῦ Σκούφου τήν ρητορικήν καὶ ἓνα ἀναστασηματάριον». ⁴³⁴ Ὅμως ὁ Θεοδοσίος ἔλαβε ἀπό τή μοναστηριακή Βιβλιοθήκη ἐκτός ἀπό τὰ προαναφερθέντα καὶ τὰ ἑξῆς βιβλία πρὸς σχολική χρῆση:

Ἔργα Μ. Βασιλείου,⁴³⁵

Τό Μέγα Ἐτυμολογικόν, ἔκδ. 1549,⁴³⁶

---

432. Βλ. Ν. Φορόπουλου, «Ὁ διδάσκαλος τῆς Πατριάδος Δανιήλ Κεραμεύς καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ», *ΕΕΒΣ* 33 (1964), σ. 279-298.

433. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201Α, φ. 588.

434. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201Α, φ. 588.

435. Στό Σιναΐτικό ἔντυπο ὑπ' ἀριθμ. 27/48 καταγράφεται ἡ ἑξῆς σημείωση ἀπό τόν προστάτη καὶ μέντορά του ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ Κύριλλο ἡ ὁποία ἀναφέρει: «ἐδόθη τό παρόν τῶ Θεοδοσίῳ μοναχῶ σιναΐτη ὅπου πηγαίνει εἰς τό σχολεῖον τῆς πάτμου / νά σπουδάξη, καὶ πάλιν νά τό φέρει νά ἔμβη εἰς τήν βιβλιοθήκην. 1778 ὁ Σιναῖος Κύριλλος». Ὁ βιβλιοθηκᾶριος Δημήτριος Σιναΐτης, σέ προσωπικές ἀνέκδοτες σημειώσεις του περὶ τοῦ ἐντύπου αὐτοῦ, ἀναφέρει: «Εἰς τό ὑπ' ἀρ. Σιναΐτικόν ἔντυπον: Μ. Βασιλείου, ἅπαντα. Βασίλεια 1551, ἄνευ σελ. τίτλου». Ἡ Αγγ. Νικολοπούλου κατονομάζει τό βιβλίον ὡς «Μεγάλου Βασιλείου Συγγράμματα τινα, ἔκδ. 1551». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 313].

436. Ἐντός τοῦ βιβλίου καταγράφεται ἡ ἑξῆς σημείωση: «τό παρόν στέλλομεν τῶ Θεοδοσίῳ εἰς Σμύρνην ὅπου σπουδάζει εἰς τό ἐκεῖσε σχολεῖον καὶ πάλιν νά εἶναι τοῦ μοναστηρίου τοῦ Σινᾶ ὄρους χωρίς νά ἀποξενωθῶσι παρά τινος ἐν βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ ἀψοβῶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναῖος Κύριλλος». [Βλ. Κων. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 424· Κ.

τό *Operum Xenopfontis pars sekunda*, ἔκδ. 1584,⁴³⁷

Βατραχομουμαχία. Ὕμνοι λβ', ἔκδ. 1542.⁴³⁸

1.3.16 Γερμανός Σιναΐτης (Αφθονίδης)

Ὁ Γερμανός Αφθονίδης ἢ Βυζάντιος καταγόταν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Λαμβάνοντας ὑπόψη τήν ἡμερομηνία κοιμήσεώς του 1895 καί τό γεγονός ὅτι ἦταν 72 ἐτῶν μπορούμε νά συμπεράνουμε ὅτι γεννήθηκε τό 1823. Πατέρας του ἦταν ὁ Μιχαήλ Αφθονίδης (1798-1882), ὁ ὁποῖος διετέλεσε Πρωτέκδικος καί μέγας Χαρτοφύλαξ τοῦ Πατριαρχείου καί μάλιστα ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος πατριαρχικός ἀρχιγραμματεὺς. Παρακολούθησε μαθήματα στήν «ἐν τῇ Κουρούτσεσμεν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆ». ⁴³⁹ Μετά τήν ἀποφοίτησή του, ἀπό τή Μεγάλη τοῦ Γένους σχολή διορίσθηκε γραμματέας τῶν μοναστηρίων πού ἀνήκαν στό Οἰκομενικό Πατριαρχεῖο στήν περιοχὴ τῆς Ρουμανίας. Τό γεγονός αὐτό τοῦ ἐπέτρεψε νά μάθει τή Ρουμανικὴ γλῶσσα. Τό 1853 κατετάγη στό Ρωσικὸ στρατό μαζί μέ ἄλλους Ἑλληνας ὡς ἐθελοντής, στόν πόλεμο κατά τῶν Τούρκων.⁴⁴⁰ Ἀπό κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ⁴⁴¹ μαθαίνουμε ὅτι ὁ Αφθονίδης ἦλθε τόν Μάρτιο τοῦ 1859 στό Σιναΐτικὸ Μετόχι τοῦ Καΐρου, πού βρισκόταν στήν περιοχὴ τῆς Τζουβανίας, μαζί μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο τόν Βυζάντιο, σέ ἡλικία περίπου τριάντα ἐτῶν. Ἐκεῖ ἐγκαταβιώνει γιά ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα, ὅπου δοκιμάζεται στή μοναχικὴ κλήση του καί στίς 1/2/1860 ἐγγράφεται καί ἐγκαταβιώνει, ὡς μοναχός, στήν κεντρικὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ. Στίς 20/2/1860 λαμβάνει τό σταυροφορικὸ σχῆμα στό

Αμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 64-68· Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 313].

437. Στό φ. 426 σημειώνονται τὰ ἐξῆς: «Ἐδόθη τό παρόν τῷ Θεοδοσίῳ μοναχῷ Σιναΐτῃ ὁποῦ πηγαίνει εἰς τό σχολεῖον τῆς Πάτμου νά σπουδάξῃ καί πάλιν νά τό φέρῃ νά ἔμβῃ εἰς τήν βιβλιοθήκην. 1778 ὁ Σιναῖος Κύριλλος». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 313].

438. Στό φ. 1r διαβάζουμε τήν ἴδια σημείωση: «Ἐδόθη τό παρόν τῷ Θεοδοσίῳ μοναχῷ Σιναΐτῃ ὁποῦ πηγαίνει εἰς τό σχολεῖον τῆς Πάτμου νά σπουδάξῃ καί πάλιν νά τό φέρῃ νά ἔμβῃ εἰς τήν βιβλιοθήκην. Ὁ Σιναῖος Κύριλλος 1778». Ἡ Ἀγγ. Νικολοπούλου ἀπό τήν ἐπί τόπου ἐξέταση τοῦ βιβλίου διαπίστωσε ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἔχει γράψει πάνω στό ἔντυπο διάστιχες ἐρμηνεῖες καί στά περιθώριά του διάφορα σχόλια, μιά πρακτικὴ τήν ὁποία συνήθιζαν οἱ μαθητές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός...», ὁ.π., σ. 313-314].

439. Βλ. Μανουῆλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 145.

440. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, «Αφθονίδα», *ΘΗΕ* 3 (1963), σ. 510-512.

441. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2256, σ. 16 καί 17.

παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Βάτου, ἐνῶ τὴν ἄλλη μέρα (21/2/1860) χειροθετεῖται ἀναγνώστης, ὑποδιάκονος καὶ στή συνέχεια χειροτονεῖται διάκονος. Στό κεντρικό Μοναστήρι δέν φαίνεται νά ἔμεινε γιά μακρό χρονικό διάστημα, ἀλλά ἐπέστρεψε στή Τζουβανία. Αὐτό συμπεραίνεται ἀπό ὑπογραφή του πού ὑπάρχει στήν τετάρτη πράξη τοῦ κώδικα τῆς Τζουβανίας μέ ἡμερομηνία 15/3/1860, ὅπου ὑπογράφει ὡς ἀρχιδιάκονος.⁴⁴² Στό Μετόχι τῆς Τζουβανίας ἄσκησε τά καθήκοντα τοῦ γραμματέως κατά τή χρονική περίοδο 30/3/1859 ἕως 26/2/1861. Ἡ παραμονή του στή Τζουβανία ἦταν γιά ἕναν χρόνο περίπου. Στίς 22/2/1861 διορίζεται ἑξαρχος στό Μετόχι τῆς Σμύρνης καί διατάσσεται νά τό ἀναλάβει ἀμέσως.⁴⁴³ Ἡ παραλαβή τοῦ Μετοχίου τῆς Σμύρνης καθυστερεῖ καί μέ νέα πράξη οἱ πατέρες τοῦ ὀρίζουν νά τό παραλάβει τό ἀργότερο τόν Ἀπρίλη τοῦ 1863.⁴⁴⁴ Στό διάστημα τῆς παραμονῆς του στό Κάιρο φαίνεται νά χειροτονεῖται ἱερομόναχος καί στή συνέχεια, λίγες μέρες ἀργότερα, νά χειροθετεῖται ἀρχιμανδρίτης.⁴⁴⁵ Στίς 27/3/1862 ἀναχωρεῖ ἀπό τή Τζουβανία γιά τήν Κωνσταντινούπολη συνοδεύοντας τόν ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο.⁴⁴⁶ Ἀπό πράξεις πού περιέχονται στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2326 στίς σ. 342 ἀρ. πρωτ. 58-30/2/1870, σ. 278 ἀρ. πρωτ. 765-4/10/1870, διαπιστώνεται ὅτι ὁ Γερμανός ὑπογράφει ὡς «πρώην Σιναΐτης». Ἀπό αὐτό μπορούμε νά συμπεράνουμε ὅτι κατά τά Κυριλλικά (1868) διεγράφη ἀπό τή Σιναΐτική ἀδελφότητα ὡς ὀπαδός καί εὐνοούμενος τοῦ Κυρίλλου.⁴⁴⁷ Τό 1874 ὁ Ἀφθονίδης καλεῖται ἀπό τήν ἑλληνική παροικία τοῦ Λονδίνου νά ἀναλάβει τήν προΐσταμενία. Γιά τόν λόγο αὐτό ἀπευθύνεται στόν ἡγούμενο τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τῆς Πόλης Πορφύριο νά μεσολαβήσει στόν ἀρχιεπίσκοπο Καλλίστρατο νά τοῦ χορηγηθεῖ νόμιμο ἀπολυτήριο, προκειμένου νά μεταβεῖ στό Λονδίνο γιά τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του. Ὁ

---

442. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2207, σ.265, πράξη 4.

443. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2207, σ. 286, πράξη 17.

444. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2207, σ.278, πράξη 4.

445. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2207 ὅπου στή σ. 294 καταχωρεῖται ἡ πράξη 5-12/3/1862 ὑπογράφει ὡς «ἱερομόναχος Γερμανός», καί στή σ. 296 καταχωρεῖται ἡ πράξη 8-15/3/1862, ὅπου ὑπογράφει ὡς «ἀρχιμανδρίτης Γερμανός».

446. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2207, πράξη 10-27/3/1862.

447. Τήν ἴδια αἰτιολογία διαπιστώσαμε καί στό φ. 15 τοῦ Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2312, ὅπου σύμφωνα μέ τό πρακτικό ἀριθμ. 18-26/11/1868 ἀνγράφεται: «*Ἀποβολή Γερμανοῦ Ἀφθονίδη ἐκ τῆς Μονῆς διότι ἐστάθη ὑπερασπιστής τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου σέ βάρος τῆς Μονῆς, δέν ἀνεγνώρισε τόν ἀρχιεπ. Καλλίστρατον καί διότι τό παρελθόν του ἦτο ἐπιζήμιον τῆς Μονῆς*».

Πορφύριος απαντάει αρνητικά στο αίτημα του Γερμανού με την αιτιολογία ότι πρέπει να ξεκαθαρίσουν κάποια προβλήματα που εκκρεμούν σε βάρος του.⁴⁴⁸

Ο Γερμανός κοιμήθηκε τό 1895 σε ηλικία 72 ετών στο νησί της Χάλκης, όπου είχε αποσυρθεί στα τέλη της ζωής του. Αξιοσημείωτο είναι ότι την τελευταία δεκαπενταετία ο Αφθονίδης αρρώστησε από «αμαύρωση των οφθαλμών εν Λονδίνο»,⁴⁴⁹ υπομένοντας τη δοκιμασία του με καρτερικότητα, και αφοσιώθηκε στο έξις στην καλλιέργεια της ποίησης και της μουσικής.⁴⁵⁰

Επρόκειτο για άνδρα μεγάλης παιδείας και για λόγιο «εὐρυμαθή»,⁴⁵¹ «ἐλληνομαθέστατο καὶ ἐγκυκλοπαιδικώτατο».⁴⁵² Κατείχε τη ρουμανική και τη γαλλική γλώσσα και εν μέρει την Αγγλική. Γενικά, ήταν προικισμένος με πολλά χαρίσματα και σπάνια εὐφυΐα, τά όποια ἔθεσε στη διάθεση της Ἐκκλησίας. Συμμετείχε είτε ως γραμματέας είτε ως ἀπλό μέλος σε πολλές ἐκκλησιαστικές ἐπιτροπές και ἐργάστηκε για τά συμφέροντα της Ἐκκλησίας, ειδικά όσον ἀφορᾶ στο φλέγον ζήτημα τό όποιο εἶχε ἀνακύψει ἐξ αἰτίας της ἀμφισβήτησης τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων τῶν πατριαρχείων και της Μονῆς Σινᾶ πού βρίσκονταν στη Ρουμανία.⁴⁵³

Ο Γερμανός όχι μόνο ὑπῆρξε ὕμνωδός της ἐκκλησίας και ἐκκλησιαστικός ποιητής, ἀλλά και ἄριστος γνώστης της βυζαντινῆς και της εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Οἱ ἐξειδικευμένες αὐτές γνώσεις του ἐπέτρεψαν να κατασκευάσει, μαζί με τόν μαθηματικό Ἀνδρέα Σπαθάρη, τό λεγόμενο «Ἰωακείμιον ψαλτήριον», δηλαδή ἕνα μουσικό ὄργανο τό όποιο εἶχε τήν δυνατότητα να ἀποδίδει τά μέλη της ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.⁴⁵⁴

---

448. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 238: ἐπιστ. 198 με ἡμερομηνία 4/6/1874.

449. Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Αφθονίδης», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 19 (1895-1896), σ. 75.

450. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀναγνωρίζοντας τήν προσφορά και τή σπουδαία ἐκκλησιαστική δράση του, χορήγησε στόν Αφθονίδη μηνιαία σύνταξη πρὸς ἐξασφάλιση τῶν πρὸς τό ζῆν.

451. Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Αφθονίδης...», *ὁ.π.*, σ. 75.

452. Πρὸβλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ ἱερά Μονή ...*, *ὁ.π.*, σ. 109-110.

453. Ὑπάρχει πλούσια ἀρθρογραφία του για τό ἴδιο θέμα ἀλλά και σημαντική μεταφραστική προσπάθεια στη γαλλική γλώσσα τῶν διαφόρων ὑπομνημάτων τῶν Ἁγίων Τόπων, καθώς ἐπίσης και μεταξύ του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου και τῶν λοιπῶν ἐνδιαφερομένων. [Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Αφθονίδης...», *ὁ.π.*, σ. 75].

454. Ο διευθυντής του Α΄ Πατριαρχικοῦ Γραφείου Ἰωάννης Δ. Τανταλίδης, στην αὐτοσχέδια προσφώνησή του τήν ὥρα τῆς κηδείας του Γερμανού, ἀναφέρει: «Ἀνέλθετε τάς βαθμίδας τῆς σεπτῆς Μεγάλης του Γένους σχολῆς και ἀνευρόντες τό ἱερόν Ψαλτήριον κρούσατε τά πλήκτρα αὐτοῦ και θά ἀκούσητε ἱεράν και μυστηριώδη μελωδίαν ἐκπεμπομένην εἰς δοξολογίαν μὲν του Θεοῦ, εἰς ἔπαινον δέ του μουσουργοῦ Γερμανοῦ, ὅς, ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλου ἐνθουσιώδους λάτριδος τῶν πατριῶν, συνέλαβε και ἠχημαλῶτισεν ἐντός καινοφανοῦς μουσικοῦ ὀργάνου τούς

Οί πλούσιες μουσικές γνώσεις καί ή βαθιά εμπειρία του Γερμανού τόν είχαν καθιερώσει ως έναν εκ των σημαντικῶν μουσικῶν διδασκάλων τῆς ἐποχῆς του.⁴⁵⁵ Τόν θεωροῦσαν ως έναν ἀπό τούς λίγους βαθεῖς γνώστες τῆς «καθαρῆς» βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί αὐτός ἦταν ὁ πρωταρχικός λόγος πού ἐπελέγη νά συμπεριληφθεῖ, ὡς πρόεδρος μάλιστα, στήν ἐπιτροπή ή ὁποία συγκροτήθηκε μέ πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τό 1881 καί πού σκοπό εἶχε «τήν τακτοποίησιν καί διακανόνισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί τόν καθαρισμόν αὐτῆς ἀπό τόν ἐπεισάκτων μελῶν τῶν μή συναδόντων τῇ ἀρχαίᾳ μελοποιῖᾳ...».⁴⁵⁶ Ἡ ἐπιτροπή εἰσηγήθηκε μέ ὑπόμνημα στή Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου μουσικές παρεμβάσεις καί διορθώσεις καί ή Σύνοδος τίς ἐνέκρινε καί ἐπεφόρτισε τήν ἐπιτροπή μέ τήν εὐθύνη τῆς συνέχισης καί τῆς συμπλήρωσης τοῦ ἔργου πού εἶχε ἀναλάβει.

Ἡ συγγραφική παραγωγή τοῦ Ἀφθονίδη εἶναι πλούσια. Πέραν τῆς πολυπληθοῦς, σπουδαίας καί ἐμβριθοῦς ἀρθρογραφίας του στήν «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια»⁴⁵⁷ τοῦ Πατριαρχείου, συνέγραψε σημαντική μελέτη «περί τῶν ἐν Ῥωσίᾳ αἰρέσεων καί ἰδία τῶν Ῥασκολνίκων». Τό ἔτος 1888 ἐξέδωσε τήν «Ἠθικήν ψυχαγωγίαν»,⁴⁵⁸ δηλαδή ἀπο-

---

νόμους καί τούς κανόνας τῆς πατροπαράδοτου μουσικῆς...». [Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Ἀφθονίδης...», ὁ.π., σ. 76β]. Στό ἴδιο κείμενο ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γερμανός γνώριζε νά παίζει τά ἐξῆς μουσικά ὄργανα: τήν βάρβιτον (ἔγχορδο μουσικό ὄργανο παρόμοιο μέ τή λύρα), τόν αὐλό, τήν κιθάρα καί τό κύμβαλο.

455. Ὁ Ἰωάννης Δ. Τανταλίδης -στήν ἴδια αὐτοσχέδια προσφώνησή του καί σέ ἀποστροφή τοῦ λόγου του- μέ ρητορική δυνατότητα ἀναρωτιέται: «Ποῦ εἶνε ἡ καλλικέλαδος ἀηδῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμῶν καί τῆς θύραθεν Μουσικῆς, ὁ μύστης τῶν ἐρῶν φθόγγων καί τῆς θεοσδότου ἀρμονίας, ὁ ἀσφαλῆς γνώμων τῶν ρυθμῶν, τῶν χρόνων, τῶν τόνων, καί τῶν χρωμάτων τῆς ἀρχαίας καί νέας τέχνης;» Ποῦ ὁ ἀριστοτέχνης στιχουργός καί ἐνάνταστος ποιητής, ὁ τήν ἀρετήν καί τήν εὐσέβιαν διά τῶν ἐπῶν αὐτοῦ διδάσκων..., ἐγκύψατε εἰς τήν μικράν μέν, ἀλλά πυκνοτάτην συλλογήν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ καί ἐκεῖθεν θά μεταρσιωθῆτε εἰς ὑψη αἰθέρια καί θά φαιδρυνθῆτε ἀπό τῶν καλλιεπῶν στροφῶν τοῦ ποιητοῦ Γερμανοῦ καί θά κατατάξῃτε αὐτόν μεταξύ τῶν μουσοστεφῶν ἱεροφαντῶν τῆς νεωτέρας Βυζαντιάδος ποιήσεως...». [Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Ἀφθονίδης...», ὁ.π., σ. 76α-76β].

456. Στήν ἐπιτροπή αὐτή συμμετεῖχαν –ἐκτός τοῦ Ἀφθονίδη- καί: ὁ καθηγητής τῶν μαθηματικῶν τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Ἀνδρέας Σπαθάρης, ὁ μουσικοδιδάσκαλος καί πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Γεώργιος Βιολάκης, ὁ μοναχός μουσικοδιδάσκαλος Ἰωάσαφ, καί οἱ μουσικοδιδάσκαλοι Εὐστράτιος Γ. Παπαδόπουλος καί Νικόλαος Ἰωαννίδης. [Βλ. Ἀωνύμου, «Ἡ περί τῆς ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς μέριμνα», Ἐκκλ. Ἀλ. 2 (1880- 1881), σ. 47-48].

457. Βλ. Ἀωνύμου, «Γερμανός Ἀφθονίδης...», ὁ.π., σ. 75.

458. Τό βιβλίον αὐτό ἐπωλεῖτο ἀπό τό πατριαρχικό τυπογραφεῖο, κατόπιν ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (ὑπ' ἀριθμ. 432 καί χρονολογίαν 5 Ζηλητηζέ 1305), μέ τιμή 10 γρόσια. [Βλ. Ἀωνύμου, «Βιβλία πωλούμενα ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τυπογραφίῳ», Ἐκκλ. Ἀλ. 15 (1891- 1892), σ. 16β].

σπάσματα από την Καινή Διαθήκη παραφρασθέντα σέ ἕμμετρο ρυθμό καί σέ ἀπλή διάλεκτο καί ὄχι συλλογή θρησκευτικῶν ποιημάτων ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἐμμ. Παντελάκης.⁴⁵⁹ Ἐπιπλέον, δημοσίευσε εἰδική μελέτη περί τοῦ ὕμνου τοῦ Ἀπόλλωνος καθώς καί τήν πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἱστορία τοῦ Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, ἀπό χειρόγραφο πού ἀνακάλυψε στό Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ Καΐρου.⁴⁶⁰

1.3.17 Καλλίστρατος Σιναΐτης

Ὁ Σιναΐτης Καλλίστρατος καταγόταν ἀπό τή νῆσο τῆς Λήμνου καί διετέλεσε ἱερομόναχος στό Σινᾶ, στό ὁποῖο καί ἀσκήθηκε ἐπί πολλά ἔτη. Στή συνέχεια ἀπεστάλη στήν Ἑλλάδα γιά νά παραλάβει τά κατακρατούμενα κτήματα τῆς Μονῆς. Κατά τό χρονικό διάστημα 1833-1846 βρίσκεται μονάζων στήν Ἱερά Μονή τοῦ Βουλκάνου, στήν ὁποία ἀσχολεῖται μέ ἀντιγραφή κωδίκων.⁴⁶¹ Στή συνέχεια μεταβαίνει στήν Ἀλεξάνδρεια καί προσλαμβάνεται ἀπό τόν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεο Β' (1847-1858) στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου, ὅπου ἀργότερα χειροτονεῖται μητροπολίτης Λιβύης. Με-

---

459. Στήν «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια» ἀναγράφονται τά ἐξῆς πού ἀφοροῦν στήν «Ἡθική Ψυχαγωγία» καί τό περιεχόμενό της: «“Ἡθική Ψυχαγωγία”, ἤτοι ἀποσπάσματα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἕμμετρως παραφρασθέντα εἰς ἀπλήν διάλεκτον ὑπό ἀρχιμανδρ. Γερμανοῦ Αἰθονίδου Σιναΐτου· ἀδεία τοῦ Υπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως ὑπ' ἀριθμ. 432 καί χρονολογίαν 5 Ζηλχητζέ 1305. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου. Τιμᾶται γρ. 10». [Βλ. Ἀωνύμου, «Βιβλία πωλούμενα...», ὁ.π., σ. 16β].

460. Τό ἔργο αὐτό –τό ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπό 12 βιβλία– ἐξέδωσε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1870. Τά τρία ἀπό τά βιβλία αὐτά –καί συγκεκριμένα τούς τόμους Η', Θ' καί Ι'– τιλοφόρισε «Τά μετά τήν ἄλωσιν». Πρόκειται γιά βιβλία πού περιέχουν πολύτιμες καί διαφωτιστικές εἰδήσεις καί πληροφορίες πού ἀφοροῦν στά ἐκκλησιαστικά καί τά πολιτικά πράγματα τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Ἡ Ἱερά Μονή...*, ὁ.π., σ. 109-110].

461. Στήν Ἱερά Μονή τοῦ Βουλκάνου Μεσσηνίας διασώζονται κώδικες χαρτῶοι πού φέρουν τή μαρτυρία τῆς ἀντιγραφῆς τους ὑπό τοῦ Καλλίστρατου. Συγκεκριμένα, στό φ. 49α ἑνός κώδικα τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος (μέ διαστάσεις 20X14 ἐκ. μ. καί φφ. 51) πού περιλαμβάνει μαθήματα παιδαγωγικά, «Ἡ Δημιουργία τοῦ κόσμου», ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Ἐγραψε Καλλίστρατος ἱερομόναχος Σιναΐτης ἐν Ἱερᾷ μονῇ Βουλκάνου 19 Αὐγούστου 1833». Ἐπίσης στό φ. 66α, ἑτέρου κώδικα τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος πού περιέχει τήν ἐργασία τοῦ Κ. Οἰκονόμου «Μισσιοναρισμός καί προτεσταντισμός», (μέ διαστάσεις 20X15,5 ἐκ. μ. καί φφ. 67,) διασώζεται ἡ ἐξῆς σημείωση: «Ἐγραψε Καλλίστρατος ἱερομόναχος Σιναΐτης, 2 Νοεμβρίου 1837 ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βουλκάνου». Παρόμοια, σέ κώδικα πάλι τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος (μέ φφ. 242) ὑπάρχει ἔργο τοῦ Καλλιστράτου ἐπιλεγόμενο: Καλλιστράτου Σιναΐτου, «Κατά Θ. Καΐρη» (φ. 242β). Ἀπό φ. 45α, Ἡ πρό τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ παντελής τοῦ κόσμου ἄγνοια καί σκότωση εἰς τά περί Θεοῦ. Τά προλεγόμενα κατά τῆς ἀσεβείας τοῦ Καΐρη, ἀπό φ. 12α συνοδικά ἔγγραφα. [Βλ. Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, «Χειρόγραφα τῆς μονῆς Βουλκάνου», *Πελοποννησιακά* 5 (1962), σ. 301-302.

ταβαίνοντας στο Βουκουρέστι τό 1852, πρὸς διευθέτηση τῶν προβλημάτων τῶν κτημάτων τοῦ θρόνου, πεθαίνει.

Κατά τή διαμονή του στήν Ἀθήνα ἐκδίδει ὀλιγοσέλιδο φυλλάδιο μέ τίτλο «Ἀπάντησις πρὸς ὅσα κατά τῆς εὐσεβείας ἐβλασφήμησε ἐν τῇ ἀπολογία αὐτοῦ ὁ Ἰωνᾶς Κίγγ» (1846).⁴⁶² Οἱ μέχρι σήμερα γνωστοί χειρόγραφοι κώδικες τῆς Μονῆς Βουλκάνου καί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Καΐρου μᾶς ἐπιτρέπουν τήν εἰκασία ὅτι ὁ Καλλίστρατος ἀσχολήθηκε ἐκτός ἀπό τήν ἀντιγραφή καί μέ τή συγγραφή κωδίκων.⁴⁶³

Ὁ Καλλίστρατος εἶχε γράψει καί ἕτερο πόνημα μέ τόν τίτλο «Παλαιονομία», ὅπου ἀναιροῦσε τίς «βλασφημίες» τῶν ἀγγλικανῶν καί τῆς ὑπ' αὐτῶν διοικουμένης Βιβλικῆς Ἐταιρείας πού ἐμπεριέχονταν στίς «χυδαῖες μεταφράσεις τῶν Ἁγίων Γραφῶν», μεταφράσεις πού γινόντουσαν «εἰς τό χυδαῖον γλωσσικόν ἡμῶν ιδίωμα» ἢ σέ κάποια ἄλλα ἐκδιδόμενα ἀπό αὐτούς ἐγχειρίδια. Ὁ ἀπό Σιναίου Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίας δέν ἔκρινε τό βιβλίον αὐτό ἱκανοποιητικό καί γι' αὐτό ἀνέθεσε στόν Σιναῖτη μητροπολίτη Τορνόβου Ἰλαρίωνα τή συγγραφή νέου καί καλύτερου ἔργου.⁴⁶⁴

1.3.18 Μελχισεδέκ μοναχός, ὁ Κρής

Ὁ Μελχισεδέκ ἔλκυε τήν καταγωγή του ἀπό τήν Κρήτη καί ἦταν ἤδη μοναχός ὅταν προσῆλθε στή Μονή τοῦ Σινᾶ. Ὡς ἡμερομηνία προσέλευσης καί ἐγκαταβίωσης καταγράφεται ἡ 1η Σεπτεμβρίου τοῦ 1813.⁴⁶⁵ Ὑστερα ἀπό λίγο καιρό, ἡ ἱερά τῶν Σιναῖτῶν πατέρων Σύναξις ἀποφάσισε νά τόν στείλει στίς Κυδωνίες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γιά νά πα-

462. Βλ. Μ(ανουήλ). Ι. Γ(εδεών), «Καλλίστρατος Σιναῖτης», *MEE* II' χ.χ., σ. 583.

463. Βλ. Νικ. Α. Φορόπουλου, «Καλλίστρατος, ὁ Σιναῖτης. Μητροπολίτης Λιβύης», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 266. Ἡ μαρτυρία τοῦ Ν. Φορόπουλου ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τόν χαρτῶο Σινᾶ 1407 τοῦ 1829, πού ἐπιγράφεται *Στήλη ὀρθόδοξης Δογματικῆς*, (μέ διαστάσεις 300X210 καί φ. 59), ὅπου ὑπάρχει καταχωρισμένη ἡ ἑξῆς μαρτυρία: «...Συγγραφεῖσα ἐν Σιναίῳ τῶ ὄρει παρά Καλλιστράτου τοῦ ἱερομονάχου τοῦ καταγωγμένου ἐκ τῆς νήσου Λήμου ἐν ἔτει, αωκθ' (1829) κατά μῆνα μάρτιον». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 249-250].

464. Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 330-331.

465. Περί τοῦ Σιναῖτου μοναχοῦ Μελχισεδέκ ὑπάρχει μικρή ἀναφορά στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201 (φ.622) ἀπό τήν ὁποία ἀντλοῦμε τίς ἀναφερομένης πληροφορίες: «αωιγ' (1813) σεπτεμβρίου α, ἦλθον κἀγώ ὁ ἐν ἐλαχίστοις ἐλάχιστος μελχισεδέκ / μοναχός Κρής καί ἐκοινοβίασα εἰς τί ἱερόν καί Θεοβάδιστον ἡμῶν μοναστήριον... / ... ἐπειδή δέ καί ἡ σεβαστή μοι εὐεργετικωτάτη ἱερά σύναξις σπλάχνους / πατρικοῖς καί προαιρέσει ὁσία κινηθεῖσα εὐδόκησε νά ἐπέλθω μαθημάτων / ἔνεκα εἰς τό ἐν Κυδωνείαις περιβλεπτον τανῦν σχολεῖον... / Μελχισεδέκ μοναχός Σιναῖτης (ἔπεται ὑπογραφή)». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201, φ. 622].

ρακολουθήσει μαθήματα στην περιάκουστη εκεί Σχολή.⁴⁶⁶ Η επιλογή και η αποστολή του Μελχισεδέκ στην συγκεκριμένη σχολή δέν πρέπει νά θεωρείται τυχαία, καθότι στην περιοχή αυτή τό Σινᾶ διατηροῦσε ἐνεργό καί ἀκμάζον Μετόχι. Συνεπῶς, ἡ ἀποστολή τοῦ μοναχοῦ στίς Κυδωνίες ἐξυπηρετοῦσε ὄχι μόνο τήν πνευματική κατάρτισή του, ἀλλά καί τήν ἀνάληψη τῆς διοικητικῆς εὐθύνης τοῦ Μετοχίου.⁴⁶⁷

1.3.19 Μακάριος μοναχός, διδάσκαλος

Περί τοῦ Σιναΐτου μοναχοῦ Μακαρίου δέν γνωρίζουμε πολλά. Ἐκεῖνο τό ὁποῖο καταγράφεται στίς ἐλάχιστες διαζωζώμενες μαρτυρίες πού ἀναφέρονται στό πρόσωπό του εἶναι ὅτι ὁ Σιναΐτης μοναχός Μακάριος διετέλεσε (γύρω στό 1805) διδάσκαλος Ὑδρας.⁴⁶⁸ Σημαντική εἶναι καί ἡ μαρτυρία πού καταγράφει ὁ Σφυρόερας γιά τόν Μακάριο στήν ἀναφορά του στόν λόγιο καί διδάσκαλο Ἰου Σιναΐτη Ἰλαρίωνα. Ἐκεῖ κάνει μνεῖα καί γιά τόν Σιναΐτη μοναχό Μακάριο καί συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι: «Ὅταν ὁ Γεώργιος Βούλγαρης, μετά τοῦ ὁποῖου ὁ Ἰλαρίων (Τυρνάβου) διετήρει πυκνήν ἀλληλογραφίαν ἐξή-

---

466. Μέχρι τό 1735 κανένα ἀξιόλογο καί πλήρως ὀργανωμένο σχολεῖο δέν λειτουργοῦσε στήν Ἀνατολή. Τήν ἐποχή αὐτή ἰδρύθηκε –ἀπό τόν Ἰωάννη Οἰκονόμο Δημητρακέλλη– ἡ Σχολή τῶν Κυδωνιῶν. Τό 1800, μέ ἀπόφαση τῶν προυχόντων τῆς πόλης, ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυση μεγάλης καί λαμπρᾶς Σχολῆς μέ τήν ἐπωνυμία «Ἀκαδημία Κυδωνιῶν». Ἡ Ἀκαδημία ὀλοκληρώθηκε τό 1803. Στήν ἀκμή της εἶχε περί τούς 800 μαθητές ἀπό ὅλα τά μέρη πού ζοῦσαν Ἕλληνες καί ἡ διάρκεια τῆς φοίτησης ἦταν πενταετής. Δάσκαλοι στήν Ἀκαδημία διετέλεσαν ὁ Εὐγένιος ἀπό τά Βουρλά, ὁ Βησσαρίων ἀπό τή Σύμη, ὁ Θεοδόσιος ἀπό τά Μουδανιά, ὁ Γρηγόριος Σαράφης, ὁ Βενιαμίν Λέσβιος, ὁ Θεόφιλος Καΐρης κ.ἄ. Μετά τήν Ἑλληνική ἐπανάσταση (περί τό 1830) ἡ Ἀκαδημία στερήθηκε τήν αἴγλη καί τό ἐκπαιδευτικό κῦρος της. Οἱ διάφορες ἐκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις τήν ὑποβάθμισαν μέχρι πού τό 1884 ἀναγνωρίστηκε, μέ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημόσιας Ἐκπαιδύσεως τῆς Ἑλλάδος, ἰσόβαθμον καί ὁμοταγές πρός τά Γυμνάσια τοῦ ἐλεύθερου Κράτους. [Βλ. Ἰγνατίου Γκίκα, «Ἡ Ἀκαδημία τῶν Κυδωνιῶν», *www. Aegean.gr/agios-therapontas/magazine/apostoli/issue/54*].

467. Στή συνέχεια τοῦ ἴδιου κώδικα διαβάζουμε καί ἕτερη σημείωση, πού εἶναι καταγεγραμμένη ἀπό ἄλλο χέρι, ἡ ὁποία μᾶς πληροφορεῖ πολύ γενικά καί ἀόριστα σχετικά μέ τήν τελευταία τοῦ Μελχισεδέκ. Ἀναγινώσκουμε, λοιπόν, στή σημείωση ὅτι «Ὁὗτος σταλείς παρά τοῦ γέροντός του πρωτ. Κύρ Παΐσιου εἰς Χίον ἵνα / ἰαθῆ ἀπό τοῦ ἐκτικῶ (προφανῶς ὀμιλεῖ περί τοῦ χτικιοῦ=φυματίωση) πάθους του, τελευταίως ἰάθη ἐν τῷ μνήματι / καί ὑστερήθημεν τῶν καλῶν ἐλπίδων». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201, φ. 622].

468. Στό νησί τῆς Ὑδρας λειτουργοῦσε ἀπό τό 1750 περίπου σχολεῖο στό ὁποῖο διδάσκονταν τά ἑλληνικά ἐγκύκλια μαθήματα. Στό σχολεῖο αὐτό ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων ἀνατέθηκε (ἀπό τό 1799) στόν ἱερομόναχο Γρηγόριο Ἐανθόπουλο ἀπό τήν Ἰθάκη, μαθητή τοῦ σχολάρχη τῆς ἐν Σμύρνη Σχολῆς Χρῦσανθου Καραβία. [Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας...*, ὀ.π., σ. 55].

τησε παρ' αὐτοῦ ἱκανόν διδάσκαλον διὰ τό σχολεῖον τῆς Ὑδρας, ἔσπευσε νά ἱκανοποιή-
ση τό αἶτημα τοῦτο, πέμψας εἰς τήν νήσον, τό θέρος τοῦ 1805 τόν Μακάριον, μοναχόν
τοῦ Σιναΐτικοῦ μετοχίου, “ἄνδρα μέ ἤθη χρηστότατα, μέ ἀρετήν καί μέ μάθησιν”». ⁴⁶⁹
Ἀπό τή μαρτυρία αὐτή μποροῦμε νά ἐξαγάγουμε τό συμπέρασμα ὅτι τό μορφωτικό
ἐπίπεδο τοῦ Μακαρίου ἦταν τόσο ὑψηλό καί οἱ διδακτικές ἱκανότητές του τέτοιες, ὥστε ὁ
πολυμαθέστατος καί λογιότατος Σιναΐτης ἀρχιεπίσκοπος Τυρνόβου Ἰλαρίων,
ἀνεπιφύλακτα τόν προτείνει γιά μιά τόσο σημαντική καί ὑπεύθυνη θέση, ὅπως αὐτή τοῦ
διδασκάλου.

1.3.20 Λουκᾶς (Ἀθανασίου), μοναχός

Σύμφωνα μέ τίς λιγοστές ὑπάρχουσες μαρτυρίες ὁ Σιναΐτης μοναχός Λουκᾶς κα-
ταγόταν ἀπό τή Θήβα τῆς Βοιωτίας. Κοινοβίασε στό Μοναστήρι τοῦ Σινᾶ στίς 12 Ἰουνίου
τοῦ 1832. Ὑστερα ἀπό κοινοβιακή ζωή δύο χρόνων –κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Συνάξεως
τῶν πατέρων καί μέ σύμφωνη γνώμη τοῦ Γέροντά του Ἰακώβου τοῦ Σάμιου– ἀπέρχεται
στήν Βλαχία μέ συνοδία τοῦ ἡγουμένου τοῦ Μετοχίου τοῦ Σινᾶ στή Βλαχία κυρίου Ἀμ-
βροσίου, προκειμένου νά παρακολουθήσει σπουδές στό ἐκεῖ σχολεῖο. Σημαντική καί
ἀποκαλυπτική εἶναι καί ἡ δέσμευση τοῦ Λουκᾶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καί τῶν πατέρων
ὅπου ἀναφέρει ὅτι «...ὅταν προκόψω νά μέ στείλῃ εἰς τό μοναστήριον / ὑπόσχομαι νά
φυλάξω ταῦτα πάντα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ / καί τῶν πατέρων. / 1832 Ἰουνίου 12 ὁ λογιώτα-
τος λουκᾶς Ἀθανασίου». ⁴⁷⁰

1.3.21 Μακάριος ἱερομόναχος, ὁ Κρής

Γιά τόν ἱερομόναχο τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ Μακάριο δέν γνωρίζουμε πότε ζεῖ καί, τό
σπουδαιότερο, δέν ἀναφέρεται σέ καμία ἄλλη γνωστή μέχρι στιγμῆ πηγή. Οἱ μοναδικές
πληροφορίες πού γνωρίζουμε γιά τό πρόσωπό του εἶναι ὅτι ἀφ' ἑνός ὁ Μακάριος
καταγόταν ἀπό τήν Κρήτη καί ἀφ' ἑτέρου μνημονεύεται ὡς κάτοχος μαθηματαρίου στό
παράφυλλο τοῦ ὑπ. ἀριθμ. 1357 κώδικα, ὅπου καί ἀναφέρεται ὅτι: α) τό παρόν βιβλίον ὑ-

---

469. Βλ. Β. Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης...», ὁ.π., σ. 235, καί σημ. 6, 7, 8.

470. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2201 Α', σ. 633-634.

πάρχει τοῦ σοφοτάτου καί λογιωτάτου κύριου Γρηγορίου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας· καί β) νῦν δέ τοῦ Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κρητός καί Σιναΐτου.⁴⁷¹ Τό γεγονός ὅτι ἦταν κάτοχος τοῦ συγκεκριμένου μαθητικοῦ κώδικα μᾶς ἐπιτρέπει κατά πρῶτο λόγο νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μακάριος εἶχε σπουδάσει ἢ καί σπούδαζε σέ κάποια ἀπό τίς ξακουστές σχολές τῆς ἐποχῆς του καί κατά δεύτερον νά τόν κατατάξουμε ἀνάμεσα στούς μορφωμένους καί λογίους Σιναΐτες πατέρες.

1.3.22 Μελέτιος ἱεροδιάκονος, Κύπριος

Γιά τόν ἱεροδιάκονο Μελέτιο ἐκεῖνο πού γνωρίζουμε εἶναι ὅτι: στίς 9 Μαρτίου τοῦ 1833 στάλθηκε ὁ ἐκ Κύπρου καταγόμενος διάκονος Μελέτιος στό σχολεῖο τῆς Τριπόλεως⁴⁷² γιά νά σπουδάσει τά ἑλληνικά γράμματα. Προστάτης κατά τήν ἐκεῖ διαμονή του ὁρίστηκε ὁ οἰκονόμος τοῦ τοπικοῦ Μετοχιακοῦ συγκροτήματος.⁴⁷³ Ἐπίσης ἀναγράφονται καί τά ἔξοδα πορείας του, 12 γρόσια.

1.3.23 Γεώργιος Κρής

Οἱ πληροφορίες πού διασώζονται γιά τόν Σιναΐτη μοναχό Γεώργιο εἶναι ἐλάχιστες καί βρίσκονται ἀποθησαυρισμένες σέ διάφορα βιβλία τά ὁποῖα εἶχε δανειστεῖ ἀπό τήν πλούσια Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη πρὸς ἐκπαιδευτικὴ χρήση. Σύμφωνα μέ αὐτές ὁ Γεώργιος καταγόταν ἀπό τίς Κυδωνιές τῆς Κρήτης. Κατά τὴ μοναχικὴ του ἀφιέρωση ὑποτάχθηκε στόν γέροντα Θεοφάνη. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1811 ὁ Γεώργιος, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίου καί ἀποφάσεως τῆς Συνάξεως τῶν Σιναΐτῶν πατέρων, ἀπέρεχεται μαζί μέ τόν γέροντά του στό Σιναΐτικὸ Μετόχι τῆς Σάμου.⁴⁷⁴ Ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Γεωργίου δέν ἦταν μόνον ἡ συνδρομὴ στόν γέροντά του γιά τὴ διαχείριση τοῦ

---

471. Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 34. Πρβλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 360, ὑποσ. 1.

472. Τό σχολεῖο τῆς Τριπόλεως εἶχε ἰδρυθεῖ τό 1760, ἐνῶ στήν εὐρύτερη περιοχὴ καί πῖο συγκεκριμένα στή Δημητσάνα σχολεῖο ἰδρύθηκε λίγο ἀργότερα (1764). [Βλ. σχετικῶς: Ἐρατῶ Ζέλιου-Μαστροκόστα, *Ἡ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 35].

473. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2197 Α' φ. 362. Γιά τό Μετόχι πού συντηροῦσε ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ στήν Τρίπολη τῆς Πελοποννήσου γνωρίζουμε ὅτι αὐτό ἦταν παλιό καί ὅτι τό 1767 οἰκονόμος του ἦταν ὁ γέρον Φιλάρετος. [Βλ. σχετικῶς Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2198Α, φ. 266].

474. Τό μετόχι αὐτό βρισκόταν στό Καρλόβασι τῆς Σάμου. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 99].

Μετοχίου, αλλά και για «...νά απέλθη ἐκεῖθεν εἰς κανένα σχολεῖον νά διαβάση...».475 Τό σχολεῖο, στό ὁποῖο ἦταν πιθανότερο νά μετέβει ὁ Γεώργιος προκειμένου νά μαθητεύσει ἦταν αὐτό τῆς Πάτμου476, παρ' ὅλο πού ὁ Π. Ἀραβαντινός ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου γιά νά ὑπογραμμίσει ὅτι γύρω στά 1757 διατηρεῖτο ἀξιόλογη Σχολή στή Σάμο, ἡ ὁποία πρέπει νά ἰδρῦθηκε σέ ἐποχή ἀρχαιότερη τοῦ 17ου αἰ.477

Κατά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τό μοναστήρι ὁ Γεώργιος δανείζεται τά ἐξῆς βιβλία πρὸς σχολική χρήση:

«Σταχυολογία Τεχνολογική κατ' ἐρωταπόκρισιν... ὑπό Βησσαρίωνος Μακροῦ, ἔκδοση 1686», 478

«Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ Γραμματικῆς Εἰσαγωγῆς βιβλία τέσσαρα, ἔκδοση 1756», 479

«Ἰωάννου Πατούσα Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική, τόμ. Α', ἔκδοση 1758».480

1.3.24 Μελέτιος Σιναΐτης, ἱεροδιάκονος (Ἀρεστόβουλος)

Τίς πληροφορίες περὶ τοῦ ἱεροδιακόνου Μελετίου, τοῦ ἐπικαλουμένου Ἀρεστοβούλου, ἀντλοῦμε ἀπό μία ἐπιστολή481 πού ἔχει ἀπευθύνει ὁ ἴδιος ἀπό τή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης, στήν ὁποία κατ' ἀρχάς φοιτοῦσε καί ἀργότερα δίδασκε κατά τό 1863, πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ καί ἡγούμενό του Κύριλλο τόν Βυζάντιο. Ἀπό τήν ἐπιστολή αὐτή, λοιπόν, μαθαίνουμε ὅτι ὁ ἐν λόγω ἱεροδιάκονος ἐστάλη γιά σπουδές στήν περιόλουτο Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης μέ τή μέριμνα τοῦ

475. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός Βιβλίων...», ὁ.π., σ. 315-316.

476. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός Βιβλίων...», ὁ.π., σ. 316.

477. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας...*, ὁ.π., σ. 62.

478. Ὅπως ἀναφέρει ἡ Νικολοπούλου διασώζεται ἡ ἐξῆς σημείωση «Στό verso προμ. Τό παρόν βιβλίο τό ὀνομαζόμενο "Σταχυολογία" ὑπάρχει τοῦ ἀγίου καί θεοβαδίστου ὄρου Σινᾶ, ἐδόθη ὁμως τῷ Γεωργίῳ Κρητί Κυδωνιέῳ ὁποῦ ἀπέρχεται εἰς Σάμον μετὰ τοῦ γέροντός του κύρ Θεοφάνους, διά νά ἀπέλεθη ἐκεῖθεν εἰς κανένα σχολεῖον νά διαβάση καί πάλιν νά τό φέροι νά ἔμβη εἰς τήν βιβλιοθήκην ὅθεν ἐξῆλθε, ἵνα χρήσωνται αὐτῷ καί ἕτεροι. Καί ἄς εἶναι μέ ὥραις καλαῖς καί εὐλογημέναις, ὁ Θεός νά τόν φωτίσῃ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν καί νά κατευθύνῃ τοὺς πόδας του εἰς ὁδόν εἰρήνης. ἀμήν. Κατά αἰῶν' ἐν μηνί Ἰουνίῳ». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός Βιβλίων...», ὁ.π., σ. 315-316].

479. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός Βιβλίων...», ὁ.π., σ. 316.

480. Στό verso προμ. διαβάζουμε, πάλι κατά τή Νικολοπούλου: «Ὁ παρών α' τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τόμος ἐδόθη τῷ Γεωργίῳ Κρητί Σιναΐτῃ τῷ εἰς Σάμον ἀπερχομένῳ μετὰ τοῦ γέροντός του κύρ Θεοφάνους, ὅπως ἀπέλεθη ἐκεῖθεν εἰς κανένα σχολεῖον νά διαβάση καί πάλιν νά τό φέροι νά ἔμβη εἰς τήν βιβλιοθήκην: αἰῶν' ἐν μηνί Ἰουνίῳ». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, «Δανεισμός Βιβλίων...», ὁ.π., σ. 316].

481. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ.49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 54.

ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου. Ἡ παιδευτική παρουσία καί ἡ διαγωγή του πρέπει νά ἦταν ἀξιόλογες, ἦταν πολύ καλός γνώστης τῆς τουρκικῆς γλώσσας, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν κωνσταντινουπολιτικῆς καταγωγῆς, ἀλλά καί ἄριστος μαθητής, διότι, κατά τά γραφόμενά του, ἐπελέγη ἀπό τόν Σχολάρχη τῆς Σχολῆς νά συντάξει καί νά ἐκφωνήσει, προφανῶς γιά τό μάθημα τῆς Ρητορικῆς, ἐνώπιον τῶν διδασκάλων καί μαθητῶν ἐπιτάφιο λόγο πρὸς «τόν ἀοίδιμον πατριάρχη Γερμανόν, τόν θεμελιωτήν τῆς ἱεράς ταύτης Σχολῆς».

Ἐκτός ἀπό τήν παραπάνω ὑποχρέωση, στήν ἐπιστολή αὐτή, ἐπίσης, ὁ Μελέτιος πληροφορεῖ τόν προστάτη καί μέντορα στίς σπουδές του Κύριλλο Βυζάντιο ὅτι, τά τελευταῖα δύο ἔτη⁴⁸² «κατ' ἔγκρισιν καί ἐπιταγήν τοῦ τέ σχολάρχου καί τῶν λοιπῶν καθηγητῶν», ὄφειλε νά διδάσκει στούς μαθητές τοῦ πρῶτου ἔτους «τό τεχνολογικόν τῆς ὀθωμανικῆς γλώσσης ὡς ὑφηγητής». Κατά τό παρόν ἔτος, ὅπως συνεχίζει τήν πληροφόρηση ὁ Μελέτιος, ὁ σχολάρχης τόν ἀπάλλαξε ἀπό τήν ὑφηγεσία τῆς διδασκαλίας τῆς ὀθωμανικῆς γλώσσας καί τόν συμπεριέλαβε ὡς ὑφηγητή τοῦ μαθήματος τῆς ἱερᾶς Κατηχήσεως, τό ὁποῖο νωρίτερα δίδασκε ὁ ἴδιος καί ὁ ὁποῖος λόγ-γῆρατος καί σωματικῶν ἀσθενειῶν (ἄσθμα) τώρα δέν δύναται νά διδάξει. Τό μάθημα τῆς Κατηχητικῆς γινόταν κάθε Κυριακή μετά τό πέρας τῆς Θείας Λειτουργίας ἐνώπιον ὅλων τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν τάξεων. Ὁ Μελέτιος, ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω ὑποχρεώσεις, ἔπρεπε νά ἐτοιμάζει, στό πλαίσιο τοῦ μαθήματος τῆς Ρητορικῆς, καί σύντομες ὁμιλίες τίς ὁποῖες ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἐκφωνεῖ.

1.3.25 Ἰγνάτιος Σιναΐτης, ἱεροδιάκονος

Ὁ Σιναΐτης ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ἦταν συμφοιτητής τοῦ ἄλλου ἱεροδιακόνου καί Σιναΐτου Μελετίου στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης τό ἴδιο ἔτος (1863). Τίς πληροφορίες πού ἀφοροῦν στήν προσωπικότητα τοῦ Ἰγνατίου τίς ἀντλοῦμε ἀπό τήν ἐπιστολή τοῦ Μελετίου πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Κύριλλο τόν Βυζάντιο μέ ἡμερομηνία 30 Ἰανουαρίου 1863.⁴⁸³ Σύμφωνα μέ τά γραφόμενα-πληροφορίες τοῦ

482. Ἡ ἐπιστολή ἔχει ἡμερομηνία «ἐν Χάλκῃ 1863 Ἰανουαρίου 30», ἄρα ἀναφέρεται στά ἔτη 1861-1862

483. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 54.

Μελετίου πρὸς τὸν Κύριλλον, ὁ ἱεροδιάκονος αὐτός (Ἰγνάτιος) διακρίνεται ὄχι μόνο «διὰ τὸ ἀνεπίληπτον τῆς καλῆς καὶ ἀξιεπαίνου ἀνατροφῆς αὐτοῦ καὶ τὴν χρηστότητα τῶν ἡθῶν αὐτοῦ» ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μεγάλη πρόοδό του στὰ μαθήματα. Μάλιστα τὸν συγκαταριθμεῖ μεταξύ τῶν ἱεροσπουδαστῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι διακρίνονται γιὰ «τὴν κρίσιν καὶ τὸ σπουδαῖον φρόνημα καὶ τείνουσιν καθ' ἐκάστην ἐπὶ τὰ κρείττω τῆς παιδείας καὶ ἀπαρεγκλήτως βαδίζουσι πρὸς τὸ προκείμενον τέρμα τῆς μαθήσεως», γιὰ νὰ καταλήξει, ὅσον ἀφορᾷ στὸν Ἰγνάτιο, ὅτι «συνοδεύει τὴν τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξιν μὲ ἀνεπίληπτα ἤθη καὶ μὲ σταθεράν πρὸς τὸ ἀγαθὸν νεῦσιν».⁴⁸⁴

1.3.26 Νίκανδρος μοναχὸς Σιναιῖτης

Ἄλλος Σιναιῖτης μοναχὸς πού φοιτοῦσε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης κατὰ τὸ ἔτος 1872 ἦταν καὶ ὁ Νίκανδρος. Αὐτὸς ἐγκαταβίωσε στὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ στὴ Σιναιῖτικὴ χερσόνησο καὶ ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς ἱεραῆς τῶν πατέρων Συνάξεως στάλθηκε γιὰ σπουδὲς στὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἑξοδα πάντοτε τῆς μονῆς τῆς Μετανοίας του. Ἀπὸ γράμμα⁴⁸⁵ πού ἀποστέλλει στὴ Σύναξη τόσο τῶν Σιναιῖτῶν πατέρων τῶν ἐγκαταβιούντων στὴν κεντρικὴ Μονὴ ὅσο καὶ στοὺς πατέρες πού διαμένουν στὸ Μετόχι τοῦ Καῖρου, μαθαίνουμε τίς σπουδὲς πού κάνει στὴ Χάλκη, ἀλλὰ καὶ τίς δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει ὅσον ἀφορᾷ στὰ πρὸς τὸ ζεῖν (ἐνδυση καὶ τροφεία), ἀλλὰ καὶ στὴν ἀγορὰ βιβλίων, χαρτίου, κονδυλίων καὶ μελάνης. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τοὺς παρακαλεῖ νὰ χορηγήσουν τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ τὴ μόρφωσή του καὶ αὐτὸς ὑπόσχεται νὰ «ἐξυπηρετήσῃ μέχρι τάφου διάθεση» τὴν πολιοῦχο τοῦ Σινᾶ.

Ἡ δεινὴ οικονομικὴ κατάσταση τῆς Μονῆς τὴν περίοδο αὐτὴ φαίνεται ὅτι ὀδήγησε τὴ Σύναξη τῆς Μονῆς νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν μοναχὸ Νίκανδρο στὴ Μονὴ τῆς μετανοίας του. Μπροστὰ σὲ αὐτὸν τὸν κίνδυνο, ὁ Νίκανδρος ἀποστέλλει νέα ἐπιστολή, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1872, παρακαλῶντας τοὺς Σιναιῖτες πατέρες νὰ μὴ διαπράξουν

484. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 54.

485. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 188, (17/8/1872).

τουτο.⁴⁸⁶ Από έπιστολή του ίδιου, που αποστέλλει τον Απρίλιο του 1880, καταφαίνεται ότι η Μονή ανανέωσε την παραμονή του στη Χάλκη για εκπαίδευση, και αυτός, ευχαριστώντας τους Σιναΐτες για την απόφασή τους τους υπενθυμίζει ότι «...σπουδάζει για τό συμφέρον της Μονής».⁴⁸⁷

1.3.27 Σωφρόνιος Σιναΐτης (Κοραΐς), αρχιεπίσκοπος Μπελιγραδίου

Μεταξύ των μορφωμένων Σιναΐτων που ενδιαφέρθηκαν για την παιδεία και την προώθηση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της εποχής του, θά μπορούσαμε νά κατατάξουμε και τον Σωφρόνιο Κοραΐ. Παρά τό γεγονός ότι δέν διετέλεσε αρχιεπίσκοπος και ήγούμενος της Μονής του Σινᾶ, αλλά αρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου, φαίνεται ότι οί δεσμοί του μέ τό Σινᾶ ήταν ισχυροί, για τόν λόγο αυτό και υπέγραφε ως «Σωφρόνιος Σιναΐτης».

Ο Σωφρόνιος Κοραΐς ήταν αδελφός του Ιωάννου Κοραΐ, πατέρα του Αδαμάντιου Κοραΐ. Περισσότερες βιογραφικές πληροφορίες για τό προσωπό του δέν διασώζονται. Ο Καλλίνικος Δελικάνης⁴⁸⁸ αναφέρει ότι εξέλέγη αρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου, σέ διαδοχή του Δανιήλ Σφουγγαρά, ό οποίος καταγόταν από τή Χίο και είχε γεννηθεί τόν Νοέμβριο του 1739. Τό 1768 εκδόθηκε μέ προσωπικές δαπάνες του βιβλίο που περιγράφει τό Όρος Σινᾶ μέ τόν τίτλο

«Περιγραφή ιερά διηγουμένη συντόμως και περιληπτικῶς τά έπισημότερα του Αγίου και Θεοβαδίστου Όρους Σινᾶ μεγαλεία, τυπωθείσα τή προτροπή και δαπάνη του πανιερωτάτου και θεοπροβλήτου Μητροπολίτου Αγίου Μπελιγραδίου Κυρίου Κυρίου Σωφρονίου Σιναΐτου του εκ της περιφήμου πόλεως και νήσου Χίου. Ένετίσι 1768».⁴⁸⁹

Από τή μαρτυρία αυτή διαπιστώνουμε την ουσιαστική σχέση και σύνδεση του Σωφρόνιου μέ τό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης του Σινᾶ. Σύμφωνα μέ τόν Άμαντο και κατά τό σημείωμα του 1774⁴⁹⁰, ό Κοραΐς συνέδραμε χρηματικῶς, μέ την προσφορά

486. Βλ. *Αρχείον Ι. Μονής Σινᾶ*, Φάκελος υπ. αριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, έπιστ. 186, (23/11/1872).

487. Βλ. *Αρχείον Ι. Μονής Σινᾶ*, Φάκελος υπ. αριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, έπιστ. 132, (17/4/1880).

488. Βλ. Καλλινίκου Δελικάνη, *Πατριαρχικά Έγγραφα*, τόμ. 3 (1905), σ. 698.

489. Βλ. Κ. Αμάντου, *Τά γράμματα εις την Χιον...*, ό.π., σ. 196-197.

490. Βλ. Κ. Αμάντου, *Σιναΐτικά Μνημεία...*, ό.π., σ. 86.

τῶν ἑκατὸν πενήντα γροσίων, τὴν ἔκδοσιν προσκυνηταρίου ποῦ ἀφοροῦσε στὸ Σινᾶ. Ἀλλὰ καὶ πάντοτε ὁ Σωφρόνιος βοήθησε, ἐνίσχυε καὶ ἔδειχνε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων, τὴν μετάφρασή τους⁴⁹¹, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὴν προστασία τῶν γραμμάτων. Ὁ Σωφρόνιος κοιμήθηκε στὴ Βουδαπέστη μετὰ τὸ 1783.

1.3.28 Γραφεῖς καὶ ἀντιγραφεῖς χειρογράφων

Ἐκτὸς τῶν λογίων μοναχῶν στοὺς ὁποίους κάνουμε ἐκτενὴ ἀναφορὰ στὴν παρούσα ἐργασία μας, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀναφέρονται, ἔχουν ὅμως συμβάλει, μὲ τὴν παιδευτικὴ στάση καὶ τὴ δραστηριότητά τους, στὴν ἐκπαιδευτικὴ προσφορὰ τῆς Μονῆς τῆς μετανοίας τους. Οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι κατὰ ἀποκλειστικότητα μορφωμένοι, ἀλλὰ ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν τὴν ἔφεση καὶ τὴ διάθεσιν νὰ προσφέρουν καὶ νὰ ἐργαστοῦν ἐπάνω στὸ διακόνημα τῆς ἀντιγραφῆς. Οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ ἀσχολήθηκαν εἴτε μὲ τὴ γραφὴ εἴτε μὲ τὴν ἀντιγραφὴ χειρογράφων καὶ κωδίκων, προσφέροντας μοναδικῆς ἐκπαιδευτικῆς σπουδαιότητος ἐργασία.

Ἡ προσφορὰ τους κρίνεται σημαντικὴ, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲ αὐτὴ τὴν ἐνέργειά τους διέσωσαν κώδικες καὶ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα, εἴτε λόγω τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου εἴτε τῆς πολυχρησίας εἴτε ἄλλων ἐξωτερικῶν παραγόντων, εἶχαν ἀρχίσει νὰ φθείρονται καὶ ἀφ' ἑτέρου συνέχισαν, ἀνάλογα μὲ τις δυνατότητες ποῦ διέθεταν, νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἑλληνικὸ λόγο καὶ τὴν παιδεία μέσα ἀπὸ τίς ἐκκλησιαστικὲς, τίς μοναστηριακὲς, τίς λατρευτικὲς καὶ τίς μορφωτικὲς τους ἀνάγκες. Ἡ Μονὴ τοῦ Σινᾶ φαίνεται νὰ ἔχει προσφέρει σημαντικὲς ὑπηρεσίες καὶ σὲ αὐτὸν τὸν τομέα, ὅπως μαρτυροῦν τὰ χειρόγραφα, προϊόντα τοῦ βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου της. Τὸ πλῆθος αὐτῶν τῶν ἀνωνύμων καὶ ἐπωνύμων Σιναϊτῶν μοναχῶν γραφῶν καὶ ἀντιγραφῶν, ἔχει ἀφήσει ἔργα σημαντικὰ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀποθησαυρισμένα τόσο στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Σινᾶ ὅσο καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες μοναστηριακὲς καὶ μὴ βιβλιοθήκες. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε, κατὰ τὴν περίοδο γιὰ τὴν ὁποία κάνουμε λόγο:

α) τὸν γραφέα **Μανουήλ**⁴⁹²

---

491. Βλ. Ἰώσηπου Μοισιόδακα, *Ἠθικὴ Φιλοσοφία, Ἐνετίησι 1761*, σ.λε, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι: «μεταξὺ τῶν σεβασμίων καὶ ἐντίμων ὀνομάτων, ὅπου μ' ἐβοήθησαν στὴν παροῦσαν μετάφρασιν εἶναι πρῶτα ὁ πανιερώτατος πρῶν Μπελιγραδίου Σωφρόνιος Χίος».

492. Γιὰ τὸν Μανουήλ ἀντλοῦμε τὴν πληροφορία ἀπὸ ἕνα ψαλτήρι τοῦ 18ου αἰ. Ἐκεῖ διαβάζουμε τὴν ἐξῆς ἐνθύμησιν: «Ἐτελειώθη τὸ παρὸν Δαυίδου ψαλτήριον. Δοξασμένος ὁ Θεός ἔστω νῦν τε καὶ αἰεὶ δέδωκε γάρ τῇ ἐμῇ ψυχῇ σὺν τῷ σώματι φημὶ αἶμα καὶ ψυχῇ εὐρωστίαν ποθητήν,

β) τόν Κρητικό μοναχό **Γερμανό**, ό όποϊος έγκαταβιούσε καί δραστηριοποιείτο τό 1754 στή μονή τοῦ Σινᾶ⁴⁹³

γ) τόν ιερέα **Ἰωάννη**, πού επίσης καταγόταν από τήν Κρήτη, καί συγκεκριμένα από τό χωριό Λάκκουσ, ό όποϊος μνημονεύεται ότι εργάζεται στή Μονή ως γραφέας τόν ἴδιο αἰῶνα⁴⁹⁴ καί

δ) τόν μοναχό **Παγκράτιο**, πού έγραψε τό 1737 τόν Σινᾶ 1824, ό όποϊος περιέχει λόγους τοῦ Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου.⁴⁹⁵

1.3.29 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Μελετώντας τά βασικά χαρακτηριστικά τῶν μοναχῶν οἱ όποϊοι δραστηριοποιούνται στά παιδευτικά πράγματα, μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι οἱ περισσότεροι από αὐτούς σπούδασαν έχοντας ἤδη προσέλθει στή Μονή γιά νά εγκαταβιώσουν. Τό γεγονός αὐτό καταδεικνύει τή θέση, τή στάση καί τήν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος τῶν ἐκάστοτε ἀρχιεπισκόπων πού ἡγοῦνταν τῆς διοικήσεως τῆς Μονῆς, σχετικά μέ τήν παιδεία, ἀλλά

Μανουήλ ἐστίν οὗτος ὁ λαλῶν καί τοῦ χρυσοῦ χωνευτής καί ἀμαθῆς τῶν γραμμάτων ἀληθῶς λέγω ἐν κυριακαῖς ἅμα καί ἐν ἑορταῖς σχολῆ ἐν αὐταῖς εὐρών τό παρόν ἐγράψατο. [Βλ. Σινᾶ 2016. Ψαλτήριον-μετάφρασις Ἀπολλιναρίου, (Χ. 210χ 150, φ. 144), καί [V. Benesevic, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum. Qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina Asservantur*. Tomus I. Codices Manuscripti motabiliores bibliothecae monasterii Sinaitici ejusque metochi Cahirensis, ab archimandrite Porphyrio (Uspenski) descripti. Rettersburg 1911/1965 Georg Olms, σ. 78]. Τό γεγονός ότι ὁ γραφέας Μανουήλ ἀναφέρει ότι εἶναι «ἀμαθῆς τῶν γραμμάτων» νομίζουμε ότι δέν πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ μέ τήν κυριολεκτική σημασία τῶν λόγων, ἀλλά μέ τήν πνευματική τοποθέτηση καί τή μοναχική του ιδιότητα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ότι καταγράφονται μαρτυρίες μέ πάμπολλα παραδείγματα γραφῶν, ἀντιγραφῶν, ζωγράφων, ἀγιογράφων καί ἄλλων καταξιωμένων λογίων ἀνθρώπων καί καλλιτεχνῶν, οἱ όποϊοι ἀπέφευγαν νά καταγράψουν ὄχι μόνον τίς μορφωτιές τους ἰκανότητες, ἀλλά πολλές φορές καί αὐτό τό ὄνομά τους, προκειμένου ἢ ἀνταπόδοση καί ἢ καταξίωση νά ἐρθεῖ ἀπό τόν Θεό καί ὄχι ἀπό τούς ἀνθρώπους.

493. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1687, (Μαθηματάριον Εὐγενίου Βουλγάρου, Λογική – (Χ., 210χ165, φ.314), ὑπάρχει ἡ παρακάτω σημείωση: «αψνδ' (1754) ὀκτωβρίου ιζ' / χρῆμα (προφανῶς ἐννοεῖ κτήμα) Γερμανοῦ Σιναῖτου Κρητός». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum... ὁ.π.*, σ. 431]

494. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 1813, Γεωπονικόν (Χ., 215χ165, φ.270) διαβάζουμε περί τοῦ ιερέα Ἰωάννη: «Πέρας εἴληφεν αὐτῆ ἡ δέλτος. / Ἦν χεῖρ ἐπονήθη παρ' ἐμοί τῷ ἀλίτη. / Θύτη Ἰωάννην τῷ οἰκτρ«τάλανι. / Ἐκ χωρίον Λάκκουσ». [Βλ. V. Benesevic, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum... ὁ.π.*, σ. 529]

495. Βλ. Δημητρίου Ντιγκμπασάνη (ιερομ. Σιναῖτου), «*Ἡ Σιναῖτική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 18. Περὶ ἀντιγραφῶν κ.λπ. βλ. καί Νικηφόρου Ζ. Ἐλεόπουλου, *Ἡ Βιβλιοθήκη καί τό βιβλιογραφικό ἐργαστήριον τῆς Μονῆς Στουδίου*, Ἀθῆναι 1967, σ. 19-21.

καί, γενικότερα, τή θετική τοποθέτηση τοῦ σιναϊτικοῦ μοναχικοῦ πνεύματος ἀπέναντι στήν κλασική ἑλληνική παιδεία. Διαπιστώνουμε ὅτι στό μοναστήρι τοῦ Σινᾶ οἱ μοναχοί βρῆκαν τή δυνατότητα γιά τήν ἀνάπτυξη καί τήν καλλιέργεια τοῦ ὁποιοῦδήποτε ταλέντου τους. Παράλληλα, ὅμως, ἡ φιλότιμη προσπάθεια καί ἐπιμέλεια τῶν μαθητῶν-μοναχῶν φανερώνει τόν πόθο τους νά ἀρδευτοῦν ἀπό τά νάματα ὄχι μονάχα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλλά καί τῆς θύραθεν παιδείας, προκειμένου νά καταστοῦν ὀλοκληρωμένες καί χρήσιμες προσωπικότητες. Ἀπώτερος σκοπός τῆς μορφωτικῆς προσπάθειάς τους ἦταν ἡ προσωπική κατάρτιση, ἡ ἀπόκτηση τῶν ἐχέγγυων ἐκείνων πού θά συντελοῦσαν σέ μιᾶ καλύτερη διακονία πρὸς τό μοναστήρι τους, καί, ἐπί πλέον, ἡ προσφορά καί ἡ μετάδοση τῶν γνώσεών τους γιά τή μόρφωση καί τήν καλλιέργεια τῶν νέων. Οἱ μοναχοί ἐνάλλασαν τήν προσευχή καί τήν ψαλμωδία στό μοναστήρι μέ τήν ἀντιγραφή χειρογράφων. Ἐξάλλου, δέν χρειάζεται νά ὑπενθυμίσουμε ὅλα ὅσα ἔχουν πράξει γιά τή διάσωση τῶν ἔργων τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Οἱ μοναχοί δέν πλούτησαν τήν κλασική καί τή θεολογική γραμματεία μόνο μέ ἀντίγραφα. Ἔχουν παραγάγει καί πολλά πρωτότυπα ἔργα, ἀσκητικά, θεολογικά, ἱστορικά, ποιητικά κ.ἄ. Συνεπῶς, τό πλῆθος τῶν μοναχῶν αὐτῶν διακρινόταν ὄχι μόνον γιά τή φιλομάθεια, ἀλλά καί γιά τήν ἐκπαιδευτική προσφορά του.

Εἰδικότερα, στό σύνολο αὐτό τῶν 26 προσώπων ἐντάσσονται 9 περίπου διδάσκαλοι ἢ ὑποδιδάσκαλοι (δηλαδή βοηθοί τῶν διδασκάλων) στά φημισμένα σχολεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (κατονομάζονται βεβαίως στίς πηγές μόνο πέντε Σχολές, αὐτές τῆς Ἰου, τῆς Σύμης, τῆς Ὑδρας, τῆς Χάλκης καί τῆς Χίου), ἐνῶ ἄλλοι 13 περίπου μνημονεύονται στά γραπτὰ μνημεῖα ὡς μαθητές, ἰδιαίτερα στή Σχολή τῆς Πάτμου, κοντά σέ κορυφαίους δάσκαλους τῆς ἐποχῆς. Ἡ Σχολή αὐτή συγκέντρωνε τίς προτιμήσεις τῶν Σιναϊτῶν πατέρων (μέ 8 μαθητές, κυρίως τόν 18ο αἰῶνα), ἐνῶ ἐλάχιστοι (μόλις ἀπό ἕναν μαθητή) εἶναι αὐτοί πού ἀποστέλλονται σέ ἄλλες σχολές ὅπως τῆς Βλαχίας, τῆς Χίου, τῆς Τριπόλεως, τῶν Κυδωνιῶν καί τῆς Σμύρνης. Στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα τουλάχιστον τρεῖς Σιναῖτες ἀποστέλλονται γιά ἀνώτατες σπουδές στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης. Ἡ προτίμηση τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἐάν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τό γεγονός ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη βρισκόταν σέ μεγάλη ἀκμή καί ἐκοσμεῖτο ἀπό κορυφαῖες διδασκαλικές προσωπικότητες (ὅπως ὁ Δανιήλ ὁ Πάτμιος), οἱ ὁποῖες διατηροῦσαν στενή πνευματική σχέση καί ἐπικοινωνία μέ σημαίνουσες Σιναϊτικές μορφές.

Βεβαίως, όπως και οι διδάσκαλοι υπηρξαν κάποτε και μαθητές έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι και αρκετοί από τους μαθητές, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους, επάνδρωσαν τά φημισμένα σχολεία στα οποία φοίτησαν. Συνεπώς και οι ίδιοι διακόνησαν και προσέφεραν, με αυτόν τον τρόπο, στα παιδευτικά πράγματα της υπόδουλης, ακόμη, Ελλάδας, άλλοτε ως δάσκαλοι ή υποδιδάσκαλοι άλλοτε ως μεταφραστές κλασικών και εκκλησιαστικών έργων. Καταγράφονται, όμως, περιπτώσεις που κάποιοι από αυτούς επιδόθηκαν στο συγγραφικό και το έκδοτικό έργο και μερικοί άλλοι διακόνησαν την Έκκλησία από διάφορες σημαντικές διοικητικές θέσεις.

Η κωδικογραφία αποτελεί σημαντικό μέρος της ελληνικής παιδείας, καθότι α) διακινεί τον γραπτό λόγο σε εποχές που ή τυπογραφία δεν υπήρχε ή δεν ήταν εύκολη ή πρόσβαση σ' αυτή, β) μεταδίδει τις ιδέες της παιδείας, γ) διασώζει και προάγει την ελληνική και τη θρησκευτική κληρονομιά, δ) διευρύνει τη φιλολογική γνώση, αλλά και ε) τεκμηριώνει ιστορικά τη σύνδεση και τη σχέση μεταξύ των γενεών. Η έρευνά μας, λοιπόν, ανέδειξε και αρκετούς μοναχούς ως γραφείς και αντιγραφείς χειρογράφων κωδίκων, των οποίων ή προσφορά για τον πλουτισμό της Σιναϊτικής Βιβλιοθήκης, αλλά και γενικότερα στην παιδεία υπήρξε καθοριστική. Την παιδευτική προσφορά αυτών των μοναχών, θα πρέπει να την εξάrouμε ιδιαίτερος, διότι εντοπίζεται όχι μονάχα στο έργο της σύνθεσης και της διάσωσης των Σιναϊτικών κωδίκων ή στην πληθωρική παραγωγή χειρογράφων με ποικίλο περιεχόμενο σε διάφορες γλώσσες μέσα στο οργανωμένο βιβλιογραφικό εργαστήριο της Μονής, αλλά και στην κάλυψη λειτουργικών και πνευματικών αναγκών των μοναχών και της Μονής. Διαφαίνεται δέ, περιφανέστατα ότι οι Σιναΐτες μοναχοί των τελευταίων δύο αιώνων δεν αποτελούσαν ένα είδος παθητικού φύλακα του πολύτιμου αρχαιακού και βιβλιολογικού θησαυρού, αλλά ενεργοί συνεχιστές της μακραίωνης παράδοσης της Μονής και των προκατόχων τους ασκητών-συγγραφέων.

ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ΄ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

«Οί δεσμοί τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τήν παιδεία –καί ειδικότερα μέ τή σχολική ἐκπαίδευση– ἀνάγουν τήν ἀρχή τους στήν πρώιμη βυζαντινή ἐποχή. Εἶναι γνωστό ἄλλωστε ὅτι ἀπό τά πανάρχαια χρόνια τό ἱερατεῖο τῶν διαφόρων θρησκειῶν – ἐκτός ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική ἴσως– ἦταν κατά κανόνα ὁ φορέας καί δάσκαλος τῆς γνώσεως»⁴⁹⁶. Οἱ ἄρρηκτοι αὐτοί δεσμοί καταδεικνύονται ἐμφανέστερα κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὅποτε ἡ Ἐκκλησία ἀναλαμβάνει καί ἐνθαρρύνει πρωτοβουλίες γιά τή σύσταση ὄχι μόνο φιλανθρωπικῶν καταστημάτων ἀλλά καί ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων. Στό πνευματικό αὐτό κάλεσμα ἀνταποκρίθηκαν πρῶτα τά μοναστήρια, τά ὁποῖα καί τήν ἀπαραίτητη κτηριακή ἄνεση εἶχαν, ἀλλά καί διέθεταν τήν ἀνάλογη οἰκονομική δυνατότητα.

Ἡ ἐνασχόληση ἄλλωστε τῶν Μονῶν μέ τό παιδευτικό ἔργο δέν εἶναι ἐκτός τῆς ὀρθόδοξης μοναχικῆς παράδοσης καί ἀποστολῆς. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ λεγόμενη μοναστηριακή παιδεία καί ἀγωγή συναντᾶται σέ πολλά ἔργα μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Ἡ μοναστηριακή ἀγωγή ἀναφερόταν ἀρχικά, ιδιαίτερα κατά τά βυζαντινά χρόνια, στούς μοναχούς πού συγκροτοῦσαν τήν ἀδελφότητα. Ἀργότερα, ὅμως καί λόγω

---

496. Βλ. Χρίστου Πατρινέλη, «Κοινωνικό καί Παιδευτικό Ἔργο τῆς Ἐκκλησίας», *ΙΕΕ ΙΑ'* (1975), σ. 129.

τῶν μεγάλων κοινωνικῶν ἀναγκῶν, ἐπεκτάθηκε καί στούς λαϊκοὺς⁴⁹⁷. Διασώζονται μαρτυρίες οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν ὅτι σέ μερικές μονές ἦταν προσαρτημένα σχολεῖα, τὰ ἐπονομαζόμενα τῶν «Ἱερῶν Γραμμάτων», γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν παιδιῶν πού ζοῦσαν γύρω ἀπ' αὐτές ἢ καί σέ ἰδρύματα πού συντηροῦνταν καί στεγάζονταν μέσα σ' αὐτές⁴⁹⁸, ἐνῶ ὑπάρχουν καί πολλές περιπτώσεις ὅπου ἐπιτρεπόταν στούς ἐγγράμματους μοναχοὺς νά ἐξέρχονται καί νά διδάσκουν σέ σχολεῖα πού λειτουργοῦσαν ἔξω ἀπὸ τίς μονές⁴⁹⁹. Σέ ὀρισμένα μοναστήρια, ἐκτός ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν «Ἱερῶν Γραμμάτων», λειτουργοῦσαν καί σχολεῖα γραμματικῆς, γιὰ εὐρύτερου φάσματος μόρφωση.⁵⁰⁰

Συνεπῶς ἀνέκαθεν, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀρωγὴ σέ ἀμιγῶς πνευματικὸ ἐπίπεδο, τὰ μοναστήρια προσέφεραν καί βοήθεια κοινωνικῆ· εἰδικότερα δέ τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε ἀπέβησαν ἐστίες παιδείας καί διαφύλαξης τῆς ἐθνικῆς κληρονομιάς γιὰ τοὺς ὑπόδου-

---

497. Ἡ πρώτη συνεισφορὰ τῶν βυζαντινῶν μοναστηριῶν στὴν παιδεία ἀναφέρεται στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση τῶν μοναχῶν κατὰ κύριο λόγο καί δευτερευόντως στὴν ἐκπαίδευση τῶν λαϊκῶν. [Βλ. Γ. Ξ. Τσαμπῆ, *Ἡ Παιδεία εἰς τὸ Βυζάντιο*, Μυτιλήνη 1963, σ. 52].

498. Βλ. Ἀωνύμου, «Βίος Ἁγίου Νικολάου τοῦ Στουδίτου», *PG* 105, στ. 869. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ δέν ἱκανοποιοῦσαν τίς μορφωτικὲς ἀνάγκες μόνο τῶν παιδιῶν πού ζοῦσαν γύρω ἀπὸ τὴ μονή, ἀλλὰ –ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται– καί τῶν ὑποψηφίων μοναχῶν. Κανονικά αὐτοὶ πού προσέρχονταν νά μονάσουν ὄφειλαν νά γνωρίζουν τουλάχιστον ἀνάγνωση καί γραφή. Ἡ πραγματικότητα ὅμως ἦταν διαφορετικῆ. Οἱ περισσότεροί ἦταν ἀγράμματοι. Αὐτὸ τὸ γεγονός ὀδήγησε στὴν ἴδρυση τῶν σχολείων τῶν «Ἱερῶν Γραμμάτων», στὰ ὁποῖα διδάσκονταν οἱ ὑποψήφιοι μοναχοὶ τὰ ἀπαραίτητα ἀπὸ ἄλλους, μορφωμένους μοναχοὺς. [Βλ. Μεγάλου Βασιλείου, «Ὅροι κατὰ Πλάτος, ἐρωτ. 15, 2», *PG* 31, στ. 953 BC. Ἐπίσης θὰ πρέπει νά τονίσουμε ὅτι στὰ διασωζόμενα ἐκκλησιαστικά ἱστορικά καί ἀσκητικά κείμενα καταγράφεται ὁ διακαὴς πόθος καί ἡ συνεχῆς μέριμνα πολλῶν ἡγουμένων μοναστηριῶν γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὴν καλλιέργεια τῶν κοινοβιούτων μοναχῶν, τὴ χριστοκεντρικὴ παιδεία τῶν μαθητῶν πού φοιτοῦσαν στὰ μοναστηριακά σχολεῖα, τὴν ἐπίβλεψη καί τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν καί τῶν δύο φύλων πού φιλοξενοῦνταν στὰ προσαρτημένα στὰ μοναστήρια ὀρφανοτροφεῖα, καθὼς καί τὴν πνευματικὴ ἀνάταση τῶν κατοίκων πού βρίσκονταν ἢ ἐργάζονταν κοντὰ στὰ μοναστήρια. Ἰδιαιτέρα μέ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μοναστικῶν ἀδελφοτήτων, πολλὰ μοναστήρια ἀνοιξαν τίς πύλες τους καί πολλοὶ μοναχοὶ ἐπωμίστηκαν διδακτικὲς ὑπευθυνότητες. [Βλ. Α. Β. Γιαννικόπουλου, *Ἡ Ἐκπαίδευση κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα καί κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα 1983, σ.295].

499. Βλ. Μ(ανουήλ). Ι., Γ(εδεών) «Σχολεῖα μέσου αἰῶνος...», *Ἐκκλ. Ἀλ.*, 26 (1902), σ. 200.

500. «Ἰδρυτές τῶν σχολείων αὐτῶν ἦταν κατ' ἀρχάς εἰδωλολάτρεις δάσκαλοι-σοφιστές. Ἀργότερα, μέ ἐπέμβαση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, δημιουργήθηκαν σχολεῖα ἐγκυκλίου παιδείας μέ Χριστιανούς ἐκπαιδευτικούς. Καί σ' αὐτὰ ὅμως τὰ σχολεῖα ὁ χαρακτήρας ἔπαυσε νά εἶναι καθαρῶς χριστιανικός. Ἡ παιδεία ἦταν "θύραθεν" καί περιελάμβανε τὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς καί τῆς φιλοσοφίας-λογικῆς, τὸ Τρίνιουμ τοῦ Μεσαίωνα. Στὴ φιλοσοφία ὑπάγονταν οἱ τέσσερις τέχνες, δηλαδή ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ γεωμετρία, ἡ μουσικὴ καί ἡ ἀστρονομία, πού ἀποκαλοῦνταν καί "μαθηματικὴ τετρακτύς", τὸ Quartivium τοῦ Μεσαίωνα...». [Βλ. σχετικὰ Ν. Ι. Ζέρβη, *Οἱ Παιδαγωγικὲς ἀπόψεις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη χ.χ. σ. 150].

λους Έλληνες⁵⁰¹. Στά μοναστηριακά αυτά κέντρα, όπου διαφυλάσσεται και διασφαλίζεται ή έλληνορθόδοξη παράδοση, ιδρύονται σχολεία και ανώτερες σχολές και καθίστανται μέ αυτό τόν τρόπο πνευματικοί φάροι του Γένους και τών αποδήμων⁵⁰².

Έντός αυτού του πλαισίου και ή Μονή τής Αγίας Αικατερίνης του Σινᾶ, μέ τή μακρόχρονη πολιτιστική παράδοση τήν όποία φέρει, είναι φυσικό νά έντάσσεται σέ αυτά τά μοναστήρια πού επέδειξαν τέτοια, θρησκευτική, έθνική και παιδευτική δράση. Αξίζει, μάλιστα, νά έπισημάνουμε –όπως θα διαπιστώσουμε στήν εξέλιξη τής έργασίας μας– ότι τέτοιου είδους πρωτοβουλίες από Σιναΐτες φαίνεται νά υλοποιούνται και νά παίρνουν μορφή ήδη από τά μέσα του 16ου αϊ. (1550), μέ τήν ίδρυση εκκλησιαστικού σχολείου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στό Σιναΐτικό Μετόχι, στήν ένετοκρατούμενη Κρήτη (Χάνδακα). Αλλά και αργότερα, τό 1815, σέ ένα άλλο Σιναΐτικό Μετόχι στήν περιοχή του Γαλατά τής Κωνσταντινούπολης ό Ίλαρίων, γνωστός λόγιος Σιναΐτης μοναχός, ιδρύει Σχολή, ένω ό ίδιος διαδραματίζει σημαντικό και καθοριστικό ρόλο στή διαμόρφωση και τήν εξέλιξη τών εκπαιδευτικῶν πραγμάτων. Όμως, σημαντική ενεργητικότητα και ιδιαίτερο δυναμισμό και πρωτοποριακή δράση επέδειξε ή Μονή και στόν γεωγραφικό χώρο στόν όποιο λειτουργούσε. Έτσι, κατά τόν 19ο αϊώνα σχολεία λειτουργούν όχι μόνο στό έπίγειο τής πάλαι ποτέ έπισκοπής Ραΐθου (1890) αλλά και έντός τών τειχῶν τής ίδιας τής κεντρικής Μονής (1862).

Στό κεφάλαιο αυτό, συνεπώς, θά παρακολουθήσουμε ευαισθητοποιημένους λόγιους αρχιερείς-ήγουμένους αλλά και άπλους μοναχούς τής Μονής νά αναλαμβάνουν παιδευτικές πρωτοβουλίες –πάντοτε μέ τή σύμφωνη γνώμη και τή συγκατάθεση τής συνάξεως τών πατέρων– και νά προχωρούν σέ τολμηρές και καινοτόμες έπιλογές. Όλοι αυτοί, υπερνικῶντας τίς αντικειμενικές δυσκολίες πού αναφύονταν τόσο εκ τῶν έσω καταστάσεων όσο και έξωθεν, είτε δημιούργησαν έργαστήρια μόρφωσης είτε συνεργάστηκαν αποφασιστικά μέ άλλους θεσμικούς παράγοντες για τήν ίδρυση και τή συντήρηση

---

501. Τό 1770, σύμφωνα μέ σωζόμενες χειρόγραφες μαρτυρίες του Αγίου Όρους, λειτουργούν στή χερσόνησο αυτή τής Χαλκιδικής «τά μοναστηριακά σχολεία του Αγίου Όρους», όπου ή βυζαντινή παράδοση συνεχίζεται. [Βλ. Έρατώ Ζέλιου-Μαστροκώστα, *Η Παιδεία...*, ό.π., σ. 35].

502. Σχολεία μέ μοναστηριακή φροντίδα και έξάρτηση αναφέρουμε ένδεικτικά ότι ιδρύθηκαν: α) στήν Πάτμο –και συγκεκριμένα στό μοναστήρι του Αγίου Ίωάννου του Θεολόγου– τό 1713 από τόν Μακάριο Καλογερά και β) στο Άγιο Όρος τό 1749 ιδρύεται ή Αθωνιάδα Ακαδημία, μέ τή συνεργασία του ήγουμένου τής Μονής Βατοπεδίου Μελετίου, του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του Πατριάρχη Κυρίλλου Ε΄ κ.ά.

παιδευτικῶν καθιδρυμάτων, συμβάλλοντας μέ αυτό τόν τρόπο καθοριστικά στήν διάσωση, διάδοση καί μεταλαμπάδευση τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ καί ιδεώδους.

Αξιζει ἐδῶ νά ὑπογραμμίσουμε, ὅτι παρ' ὅλη τήν παιδευτική δραστηριότητα καί τήν πολυδιάσπαση τῆς μέριμνας πού ἀπαιτοῦν τέτοιες προσπάθειες, τό μοναστήρι τοῦ Σινᾶ ποτέ δέν παρεξέκλινε τῆς σκοποθεσίας του, ἀλλά ἀντιθέτως μέσα σ' ὅλα αὐτά εἶχε τήν πειθαρχία καί τήν πρόνοια νά διατηρήσει τή μορφή, τόν σκοπό καί τόν προορισμό του ὡς ὀρθόδοξης ἀσκητικῆς Μονῆς.

2.2 Ἡ Σιναϊτική Σχολή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στό Μετόχι τοῦ Χάνδακα⁵⁰³ (1550-1640): Ἰδρυση, διάρκεια καί γνωστικά ἀντικείμενα

Ἡ παιδεία στήν Κρήτη κατά τήν περίοδο τῆς Ἑνετοκρατίας

Ἡ ἐκπαίδευση στήν Κρήτη τήν ἐποχή τῆς Ἑνετοκρατίας⁵⁰⁴ (καί εἰδικά μεταξύ τῶν ἐτῶν 1370-1390), ἀκολουθῶντας τό βυζαντινό πρότυπο, χωριζόταν σέ δύο βαθμίδες: σ' αὐτή ὅπου διδάσκονταν τά «Ἱερά Γράμματα» καί στήν «Ἐγκύκλιο Παιδεία».⁵⁰⁵ Οἱ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς⁵⁰⁶ μᾶς ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τῆ βασική ἐκπαίδευση τῶν νέων τήν εἶχε ἀναλάβει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία, ἐφαρμόζοντας τήν ἀπόφαση τῆς ἐν Τρούλῳ Συνόδου⁵⁰⁷ ἀλλά καί μεταγενέστερες πατριαρχικές ἀποφάσεις,⁵⁰⁸ ἀποφάσισε ὅτι μόνον οἱ

503. Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας...», ὁ.π., σ. 50-51.

504. Πρὶν ἀναφερθοῦμε διεξοδικότερα στή Σιναϊτική Σχολή τοῦ Μετοχίου τοῦ Χάνδακα, κρίνουμε σκόπιμο νά παραθέσουμε μία σύντομη ἱστορική ἀναφορά σχετικά μέ τήν παιδεία στήν Κρήτη κατά τήν περίοδο τῆς Ἑνετοκρατίας. Ἡ ἀναφορά αὐτή κρίνεται ἀναγκαία γιά τήν κατανόηση ὄχι μόνον τῆς θρησκευτικῆς-πνευματικῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε καί τῆς παιδείας πού παρεχόταν τότε στή Μεγαλόνησο, ἀλλά καί τῶν αἰτίων πού ὀδήγησαν τή Μονή τοῦ Σινᾶ νά συστήσει ἐκκλησιαστικό λύκειο δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης.

505. Βλ. Steven Runciman, *Ἡ τελευταία Βυζαντινή Ἀναγέννηση*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1980, σ. 47· Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1948, σ. 35-37· Γεωργίου Παπάζογλου, *Ἰωσήφ Φιλαργῆς ἢ Φιλάργιος*, (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 104· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία στή Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1999, σ. 107.

506. Βλ. Ν. Παναγιωτάκη, «Ἡ παιδεία κατά τή Βενετοκρατία», *Κρήτη: Ἱστορία καί Πολιτισμός*, τόμ. Β', Κρήτη 1988, σ. 166· Γεωργίου Παπάζογλου, *Ἰωσήφ Φιλαργῆς...*, ὁ.π., σ. 40 καί 100· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 108.

507. Βλ. τόν κανόνα 64 τῆς ἐν Τρούλῳ Συνόδου στό: Ράλλη Γ.Α., – Ποτλή Μ., *Σύνταγμα τῶν θειῶν καί Ἱερῶν Κανόνων...*, τόμ. 2. Ἀθήνησιν 1852, σ. 453-456.

508. Τό 1593 ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός καί ἡ περὶ αὐτόν Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ

κληρικοί μπορούν να διδάσκουν Θεολογία. Μέ δεδομένο, συνεπώς, ότι οι εκπαιδευτικοί ήταν κυρίως κληρικοί, ως σχολεία επέλεξαν μέρη τά όποια σχετίζονταν μέ τόν τόπο διαμονής καί πνευματικής διακονίας τους, δηλαδή τά κελιά καί τούς νάρθηκες τών μοναστηριών. Στά μοναστήρια, όμως, οί νέοι δέν μάθαιναν μόνο του «Θεοῦ τά γράμματα»,⁵⁰⁹ ἀλλά διδάσκονταν καί διάφορες τέχνες.⁵¹⁰ Καθ' ὅλη τη βενετική κυριαρχία οί κληρικοί εκπαιδευτικοί ἔδιναν ιδιαίτερο βάρος στήν ἐκμάθηση του ἁ νατολικου ὀρθόδοξου δόγματος ἔτσι, ὥστε νά εἶναι σέ θέση οί νέοι νά ἀντικρούουν τά ἐνωτικά ἐπιχειρήματα τών καθολικῶν, οί ὅποιοι ὑπουλα ἐπεδίωκαν τόν ἐκλατινισμό τους.⁵¹¹

Ἐκτός ἀπό τήν παροχή τῆς στοιχειώδους παιδείας, οί μελέτες παρέχουν πληροφορίες καί γιά τήν ὑπαρξη δειγμάτων ἀνώτερης παιδείας. Τόν συλλογισμό αὐτό μᾶς τόν ἐπιτρέπουν ἡ ὀργάνωση συλλόγων λογίων καί Ἀκαδημιῶν (λογοτεχνικῶν λεισχῶν)⁵¹² σέ

Πατριαρχείου, ἐφαρμόζοντας τούς κανόνες Γ' τῆς ἐν Καρθαγένη Συνόδου καί Θ' τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Α' καί Β' Συνόδου –οί ὅποιοι ἀναφέρουν ὅτι οί κληρικοί θεωροῦνται κατάλληλοι νά διδάξουν στά παιδιά ἀνάγνωση καί γραφή– ἐξαπέλυσε ἐγκύκλιο μέ τήν ὅποια συστήνει στούς ὀρθόδοξους Μητροπολίτες νά μεριμνήσουν γιά τήν ἴδρυση σχολείων «ὥστε τά θεῖα καί τά ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δέ κατά δύναμιν τοῖς ἐθέλουσιν διδάσκειν καί τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις...». [Βλ. Απ. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1968· Σίμου Σιμεωνίδη, *Τό ἀρχιπέλαγος κατά τόν πόλεμο Τουρκίας – Βενετίας (1645-1669) καί οί ἀρχιερατικές ἐναλλαγές στίς Ὀρθόδοξες ἐπισκοπές*, Ἀθήνα 1989, σ. 24· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 108. Πρβλ. καί Ράλλη Γ. Α., – Ποτλῆ Μ., *Σύνταγμα...*, τόμ. 2, ὁ.π., σ. 681.

509. Δηλαδή, *Ψαλτήρι*, *Ὡρολόγιο* καί τήν *Ὀχτώηχο*, πού χρησιμοποιοῦνταν γιά γραφή καί ἀνάγνωση.

510. Βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος...*, ὁ.π., σ. 46.

511. Γιά τήν ἀντληση τῶν ἐπιχειρημάτων οί μοναχοί καί οί κληρικοί διδάσκαλοι μελετοῦσαν τίς πραγματείες του ἀνθενωτικου Μάρκου του Εὐγενικου. Ὁ Μ. Γεδεῶν –σέ ἐργασία του γιά τούς «Διδασκάλους του Λουκάρεως»–, ἀναφερόμενος στον ἀγωνιστή τῆς ὀρθόδοξου πίστεως Μελέτιο Πηγᾶ, διατυπώνει λόγο σχετικό μέ τό θέμα μας λέγοντας ὅτι: «Ἰδὼν πολλάκις τούς ἐκεῖ μοναχοῦς –λέγει ὁ Γεώργιος Ζαβίρας– τῶν λατίνων καί μάλιστα τόν ἐπίσκοπον αὐτῶν (τότε γάρ ἐκράτουν τήν νῆσον οί λατίνοι), ὅπου καθ' ἐκάστην ἡγωνίζοντο νά ἀποβουκολήσωσι τούς ἡμετέρους ἀπό τῆς ὀρθόδοξου ἡμῶν Ἐκκλησίας...». [Βλ. Μ. Ι. Γεδεῶν, «Οἱ διδάσκαλοι του Λουκάρεως», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 13 (1888-1889), σ. 131α]. Μιά ἄλλη τακτική πού ἐφάρμοζαν οί λατίνοι προκειμένου νά ἐπιτύχουν τόν ἐκλατινισμό του νησιου ἦταν ἡ καταδυνάστευση του ὀρθόδοξου κλήρου. Ἐφάρμοσαν τό μέτρο τῆς ἐκδίωξης ὀρθόδοξων ἐπισκόπων, τῆ δήμευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, τήν ἐξουθενωτική διοίκηση ἀπό τούς πρωτοπαπάδες καί μέ τῆ βοήθεια τῶν δυτικῶν μοναχικῶν ταγμάτων προσπάθησαν νά ἐπιβάλουν τούς ὄρους τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας.

512. Τόν 17ο αἰ. καί λίγο πρίν ἡ Κρήτη γνωρίσει τήν τουρκική κατοχή, πολλοί νέοι πού σπούδασαν σέ ἰταλικά κυρίως πανεπιστήμια ἐπέστρεψαν καί ἐργάστηκαν στήν πατρίδα τους, ὡς δικηγόροι, γιατροί, διδάσκαλοι ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Αὐτοί, ἐμφορούμενοι ἀπό τό ἀναγεννησιακό πνεῦμα καί διαποτισμένοι μέ τόν εὐρωπαϊκό τρόπο ζωῆς, πρωτοστατοῦσαν στήν ὀργάνωση διαφόρων πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐτσι στίς τρεῖς μεγαλύτερες κρητικές πόλεις συγκροτήθηκαν λογοτεχνικές ὀμάδες ἢ μορφωτικές λέσχες οί ὅποιες ἀσχολοῦνταν

διάφορες πόλεις τῆς Κρήτης, ἀλλά καί ἡ πληθώρα σημαντικῶν προσωπικοτήτων τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν γραμμάτων,⁵¹³ οἱ ὅποιοι κυριάρχησαν κατά τόν 16ο καί τόν 17ο αἰ.⁵¹⁴ Οἱ Ἀκαδημίες τῆς Κρήτης, ἔχοντας ὡς πρότυπο ἀντίστοιχες ἰταλικές, ἀποτελοῦσαν ἐπί-
ες ὀργανωμένης πνευματικῆς ζωῆς ὄχι μόνο ἀπό Ἕλληνες λόγιους πού σπούδασαν στήν
Ἰταλία, ἀλλά καί ἀπό λόγιους Ἰταλούς ἀξιωματούχους δημοσίων θέσεων καί ὀρθόδο-
ξους καί καθολικούς κληρικούς, οἱ ὅποιοι ἀποκλειστικό σκοπό εἶχαν τήν πολιτιστική ἀ-
νάπτυξη τῆς περιοχῆς στήν ὁποία δραστηριοποιοῦνταν.

Τά ἐκπαιδευτικά πράγματα μεταβλήθηκαν πρὸς τό χειρότερο μετὰ τήν κατάκτη-
ση τῆς Κρήτης ἀπό τούς Τούρκους. Κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς ἐπιβολῆς τῆς Τουρκοκρα-
τίας ἡ δημόσια ἐκπαίδευση ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτη. Ἡ Ἐκκλησία καί τά μοναστήρια καί
σέ αὐτή τήν περίπτωση ἀνέλαβαν τήν πρωτοβουλία γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Ἐπι-
στρατεύοντας τούς λιγοστούς καί ἐλάχιστα μορφωμένους κληρικούς καί μοναχοὺς πού
διέθετε,⁵¹⁵ ἡ Ἐκκλησία κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες νά προσφέρει τόν ἐλάχιστο
πνευματικό ὄβολό της, ὡς χρέος πνευματικό στά ὑπόδουλα παιδιά της.⁵¹⁶

Κατά τή διάρκεια τῶν ἐτῶν 1869-1898 καί μέ τήν ἀπόκτηση μερικῶν προνομίων,
ἄρχισαν σταδιακά νά ἐμφανίζονται κάποια σχολεῖα στά μεγάλα ἀστικά κέντρα⁵¹⁷. Μέ

μέ τό θέατρο, τή λογοτεχνία, τόν χορό καί τή μυθολογία. Απόρροια τῶν συνάξεων αὐτῶν
ἦταν οἱ ἐπιστημονικές ἐταιρεῖες πού μετονομάστηκαν σέ Ἀκαδημίες. Οἱ πιό γνωστές ἦταν
τῶν *Vivì* (ζωντανῶν) στό Ρέθυμνο, τῶν *Stravagandi* (ιδιόρρυθμων) στόν Χάνδακα καί τῶν
Sterili (ἀγόνων) στά Χανιά. [Βλ. Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική
Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 119-120].

513. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τούς: Μάξιμο Μαργούνιο, Μελέτιο Βλαστό, Ἱερεμία Ἰακαβέλα,
Φραγκίσκο Σκουφο, Μελέτιο Συρίγο, Νεκτάριο Ἱεροσολύμων, Μελέτιο Πηγᾶ, Ἀθανάσιο
Πατελάρο. [Βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία 1458-1638*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1876, σ.
37-38· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 111].

514. Βλ. Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1968, σ. 69· Ἰωάννου
Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 111.

515. Ἡ πνευματική αὐτή λειψανδρία ὀφειλόταν στή βενετική πρακτική γιά ἀφελληνισμό τοῦ
νησιοῦ.

516. «Μόνον εἰς τά μοναστήρια ἐδιδάσκοντο ὀλίγα κολυβογράμματα μᾶλλον γιά τήν ἐξυπηρέτησιν
τῆς Ἐκκλησίας, ἀπό τά ἐκκλησιαστικά βιβλία, Ὀκτώηχον, Ψαλτήριον καί ἀνθολόγιον χωρὶς
μέθοδον καί χωρὶς ἐρμηνεῖα τῶν κειμένων». [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτη στοιχειώδης
Ἐκπαίδευσις», *Κρητική Ἔστια* 55 (1955), σ. 11.

517. Τά σχολεῖα αὐτά ἦταν ἰδιοσυντήρητα –χωρὶς καμία κρατική βοήθεια– καί προσέφεραν
γνώσεις τῆς στοιχειώδους καί τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτη
στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 11].

τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἄρχισαν νά ἰδρύνονται δημοτικά σχολεῖα⁵¹⁸ σέ κεντρικές κωμοπόλεις, ἔχοντας ὡς διδασκάλους τούς ἀποφοίτους τῶν δημοτικῶν σχολείων καί σπανιότερα τῶν γυμνασίων. Μετά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1878, «ἐφαρμοσθέντων τῶν πολιτικῶν προνομίων, ἡ ἡγεσία καί ἡ ἐποπτεία τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδύσεως ἀνετέθη εἰς τὰς Τμηματικές Ἐφορείας, ἐδρευούσας εἰς πρωτεύουσας τῶν νομῶν».⁵¹⁹ Ἡ φοίτηση στά σχολεῖα αὐτά ἦταν προαιρετική καί ὡς μέθοδος διδασκαλίας ἐφαρμοζόταν ἡ ἐμπειρική ἀλληλοδιδασκτική. Παρ' ὅλες αὐτές τίς ἀντικειμενικές δυσκολίες γεγονός εἶναι ὅτι τή χρονική αὐτή περίοδο ἀυξήθηκαν τά τετρατάξια δημοτικά σχολεῖα⁵²⁰ καί τά τριτάξια Ἑλληνικά σχολεῖα μέσης ἐκπαίδευσης. Ἀλλαγές στό ἐκπαιδευτικό σύστημα ἀλλά καί στόν τρόπο ὀργάνωσης καί ὀνομασίας τῶν σχολείων ἐπῆλθαν καί μέ τήν ἀναγνώριση τῆς Κρήτης ὡς αὐτόνομης πολιτείας.⁵²¹

Ὁ ἐκπαιδευτικός ρόλος καί ἡ συμβολή τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου

Τήν περίοδο τῆς Ἐνετοκρατίας στήν Κρήτη σπουδαῖο ἐθνικοθησκευτικό καί ἐκπαιδευτικό-μορφωτικό ρόλο διαδραματίζει ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ μέ τό Μετόχι τό ὁποῖο διατηροῦσε στόν Χάνδακα. Μέ τήν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπό τούς Ἐνετούς, Σι-

---

518. Τά σχολεῖα αὐτά στήν ἀρχή λειτουργοῦσαν ὡς ἰδιωτικά, ἡ φοίτηση τῶν μαθητῶν ἦταν προαιρετική καί ἡ μισθοδοσία τῶν δασκάλων ἐπιβάρυνε τούς γονεῖς τῶν μαθητῶν. [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτῃ στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 11].

519. Στό πλαίσιο τῶν καθηκόντων τῶν ἐφορειῶν αὐτῶν ἐντάσσονταν ἡ ἴδρυση σχολείων καί ἡ ἄσκηση τοῦ ἐλέγχου τους, ἡ μισθοδοσία τῶν δασκάλων καί ἡ πληρωμή τους ἀπό τά χρήματα πού ἀντλοῦσαν ἀπό τό Δημόσιο Τουρκικό Ταμεῖο. [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτῃ στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 11].

520. Στά τετρατάξια δημοτικά οἱ μαθητές διδάσκονταν Ἀνάγνωση, Γραμματική, Ὁρθογραφία, Γραφή, Καλλιγραφία, Πρακτική Ἀριθμητική, Ἐθνησκευτικά, Ἱστορία καί Γεωγραφία. [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτῃ στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 11].

521. «Ἡ Ἀυτόνομος Κρητική Πολιτεία ὑπό Ὑπατον Ἀρμοστήν τόν δευτερότοκον υἱόν Γεώργιον τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α' καί ὑπό συνταγματικήν Κυβέρνησιν, ἀπαρτησθεῖσα ἀπό τούς Βουλευτάς Ἑλ. Κ. Βενιζέλον, Μανούσον Φ. Κούνδουρον, Κωνσταντίνων Μ. Φούμην, Νίκ. Γιαμαλάκην καί Χουσεῖν Γιαννιτσαράκην, ἐμερίμνησε πρὸς ταῖς ἄλλες ὀργανωτικαῖς ὑπηρεσίας καί περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐκπαιδύσεως. Τά προϋπάρχοντα σχολεῖα στοιχειώδους καί μέσης ἐκπαιδύσεως ἀρρένων καί θηλέων ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἰδιωτικά, Ἡγεμονικόν δέ Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 52 τοῦ ἔτους 1899, δημοσιευθέν εἰς τό ὑπ' ἀριθμ. 86 τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1899 φύλλον τῆς ἐπίσημου Ἐφημερίδος τῆς Κρητικῆς πολιτείας, καθώρισε τά τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐκπαιδύσεως, ἧτις δι' αὐτοῦ διηρέθη εἰς Δημοτικὴν καί Γυμνασιακὴν, ἢ ἄλλως, εἰς Κατωτέραν καί Μέσην. Τά δημοτικά σχολεῖα εἶχον τέσσαρας τάξεις, τά δέ τῆς Μέσης εἶχον τρεῖς κατωτέρας τάξεις, καλουμένας Ἑλληνικόν Σχολεῖον καί τέσσαρας ἀνωτέρας, καλουμένας Γυμνάσιον». [Βλ. Νικ. Β. Πιμπλή, «Ἡ ἐν Κρήτῃ στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», ὁ.π., σ. 12].

ναϊτική αντιπροσωπία⁵²² επισκέφθηκε τήν ένετική πολιτική αλλά και θρησκευτική διοίκηση, ζητώντας προστασία και διαφύλαξη τῶν σιναϊτικῶν δικαιωμάτων στήν Κρήτη. Ὁ πάπας Ὀνώριος ὁ Γ', μέ βούλλα πού ἐξέδωσε καί ἀπηύθυνε στόν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Συμεών (τόν Αὐγουστο τοῦ 1217), ἀναλάμβανε ὑπό τήν προστασία του ὄχι μόνο τό Σιναϊτικό κρητικό Μετόχι –τό ὁποῖο κατά πάσα πιθανότητα νά μήν εἶχε τή μορφή τήν ὁποία ἀπέκτησε ἀργότερα–, ἀλλά καί ὅλη τήν κτηματική περιουσία ἢ ὁποία ἀνήκε στό Σινᾶ καί βρισκόταν στή Σιναϊτική χερσόνησο, τήν Αἴγυπτο, τήν Παλαιστίνη, τή Συρία, τήν Κύπρο καί τήν Κωνσταντινούπολη.⁵²³

Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ, ἔχοντας τήν πολιτική κάλυψη τῆς ένετικῆς ἐξουσίας ἀλλά καί τή θρησκευτική ἀπό τή ρωμαιοκαθολική ἐκκλησία,⁵²⁴ ἴδρυσε στά μέσα τοῦ 16ου αἰ. (1550) ἐκκλησιαστικό σχολεῖο δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τό σχολεῖο αὐτό ἰδρύθηκε ἐντός τοῦ μετοχιακοῦ συγκροτήματος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Χάνδακα.⁵²⁵ Ἀπό αὐτή ἀποφοίτησαν πλῆθος «διασήμων συγγραφέων καί καλλιτεχνῶν κληρικῶν καί λαϊκῶν, πατριαρχῶν καί μητροπολιτῶν καί ἱεροκηρῦκων καί διδασκάλων...».⁵²⁶ Ἡ Σχολή λειτούργησε ἐπί ἐνενηντα χρόνια (1550-1640),⁵²⁷ ὑπό τήν προστατευτική κηδεμονία

---

522. Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ τή χρονική αὐτή συγκυρία ἦταν ὁ Συμεών (1203-1253). Αὐτός, μετά τήν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπό τούς Ἐνετούς, μετέβη στήν Κρήτη ὅπου μερίμνησε γιά τά δίκαια τῆς Μονῆς. Οἱ κινήσεις του ἐπικεντρώθηκαν στήν προσπάθεια νά πείσει τόν καθολικό ἀρχιεπίσκοπο ἀφ' ἑνός καί τούς Ἑλληνες καί Ἐνετούς προύχοντες καί ἀξιωματούχους ἀφ' ἑτέρου γιά τήν προάσπιση τῶν συμφερόντων τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ. Πράγματι, ἐπέτυχε νά λάβει ἀπ' αὐτούς ἔγγραφα τά ὁποῖα δήλωναν, προστάτευαν καί συντηροῦσαν τά δικαιώματα καί προνόμια τά ὁποῖα κατεῖχε ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ ἀπό τούς Βυζαντινοὺς ἀκόμη αὐτοκράτορες. [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 169].

523. Ἀνάλογες προστατευτικές βούλλες, κατά τό πρότυπο αὐτό, ἐξέδωσαν οἱ διαδόχοι πάπες τοῦ Ὀνώριου, τό 1223 καί 1226.

524. Κατά τόν C. Hofmanns, ὁ πάπας Γρηγόριος (1271-1276) φαίνεται νά χρηματοδοτεῖ τήν ἴδρυση ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στόν Χάνδακα. [Βλ. C. Hofmanns, «Sinai und Rom», *Orientalia Christiana* IX 37 (1927), σ. 252]. Ἦδη στή βούλλα τοῦ πάπα Ὀνώριου τοῦ Γ' τό 1226, ἀναφέρεται ὅτι οἱ Σιναῖτες μοναχοί ἀκολουθοῦν «*regulam beati Basilii*», δηλαδή τόν τρόπο ἄσκησης μοναχικοῦ βίου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου· ἐπομένως ἀναγνωρίζονται ὡς ὀρθόδοξοι καί γιά νά τούς δώσει τό τυπικό τῆς μοναχικῆς πολιτείας του θά πρέπει νά εἶχαν ἀρχίσει κοινωφελῆ ἔργα, ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ Μέγας Βασίλειος τή «Βασιλειάδα» καί τοῦ ὁποῖου τόν τρόπο μοναχισμοῦ ἀκολουθοῦσαν. [Βλ. Κων. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ.35-36· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 121].

525. «Πίσω ἀπό τούς τοίχους τοῦ μοναστηριοῦ αὐτοῦ λειτουργεῖ ἕνα σχολεῖο, πού δίνει στούς μαθητάς του ὑψηλή ἐκπαίδευση». [Βλ. Γ.Α. Χατζηαντωνίου, *Κύριλλος Λούκαρις*, Ἀθήνα 1954, σ. 14].

526. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 171.

527. Ὁ Μ. Ρενιέρης μᾶς πληροφορεῖ γιά τή Σχολή: «περί τά μέσα τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος ἱστορεῖται ἐνιδρυμένη καί ἐνανθοῦσα Ἑλληνική σχολή ἐν τῷ κατά τῷ Χάνδακα (Ἡράκλειον)

τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ καί στηριγμένη στήν ἐνετική εὐνοια. ⁵²⁸ Μέ τήν ἄλωση τῆς Κρήτης ἀπό τοὺς Τούρκους -τό 1640- ἡ Σχολή ἔκλεισε καί τό περιάκουστο Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ Χάνδακα μετετράπηκε σέ μουσουλμανικό τέμενος (Κιαγιάμπεη Τζαμί).⁵²⁹

Ἡ Σιναϊτική Σχολή τοῦ Χάνδακα διέθετε πλούσια οἰκονομικά μέσα γιά τόν ἄρτιο ἐξοπλισμό της, ἐνῶ διατηροῦσε ἀξιόλογη βιβλιοθήκη, τήν ὁποία ἐμπλούτιζαν καί παλαιοί μαθητές της, ὡς ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιά τά μορφωτικά ἐφόδια πού τοὺς εἶχε προσφέρει.⁵³⁰ Ἡ μάθηση πού προσέφερε ἡ Σχολή ἦταν ἀνωτέρου ἐπιπέδου⁵³¹ καί τά δι-

---

*περιβλέπω ναῶ τῆς Αγίας Αἰκατερίνης, σπουδῆ καί προθυμία τῶν Σιναϊτῶν, ἧς τινος τήν σχολαρχίαν ἔσχεν ὁ ἐκ Κρήτης Ἰωάννης Μορζίνος, ἐν τῇ σχολῇ δέ ταύτῃ ἐδίδαξε τήν Ἑλληνικήν καί Λατινικήν φιλολογίαν ὁ ἱερομόναχος Μελέτιος Βλαστός, τελειόφοιτος τῶν ἰταλικῶν πανεπιστημίων τυγχάνων». [Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας... σ. 50-51 καί ἐπίσης πρβλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 171]. Ὁ Flaminus Cornelius στό ἔργο του «Creta Sacra» μνημονεύει ὅτι: «στήν πόλιν τοῦ Χάνδακα ὑπῆρχεν ἕνα ἄλλο μοναστήριον τῆς Βασιλειανῆς Παιδείας. Αὐτό ἦταν τῆς Αγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν». [Βλ. Flaminus Cornelius, *Creta sacra*, I-II, Venetiis 1755. Πρβλ. καί Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., ὅπου ὑπάρχει καί πλούσια βιβλιογραφία]. Ἀλλά καί ὁ ἀρθρογράφος τοῦ πατριαρχικοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια» στή μελέτη του «Περί τοῦ Πρώτου ἐν Ἀνατολή Τυπογραφείου» σέ σχετική ὑποσημείωση γιά τόν Ἀλεξανδρείας Γεράσιμο ἀναφέρει: «ἀνήρ δαήμων πρὸς τῷ Ἑλληνι λόγῳ καί τῆς Ἑβραϊκῆς καί Λατινικῆς γλώττης, φιλόσοφος καί θεολόγος ἄριστος. Συνέγραψε διάφορα[...] Ἐσπούδασε δέ οὗτος ἐν τῇ τότε ἀκμαζούσῃ ἐν Χάνδακι Κρήτης Σιναϊτικῇ σχολῇ, ἧτις, μεσοῦσης τῆς ἰστ' ἑκατονταετηρίδος συστάσα ὑπὸ τῶν Σιναϊτῶν ἐν τῷ ἐκεῖ ἐνρυχῶρῳ μετοχίῳ τῆς Αγίας Αἰκατερίνης, τῷ ἤδη εἰς τέμενος μεταβεβλημένῳ, διετηρήθη ἄχρι τοῦ 1640». [Βλ. Μ(ηνᾶ) Δ. Χ(αμουδόπουλου), «Περί τοῦ Πρώτου ἐν Ἀνατολή Τυπογραφείου», Ἐκκλ. Ἀλ. 1 (1880-1881), σ. 37α, ὑποσ.1]. Ἐπίσης σέ ἐντυπο κείμενο τοῦ περασμένου αἰῶνα διαβάζουμε ὅτι «ἐν Χάνδακι (Ἡρακλείῳ), ἐν τῷ τοῦ Σινᾶ ἐνρυχῶρῳ τῆς Αγίας Αἰκατερίνης Μετοχίῳ, τῷ εἰς τέμενος, μετὰ τήν ἄλωσιν τῆς νήσου (1670) μετατραπέντι, προθυμία ἀξιεπαίνῳ τῶν Σιναϊτῶν, συνέστη Σχολή Ἑλληνική, παραταθεῖσα, μέχρι τῆς κατὰ τῆς νήσου, τῷ 1640 ἐκστρατείας Ὀθωμανῶν». Οἱ δέ καλόγεροι τοῦ ἐκεῖ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου ἦταν ἰδρυτές τῆς Σχολῆς». [Βλ. Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα...*, ὁ.π., σ. 155· Ἀργινῆς Φραγκούλη, *Ἡ Σιναϊτικὴ Σχολὴ τῆς Αγίας Αἰκατερίνης στό Χάνδακα*, ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Ἀθῆναι 1998, σ. 53].*

528. Ἡ ἴδρυση τῆς Σχολῆς τῆ χρονική αὐτὴ συγκυρία συμπίπτει μέ τήν προστατευτική γιά τό Σιναϊτικό Μετόχι ἐξουσία τοῦ Δόγη Φραγκίσκου Δονάτου (1545-1553).

529. Στὴ θέση τοῦ ἀπωλεσθέντος Μετοχίου οἱ Σιναῖτες μοναχοί, μέ τὴ μεσολάβηση τοῦ Παναγιωτάκη Νικουσίου, ἔλαβαν ὡς νέο Μετόχι αὐτό τοῦ Ἁγίου Ματθαίου Μαρκοφαιουτσαίου, τό ὁποῖο διατηροῦν μέχρι καί σήμερα.

530. Ἀλλά καί γενικά ἡ προσφορά τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου στόν Χάνδακα, στίς εὐρύτερες ἀνάγκες τοῦ ὑπόδουλου κρητικοῦ λαοῦ, ἦταν ποικίλη καί πλούσια. Ἡ Ἀγγελικὴ Πανοπούλου ἀναφέρει ὅτι τό μοναστήρι τῆς Αγίας Αἰκατερίνης συμμετέχει στόν χώρο τῆς ναυτιλίας ὡς ἐπενδυτὴς κεφαλαίων κατὰ τά ἔτη 1650-1652. Ὁ δέ οἰκονόμος τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου στόν Χάνδακα Μαλαχίας Φουλές τοποθέτησε στὴ σεργαγιά διαφόρων πλοίων περίπου 1820 ρεάλια τῆς Μονῆς ὅπως καί ὁ διάδοχός του Εὐθύμιος Μαρίνος. [Βλ. Ἀγγελικῆς Πανοπούλου, «Συντροφικὴ καί ναυλώσεις πλοίων στό Χάνδακα (1635-1661)», *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, Χανιά 1990, σ. 426· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 122].

πλώματα πού χορηγοῦσε ἡ Σιναϊτική Σχολή ἀναγνωρίζονταν ἀπὸ τίς ἐνετικές ἀρχές καί ἦταν ἀνωτέρας παιδείας.⁵³² Τά μορφωτικά ἐφόδια πού παρείχε ἡ Σιναϊτική Σχολή,⁵³³ πρωτίστως, ἦταν αὐτά τὰ ὁποῖα χρειαζόνταν οἱ νέοι καί οἱ κληρικοί τοῦ νησιοῦ, ὥστε νά μπορέσουν νά ἀντιμετωπίσουν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς οὐνιτικῆς προπαγάνδας καί τὰ ἐνωτικά κηρύγματα. Κατὰ δεύτερον λόγο μετέδιδε βασικές καί προκαταρτικές γνώσεις γιά ἀνώτερες σπουδές, ὥστε νά ἔχουν δυνατὸτητα νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους καί στὰ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατὰ προτίμησ, τῆς Ἰταλίας.⁵³⁴ Ὁρισμένοι ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς ἦταν γνῶστες τῆς Ἀραβικῆς καί τῆς Ἑβραϊκῆς.

Ἡ Σχολή ὅμως στίς πηγές καλεῖται «Σιναία ἢ καί Γραμματική καί Ζωγραφική Σχολή». Ἀπὸ τίς μαρτυρίες αὐτές ἀλλά καί τίς πληροφορίες ὅτι σπουδαῖοι ἀγιογράφοι καί ζωγράφοι εἶχαν φοιτήσει σ' αὐτήν, γινέται ἀντιληπτὸ ὅτι πέραν τῶν θεωρητικῶν μα-

531. Ἀντίθετη ἄποψη φαίνεται νά ὑποστηρίζει ἡ Ἀργ. Φραγκούλη. [Βλ. σχετικῶς Ἀργινῆς Φραγκούλη, *Ἡ Σιναϊτική Σχολή...*, ὅ.π., σ. 71-72].

532. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐξάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τό πλῆθος καί τήν ποικιλία τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα διδάσκονταν οἱ μαθητές στή Σχολή, ἀλλά καί ἀπὸ τή προσωπική μαρτυρία τοῦ σπουδαίου μαθητῆ τῆς Σχολῆς Γεράσιμος Βλάχου, ὁ ὁποῖος –σέ αἴτησή του πρὸς τόν Γαληνότατο πρίγκιπα τῆς Βενετίας– αὐτοχαρακτηρίζεται «δημόσιος διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν». [Βλ. Γεωργίου Σπυριδάκη, «Γεράσιμος Βλάχος Μητροπολίτης Φιλαδελφείας (1605-1685)», *Κρητικὴ ἐστία* 5 (1949), σ. 7· Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρής (1606-1685)*, Βενετία 1973, σ. 6 καί 13· Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας...*, ὅ.π., σ. 69· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία...*, ὅ.π., σ. 123-124]. Σημαντικὴ κρίνεται, ὅμως καί ἡ μαρτυρία τοῦ πάλαι ποτέ τρόφιμου τῆς Σχολῆς, Μάξιμου Μαργούνιου, ὁ ὁποῖος μέ τήν ὑπ' ἀρίθμ. 3 διαθήκη του προσφέρει 15 περίπου βιβλία «νά ἀπομένουσιν ἐκεῖ διὰ μπενεφίτζιον ἐκείνων ὁποῦ θέλουν θελήσει νά σπουδάζουσιν». Παρατηροῦμε ὅτι οἱ διδασκόμενοι δέν ἀποκαλοῦνται μαθητές, ἀλλά σπουδαστές, γεγονός πού δικαιολογεῖ τήν ὡς ἄνω ὑπόθεση. [Βλ. ὀλόκληρη τή διαθήκη στὸν Σινᾶ 2206 φ. 13α· πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Σιναϊτικά μνημεῖα...*, ὅ.π., σ. 23-26].

533. Στὴ Σχολή διδάσκονταν τὰ μαθήματα τῆς Θεολογίας, τῆς Γραμματικῆς, τῆς Φιλοσοφίας, τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Φυσικῆς, τῆς Ρητορικῆς καί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς.

534. Στὴ Σχολή αὐτὴ δίδαξε, ἐπίσης, τήν Ἑλληνικὴ καί τὴ Λατινικὴ Φιλολογία ὁ ἱερομόναχος Μελέτιος Βλαστός, τελειόφοιτος τῶν ἰταλικῶν πανεπιστημίων τυγχάνων. Διετέλεσε δάσκαλος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως (1572-1638) καί τοῦ Μελέτιου Συρίγγου (1590-1664). Ἀπὸ ἐπιστολές πού σώζονται διαπιστώνουμε τὴ μεγάλη ἐλληνομάθειά του γεγονός πού ἀποδεικνύει τὴ βαθιά του μόρφωση. [Βλ. Ἀργινῆς Φραγκούλη, *Ἡ Σιναϊτικὴ Σχολή...*, ὅ.π., σ. 119-121· Κωνστ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία...*, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 239]. Ὁ Μ. Χαμουδόπουλος, ἀναφερόμενος στό ἐκδοθέν βιβλίον «τοῦ μακαριωτάτου πατρός ἡμῶν Μελετίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Λιβύης, Πενταπόλεως, Αἰθιοπίας καί πάσης γῆς Αἰγύπτου, περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα καί ἐν εἶδει ἐπιστολῶν», σέ ὑποσημείωσή του ἀναφέρει: «Ἐγεννήθη ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης [...]. Ἐκεῖ δέ ἐν τῇ Σιναϊτικῇ Σχολῇ ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ ἱερομονάχου Μελετίου Βλαστοῦ τὰ Ἑλληνικά καί τὰ Λατινικά». [Βλ. Μ(ηνα) Δ. Χ(αμουδόπουλου), «Περὶ τοῦ Πρώτου ἐν Ἀνατολή Τυπογραφείου», ὅ.π., σ. 37α, ὑποσ. 1].

θημάτων προσφερόταν και η εκμάθηση της ιεράς τέχνης της άγιογραφίας «υπό τό πνεύμα τό άφοσιωμένο στην Έκκλησία»⁵³⁵ αλλά και αυτής της ζωγραφικής.⁵³⁶

Σημαντικές προσωπικότητες πού σημάδεψαν μέ τά μορφωτικά προσόντα τους την εποχή είχαν διατελέσει μαθητές και δάσκαλοι στη Σχολή. Οί διδάσκαλοι ήταν από τους πιο φημισμένους εκείνης της εποχής. Η προηγμένη μορφωτική απόδοσή της φανερώνεται στη δράση των προσωπικοτήτων πού καταρτίστηκαν και άνδρώθηκαν παιδευτικά σ' αυτή. Και αυτοί, σύμφωνα μέ μαρτυρίες, δέν είναι λίγοι ούτε σέ αξία ούτε σέ αριθμό. Κατά τον Στέφανο Ξανθουδίδη «ή Σιναία Σχολή ήταν τό σπουδαιότερο εκπαιδευτικό κέντρο σέ όλην την Κρήτη».⁵³⁷

Πρώτος Σχολάρχης-Διευθυντής και καθηγητής της Σχολής μαρτυρείται ο Κρητικός κατά τό γένος ιερέας Ιωάννης Μοροζήνος,⁵³⁸ φίλος του Μαξίμου Μαργουνίου, βιβλιόφιλος και συλλέκτης χειρογράφων.⁵³⁹ Ήδη έχουμε αναφέρει ότι στη Σχολή δίδαξε «όπανοσιότατος και σοφώτατος Πατέρας» και κάτοχος μεγάλης και σπουδαίας βιβλιοθήκης Μελέτιος Βλαστός.⁵⁴⁰ Διάδοχος αυτού φέρεται ο Ιωάννης Δορυανός, ο όποιος διηύθυνε τή Σχολή για άγνωστο χρονικό διάστημα, και ως διάδοχος αυτού θεωρείται ο Γεώργιος Μαραφαράς περί τό 1590. Τό 1630, σύμφωνα μέ πληροφορίες, τή Σχολή διηύθυνε ο ι-

---

535. Βλ. Alex Embirikos, *La Renaissance Cretoise XVI, XVII Sieles*, Paris 1960, σ. 7· Αργινής Φραγκούλη, *Η Σιναϊτική Σχολή...*, ό.π., σ.73.

536. Δέν πρέπει νά διαλανθάνει την προσοχή μας ότι ή Σιναϊτική Σχολή –μαζί μέ κάποιες άλλες σχολέςΈ στάθηκε ή δημιουργός αίτια της εμφάνισης της περίφημης Κρητικής Σχολής στό χώρο της άγιογραφίας. Η Αργινή Φραγκούλη ύποστηρίζει ότι στη Σιναϊτική Σχολή του Χάνδακα, αν δέν είχε φοιτήσει, τουλάχιστον, έχει δεχθεί μεγάλη τεχνοτροπική επίρροή από τό περίφημο και περιάκουστο άγιογραφικό εργαστήρι του Σιναϊτικού Μετοχίου ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. [Βλ. Αργινής Φραγκούλη, *Η Σιναϊτική Σχολή...*, ό.π., σ. 62-65].

537. Βλ. Στέφανου Ξανθουδίδη, *Η Ένετοκρατία εν Κρήτη*, Αθήναι 1939, σ. 171· Αργινής Φραγκούλη, *Η Σιναϊτική Σχολή...*, ό.π., σ. 54.

538. Ο Ιωάννης Μοροζήνος (συναντάται και μέ τή γραφή Μορεζήνος) ήταν κρητικής καταγωγής. Χειροτονήθηκε ιερέας και ανήκε στό Σιναϊτικό Μετόχι ως έξαρτηματικός άδελφός της Μονής του Σινά, (για τό λόγο αυτό ονομάζεται και Σιναϊτης). [Βλ. σχετικώς Ιωάννου Μπολανάκη, *Έκκλησία και Έκκλησιαστική Παιδεία...*, ό.π., σ. 122-123 και επίσης βλ. Αργινής Φραγκούλη, *Η Σιναϊτική Σχολή...*, ό.π., σ. 72]. Για τό μορφωτικό επίπεδο του Μοροζήνου ο καθηγητής στην Τυβίγγη Μαρτίνος Κρούσιος γράφει ότι «άνεπτέρωθην προσφωνείν σε, τίμια Μοροζήνε, και ποιήσαι φίλον μοι, ει και άνάξος έγωγε· όμως γε φιλω τό Έλληνικόν παιδιόθεν, την φωνήν ταύτην και παιδείαν εν τή ύψηλή της Τυβίγγης Ακαδημία κατά τό όλιγοδύναμόν μου διδάσκων Γερμανός Γερμανός». [Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη,, «Τό Σινά και ή Κρήτη», ό.π., σ. 171].

539. Στην κατοχή του περιήλθαν οί συλλογές του άδελφου του ιερέως Μάρκου, καθώς και του Μιχαήλ Μορεζήνου, τρίτου ίσως άδελφο, ή πατέρα του Ιωάννου και του Μάρκου.

540. Βλ. Κ. Αμάντου, «Μελέτιος Βλαστός», *Έλληνικά* 4 (1931), σ. 376. Αργινής Φραγκούλη, *Η Σιναϊτική Σχολή...*, ό.π., σ. 57.

ερομόναχος Μελέτιος Μακρῆς.⁵⁴¹ Πνευματικά ἀναστήματα τῆς Σχολῆς ἦταν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Πατριάρχης Οἰκουμενικός ἀλλά καί Ἀλεξανδρείας καί φέρεται νά μαθήτευσε παρά τοῦ Μορεζίνου, ὁ πολυγραφότατος Μάξιμος Μαργούνιος,⁵⁴² ὁ ὁποῖος διετέλεσε ὄχι μόνο διδάσκαλος, ἀλλά καί διευθυντής τῆς Σχολῆς. Ὁ Μαργούνιος, ὡς φανατικός συλλέκτης χειρογράφων, ἰδίως πατερικῶν κειμένων,⁵⁴³ εἶχε συγκροτήσει ἐξαιρετική βιβλιοθήκη, τὴν ὁποία κατέλιπε μετὰ τὸν θάνατό του «διὰ εὐεργέτημα ὄλων τῶν σπουδαίων τοῦ μοναστηρίου τῶν Σιναϊτῶν»⁵⁴⁴ καί μέ τῆ βασικὴ προϋπόθεση ὅτι «τά βιβλία δέν θά φύγουν ποτέ ἀπὸ ἐκεῖ ἀλλὰ νά μείνουν γιὰ πάντα γιὰ τό καλό τῶν σπουδαστῶν».⁵⁴⁵ Συγκεκριμένα στή διαθήκη, τὴν ὁποία ἔγραψε εὐρισκόμενος στή Βενετία τό 1602, ἀναφέρεται ὅτι «ἐννέα κασέλλες βιβλία πολλῶν λογίων ὅπου ἔπεψα εἰς τό αὐτό μοναστήριον (τοῦ Σινᾶ) διὰ τὴν ψυχὴν μου, τά δέ ἐπίλοιπά μου βιβλία...θέλω νά εἶναι βαλμένα ὅλα εἰς τό μοναστήριον τό ἄνωθεν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν τῆς Κρήτης».⁵⁴⁶

---

541. Βλ. Κωνστ. Ν. Σάθα, *Νεολληνική Φιλολογία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 321.

542. Ἐπίσκοπος Κυθήρων.

543. Βλ. Χ. Πατρινέλη, «Κρήτες συλλέκται χειρογράφων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως», *Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β', ἐν Αθήναις 1968, σ. 202-206.

544. Βλ. Αχ. Κύρου, *Οἱ Ἑλληνας τῆς Ἀναγεννήσεως καί ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος*, Αθήναι 1938, σ. 239.

545. Βλ. Κ. Η. Γιαννακόπουλου, *Βυζαντινὴ Ἀνατολή καί Λατινικὴ Δύση*, Αθήνα 1966, σ. 258· Κων. Αμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεῖα...*, ὁ.π., σ. 24-25· Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 123. Μαθητὴς τοῦ Μαργούνιου διετέλεσε ὁ Κύριλλος Λούκαρης. Μαθητὴς τῆς Σχολῆς ἐπίσης ἦταν, ὁ Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Σπαρταλιώτης, ὁ Ἀθανάσιος Πατελλάριος, ὁ διδάσκαλος, συγγραφέας καί ἱεροκῆρυκας τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Μελέτιος Συρίγος, «ὁ πολὺς τὴν τε παιδείαν καί τὸν ἔνθεον ζῆλον» καί ὁποῖος γύρω στό 1630 στήν περιοχὴ τοῦ Γαλατᾶ στήν Κωνσταντινούπολη συνέστησε Σχολή. [Βλ. σχετικῶς Μ. Ἰ. Γεδεῶν, «Τά Ἀρχαιότερα Ἐνοριακά Σχολεῖα», *Ἐκκλ. Αλ.* 14 (1890), σ. 210β]. Μαθητὴς διετέλεσε ἐπίσης καί ὁ Ἰωαννίκιος, ὁ ὁποῖος ἔγινε τό 1645 πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καί φημιζόταν «ὡς ἀνὴρ σοφός εἰς τε τὴν θύραθεν παιδείαν καί τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερᾶν Θεολογίαν». Ἐπιπλέον, στή Σχολὴ μαθήτευσαν ὁ ἀπὸ Σιναϊτῶν πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτᾶριος, ὁ δοκιμότετος ἱεροκῆρυκας τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καί καθηγητὴς στήν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου Ἱερεμίας Κακαβέλας, ὁ καί πολὺγλωσσος ὀνομαζόμενος. [Περί αὐτοῦ βλ. Ματθαίου Κ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα...*, ὁ.π., σ. 155]. Ὁ Νικόλαος Καλλιᾶκης, πού ἔγινε καί καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς στό πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, ὁ ἐπίσης καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στό αὐτό πανεπιστήμιο Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱερεὺς φιλόσοφος καί θεολόγος Ἀβραάμιος, ὁ πολυμαθέστατος ἱερέας Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός καί ἄλλοι. [Βλ. Ἀργινῆς Φραγκοῦλη, *Ἡ Σιναϊτικὴ Σχολή...*, ὁ.π., σ.59. Μ(ηνα) Δ. Χ(αμουδόπουλου), «Περί τοῦ Πρώτου ἐν Ἀνατολή Τυπογραφείου», ὁ.π., σ. 37α, ὑποσ. 1. Βλ. ἐπίσης Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τὸ Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 172 καί ἐξ].

546. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τὸ Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 172.

Ἡ σπουδαία προσφορά τῆς Σιναϊτικῆς Σχολῆς φαίνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ντόπιοι ἄρχοντες Σκορδύλιδες, Χορτάτσηδες, Μουσοῦροι καί Καλλέργηδες ἔλαβαν τά πρῶτα ἐγκύκλια γράμματα στή Μετοχιακή Σχολή καί στή συνέχεια ἀκολούθησαν ἀνώτερες σπουδές στήν Ἰταλία.⁵⁴⁷ Ἀλλά καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παντελάκης, «Ἐκ δέ τῶν κοσμικῶν κατά τόν Κωνσταντῖον τόν ἀπό Σιναίου πολλοί ἀπό τῆσδε τῆς Σχολῆς ἐπεσπάσατο τά τῆς παιδείας νάματα. Ἐπισημότεροι δέ τούτων Κρήτες τήν πατρίδα ἰστόρυνται οὔτοι: Νικόλαος Καλλιᾶκης, ὁ ὕστερον ἀκούσας καί τῶν ἐν Ἰταλίᾳ σοφῶν καί καθηγητῆς ἐν Παταβίῳ εἶτα τῆς ῥητορικῆς· Θωμᾶς ὁ Κατάνης, ἀκροατῆς μετὰ ταῦτα τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καί καθηγητῆς τελευταῖον ἐν Παταβίῳ τῆς φιλοσοφίας...».⁵⁴⁸ Τήν ἄποψη περὶ τῆς συνεχίσεως τῶν μαθημάτων σέ σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ γιά ἀνώτατη ἐκπαίδευση ἐνισχύει καί ἡ μαρτυρία τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ μαθητές τῆς Σχολῆς δέν ἀποκτοῦσαν ἱκανές ἐπιστημονικές γνώσεις, «διότι οὔτοι πρὸς τελειοποίησιν ἐφοίτησαν εἰς Ἰταλίαν καί εἰς Ἀθήνας».⁵⁴⁹ Αὐτό εἶναι ἀναμενόμενο καί κατανοητό, διότι στήν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα ἢ καί, ἀκόμη, στίς ἐνετοκρατούμενες περιοχές τῆ χρονική αὐτή περίοδο μετὰ δυσκολίας λειτουργοῦσαν σχολεῖα καί σχολές. Ἐπομένως γιά κάποιον πού ἐπιθυμοῦσε περαιτέρω σπουδές ἔπρεπε νά προσφύγει στή Δύση, ὅπου λειτουργοῦσαν σχολεῖα πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου.

Ἀναφέραμε, ὅμως, ὅτι στή Σχολή δέν καλλιεργοῦνταν μονάχα τά γράμματα, ἀλλά καί οἱ τέχνες, ἰδιαίτερα ἡ ζωγραφική. Ἔτσι, λοιπόν, στή Σιναϊτική Σχολή τοῦ Χάνδακα λειτουργοῦσε ἀξιόλογο ἀγιογραφικό ἐργαστήρι τό ὁποῖο σηματοδότησε τήν ἀγιογραφική ἐξέλιξη καί ὀνοματοδότησε μιᾶ ὀλόκληρη ἀγιογραφική τεχνοτροπία.⁵⁵⁰ Κυ-

---

547. Βλ. Β. Ψιλάκη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Αθήνα 1970, σ. 510. Ἀλλά καί ὁ Μάρκος Μουσοῦρος καί ὁ Γεώργιος Λογοθέτης –σύμφωνα με τήν ὁμολογία τους– σπούδασαν στήν Κρήτη καί συνέχισαν τίς σπουδές τους στή Ρώμη. [Περισσότερα γιά τούς Μουσοῦρο καί Λογοθέτη βλ. Ζαχαρία Τσιρπανλή, «Τό Ἑλληνικό Κολλέγιο τῆς Ρώμης καί οἱ μαθητές του (1576-1700), *Ἀνάλεκτο* 32 (1980), σ. 255 καί 258-259].

548. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», *ὁ.π.*, σ. 175.

549. Βλ. Κωνστ. Ν. Σάθα, *Νεολληνική Φιλολογία...*, *ὁ.π.*, τόμ. Α', σ. 215.

550. Ἀναφέρει ὁ Ἐμμ. Παντελάκης ὅτι «Τοσοῦτον δ' εὐδοκίμως ἐκαλλιεργήθη ἡ τέχνη αὕτη [ζωγραφικῆς-ἀγιογραφίας] ὑπό τῶν Σιναϊτῶν Κρητῶν, ὥστε (ὅπως μνημονεύει ὁ Σωτηρίου), μετὰ τήν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου ἢ πρὸς εὐρύτερους ὀρίζοντας τείνουσα Μακεδονική τέχνη ἤρχισε νά ἐξαφανίζεται, ἐπιζῆ δέ ἡ δευτέρα τέχνη, ἡ γνωστή ὑπό τό ὄνομα Κρητική, ἣτις ὀφείλει τό ὄνομά της εἰς τούς Κρήτας ζωγράφους, οἵτινες κατά τόν 16ον κυρίως αἰῶνα ἐργάζονται ἀφ' ἐνός ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἐτέρου δέ εἰς τὰς μονάς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοιχογραφίας καί φορητάς εἰκόνας, κύριοι δ' ἀντιπρόσωποι τούτων εἶναι οἱ Κρήτες Θεοφάνης, Ζώρζης, Ἀντωνίος καί ἄλλοι...». [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», *ὁ.π.*, σ. 175].

ριότερο και σημαντικότερο εκπρόσωπο του Σιναϊτικού αγιογραφικού οίκου αναφέρουμε τον ιερομόναχο Σιναΐτη Ίερεμία Παλλαδά, ο οποίος δέν αγιογράφησε μόνον τīs «εϊκόνας μεγάλες εϊς μῆκος τελείου ἀνδρός»⁵⁵¹ του Καθολικου τῆς κυρίαρχης Μονῆς τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης στο Σίναϊον Ὅρος, ἀλλά κατασκεύασε τό 1639 γιά τῆ Βασιλική τῆς Γεννήσεως στή Βηθλεέμ τόν Σταυρό καί τά λυπηρά του τέμπλου.⁵⁵²

Ὁ Ίερεμίας Παλλαδάς, ὅμως, ἐκτός ἀπό φημισμένος καί καταξιωμένος αγιογράφος,⁵⁵³ ὑπῆρξε διδάσκαλος τῶν γραμμάτων καί τῆς ζωγραφικῆς, σύμφωνα μέ ἔγγραφα τῶν βενετικῶν ἀρχείων. Κατά τά βενετικά ἀρχεῖα συνεπῶς, τό 1630 στο Ἡράκλειο ἀνέλαβε νά διδάξει γράμματα καί ζωγραφική στόν Φίλιππο Περκουλιάνο γιά πέντε χρόνια. Μαθητής του, ἐπίσης, ἦταν καί ὁ παπα-Σάββας Νεγρίνης. Ὁ Ίερεμίας (σύμφωνα μέ πληροφορία τῆς 2α Μαΐου 1668 πού προέρχεται ἀπό τῆ διαθήκη του πάλαι ποτέ μαθητῆ του παπα-Σάββα Νεγρίνη) ἐνταφιάσθηκε στή Μονή τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν στο Ἡράκλειο.⁵⁵⁴

Σημαντικός, ἐπίσης, Σιναΐτης αγιογράφος μαθητής τῆς Σιναϊτικῆς Σχολῆς του Χάνδακα ἦταν καί Νεόφυτος, του ὁποίου εϊκόνας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παντελάκης, «εὔρηνται του Ἀγίου Προκοπίου καί τῆς Ἀγίας Εἰρήνης, ἐν τῷ Καθολικῷ του Σινᾶ καί τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Ἀγίᾳ Βάτῳ καί ἑτέρα ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς Ἀγίας Μαρίνης».⁵⁵⁵

---

551. Βλ. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*, ὁ.π., σ. 157.

552. Τό 1633, στο αγιογραφικό ἐργαστήρι τῆς Σιναϊτικῆς Σχολῆς του Χάνδακα εἶχαν παραγγελθεῖ οἱ σταυροί του τέμπλου τῆς Παναγίας τῆς Τριμάρτυρης καί τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν. [Βλ. Αθανασίου Παλιούρα, «Παραγωγή, χρήση καί διακίνηση τῶν εϊκόνων στήν Κρήτη τόν 16ο καί 17ο αἰῶνα», *Πεπραγμένα 6ου Διεθνούς Κρητολογικου Συνεδριου*, Χανιά 1990, σ. 413· Μ. Καζανάκη «Ἐκκλησιαστική Ξυλογλυπτική στο Χάνδακα», *Θησαυρίσματα* 11-12 (1974-1975), σ. 270-271].

553. Σύμφωνα μέ τῆ μαρτυρία του Νεκταρίου στήν «Ἐπιτομή» του: «ἦν δέ οὔτος τοῦνομα Ἱερεμίας, Κρητικός τό γένος, Σιναΐτης τό ἐπάγγελμα, ἱερομόναχος καί πνευματικός ἐνάρετος, του ὁποίου ἡ τέχνη του Ζωγραφεῖν ὑπό πάντων θαυμάζεται ὡς ἀξία νά συγκρίνεται μέ τās ζωγραφίας τῶν δοκίμων, παλαιῶν εἰκονογράφων». [Βλ. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*, ὁ.π., σ. 157-158].

554. Συγκεκριμένα στή διαθήκη ὁ παπα-Σάββας ἔγραφε ὅτι ἤθελε νά ἐνταφιαστεῖ στήν ἴδια Μονή, «ἀποῦ ἦναι (sic) ἡ ἄρκλα του ποτέ ἀφέντη πατέρα Ἱερεμίου Ζογράφου (sic), του δασκάλου μου». [Βλ. στο διαδυκτιακό τόπο <http://pandektis.ekt.gr/handle/123456789/163803> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 12/3/2010)].

555. Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη,, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 177. Ἐκτός, ὅμως ἀπό τούς προαναφερθεῖσες διασώζονται καί πάρα πολλές ἄλλες εϊκόνας, ἐπόνυμες καί ἀνώνυμες, τεχνουργημένες ἀπό χέρια Σιναϊτῶν μοναχῶν πού εἶχαν μαθητεῦσει ἄμεσα ἢ ἔμεσα τῆν αγιογραφική τέχνη στο Σιναϊτικό Μετόχι του Χάνδακα.

Μεταξύ τῶν μαθητῶν καί ξακουστῶν ζωγράφων τῆς Σιναίας Σχολῆς τοῦ Χάνδακα συγκαταλέγεται καί ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Ὁ Θεοτοκόπουλος γεννήθηκε στήν Κρήτη καί ἔλαβε φιλοσοφική καί θεολογική μόρφωση στή Σχολή τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου.⁵⁵⁶ Στήν ἴδια Σχολή προφανῶς διδάχθηκε καί τήν τέχνη τῆς ἀγιογραφίας. Ἀργότερα διακρίθηκε ὡς καταξιωμένος ζωγράφος τῆς Δύσης μέ πολλά ἀπό τά θέματά του νά ἔχουν σιναϊτικές ἐπιρροές.⁵⁵⁷ Ἄλλοι ὀνομαστοί μαθητές τῆς ἀγιογραφικῆς-ζωγραφικῆς σχολῆς μνημονεύονται οἱ: Μιχαήλ Δαμασκηνός,⁵⁵⁸ Γεώργιος Κλόντζας,⁵⁵⁹ οἱ Μανου-

---

556. «Ἐν τῇ Σιναϊτικῇ δέ τέλος σχολῆ τοῦ Χάνδακος ἐπί διετίαν ἐδιδάσκετο γράμματα καί ἔλαβε τά πρῶτα μαθήματα ζωγραφικῆς τό ἐκ τοῦ Φόδελε τοῦ Ἡρακλείου “ἀρχοντόπουλον” ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος». [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 177].

557. Εἶναι γνωστό τό ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου μέ θέμα τήν ἱερά Μονή Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ. Περί αὐτοῦ καί τή σχέση μέ τή Μονή τοῦ Σινᾶ καί τίς ζωγραφικές ἐπιρροές ἀπ’ αὐτή βλ. Ἀργινῆς Φραγκούλη, *Ἡ Σιναϊτική Σχολή...*, ὁ.π., σ. 62-65.

558. Ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός ἐντάσσεται στούς πλέον σημαντικούς Κρητικούς ζωγράφους φορητῶν εἰκόνων τῆς Β' πεντηκονταετίας τοῦ 16ου αἰῶνα. Ἡ καλλιτεχνική του δράση στό Ἡράκλειο, ὅπου κατοικοῦσε, πρέπει νά ἀρχισε γύρω στά 1555-1560. Τό 1574 τόν κάλεσαν στή Βενετία γιά νά κοσμήσει τόν νεοανεργεθέντα ἱερό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ζωγράφησε τίς παραστάσεις τοῦ ἱεροῦ καί τῆς κόγχης τῆς προθέσεως σέ ξύλο ἀλλά στό μέγεθος τῶν τοιχογραφιῶν, καθῶς ἐπίσης καί πολλές ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου. Ὁ Δαμασκηνός διακρίνεται –ἐκτός ἀπό τή δεξιότητά καί τή μεγάλη παραγωγικότητά του– γιά τή σπάνια ἱκανότητά νά δημιουργεῖ νέες συνθέσεις, οἱ ὁποῖες ἐγκαινιάζουν νέα εἰκονογραφική παράδοση. Ξεχωρίζει, ἀκόμη, γιά τήν εὐκολία νά ἐκφράζεται συγχρόνως μέ διάφορους τρόπους καί τεχνοτροπίες, ἀπό τή βυζαντινή μέχρι τή μίμηση τῆς ἰταλικῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς του, καθῶς καί σέ ὅλη τήν κλίμακα στίς δύο ἀκραίες θέσεις. [Περί αὐτοῦ βλ. Κωνστ. Δ. Καλοκύρη, «Δαμασκηνός Μιχαήλ», *ΘΗΕ* 4 (1964), στ. 908-913· Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 176. Καί στόν διαδουκτικῶ τόπο <http://pandektis.ekt.gr/handle/123456789/163803> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 12/3/2010).

559. Ἡ γέννηση τοῦ Γ. Κλότζα τοποθετεῖται περί τό 1530 στό Χάνδακα. Ἦταν λόγιος, βιβλιογράφος, ζωγράφος εἰκόνων καί μικρογραφιῶν. Θεωρεῖται καί αὐτός ἓνας ἀπό τούς πῶ παραγωγικούς ζωγράφους τῆς ἐποχῆς καί κατόρθωσε, χωρίς νά ἀποστεῖ ἀπό τά βασικά στοιχεῖα τῆς Βυζαντινῆς παράδοσης, νά δημιουργήσει προσωπικό ὕφος. Αξιοσημεῖωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Κλότζας χρησιμοποιοῦσε καί τό οικογενειακό παρωνύμιο «Χριστιανόπουλος» ὅταν ὑπέγραφε διάφορα νοταριακά ἔγγραφα ἢ ἔργα του. [Περί αὐτοῦ βλ. Π(ασχάλη) Κ. Χ(αραλαμπίδη), «Κλότζας Γεώργιος», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 697. Καί στόν διαδουκτικῶ τόπο <http://pandektis.ekt.gr/handle/123456789/163803> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 12/3/2010)]. Ὁ Ἐμμ. Παντελάκης στό μνημονευθέν ἔργο του ἀναφέρει γιά τόν Κλότζα ὅτι εἰκόνες του «σῶζονται τῶν ἐν Ραιῖθῶ πατέρων ὀπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ, “τό ἐπί σοί χαῖρε” ὀπισθεν τοῦ τέμπλου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ καί τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ». [Βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», ὁ.π., σ. 176].

ήλ και Πέτρος Λομπάρδοι,⁵⁶⁰ ό Φιλόθεος Σκουῖφος,⁵⁶¹ ό Έμμαουήλ Τζάνε Μπουνιαλιῆς⁵⁶² και διάφοροι ἄλλοι.⁵⁶³

Μετά τό 1600 ή Σχολή φτάνει στό ἀποκορύφωμα τῆς ἀκμῆς της. Ἡ φήμη της ἐξελώθηκε και ἔξω ἀπό τά στενά ἑλληνικά ὄρια και διατηρήθηκε ἀκόμη και μέ τήν τουρκική ἄλωση τοῦ νησιοῦ τό 1669.⁵⁶⁴ Οἱ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι φρόντιζαν διαρκῶς νά ἀνανεῶνουν τά προνόμια πού εἶχαν ἀπό τίς ἐνετικές και τουρκικές ἀρχές, ἀυξάνουν τά εἰσοδήματα πού δαπανῶνται γιά τήν κάλυψη ἀναγκῶν τῆς Σχολῆς. Ἔτσι, μέσα ἀπό τό ἀρνητικό, γιά τήν ἑλληνική παιδεία, κλίμα πού ἐπικρατοῦσε στόν Χάνδακα ἀπό τούς παλαιότερους ἤδη αἰῶνες τῆς σκληρῆς παρουσίας τῶν Ἐνετῶν, ή Σιναῖτική Σχολή κατέστη ἐστία διαφύλαξης και μεγάλης ἀκτινοβολίας τῆς Ὁρθοδοξίας, τῶν γραμμάτων και τῶν τεχνῶν.⁵⁶⁵

Τό Μετόχι τοῦ Αγίου Ματθαίου

Μέ τήν κατάληψη τοῦ Χάνδακα ἀπό τούς Τούρκους τό 1669 ό ναός τῆς Αγίας Αἰκατερίνης μετατράπηκε σέ μουσουλμανικό τέμενος, ό Μεγάλος Διερμηνέας τῆς Πύλης,

---

560. Εἰκόνες πού ἀποδίδονται στόν Έμμαουήλ Λομπάρδο εἶναι αὐτή «τῆς Παναγίας τοῦ Ἀμολύντου» (1626) και τοῦ «Ἐπιταφίου Θρήνου», ἐνῶ στόν Πέτρο ή εἰκόνα τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου. [Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ και ή Κρήτη», ὁ.π., σ. 176].

561. Ὁ Σκουῖφος γεννήθηκε στά Χανιά και ἐκτός ἀπό σπουδαῖος ζωγράφος διετέλεσε κατά τό 1653 και δάσκαλος τοῦ σχολείου τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητας στή Βενετία. [Περί αὐτοῦ βλ. Ν(ικολάου) Ε. Τ(ζιράκη), «Σκουῖφος Φιλόθεος», *ΘΗΕ* 11 (1967), στ. 233-234. Και στόν διαδυκτιακό τόπο <http://pandektis.ekt.gr/handle/123456789/163803> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 12/3/2010). Ἀπό τό εἰκονογραφικό ἐργαστήρι του προέρχεται ή εἰκόνα τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου (1669). [Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ και ή Κρήτη», ὁ.π., σ. 176].

562. Σ(πυριδῶνος) Ν. Α(βούρη), «Τζάννες Έμμαουήλ», *ΘΗΕ* 11 (1967), στ. 744. Περιῖφημη εἰκόνα τοῦ Τζάννε εἶναι αὐτή τῆς «Παναγίας» πού φυλάσσεται στό παρεκκλήσι τῆς Αγίας Βάτου. [Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ και ή Κρήτη», ὁ.π., σ. 176].

563. Βλ. Έμμ. Γ. Παντελάκη, «Τό Σινᾶ και ή Κρήτη», ὁ.π., σ. 175-180.

564. Βλ. Τρύφωνος Εὐαγγελίδη, «Σχολεῖα Κρήτης», *Μύσων* 1 (1932), σ. 14. Ἀλλά και ή Ἰταλίδα ἐρευνήτρια Eva Tea ἀναφέρει: «Ἐκ τῶν Μονῶν Ἀγκαράθου και τῶν Σιναῖτῶν ἐξηκολούθουν νά μεταδίδονται τά σπέρματα τῆς παιδείας τά ὁποῖα κατόπιν ἦνθουν εἰς τά πνευματικά κέντρα τῆς Δύσεως και παρήγαγαν τούς λογίους καθηγητές (και ἱεράρχες) ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὁποῖων ἀφθονοῦσαν τά μητρῶα τῶν Ἰταλικῶν πανεπιστημίων». [Βλ. Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία και Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 77 και 125-126].

565. Χαρακτηριστική και ἐπιβεβαιωτική εἶναι ή μαρτυρία ή ὁποία ἀναφέρει ὅτι «Ὁ Φοσκαρίνης [...] ἐφοβεῖτο τήν Παιδείαν τῶν Ἑλλήνων [...] Ἡ ἀπό τοῦ 1580 μέχρι τοῦ 1630 πεντηκονταετηρίδος δέν εἶναι ή λαμπροτέρα ἐν τῇ ἱστορία τῶν Μουσῶν τῆς Κρήτης [...] Ἀλλ' ἐκ τῶν Μονῶν Ἀγκαράθου και τῶν Σιναῖτῶν ἐξηκολούθουν νά μεταδίδονται τά σπέρματα τῆς Παιδείας...». [Βλ. Ἰωάννου Μπολανάκη, *Ἐκκλησία και Ἐκκλησιαστική Παιδεία...*, ὁ.π., σ. 77].

Παναγιωτάκης Νικούσιος αγόρασε τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ματθαίου,⁵⁶⁶ τόν ὁποῖο παραχώρησε στούς Σιναΐτες Μοναχούς. Αὐτοί τότε, κατόπιν ἀδείας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, μετέφεραν τίς εἰκόνες καί τά ὑπόλοιπα κειμήλεια ἀπό τήν Ἁγία Αἰκατερίνη στό νέο Μετόχι τους. Ἐπειδή ὁ ἀρχικός ναός ἦταν μικρός καί δέν ἐπαρκοῦσε γιά τίς ὑπάρχουσες λατρευτικές ἀνάγκες,⁵⁶⁷ τόν ἐπέκτειναν προσθέτοντας νότια καί ἐφαπτόμενο μέ τόν ναό τό κλίτος τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Τό νέο Σιναΐτικό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ματθαίου δέν καθίσταται σημαντικό ἀποκλειστικά καί μόνον ἐπειδή γιά ἕναν αἰῶνα, καί μάλιστα τόν πρῶτο δύσκολο αἰῶνα τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, οἱ χριστιανοί τό εἶχαν μοναδικό πνευματικό καί λατρευτικό καταφύγιό τους καί ὡς ἐκ τούτου ἀναχαιτιστικό φράγμα στό ἐπιδιωκόμενο ἀφελληνισμό καί ἐξισλαμισμό τῶν κατοίκων.

Τό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ματθαίου ἀποκτᾷ σπουδαιότητα καί ἐνδιαφέρον γιά τήν παρούσα ἐργασία ἀπό τό γεγονός ὅτι θεωρεῖται ἡ λειτουργική συνέχεια τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσφορᾶς τῆς παλαιᾶς Σχολῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Χάνδακα. Σέ ἔγγραφο τοῦ 1735, πού φυλάσσεται στό ὀθωμανικό ἀρχεῖο, ἀναφέρεται ὅτι λειτουργοῦσε Σχολεῖο στόν Ἅγιο Ματθαῖο «γιά τήν ἐκμάθηση τοῦ Εὐαγγελίου στά παιδιά τῶν χριστιανῶν».⁵⁶⁸ Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ ἐκπαιδευτική μέριμνα τῶν Σιναΐτῶν δέν ἀνακόπηκε ἀπό τήν τουρκική εἰσβολή καί ἐπέλαση. Ἀπεναντίας, κάνοντας χρήση τῶν προνομίων πού τοῦς ἐξασφάλιζε ὁ προφήτης Μωάμεθ μέσω τοῦ «Ἀχτιναμέ», συνέχισαν τήν προσφορά τους στήν παιδεία καί τή μάθηση ἀγωνιζόμενοι καθημερινά γιά τή διάσωση τῆς ἑλληνορθόδοξης συνέχειας καί τοῦ πολιτισμοῦ.

---

566. Ἡ Ἐκκλησία τότε ἦταν μικρή στό μέγεθος καί γνωστή ὡς «Ἐκκλησία τῶν Βαρελοποιῶν».

567. Τό 1669 ὁ καθεδρικός ναός τοῦ Χάνδακα Ἅγιος Τίτος μετατράπηκε σέ μουσουλμανικό τζαμί, μέ ἀποτέλεσμα σέ ὀλόκληρη τήν πόλη γιά 65 ὀλόκληρα ἔτη, μέχρι τό 1735, ὁ μοναδικός ὀρθόδοξος ναός πού λειτουργοῦσε νά εἶναι αὐτός τοῦ Ἁγίου Ματθαίου. Ἡ Μητρόπολη Κρήτης μόλις ἐπί μητροπολίτου Γερασίμου Λετίτζη (1725-1755) κατόρθωσε –κατόπιν μεγάλων προσπαθειῶν καί δαπανῶν– νά ἀνακαινίσει καί νά ἐπαναλειτουργήσει τόν παλιό ναό τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ.

568. Βλ. Μαρίνου Σαρήγιαννη – Γιάννη Σπυρόπουλου, «Τό Ὄθωμανικό Ἀρχεῖο τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης (1573-1849)», *Σιναΐτικά Μετόχια σέ Κρήτη καί Κύπρο*, ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, χ.χ., σ. 83.

2.3 Μουσικό κωδικογραφικό εργαστήρι τόν 18ο αιώνα

Σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Στάθη⁵⁶⁹ στή Μονή τοῦ Σινᾶ λειτουργοῦσε τόν 18ο αἰ. μουσικό κωδικογραφικό εργαστήρι. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἐργαστηρίου φανερώνει τή βαθιά μουσικολογική γνώση τῶν Σιναϊτῶν πατέρων τόσο στή θεωρία ὅσο καί στήν πράξη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, γεγονός πού ἐπέτρεπε νά ἀνταποκρίνονται στίς μουσικές ἀπαιτήσεις τῶν πολύωρων ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν. Τή μαρτυρία περί τῆς ὑπαρξης μουσικοῦ ἐργαστηρίου στή Μονή τοῦ Σινᾶ ἐνισχύουν πολλές ἀξιοπρόσεκτες ἐνδείξεις, ὅπως: α) ἡ πληθώρα μουσικῶν χειρογράφων πού βρίσκονται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη,⁵⁷⁰

β) τά ὀνόματα γνωστῶν καί ἄγνωστων κωδικογράφων τῶν σιναϊτικῶν μουσικῶν χειρογράφων,⁵⁷¹

---

569. Βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Τό Σινᾶ καί τά Μουσικά Σιναϊτικά Χειρόγραφα», *Σιναϊτικά Ανάλεκτα*, ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Αθήνα 2002, σ. 145-164.

570. Πολλά ἀπό τά μουσικά αὐτά χειρόγραφα εἶναι κτητορικά μαθηματάρια (ἀνθολόγιο Στιχηραρίου – Μαθηματαρίου, Σινᾶ 1321) μαθητῶν πού σπούδασαν σέ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς, στά ὁποῖα διδάχθηκαν τή βυζαντινή μουσική ἀνάγνωση. Ἐπίσης ἡ ὑπαρξη ἀξιόλογων μουσικῶν χειρογράφων κωδίκων συνέβαλε στήν ἐξέλιξη καί τήν προαγωγή τῆς ἐκκλησιαστικῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Τά μουσικά αὐτά χειρόγραφα, γραμμένα ἀπό τόν 11ο μέχρι καί τόν 19ο αἰῶνα, ἀποτελοῦν μοναδική πρωτότυπη πηγή μελέτης καί γνώσης στήν ἐξελικτική πορεία τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας καί τοῦ βυζαντινοῦ μέλους. [Περισσότερα βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Τό Σινᾶ καί τά Μουσικά Σιναϊτικά Χειρόγραφα...», ὁ.π., σ. 145-164· Δημητρίου Κων. Μπαλαγεώργου, *Αναγραφή Νέων Στοιχείων καί Μαρτυριῶν ἀπό τήν Α' Φάση καταλογογραφίσεως τῶν Σιναϊτικῶν Μουσικῶν Χειρογράφων*, [Ἀνάπτυπον ἐκ τοῦ περ. *Παρνασσός Ν'* (2008), σ. 183-198], Αθήνα 2008. Ἐπιπλέον, εἶναι γνωστό ὅτι μιά ομάδα μουσικῶν κωδίκων, γραμμένων στήν παλαιά μουσική μέθοδο, προέρχονται ἀπό τήν Κρήτη, τοὺς ὁποίους ἔγραψαν Κρητες Σιναῖτες. Ἀκόμη, στόν κώδικα 2197 καταγράφονται πληροφορίες πού ἀφοροῦν στή μουσική καταγραφή κειμένων. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τόν κώδικα, τό ἔτος 1762 δύο παιδιά μουσικοὶ ἀπό τόν Ταξιάρχη [προφανῶς κάποιος μετόχι τοῦ Καΐρου] ζήτησαν δύο χειρόγραφα τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν, *Στιχηράριο καί Κρατηματάριο*, προκειμένου νά τά ἀντιγράψουν καί στή συνέχεια νά τά ἐπιστρέψουν στή Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς. Σύμφωνα μέ τό ὑστερόγραφο πού ὑπάρχει οἱ κώδικες ἐπεστράφησαν. Σέ ἄλλη σημείωση ἀναφέρεται ὅτι τό 1775 διόρισαν στόν Μωριά τόν παπα-Γρηγόρη Μωραῖτη, μουσικολογίατο, στό ὁποῖον ἀποδίδεται συγκεκριμένο μουσικό χειρόγραφο.

571. Ὁ Γρηγόριος Στάθης στή μνημονευθεῖσα ἐργασία του καταρτίζει ἕναν κατάλογο Σιναϊτῶν ψαλτῶν, χωρίς νά ἀποκλείει τήν προσθήκη καί ἄλλων ὀνομάτων. Μερικά ἀπό αὐτά τά ὀνόματα εἶναι: Σωφρόνιος ἱερομόναχος, Κύπριος καί Σιναῖτης, Φιλόθεος ἱερομόναχος, Γεννάδιος ἱερομόναχος, Νικηφόρος ἡγούμενος Κρής ὁ Γλυκύς, Παρθένιος ἱεροδιάκονος, Παλλάδιος ἱερομόναχος Θεσσαλός, Ἰσίδωρος ἱερομόναχος, Κύριλλος Λήμιος, Καλλίνικος ἱερομόναχος, Νεόφυτος μουσικός στό Μετόχι τοῦ Μορέως (κοντά στήν Πάτρα), Προκόπιος Σιναῖτης ἐξ Ἰωαννίνων, Πανάρετος Σιναῖτης καί πρωτοσύγκελλος, Μεθόδιος Σιναῖτης, Νικηφόρος Σιναῖτης, Μελέτιος Σιναῖτης ἐκ Βεροῖας ὁ «παλαιός», περί τό 1682, καί Μελέτιος ψάλτης ὁ Χανιώτης «ὁ νέος», περί τό 1775. [Βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Τό Σινᾶ καί τά

γ) σχετικές αναγραφές και ένθυμησης στα διάφορα σωζόμενα μουσικά χειρόγραφα,⁵⁷² αλλά και

δ) μουσικολογικές προσφωνήσεις προς πρόσωπα⁵⁷³ που φανερώνουν την ουσιαστική σχέση τους με τη βυζαντινή μουσική.

Επιπλέον μπορούμε να προσθέσουμε τη σημαντική ανέκδοτη μαρτυρία-έπιστολή του Παΐσιου,⁵⁷⁴ οικονόμου του Σιναϊτικού Μετοχίου Μπαλατᾶ της Πόλης, προς τη Σιναϊτική Σύναξη, όπου τούς γράφει ότι αποστέλλει τόν ιερομόναχο Άνθιμο, καταγόμενο από την περιοχή τῶν Σερρῶν, και ὁ ὅποιος θέλει νά συγκαταριθμηθεῖ καί νά μονάσει στή Μονή του Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τήν ἐπιστολή προτρέπει τή Σύναξη νά περιφρουρήσει καί νά ἀξιοποιήσει τόν εἰρημένο ιερομόναχον διότι εἶναι πολύ ἰκανός. Ἐκτός αὐτοῦ ἀναφέρει ὅτι «...διαπρέπει εἰς τά μουσικά διά τῆς καλλιφωνίας του καί λοιπῆς ἱεροπραξίας του».⁵⁷⁵

Σέ αὐτό τό σημεῖο θά θέλαμε νά προσθέσουμε καί τό γεγονός τῆς λειτουργίας, παράλληλα μέ τό κωδικογραφικό ἐργαστήρι, βιβλιοδετικού ἐργαστηρίου στή Μονή. Τό ἐργαστήριό αὐτό λειτουργοῦσε προφανῶς γιά νά καλύψει τίς βιβλιοδετικές ἀνάγκες τῶν κωδίκων πού φυλάσσονταν καί ἀποθηκεύονταν στή Μονή. Τήν πληροφορία αὐτή ἀντλοῦμε, ἐκτός ἀπό τήν προφορική Σιναϊτική παράδοση καί ἀπό ἀνέκδοτη ἡμερολογιακή μαρτυρία τοῦ Σκευοφύλακα τῆς Σιναϊτικῆς κοινότητας πού διασώζεται. Σύμφωνα μέ αὐτή μαθαίνουμε ὅτι τήν Παρασκευή 10/2/1967 ἀνακάλυψε δωμάτιο-ἐργαστήρι ἐντός ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς Μονῆς, στό ὅποιο «φυλάσσονταν πολλά ἐργαλεῖα, ἀρκετές ταμπέλες γιά εἰκόνες καί κλισέ γιά βιβλιοδέτηση».⁵⁷⁶

Μουσικά Σιναϊτικά Χειρόγραφα...», ὁ.π., σ. 161-162].

572. Βλ. τά Σιναϊτικά χειρόγραφα 1486 καί 1505 ὅπου ἀναφέρεται τό ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Κρητᾶ τοῦ Γλυκέος, καθὼς καί τό ἰβηρικό χειρόγραφο 1107, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι: «...ἡ παροῦσα βίβλος ὑπάρχει ἐμοῦ Σωφρονίου ἱερομονάχου Κυπρίου καί ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἁγίου καί θεοβαδίστου ὁρους Σινᾶ...». [Βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Τό Σινᾶ καί τά Μουσικά Σιναϊτικά Χειρόγραφα...», ὁ.π., σ. 156].

573. Ἐχει ἤδη ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Γ' ὁ ἐκ Ναούσης (1708-1720) σέ διασωζόμενο χειρόγραφο προσφωνεῖται «μουσικολογιώτατος». [Βλ. σχετική ὑποενότητα παρούσης ἐργασίας]

574. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 243, (3 Ὀκτωβρίου 1879).

575. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κων-πολις, 1833-1879, ἐπιστ. 243, (3 Ὀκτωβρίου 1879).

576. Ἀνέκδοτες ἡμερολογιακές σημειώσεις τοῦ Σκευοφύλακα τῆς Μονῆς π. Διονυσίου.

2.4 Μουσική Σχολή στο Σιναϊτικό Μετόχι Κωνσταντινούπολης (1815)

Τό Σιναϊτικό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στήν περιοχή τοῦ Μπαλατᾶ (Γαλατᾶ) τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι παλιό καί μέ μεγάλη ἱστορία.⁵⁷⁷

Τό Μετόχι βρισκόταν στήν περιοχή τοῦ Μπαλατᾶ (ἤ Παλατᾶ ἤ Βαλατᾶ) σέ μία ἀκτῆ τοῦ Κεράτιου κόλπου. Ἀποτελοῦσε συνέχεια τῆς περιοχῆς τοῦ Φαναρίου καί παίρνει τό ὄνομά του ἀπό τή διά τοῦ ἐκεῖ τμήματος τοῦ τείχους διερχόμενη Παλατιανή Πύλη. Ἡ συνοικία θεωρεῖτο ἰδιαίτερος ὑποβαθμισμένη, ὡς μία ἀπό τίς ρυπαρότερες συνοικίες τῆς Πόλεως. Ἀπό τή στιγμή, ὅμως πού ἀνέλαβε Μέγας Διερχομένης τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὁ Παναγιώτης Νικουσίος, κατέστη ἑστία τοῦ Φαναριωτισμοῦ.⁵⁷⁸ Γιά τό συγκεκριμένο Μετόχι ὁ ἀρχιεπίσκοπος καί μετέπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίας στό ἔργο του «Κωνσταντινάς» ἀναφέρει τά ἑξῆς:

«Σύμψασαι δέ αἱ ἡμέτεραι τανῦν εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἐκκλησίαι, πλήν τῆς τῶν Μουγουλιῶν, εἶναι ξυλοστέγαστοι· ἐξ ὧν τρεῖς αἱ Πρωτεύουσαι [...] τρίτη μετ' αὐτάς εἶναι ἡ μετοχική τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ εἰς μνήμην τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, κειμένη κατά μέν τήν παλαιάν κλήσιν τῆς ἀγυῖας, ἐπί τοῦ Κυνηγοῦ, κατά δέ τήν νεωτέραν εἰς τόν Μπαλατᾶν, ἡ ἄνωθεν μέν πρό χρόνων εὐκτῆριος οἶκος οὕσα [...] Ἐχρῶντο δέ ταύτη εἰς ἀκρόασιν τῆς ἱεράς τελετῆς, οἱ κατοικοῦντες ποτε κατά τό Φανάριον εὐγενέστεροι καί ἐπισημότεροι τοῦ ἡμετέρου γένους, ὧν τούς προγόνους ἐκθρέψασα μέ τό γάλα τῆς εὐσεβείας, ὡς εἰκός, παρέπεμψεν ἀπό τά ὄριά της ἀριπρεπεῖς δικαιωτήρας ἐπί τās ἡγεμονίας,

577. Ὁ ναός, βεβαίως, δέν ἀνήκε ἐξ ἀρχῆς στή Μονή τοῦ Σινᾶ, ἀλλά περιήλθε στήν κυριότητά της τό 1680. Διασώζεται σχετικό γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου τοῦ ἀπό Λαρίσης (μέ ἡμερομηνία Ὀκτωβρίου 1680), σύμφωνα μέ τό ὁποῖο «ὁ ἐν τῷ Κυνηγῷ ναός τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καθίστατο μετόχιον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Σινᾶ». [Βλ. Καλλινίκου Δελικάνη, *Τά ἐν τοῖς κώδεξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ [...] ἔγγραφα [...] πρὸς τās Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί Κύπρου*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 393-399· Περικλέους Ζερλέντου, *Ἱστορικαί ἔρευναι περὶ τās Ἐκκλησίας τῶν Νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης*, τόμ. Α', Ἐν Ἐρμούπολει 1913, σ. 195 καί 257. Βλ. ἐπίσης: Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, *Ἐκκλησίαι Βυζαντιναί ἐξακριβωμέναι*, Κωνσταντινούπολις 1900, σ. 47-55]. Ὁ Μ[έγας] χ[αρτουλάριος] Μ[ανουήλ] Ι. Γ[εδεών] σέ ἄρθρο του στή «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως» ἀναφέρει ὅτι «Ὁ ναός τοῦ Προδρόμου ἔξω τοῦ Κυνηγοῦ ἀρχαιότερος ἐστὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος· ἐγερθεῖς τό πρῶτον ἐπὶ τοῦ ἀυτοκράτορος Ἰωάννου Κατακουζηνοῦ, κατά τά μέσα δηλον οὖν τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος...» καί στή συνέχεια μνημονεύει τόν τρόπο ὑπαγωγῆς τοῦ ναοῦ στήν κυριότητα τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ· παράλληλα ὁ Γεδεών παραδίδει στή δημοσιότητα καί τό συνοδικό ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Διονυσίου Δ' τοῦ Μουσελίμη πού ἐπικυρώνει τήν ὑπαγωγή στό Σινᾶ καί ἀναγνωρίζει αὐτό «ὡς Μετόχιον τοῦ σεβασμίου μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Σιναιίου ὄρους...». Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, «Ἐκκλησίαι Βυζαντιναί Ἐξακριβούμεναι...», *Ἐκκλ. Ἀλ.*, 24 (1900), σ. 34-38.

578. Βλ. Χριστίνας Μπουλάκη-Ζήση, *Ἱλαρίων Σιναΐτης...*, ὁ.π., σ. 31.

καί τά πρῶτα τῶν ἀξιωματῶν τῆς τε Βλαχίας καί Μπογδανίας, καί τούτων μὲν, ὡσπερ καί ἐμοῦ Πατρίς». ⁵⁷⁹

Κατά τόν Κωνσταντίο, πάλι, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στήν ἀρχική κατασκευή της ἦταν μικρός εὐκτήριος οἶκος, ὁ ὁποῖος ἀποτεφρώθηκε τό 1640. Τότε «ὁ θεοφιλέστατος ἄρχων κύριος Μανωλάκης, ⁵⁸⁰ ὁ ἀπό Καστορίας ὀρμώμενος, εὐρισκόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔκαμε πολλάς ἐλεημοσύνας εἰς τε τήν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ καί εἰς τό Ἅγιον Ὅρος τοῦ Ἄθωνος, καί εἰς ἄλλα πολλά μοναστήρια καί ἐκκλησίας καί εἰς ὀρφανά καί πτωχά καί χήρας, καί δὴ σχολεῖα ἀπεκατέστησεν εἰς πολλούς τόπους. Οὗτος οὖν, ὑποθήκας τοῦ ἀοιδήμου πατριάρχου κύρ Νεκταρίου, ἐκκλησίαν τινα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, κειμένην εἰς τό Βυζάντιον, εἰς τόν Μπαλατᾶν, τήν ὁποίαν εἶχεν ἠγορασμένην, ἀφιέρωσεν εἰς τό Σίναιον ὄρος. Καί ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ αχπ' (1680) ἦλθεν πρέσβυς ἀπό τήν ἀήτητον καί χριστιανικωτάτην αὐτοκρατορίαν τῆς μεγάλης Μοσχοβίας εἰς τήν Ἀνδριανούπολιν εἰς τόν ὑψηλότατον σουλτάνον καί, δεήσει τοῦ εἰρημένου ἄρχοντος κυρίτζη Μανωλάκη εἰς ἡμᾶς, ἐπιδημοῦντας τότε εἰς Ἀνδριανούπολιν, παρωτρύναμεν τόν βασιλικόν πρέσβυν καί ἐμεσίτευσεν εἰς τόν σουλτάνον, καί ἔδωκεν ὄρισμόν, καί ἀνεκαινίσθη ἡ εἰρημένη ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου». ⁵⁸¹ Στή συνέχεια μέ τή συνδρομή καί τίς προσπάθειες τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνανία καί τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη Ἰωάννη κατοχυρώθηκε ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Διονύσιον ὡς Σιναϊτικό Μετόχι.

Κατά τό 1739 δοκιμάστηκε γιά μιᾶ ἀκόμη φορά ἀπό πυρκαγιά, ἀλλά ἀνακαινίστηκε λίγα ἔτη ἀργότερα δι' ἀναλωμάτων τῶν Σιναϊτῶν. ⁵⁸² Στό Μετόχι αὐτό διακόνησαν

---

579. Βλ. Κωνσταντίου (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Κωνσταντινιάς Παλαιά τε καί νεωτέρα...*, Κάιρο 2010, (φωτ. ἀνατ.), σ.140 καί 142.

580. Ὁ Μανωλάκης Καστοριανός, καταγόμενος ἀπό τήν Καστοριά, ἦταν ὑποστηρικτής κάθε πνευματικῆς δραστηριότητος. Μέλος τῆς συντεχνίας τῶν γουναράδων ἦταν κάτοχος μεγάλου πλούτου, τόν ὁποῖον δαπανοῦσε πρὸς ὄφελος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Θεωρεῖται μέγας προστάτης τῶν γραμμάτων. Μέ δικές του ἐνέργειες ἰδρύεται στό Φανάρι ἡ πρώτη ἑλληνική Σχολή, ἀλλά καί μέ τή δική του συμβολή ἰδρύονται σχολές διάφορες στήν Ἄρτα, στή Χίο καί στό Αἰτωλικό. Ἡ σπουδαιότερη σχολή πού ἰδρυσε θεωρεῖται ἀπό πολλούς τό ἐπιστημονικό τμήμα τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, στήν ὁποία διδάσκονταν ἐκτός τῶν ἄλλων καί ἡ Ἑλληνική Φιλοσοφία ἀπό διαπρεπεῖς δασκάλους, τόν μισθό τῶν ὁποίων κατέβαλλε προσωπικά ὁ ἴδιος ὁ Καστορινός. Μιά ἄλλη προσφορά τοῦ Καστορινοῦ ἦταν τό μεγάλο χρηματικό ποσό πού ἄφηγε μέ τή διαθέκη του πρὸς ἐξαγορά Ἑλλήνων πού εἶχαν πιαστεῖ αἰχμάλωτοι ἀπό τοὺς Τούρκους.

581. Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 209.

582. «+ αψλθ' (1739) μαῖον 9, ἐπυρπολήθη αὐθις τό ἐν Κωνσταντινουπόλει μετόχιόν μας, ἄνευ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας· ἔπειτα εἰς τοὺς αψμγ' (1743) μηνί ἰανουαρίῳ, μέ πολλούς / κόπους καί μέ

κατά καιρούς διάφοροι Σιναΐτες πατέρες με αξιόλογη μόρφωση και εκπαιδευτική προσφορά. Έπιφανέστερος μεταξύ αυτών ήταν ο ιερομόναχος Ίλαρίων, ο οποίος διετέλεσε και ήγούμενος αυτού. Η προσωπικότητα και οι γνωριμίες του Ίλαρίωνα είχαν καταστήσει τό Μετόχι τόπο συνάντησης και πνευματικής αναφοράς τῆς ἄρχουσας τάξης τῆς Κωνσταντινούπολης και τῶν Παραδουνάβιων περιοχῶν.⁵⁸³

Ἡ ἀκμή τοῦ Μετοχίου ἔφτασε στό ἀπόγειό της τόν 18ο αἰ., λόγω τῆς ἐνεργοῦ παρουσίας και δραστηριότητας σπουδαίων προσωπικοτήτων, ὅπως τοῦ κωδικογράφου Ἰωαννικίου τοῦ Σιναΐτου (Μυτιληναίου)⁵⁸⁴ και τοῦ ἐκ Κρήτης Νικηφόρου Μαρθάλη τοῦ Γλυκέος, ὁ ὁποῖος διετέλεσε και ήγούμενος⁵⁸⁵.

Ὁ Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος μνημονεύει τῆ Σχολή ὡς «Γ' Πατριαρχική Μουσική Σχολή» και ἀναφέρει ὅτι ἡ σχολή αὐτή ιδρύθηκε τό 1815 «...παρά τό τεῖχος τοῦ Βαλατᾶ...», πατριαρχοῦντος τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ζ', και ὅτι ἦταν πολύ καλά ὀργανωμένη.⁵⁸⁶ Σέ ἐπιστολή, ἐπίσης, τοῦ προηγουμένου τῆς ἀγιορειτικῆς Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου Διονυσίου, μέ χρονολογία 21 Ἰανουαρίου 1815, ἀναφέρεται ἡ ἐξῆς ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία σχετικά μέ τό Σιναΐτικό Μετόχι στήν Πόλη:

«Κατ' αὐτάς ἠνοιχθη ἓν κοινόν σχολεῖον εἰς τό Σιναΐτικόν Μετόχιον, και παραδίδει νέαν μέθοδον ἐπιστημονικῆς μουσικῆς, μέ κανόνας και γραμματικὴν. Σχολαρχοῦντες εἰς αὐτήν εἶναι ἓνας καλόγερος Χρῦσανθος⁵⁸⁷ και ὁ λαμπαδάριος τῆς

διάφορα μέσα, και ἔξοδα μεγαλώτατα ἐλάβομεν ἄδειαν περὰ / τῶν κρατούντων εἰς τό νά ἀνακαινισθῆ και Θεοῦ βοήθεια ἔγινεν ἡ οἰκοδομὴ καλωτάτη». [Βλ. Σινᾶ 2198 Α', σ. 89]. Ὁ Κωνσταντῖος, ὡς χρονολογική ἡμερομηνία τῆς καταστροφῆς αὐτῆς ἀναφέρει τό 1729. Προφανῶς πρόκειται περὶ λάθους ἢ πράγματι ὁ μετοχιακός ναός δοκιμάστηκε, γιὰ ἄλλη μιά φορά, τό αὐτό ἔτος. [Βλ. Κωνσταντίου (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Κωνσταντινιάς Παλαιά τε και νεωτέρα...*, Κάιο 2010, (φωτ. ἀνατ.), σ. 142.

583. Συνέφεραν σέ αὐτό –γράφει σέ ἔργο του ὁ Πατριάρχης Κωνσταντῖος ὁ ἀπὸ Σιναίου– «εἰς ἀκρόασιν τῆς ἱερᾶς τελετῆς οἱ κατοικοῦντές ποτε κατά τό Φανάριον εὐγενέστεροι και ἐπισημότεροι τοῦ ἡμετέρου γένους, ὧν τούς προγόνους ἐκθρέψασα μέ τό γάλα τῆς εὐσεβείας, ὡς εἰκός παρέπεμψεν ἀπὸ τά ὄρια τῆς ἀριπρεπεῖς δικαιωτῆρας ἀπὶ τάς ἡγεμονίας και τά πρῶτα τῶν ἀξιωματῶν τῆς τε Βλαχίας και Μπογδανίας». [Βλ. Κωνσταντίου (ἀρχιεπ. Σιναίου) *Κωνσταντινιάς παλαιά τε και νεωτέρα*, ἤτοι *Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως [...]*, Ἐν Βενετία παρὰ Πάνω Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων...1820, σ. 10].

584. Βλ. V. Benesevic, *Catalogus codicum...*, ὁ.π., σ. 341.

585. Βλ. Κων. Παπαμιχαλόπουλου, *Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁρους Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 346 και Βλ. Κων. Ἀμάντου, *Σύντομος Ἱστορία...*, ὁ.π., σ. 62-63 E. Legrand, *Bibliographie Hellenique*, XVIIIe siecle, τόμ. 1, Paris 1918, σ. 204-205.

586. Βλ. Γεωργίου Ι. Παπαδόπουλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1977 (1890 α' ἐκδ), σ. 373-375.

587. Ὁ Ανθίμος Ἀλεξούδης, στόν ἐπισκοπικό κατάλογο τοῦ Δυρραχίου, μνημονεύει τόν Χρῦσανθο ὡς Σιναΐτη. [Βλ. Ανθίμου Ἀλεξούδη (μητροπ. Ἀμασείας), «Χρονολογικοί Κατάλογοι τῶν ἀπὸ

Μεγάλης Ἐκκλησίας, καί συντρέχουσιν εἰς αὐτήν καθ' ἑκάστην ὑπὲρ τοὺς διακούς μαθητάς, ἐξ ὧν εἶναι καί ἀρχιερεῖς καί πρωτοσύγκελλοι καί διάκονοι τῶν ἀρχιερέων καί κοσμικοὶ παμπληθεῖς». ⁵⁸⁸

Σημαντικὴ μαρτυρία, ὅσον ἀφορᾷ στό γεγονός ὅτι λειτουργοῦσε μουσική σχολή στό συγκεκριμένο Σιναϊτικὸ Μετόχι, εἶναι καί αὐτὴ τοῦ Θεόδωρου Ἀριστοκλῆ, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στόν πρωτοψάλτη Κωνσταντῖνο Βυζάντιο, ὁ ὁποῖος «... καί Κανονάρχης τῆς τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Ἐκκλησίας γενόμενος συγχρόνως ἐδιδάσκετο καί τὴν Μουσικὴν παρά τῷ ἀοιδίμῳ διδασκάλῳ Γεωργίῳ τῷ Κρητί, εἶτα δέ ἐκ Κανονάρχου διωρίσθη δεύτερος καί ἀκολούθως πρῶτος ψάλτης τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας». ⁵⁸⁹

Ἄλλη ἔμμεση ἀλλὰ σημαντικὴ μαρτυρία πού ἀναφέρεται στὴ σύσταση καὶ τὴ λειτουργία μουσικοῦ σχολεῖου στό Μετόχι τοῦ Γαλατᾶ, στόν τρόπο λειτουργίας του, στήν ἀφιλοκερδὴ ἐκπαιδευτικὴ προσφορά καί τὴ φιλανθρωπικὴ μέριμνα τῶν Σιναϊτῶν, εἶναι καί αὐτὴ πού ἀπαντᾶται σὲ ὑποσημείωση στόν πρόλογο τοῦ «Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι: «Ἐυσστήθη λοιπόν διὰ τοῦτο σχολεῖον, εἰς τό ὁποῖον παρεχωρήθη νά κατοικοῦν καί πολλοί ἐκ τῶν ἀπόρων μαθητῶν. Ἐδιωρίσθησαν ἔφοροι τῆς σχολῆς, καί μισθός διὰ τοὺς διδασκάλους. Ἐστάθησαν πανταχοῦ πατριαρχικά ἐγκύκλια γράμματα εἰς τοὺς κατ' ἐπαρχίας Ἀρχιερεῖς ἵνα ὅσοι ποθοῦν νά σπουδάσουν τὴν Μουσικὴν ἀμισθί κατὰ τὴν νέαν Μέθοδον, μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου μετὰ δύο ἐτῶν διδασκαλίαν θέλουν γένει ἐγκρατεῖς τῆς Μεθόδου. Ἐτρεξαν λοιπόν πανταχόθεν μαθηταὶ πάσης τάξεως καί ἡλικίας· ἐξ αὐτῶν μερικοὶ εὐδοκίμησαντες ἀρκετά, μετέβησαν ἐκεῖθεν ἄλλος εἰς μίαν πόλιν καί ἄλλος εἰς ἄλλην ὅπου συστήσαντες ἰδιαίτερα σχολεῖα, μετέδιδαν εἰλικρινῶς τό τάλαντον, ὅπερ τοῖς ἐνεπιστεύθη». ⁵⁹⁰

Ἀπό τίς ἀναφορές αὐτές τοῦ Ἀγιορείτου Διονυσίου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι «ἀνήχθει ἓνα κοινόν σχολεῖον», καί τοῦ Χρυσάνθου διαφαίνεται ὅτι ἡ Σχολὴ πού ἄρχισε νά λειτουργεῖ στό Σιναϊτικὸ Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στόν Μπαλατᾶ ἦταν ἀποκλει-

---

Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας», *Νεολόγος* (Κωνσταντινουπόλεως), φ. 6688 (1891), σ. 3.

588. Βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες...*, ὁ.π., σ. 379.

589. Γιά τίς κυριότερες πράξεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ΣΤ' καί γιά τὴν κατὰ τό ἔτος 1815 σύσταση τῆς μουσικῆς σχολῆς τῆς νέας μεθόδου βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις 1890, σ. 683-684.

590. Βλ. Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου, *Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς* (συνταχθέν μὲν παρά Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτου), Τεργέστη 1832, σ. ζ, ὑποσ. (*).

στικά μουσική. Όμως, ή ύπαρξη πολλών ανέκδοτων μαθηματαρίων ποικίλου περιεχομένου⁵⁹¹ τά όποια αποτελουήν κτήμα του Σιναϊτικού Μετοχίου τής Κωνσταντινούπολης, καθώς επίσης και τό γεγονός ότι για πολλά χρόνια διετέλεσε ήγούμενος του Μετοχίου ό δραστήριος και λόγιος εκπαιδευτικός ιερομόναχος Ίλαρίων, αλλά και τή μαρτυρία του Γ. Ν. Κωνσταντίνου, ό όποϊος αναφερόμενος στό Γρηγόριο Χουρμούζιο μάς πληροφορεϊ ότι «Τόν Γρηγόριο ανέλαβε από έφηβο ό ήγούμενος του Μετοχίου, αρχιμανδριτής Ίερεμίας ό Κρης» και συνεχίζει παραθέτοντας τή μαρτυρία του Γ. Παπαδόπουλου από τό έργο του «Συμβολαί», «ύφ' ου και γραμματα εδιδάχθη και αναγνώστης ανεδείχθη και ιεροψάλτης», μάς επιτρέπει νά συμπεράνουμε ότι ή Σχολή δέν θά λειτουργούσε μονάχα ως μουσική, αλλά ότι θά παραδίδονταν σέ αυτήν και μαθήματα γενικής παιδείας.⁵⁹²

Η Μουσική Σχολή λειτούργησε, σύμφωνα μέ όλες τίς σωζόμενες μαρτυρίες μέχρι τό 1821 όποτε και ανέστειλε τή λειτουργία της «ένεκα τών τότε επισκηψασών καιρικων δυσχερειων...».⁵⁹³

Τό Σιναϊτικό Μετόχι, όμως, εκτός από διδακτήριο ή σχολή ίσως και νά διατηρούσε –όπως ό καθηγητής Β. Σφυρόερας αφήνει νά εννοηθει– και δικό του τυπογραφείο. Σέ χαλκογραφία του 1805, πού τυπώθηκε «δί' επιμελείας και έπιστασίας» του Ίλαρίωνα, διαβάζουμε ότι «...έτυπώθη κατά τό Μετόχειον του Σινά εν έτει ΑΩΕ' Ιουνίου Α'». ⁵⁹⁴ Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τό γεγονός ότι λίγο αργότερα –πρός τά μέσα του αιώνα–

---

591. Τά χειρόγραφα του Σιναϊτικού Μετοχίου τής Κωνσταντινούπολης έχουν περιγραφεί από τον Φαίδωνα Κ. Μπουμπουλίδη. [Βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Παλαιογραφικά έρευναί...*, ό.π., Αθήναι 1964. Βλ. και Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ό.π., σ. 837-845].

592. Βλ. Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, *Θεωρητικόν Μέγα τής Μουσικής Χρυσάνθου του εκ Μαδύτων*, εκδ. Ίερας Μεγίστης Μονής Βατοπεδίου, χ.χ. σ. 31, ύποσ. 41.

593. Βλ. Γεωργίου Παπαδόπουλου, *Ιστορική Έπισκόπισις τής Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής*, Αθήναι 1904, σ. 201. Προβλ. και Γεωργίου Ί. Παπαδόπουλου, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 374. Στο «Θεωρητικό...» του Πελοπίδου αναφέρεται ότι ή Σχολή διέκοψε τήν λειτουργία της τό 1820. [Βλ. Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου, *Θεωρητικόν Μέγα...*, ό.π., σ. η', ύποσ.(*)].

594. Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, *Ίλαρίων Σιναϊτης ό Κρης...*, ό.π., σ. 237. Επιπλέον, στο Σιναϊτικό Μετόχι τής Κωνσταντινούπολης λειτουργούσε εργαστήριο κατασκευής «χαλικοτόσων εικόνων», τό όποιο κινδύνεψε νά καει. Κατά τή διάρκεια τής πυρκαγιάς τό Μετόχι απειλήθηκε νά συλληθει από τους Έβραίους τής Πόλεως. Χάρη στις ενέργειες του ήγουμένου Ίλαρίωνα και στην άμεση επέμβαση του Γενιτζάρ άγά ό όχλος διαλύθηκε και τό Μετόχι σώθηκε. [Βλ. Σινά ύπ. αριθμ. 2200Α' σ. 87-91. Προβλ. Πορφυρίου Β' (άρχιεπ. Σινά), *Ανάλυσις Κωδίκων...*, ό.π., σ. 13.].

ὁ Ἰλαρίων ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ὡς «θεωρός» αὐτοῦ μεριμνώντας γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσή του καὶ τὴν ἔκδοση βιβλίων.⁵⁹⁵

Ἄξιο προσοχῆς τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης στό μνημειώδες ἔργο του «Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικά Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου, τόμ. Α'», ὅπου ἀναφέρει τὰ λειτουργοῦντα σχολεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης καθ' ὅλη τὴν περίοδο αὐτή, δὲν ἀναφέρει τὴ Σιναϊτικὴ Μουσικὴ Σχολή. Καμία ἀναφορά περὶ αὐτῆς ἐπίσης δὲν γίνεται καὶ στό ὑποκεφάλαιο ὅπου μνημονεύονται «Εἰδικαὶ Σχολαὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει».⁵⁹⁶ Ἐκτός ἀπὸ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε, μιὰ ἄλλη μαρτυρία ἢ ὁποῖα κατὰ τὴ γνώμη μας καταδεικνύει τὴ σπουδαιότητα τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου καὶ τοῦ ἐκάστοτε ἐκπροσώπου του εἶναι καὶ αὐτὴ πού διασώζει ὁ Μανουήλ Γεδεών καὶ λέει ὅτι ὅσοι ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἔμεναν στὶς ἐπαρχίες τους καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ παραστοῦν στό Πατριαρχεῖο πρὸς ἐκπλήρωση συνοδικῶν ἢ διαφόρων ἄλλων καθηκόντων τους ἀνέθεταν τὴν ἐκπροσώπησή τους στόν ἐπίτροπο τοῦ Σινᾶ ἢ τοῦ Παναγίου Τάφου «...αἱ δὲ ὑποθέσεις τῶν ἀπόντων ἀμέπτως διεξήγοντο».⁵⁹⁷

---

595. Δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο ἀνέλαβε τὴν θέση αὐτὴ στό πατριαρχικό τυπογραφεῖο. «Ὅπως δὴποτε ὁμως, [κατὰ τὸν Β. Σφυρόερα] δὲν ἦταν ἀπλὸς “διορθωτής”, ὡς υπέθεσεν ὁ Π. Λάμπρος. Πιθανῶς διεδέχθη τὸν Νάξιον Χριστόδουλον Χρῆσιν, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἀπαντᾷ ἐν Νάξω, ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν ἐν νήσῳ Σχολὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου». [Βλ. Βασιλείου Σφυρόερα, «Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρῆς...», ὁ.π., σ. 243-244, ὑποσ. 3]. Ἡ ἄποψη ὅτι ἡ θέση τὴν ὁποῖα κατεῖχε ὁ Ἰλαρίων ἦταν ἐξαιρετικὰ ὑπεύθυνη, ἂν ὄχι ἡ κεντρικὴ, ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκδοση φυλλαδίου 28 σελίδων στό ὁποῖο: α) ἐξαίρεται ἡ σημασία καὶ ἡ συμβολὴ τῆς τυπογραφίας στὴ διάδοση βιβλίων, ἔργα σπουδαίων πνευματικῶν προσωπικότητων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰ παιδευτικὰ τους συγγράμματα συνέβαλαν στὴν μορφωτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀφύπνιση τοῦ γένους, β) διατυπώνεται ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τίς τουρκικὲς ἀρχές γιὰ τὴ μέριμνα ὑπὲρ τοῦ τυπογραφείου, γ) ἐκφράζονται ἰδιαίτερες εὐχαριστίες στόν Σουλτάνο Μαχμούτ Β' γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργικὴ καὶ ἐκδοτικὴ προσπάθεια τοῦ τυπογραφείου καὶ δ) διατυπώνονται ἐυγνώμονες εὐχαριστίες στόν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', στοὺς ἡγεμόνες τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν καὶ σὲ ἄλλες σημαντικὲς προσωπικότητες κυβερνητικῶν θέσεων γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴν ἀνασύσταση, ἐπαναλειτουργία καὶ ἀπρόσκοπτη ἐκδοτικὴ πορεία τοῦ τυπογραφείου. [Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶναι: *Τοῖς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένοις ὁμογενέσιν ὅσοι τῆς τοῦ Γένους δόξης καὶ ὠφελείας ζηλωταὶ τυγχάνουσιν*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν τῷ τοῦ Γένους Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ. Ἐν ἔτει ακκ'. Περιγραφή τοῦ φυλλαδίου βλ. στό: Δ. Γκίνη – Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', σ. 205, ἀριθμ. 1284].

596. Βλ. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 1-53.

597. Βλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Ἱστορία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 245.

2.5 Αμπέτειος Σχολή Καΐρου⁵⁹⁸

Στίς αρχές του 1700 ο Ιάκωβος Αμπέτ ή Έμπέτ, ο οποίος ήταν αραβόφωνος ορθόδοξος και κατήγετο από την κωμόπολη Μααλμπέκ της Κοίλης Συρίας, ήλθε και εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο. Στά τέλη του 18ου αι. ο γιός του Ιακώβου Αμπέτ, Μιχαήλ, που είχε εγκατασταθεί στο Κάιρο, απέκτησε με τη σύζυγο του Έλένη πέντε παιδιά: τη Σουζάνα, τον Παύλο, τον Ραφαήλ, τον Ανανία και τον Γεώργιο.⁵⁹⁹ Βέβαια, η οικογένεια Αμπέτ, ήταν όλοι ορθόδοξοι ως προς το θρήσκευμα,⁶⁰⁰ αλλά ως προς την ύπηκοότητα ήταν όθωμανοί μέχρι το 1842. Την περίοδο αυτή ζήτησαν και απέκτησαν ο μόνον Ραφαήλ τη ρωσική, ο δέ Ανανίας την αγγλική ύπηκοότητα.⁶⁰¹

---

598. Για την Αμπέτειο Σχολή του Καΐρου βλ.: Θεμελιώδης Κανονισμός της Αμπετείου Σχολής, (10 Μαρτίου 1861)· Έσωτερικός Κανονισμός της Αμπετείου Σχολής, (2 Νοεμβρίου 1862)· Ν. Φυσεντζίδου, Υπόμνημα προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, τήν Α.Θ.Μ. τόν πατριάρχην Αλεξανδρείας και τούς Έλληνας νομοδιδασκάλους και έπιστήμονας επί της Αμπετείου Σχολής και τών κατ' αυτήν, Έν Καΐρω 1906· Πορφυρίου Β' (άρχιεπ. Σινᾶ), Σιναϊτικός Κήπος, Έν Τεργέστη 1911, σ. 7-10· του ίδιου, Σιναϊτικός Συνέκδημος, Έν Αθήναις 1925, σ. 202, 210-211· του ίδιου, «Απομνημονεύματα», Πανηγυρικός Τόμος επί τῇ 1400ῃ Αμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ (ἐπιμ. Γεράσιμου Κονιδάρη), ἐν Αθήναις 1971, σ. 421-422 και 435· Μ. Γ. Μιχαηλίδου Σύντομος Ἱστορία τοῦ Αμπετειακοῦ ζήτηματος, τεῦχος 1, Κάιρον 1919 και τεῦχος 2, Κάιρον 1920· Κ. Αμάντου, «Ἡ Αμπέτειος Σχολή του Καΐρου», ΗΜΕ (1928), σ. 67-77· Π. Σκαρλατίνη, «Σύντομος Ἱστορία τῆς Αμπετείου Σχολής», Πανελλήνιον Ἱστορικόν Ἡμερολόγιον, Κάιρον 1927· Αθανασίου Γ. Πολίτου, Ὁ Ἑλληνισμός και ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος. Ἱστορία τοῦ Αἰγυπτιώτου Ἑλληνισμοῦ ἀπό 1798 ἕως 1927, τόμ. Α', Ἀλεξάνδρεια - Αθήναι 1928, σ. 390-424· Σπυριδωνος Δημ. Κοντογιάννη, Τό Σιναϊτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ- ΙΘ αἰ.), ἔκδ. Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1987 [Παράρτημα τοῦ περ. Νέα Σιών, τόμος ΟΘ' (1987)].

599. Τό 1819 ζοῦσαν μόνον ὁ Ραφαήλ, ὁ Ανανίας και ὁ Γεώργιος.

600. Ὁ Ἄμαντος δέν αποκλείει τήν πιθανότητα ἡ οικογένεια Αμπέτ νά ἦταν και ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

601. Τό 1841-1842 οἱ δυό μεγαλύτεροι ἀδελφοί Ραφαήλ και Ανανίας, πιεζόμενοι ἀπό τίς τοπικές αρχές, ἐπιδίωξαν τήν ἀπόκτηση ξένης ύπηκοότητας μέ σκοπό νά προστατεύσουν τά ἔμπορικά συμφέροντά τους. Ἐτσι, ὁ Ραφαήλ μετέβη στή Ρωσία ὅπου, ὕστερα ἀπό διετῆ παραμονή στήν Ὁδησσό, απέκτησε τή ρωσική ύπηκοότητα και στή συνέχεια, ἐπανακάμπτοντας στό Κάιρο, ἐγκαταστάθηκε ὀριστικῶς σ' αὐτό. Ὁ Ανανίας μετέβη στήν Ἀγγλία –ὅπου και διέμεινε μέχρι τό 1861– ἀποκτώντας τήν αγγλική ύπηκοότητα. Ἐπανερχόμενος ἀσθενής στήν Αἴγυπτο, κατά τό ἴδιος ἔτος, ἀπεβίωσε στήν Ἀλεξανδρεια. Τήν 29ῃ Νοεμβρίου 1834, ὁ Ανανίας, σέ ἡλικία 35 ἐτῶν, βρῖσκεται στήν Ἐρμούπολη τῆς Σύρου ὅπου και ἐγγράφεται στό δημοτολόγιό της. Τῇ μαρτυρία αὐτή ἐπιβεβαιώνει και ὁ δήμαρχος Ἐρμουπόλεως μέ ἔγγραφό του (τῆς 2ας Μαρτίου τοῦ 1838), μέ τό ὅποιο πιστοποιεῖ ὅτι ὁ Ανανίας ἦταν ἐγγεγραμμένος στό δημοτολόγιο και ὑπῆρξε κάτοικος τοῦ Δήμου ἐπί ἑξὶ ἔτη. Τό ἴδιο πρᾶττει και ὁ Ραφαήλ στίς 11 Μαΐου 1843 σέ ἡλικία 48 ἐτῶν. Ἐτσι τά δυό ἀδέλφια ἀπέκτησαν και τήν ἑλληνική ἰθαγένεια. [Βλ. Ἐφημ. Κράτος (Αθηνῶν), φ. 453 (27ης Αὔγ. 1906), πρβλ. και Μ. Γιαλουράκη, Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων..., ὁ.π., σ. 323].

Σύσταση τῆς Σχολῆς

Από τὰ ἀδελφία τῶν Ἀμπέτ ὁ μὲν Ἀνανίας διέμενε μόνιμα στό Λονδίνο, ἐνῶ ὁ Ραφαήλ παρέμεινε στό Κάιρο, καί συγκεκριμένα στή συνοικία τῆς Τζουβανίας, στό κέντρο τῆς ὁποίας δέσποζε τό Μετόχι τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ.⁶⁰² Ἐκεῖ καί ὁ Ἀμπέτ ἔκτισε τήν κατοικία του, προφανῶς σέ οἰκόπεδο τῆς Μονῆς, τό ὁποῖο νοίκιασε ἀπό αὐτή.⁶⁰³ Ἡ οἰκογένεια καί κυρίως οἱ Ραφαήλ καί Ἀνανίας εἶχαν ἀποκτήσει, λόγω τῶν ἐπιτυχημένων ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τους, μεγάλη περιουσία. Βεβαίως, ἐπειδή παρέμεναν ἄτεκνοι καί οἱ δύο, ἐπιθυμοῦσαν νά διαθέσουν μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας τους σέ φιλανθρωπικό ἔργο.⁶⁰⁴ Ὅμως, θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Γεώργιος Ἀμπέτ –ὁ ὁποῖος ἄν καί νεότερος ἀπό τούς τρεῖς ἀπεβίωσε πρῶτος (1849)– συνέλαβε τήν ἰδέα νά ἰδρύσει Σχολή στό Κάιρο γιά τήν μόρφωση κυρίως τῶν Ἑλληνοπαίδων καί γιά τόν σκοπό αὐτό κληροδότησε τό ποσό τῶν 4.000 ἀγγλικῶν λιρῶν⁶⁰⁵ στούς ἀδελφούς του. Αὐτοί, σεβόμενοι τή μνήμη του, τήρησαν τήν ἐπιθυμία του.

---

602. Ἡ συνοικία τῆς Τζουβανίας ἦταν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. τό κέντρο τῶν Ἑλλήνων καί Ἀραβόφωνων χριστιανῶν ἐμπόρων πού εἶχαν ὡς ἐπαγγελματική ἔδρα τό Κάιρο. Σ' αὐτό συνετέλεσε –ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει– τό Σιναϊτικό Μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τό ὁποῖο τήν ἐποχή ἐκείνη βρισκόταν σέ μεγάλη ἀκμή καί οἱ Σιναῖτες πατέρες ἀπελάμβαναν τήν προστασία καί τὰ προνόμια ἀπό τήν αἰγυπτιακή κυβέρνηση. (Ἴσως αὐτό νά ὀφειλόταν στά ὑπό τοῦ προφήτου Μωάμεθ χορηγηθέντα προνόμια πρὸς τή Μονή τοῦ Σινᾶ καί τούς ἐνασκουμένους πατέρες σέ αὐτή). Ἔτσι ἡ περιοχή αὐτή τῆς Τζουβανίας ἀποτελοῦσε καταφύγιο-ἄσυλο γιά τούς Χριστιανούς πού διέμεναν στό Κάιρο. Αξιοσημεῖωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ ὁμογενεῖς, καί γενικά οἱ Χριστιανοί Ὁρθόδοξοι πού κατοικοῦσαν στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Τζουβανίας, ἐκκλησιάζονταν στό παρεκκλήσιο τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. [Βλ. σχετικῶς «Ἡ ἐν Καῖρω Ἀμπέτειος Σχολή καί τό τελευταίως ἐν ὀνόματι αὐτῆς δημιουργηθέν σκάνδαλον», ἐφημ. Κράτος (Ἀθηνῶν), φ. 453 (27 Αὐγ. 1906). Βλ. ἐπίσης «Ἡ ἐν Καῖρω Ἀμπέτειος σχολή», ἐφημ. Νέα Ἡμερα (Τεργέστης), φ. 1657 (2/15 Σεπτ. 1896)].

603. «Ἡ ἐν Καῖρω Ἀμπέτειος σχολή», ἐφημ. Νέα Ἡμερα (Τεργέστης), φ. 1657(2/15 Σεπτ. 1896)

604. Οἱ Ἀμπέτ, σύμφωνα μέ μαρτυρίες, ἦταν ιδιαίτερα φιλόφθοροι. Μεταξύ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐνεργειῶν τους ἦταν καί ἡ ἀπελευθέρωση πολλῶν Ἑλλήνων αἰχμαλώτων κατά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Δύο ἀπό αὐτούς, τούς Χιῶτες Ἀντώνιο Παπαξένου καί Γεώργιο Κουρούδη, υἱοθέτησαν δίνοντάς τους τό ἐπώνυμο Ἀμπέτ καί τούς ἀποκατέστησαν μέ ἀνηψιές τους. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι πού φέρουν τό ἐπώνυμο Ἀμπέτ προέρχονται ἀπό αὐτούς. Καί πῶς συγκεκριμένα ὁ γυῖός τοῦ Γεωργίου Κουρούδη-Ἀμπέτ, Ἰωάννης, διετέλεσε ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐφορείας τῆς Ἀμπετειῶν Σχολῆς περί τό 1928, ἐνῶ ὁ γυῖός τοῦ Παπαξένου-Ἀμπέτ, Νικόλαος, κληροδότησε μεγάλο χρηματικό ποσό (ἕξι χιλιάδες λίρες) ὑπέρ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων στήν Ἀθήνα. Σύμφωνα μέ τόν Κ. Ἀμάντο διέθεσε μέρος τοῦ ποσοῦ γιά τήν ἰδρυση τοῦ Οἴκου Τυφλῶν στήν Καλλιθέα τῆς Ἀθήνας. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή...», ὁ.π., σ. 68].

605. Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή...», ὁ.π., σ. 68. Ὁ Μ. Γεδεῶν ἀναφέρει ὅτι ἄφησε «τόσην κτηματική περιουσίαν εἰς τήν Ἀμπέτειον Σχολήν, ὥστε ν' ἀποφέρῃ κατ' ἔτος εἰσόδημα δεκακισχιλίων λιρῶν». [Βλ. Μανουήλ Ἰω. Γεδεῶν, Ἱστορία..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. 216].

Τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἴδρυση Σχολῆς ἦταν φυσικό νά ἐκμυστηρευθεῖ ὁ Ραφαήλ Ἀμπέτ στοὺς Σιναῖτες πατέρες. Συγκεκριμένα, ἀπευθύνθηκαν –κατὰ τὴν ἐφημερίδα «Νέα Ἡμέρα»– στὸν φιλοπρόοδο, διορατικό καὶ ὁραματιστὴ ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο Βυζάντιο (1859-1866) καὶ ἐξέφρασαν τὴν πρόθεσή τους νά ιδρύσουν Σχολεῖο, μὲ σκοπὸ ἀφ’ ἑνὸς νά βοηθήσουν τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα τοῦ Καΐρου, ἡ ὁποία ἐστερεῖτο καλοῦ Σχολείου,⁶⁰⁶ καὶ ἀφ’ ἑτέρου νά συνδέσουν στενότερα τοὺς ἰθαγενεῖς μουσουλμάνους μὲ τοὺς χριστιανούς, καθιστῶντας τὸ σχολεῖο προσιτὸ σέ ὅλα τὰ ἔθνη. Τὴν εὐσεβῆ αὐτὴ πρόθεση τῶν Ἀμπέτ ὁ Κύριλλος ὄχι μόνον ἐπαίνεσε ἀλλὰ καὶ ἐνθάρρυνε.⁶⁰⁷

Υποστηρίζεται μάλιστα ὅτι «ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ ἤρξατο τὸ πρῶτον λειτουργοῦσα ἐν αὐτῇ τῇ Τζουβανία», δηλαδή ἐντὸς τοῦ Σιναῖτικοῦ Μετοχίου.⁶⁰⁸ Οἱ ἰδρυτές της ὅμως, ποθοῦντες νά μεταφέρουν τὴ Σχολὴ σέ ἕνα νέο κτήριο λειτουργικό καὶ ἀποκλειστικά ἀφιερωμένο στὸν σκοπὸ αὐτό, ἀγόρασαν πολλές παλαιές οἰκίες μωαμεθανῶν, τίς ὁποῖες κατεδάφισαν καὶ στή θέση τους ἀνήγειραν νέο μεγαλοπρεπές κτήριο γιὰ τὴ Σχολή. Ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτὴ ἄρχισε τὸ 1856 καὶ ὀλοκληρώθηκε τὸ 1860.⁶⁰⁹ Τὸ 1860 πέθανε ὁ Ἀνανίας Ἀμπέτ κληροδοτῶντας σημαντικό χρηματικὸ ποσὸ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς (8.000 ἀγγλικές λίρες). Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀνανία τὰ ἐγκαίνια τῆς Σχολῆς πραγματοποιοῖσε τὸ 1861 μόνος του ὁ Ραφαήλ. Ἡ Ἀμπέτειος Σχολὴ τὴν περίοδο αὐτὴ κάλυπτε τίς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν ἀρρένων, ἀφοῦ –ὅπως ἔχουμε ἤδη μνημονεύσει– τὸ ἀρρεναγωγεῖο τῆς Κοινότητος τοῦ Καΐρου, λόγῳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν εἶχε ἀναστείλει τὴν λειτουργία του.

---

606. Ἡ ἐλληνικὴ κοινότητα τοῦ Καΐρου, μετὰ τὴν ἴδρυσή της –στὶς 29 Φεβρουαρίου 1856– διακηρύττει στὸ καταστατικὸ της ὅτι σκοπὸς της εἶναι ἡ συντήρησις δύο σχολείων, ἑνὸς ἀρρεναγωγείου καὶ ἑνὸς παρθενγωγείου. Τελικὰ τὸ ἀρρεναγωγεῖο, κατόπιν ἀνυπερβλητῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, καταργήθηκε καὶ ἔτσι ἡ κοινότητα περιορίστηκε στὸ παρθενγωγεῖο, τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὴ συνοικία Χαμζάουη. Τὸ κενὸ τοῦ ἀρρεναγωγείου τὸ συμπλήρωνε ἡ Ἀμπέτειος Σχολή, ἡ ὁποία εἶχε ἰδρυθεῖ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. [Βλ. σχετικῶς Μ. Γιαλουράκη, *Ἡ Αἴγυπτος...*, ὁ.π., σ. 320].

607. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀρθρογράφου τῆς ἐφημερίδας «Κράτος», οἱ Σιναῖτες πρότειναν στὸν Κύριλλο τὴν ἴδρυση Σχολῆς ἡ ὁποία θὰ φέρει τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀμπέτ. Μὲ τὴν ἰδέα αὐτὴ συγκατατέθηκαν οἱ δύο ἀδελφοὶ Ραφαήλ καὶ Ἀνανίας καὶ πάραυτα ἐνήργησαν γιὰ τὴν ὑλοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰμίμηστου ἀδελφοῦ τους. [Βλ. «Ἡ ἐν Καΐρῳ Ἀμπέτειος Σχολή...», ἐφημ. *Κράτος* (Ἀθηνῶν), φ. 453 (27 Αὐγ. 1906).

608. Βλ. «Ἡ ἐν Καΐρῳ Ἀμπέτειος Σχολή...», ἐφημ. *Κράτος* (Ἀθηνῶν), φ. 453 (27 Αὐγ. 1906).

609. Βλ. «Ἡ ἐν Καΐρῳ Ἀμπέτειος Σχολή», ἐφημ. *Νέα Ἡμέρα* (Τεργέστης), φ.1657 (2/15 Σεπτ. 1896).

Ο Κ. Άμαντος επικαλεῖται σημαντικό έγγραφο τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Καΐρου – ἡ ὁποία ἐκλέγει τόν Ραφαήλ Ἀμπέτ ἰσόβιο ἀντιπρόεδρο τῆς,⁶¹⁰ ἀνταμείβοντάς τον γιά τό πλούσιο φιλανθρωπικό ἔργο ἀλλά καί γιά τήν ἐν γένει φιλεκπαιδευτική προσφορά του– καθώς καί ἄλλη μαρτυρία τῆς ἐφημερίδας «Καῖρο»⁶¹¹ καί τελικά συμπεραίνει ὅτι ὁ Ραφαήλ Ἀμπέτ σκόπευε ἀρχικά διά τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς νά ἀντικαταστήσει καί νά τελειοποιήσει τό Σχολεῖο τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Καΐρου.⁶¹²

Οἱ Κανονισμοί Λειτουργίας τῆς Σχολῆς

Ἡ Σχολή⁶¹³ ἄρχισε νά λειτουργεῖ ὑπό τήν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ Ραφαήλ Ἀμπέτ μέ βάση *Θεμελιώδη Κανονισμό*, τόν ὁποῖο συνέταξε τόν Μάρτιο τοῦ 1861 ὁ ἀρχιγραμματέας τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ Γερμανός Αφθονίδης. Πρῶτος Σχολάρχης διορίσθηκε ὁ Βιολέτης, κρητικῆς καταγωγῆς.⁶¹⁴ Τό ἴδιο ἔτος συστάθηκε καί ἡ πρώτη Σχολική Ἐφορεία, ἐνῶ τόν

---

610. Ἄρθρο τοῦ κανονισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Καΐρου –μέ χρονολογία 11 Μαρτίου 1856– ἀναφέρει: «ἐπειδή ἡ φιλογενῆς ἀδελφότης Ἀμπέτ ἀνήγειρε μεγαλοπρεπές σχολεῖον τό ὁποῖον ἐπροίκισε καί θέλει εἰσέτι πλουτίσει τήν Κοινότητα μέ λαμπρά Κληροδοτήματα, [...] θέλει διατελεῖ αὐτός [ὁ Ραφαήλ Ἀμπέτ] ἢ ὁ ἐν Λονδίνω ἀδελφός του διά βίου μέλος τῆς Επιτροπῆς καί ἀντιπρόεδρος αὐτῆς». [Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή...», ὁ.π., σ. 70-71].

611. Βλ. Ἐφημ. *Καῖρον*, φ. 326 (24/5 Ἰουνίου 1879).

612. Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή...», ὁ.π., σ. 71.

613. Τό οἶκημα αὐτό στήν Τζουβανία κτίστηκε ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ Ραφαήλ Ἀμπέτ. Ἡ Σχολή ἀρχικά στεγάστηκε σέ ἕνα κτηριακό συγκρότημα τό ὁποῖο ἦταν διώροφο, τετράγωνο, μέ ἐσωτερική αὐλή καί λειτούργησε σέ αὐτό ἀπό τό 1861 ἕως τό 1894. Ὅμως, τό παλαιό αὐτό κτήριο τῆς Τζουβανίας –ἐνεκα τῆς ἐπέκτασης τῆς πόλης τοῦ Καΐρου ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ Νείλου– κατέστη ἀπόκεντρο καί δυσπρόσιτο στούς μαθητές [Βλ. σχετικῶς Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Σιναϊτικός Κήπος*, ὁ.π., σ. 10]. Ἔτσι, τό 1894 μεταφέρθηκε ἡ Σχολή σέ εὐρυχωρότερο ἰδιωτικό, ἐπίσης, κτήριο στή συνοικία Boulaq, πάλι στήν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς πόλης τοῦ Καΐρου. Μετά τή μεταφορὰ γνώρισε μεγάλη ἀνάπτυξη, ἀφοῦ περιελάμβανε πλήρες Ἀστικό Σχολεῖο καί πλήρες Γυμνάσιο, Ἐμπορική Σχολή (ὅλα αὐτά ἑλληνικά) μέ χίλιους περίπου μαθητές, καθώς καί Ἀραβικό τμήμα μέ ἄλλους διακόσιους μαθητές. [Περί αὐτῶν βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή...», ὁ.π., σ. 72-73]. Τό 1876 ἰδρύθηκε ἰδιαιτερο ἀραβικό τμήμα (ἀραβόφωνο) γιά τούς μὴ Ἑλληνας ἀραβόφωνους μέ ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα πού καθοριζόταν ἀπό τό Αἰγυπτιακό Ὑπουργεῖο Παιδείας. Τό τμήμα αὐτό διατηρήθηκε ἐν λειτουργίᾳ μέχρι τό ἔτος 1908 καί διαλύθηκε μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας. Μετά τή διάλυση τοῦ ἀραβικοῦ τμήματος ἡ Ἀμπέτειος Σχολή παρέμεινε ἑλληνική μέ λίγους Ἀραβες μαθητές. Τό ἀραβικό τμήμα ἐπανιδρύθηκε τό 1915. [Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπέτειος...», ὁ.π., σ. 75]. Τό 1900 –λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν– ἡ Σχολή μεταφέρεται σέ νέο κτήριο (στήν ὁδὸ Φουάντ) καί τό 1955 μεταφέρεται, ἐκ νέου, ἀπό τό κτήριο τῆς ὁδοῦ Φουάντ στό κτήριο τοῦ Ντεμερντ καί Ἐπαγγελματικό Λύκειο. Σήμερα ἡ Ἀμπέτειος Σχολή ἀποτελεῖται ἀπό τρία τμήματα: τό ἀραβικό καί τό ἀγγλικό, τά ὁποῖα στεγάζονται στό κτήριο τοῦ Ντεμερντάς, καί τό ἑλληνικό, πού ἀπό τό 1995 στεγάζεται στό Σπετσεροπούλειο, στήν περιοχὴ τῆς Ἡλιούπολης.

614. Βλ. «Ἡ ἐν Καΐρω Ἀμπέτειος σχολή», ἔφημ. *Νέα Ἡμερα* (Τεργέστης), φ. 1657 (2/15 Σεπτ. 1896).

Νοέμβριο του έπομένου έτους (1862) ύπογράφηκε καί ό Έσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας τής Σχολής. Η Σχολή στό ξεκίνημά της είχε δύο τμήματα, τό αλληλοδιδακτικό καί τό έλληνικό, ένω τό πρόγραμμα διδασκαλίας ακολουθοϋσε τά προγράμματα τών σχολείων τής Ελλάδος. Τά βιβλία διανέμονταν δωρεάν από τόν Ραφαήλ Αμπέτ, ό όποιος διέθετε καί χρήματα γιά τροφή καί ένδυμασία. Ο Ραφαήλ Αμπέτ, ό μεγάλος αυτός εύεργέτης, έκοιμήθη αιφνίδια τό 1866.⁶¹⁵

α) Ίδρυτικός - Θεμελιώδης Κανονισμός

Στό προοίμιο του Θεμελιώδους Κανονισμού οί ιδρυτές έκθέτουν τους λόγους που τους ώθησαν στην άνάληψη πρωτοβουλίας γιά ίδρυση όμώνυμης Σχολής⁶¹⁶ καί στη συνέχεια ακολουθοϋν τά άρθρα του Θεμελιώδους Κανονισμού.

---

615. Βλ. «Η έν Καϊρω Αμπέτειος σχολή», έφημ. Νέα Ήμερα (Τεργέστης), ό.π.

616. Συγκεκριμένα αναφέρουν ότι: «καθήκον ίερόν ήγησάμενοι τό νά συνδράμωμεν πρωτίστως εις τάς άνάγκας τής γεννησάσης καί διαθρεψάσης ήμās πατρίδος γής. Αρκούντως εύχερη πρός τοϋτο κεκτημένοι μέσα άφ' ών έδωρήσατο ήμίν ό Κύριος αγαθών, κυριωτέραν μέν έλλειψιν έθεώρησαμεν τήν στέρησιν τών μέσων τής διανοητικής αναπτύξεως τής νεολαίας τής τρυφεράς ταύτης ήλικίας, ήτις μέλει μετ' όλίγον ν' άντικαταστήση τήν νϋν ύπάρχουσαν κοινωνίαν τής όποίας ή ήθική κατάσταση, αυτή καθ' έαυτήν μέν στάσιμος ήδη πρό ίκανών χρόνων ώς εκ τών διαφόρων τής έποχής περιπετειών καί τής έλλείψεως τών μέσων τής προόδου, όπισθοδρομητική δέ ώς πρός τόν διηνεκώς προβαίνοντα [έν τω κόσμω] πολιτισμόν, καθίσταται άδικαιολόγητος άπέναντι του πνεύματος του αιώνος. Από τών αρχών τούτων όρμώμενοι, ένομίσαμεν λυσιτελεστάτην καί αναγκαιοτάτην τήν σύστασιν εκπαιδευτικού τινός καταστήματος, ώς του μόνου δυναμένου νά μορφώση καί καταρτήση τήν παιδικήν ήλικίαν καί παράσχη τή κοινωνία άνδρας αγαθούς, πολίτας έναρέτους καί χρησίμους καί εύσεβείς Χριστιανούς. Τό έργον τοϋτο ώρίμως μελετήσαντες διίδομεν έν αυτώ καί έν μέσον σφυγματοτέραν(;) ήθικού συνδέσμου καί στενοτέρας προσεγγίσεως τής ιθαγενούς φυλής μετά τής όλομελείας τών λοιπών [ξένων] κοινωνιών, διά τής διδαχής καί τής ένδελεχοϋς συγκοινωνίας, καί τής προσπελάσεως τών ήθών καί τών γλωσσών. Υπό τάς πεποιθήσεις ταύτας άπεφασίσαμεν, οικεία βουλή καί άπαραβιάστω γνώμη καί προαιρέσει νά καθιερώσωμεν μέρος τής ιδίας καί άτομικής ήμών περιουσίας εις πραγματοποίησιν του έργου τούτου, καί επικαλεσάμενοι πρώτον τήν θεϊαν συναντιλήπτορα, καί λαβόντες έγγράφως τήν άδειαν τής Α. Μακαριότητος του Πατριάρχου Αλεξανδρείας, ώκοδομήσαμεν δι' ιδίας ήμών δαπάνης έν Καϊρω έν τή Συνοικία Τζουβανίας Σχολήν εις ήν θέλουσιν είσθε δεκτοί άνεξόδες [sic] ώς μαθητεύοντες οί βουλόμενοι πάσης έθνικότητος [καί θρησκείας] άρρενες παίδες. Ίνομάσαμεν δέ αυτήν Αμπέτειον Σχολήν. Θέλοντες νά θεμελιώσωμεν τό ίδρυμα τοϋτο επί βάσεων στερεών καί άκραδάντων καί προνοοϋντες ύπέρ τής εξασφαλίσεως τής ύπάρξεως αυτου καί συντηρήσεως αυτου έν τω μέλλοντι συνετάξαμεν τό παρόν ήμών ένυπόγραφον έγγραφον (έχει διαγραφεί: δι' οί εξασφαλιζόμεν τάς; Μεθ' ήμās τήν σύστασιν, τήν έν τω μέλλοντι ύπαρξιν καί συντήρησιν αυτου) ίνα άείποτε διατελή άκμάζων καί άνθίζων. Ως ιδιοκτήται δέ καί θεμελιωταί, δικαιοϋμεθα νά ύποδείξωμεν καί όρίσωμεν τήν μέθοδον τής έσωτερικής καί έξωτερικής λειτουργίας αυτου καί τόν κανονισμόν δι' οϋ δέον νά συμμορφοϋται τις μετά πάσης άκριβείας άτινα έννοοϋμεν νά μείνωσιν άπρόσβλητα καί άμετάβλητα διά παντός. Εϋχαριστοϋντες δέ τόν Ύψιστον διότι κατηξίωσεν ήμās νά ιδωμεν πεπληρωμένον τόν διακαή

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο (α) ἡ Σχολή «τίθεται ὑπό τήν Ρωσικήν προστασίαν πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ὑλικῶν καί γενικῶν συμφερόντων» αὐτῆς.⁶¹⁷ Μέ τό δεύτερο ἄρθρο (β) ἀπαγορεύεται στούς ἀπογόνους ἢ τους κληρονόμους ἢ σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας τῶν ἰδρυτῶν νά προβάλλει οἰανδήποτε ἀπαίτηση ἔναντι τῆς ἰδιοκτησίας τῆς Σχολῆς ἢ νά μεταβάλλει τόν προορισμό αὐτῆς. Τό τρίτο ἄρθρο (γ) ἐνημερώνει ὅτι, μέ τριπλότυπο ἔγγραφο πού κατατέθηκε στό ρωσικό προξενεῖο, στά ἀρχεῖα τῆς Σχολῆς καί ἓνα πού παρέμεινε στό προσωπικό ἀρχεῖο τῶν ἰδρυτῶν, προσδιορίζεται τό κεφάλαιο τῆς παρουσίας πού θά χρησιμοποιεῖται γιά τή συντήρηση καί τήν πρόοδο τοῦ καταστήματος (Σχολῆς). Τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό θά διατίθεται ἀποκλειστικά γιά τήν ἀνάπτυξη καί τή βελτίωση τῆς Σχολῆς, χωρίς ποτέ κανέναν κυβερνητικός παράγοντας νά μπορεῖ νά διαθέσει τό κεφάλαιο γιά διαφορετικό σκοπό ἢ νά τροποποιήσει τό θεμελιώδες αὐτό ἄρθρο.

Μέ τό ἄρθρο τέσσερα (δ) κατοχυρώνεται ὁ σκοπός τῆς Σχολῆς, πού εἶναι ἡ ἐκπαίδευση τῶν «ἀρρένων παιδῶν τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος κυρίως», χωρίς νά ἀποκλείονται

---

*ἡμῶν πόθον διά τὰς αἰσίας διεκπαιρέωσης τοῦ ἔργου τούτου, δεόμεθα [αὐτοῦ] ταπεινῶς, ὅπως νενύση ἰλέω αὐτοῦ ὄμματι, τό μέν (τόλμημα) τοῦτο στηρίξη διά τῆς θείας Αὐτοῦ εὐδοκίας, τὰς τριβῶν καταρτίση τῶν θείων αὐτοῦ ἐντολῶν τήν δέ τρυφερᾶν ταύτην νεολαίαν διά τῆς ἐπιπνοίας τῶν πατρικῶν Αὐτοῦ εὐλογιῶν [καί τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ αἰδίου φωτός αὐτοῦ] καθοδηγήση καί συνετήση καί καταστήση ἀξίαν τῶν ὑπέρ αὐτῶν φροντίδων, καί προκόπτουσιν ἐν τοῖς Ἁγίοις Αὐτοῦ παραγγέλμασι. Ἡμῖν δέ λογίσηται τό πεπραγμένον οὐχί κατά τήν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ἀλλά κατά τήν οὐράνιον Αὐτοῦ συγκατάβασιν, καί ἀξίωση ἡμᾶς τῆς ἀτελευτήτου Αὐτοῦ βασιλείας». [Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (10 Μαρτίου 1861). Προοίμιον», *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἀμπετειακά.]*

617. Οἱ ἰδρυτές, γιά νά διαφυλάξουν τό ἔργο τους, νά περισώσουν τή Σχολή καί τά συμφέροντά της ἀπό ὁποιοδήποτε μελλοντικό κίνδυνο ἐκμετάλλευσης, ἀλλά καί γιά νά διασφαλίσουν τήν ἀπρόσκοπτη λειτουργία της, ἀρχικά ἀποφάσισαν νά ἀναθέσουν τήν προστασία τῶν ὑλικῶν καί τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς στήν ἑλληνική κυβέρνηση. Γιά τόν σκοπό αὐτό ἀπευθύνθησαν στόν πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στό Κάιρο Σπανόπουλο, μέ τήν παράκληση νά μεριμνήσει ὥστε νά ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ὁ Κανονισμός τῆς Σχολῆς. Ὁ Σπανόπουλο, ὅμως, ἀντί νά ἀποδεχθεῖ τήν παράκληση αὐτή τῶν ἰδρυτῶν καί νά προβεῖ στίς κατάλληλες ἐνέργειες γιά νά γίνῃ τό αἶτημα τῶν Ἀμπέτ γιά τή Σχολή ἀποδεκτό ἀπό τήν ἑλληνική κυβέρνηση, ἄρχισε νά ἐπεμβαίνει στόν Κανονισμό ἐπιβάλλοντας ἀλλαγές, προσθήκες καί τήν μετατροπή ὄρων, διαμηνύοντας ὅτι, ἐάν ὁ Κανονισμός δέν μεταβληθεῖ σύμφωνα μέ τίς δικές του ὑποδείξεις, δέν θά προβεῖ σέ καμία ἐνέργεια νομιμοποίησής του. Αἰώωνε, μεταξύ ἄλλων, ὡς πρόεδρος τῆς Ἐφορείας νά ὀρίζεται ἰσόβια ὁ ἐκάστοτε πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στό Κάιρο καί ὄχι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ, ὅπως ὀρίζεται στό ἄρθρο 7. Οἱ ἰδρυτές ἀρνήθηκαν τήν αὐθαίρετη ἐπέμβαση τοῦ προξένου. Αὐτός τότε ἐνήργησε ὥστε ἡ αἴτηση τῶν Ἀμπέτ νά ἀπορριφθεῖ ἀπό τήν ἑλληνική κυβέρνηση. Ἀλλά ὁ Ραφαήλ, ὡς Ρῶσος ὑπήκοος, κατέφυγε στόν Ρῶσο πρόξενο τοῦ Καΐρου Δάλεξ, ὁ ὁποῖος, ἄνευ χρονοτριβῆς καί χωρίς συζήτηση ἐπί τῶν θεμελιωδῶν ὄρων τοῦ Κανονισμοῦ, ἐνήργησε καί ἐπέτυχε (μέ ἔγγραφο τῆς 16/28 Ἰανουαρίου 1863) τήν προστασία τῶν ὑλικῶν καί τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς ἀπό τή ρωσική κυβέρνηση. [Βλ. σχετικά, Ἐφημ. Κράτος (Ἀθηνῶν), φ. 453 (27 Αὐγ. 1906)].

ὅμως καί οἱ μαθητές ὁποιασδήποτε ἄλλης ἐθνικότητας ἢ θρησκευάματος. Ἐπίσης μέ τό ἄρθρο αὐτό ἐξασφαλίζεται ἡ δωρεάν παιδεία σέ ὅσους ἐπιθυμοῦν νά φοιτήσουν σέ αὐτήν ἄνευ διακρίσεως θρησκείας ἢ φυλῆς. Τό ἄρθρο πέντε (ε) λαμβάνει ιδιαίτερη πρόνοια «ὑπέρ τῶν πενήτων παιδῶν καί τῶν ὀρφανῶν τῶν μαθητευομένων ἐν τῇ Σχολῇ». Ἀπό τό ἄρθρο ἕξι (στ) προκύπτει ὅτι ὁ «κύριος σκοπός τῆς συστάσεως τῆς Σχολῆς ταύτης θεωρεῖται ἡ ἐκμάθησις τῆς ἑλληνικῆς, ἀραβικῆς καί γαλλικῆς γλώσσης». Ἐπίσης τό ἄρθρο αὐτό προβλέπει ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά ἐκλείψει γιά κανένα λόγο κάποια ἀπό τίς τρεῖς βασικές αὐτές γλώσσες· ἀπεναντίας παρέχει τή δυνατότητα νά προστεθοῦν καί ἄλλα μαθήματα κοντά σέ αὐτά πού ἔχουν προκαθοριστεῖ νά διδάσκονται, ἀφοῦ τύχουν πρῶτα ἔγκρισης τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας. Τό ἄρθρο ἑπτά (ζ) καθορίζει τόν τρόπο διοίκησης τῆς Σχολῆς. Συγκεκριμένα οἱ ἰδρυτές ἀναθέτουν «διά παντός τήν διεύθυνση καί κυβέρνηση αὐτῆς (Σχολῆς) εἰς Ἐφορείαν συγκεκριμένην ὑπό ἑνός Προέδρου καί ὀκτώ μελῶν».

Μέ τό ἐπόμενο ἄρθρο ὀκτώ (η), οἱ κτήτορες διατρανῶνουν ἀπερίφραστα τό δικαίωμα τους ἐπί τῆς ἐκλογῆς τοῦ προσωπικοῦ τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας καί προχωροῦν στήν παρουσίαση τῶν προσώπων τά ὁποῖα πρόκειται νά τήν ἀπαρτίσουν, ἀφοῦ πρῶτα ἐξασφάλισαν τήν ἀποδοχή καί τή συγκατάθεσή τους γιά τή θέση τοῦ σχολικοῦ ἐφόρου. Σύμφωνα, συνεπῶς, μέ τόν Θεμελιώδη Κανονισμό ἡ Ἐφορεία πρέπει νά ἀπαρτίζεται ἀπό ἑννέα μέλη, ἀπό τά ὁποῖα πέντε ἦταν Ἕλληνες ἢ ἐλληνόφωνοι καί τέσσερις ἰθαγενεῖς ἀραβόφωνοι ὀρθόδοξοι. Ἀπό τούς πέντε Ἕλληνες ἢ ἐλληνόφωνους ἐφόρους οἱ δύο εἶναι ἰσόβιοι –ὁ κατά καιρόν ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ ὡς πρόεδρος καί ὁ Σιναΐτης ὡς μέλος– καί τρεῖς αἰρετοί. Ἀπό τούς ἰθαγενεῖς ἐφόρους δύο εἶναι ἰσόβιοι –ὁ ἀντιπρόεδρος (Ἀμπέτ) καί ἕνας ἔφορος ἐκλεγόμενοι πάντοτε μεταξύ τῶν πρεσβυτέρων ἐπιζώντων μελῶν τῆς οἰκογένειας Ἀμπέτ– καί δύο αἰρετοί.⁶¹⁸

Τό ἄρθρο ἑννέα (θ) εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας, διότι καθορίζει τήν ἰσόβια σχέση τῆς Σχολῆς μέ τή Μονή τοῦ Σινᾶ. Εἰδικότερα, διευκρινίζεται ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου θά ὀνομάζεται πρόεδρος τῆς Ἐφορείας καί θά διατηρεῖ τόν τίτλο αὐτόν, ἀφοῦ τό προε-

---

618. Ἔτσι, ἡ πρώτη συσταθεῖσα Ἐφορεία εἶχε ὡς Πρόεδρο «τὴν Αὐτοῦ Πανιερότητα τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου Κύριον Κύριλλον» καί ὡς μέλη τά ἑξῆς: 1) «τὸν ὀσιολογιώτατον ἀρχιδιάκονον τῆς Α.Σ. Πανιερότητος κ. Γερμανὸν Αἰθονίδην», 2) «ἕνα ἐξ ἡμῶν τῶν δύο ἀδελφῶν», δηλαδή τὸν Ραφαήλ ἢ τὸν Ἀνανία, 3) «Τὸν κ. Γ. Ἀράγγην», 4) «Τὸν Βασίλειον Ἰωσήφ Φάχρ», 5) «Τὸν κ. Γεωργ. Κοκκιλάκην», 6) «τὸν κ. Ἀναστάσιον Ἀντωνίου», 7) «Τὸν κ. Στέφανον Κόκαν» καί 8) «Τὸν κ. Δημήτριον Σαρκίς». [Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμὸς τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (10 Μαρτίου 1861). Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἀμπετειακά].

δικαίωμα θά μεταβαίνει μετά από αυτόν και στους διαδόχους του. Έπομένως, ο εκάστοτε αρχιεπίσκοπος Σιναίου καθίσταται ισόβιος πρόεδρος της Σχολικής Έφορείας. Ένας άλλος Σιναΐτης από τό Μετόχιο της Μονής στη Τζουβανία καθορίζεται –σύμφωνα μέ τό άρθρο δέκα (ι)– και αυτός μόνιμο μέλος της Έφορείας της Σχολής. Τό δικαίωμα της εκλογής του Σιναΐτου ως μέλους της Σχολικής Έφορείας στό μέλλον (δηλαδή μετά την εκδημία του πρώτου Σιναΐτου-μέλους Γερμανού Αφθονίδου) θά τό έχει ο αρχιεπίσκοπος του Σινᾶ, αφού τύχει της έγκρίσεως των λοιπών μελών της Έφορείας.

Τό ένδέκατο άρθρο (ια) διευκρινίζει ότι μέλος της Έφορείας είναι ένας εκ των δύο αδελφών κτητόρων⁶¹⁹. Τό άρθρο δώδεκα (ιβ) καθορίζει ότι ο διάδοχος των ιδρυτών θά είναι πάντοτε αντιπρόεδρος της Έφορείας. Επίσης προβλέπεται και ρύθμιση σέ περίπτωση πού εκλείψουν οί συγγενείς. Τότε τό δικαίωμα έπιλογής αντιπροέδρου εναπόκειται στην Έφορεία, χωρίς αυτός νά έχει τό δικαίωμα κληρονομικής διαδοχής.

Τά άρθρα δεκατρία (ιγ) και δεκατέσσερα (ιδ) ρυθμίζουν τόν τρόπο (μέ εκλογή) και τόν χρόνο (έντός ενός μηνός) αντικατάστασης κάποιου μέλους, καθώς επίσης και τόν βασικό όρκο μέ τόν όποιο αναλαμβάνει τά καθήκοντά του στη Σχολική Έφορεία. Έπιπλέον καθορίζεται τό ανώτατο όριο αποχής (τρεις μήνες) από τίς συνεδριάσεις της Έφορείας. Τό άρθρο δεκαπέντε (ιε) κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό, διότι διαιρεί την Έφορεία σέ δύο ύποεπιτροπές.⁶²⁰ Αυτές οί δύο ύποεπιτροπές δέν έχουν τή δυνατότητα λήψεως τελεσίδικων αποφάσεων, διότι οί αποφάσεις θά λαμβάνονται από την ολομέλεια της Έφορείας.

Στά καθήκοντα της πρώτης ύποεπιτροπής –σύμφωνα μέ τό άρθρο δεκαπέντε β' (ιε β')– έντάσσεται ή σύνταξη του ένιαύσιου προγράμματος των σχολικῶν μαθημάτων σέ συνεργασία μέ τούς διδασκάλους. Και σέ αυτή την περίπτωση ορίζεται ή έγκριση της ολομέλειας της Έφορείας. Τά έπόμενα άρθρα, δεκάξι (ιστ) έως δεκαεννέα (ιθ), ρυθμι-

---

619. Προβλέπει ακόμη και τή μελλοντική ρύθμιση σχετικά μέ τή διαδοχή του αντιπροέδρου, ορίζοντας ότι μετά την κοίμησή τους, εάν δέν έχουν καθορίσει στη διαθήκη τους συγκεκριμένο πρόσωπο ως αντικαταστάτη, θά διορίζεται πάντοτε ο πρεσβύτερος και πλησιέστερος συγγενής τους.

620. Η μέν πρώτη, ή όποία συγκροτείται από τόν πρόεδρο (δηλαδή τόν αρχιεπίσκοπο του Σινᾶ) και δύο άλλα μέλη της Έφορείας, αναλαμβάνει «τήν έσωτερικήν και πνευματικήν έπιστασίαν της Σχολής καθ' όσον αποβλέπει την εκμάθησιν, ενταξίαν και ήθικήν και την εφαρμογήν του Σχολικού κανονισμού». Στη δεύτερη ύποεπιτροπή, συγκειμένη από τά υπόλοιπα έξι μέλη, ανατίθεται ή γενική διεύθυνση της ύλικής κατάστασης της Σχολής (φροντίδα προσόδων, διαχείριση εισπράξεων των εισοδημάτων του καταστήματος).

ζουν ζητήματα οικονομικής και ύλικης διαχείρισης. Σημαντική είναι ή πληροφορία πού άντλούμε από τό άρθρο δέκαοχτώ (ιη) βάσει του οποίου προϋπολογισμοί και ισολογισμοί πρέπει νά κατατίθενται «έν πρωτοτύπω» στό ρωσικό προξενείο του Καΐρου.

Τό άρθρο είκοσι (κ') αναφέρει: «... παρέχομεν τό δικαίωμα τή Έφορεία μεθ' ήμās νά εκλέγη κατά καιρόν μεταξύ τών μαθητευομένων έν τή Σχολή τούς ευφυεστέρους, και πλείονας παρέχοντας έλπίδας νέους, και νά φροντίζη τήν εις Ευρώπην ή άλλαχού αποστολήν αυτών προς εκμάθησιν τέχνης τινός ή επιστήμης κατά τήν ένυπάρχουσαν έν εκάστω έμφυτον κλίσιν». ⁶²¹

Τό είκοστό πρώτο άρθρο (κα) προβλέπει τήν καθημερινή παρουσία και τόν έλεγχο ενός εκ τών μελών τής Έφορείας στή Σχολή για τήν τήρηση τών κανονισθέντων. Μέ τό είκοστό δεύτερο (κβ) άρθρο καθορίζεται ή υποχρέωση τής Έφορείας νά εκθέτει από καιρού εις καιρόν «εις τό ένταϋθα Σεβαστόν Ορθόδοξον Πατριαρχειον» τήν κατάσταση του θρησκευτικού και του ήθικου μέρους τής διδασκαλίας του καταστήματος. Βάσει του άρθρου είκοσιτρία (κγ) υποχρεώνεται ή Έφορεία νά συντάξει σέ συνεργασία μέ τούς διδασκάλους τόν κανονισμό του εκπαιδευτικού μέρους και τόν έσωτερικό διοργανισμό τής Σχολής, σύμφωνα μέ τόν προορισμό του καταστήματος και μέ τά δόγματα τής ορθόδοξης πίστης. Στή συνέχεια, μέ τό άρθρο είκοσιτέσσερα (κδ) καθορίζεται ή 31η Ιανουαρίου ως ήμέρα κατά τήν όποία θά τελείται Αρχιερατική Θ. Λειτουργία «υπέρ τών κτητόρων και λοιπών συνδραμόντων εις τήν πρόοδον και ευημερίαν του καταστήματος ιερουργούντος του Προέδρου τής Έφορείας», δηλαδή του αρχιεπισκόπου Σινά.

Τέλος, στό άρθρο είκοσιπέντε (κε) δηλώνεται ότι κάθε ένας έχει τή δυνατότητα νά ενισχύει μέ κάθε τρόπο τό έργο τής Σχολής, χωρίς αυτό νά του δίνει τή δυνατότητα νά ζητήσει νά τροποποιηθουν οι όροι του Κανονισμού. Τό όνομά του θά σημειώνεται στό βιβλίο τής Σχολής και θά μνημονεύεται στην έτήσια υπέρ τών κτητόρων και δωρητών Θ. Λειτουργία.

---

621. Στή συνέχεια τό άρθρο ρυθμίζει μέ λεπτομέρειες τό θέμα χορήγησης ύποτροφιών στό έξωτερικό και για τόν σκοπό αυτό προσδιορίζει «ιδίως [sic] μέρος τής περιουσίας» αυτών τό εισόδημα του οποίου θά χρησιμεύσει αποκλειστικά για τόν σκοπό αυτό· καθορίζει επίσης και τίς λεπτομέρειες έπιλογής και αποστολής τών μαθητών.

β) Έσωτερικός Κανονισμός

Τό πρώτο άρθρο (α) μνημονεύει τόν «Πρώτιστο σκοπό τοῦ Σχολείου», ὁ ὁποῖος εἶναι νά προετοιμάζει γιά τήν ἀνωτέρα ἐκπαίδευση καί μέ αὐτό τόν σκοπό θά πρέπει νά συμμορφώνεται τό ἀντικείμενο, ἡ ἔκταση καί ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας. Συγχρόνως ὁμοῦς ἡ παρεχομένη ἐκπαίδευση πρέπει «νά ἀποτελῆ καί ἀθύπαρκτον τί ὅλον, ὡς πρώτην μέν θεωρούμενον βαθμίδα τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τῆς νεολαίας, ἀλλά καί διά τούς παῖδας κατάλληλον ὅσοι δέν θέλουν μεταβεῖ εἰς γυμνάσιον, ἀλλά ἀμέσως ἀπό τό σχολεῖον τοῦτο εἰς τόν κοινωνικόν βίον, ἢ εἰς θέσιν μὴ ἀπαιτοῦσαν ἐκπαίδευσιν ἀνωτέραν».

Μέ τό ἐπόμενο ἀρθρο (β) προβλέπεται ἡ διαίρεση τοῦ Σχολείου σέ δύο τμήματα «εἰς τό τοῦ δημοτικοῦ, καί εἰς τό τῆς ἀνωτέρας παιδείας· εἰς μέν τό τοῦ δημοτικοῦ διδάσκονται τά ἐν τοῖς δημοτικοῖς Σχολείοις διδασκόμενα μαθήματα, εἰς δέ τό τῆς ἀνωτέρας παιδείας ἡ ἀνώτερα ἐκπαίδευσις». Μέ τό ἀρθρο τρία (γ) καθορίζονται οἱ τάξεις καί οἱ διδάσκαλοι γιά τό κάθε τμήμα⁶²² καί στό ἀρθρο τέσσερα (δ) δευκρινίζεται ὅτι ὁ διδάσκαλος τῆς ἀνωτάτης τάξεως θά προΐσταται συγχρόνως καί τοῦ Σχολείου καί θά ἔχει τόν τίτλο τοῦ Σχολάρχου.

Μέ τό ἀρθρο πέντε (ε) προσδιορίζεται ὅτι στό Δημοτικό τμήμα ἡ διδασκαλία θά γίνεται σύμφωνα μέ τόν ὁδηγό πού εἶναι ἐν χρήσει στά Δημοτικά Σχολεῖα. Στό τμήμα τῆς ἀνωτέρας παιδείας θά διδάσκονται συγκεκριμένα ἐγκυκλοπαιδικά μαθήματα, τά ὁποῖα θά εἶναι ὑποχρεωτικά γιά ὅλους τούς μαθητές, χωρίς καμιά ἐξαίρεση, ἐκτός ἀπό τήν κατήχηση, ἡ ὁποία θά εἶναι ὑποχρεωτική μόνο γιά τούς ὀρθόδοξους.⁶²³

---

622. Γιά τό μέν δημοτικό προβλέπει δύο διδασκάλους γιά τήν ἑλληνική καί δύο γιά τήν ἀραβική γλώσσα. Γιά τό ἀνώτερο τμήμα προβλέπονται δύο δάσκαλοι γιά τήν ἑλληνική γλώσσα, ἡ ὁποία θά διδάσκεται σέ τρεῖς τάξεις, ἕναν γιά τή διδασκαλία τῆς Ἀραβικῆς, ἡ ὁποία ἐπίσης θά παραδίδεται σέ τρεῖς τάξεις, καί ἕναν γιά τή διδασκαλία τῆς Γαλλικῆς, πού θά διδάσκεται σέ δύο μόνο τάξεις. Ἐπιπλέον, τό ἀρθρο αὐτό παρέχει καί τή δυνατότητα γιά τήν πρόσληψη καί ἄλλων διδασκάλων, ὅταν οἱ ἐκπαιδευτικές ἀνάγκες τό ἀπαιτήσουν. [Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (10 Μαρτίου 1861), ὁ.π.,].

623. Τά μαθήματα, τά ὁποῖα ἐπιτρέπεται νά διδάσκονται καί στά Ἀραβικά καί στά Ἑλληνικά, εἶναι τά ἐξῆς: ἡ Ἑλληνική, μέ παραλληλισμό τῆς παλαιᾶς πρὸς τήν νέαν, ἡ Ἀραβική, ἡ Γαλλική, Κατήχηση καί Ἱερά Ἱστορία, Γεωγραφία καί Γενική Ἱστορία, Ἀριθμητική καί Στοιχειώδης Γεωμετρία.

Μέ τό ἐπόμενο ἄρθρο ἕξι (ς) ρυθμίζεται μέ κάθε λεπτομέρεια τό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας ὡς πρός τίς τρεῖς τάξεις, ⁶²⁴ ἐνῶ στό ἄρθρο ἑπτά (ζ) καθορίζονται οἱ ὥρες τῶν παραδόσεων καί ἡ ἀνάπαυση τῶν μαθητῶν.⁶²⁵

Τά ἐπόμενα ἄρθρα –πού συγκροτοῦν τό 2 τμήμα– καθορίζουν τή διαίρεση τοῦ σχολικοῦ ἔτους, τή διαδικασία προβιβασμοῦ, τούς ἐλέγχους τῆς προόδου καί τίς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν. Εἰδικότερα, ἡ διάρκεια τοῦ σχολικοῦ ἔτους ὀρίζεται ἀπό τό ἄρθρο ὀκτώ (η),⁶²⁶ οἱ διακοπές ἀπό τό ἐπόμενο ἄρθρο ἐννέα (θ),⁶²⁷ ἐνῶ τά κριτήρια ἐπιλογῆς νέων μαθητῶν καί ἡ κατάταξη τους στίς τάξεις ἀπό τό ἄρθρο δέκα (ι).⁶²⁸

---

624. **Στήν Πρώτη τάξη θά διδάσκονται:** 1) τό ἔτυμολογικό τῆς Ἑλληνικῆς κατά τή γραμματική τοῦ Ἰ. Γενναδίου. Ὅσον ἀφορᾷ στά κείμενα θά τά ἀντλοῦν ἀπό τόν πρῶτο τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ, 2) ἡ σύντομη Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, τῆς Τουρκίας καί τῆς Αἰγύπτου, 3) ἡ Ἰερά Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Νέας Γραφῆς, 4) Ἀριθμητική, πού θά περιλαμβάνει τά τέσσαρα πάθη, τά κλάσματα, τά δεκαδικά, τούς συμμιγεῖς ἀριθμούς μέχρι μεθόδων, 5) ἀραβική γραμματική «ἐκ στήθους καί ἐφαρμογή τοῦ συντακτικοῦ ἐπ' αὐτῆς κατά Καφράαν, εἰς ἣν προστίθενται καί ἰδιαιτέρες παρατηρήσεις, ἐφαρμογή τοῦ συντακτικοῦ ἐπί διαφορῶν ποιητῶν καί πεζῶν καθ' ἐκάστην», 6) ἀρχαί Γαλλικῆς. Ἀκολουθοῦν τά μαθήματα πού **θά διδάσκονται στή δευτέρα τάξη** καί τά ὅποια εἶναι: 1) Ἑλληνική τεχνολογία καί τό β' μέρος τῆς γραμματικῆς. Γιά κείμενο θά χρησιμοποιηθεῖ ὁ δεύτερος τόμος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ, 2) Ἀραβικά τοῦ Καφράαν, τό α' μέρος, «μετ' ἐφαρμογῆς τῆς συντάξεως ἐπί τῆς γραμματικῆς καί ἐκ στήθους αὐτῆς, καί ἐφαρμογή τῆς συντάξεως ἐπί διαφόρων τεμαχίων καί ἀνάγνωση τοῦ βίου τῶν φιλοσόφων καθ' ἐκάστην», 3) ἐξακολουθήση τῆς Γαλλικῆς, 4) Κατήχηση Ἰερά, 5) Παλαιά Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 6) Γεωγραφία τῆς Εὐρώπης, 7) Ἀριθμητική ἀπό τό περί μεθόδων μέχρι τέλους. Τά μαθήματα πού **θά διδάσκονται στήν τρίτη τάξη**, δηλαδή τήν ἀνωτάτη εἶναι: 1) Ἑλληνικά, σύνταξη καί ρίζες τῶν λέξεων μέ διδασκόμενο κείμενο ἀπό τό γ' μέρος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ, 2) Ἀραβική γραμματική «ἐκ στήθους καί ἐφαρμογή τῆς συντάξεως ἐπί διαφορῶν τεμαχίων. Ἀπλαῖ ἐξηγήσεις ἐκ τοῦ Καφράαν καί ἀνάγνωσις καί γραφή καθ' ὑπαγόρευσιν», 3) σύνταξη καί σύνθεση στή νεοελληνική, 4) Γεωμετρία, 5) Γεωγραφία μαθηματική καί τῆς πολιτικῆς τά λοιπά μέρη τοῦ κόσμου, 6) Γενική ἱστορία, 7) ἐξακολούθηση τῆς Γαλλικῆς.

625. Τό καλοκαίρι τά μαθήματα ἄρχιζαν στίς 7 π.μ. καί διαρκοῦσαν μέχρι τίς 2 μ.μ., ἐνῶ τόν χειμῶνα ἀπό 8 π.μ. ἕως 2 μ.μ. Ἡ δέ ἀνάπαυση τῶν μαθητῶν συμπεριλαμβάνεται στίς ὥρες τῶν παραδόσεων μέ τήν ἐπιτήρηση τοῦ ἐπιμελητοῦ (εὐταξίου). Οἱ παραδόσεις τῶν μαθημάτων δέν μποροῦσαν νά εἶναι συνεχόμενες –νά ξεπερνοῦν, δηλαδή, τή μία διδακτική ὥρα–ἐκτός τῶν μαθημάτων τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς ἀραβικῆς γλώσσας (ἕως δύο ὥρες) καί τῆς Γαλλικῆς, μέ ἀνώτατο διδακτικό ὄριο τή μία καί μισή ὥρα.

626. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο αὐτό τό σχολικό ἔτος ἄρχεται τήν 15η Αὐγούστου καί ὀλοκληρώνεται μέ τήν λήξη τῶν ἐξετάσεων, οἱ ὁποῖες ἄρχονται στίς 15 Ἰουνίου.

627. Ἐκτός ἀπό τίς διακοπές πού προκύπτουν ἀπό τό ἄρθρο ὀκτώ (δηλαδή τοῦ καλοκαιριοῦ), διακοπή μαθημάτων ἔχουμε τίς Κυριακές καί τίς μεγάλες ἑορτές τοῦ Ὁρθόδοξου ἑορτολογίου.

628. «Παραδοχή μαθητοῦ εἰς ἀνωτέραν παρά τήν πρώτην τάξιν ἐπιτρέπεται τότε μόνον, ὅταν οὗτος γνωρίζει ἀκριβῶς τά εἰς τάς κατωτέρας τάξεις τοῦ Σχολείου διδασκόμενα. Διά τοῦτο προηγεῖται τῆς ἐγγραφῆς ἐξέτασις τοῦ μαθητοῦ ἐνώπιον τῶν διδασκάλων τοῦ Σχολείου, καί κατά τό ἀποτέλεσμα αὐτῶν κατατάσσεται ὁ μαθητῆς εἰς τήν ἀνήκουσαν τάξιν». [Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (10 Μαρτίου 1861), ὁ.π.,].

Οί προϋποθέσεις έγγραφῆς τῶν νέων μαθητῶν κανονίζονται στή συνέχεια ἀπό τό ἄρθρο ἔνδεκα (ια). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν τελικῶν ἐξετάσεων, τόν ὁποῖο καθορίζει τό ἄρθρο δώδεκα (ιβ).⁶²⁹ Μέ τά ἐπόμενα ἄρθρα ρυθμίζονται λεπτομέρειες πού ἀφοροῦν στίς ἐξετάσεις, ὅπως εἶναι ἡ ὑποχρεωτική συμμετοχή σέ αὐτές ἀπό τούς μαθητές, παρ' ἐκτός βεβαιωμένου λόγου ἀσθενείας (ἄρθρο ιγ). Ὁ τρόπος καί τό ὄργανο τῆς ἐπιλογῆς τῆς ἐξεταστέας ὕλης καθορίζεται μέ τό ἄρθρο δεκατέσσερα (ιδ). Μέ τό ἄρθρο δεκαπέντε (ιε) προσδιορίζεται ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ «ἐξετασθησόμενου» θά γίνεται «διά κλήρου». Τά κριτήρια προβιβασμοῦ τῶν μαθητῶν καί ἡ βράβευση τῶν ἀριστούχων⁶³⁰ κάθε τάξης καθορίζονται ἀπό τά ἄρθρα ιστ' καί ιζ' ἀντίστοιχα.

Ὁ λεπτομερῆς τύπος τῶν ἀποδεικτικῶν τῆς πρόοδου, τῆς ἐπιμέλειας καί τῆς διαγωγῆς πού θά δίνεται σέ κάθε μαθητή ὀρίζεται ἀπό τά ἄρθρα ιη' καί ιθ', ἐνῶ ὁ τρόπος προγραμματισμοῦ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τοῦ ἐπόμενου ἔτους ρυθμίζεται ἀπό τό ἄρθρο κ'.

Τά ἄρθρα κα' ἕως λ' συγκροτοῦν τό τμήμα Γ', πού ἀφορᾷ στήν Ἐφορεία τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς καί στίς σχέσεις της μέ λειτουργικά θέματα τοῦ Σχολείου, ἀλλά ρυθμίζονται καί οἱ σχέσεις ὅλων τῶν ἐμπλεκόμενων μερῶν μεταξύ τους (Ἐφορείας, Σχολάρχου, διδασκάλων, μαθητῶν).⁶³¹

Στά ἐπόμενα ἄρθρα (λα- νζ) καθορίζονται –μέ ἀξιωματικῆς λεπτομέρεια– οἱ ὑποχρεώσεις τῶν μαθητῶν, ἡ ἐν γένει συμπεριφορά ἐντός ἀλλά καί ἐκτός τῆς Σχολῆς, καθώς ἐπίσης ρυθμίζονται καί οἱ τιμωρίες πού πρέπει νά ἐπιβάλλονται στούς παρεκτροπομένους μαθητές (ἄρθρο νη'), ἀκόμη οἱ ἀμοιβές τῶν «ἐπί χρηστότητι, ἐπιμελείᾳ καί προόδῳ διακρινόμενων μαθητῶν» (ἄρθρο νθ'). Στή συνέχεια, ἐπιβάλλεται μέ τό ἄρθρο ξ' ἡ ἀνάγνωση τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ κατὰ τήν ἔναρξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους σέ κάθε τάξη ἀπό τόν διδάσκαλο, ἐνῶ ἀντίγραφύ του θά πρέπει νά ἀναρτηθεῖ σέ ἐμφανές σημει-

---

629. Σύμφωνα μέ αὐτό οἱ ἐξετάσεις θά εἶναι δημόσιες, ἐνώπιον δηλαδή ἐπιτροπῆς τήν ὁποία θά ἀποτελοῦν ὁ Σχολάρχης, οἱ διδάσκαλοι, ὁ ἰδρυτής καί ἡ Ἐφορεία, ἐνῶ ἐπιτρέπεται ἐλεύθερα ἡ εἴσοδος στίς ἐξετάσεις σέ ὅποιον ἐπιθυμεῖ καί εἶναι διαθέσιμος νά τίς παρακολουθήσει. Βεβαίως προηγῆται τῶν ἐξετάσεων ἐπανάληψη τῶν διδασκόμενων.

630. Τά βραβεῖα πού δίδονταν ἦταν συνήθως βιβλία ἀξιόλογου περιεχομένου, τά ὁποία σχετίζονταν εἴτε μέ τήν ἀνώτερη ἐκπαίδευση καί παιδεία, εἴτε μέ τήν προσωπική κλίση τῶν βραβευθέντων μαθητῶν.

631. Εἰδικότερα τά τελευταία 3 ἄρθρα (κη', κθ' καί λ') ρυθμίζουν τίς ὑποχρεώσεις καί τά καθήκοντα τοῦ ἐκάστοτε Σχολάρχου. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι ὁ Σχολάρχης εἶναι ἐπιφορτισμένος, μεταξύ τῶν ἄλλων, καί μέ τήν εὐθύνη «ἐπί τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητῶν ἐντός καί ἐκτός τοῦ Σχολείου».

ο για να γνωρίζουν τις οδηγίες οι μαθητές. Τέλος (άρθρο ξα'), ανατίθεται από τόν ιδρυτή, τόν πρόεδρο τῆς Ἐφορείας καί τήν Ἐφορεία ἡ ἀκριβῆς τήρηση τοῦ Κανονισμοῦ στόν Σχολάρχῃ καί τούς διδασκάλους τῆς Σχολῆς. Τό κείμενο τοῦ Ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ ὀλοκληρώνεται μέ τήν ἀναγραφή τοῦ τόπου (Κάιρο) καί τῆς ἡμερομηνίας τῆς συντάξεώς του (2 Νοεμβρίου 1862).

Ἡ προσφορά τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς

Καθίσταται φανερό, ἤδη ἀπό τό προῖμιο τοῦ Θεμελιώδους Κανονισμοῦ, τό μεγάλο ἐνδιαφέρον τῶν ιδρυτῶν, τῶν προστατῶν τῆς Σχολῆς καί τοῦ συντάκτου ἱεροδιακόνου γιά τή διάσωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου, τή «διανοητική ἀνάπτυξη τῆς νεολαίας», τήν ἠθική καλλιέργειά της, τή διατήρηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί τῆς θρησκείας. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό ὀδηγεῖ καί στήν ὑπέρβαση οὐσιαστικῶν προβλημάτων –ὅπως εἶναι τά ἦθη καί ἡ γλώσσα–, προκειμένου νά συσφιγθοῦν οἱ σχέσεις καί νά ἐπιτευχθεῖ ἡ προσέγγιση «τῆς ἰθαγενοῦς φυλῆς μετά τῆς ὀλομελείας τῶν λοιπῶν ξένων κοινωνιῶν» γιά μιά ἀρμονική συμβίωση καί περαιτέρω πολιτισμική καί πολιτιστική ἀνάπτυξη καί πρόοδο.

Οἱ πεποιθήσεις αὐτές δέν περιορίστηκαν σέ θεωρητικό ἐπίπεδο, ἀλλά ὑλοποιήθηκαν ἐπί τῆς οὐσίας, μέ τήν ἴδρυση τοῦ σχολικοῦ καταστήματος, ἀλλά καί μέ τό νά συμπεριληφθοῦν μέσα στό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα μαθητές «πάσης ἐθνικότητος [καί θρησκείας]» καί ὅλα αὐτά χωρίς καμία ὀικονομική ἐπιβάρυνση.

Τό προῖμιο τοῦ Θεμελιώδους Κανονισμοῦ ὀλοκληρώνεται μέ τήν ἀνάθεση ὀλοκληροῦ τοῦ παιδευτικοῦ αὐτοῦ ἐγχειρήματος στόν Ὑψιστον, τόν ὀποῖον καί εὐχαριστοῦν οἱ ιδρυτές καί ὀ συντάκτης, πού τούς ἀξίωσε νά δοῦν «πεπληρωμένον τόν διακαῆ αὐτῶν πόθον». Ἐπιπλέον, φανερώνοντας τή βαθιά πίστη καί τήν οὐσιαστική σχέση τους μέ τήν Τριαδική Θεότητα, παρακαλοῦν τόν Θεό νά,

«στηρίξη διά τῆς θείας Αὐτοῦ εὐδοκίας, τάς τρίβους καταρτίση τῶν θείων αὐτοῦ ἐντολῶν· τήν δέ τρυφεράν ταύτην νεολαίαν διά τῆς ἐπιπνοίας τῶν πατρικῶν Αὐτοῦ εὐλογιῶν [καί τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ αἰδίου φωτός αὐτοῦ] καθοδηγήση καί συνεντήση καί καταστήση ἀξίαν τῶν ὑπέρ αὐτῶν φροντίδων, καί προκόπτουσιν ἐν τοῖς Ἀγίοις Αὐτοῦ παραγγέλμασι».⁶³²

---

632. Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (10 Μαρτίου 1861), ὀ.π.

Οί ιδρυτές δέν περιορίστηκαν σέ μία άπλή έξαγγελία τών πεποιθήσεών τους περί δωρεάν παιδείας σέ όλους, άνεξάρτητα από θρησκεία ή φυλή, στό προΐμιο του Κανονισμού, αλλά τίς κατοχύρωσαν έπισήμως μέ τό άρθρο δ' του κυρίου μέρους του Θεμελιώδους Κανονισμού. Όμως τό άνθρωπιστικό ενδιαφέρον τους ύπερβαίνει τά όρια της παροχής δωρεάν παιδείας και έπεκτείνεται –όπως φανερώνεται στό έπόμενο άρθρο (ε)– στην λήψη και ιδιαίτερης πρόνοιας ιδιαίζόντως για τους φτωχούς και τους όρφανούς μαθητές.

Η Σχολή προοριζόταν –όπως προκύπτει από τή σύνολη μελέτη του Θεμελιώδους Κανονισμού– νά παρέχει παιδεία ύψηλου έπιπέδου. Προκειμένου νά διασφαλίσουν αυτή τήν αποστολή του εκπαιδευτικού καταστήματος, οί ιδρυτές συνέταξαν τό έκτο άρθρο, στό όποιο άπερίφραστα δηλώνεται ότι κύριος σκοπός της σύστασης του καθιδρύματος είναι ή εκμάθηση τριών γλωσσών –της Έλληνικής, της Αραβικής και της Γαλλικής–, χωρίς νά καθίσταται ποτέ δυνατόν νά εκλείψει έστω μία από αυτές τίς γλώσσες, οί όποιες χαρακτηρίζονται ως βασικές. Τό γεγονός ότι ή Σχολή δίκαια κατονομάζεται ως τέλειο σχολείο άποδεικνύεται και από τή μέριμνα τών ιδρυτών (άρθρο κ') νά χορηγήσουν ύποτροφίες στους εύφυεστέρους νέους, προκειμένου νά μεταβούν στό έξωτερικό «πρός εκμάθησιν τέχνης τινός ή έπιστήμης κατά τήν ένυπάρχουσαν έν εκάστω έμφυτον κλίσιν» και για τόν σκοπό αυτό καθορίζει συγκεκριμένο μέρος της περιουσίας.

Μέ μοναδική σαφήνεια ό Έσωτερικός Κανονισμός διατρανώνει από τό α' ήδη άρθρο του ότι βασικός σκοπός του Σχολείου καθίσταται ή προετοιμασία για τήν ανώτερη εκπαίδευση. Έτσι, όρθά ύπογραμμίζεται ότι «Η Άμπετειος Σχολή είναι ή μονή Σχολή ή όποία θεραπεύει τίς πνευματικές άνάγκες τών Έλλήνων του Καΐρου έπειδή έχει τέλειον προπαιδευτικό τμήμα και τέλειο Γυμνάσιο». ⁶³³ Όμως, έπιπλέον διευκρινίζεται ότι ή παιδεία που παρέχεται στην Σχολή δέν άποσκοπεί αποκλειστικά στον μορφωτικό έφοδιασμό προς εισαγωγή στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά ως σκοπό έχει τήν ήθική διάπλαση και τόν πνευματικό έφοδιασμό όλων εκείνων τών νέων που άμέσως μετά τό σχολείο εισέρχονται στον κοινωνικό στίβο ή «εις θέσιν μή άπαιτούσαν εκπαίδευσιν ανωτέραν». ⁶³⁴

633. Βλ. Έφημ. *Νέα Ημέρα...*, ό.π.

634. Βλ. «Θεμελιώδης Κανονισμός της Άμπετείου Σχολής (10 Μαρτίου 1861), ό.π., άρθρο 1.

Τελικά, από τή μελέτη τῶν Κανονισμῶν λειτουργίας τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (Θεμελιώδους καί Ἐσωτερικοῦ) διαπιστώνουμε ὅτι οἱ ἰδρυτές μερίμνησαν μέ κάθε λεπτομέρεια γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης τῶν νέων, καθῶς καί γιά τήν ὀρθή λειτουργία τῆς Σχολῆς. Ἡ Σχολή κάλυπτε ὅλες τίς μορφωτικές ἀνάγκες τῶν παιδιῶν, παρέχοντάς τους τή δυνατότητα νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους –ἐάν τό ἐπιθυμοῦσαν– σέ ἀνώτατα ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ, δεδομένο τό ὅποιο μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τό ἐπίπεδο παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Σχολῆς μπορούσε νά συγκριθεῖ μέ τίς ἀντίστοιχες σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καί στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὅλη αὐτή ἡ μορφωτική προσπάθεια παρεχόταν ἐντελῶς δωρεάν.

Ἡ σχέση τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς μέ τή Μονή Σινᾶ

Ἀπό τή μελέτη τῶν Κανονισμῶν λειτουργίας τῆς Σχολῆς (Θεμελιώδους καί Ἐσωτερικοῦ) διαπιστώνουμε ἔντονη καί οὐσιαστική συμμετοχή τοῦ Σιναϊτικοῦ στοιχείου, ἀφοῦ ὁ βασικός συντάκτης τους –εἰδικότερα τοῦ Θεμελιώδους– εἶναι ὁ λόγιος Σιναΐτης ἱεροδιάκονος Γερμανός Ἀφθονίδης. Βέβαια, ἡ ἀπαρχή τῆς σχέσης τῆς Σχολῆς μέ τή Μονή τῶν Σιναϊτῶν ἐντοπίζεται ἤδη στήν ἐπιθυμία τῶν δωρητῶν νά ἰδρῦσουν κάποιο ἐκπαιδευτικό κατάστημα στήν Αἴγυπτο. Κατ' ἀρχάς οἱ δωρητές, ἀπευθύνθηκαν στό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας προκειμένου νά ἀναλάβει τήν προστασία τῆς Σχολῆς. Ἀφοῦ εἰσέπραξαν ἀρνητική ἀπάντηση ἀποτάθηκαν στούς Σιναΐτες, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνο τούς ἐνεθάρρυναν, ἀλλά τούς πρότειναν καί τήν ἰδέα νά ὀνομαστεῖ ἡ Σχολή μέ τό ἐπώνυμό τους, δηλαδή «Ἀμπέτειος».

Σημαντική, ἐπίσης, κρίνεται καί ἡ συμβολή τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στήν ἰδρυση καί τή στέγαση τοῦ σχολικοῦ συγκροτήματος, στά πρῶτα τουλάχιστον βήματά του καί μέχρι τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ μεγαλοπρεποῦς κτηρίου, ἀφοῦ προσέφερε τόν ἀναγκαῖο χῶρο γιά τή λειτουργία του στό ἀκμάζον Μετόχι τοῦ Σινᾶ στήν περιοχή τῆς Τζουβανίας. Αναγνωρίζοντας ὁ ἰδρυτής αὐτή τήν προσφορά ἀλλά καί τό γενικότερο ἐνδιαφέρον τῆς Μονῆς γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ, καθῶς καί τήν εὐρύτερη ἐθνική σημασία τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, τοποθέτησε τόν ἐκάστοτε ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Σινᾶ ὡς ἰσόβιο πρόεδρο τῆς Σχολῆς καί ἕναν ἀκόμη Σιναΐτη στό ἀνώτατο διοικητικό ὄργανο τῆς Σχολῆς, δηλαδή τήν ἐπονομαζομένη Ἐφορεία.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ Ραφαήλ Ἀμπέτ νά συνδέσει τή Σχολή μέ τό Σιν, ἀποδείχθηκε σωτήρια γιά τήν λειτουργία καί τή μακροβιότητά της, ὅπως φανερώνει ἡ ἱστορική πορεία της στόν χώρο καί τόν χρόνο, ἰδιαίτερα μετά τόν θάνατο τοῦ ἴδρυτοῦ της.⁶³⁵ Τήν ἀποψη αὐτή ἐνστερνίζεται καί ὁ Κ. Ἀμαντος, ὁ ὁποῖος ὑπογραμμίζει τά ἑξῆς:

«Ἀπό τῆς συστάσεως αὐτῆς ....[τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς] διετήρησεν ἑλληνικόν χαρακτήρα καί βαθμηδόν προήχθη σέ τέλειον ἑλληνικόν Γυμνάσιον τό μόνον ὑπάρχον ἐν τῇ πολυαρίθμῳ πρωτεύουσῃ τῆς Αἰγύπτου τέλειον ἑλληνικόν Σχολεῖον, ἐν ᾧ τέκνα Ἑλλήνων τά ἑλληνικά διδάσκονται γράμματα, ἑλληνοπρεπῶς μορφούμενα τόν τέ νοῦν καί τήν ψυχήν. Τό κατόρθωμα τοῦτο ὀφείλεται κατὰ τό πλεῖστον εἰς τούς κατά καιρόν ἀρχιεπίσκοπους Σινᾶ καί τόν μέτ αὐτῶν ἐφορεύοντα Σιναῖτην, διότι ἐάν δέν ὑπῆρχαν οὗτοι ἢ ἐάν ἀπλῶς ἐδείκνυντο ἀδιάφοροι περί τήν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιβαλλόμενων αὐτοῖς καθηκόντων βεβαίως ἡ Ἀμπετεῖος Σχολή θά ἔπαυεν ὑφισταμένη πρό πολλοῦ».⁶³⁶

---

635. Ὅπως καταγράφεται καί στήν Ἐφημερίδα «Κράτος», ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Κύριλλος καί ὁ Σιναῖτης Ἐφορος Γερμανός Αφθονίδης ἐνήργησαν τά πρέποντα πρός τή ρωσική κυβέρνηση προκειμένου νά διασώσουν τή Σχολή ἀπό τήν κληρονομία τοῦ Ραφαήλ Ἀμπέτ, Αἰκατερίνα, ἡ ὁποία εἶχε κατάσχει τή Σχολή ἀλλά καί ὅλη τήν περιουσία πού ἀνήκε σέ αὐτή, ἐπειδή δῆθεν ἀνήκε στους κληρονόμους τοῦ Ἀμπέτ. Μέ ἀφορμή τήν ἐνέργεια αὐτή τῶν Σιναῖτων ἡ Ἐφημερίδα διατυπώνει λόγο «καί περί τῆς ἀφοσιώσεως καί τοῦ ζήλου καί τῶν αἰσθημάτων τοῦ τέ ἀρχιεπίσκοπου Σιναίου καί τοῦ μετ' αὐτοῦ συνεφόρου Σιναῖτου ὑπέρ τῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς». Ἀφοῦ παραθέτει ὁ συντάκτης τῆς Ἐφημερίδας καί ἀλλά ἱστορικά γεγονότα, καταλήγει ὅτι «ἡ Σχολή ἐσώθη καί ὑφίσταται μέχρι σήμερα χάριν καί πάλιν εἰς τάς φιλοτίμους προσπάθειάς τῶν Σιναῖτων. [Βλ. σχετικῶς Ἐφημ. Κράτος (Ἀθηνῶν), φ. 453 (27 Αὐγούστου 1906)]. Μιά ἄλλη περίπτωση σωτήριας ἐπέμβασης τῶν Σιναῖτων γιά τή διάσωση τῆς Σχολῆς τοποθετεῖται στόν χρόνο μετά τήν κοίμησιν τοῦ ἴδρυτοῦ καί ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀποχώρησιν τοῦ Κυρίλλου ἀπό τόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνον καί τήν ἄνοδο στόν Σιναῖτικό θρόνον τοῦ Καλλίστρατου· τότε, ὀλόκληρη ἡ διεύθυνση τῆς Σχολῆς περιήλθε στά χέρια τοῦ ἀντιπροέδρου Γεωργίου Ἀράγκη, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀμπέτ. Αὐτός, ἀφοῦ συγκρότησε Ἐφορεία ἀπό συγγενεῖς καί ἄλλους ἰθαγενεῖς ὀρθόδοξους, διατήρησε μέν τό πρῶτο καθεστῶς, δηλαδή τό πρόγραμμα τοῦ Σχολείου, τόν Ἑλληνα διευθυντή κ.λπ., ἀλλά διαχειριζόταν τή Σχολή ἐλεύθερα καί ἀνεξέλεγκτα. Τό νομοκανονικό καί λειτουργικό αὐτό ζήτημα τακτοποίησε ὁ ἐπόμενος ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, Πορφύριος Α' (μετά τό 1885), ὁ ὁποῖος κατήγγειλε τίς αὐθαιρεσίες τοῦ Ἀράγκη στό ρωσικό προξενεῖο, ἀφοῦ ἡ Σχολή διατελοῦσε ὑπό τή ρωσική προστασία, τό ὁποῖο, κατόπιν συνεννοήσεως μέ τόν Ἑλληνα πρόξενον, ἀποκάλυψε τόν Ἀράγκη ὡς καταχραστή καί τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τήν ὑπεύθυνη θέση τοῦ ἀντιπροέδρου. Παράλληλα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, ὡς νόμιμος προέδρος τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας, συγκρότησε νέα Ἐφορεία σύμφωνα μέ τήν ἀρχή πού εἶχε καθορίσει ὁ Ἀμπέτ, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τέσσερα ἀπό τά μέλη νά εἶναι Ἕλληνες, τέσσερα ἀραβόφωνοι ὀρθόδοξοι, εἴτε ἀπό τή Συρία εἴτε ἀπό τήν Αἴγυπτον. [Περί αὐτῶν βλ. Ἐφημ. Νέα Ἡμέρα (Τεργέστης), φ. 1657 (2/15 Σεπτεμβρίου 1896)].

636. Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Ἡ Ἀμπετεῖος Σχολή...», ὁ.π., σ. 67. Γενικά, ἡ παρουσία τῆς Σχολῆς κρίνεται πολύτιμη γιά τόν ἑλληνισμό τῆς Αἰγύπτου ἀφοῦ προσφέρει ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες γιά τή διάσωσή του. Βλ. καί Ἐφημ. Κράτος (Ἀθηνῶν), φ. 459 (27 Αὐγούστου 1906): «Οἱ Ἀδελφοί Ἀμπέτ ἐκ Συρίας μέν προερχόμενοι καί ἀραβόφωνοι, ἀλλά Ἕλληνες τήν τε καρδίαν καί τά αἰσθήματα, Ἑλληνικήν ἴδρυσαν τήν Σχολήν αὐτῶν καί καθαρῶς ἑλληνικήν ἐπόθησαν τήν ἐν αὐτῇ παιδευσιν καί μόρφωσιν τῶν μαθητῶν».

2.6 Ἡ «Ἀρτισύστατος ἐν τῷ Ἱερῷ Μοναστηρίῳ Σχολή» τόν 19ο αἰῶνα

Στό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς ὑπάρχει ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου (1859-1866), τήν ὁποία ἀποστέλλει ἀπό τό Μετόχι τοῦ Καῖρου (Ζουβανίας)⁶³⁷ πρὸς τόν Δικαῖο τῆς κεντρικῆς Μονῆς Ἄνθιμο καί τούς πατέρες τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως [μέ ἡμερομηνία συγγραφῆς 26 Σεπτεμβρίου 1862]. Στήν συγκεκριμένη ἐπιστολή γίνεται λόγος γιά λειτουργία Σχολῆς στό κεντρικό Μοναστήρι.

Ἀπό τή μελέτη τῆς συγκεκριμένης ἐπιστολῆς⁶³⁸ εἶναι δυνατό νά ἐξάγουμε τίς ἀκόλουθες σημαντικές παρατηρήσεις: ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύριλλος πληροφορήθηκε μέ ἐπι-

---

637. Στό Μετόχι αὐτό ἐδραζόταν γιά πολλά χρόνια ἡ Ἄνω Συνάξη τῶν Πατέρων, τό κύριο διοικητικό ὄργανο τῆς Σιναϊτικῆς ἀδελφότητος.

638. Στήν συνέχεια παραθέτουμε τμήμα αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς-μαρτυρίας· τηρεῖται δέ ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου. Γράφει, λοιπόν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύριλλος: «...Ἴδομεν ταυτοχρόνως καί τά περί τῆς Ἀρτισυστάτου ἐν τῷ Ἱερῷ ἡμῶν Μοναστηρίῳ Σχολῆς γεγραμμένα ὑμῖν, μαρτυροῦντα τήν χαράν ὑμῶν καί εὐχαρίστησιν, δι' ἔργον ἄξιον τῶν ἐπαίνων, οὓς ἐκφράζετε περί αὐτοῦ, καί τῆς τελεσφόρου ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιτυχίας, τήν ὁποίαν εὐχέσθε καί ἐπιποθεῖτε. Δέν ἀποκρύπτομεν καί ἡμεῖς, ἀλλ' ἀσμένως διεκδηλοῦμεν, ὅτι πάνν ἡδέως ταῦτα ἠκούσαμεν, καί τῷ πνεύματι ἠγαλλιασάμεθα, ἔνθεν μὲν ἐπὶ τῇ συστάσει ταύτης τῆς Σχολῆς, καρπούς ὑπισχνουμένης ἀγαθοῦς, ἔνθεν δέ ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ καί τῷ ζήλῳ μεθ' ὧν ἡ ὁσιότης ὑμῶν φαίνεται ἰδοῦσα καί ἀποδεχθεῖσα τήν Σχολήν, ὅπερ δεικνυσιν ὅτι οὐκ εἰς ἄγονον καί πετρώδη γῆν τά σπέρματα τῆς διδασκαλίας ῥιφθήσονται, ἀλλ' εἰς ἐρίβωλον, καί εὐφορον εἰς καρπούς τοῦ πνεύματος ἀγλαούς. Ἐν μόνον ὑπολείπεται ὑμῖν τοῦ λοιποῦ χρέος, τό νά τηρήσητε παντί σθένει ἀπαραμειώτον τόν ζῆλον, ὃν δεικνύετε σήμερον, τό νά διατελήτε καί εἰς τό μέλλον εὐ ὑπέρ τῆς Σχολῆς διακείμενοι, τό νά τρέφητε πάντοτε τόν αὐτόν πόθον τοῦ μανθάνειν ἵνα γνωρίσητε πρῶτον ὑμᾶς αὐτούς, δεύτερον τήν Δημιουργίαν τοῦ παντός καί τρίτον τόν Πλάστην καί Δημιουργόν Θεόν. Διότι εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ ἄνθρωπος / πος φύσει τοῦ εἰδέναί ὀρέγεται, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τῷ πλεῖστον ὀρέγεται εἰδέναί ὅσα ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ συντείνουσι. Τήν δ' ἐπιζήμιον ταύτην τοῦ ἀνθρώπου τάσιν, ἡ ἀληθῆς μάθησις εἴωθε μετατρέπειν εἰς ἐπωφελῆ καί ψυχοσωτήριον, διδάσκουσα τόν ἄνθρωπον τά χρέη καί τόν προορισμόν δι' ὃν ἐπλάσθη. Τοῦτο εὐχόμεθα ὑμῖν νά συμβῆ. Ὅσον δέ διά τά χρεῖα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τοῦτου μέσα, ἐστὲ ἀμέριμνοι καί ἡσυχοί, ἐπαναπαυόμενοι εἰς τήν ἡμετέραν μέριμναν καί φροντίδα· διότι θέλομεν οὐ μόνον τὰς περί τούτων αἰτήσεις ὑμῶν ἐκπληροῖ, ἀλλά καί προλαμβάνει αὐτάς, ἐπιθυμοῦντες νά διευκολύνωμεν τὰς προσδοκώμενας προόδους τῆς Σχολῆς τό καθ' ἡμᾶς, ἀφ' ὑμῶν δέ ν' ἀφαιρέσωμεν πᾶσαν πρόφασιν στασιμότητος καί ὀπισθοδρομήσεως ἐν ταῖς προσηκούσαις μελέταις. Ἐπειδὴ δέ ἄνευ τάξεως καί πειθαρχίας οὐδέν εὐοδοῦται καλόν, θέλετε ἐπαγρυπνήσει καλῶς ἵνα τηρῆται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὁ κανονισμός, ὃν ὁ διδάσκαλος κατήρησε, ἡ δέ Ἱερὰ σύναξις ἐπεκύρωσε. Τό δέ νά παρευρίσκεσθε καί ἡ Ὀσιότης ὑμῶν ἐν ταῖς παραδόσεσι τῶν μαθημάτων καί ἀκροάζεσθε αὐτῶν, τοῦτο ἀξιούμεν νά ἐξακολουθεῖτε πράττοντες οὐ πρὸς ἰδίαν ἡμῶν ὠφέλειαν, ἀλλά καί πρὸς ἐνθάρρυνσιν τοῦ τε Διδάσκοντος, καί τῶν διδασκομένων, ἐπειδὴ οὐδέν ὑπάρχει τό κωλύον ὑμᾶς πρὸς τοῦτο. Μετ' εὐχαριστήσεως ἄκρας ἀνέγνομεν καί τόν Λόγον, ὃν ἀπήγγειλεν ἐν ταῖς ἐνάρξεσι τῶν μαθημάτων ὁ ἐλλογιμώτατος Διδάσκαλος Κύρι

στολή του Δικαίου Ανθίμου και της Συνάξεως για την έναρξη λειτουργίας της Σχολῆς στην κεντρική Μονή. Ανέγνωσε, μάλιστα, και τον λόγο τον οποίο ἀπήγγειλε κατά την έναρξη τῶν μαθημάτων ὁ διδάσκαλος Αντώνιος. Ἐκφράζει τὴ χαρὰ του γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Σχολῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὸν ἔλλογιμότατο διδασκάλο καὶ μάλιστα «διὰ τὰς ὑγιεῖς ἀρχάς, αἷς ἐν αὐτῷ [τῷ λόγῳ] τίθησι καὶ ἀναπτύσσει μεθ' ἱκανῆς εὐγλωττίας καὶ πειθοῦς, καὶ διὰ τὰς περὶ σπουδῆς καὶ μελέτης προτροπὰς αὐτοῦ, ἐπιτυχῶς εἰς τὴν τῶν Ἁγίων Πατέρων καὶ Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων διδασκαλίαν ἐρηρισμένης». Καλεῖ τὸν Δικαῖο καὶ τὴ Σύναξη νὰ παραμένουν ἀμέριμοι ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐξοικονόμηση ἀναγκαίων γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς Σχολῆς καὶ διαβεβαιώνει ὅτι ὄχι μόνο θὰ πραγματοποιεῖ ὅλες τὶς αἰτήσεις, ἀλλὰ καὶ θὰ τὶς προλαμβάνει μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴν ἐξασφάλιση τῆς προόδου τῆς Σχολῆς. Ἀναλαμβάνει συνεπῶς ὅλα τὰ λειτουργικὰ ἔξοδα ἔτσι ὥστε νὰ συνεχίζεται ἀπρόσκοπτα ἡ λειτουργία της. Μνημονεύει τὴν ὑπαρξη Κανονισμοῦ τῆς Σχολῆς, τὸν ὅποιο ὁ διδάσκαλος κατήρτισε, ἡ δὲ ἱερά τῶν πατέρων Σύναξη ἐπεκύρωσε καὶ καλεῖ τὸν Δικαῖο νὰ ἐπαγρυπνεῖ γιὰ τήρηση αὐτοῦ τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἄν καὶ στὴν εἰρημένη ἐπιστολή γίνεται λόγος γιὰ μαθητές, οἱ ὅποιοι θὰ πρέπει νὰ τηροῦν τὸν Κανονισμό, δὲν ἀποσαφηνίζεται ἂν πρόκειται γιὰ μαθητές λαϊκοὺς ἢ μοναχοὺς. Πάντως, ἀναμφίβολα, τὰ μαθήματα τοῦ λαϊκοῦ διδασκάλου Ἀντωνίου παρακολουθοῦν καὶ ὁ Δικαῖος Ἄνθιμος ἀλλὰ καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀφ' ἑνὸς παροτρύνει καὶ ἐπευλογεῖ τὴν παρακολούθηση τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἀπὸ τὸν Δικαῖο καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν προτρέπει νὰ διευκολύνει τὴν ἀπρόσκοπτη συμμετοχὴ στὰ μαθήματα ὅλων τῶν μοναχῶν, ἀκόμη καὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν διάφορα διακονήματα τὶς ὥρες τῆς διδασκαλίας· τὸν συμβουλεῖ μάλιστα νὰ φροντίσει ὥστε νὰ καθορι-

---

Ἀντώνιος καὶ ἐκφράζομεν αὐτῷ πλήρη τὴν ἡμετέραν εὐαρέσκειαν, συνοδευμένην μὲ τὰς ἐγκαρδίους ἡμῶν εὐχὰς καὶ εὐλογίας, διὰ τὰς ὑγιεῖς ἀρχάς, αἷς ἐν αὐτῷ τίθησι καὶ ἀναπτύσσει μεθ' ἱκανῆς εὐγλωττίας καὶ πειθοῦς, καὶ διὰ τὰς περὶ σπουδῆς καὶ μελέτης προτροπὰς αὐτοῦ, ἐπιτυχῶς εἰς τὴν τῶν Ἁγίων Πατέρων καὶ Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων διδασκαλίαν ἐρηρισμένηας. Τῷ ἐπευχόμεθα ὅθεν ἐνθέρμως τὴν ποθουμένην ἐπίδοσιν καὶ καρποφορίαν εἰς τό καλῶς καὶ ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἀρξάμενον στάδιον του. Ὑμεῖς τέκνα ἡμῖν ἐν Χριστῷ, ἱκανοποιούντες τὴν δικαίαν ἡμῶν προσδοκίαν, μεθ' ἧς θέλομεν ἀναμένει ἐκάστοτε νὰ μανθάνωμεν τὰ τὴν πορείαν τῆς Σχολῆς ἀφορῶντα, θέλετε γράφει ἡμῖν συνεχῶς περὶ αὐτῆς πρὸς πληροφορίαν καὶ εὐχαρίστησίν μας, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὑμῶν ἀναγκῶν. Ἐπί σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰ μαθήματα οἱ Ἀδελφοὶ πάντες, θέλετε προσδιορίσει δι' αὐτοὺς ὥρας καταλλήλους, ἵνα ἢ δυνατόν νὰ παρενρίσκωνται καὶ φοιτῶσι, εἰς αὐτῷ καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἀδελφῶν οἵτινες ἔχουσι διακονήματα...» [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἐπιστολαί: Κύριλλος Βυζάντιος, ἐπιστ. 267 (14 Ὀκτ. 1862)].

στοῦν κατάλληλες ὥρες διδασκαλίας «ἐπί σκοπῶ τοῦ νά ἐξακολουθήσωσι τά μαθήματα οἱ Ἀδελφοί πάντες».

Ἀφοῦ εὐχεται στόν Διδάσκαλο ἐνθέρμως τήν ποθούμενη ἐπίδοση καί καρποφορία «εἰς τό καλῶς καί ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἀρξάμενον στάδιον» καλεῖ τούς πατέρες νά τόν ἐνημερώνουν συνεχῶς μέ ἐπιστολές γιά «τά τήν πορείαν τῆς Σχολῆς ἀφορῶντα, καθώς καί περί τῶν ἄλλων ὑμῶν ἀναγκῶν».

Ὡς ἀφετηριακή ἡμέρα λειτουργίας τῆς Σχολῆς, γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στή συγκεκριμένη ἐπιστολή καί ἡ ὁποία ἐδραζόταν στήν Κεντρική Μονή, πρέπει νά θεωρήσουμε τήν ἀρχή τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1862. Καί τοῦτο διότι ἀφ' ἑνός ἀποκαλεῖται ἀρτισυστάτος καί ἀφ' ἑτέρου μνημονεύεται ἡ ὁμιλία πού ἐκφώνησε ὁ διδάσκαλος «ἐν ταῖς ἐνάρξεσι τῶν μαθημάτων, καθώς καί διά τό ἀρξάμενον στάδιόν του».⁶³⁹

Ἡ χρονική διάρκεια λειτουργίας τῆς Σχολῆς παραμένει ἀπροσδιόριστη. Κατά πᾶσα πιθανότητα ἦταν βροχυχρόνιος, διότι σέ ἀνέκδοτο προσχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καλλιστράτου «πρός τήν Α. ἐξοχότητα τόν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κύριον Χ. Τρικούπην», εἴκοσι χρόνια ἀργότερα (15 Σεπτεμβρίου 1882), ζητᾶ μεταξύ ἄλλων καί τήν ἀποστολή «δύο τουλάχιστον κληρικῶν ἱερέων εὐπαιδευτῶν» γιά νά διδάξουν στή σχολή τῆς Ραῖθου καί ἄν ἐπιτύχει ἡ φιλεκπαιδευτική προσπάθεια αὐτή νά τήν ἐπεκτείνουν καί «εἰς Σινᾶ» προκειμένου νά διδαχθοῦν τίς ἀρχές τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί οἱ Βεδουῖνοι, τήν ὁποία πολλοί ἀπό αὐτούς μιλοῦν πρακτικά.⁶⁴⁰

---

639. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἐπιστολαί: Κύριλλος Βυζάντιος, ἐπιστ. 267, (14 Ὀκτ. 1862). Ἡ ἄποψη αὐτή ἐνισχύεται ἐπιπλέον καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτή τοῦ Κύριλλου, στήν ὁποία δηλώνει ὅτι μόλις πληροφορηθήκε γιά τήν ἴδρυση τῆς Σχολῆς, ἀποστέλλεται τήν 26η Σεπτεμβρίου.

640. Ἡ πρόθεση τοῦ Καλλιστράτου δέν πρέπει νά εἶχε αἰσιο ἀποτέλεσμα διότι ἡ συγκεκριμένη παράγραφος –ὅπως ἔχουμε μνημονεύσει– διαγράφηκε ἀπό τό τελικό σχέδιο τῆς ἐπιστολῆς τήν ὁποίαν ἀπέστειλε στόν Τρικούπη.

2.7 Σχολείο στο Σιναΐτικό Μετόχι τής Ραϊθού

Οί άπαρχές

Ἡ ἐπιθυμία καί πρόθεση τής Μονῆς τοῦ Σινᾶ νά ιδρύσει σχολεῖο στό ἐπίγειο τής Ραϊθού ἦταν πολύ παλιά. Στά εκπαιδευτικά σχέδια τῶν ἐκάστοτε ἀρχιεπισκόπων ὑπῆρχε πάντοτε ἡ βούληση

«ἡ Μονή νά σχηματίσῃ φυτώριον δοκίμων καί γηροκομεῖον... Φυτώριον ἐννοῦμεν Σχολεῖον ἐν ᾧ νά φοιτῶσιν οἱ πρός τό στάδιον τής μοναχικῆς πολιτείας προαλειφόμενοι... Ἐν τῷ Σχολείῳ θά διδάσκονται οἱ παῖδες τά τής λεγομένης ἀστικῆς Σχολῆς μαθήματα μετά προσθήκης δύο ἢ τριῶν τάξεων καθαρᾶς ἱερατικῆς σχολῆς. Τό σχολεῖο θά κτισθῇ ἰδιαίτερος εἰς μέρος κατάλληλον ἐντός τοῦ Μετοχίου. Ἐν αὐτῷ θά διδάσκηται ἡ ἑλληνική καί ἡ ἀραβική ἡ ἀναγκαιοτάτη διά τό Σινᾶ. Τό διάστημα τῶν σπουδῶν θά εἶναι ἑπταετές ἢ ὀκταετές... Ἐκ τῶν τροφίμων οἱ ἐφυέστατοι θά στέλλωνται εἰς τήν Θεολογικήν Σχολήν διά ἀνωτέρας σπουδᾶς».⁶⁴¹

Ἀπό τή μελέτη τῶν κωδίκων καί τῶν ἀρχείων τής ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πρώτη σκέψη γιά ἴδρυση σχολείου στό Σιναΐτικό Μετόχι τής Ραϊθού ἐντοπίζεται σέ ἓνα ἀνέκδοτο προσχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Καλλιστράτου «πρός τήν Α. ἐξοχότητα τόν Πρόεδρον τής Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κύριον Χ. Τρικούπην», μέ ἡμερομηνία «Ραϊθῶ 15 Σεπτεμβρίου 1882». Στήν ἐπιστολή αὐτή ὁ Καλλιστράτος –μεταξύ ἄλλων– ζητάει δύο τουλάχιστον κληρικούς εὐπαιδευτούς, οἱ ὅποιοι, ἐκτός ἀπό τήν ἐξάσκηση τῶν ἱερατικῶν καθηκόντων τους, νά εἶναι καί σέ θέση νά διδάσκουν τίς βασικές ἀρχές τής ἑλληνικῆς γλώσσας στους «ἐν Ραϊθῷ Χριστιανούς... Ἑλληνας». Σύμφωνα, πάντα, μέ τήν ἴδια ἐπιστολή, μέσα στίς προθέσεις τοῦ Καλλιστράτου ἦταν καί ἡ ἐπέκταση τής συστηματικῆς διδασκαλίας τής ἑλληνικῆς γλώσσας καί σέ αὐτούς ἀκόμη τούς Βεδουΐνους πού κατοικοῦσαν στά ὄρια τής Μονῆς τοῦ Σινᾶ. Ἡ ἐπιθυμία του αὐτή βασιζόταν στό γεγονός ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι Βεδουΐνοι στό μοναστήρι τής Ἁγίας Αἰκατερίνης μιλοῦσαν πρακτικά τήν Ἑλληνική. Τό γεγονός αὐτό καταδεικνύεται καί ἀπό ἐπιστολή τοῦ οἰκονόμου Εὐγενίου στό Μετόχι τής Τζουβανίας, μέ ἡμερομηνία 9/1/1885, πρός τόν σκευοφύλακα τής Ραϊθού Γρηγόριο, ὅπου τοῦ συστήνει τόν ἐκ Συρίας Χριστιανό Ἄμητο ὥστε νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς διδάσκαλος τής Ἀραβικῆς, σχηματίζων

641. Βλ. Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», ὁ.π., σ. 438-439.

ἔτσι σχολεῖο..., ἐνῶ οἱ ἀδελφές του μποροῦσαν νά διδάξουν ραπτική.⁶⁴² Παρ' ὅλες τίς εὐγενεῖς προθέσεις, ὅμως, τοῦ Καλλιστράτου οἱ πολιτικές καί οἰκονομικές συγκυρίες, φαίνεται, δέν εὐνόησαν τήν ὑλοποίηση τοῦ ὁράματός του.⁶⁴³

Ἡ ἴδρυση – Τά πρῶτα μαθήματα

Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καλλιστράτου φαίνεται πῶς ὑλοποιήθηκε μερικά χρόνια ἀργότερα. Ἔτσι, σέ ἀνέκδοτη ἐπίσης ἐπιστολή –μέ ἡμερομηνία 18 Ἰουνίου 1890–, τήν ὁποία ὑπογράφει ὁ ἡγούμενος τοῦ Μετοχίου τῆς Ραιῖθου πρωτοσύγκελος Κοσμάς, ἀναφέρονται τά ἐξῆς: «προχθές ἐτελείωσε καί τό νέον οἴκημα διά σχολεῖον καί χθές ἕκαμα εἰς αὐτό τόν ἀγιασμόν μετά τήν λειτουργίαν...».⁶⁴⁴ Διαπιστώνουμε, συνεπῶς, ὅτι τό πρῶτο Σχολεῖο τῆς Ραιῖθου ὀλοκληρώθηκε στίς 16 Ἰουνίου τοῦ 1890, ἐνῶ τά ἐγκαίνια (ἀγιασμός) τελέσθηκαν τήν ἐπομένη, 17 τοῦ μηνός.⁶⁴⁵ Τά δέ μαθήματα τοῦ Σχολείου ἄρχισαν, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς, τήν ἐπομένη τοῦ ἀγιασμοῦ, δηλαδή στίς 18 Ἰουνίου 1890.⁶⁴⁶

Ἡ διοίκηση–ὀργάνωση τῆς Σχολῆς

Σέ μεταγενέστερη ἐπιστολή –μέ ἡμερομηνία 9/22 Ἰουλίου 1900–, τήν ὁποίαν ἀπευθύνουν «οἱ ἔφοροι τῆς ἐν Ραιῖθῳ Σχολῆς τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ» πρὸς «τούς πατέρες τῆς ἐν Καῖρω Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ...», ἀναφέρεται ὅτι ἡ «...Ἡ Σχολή διατελεῖ ὑπό τήν προστασίαν τῆς Μονῆς καί ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς ἐνεργεῖ, παρέχοντες καί ἡμεῖς [οἱ Ἐφοροί]

---

642. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 2: Ραιῖθῳ, 1882-1929, ἐπιστ. χ. ἀρ., μέ ἡμερ. 22/29-1-1885.

643. Ἡ σκέψη καί ἡ ἐπιθυμία αὐτή δέν κρίθηκε σκόπιμο νά τεθεῖ στίς ἄμεσες διεκδικήσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου πρὸς τόν Χ. Τρικούπη. Τοῦτο καταδεικνύεται ἀπό σημείωση πού ὑπάρχει στό περιθώριο τῆς ἐπιστολῆς πού ἀφορᾶ στήν παρούσα παράγραφο στήν ὁποία ἀναγράφεται: «τό παρόν δέν ἐστάλει». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1: Ραιῖθῳ, 1861-1910, ἐπιστ. 34/2 (15 Σεπτεμβρίου 1882).

644. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 5: Ραιῖθῳ, 1880-1891, ἐπιστ. 227 (18 Ἰουνίου 1890).

645. Στόν Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2272 Α' μνημονεύονται τά ἔξοδα κατασκευῆς τῆς ὑλικῆς ὑποδομῆς τοῦ Σχολείου τῆς Ραιῖθου: «1890 Ἰουλίου 14. Εἰς μαστόρους [...] διά τά νέα δωμάτια τοῦ σχολείου [...] γρόσια 2216,20». [Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2272 Α', φ. 11].

646. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 5: Ραιῖθῳ, 1880-1891, ἐπιστ. 227 (18 Ἰουνίου 1890). Στήν ἐπιστολή ἀναφέρεται ἀπό τόν πρωτοσύγκελο ὅτι «... καί σήμερον (18 Ἰουνίου 1890, ἡμερομηνία ὅπου ἀποστέλλεται ἡ ἐπιστολή), ἔφερον ὅλοι οἱ χριστιανοί τούς παῖδας των καί ἐβάλαμε ἀρχήν».

τήν δυνατήν ἡμῶν συνδρομήν...». ⁶⁴⁷ Καθίσταται προφανές ἀπό τά ἀνωτέρω ὅτι τό Σχολεῖο κτίστηκε μέ πρωτοβουλία καί ἔξοδα τῆς Μονῆς, σέ χῶρο, προφανῶς, πλησίον τοῦ μοναστηριακοῦ Μετοχίου πού διατηροῦσε στήν παραθαλάσσια κωμόπολη τῆς Ραϊθοῦ, ἐνῶ βρισκόταν ὑπό τήν προστασία της καί λειτουργοῦσε ἐξ ὀνόματός της. Ἡ Σχολή, βεβαίως, διοικοῦνταν ἀπό Ἐφορεία «προεδρευομένης ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Μονῆς, καί ἐν ἀπουσία του ἀντιπροεδρεῖ ο ἑκεῖσε ἀντιπρόσωπος τῆς Μονῆς...». ⁶⁴⁸ Τό σχολεῖο περιελάμβανε, ἐκτός ἀπό τό κεντρικό κτήριο ὅπου βρισκόνταν οἱ αἰθουσες διδασκαλίας τῶν μαθητῶν, ἰδιαίτερη κατοικία γιά τόν διδάσκαλο καί τήν οἰκογένειά του.

Προβλήματα λειτουργίας τῆς Σχολῆς

Ἡ ἴδρυση καί ἡ λειτουργία τοῦ Σχολείου στό Σιναϊτικό Μετόχι τῆς Ραϊθοῦ φαίνεται πῶς ἔτυχε γενικότερης ἀποδοχῆς ἀπό τή χριστιανική κοινότητα τῆς περιοχῆς ὕπῆρχαν ὅμως καί κάποιες ἐξαιρέσεις. ⁶⁴⁹ Σέ ἀρκετές περιπτώσεις, ὅμως, τά προβλήματα δέν προέρχονταν ἀπό τούς κατοίκους τῆς κοινότητας, ἀλλά δημιουργοῦνταν ἀπό τό ἴδιο τό διδασκαλικό προσωπικό. Αὐτό συνέβαινε ὅταν ἀκατάλληλοι δάσκαλοι, ἐπιδεικνύοντας ἀνάρμοστη συμπεριφορά, προκαλοῦσαν ἀναστατώσεις καί διχόνοιες μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς παροικίας, ὑπονομεύοντας ὄχι μόνο τήν εὐρυθμῆ λειτουργία τῆς Σχολῆς ἀλλά καί αὐτή τήν ὑπαρξή της. ⁶⁵⁰ Καί αὐτό διότι –ὅπως ἦταν φυσικό– ἡ διαγωγή τους

---

647. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 181 (9/22 Ἰουλίου 1900).

648. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος χ. ἀρ., Ἀνεκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερ. 14/27 Σ/βρίου 1900. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 181 (9/22 Ἰουλίου 1900).

649. Ἡ ἀνέκδοτη ἐπιστολή (μέ ἡμερ. 18 Ἰουνίου 1890), πού ἀπευθύνει ὁ οἰκονόμος τοῦ Μετοχίου τῆς Ραϊθοῦ πρωτοσύγκελος Κοσμᾶς στόν οἰκονόμο τῆς κεντρικῆς Μονῆς ἱεροδιάκονο Νικόδημο, μνημονεῖ τίς πρῶτες δυσχέρειες στήν λειτουργία τοῦ Σχολείου: «...προχθές ἐτελείωσε καί τό νέον οἶκιμα [sic] διά σχολεῖον καί χθές ἔκαμα εἰς αὐτό τόν ἁγιασμόν μετά τήν λειτουργίαν [sic] καί σήμερον ἔφερον ὅλοι οἱ χριστιανοί τούς παῖδας των καί ἐβάλαμε ἀρχήν. Μόνον ὁ παράνομος Ἰούδας Ἄνσαρας αὐτός μόνον δέν τά ἤφερε, διότι θέλι [sic] καί μέ οὔτο [sic] νά μᾶς δίξη [sic] τήν κακίαν του [...] καί δέν φθάνη τούτο ἀλλά καί πόσα αἰσχρά εἶπεν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς [sic] γλώσσης, καί λοιπά...». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 5: Ραϊθῶ, 1880-1891, ἐπιστ. 227 (18 Ἰουνίου 1890).

650. Διαβάζουμε σέ ἐπιστολή: «...ἐκ τῆς κακοθείας τοῦ διδασκάλου τῆς ἀραβικῆς καί τῆς ἀλαζονίας τοῦ Διδασκάλου τῆς ἑλληνικῆς ἔμειναν μόνον 18 [μαθηταί ἀπό τούς 38 πού ἀναφέρει πιό πάνω ἡ ἐπιστολή] καί ἀφ' ἧς ἡμέρας συνέβη τό γνωστόν εἰς τόν Γέροντα λυπηρόν ἐπίσδιον, ἡ Σχολή ἐντελῶς παρέλυσεν, ἀλλ' ἡ Α. Σεβασμιότης χάριν τῆς ἀξιοπρεπειᾶς τῆς Τεραῶς ἡμῶν Μονῆς ἀπεφάσισεν ὅπως μετά τό τέλος τοῦ ὀδεύοντος μηνός

προβλημάτιζε έντονα τούς ύπευθύνους τής κυρίαρχης Μονής σχετικά μέ τή συνέχιση τής λειτουργίας τής Σχολής.

Επιπλέον, μέριμνες καί προβληματισμούς δημιουργούσε ή καθυστέρηση διορισμοῦ κάποιων δασκάλων, ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τους.⁶⁵¹ Γιά νά ἀποφεύγονται τέτοιου εἴδους προβλήματα ή Μονή φρόντιζε νά συνάπτει ἐκ τῶν προτε-

---

κλείσω τή Σχολήν καί ἀπολύσω τόν Διδάσκαλον τής ἀραβικῆς, τόν δέ Διδάσκαλον τής Ἑλληνικῆς ἀποστείλω εἰς τήν Μονήν, διότι ή βρωμερά του γλώσσα τόν κατέστησε μισητόν καί εἰς τούς μαθητάς καί εἰς τούς γονεῖς των..). [Βλ. Ἀρχεῖον Ι. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 152, (12 Ἰουνίου 1907)].

651. Ἀπό τήν ἐπιστολή μέ ἡμερομηνία 9/22 Ἰουλίου 1900 πληροφορούμαστε γιά τά προβλήματα πού δημιούργησε ἕνας ἀπό τούς δασκάλους τής Σχολῆς, τά ὅποια ἀνάγκασαν τούς ἐφόρους τής ἐν Ραῖθῶ Σχολῆς τής Μονῆς τοῦ Σινᾶ νά ζητήσουν ἀπό τούς πατέρες τής ἐν Καῖρω Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ τήν ἀποπομπή καί τήν ἀντικατάστασή του. Συγκεκριμένα ἀναφέρουν: «...μετά βαθυτάτης ἡμῶν λύπης ἐμάθαμεν παρά τοῦ πατρός Εὐγενίου ὅτι ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ πατρός Νεοφύτου πρὸς αὐτόν πρόκειται νά μὴν ἀναμιχθῆτε εἰς τήν ὑπόθεσιν [σ.σ. ἔχει σβηστῆ ἢ φράση πρὸς ἀνεύρεσιν] τοῦ διδασκάλου πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐνταῦθα ὑπάρχοντος τοιοῦτου, τόν ὅποιον δέν δυνάμεθα νά κρατήσωμεν καί διὰ τό ἐπόμενον ἔτος, διὰ λόγους τούς ὁποίους διεβιάσαμεν πρὸς τήν Αὐτοῦ Σεβασμιώτητα πρότινος καιροῦ, καί οὐδ' ἕνα Μελίμιον [σ.σ. ὑποδιαίρεση τῆς αἰγυπτιακῆς λίρας] ἔχετε διάθεσιν νά δαπανήσετε πρὸς τόν σκοπόν τοῦτον. Εὐρισκομένου ἐνταῦθα ἀξιωματικοῦ τινός Ἰουσοῦφ ἐφένδη Ἄτατ καί ἰδόντος ἐκ τοῦ πλησίου [ἔχει σβηστῆ ἢ λέξη σύνεγγις] τήν διαγωγὴν τοῦ ἐδῶ διδασκάλου καί τήν ἀγανάκτησιν ἡμῶν καί αὐτοῦ, ἐν συνωμιλία δέ μετὰ τοῦ ρηθέντος ἀξιωματικοῦ ἀνέλαβε νά φροντίσῃ περὶ τινος καταλλήλου προσώπου καί μᾶς ἠδοποίησεν περὶ αὐτοῦ. ὅθεν καί ὁ πατήρ Εὐγένιος ἔδωσε δύο λέξεις πρὸς τόν πατέρα Νεόφυτον περὶ τούτου. Βεβαίως δέν εἶναι δίκαιον νά ἀλλάσωμεν κατ' ἔτος τόν διδάσκαλον, ἀλλ' ὅταν ὑπάρχωσι λόγοι ἀνοικονόμητοι δέν εἶναι καί δίκαιον νά μείνῃ εἰς τήν θέσιν του καί ὅταν καί ὁ ἴδιος ζητάει νά φύγῃ. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθημεν νά φροντίσωμεν καί ἡμεῖς ἐντεῦθεν ὅπως μὴ ἐπιβαρύνωμεν ὑμᾶς καθολοκληρίαν. Τούτου ἕνεκεν ἐτοιμάσαμεν τό ἀναγκαῖον συμβόλαιον ἵνα τό πέμψωμεν ὑμῖν πρὸς ὑπογραφήν διότι ἀμέσως δέν δυνάμεθα νά ἐνεργήσωμεν ἡμεῖς συνεπεία τῶν παρ' ἡμῖν δοθέντων ἐγγράφων, ὑποσχέσεων πρὸς τήν Μονήν, ἃς γνωρίζει ὁ πατήρ Νεόφυτος, ὅτι ή Σχολή διατελεῖ ὑπό τήν προστασίαν τῆς Μονῆς καί ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς ἐνεργεῖ, παρέχοντες καί ἡμεῖς τήν δυνατὴν ἡμῶν συνδρομήν. Ἐάν ὁμως νομίζετε ή Μονῆ ἐπιβαρύνετε μέ δαπάνην ὑπέρογκον, ἐσμέν πρόθυμοι νά ἀναλάβομεν μόνοι μας τήν διατήρησιν τῆς Σχολῆς καί χάριν τῶν τέκνων μας καί χάριν τῆς ἠθικῆς ὑπολήψεως τῆς Μονῆς. [ἢ φράση: ἐξ ὀνόματος τῆς ὁποίας ἤρξατο λειτουργοῦσα ἔχει διαγραφῆ] Ὅθεν σήμερον οἱ ἐνταῦθα πατέρες πέμπωσιν ὑμῖν τό συμβόλαιον τοῦ διδασκάλου τό ὅποιον παρακαλοῦμεν ὑμᾶς νά ὑπογράψετε καί νά ὑπογράψῃ καί ὁ διδάσκαλος, ἂν παραδέχετε τούς ὄρους, καί ἂν θελήσῃ χρήματα τηλεγραφήσετε μας νά τά ἐμβάσωμεν [νά τά πέμψωμεν ἔχει διαγραφῆ] ὑμῖν ταχυδρομικῶς. Ἐάν δέ πράγματι δέν θέλετε νά ἀναμυχθῆτε τηλεγραφήσετε μας διὰ νά λάβωμεν πρόνοιαν ἐγκαίρως ἡμεῖς ὅπως δυνηθῶμεν διὰ νά μὴν κλείσῃ ή σχολή, ὅπερ δέν ἐπιθυμοῦμεν. Μή ἔχοντες ἕτερον διατελοῦμεν μετὰ τοῦ προσίκοντος πρὸς ὑμᾶς σεβασμοῦ καί βαθυτάτης ὑπολήψεως. Οἱ ἔφοροι τῆς ἐν Ραῖθῶ Σχολῆς τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ» [Βλ. Ἀρχεῖον Ι. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραῖθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 181 (9/22 Ἰουλίου 1900)].

ρων συμφωνητικά με τούς δασκάλους, στά όποια καθορίζονταν λεπτομερῶς οί ύποχρεώσεις τους αλλά και οί επιπτώσεις σέ τυχόν άθέτησή τους.⁶⁵²

Σύμφωνα μέ ανέκδοτα γραπτά μνημεία, τό έτος 1908 άποτέλεσε τήν πλέον χαλεπή χρονιά γιά τή Σχολή τής Ραϊθου. Ο άρχιεπίσκοπος και ή ιερά τῶν πατέρων Σύναξη αντιμετώπιζαν διάφορες δυσχέρειες –κυρίως οικονομικής φύσεως– και προβληματιζόνταν σχετικά μέ τή δυνατότητα έπαναλειτουργίας τής Σχολής. Τελικά, κατόπιν παράκλησης και παρέμβασης όλων τῶν κατοίκων τής Ραϊθου, άνεξαρτήτως θρησκευματος και έθνικότητας, ό άρχιεπίσκοπος και ή περί αυτόν Σύναξη τῶν πατέρων έγκατέλειψαν τούς ένδοιασμούς και άποφάσισαν νά επιτρέψουν τή λειτουργία τής Σχολής.⁶⁵³

Η πρώτη αυτή Σχολή –όπως έχει ήδη αναφερθει– λειτουργουσε υπό τήν προστασία τής Μονής τής Αγίας Αικατερίνης και θά πρέπει νά βρισκόταν εκτός μέν του Σιναϊτικού Μετοχίου τής Ραϊθου, αλλά σέ τόπο πλησίον αυτού. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από έρευνα και μελέτη άνέκδοτου αρχείου έπιστολών τῶν οικονόμων-διαχειριστῶν του Μετοχίου, μοναχου Ευγενίου και ιερομονάχου Αριστοβούλου, τό έτος 1901. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη έπιστολή (μέ ήμερομηνία 21 Ιουνίου 1901) διαπιστώνουμε πρό-

---

652. Βλ. σχετικά συμφωνητικό στό όποιο αναφέρονται τά εξής: «ό ρηθείς (Ηλίας Νασσάρ) διδάσκαλος ύποχρεούται νά διάγη βίον έμφρονα και σεμνοπρεπή άρμόζοντα εις τό έπάγγελμά του. Νά άποφεύγη τήν μέθην και κακοήθειες συννααστροφάς και άλλας παρεκτροπάς, έξ ὧν δύναται νά προκύψουν κοινωνικά σκάνδαλα εις τούς έν Ραϊθῶ κατίκους και πατέρας τής Μονής και κατηγορίαν εις αυτήν». Σέ άλλο σημείο μνημονεύονται οί επιπτώσεις σέ περίπτωση καταπάτησης του άρθρου που περιλαμβάνει τόν τρόπο βιοτής και διαγωγής του διδασκάλου: «Έν περιπτώσει καθ' ήν ό ρηθείς διδάσκαλος (Ηλίας Νασσάρ) παρεκτρέπεται και δέν φυλάττει τά του άνωτέρω άρθρου διατυπώσεις, οί έφοροι δικαιούνται νά επιβάλλουν αυτόν πρόστιμόν μή ύπερβαίνων τήν μίαν λίραν Αγγλίας αφαιρούντες τουτο εκ του μισθου του, δι' εκάστην αυτού παρεκτροπήν, επαναλαμβάνοντες τουτο όσάκις αυτός παρεκτρέπεται. Έπαναλαμβάνων δ' αυτός τάς παρεκτροπάς του και μή διορθούμενος ό αντιπρόσωπος τής Μονής μετά τῶν Έφόρων δικαιούνται νά φροντίσωσι σιωπηλῶς περί του αντικαταστάτου του και έρχομένου τοιούτου νά παύσωσι τόν ρηθέντα (Ηλία Νασσάρ) διδάσκαλον εις οίανδήποτε έποχήν του έτους άνευ προειδοποίησις αυτού, χωρίς ούτος νά έχη τό δικαίωμα ν' άπαιτήση ούδεμίαν, αποζημίωσιν παρά τής Μονής ή τῶν Έφόρων τής Σχολής» [Βλ. Αρχείον Ι. Μονής Σινᾶ, Φάκελος χ. αρ., άνέκδ. συμφωνητικό μέ ήμερ. 14/27 Σ/βριου 1900].

653. Διαβάζουμε σέ έπιστολή του ιερομονάχου Μελετίου, ό όποιος διατελοῦσε οικονόμος του Μετοχίου τότε: «... Σήμερον έπαρισιάσθησαν όλοι οί προύχοντες χριστιανοί μετά όθωμανῶν και μέ παρακαλοῦν ὅπως γράψω εις τήν Α. Σεβασμιότητα και τούς πληροφορήσει έάν σκέπτετε ν' άνοιξι τό έρχόμενον έτος τό Σχολεϊον ή μάλλον αν θά στείλη διδάσκαλον άλέως νά φροντίση εκαστος περί τῶν παιδων του. ό άμπουλ γάδερ μέ ειπε έάν θελήση ή Μονή δύναται νά πληρώσουν και τό ήμυσι μισθό του διδασκάλου». [Βλ. Αρχείον Ι. Μονής Σινᾶ, Φάκελος ύπ. αριθμ. 1: Ραϊθῶ, 1861-1910, έπιστ. 105 (13 Ιουλίου 1908)].

θεση τῆς Μονῆς γιά ἴδρυση νέας σχολῆς στή Ραϊθῶ.⁶⁵⁴ Στή δεύτερη ἐπιστολή –μέ ἡμερομηνία 3 Ἰουλίου– πληροφοροῦμαστε ἴδρυση νέου σχολικοῦ κτηρίου καί διδασκαλικῆς κατοικίας ἐντός τοῦ Συναϊτικοῦ Μετοχίου.⁶⁵⁵ Τά προβλήματα ἀνοικοδόμησης τῆς νέας Σχολῆς ὅμως δέν ἐξέλειπαν,⁶⁵⁶ μέ συνέπεια ἡ κατασκευή νά ἐξελίσσεται μέ ἀργούς ρυθμούς.⁶⁵⁷

Τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα μέ βάση ἀνέκδοτο συμφωνητικό

Τό ἀναλυτικό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τῆς Σχολῆς τῆς Ραϊθοῦ, γιά τά πρῶτα χρόνια λειτουργίας της, δέν τό γνωρίζουμε ἐπακριβῶς. Ἀπό συμφωνητικό μεταξύ τοῦ διδασκάλου καί τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ τῆς περιόδου ἐκείνης καταδεικνύεται ὅτι τά σχετικά μέ τή λειτουργία τῆς Σχολῆς ρυθμίζονταν ἀπό τή σχολική Ἐφορεία καί τόν ἀντιπρόσωπο τῆς Μονῆς σέ συνεργασία μέ τόν δάσκαλο. Στό σημεῖο αὐτό κρίνεται σκόπιμο νά σημειώσουμε ὅτι στό πρῶτο Σχολεῖο, τό ὁποῖο λειτουργοῦσε στό κτήριο πού βρισκόταν ἐκτός τοῦ Μετοχιακοῦ συγκροτήματος, οἱ βασικές διδακτικές ἀνάγκες καλύ-

---

654. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὁ ἱερομόναχος Ἀριστόβουλος ὅτι: «Τὴν πέτραν διὰ τό σχολίον ἄρχισαν τὰ πλῆα καί φέρνουν». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 274 (21 Ἰουνίου 1901)].

655. Ἀναφέρουν οἱ πατέρες ὅτι: «Ὁ κύριος Ἀρχοντούλης ὑπεσχέθη ὅτι περί τά τέλη τοῦ μηνός τούτου (Ἰουλίου) θά ἔλθῃ εἰς τὴν Μονὴν διὰ τὰς ἐπισκευὰς καί διὰ τὰς μελλούσας οἰκοδομὰς. Ἐν περιπτώσει καί ἔλθῃ πρό τῆς ἐντεῦθεν ἀναχωρίσεως τοῦ πατρός Εὐγενίου θά ἐξετάσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς ἐνταῦθα Ἐκκλησίας καί τῶ ὑποδείξωμεν τὴν θέσιν τῆς ἀνοικοδοθησομένης Σχολῆς καί λοιπῶν ἐντός τοῦ Μετοχίου, καθὼς καί τῆς παλαιᾶς οἰκίας...». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 267 (3 Ἰουλίου 1901)]. Καί σέ ἄλλη ἐπιστολή τοῦ οἰκονόμου ἱερομ. Ἀριστοβούλου μνημονεύονται ὅσον ἀφορᾶ στήν κατοικία τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ καί τὴν νεοῖδρυθεῖσα Σχολή ἐντός τοῦ Μετοχίου τὰ ἐξῆς: «... εἰς ἀπάντησιν δ' ἀγόμενοι γνωρίζωμεν ὑμῖν ὅτι συσκεφθέντες ἐπὶ τῶν γραφομένων ὑμῶν τούς μαραγκοὺς δυνάμεθα νά κρητῶμεν ἐνταῦθα καί ἐργασθῶσι τὰ διὰ τὴν Σχολὴν καί κατοικίαν τοῦ διδασκάλου χρειώδη πορτοπαράθυρα ἐκ τῆς ἐνταῦθα ξυλείας...». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 270(γ) (29 Ἰουνίου 1901)].

656. Ἀπό ἐπιστολή τοῦ ἰδίου (τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1901) πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ μάλιστα δίσταζαν νά προχωρήσουν στό χτίσιμο τῆς Σχολῆς ἐάν δέν λάμβαναν διαβεβαιώσεις ἱκανοποιητικῆς πληρωμῆς: «... Μὰς εἶπαν (οἱ μάλιστα) νά γράψετε πόσον εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Μονῆς νά πληροῦσῃ τό μέτρον τό περίσσευμα τῆς σχολῆς καί τῆς οἰκίας τοῦ διδασκάλου, θέλουν νά γνωρίζουν διότι διστάζουν...». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 245 (1/14 Σεπτεμβρίου 1901)].

657. Ἀπό ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ Ἀρχεῖου λαμβάνουμε τὴν πληροφορία ὅτι τόν Αὐγούστο τοῦ 1902 βρισκόταν ἀκόμη στὰ θεμέλια: «...ἡ ἐργασία προχωρῆ, τὰ θεμέλια τῆς σχολῆς τὰ ἄρχισαν καί κτίζων...». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 253 (28 Αὐγούστου 1902)].

πτονταν –σύμφωνα μέ μαρτυρίες– από έναν διδάσκαλο.⁶⁵⁸ Μελετώντας ανέκδοτα γραπτά μνημεία διαπιστώνουμε ότι οί μαθητές διδάσκονταν, εκτός από τήν Έλληνική, τήν άραβική καί τή γαλλική γλώσσα.

Σέ μεταγενέστερο χρόνο όμως –όπως προκύπτει από τίς πηγές– διαχωρίστηκε ή διδασκαλία τών Έλληνικών από αὐτή τών ξένων γλωσσών, Άραβικῆς, Γαλλικῆς καί Άγγλικῆς. Ο διαχωρισμός αὐτός δημιούργησε τήν ανάγκη γιά πρόσληψη ιδιαίτερου διδασκάλου γιά τίς γλώσσες αὐτές.⁶⁵⁹ Συνεπώς, από τίς μαρτυρίες αὐτές προκύπτει ότι εκτός από τόν δάσκαλο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας προσλαμβάνονταν καί ἄλλοι διδάσκαλοι γιά τήν εκμάθηση ξένων γλωσσών. Επίσης, δέν καθίσταται σαφές ἔάν διδάσκονταν –εκτός από ξένες γλώσσες– καί ἄλλα μαθήματα γενικῆς παιδείας στή Σχολή. Ἐτσι ἔχουμε, τουλάχιστον γιά τά χρόνια 1906 καί ἔξης, ταυτόχρονη παρουσία δύο διδασκάλων στή Σχολή.

Μιά πιό συγκεκριμένη ἄποψη, ὅσον ἀφορᾷ στό πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας πού ἐφήρμοζε καί ἀκολουθοῦσε ή συγκεκριμένη Σχολή, μποροῦμε νά διαμορφώσουμε ἀπό τό συμφωνητικό πού ὑπέγραψε ὁ δάσκαλος Ἡλίας Νασσάρ, κάτοικος Καΐρου, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1900 μέ τόν ἀντιπρόσωπο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, ἱερομόναχο Νεόφυτο. Στό ἄρθρο 1 τοῦ ἀνέκδοτου αὐτοῦ συμφωνητικοῦ γίνεται σαφῆς ἀναφορά γιά διδασκαλία τῆς ἀραβικῆς καί τῆς γαλλικῆς γλώσσας, ἀπό τόν συγκεκριμένο δάσκαλο, «συμφώ-

---

658. Σέ ἄλλη ἐπιστολή του ὁ Ἀριστόβουλος ἀναφέρει σέ προϊστάμενο τῆς κεντρικῆς Μονῆς: «...Περί διδασκάλου ὅπου γράφετε ὅτι δέν ἦλθεν εἰς τήν Μονήν ἀφότου αἱ αἰξετάσεις ἔγιναν ἀναχώρησαι μέ τήν οἰκογένειάν του διά κάϊρον καί δέν ἦλθεν ἀκόμα. Μέ πληροφώρησαι ὁ κ. Εὐστράτιος μέ τόν κ. Κοκοινίδιν ὅτι πλέον δέν θά ἔλθῃ ἡ γυνή του μέ τά παιδιά της. Λοιπόν σᾶς ἰδωποῖω ἔάν ἔλθῃ ὁ διδάσκαλος μόνος του δέν εἶναι καλόν πράγμα νά τοῦ ἔχωμεν μίαν οἰκειαν τέτιαν εἰς ἕναν ἄνθρωπον ἀποκλησμένην, καί νά μέ εἰδοπηήστε τί νά κάμω, πού νά τόν οικονομῆσω εἰς τό ἀνώγιον οἱ εἰς τά ῥωσικά οἰκήματα...». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραῖθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 250 (24 Αὐγούστου 1901)].

659. Σέ ἀνέκδοτη ἐπιστολή (μέ ἡμερομηνία 28 Φεβρουαρίου 1907) ὁ οἰκονόμος τῆς Ραῖθοῦ «Πρωτοσύγκελλος Ματθαῖος», ἀποκρινόμενος στούς προϊσταμένους τῆς Μονῆς, τούς γνωστοποιεῖ μεταξύ ἄλλων ὅτι παρέλαβε τά τρία ἀραβικά ἀναγνωσματάρια τά ὅποια ἀνήκαν στήν ἐνταῦθα Σχολή. [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 177 (28 Φεβρουαρίου 1907)]. Επίσης, σέ ἄλλη ἐπιστολή (8 Φεβρουαρίου 1907) ὁ ἴδιος πρωτοσύγκελλος πληροφορεῖ ὅτι περιμένει μέ ἀτμόπλοιο «καί τινα βιβλία διά τήν ἐνταῦθα Σχολήν». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 182 (8 Φεβρουαρίου 1907)]. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τών μαθημάτων ὁ ἴδιος ἀποστέλλει ἐπιστολή (23 Ἰουνίου 1907) στήν ὅποια σημειώνει: «...διά τοῦ ἀναμενομένου τήν ἔλενομένην τετάρτην ἀτμοπλοίου ἀποστείλω εἰς Σουέζ τόν διδάσκαλον τῆς ἀραβικῆς καί τῆς γαλλικῆς...» [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 151 (23 Ἰουνίου 1907)].

νωσ τοῦ ἐν ταῖς σχολαῖς τῆς Αἰγύπτου προγραμμάτων», ἀλλά ἀναγράφεται καί ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας πού εἶναι ἡ «ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ διάπλασις καὶ μόρφωσις τῶν παιδων». Ὅσον ἀφορᾷ στὰ ὑπόλοιπα μαθήματα: «Ὁ ρηθεις διδάσκαλος (Ἡλίας Νασσάρ) ὑποχρεοῦται νὰ παραδίδῃ τὰ μαθήματα ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος συνταχθησομένου ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐγκριθησομένου παρὰ τῶν Ἐφόρων τῆς Σχολῆς». ⁶⁶⁰

Τὰ σχετικὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα παρέχουν σημαντικὲς πληροφορίες, ἐκτός ἀπὸ τὰ διδασκόμενα μαθήματα, καὶ γιὰ τὴ μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς γενικότερες ὑποχρεώσεις τῆς Μονῆς ἐναντι αὐτοῦ, ὅπως εἶναι ἡ διαμονὴ του. Ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω μνημονευόμενον συμφωνητικὸν (14/27 Σ/βρίου 1900), πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ μηνιαῖος μισθὸς τοῦ διδασκάλου Ἡλίας Νασσάρ θὰ εἶναι «λίρας Ἀγγλίας ἕξ (6) πληρωτέας εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μηνός τὰ δὲ τρόφιμα καὶ λοιπὰ τῆς συντηρήσεώς του ἔξοδα εἶναι εἰς βάρος του, τῆς Μονῆς ὑποχρεωμένης μόνον νὰ δώσῃ αὐτῷ δωμάτιον πρὸς κατοικίαν του δωρεάν...». ⁶⁶¹

Τὸ σχολικὸ ἔτος 1900-1901 ἀρχίζει περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου (15/28 Σεπτεμβρίου τοῦ 1900) καὶ ὀλοκληρῶνεται στὰ τέλη Ἰουνίου, ὅποτε διεξάγονται καὶ οἱ ἐξετάσεις. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συμφωνητικοῦ τοῦ 1900, οἱ παύσεις τῶν μαθημάτων διαρκοῦν ἀπὸ τὰ μέσα Αὐγούστου ἕως μέσα Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ ἕναν μῆνα, ἢ ἐάν ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ ἡ σχολικὴ Ἐφορεία ἐπιθυμοῦσαν τίς ἐπέκτειναν κατὰ 15 ἡμέρες, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ 1ης Αὐγούστου. Ὅμως ἀπὸ μεταγενέστερες ἐπιστολές διαπιστώνουμε ὅτι οἱ σχολικὲς διακοπές εἶχαν ἀυξηθεῖ κατὰ ἕναν μῆνα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου. ⁶⁶² Ὅσον ἀφορᾷ στὸν τρόπο ἐξέτασης τῶν μαθητῶν, αὐτὴ γίνονταν –σύμφωνα μὲ τίς μαρτυρίες– προφορικὰ καὶ μάλιστα ἐνώπιον τῶν προκριτῶν τῆς πόλεως. ⁶⁶³

---

660. Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμφωνητικὸν μὲ ἡμερομηνία 14/27 Σ/βρίου 1900.

661. Σὲ μεταγενέστερη ἐπιστολὴ τὸ ποσὸ πού θὰ διαθέτῃ ἡ Μονὴ ἔχει ἀυξηθεῖ: «Σὺν τούτοις γνωρίζω ὑμῖν ὅτι διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τῆς παρελθούσης Τρίτης ἀφίχθη ἐνταῦθα καὶ ὁ ἐκ Καΐρου ἀποσταλεὶς Διδάσκαλος διὰ τὴν ἐνταῦθα Μοναστηριακὴν ὑμῶν Σχολὴν κ. Ἀνδρέας Βιτάλης εἰδήμων τῆς τε ἀραβικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης μὲ μηνιαῖον μισθόν 7 μὲν λίρας Ἀγγλίας ἐάν τρέφεται ἐξ ἰδίων του, 5 δὲ λίρας ἐάν τρέφεται ἐκ τῆς Μονῆς καὶ ἐκ τοῦ φαγητοῦ τῶν Πατέρων, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀπὸ χθὲς τὰ καθήκοντα του» [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 17 (10 Νοεμβρίου 1906)].

662. Στὸ ἄρθρο 2 τοῦ συμφωνητικοῦ μεταξύ τοῦ χριστιανοῦ δασκάλου Ἡλίας Νασσάρ καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Μονῆς ἱερομονάχου Νεοφύτου (μὲ ἡμερομηνία 14/27 Σεπτεμβρίου 1900) ἀναφέρεται ὅτι: «Ἡ διάρκεια τῆς διδασκαλίας τοῦ ρηθέντος διδασκάλου ὀρίζεται ἐπὶ ἕν ἔτος ἀρχόμενον ἀπὸ 15/28 Σ/βρίου 1900 καὶ λήγον εἰς τὰς 14/27 Σ/βρίου 1901». Βέβαια, ἂν καὶ ἡ μίσθωσις τοῦ δασκάλου γίνεται γιὰ ἕναν χρόνον, ὅμως τὸ ἄρθρο 3 τοῦ συμφωνητικοῦ

Τό διδακτικό προσωπικό τῆς Σχολῆς ἦταν ὡς ἐπί τό πλεῖστον λαϊκοί, οἱ ὅποιοι παρέδιδαν τά διάφορα μαθήματα. Δέν ἀπουσιάζουν ὅμως καί περιπτώσεις ὅπου ἐξα-σκοῦσαν διδασκαλικό λειτούργημα, εἴτε μόνιμα εἴτε ὡς «ἀναπληρωτές», καί μορφωμέ-νοι μοναχοί τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ. Αὐτό βέβαια συνέβαινε κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Συνά-ξεως τῶν ἐν Καῖρῳ πατέρων ἢ ὕστερα ἀπό ὑπόδειξη τοῦ ἀρχιεπισκόπου.⁶⁶⁴

Μιά ἄλλη σημαντική ἱστορική μαρτυρία, ὄχι μόνον γιά τά ἐκπαιδευτικά πράγμα-τα τῆς περιοχῆς καί τῆς ἐποχῆς, ἀλλά μέ εὐρύτερες ἐθνικές προεκτάσεις καί πληροφορί-ες γιά τόν ἑλληνισμό τῆς Ραϊθού καί τήν κοινωνική προσφορά τῆς Μονῆς, συναντᾶμε στήν ἐπιστολή πού ἀποστέλλει ὁ πρωτοσύγκελλος Ματθαῖος στίς 12 Ἰουνίου τοῦ 1907. Ἡ προσφορά τῆς Μονῆς ὅπως διαπιστώνουμε ἐξακτινώνοταν πρὸς ὅλους, ἀνεξάρτητα ἀπό φυλή καί θρησκευμα. Γράφει, λοιπόν, σέ προϊστάμενο τῆς κεντρικῆς Μονῆς: «Μαθηταί

διευκρινίζει ὅτι «αἱ δέ παύσεις ὀρίζονται ἓνα μῆνα ἀπὸ 15/28 Αὐγούστου ἕως 15/28 Σεπτεμβρίου», μέ τή δυνατότητα τοῦ Σιναιῖτου ἀντιπροσώπου καί τῶν Ἐφόρων νά αὐξήσουν τίς διακοπές κατὰ 15 ἡμέρες, δηλαδή ἀπὸ 1/14 Αὐγούστου μέχρι 15/28 Σεπτεμβρίου. [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερομηνία 14/27 Σ/βρίου 1900]. Στήν ἀνέκδοτη ἐπιστολή (μέ ἡμερομηνία 23 Ἰουνίου 1907) διαβάζουμε: «Σήμερον ἔκλεισα τήν ἐνταῦθα Μοναστηριακὴν Σχολήν...». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραϊθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 151 (23 Ἰουνίου 1907)].

663. Βλ. τήν ἐπιστολή πού ἔστειλε ὁ οἰκονόμος τοῦ Μετοχίου ἱερομόναχος Ἀριστόβουλος, τόν Αὐγουστο τοῦ 1901, πρὸς τήν ἱερά Σύναξη τῶν πατέρων τῆς κεντρικῆς Μονῆς: «...Μάθετε παρ' ἡμῖν αἱ αἰξετάσεις τῶν παιδῶν ἔγιναν κατὰ διαταγήν τοῦ οἰκονόμου Εὐγενίου. Ἐκαλέσαμεν τοὺς προκρῦτους τῆς πόλεως καί ἐθεώρισαν τοὺς παιδας καί ἦναι εἰς καλήν κατάστασιν. Ὁ διδάσκαλος, πολὴ τὰ ἐπιμελήτε σάς στέλωμεν καί τό πληροφοριτικόν τῶν προκρῦτων μέ σφραγίδας ἐσφραγισμένων εἰς ποίαν κατάστασι εὔρικαν τοὺς παιδας ἢ λίαν καλῶς, ἢ ἄριστα, δέν γνωρίζω διότι εἶναι εἰς ἀραβογαλικὴν διάλεκτον γραμμένῳ...». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραϊθῶ, 1898-1901, ἐπιστ. 257 (2 Αὐγούστου 1901)].

664. Μιά τέτοια περίπτωση «ἀναπληρωματικῆς διδασκαλίας» συναντᾶμε σέ ἐπιστολή τοῦ «Πρωτοσυγγέλλου Ματθαίου» μέ ἡμερομηνία 22 Σεπτεμβρίου 1906. Σημειώνει: «Ἀπὸ τῆς παρελθούσης Δευτέρας ἤρξατο λειτουργοῦσα ἡ ἐνταῦθα Μοναστηριακὴ ἡμῶν Σχολή (τῆς Ραϊθού), διδάσκων ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ δόκιμος Γρηγόριος εἰς τοὺς φοιτῶντας εἰς αὐτὴν χριστιανόπαιδας τήν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μέχρι τῆς ἐκ Καῖρου ἀφίξεως καί τοῦ ἑτέρου διδασκάλου τῆς Ἀραβικῆς, καί τοῦτο ἐγένετο τῆ προτάσει ἐμοῦ καί τῆ ἐγκρίσει τῶν ἐν Καῖρῳ Πατέρων, ὅπως μὴ δώσωμεν αἰτίαν κατηγορίας κατὰ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Μονῆς». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραϊθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 27 (22 Σεπτεμβρίου 1906)]. Ἀλλά καί σέ ἄλλη ἐπιστολή πού ἀποστέλλει ὁ οἰκονόμος τῆς Ραϊθού ἱερομόναχος Μελέτιος πρὸς τήν κεντρικὴ Μονή, μέ ἡμερομηνία 28 Ὀκτωβρίου 1908, καταγράφει τίς ἐξῆς πληροφορίες γιά τὴ Σχολή: «Ἀφίκετο διὰ τῆς συστάσεως τῆς Α(ὐτοῦ) Σ(εβασμιώτητος) ὁ κ. Χούρης ὀνομαζόμενος νῖός ἱερέως καταγόμενος ἐκ Λιβάνου ὅπως ἀναλάβῃ τὰ διδασκαλικά καθήκοντα εἰς τὸ ἡμέτερον Μοναστηριακόν Σχολεῖον καί παραδίδῃ ἀραβικά καί Ἀγγλικά μισθός αὐτοῦ εἶναι 6 λίρες ἀγγλίας καί ἡ τροφή ἐκ τῆς Μονῆς. Ἐπίσης συστῆν ἔν τῆ ἐπιστολῇ ἡ Α. Σεβασμιότης τόν ἐνταῦθα εὐρισκόμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Μονῆς τόν Μοναχόν Γεννάδιον ἵνα ἀναλάβῃ ἐν τῷ Σχολείῳ νά παραδίδῃ τὰ Ἑλληνικά». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1: Ραϊθῶ, 1861-1910, ἐπιστ. 87/2 (28 Ὀκτωβρίου 1908)].

εις τήν ένταῦθα Μοναστηριακὴν ἡμῶν Σχολὴν ἐνεγράφησαν ἀπὸ τὸν παρελθόντα Νοέμβριον 38, ἤτοι 12 χριστιανοὶ καὶ 26 ὀθωμανοί...». ⁶⁶⁵ Ἀλλὰ καὶ σὲ ὑστερόγραφο ἐπιστολῆς πρὸς τὴν κεντρικὴ Μονὴ τοῦ νέου οἰκονόμου ἱερομονάχου Μελετίου μὲ ἡμερομηνία 4 Ν/βρίου 1908 –τὴν ἐπόμενη χρονιά δηλαδή– γίνεται ἀναφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τὸ ἴδιο ἔτος κατὰ τὸ ὅποιο ἀναφέρονται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μὴ ὀρθόδοξων μαθητῶν. ⁶⁶⁶

Ἡ Μοναστηριακὴ Σχολὴ ἀρρένων τῆς Ραϊθῶ διέκοψε ὀριστικὰ τὴ λειτουργία της –σύμφωνα μὲ προφορικὰ μαρτυρίες– μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Νάσσερ τὸ 1952. Στὴ νέα κατάσταση ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἡ Σχολὴ ἀπαγορεύτηκε νὰ λειτουργεῖ, διότι ὅλα τὰ σχολικὰ βιβλία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐξυμνοῦσαν τὴ βασιλεία καὶ τὸν βασιλιὰ Φαρούκ. ⁶⁶⁷

Σχολὴ Θελέων - Παρθεναγωγεῖον

Οἱ ὑπάρχουσες μαρτυρίες καταδεικνύουν καὶ τὴν ὑπαρξὴ Παρθεναγωγείου ὑπὸ τὴν κηδεμονία τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, μὲ ἀδιευκρίνιστο ὅμως τὸ ἔτος ἴδρυσῆς του. Ἀπὸ τὴ μελέτη γραπτῶν ἀνέκδοτων πηγῶν μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ Παρθεναγωγείου τοποθετεῖται στίς δεκαετίες ἀπὸ 1910 μέχρι τὸ 1920. Γιά τὸ σχολικὸ ἔτος 1918-1919 τὴ διεύθυνση τοῦ ἐν Ραϊθῶ Παρθεναγωγείου ἔχει ἀναλάβει ἡ διδασκάλισσα Ἀσπασία Κυλικίδου. Ἀπὸ συμφωνητικὸ μετὰ τοῦ Σεβασμιοτάτου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου κ. Πορφυρίου Β' καὶ τῆς συγκεκριμένης διδασκαλίσης –τὸ ὅποιο ἔχει ὑπογραφεῖ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1918– ἀντλοῦμε πληροφορίες ὅτι ἡ ἀναφερθεῖσα δασκάλα ὑποχρεοῦται νὰ διδάσκει στὰ κορίτσια «ἡμερισίως ἕξ ὥρας τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν ἀναλόγῳ κλίμακι ὡσαύτως τὴν Οἰκιακὴν Οἰκονομίαν καὶ ἐργόχειρα». ⁶⁶⁸ Ἐκτὸς αὐτοῦ ἦταν ὑποχρεωμένη, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγγραφὴ τῶν μαθητριῶν, νὰ καταρτίζει τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἀνάλογα μὲ τίς πνευματικὰς δυνάμεις τοὺς «ὄπερ πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς

---

665. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραϊθῶ, 1906-1910, ἐπιστ. 152 (12 Ἰουνίου 1907).

666. Ἀναφέρεται, λοιπόν, ὅτι: «...Υ.Γ. ἡ ἔναρξις τῶν μαθημάτων ἐνταῦθα ἐν τῇ Μοναστηριακῇ Σχολῇ ἤρχισαν σήμερον μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν. Μαθηταὶ συνήχθησαν χριστιανόπαιδες 13 καὶ ἄραβες 21 τὸ ὅλον ἀριθμ. 34». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1: Ραϊθῶ, 1861-1910, ἐπιστ. 85 (4 Νοεμβρίου 1908)].

667. Τὴν περίοδο αὐτὴ περίπου, λόγω τῶν ἰδιόρρυθμων καταστάσεων πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ Νάσσερ, ἄρχισαν οἱ Ἕλληνες κάτοικοι νὰ σκέπτονται μεταναστευτικὴ φυγὴ πρὸς Αὐστραλία.

668. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. Συμφωνητικὸ μὲ ἡμερ. 3 Νοεμβρίου 1918.

ὀφείλει νά / δείξη εἰς τόν ἀντιπρόσωπον τῆς Μονῆς».669 Στό συγκεκριμένο συμφωνητικό ρυθμίζονται, ἐπιπλέον, ἡ μισθοδοσία (ὀρίζεται μηνιαίως εἰς τέσσαρας λίρας Αἰγύ / πτου), ἡ ὑποχρέωση τῆς Μονῆς γιά τήν παροχή «κατοικίας, τροφῆς, οἶα παρέ / χεται καί τοῖς Μοναχοῖς, ὑπηρεσίας καί πλυστικῶν», ἀλλά καί γιά τήν κάλυψη τῶν ὀδοιπορικῶν ἐξόδων τῆς. Τό σχολικό ἔτος ἀρχίζει ἀπό τά μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου καί λήγει στίς 30 Ἰουνίου «ὅποτε γίνονται καί αἱ ἐξετάσεις», ἐνῶ οἱ διακοπές διαρκοῦν δυόμιση μῆνες (ἀπό ἀρχές Ἰουλίου ἕως καί τῆς 14ης Σεπτεμβρίου).

Στό νέο συμφωνητικό γιά τό σχολικό ἔτος 1919-1920, ὅμως, πού ὑπογράφηκε μεταξὺ τῶν συμβαλλόμενων μερῶν –δηλαδή τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ καί τῆς ἴδιας διδασκάλισσας (Ἀσπασίας Κυλικίδου)– διαπιστώνουμε κάποιες ἐκπαιδευτικές ἀλλαγές. Γιά κάποιο λόγο, ὁ ὁποῖος δέ μνημονεύεται, οἱ ὥρες διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἔχουν μειωθεῖ ἀπό ἕξι ἡμερησίως (ὅπως προέβλεπε τό διδακτικό πρόγραμμα τοῦ σχολι-

---

669. Καταγράφουμε τό πλήρες κείμενο τοῦ συμφωνητικοῦ διότι παρέχει σπουδαῖες πληροφορίες γιά τόν τρόπο λειτουργίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος τήν ἐποχή ἐκείνη καί στόν συγκεκριμένο εὐαίσθητο αἰγυπτιακό χῶρο ὅπου ἄκμαζε ἡ ἐλληνική παροικία (τή μισθοδοσία, τίς διακοπές, τόν τόπο κατοικίας, ἀλλά καί τίς ὑποχρεώσεις τῆς Μονῆς ἐναντί τῆς δασκάλας): « Συμφωνητικόν / Μεταξύ τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιε / πισκόπου Ἁγίου Σιναίου Κυρίου Πορ / φυρίου καί τῆς Δεσποσύνης Ἀσπασίας / Κυλικίδου. Ἡ Δεσποσύνη Ἀσπασία Κυλικίδου ἀναλαμβάνει τήν διεύθυνσιν / τοῦ ἐν Ραιθῶ Παρθεναγωγείου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ὁρους Σινᾶ ἐπὶ / τῷ ὄρω, ὅπως διδάσκη ἡμερησίως ἕξ ὥρας τήν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν / ἀναλόγῳ κλίμακι ὡσαύτως τήν Οἰκιακὴν Οἰκονομίαν καί ἐργόχειρα. / Ὁ μισθός αὐτῆς ὀρίζεται μηνιαίως εἰς τέσσαρας λίρας Αἰγύ / πτου μετὰ παροχῆς αὐτῆ παρὰ τῆς Μονῆς κατοικίας, τροφῆς, οἶα παρέ / χεται καί τοῖς Μοναχοῖς, ὑπηρεσίας καί πλυστικῶν. / Τό σχολικόν ἔτος ἀρχεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνός Σεπτεμβρί / ου καί λήγει κατὰ τήν 30ὴν Ἰουνίου, ὅποτε γίνονται καί αἱ ἐξετά / σεις. / Αἱ διακοπαὶ διαρκοῦσιν ἐπὶ δύο καί ἡμισυν μῆνα, ἤγουν ἀπὸ / τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰουλίου μέχρι καί τῆς 14ης τοῦ Σεπτεμβρίου καθ' ἡμᾶς. / Ἡ Μονὴ ὑποχρεοῦται, ὅπως πληρῶνῃ αὐτῆ τούς μῆνας τῶν διακο / πῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ, ὃν δίδει καί κατὰ τούς λοιπούς μῆνας. / Ὡσαύτως ὑποχρεοῦται ἡ Μονή, ὅπως ἀποτίῃ αὐτῆ καί τά ὀδοιπορικά / ἔξοδα. / Κατὰ τὰς διακοπάς εἰν' ἐλευθέρα, ὅπως ἐκλέξῃ δι' ἑαυτὴν τόπον / διαμονῆς. Ὅταν δέ ταξιδεύῃ οἰκειοθελῶς οὐδόλως ὑποχρεοῦται ἡ Μονή / εἰς ἀπότισιν τῶν δαπανῶν αὐτῆς. / Ἡ διδασκάλισσα Ἀσπασία ὑποχρεοῦται, ὅπως ἀμέσως μετὰ τήν / ἐγγραφὴν τῶν μαθητριῶν καταρτίσῃ τό πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἀναλόγως τῶν δυνάμεων τῶν μαθητριῶν, ὅπερ πρό τῆς ἐφαρμογῆς ὀφείλει νά / δείξη εἰς τόν ἀντιπρόσωπον τῆς Μονῆς, ὀφείλει δέ νά περιορίζηται / μόνον εἰς τά σχολικά αὐτῆς καθήκοντα. / Ἐκάτερον μέρος ὀφείλει νά δηλώσῃ τήν ἀκύρωσιν τοῦ συμφωνη / τικοῦ τούτου δύο μῆνας πρό τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων. / Διό καί συνετάχθη τό παρόν συμφωνητικόν εἰς διπλοῦν καί / ὑπεγράφη ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐνδιαφερομένων. / Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ ἀριθ' (1918) Νοεμβρίου γ'. / + Ὁ Σιναίου Πορφύριος / Ἀσπασία Β. Κυλικίδου». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. Συμφωνητικό μέ ἡμερ. 3 Νοεμβρίου 1918].

κοῦ ἔτους 1918-1919) σέ μία ὥρα τήν ἡμέρα σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα διδασκαλίας τοῦ ἔτους 1919-1920.⁶⁷⁰

Από νέο συμβόλαιο πού ὑπογράφηκε μεταξύ τῆς διδασκαλίσσης Ἀγγελικῆς Βλασίου καί τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Πορφυρίου, μέ μάρτυρες τούς ἀρχιμανδριῆτες Νεόφυτο καί Προκόπιο, στίς 19 Νοεμβρίου 1926 ἀντλοῦμε ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τό Παρθεναγωγεῖο τῆς Ραϊθῶ τήν ἐποχή αὐτή. Ὅσον ἀφορᾷ στά μαθήματα πού θά δίδασκε ἡ εἰρημένη δασκάλα διαπιστώνουμε τήν ἀπουσία διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀφοῦ «ἐν τῷ ἐν Ραϊθῶ Παρθεναγωγεῖῳ τῆς Μονῆς» θά διδάσκονταν τά «ἐν τοῖς κυβερνητικοῖς σχολείοις διδασκόμενα Ἀραβικά καί Ἀγγλικά μαθήματα, ὡς καί χειροτεχνήματα συμφώνως πρὸς τό κυβερνητικόν πρόγραμμα καί τάς ὑποδείξεις τῶν ἐπιθεωρητῶν τακτικῶς καί ἀνελλιπῶς».⁶⁷¹ Αὐτό βέβαια δέν ἀποκλείει τή διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπό ἄλλη δασκάλα, τό ὄνομα τῆς ὁποίας παρασιωπεῖται.⁶⁷²

Τήν ἐπίβλεψη γιά τήν εὐρυθμῆ λειτουργία τοῦ Σχολείου θά ἔχει ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Μονῆς στό Μετόχι τῆς Ραϊθῶ.⁶⁷³ Ὁ μισθός τῆς διδασκαλίσσης καθοριζόταν σέ ἐπτὰ λίρες Αἰγύπτου, ἐνῶ τά ἔξοδα διατροφῆς ἀναλαμβάνει τό Σιναϊτικό Μετόχ, ἀπό τήν τράπεζα τῶν πατέρων καί θά ἦταν ἴδια μέ τή δίαιτα αὐτῶν. Τῆς παρέχεται ὁμως ἡ δυνατότητα –ἐφ’ ὅσον τό ἐπιθυμεῖ καί ἡ ἴδια– νά μεριμνᾷ ἀφ’ ἑαυτῆς γιά διατροφή. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ Μονή θά ἀναπροσαρμόσει τόν μισθό της σέ δέκα αἰγυπτιακές λίρες μηνιαίως.⁶⁷⁴

---

670. Τό πλήρες κείμενο τοῦ νέου Συμφωνητικοῦ εἶναι: «*Ἀνανεοῦται τό παρόν συμβόλαιον καί τίθεται ἐν ἰσχύει καί διά τό προσεχές σχολικόν ἔτος τό ἀρχόμενον ἀπό τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1919 καί λήγον τόν Ἰούνιον τοῦ 1920 ὑπό τό ἐξῆς πρόσθετον ἄρθρον: Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ θά πληρῶνῃ εἰς τήν διδασκάλισσα Ἀσπασίαν ἀπό τάς ἀρχάς τοῦ προσεχοῦς μηνός Σεπτεμβρίου μηνιαῖον μισθόν πέντε λίρας αἰγύπτου. Ἡ δέ διδασκάλισσα ὑποχρεοῦται νά διδάσκῃ εἰς τούς χριστιανόπαιδας μαθητάς τά Ἑλληνικά γράμματα μίαν ὥραν τήν ἡμέραν. Ραϊθῶ 30 Ἰουνίου 1919 / Οἱ Συμβαλλόμενοι / + Ὁ Σιναῖον Πορφύριος / Ἀσπασία Β. Κυλικίδου*». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερ. 30 Ἰουνίου 1919].

671. Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. συμβόλαιο μέ ἡμερ. 10 Νοεμβρίου 1926.

672. Ἡ δασκάλα Ἀγγελική Βλασίου προφανῶς ἦταν ξενικῆς καταγωγῆς νυμφευμένη μέ τόν Ἑλληνα Ἀλέξανδρο Βλασίου. Τοῦτο συμπεραίνεται τόσο ἀπό τήν ἀδυναμία της νά διδάξει τά Ἑλληνικά ὅσο καί ἀπό τήν ξενικῆ ὑπογραφή της στό συμφωνητικό: «*Angele A. Vlassious*». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. συμβόλαιο μέ ἡμερ. 10 Νοεμβρίου 1926].

673. Στό ἄρθρο 2 τοῦ συμβολαίου ἀναφέρεται ὅτι: «*Διά πᾶσαν ἀνάγκην τοῦ σχολείου ἢ ἀτομικῆν δέον ν’ ἀπευθύνεται (ἡ δασκάλα) μετά τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ πρὸς τόν ἐν Ραϊθῶ ἀντιπρόσωπον τῆς Μονῆς, ὅστις ἔχει καί τήν ἐπίβλεψιν τοῦ Σχολείου*». [Βλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. συμβόλαιο μέ ἡμερ. 10 Νοεμβρίου 1926].

674. Τό συμφωνητικό κατακλείεται μέ τόν ὄρο (Δ) ὅτι ἡ «*ἐάν ἡ εἰρημένη διδασκάλισσα πληροῖ τούς ἐπί τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ σχολείου ἀπαιτούμενους ὄρους, εἶναι δέ καί ἡ Μονή καθόλου*

Στό αρχείο της Μονῆς Σινᾶ ὑπάρχει ἀποθησαυρισμένο καί ἕνα ἀκόμη συμφωνητικό μεταξύ «τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίου Πορφυρίου Γ' καί τῆς δεσποσύνης Ἀσπασίας Κυλικίδου». Τό κείμενο τοῦ συμφωνητικοῦ, μέ ἡμερομηνία 4/18 Σεπτεμβρίου 1928, παρουσιάζει σχεδόν ἀπόλυτη ὁμοιότητα μέ ἐκεῖνο τοῦ Νοεμβρίου 1918, τό ὁποῖο εἶχε ὑπογραφεῖ μεταξύ τῆς ἰδίας διδασκαλίσσης καί τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πορφυρίου Β'. Σύμφωνα μέ τό συμφωνητικό ἐπανερχεται ἡ ἐξάωρη ἡμερήσια διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί διατηρεῖται ἡ διδασκαλία τῆς Οἰκιακῆς Οἰκονομίας καί τῶν ἐργοχειρῶν. Τό σχολικό ἔτος παραμένει τό ἴδιο, ἀπό τά μέσα (15), δηλαδή, τοῦ μηνός Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 30 Ἰουνίου, ὅποτε γίνονται καί οἱ ἐξετάσεις.

2.8 Ἡ ἐκπαιδευτική προσφορά τῆς ἱεράς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στήν περιοχή τῶν Σερρῶν.

Ἡ ἐκπαιδευτική προσφορά τῆς ἱεράς Μονῆς τοῦ Σινᾶ δέν περιορίστηκε μόνον στά γεωγραφικά ὄρια τῆς Σιναϊτικῆς χερσονήσου ἢ στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Μονή τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου μποροῦσε νά προσφέρει ὑπηρεσίες μοναδικῆς σπουδαιότητας καί σημασίας μέ τά κατά τόπους Μετόχιά της. Ἐκτός ἀπό τό μεγάλο φιλανθρωπικό ἔργο πού ἀσκοῦσε καί τήν προστασία πού παρεῖχε, χάρις στόν περίφημο «Ἀχτιναμέ», μεριμνοῦσε ἀκόμη καί γιά τή μόρφωση καί τήν παιδευτική ἀγωγή τῶν κατοίκων πού διέμεναν γύρω ἀπό αὐτά. Τά πολυπληθῆ Μετόχια πού διατηροῦσαν οἱ Σιναῖτες σχεδόν σέ κάθε ἔδρα νομοῦ⁶⁷⁵ προσπαθοῦσαν νά τά καταστήσουν κέντρα πνευματικῆς καί κοινωνικῆς προσφορᾶς.⁶⁷⁶ Δέν ἐπαναπαύονταν στήν οἰκονομική ἐκμετάλλευσή τους, ἀλλά

εὐχαριστημένη εἰς τήν καθόλου συμπεριφορᾶν αὐτῆς, θά διατηρηθῆ καί στό ἐπόμενο ἔτος, θά καταβληθῆ δέ καί αἱ τοῦ θέρους μισθοί αὐτῆς». [Βλ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, φάκελος χ. ἀρ., ἀνέκδ. συμβόλαιο μέ ἡμερ. 10 Νοεμβρίου 1926].

675. Τά Μετόχια αὐτά πολλές φορές δέν ἦταν «κανονικά», πλήρη, δηλαδή μέ ναό καί κατοικία γιά τόν Σιναῖτη οἰκονόμο. Ἀρκετά ἀπό αὐτά ἦταν ἀγροτεμάχια, τά ὁποῖα χρησίμευαν στόν ὑλικό ἀνεφοδιασμό τῆς κεντρικῆς Μονῆς μέ προϊόντα πρὸς συντήρηση τῶν ἐκεῖ διαβιούντων πατέρων.

676. Ἔτσι γίνεται γνωστή μιᾶ προσπάθεια – ἢ ὁποῖα τελικά δέν εὐδοθήκε – γιά ἴδρυση σχολείου στήν περιοχή τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Πάντων τῶν Πατρῶν μέ τή συμβολή δύο Σιναϊτῶν διδασκάλων στίς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰ. [Βλ. Ἀγαμέμνονα Τσελίκα, «Ἐγγραφα ἀπό τή μονή τῶν Ἁγίων Πάντων Πατρῶν ἀναφερόμενα στίς σχέσεις της μέ τή Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ (1755-1845)», *Πελοποννησιακά* 11 (1975), σ. 34, 55 καί 60 (ἔγγραφα 25 & 28)]. Βέβαια, εἶναι γνωστό

τά χρησιμοποιήσαν προκειμένου νά σταθοῦν μέ φιλόφρονη διάθεση καί ἐνεργό φροντίδα στο πλευρό τῶν ὑπόδουλων ραγιάδων.

Μιά τέτοια ἀπόδειξη εὐεργεσίας πνευματικῆς φύσης, πού ἀποσκοποῦσε στή μορφωτική καλλιέργεια καί τήν ἀνοδο τοῦ παιδευτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς τῶν Σερρών, ἦταν καί ἡ παραχώρηση-δωρεά τῶν Μετοχίων πού διέθετε ἡ Μονή στήν προαναφερθεῖσα περιοχή, καί πιά συγκεκριμένα στήν περιοχή τῆς κοινότητος τοῦ Σφολινού, ὅπου βρισκόταν τό πρῶτο Μετόχι, καί στήν περιοχή τῆς κοινότητος τοῦ Τσίντζου, ὅπου εἶχε τήν ἔδρα του τό δεύτερο.

Σύμφωνα μέ τό πρῶτο δωρητήριο ἔγγραφο⁶⁷⁷ τῆς 12ης Μαΐου 1892, πού ἀναφέρεται στό Μετόχι τῆς κοινότητος Σφολινού, ἡ Μονή, διά τοῦ ἀρχιεπισκόπου καί τῆς περι αὐτόν ἱεράς Συνάξεως,⁶⁷⁸ ἀνταποκρίνεται θετικά «ἐξ ὅλης ψυχῆς καί καρδίας» στήν παράκληση τῆς κοινότητος Σφολινού, ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε μέσῳ τοῦ μητροπολίτου Δράμας Γερμανοῦ,⁶⁷⁹ καί παραχώρησε τό Σιναϊτικό Μετόχι τό ὁποῖο ἀποτελοῦνταν ἀπό ἕνα σπίτι μέ δύο δωμάτια, δύο ὑπόγεια καί μία αὐλή. Τό δωρηθέν οἶκημα ἐκχωρήθηκε στήν κοινότητα μέ ἀποκλειστικό σκοπό, «ὑπό τόν ὄρον», νά στεγαστεῖ τό ΠαρθENAγωγEῖο τῆς κοινότητος.⁶⁸⁰

Στήν τελευταία παράγραφο τοῦ δωρητηρίου ἐγγράφου –ὅπως σημειώνει ὁ Σιναϊτης Δημήτριος, ὁ ὁποῖος μελέτησε τά ἔγγραφα– ἀναφέρεται «οἱ Σιναϊτες ἀφήνουν νά ἀποκαλυφθοῦν τά αἰσθήματα πού ἔτρεφαν πρὸς τόν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό καί τή σημασία πού ἔδιδαν στή μόρφωση καί πνευματική καλλιέργεια τῶν ραγιάδων, στοιχεῖα πού

ὅτι οἱ μοναχοί τῆς συγκεκριμένης Μονῆς τῶν Ἁγίων Πάντων Πατρῶν, ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα (μέ ἔγγραφο μέ ἡμερομηνία 15^{ην} Μαΐου τοῦ 1755), τήν εἶχαν θέσει ἐκουσίως ὑπό τήν προστασία τοῦ Σινᾶ, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνέλαβαν τή διαχείριση τῆς μεγάλης κτηματικῆς περιουσίας τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πού βρισκόταν στό Βελμάχι Πατρῶν [βλ. Ἀθανασίου Γ. Ἡλία, *Τά Μετόχια τοῦ Παναγίου Τάφου καί τῆς ἱεράς Μονῆς Σινᾶ στήν Ελλάδα* (1830-1888), ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2003, σ. 116].

677. Περί τῶν ἐγγράφων αὐτῶν βλ. τόν *Κώδικα Πρωτοκόλλων καί Ἀντιγράφων τῆς Μονῆς Σινᾶ*. βλ. ἐπίσης καί Δημητρίου Σιναϊτοῦ (μοναχοῦ), νῦν μητροπ. Ἀργυροκάστρου, *Προσφορά τῆς ἱεράς Μονῆς Σινᾶ στήν Ἐκπαιδευτική Δραστηριότητα τῆς Περιοχῆς τῶν Σερρών*, [Ἀνάπτυπο ἀπό τό περ. *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982), σ. 252-253].

678. Ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ τότε ἦταν ὁ Πορφύριος Α' (1885-1904) καί σύμβουλοι πατέρες –σύμφωνα μέ τό ἔγγραφο– οἱ Ἀμφιλόχιος (πρωτοσύγγελος) καί Εὐγένιος (οἰκονόμος).

679. Ἡ ἐπιθυμία ἐκφράστηκε ἀπό τόν μητροπολίτη Δράμας, διότι στή δικαιοδοσία του ὑπαγόταν τότε τό χωριό.

680. «... δωροῦμεθα τό ρηθέν ἡμέτερον Μετόχιον τῇ σεβαστῇ κοινότητι τοῦ χωρίου Σφολινού, ὑπό τόν ὄρον, ἵνα χρησιμεύσῃ τοῦτο ἐπισκευαζόμενον ὡς ΠαρθENAγωγEῖον αὐτῆς...». [βλ. Δημητρίου Σιναϊτοῦ (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱεράς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 252].

θά τούς βοηθοῦσαν, ἄν καί σκλαβωμένοι, νά ἀναπνέουν τόν ἀέρα τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας...». ⁶⁸¹

Καί ἡ ἀποκάλυψη αὐτή ἐκδηλώνεται μέ τή συγκεκριμενοποίηση καί τόν προσδιορισμό τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τῆς ἐνέργειας, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό «τὴν ἀνάπλασιν καί διαπαιδαγώγησιν τοῦ θήλεος φύλου, ἐξ οὗ ἡ μόρφωσις ἀληθῶν Χριστιανῶν καί ἐναρέτων πολιτῶν προσδοκᾶται». ⁶⁸²

Τό δεύτερο δωρητήριο ἔγγραφο⁶⁸³ ἔχει ἡμερομηνία ἀποστολῆς 15 Φεβρουαρίου 1895 καί ἀπευθύνεται πρὸς τὴν κοινότητα Τσίντζου,⁶⁸⁴ «...τῆς ὑπαγομένης ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἁγίου Σερρών...». ⁶⁸⁵ Ἡ κοινότητα τοῦ Τσίντζου –σύμφωνα μέ τό ἔγγραφο– διατηροῦσε κάποιο σχολεῖο γιά τίς μορφωτικές ἀνάγκες τῶν παιδιῶν της, ἀλλά τά ἔξοδα συντήρησης καί λειτουργίας ἦταν ὑπέρογκα καί δέν ἦταν δυνατὸ νά καλυφθοῦν ἀπό τόν προϋπολογισμό τῆς κοινότητας. Σέ αὐτὴ τὴ δύσκολη στιγμή καί ἐνώπιον τοῦ κινδύνου ὀριστικῆς παύσης λειτουργίας τοῦ σχολείου, ἀπευθύνονται πρὸς τό Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τό ὁποῖο διατηροῦσε ἀγροτική-κτηματικὴ περιουσία στὴν περιοχὴ,⁶⁸⁶ καί ζητοῦν τὴν οἰκονομικὴ συνδρομὴ του. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πορφύριος Α' καί ἡ περὶ αὐτόν Σύναξις, ἐκδηλώνοντας φιλοπρόοδα αἰσθήματα, ἀποφασίζουν νά δωρήσουν στὴν κοινότητα ὀλόκληρη τὴν κινητὴ καί ἀκίνητη περιουσία τῆς Μονῆς πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ. Μέ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ ἀπέδειξαν ἐμπράκτως τὴ σημασία πού ἔδινε τό Μοναστήρι στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν νέων, ἀφοῦ τά ρηθέντα κτήματα δωρήθηκαν «...πρὸς συντήρησιν τῆς Σχολῆς⁶⁸⁷ αὐτῆς ἀποκλειστικῶς...»⁶⁸⁸ καί μόνον.

---

681. Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 252.

682. Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 252.

683. Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 255.

684. Τό χωριὸ Τζίντζος σήμερα ὀνομάζεται Σιτοχώρι.

685. Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 255.

686. Ἡ περιουσία αὐτὴ δέν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητη. Αποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ ἔκταση γῆς 178,5 στρεμμάτων. [Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 255].

687. Τό εἶδος τοῦ σχολείου τό ὁποῖο ἀντιμετώπιζε πρόβλημα λειτουργικῆς ἐπιβίωσης δέν κατονομάζεται στό δωρητήριο ἔγγραφο. Απὸ διαφορετικὲς πηγές πληροφοροῦμαστε ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ στὴν πόλη τῶν Σερρών καί στὴ γύρω ἀπ' αὐτὴν περιοχὴ λειτουργοῦσαν σχολεῖα τά ὁποῖα βρισκόνταν –ἰδιαίτερα τά πρῶτα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας– ὑπὸ τὴν εὐθύνη μεμονομένων προσώπων. Τέτοια πρόσωπα συνήθως ἦταν μοναχοί, ἡγούμενοι μοναστηριῶν, ἱερεῖς. Ἀργότερα τὴ λειτουργικὴ εὐθύνη ἀναλαμβάνουν οἱ κατὰ τόπους μητροπολίτες μέ συνδρομὴ καί συνεργασία προεστών, κοινοτικῶν ἀρχῶν καί διαφόρων

Μία δεύτερη ανέκδοτη μαρτυρία περί ιδρύσεως σχολείου σέ Σιναϊτικό ἔδαφος, χωρίς νά ἀναφέρεται ἡ περιοχή, καταγράφεται σέ ἐπιστολή πού φυλάσσεται στό Σιναϊτικό ἀρχεῖο. Στήν ἐπιστολή μέ αὐξ. ἀρ. 169 καί μέ ἡμερομηνία 20 Μαρτίου 1871 ὁ συντάκτης τῆς Δανιήλογλου διεκτραγωδεῖ τή συμφορά πού βρῆκε τήν πόλη τους «ἔνεκα συμβάσης μεγάλης πυρκαϊᾶς».689 Τραγικό ἀποτέλεσμα τῆς συμφορᾶς αὐτῆς ἦταν καί ἡ ἀποτέφρωση τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου. Βλέποντας, λοιπόν, τή δυσκολία καί ἀπό τήν πλευρά τῆς Μονῆς, ἀλλά καί ἀπό τή μεριά τῶν κατοίκων γιά ἐπανίδρυση τοῦ Μετοχίου, ὁ Δανιήλογλου ζητάει ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Καλλίστρατο καί τήν περι αὐτόν ἱερά τῶν πατέρων Σύναξη τήν ἄδεια νά κατασκευάσουν «...σχολεῖον πρός χρῆσιν τῆς Νεολαίας ἡμῶν, ἣτις ἔμεινε ὑστερημένη ἐκπαιδευτικοῦ οἰκετηρίου...»690. Στήν ἴδια ἐπιστολή ὁ συντάκτης ἀναφέρει ὅτι ἔχουν τήν προφορική ἄδεια τῆς Μονῆς προκειμένου νά προχωρήσουν στήν ἐκποίηση τοῦ ἐδάφους ὅπου βρισκόταν τό Μετόχι καί νά προχωρήσουν στήν ἴδρυση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος, ἀλλά γιά λόγους νομιμότητος ζητᾶ καί τήν γραπτή ἄδεια τῆς Μονῆς. Ἐπιπλέον καταθέτει καί τή διάθεση τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς νά καταβάλουν στή Μονή καί τό ποσό τῶν 10.000 χιλιάδων γροσίων ὡς προσφορά εὐγνωμοσύνης.

2.9 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στό κεφάλαιο πού προηγήθηκε ἐκθέσαμε τήν ἐκπαιδευτική προσπάθεια τῆς Ἱερωῶς Μονῆς Σινᾶ ἔτσι, ὅπως αὐτή ἐκφράστηκε μέσα ἀπό τήν ἴδρυση διάφορων σχολικῶν μονάδων. Διαπιστώσαμε ὅτι ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ, τή χρονική αὐτή περίοδο, διαδραματίζει σπουδαῖο πνευματικό καί ἡγετικό ρόλο σέ πολλά ἐπίπεδα στήν ἐκπαιδευτική ζωή τόσο τῆς γεωγραφικῆς ἔκτασης στήν ὁποία εἶναι ἰδρυμένη, στήν Αἴγυπτο δηλαδή, ἀκόμη καί

συλλόγων. Σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῆς περιόδου αὐτῆς στήν πόλη τῶν Σερρών λειτουργοῦσαν: ἕνα ἑξατάξιο Γυμνάσιο μέ ἀρκετά πλούσια βιβλιοθήκη, ἕνα Παρθεναγωγεῖο ἐννέα τάξεων καί τρία Δημοτικά Σχολεῖα ἀρρένων καί θηλέων μέ Νηπιαγωγεῖα. Συνεπῶς, τό σχολεῖο τῆς Κοινότητος Τσίντζου –λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τίς ἱστορικές μαρτυρίες γιά τήν περιοχή– θά μπορούσαμε νά υποθέσουμε ὅτι ἀνήκε σέ αὐτή τήν τελευταία κατηγορία Δημοτικῶν Σχολείων. [Βλ. Πέτρου Πέννα, *Ἱστορία τῶν Σερρών*, Αθήναι 1966, σ. 363 κ.έξ.]

688. Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερωῶς Μονῆς Σινᾶ...*, ὁ.π., σ. 255.

689. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 169.

690. Πρβλ. *Ἀρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ*, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879, ἐπιστ. 169.

μέσα στο ἄγονο τῆς Πετραίας Ἀραβίας ὅσο καί πέρα ἀπό αὐτή. Παράλληλα δραστηριοποιεῖται προσφέροντας μοναδικῆς σημασίας ἐκπαιδευτικές ὑπηρεσίες τόσο στό ὑπόδουλο ἑλληνικό Γένος ὅσο καί στούς ἀπόδημους Ἑλληνες πού ζοῦν καί ἐργάζονται στόν εὐρύτερο γεωγραφικό χῶρο τῆς ἀφρικανικῆς καί ἀσιατικῆς ἠπείρου.

Ἡ ἐνεργός συμμετοχή καί ἡ δραστηριοποίησή τῆς Μονῆς στόν χῶρο τῆς παιδείας συνδέεται μέ τήν ἀνάγκη πού συναισθάνονται τόσο ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμός καί ἡ ἑλληνική παροικία τοῦ Καῖρου ὅσο καί οἱ Σιναῖτες πατέρες νά δημιουργήσουν τίς προϋποθέσεις ἐκεῖνες πού θά βοηθήσουν ὥστε καί ὁ καθυποταγμένος ἑλληνοχριστιανικός πολιτισμός νά ἐπιβιώσει καί νά διασωθεῖ, ἀλλά καί ὁ ἀπόδημος νά διατηρήσει τήν ὑποστατική αὐτονομία καί πορεία του. Δέν πρέπει νά διαλανθάνει τῆς προσοχῆς μας ὅτι ἡ μακραίωνη τουρκική ἢ καί ἐνετική κατοχή εἶχε δημιουργήσει κραδασμούς καί ἀμβλυνση συνειδήσεων, τόσο σέ θρησκευτικό ὅσο καί σέ πολιτιστικό καί πολιτισμικό ἐπίπεδο.

Σημαντικό εἶναι, ἐπίσης, νά ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μέριμνα τῆς Μονῆς γιά τήν παροχή παιδείας, διά τῶν ἀντιπροσώπων της, δέν ἀφοροῦσε ἀποκλειστικά στά παιδιά τῶν ἀπόδημων χριστιανῶν Ἑλλήνων. Ἀπευθυνόταν πρός ὅλους ὅσοι ἐπιθυμοῦσαν νά ἀποκτήσουν μόρφωση ἀνεξαρτήτως γένους, φύλλου καί θρησκευματος. Ἡ ἀπόφαση αὐτή ἦταν καινοτόμος καί ριζοσπαστικά προοδευτική, ἂν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψιν του τίς κοινωνικές ἀντιλήψεις περί μορφώσεως καί γυναικῶν στόν γεωγραφικό χῶρο στόν ὁποῖο πραγματώθηκε, ἀλλά καί τίς δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζαν καί οἱ ἴδιοι οἱ μοναχοὶ ὅσον ἀφορᾷ στή διαβίωσή τους σέ ἕναν ξένο καί ἰδιόμορφο τόπο.

Ἀξιόλογη ἦταν καί ἡ προσφορά τῶν Σιναῖτῶν ἀντιγραφῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντέγραφαν καί διακοσμοῦσαν ὄχι μονάχα θεολογικά ἔργα, ἀλλά καί ἔργα κλασικῶν συγγραφέων καί παράλληλα ζωγράφιζαν τίς εἰκόνες, οἱ ὁποῖες ἔχουν σημαντική θέση στήν ἐνίσχυση τῆς εὐλάβειας τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν. Ἀπό μοναχοῦς τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ ἔχουν γραφεῖ καί περισπούδαστα ἱστορικά ἔργα, πού διαφωτίζουν συγκεκριμένες ἱστορικές περιόδους καί ἀποτελοῦν σήμερα πηγές γιά τήν πληρέστερη γνώση καί τήν κατανόηση τῶν περιόδων αὐτῶν.

Τελειώνοντας, δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει καί ἡ ἔμμεση συμμετοχή τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στήν προαγωγή τῆς παιδείας μέ τήν ἀνιδιοτελῆ προσφορά κεκτημένων ἐδαφικῶν ἐκτάσεών της, προκειμένου νά ἀξιοποιηθοῦν γιά λόγους ἐκπαιδευτικούς. Τά

δύο περιστατικά πού καταγράφονται αποτελοῦν μέρος ἢ τήν ἀπαρχή πολλῶν ἄλλων πού διαφυλάττονται ἀνεξερεύνητα στό πλούσιο, μά ἀκόμη ἀκαταλογογράφητο, ἀρχεῖο της.

Μέ τίς προϋποθέσεις αὐτές ἡ ἱστορική Μονή Σινᾶ συνεχίζει τήν προσφορά της στήν παιδεία καί μέσα ἀπό τήν ἴδρυση, τή συντήρηση καί τή λειτουργία ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων.⁶⁹¹

---

691. Στή σύγχρονη ἐποχή, μέ πρωτοβουλία καί χρηματοδότηση τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας, ἰδρύονται καί λειτουργοῦν σχολεῖα στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου. Στά σχολεῖα αὐτά, βέβαια, διδάσκονται τά μαθήματα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Αξιοσημεῖωτο, ὅμως, εἶναι ὅτι καί στήν ἐποχή μας ὑπάρχουν πρόσωπα πού προσφέρουν τίς ἐκπαιδευτικές καί τίς μορφωτικές τους ἀρχές καί γνώσεις στά παιδιά τῆς ἐρήμου. Συγκεκριμένα, μοναχή πού ἀνήκει στή γυναικεία Σιναϊτική μοναχική ἀδελφότητα –δασκάλα στό ἐπάγγελμα– διδάσκει μαθήματα ἑλληνικῆς γλώσσας σέ βεδουϊνικο σχολεῖο στήν περιοχή τῆς Τάρφας, ἐνῶ ἄλλη μοναχή –φιλόλογος– διδάσκει τά Ἑλληνικά στά παιδιά τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς, καθῶς καί σέ ἄλλοδαπές μοναχές πού ἔχουν ἔρθει νά μονάσουν στό γυναικεῖο μοναστήρι στήν Ὁαση τῆς Φαράν. Στό Σχολεῖο τῆς Ἀμπετείου διδάσκονται τά ἑλληνικά μαθήματα σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα διδασκαλίας τοῦ ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Στό αὐτό τό Σχολεῖο εἶναι ἀποσπασμένοι καί διδάσκουν μαθήματα μοναχοί καί μοναχές τῆς Μονῆς.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΣΙΝΑΪΤΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

3.1.1 Τά Μαθηματάρια ως υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό

Στό κεφάλαιο αυτό της έργασίας μας θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση 16 Σιναϊτικῶν Μαθηματαρίων, τά ὅποια παραμένουν ἀνέκδοτα στήν πλούσια Σιναϊτική Βιβλιοθήκη. Μέ τόν ὄρο *Μαθηματάρια*⁶⁹² χαρακτηρίζονται τά χειρόγραφα ἐγχειρίδια στά ὅποια καταγράφονται καί διασώζονται μαθήματα, κείμενα δηλαδή, τόσο τῆς θύραθεν ὅσο καί τῆς χριστιανικῆς παιδείας, τά ὅποια διδάσκονταν στά διάφορα σχολεῖα τῆς τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδας καί συνάμα διδάχθηκαν καί οἱ Σιναΐτες μοναχοί –κυρίως– κατά τήν φοίτησή τους στίς διάφορες σχολές πού παιδαγωγήθηκαν.

Ἐχει ἤδη ὑποστηριχθεῖ ὅτι τά Μαθηματάρια τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ιδιαίτερα τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας,

«εἶναι πηγὴ πολύτιμη γιά τή μελέτη καί τήν ὀρθή ἐκτίμηση τῶν παιδευτικῶν μας πραγμάτων σέ μιὰ ἐποχὴ δυσχερῆ γιά τό Γένος, ἐπειδή ἐκπροσωποῦν τή σχολική πραγματικότητα. Ἐκτός ἀπό τά κείμενα περιέχουν σχόλια, χρονολογίες, σημειώσεις ἀναφερόμενες σέ πρόσωπα, τόπους καί γεγονότα. Τά στοιχεῖα αὐτά

---

692. Στήν ἀρχή ὁ ὄρος «Μαθηματάρια» ἀναφερόταν στά μουσικά χειρόγραφα κείμενα, στά ὅποια καταγράφονταν μαθήματα, συνήθως καλοφωνικά, ἀπαραίτητα γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν ὑποψήφιων πού θά διακονοῦσαν στό ψαλτήρι. [Βλ. Δημητρίου Κ. Μπαλαγιώργου – Φλώρας Ν. Κρητικῶ, *Τά χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς Σινᾶ*, τόμ. Α', Ἀθήνα 2008. Βλ. ἐπίσης: *Θεωρία καί Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Τά Γένη καί εἶδη τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς Μελοποιίας*, (Πρακτικά Β' Διεθνοῦς Μουσικολογικοῦ καί Ψαλτικοῦ Συνεδρίου), Ἀθήνα 2006]. Ὁ ὄρος, ὅμως, σταδιακά ἐπεκτάθηκε καί στά σχολικῆς χρήσεως χειρόγραφα, στά ὅποια καταγράφονταν κείμενα πού προορίζονταν γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν μαθητῶν καί μάλιστα τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. [Περισσότερα βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 4-5 & ιδιαίτερα ὑποσ. 5.]

συνδυάζονται κατά περίπτωση με ειδήσεις και από άλλες πηγές, βοηθούν δέ να συνθέσουμε την πραγματική εικόνα της παιδείας μας από άποψη της διδασκαλίας των κειμένων στη μέση βαθμίδα». ⁶⁹³

Είναι, πράγματι, αληθές ότι η μελέτη των Μαθηματαρίων διευκολύνει τη διαμόρφωση μιᾶς ὅσο τό δυνατόν καθαρότερης εικόνας των εκπαιδευτικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς, τήν ἀγωνιώδη προσπάθεια τῶν φορέων γιά ἀνάκαμψη τῆς μόρφωσης τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων, γιά τόν προγραμματισμό τῆς διδακτέας ὕλης, τό θεματολογικό περιεχόμενο τῶν διδασκομένων κειμένων, τίς διδακτικές μεθόδους ⁶⁹⁴ πού ἐφαρμόζονταν, ἀλλά καί γιά τήν ἐξελικτική πορεία τους, καθώς καί ἄλλα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα –ἀκόμη καί προσωπικά– ⁶⁹⁵, πού ἀφοροῦν στήν ἐκπαίδευση καί τή μορφωτική προσπάθεια τῆς συγκεκριμένης χρονικῆς περιόδου.

---

693. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία....*, ὁ.π., σ. 5.

694. α) *Ἡ Ψυχαγωγική μέθοδος ἢ Ψυχαγωγία*. Με βάση τή μέθοδο αὐτή ὁ μαθητής ἀντέγραφε ὁλόκληρο τό ὑπό διδασκαλίαν ἀρχαιοελληνικό κείμενο, ἀφήνοντας ἀνάμεσα στούς στίχους κενό. Στό κενό σημείωναν πάνω ἀπό τίς λέξεις τοῦ πρωτοτύπου 2 ἢ περισσότερες συνώνυμες κιονηδόν. Τό εἶδος αὐτό τῆς ψυχαγωγίας ὀνομαζόταν *διάστιχη ψυχαγωγία*. Πολλές φορές ὅμως οἱ συνώνυμες λέξεις σημειώνονταν δίπλα ἀκριβῶς ἀπό τήν πρωτότυπη λέξη (*καταλογάδην ψυχαγωγία*). β) *Μονολεκτική μέθοδος ἢ μονολεξία ἢ ὀλιγολεξία ἢ ἐξήγησις*. Οἱ μαθητές σημείωναν στά κενά διαστήματα μεταξύ τῶν γραμμῶν *μία μόνο συνώνυμη*, σέ ὕφος δημῶδες εἴτε καί σέ λογιότερο, γιά κάθε λέξη τοῦ πρωτοτύπου. Μορφές τῆς μονολεκτικῆς μεθόδου ἦταν ἡ *παράφρασις*, ἡ *μετάφρασις*, ἡ *κατά σύνταξιν ἐξήγησις* καί ἡ *ἐρμηνεία*. (Στό πλαίσιο τῆς ἐρμηνείας ὁ διδάσκαλος δέν ἀποσκοποῦσε στήν κατά λέξη μετάφραση ἀλλά στή νοηματική ἀπόδοση τοῦ κείμενου, δηλαδή στόν σχολιασμό τοῦ ιδεολογικοῦ περιεχόμενου του). Καί στίς δύο μεθόδους τά περιθώρια χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν καταγραφή σχολίων γραμματοσυντακτικῶν, ἀλλά καί μυθολογικῶν, ἱστορικῶν καί ἄλλων. Γενικά παρατηρεῖται εὐρύτερος καί πλουσιότερος ιδεολογικός σχολιασμός τῶν κειμένων στή μονολεκτική μέθοδο ἀπό ὅ,τι στήν ψυχαγωγική. Ἡ *Ψυχαγωγία* καί ἡ *Μονολεξία* ἐφαρμόζονταν στή μέση σχολική βαθμίδα (τῆς κυκλοπαιδείας), στό πλαίσιο τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς. Τό μάθημα τῆς Γραμματικῆς ἐπικεντρωνόταν στή διδακτική προσεγγίση τῶν ἀρχαιοελληνικῶν κειμένων κυρίως, ἀλλά καί στά λεγόμενα *φρονηματιστικά* μαθήματα, ὅπως ἡ *Ἱστορία* καί ἡ *Μυθολογία*, ἀκόμη καί στά πρακτικότερου χαρακτήρα, ὅπως ἡ *ἐπιστολογραφία*. γ) *Ἐρωταπόκρισις*. Σύμφωνα μέ αὐτή, τό ἀντικείμενο τῆς διδασκαλίας κατανεμόταν κατάλληλα ἀπό τόν διδάσκαλο σέ χωρία μέ νοηματική αὐτοτέλεια. Αὐτά τά χωρία ἀποτελοῦσαν τίς *ἀποκρίσεις*, δηλαδή τίς ἀπαντήσεις τοῦ μαθητῆ σέ ἕναν εἰδικά προκατασκευασμένο διάλογο μέ τόν διδάσκαλο. Τόν διάλογο αὐτόν κατασκεύαζε ὁ διδάσκαλος: μέ βάση τά χωρία-ἀποκρίσεις δημιουργοῦσε *πεύσεις* δηλαδή ἐρωτήσεις, στίς ὁποῖες ἀντιστοιχοῦσαν οἱ ἀποκρίσεις. Ἡ συγκεκριμένη μέθοδος ἐφαρμόστηκε κυρίως στή διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Ρητορικῆς. [Βλ σχετικά Β. Κ. Μπακούρου, *Οἱ φιλολογικές-διδακτικές μέθοδοι κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Οἱ θέσεις τῶν ἀριστοτελικῶν λογίων καί οἱ ἐνστάσεις τῶν διαφωτιστῶν*, ἐκδ. Πρόσωπον, Αθήνα 2008, σ. 25 κ. ἐξ. Πρβλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία....*, ὁ.π., σ. 293-351].

695. Τέτοια χαρακτηριστικά προσωπικά στοιχεῖα εἶναι ὁ γραφικός χαρακτήρας, κτητορικά καί ἀφιερωματικά σημειώματα, πού μᾶς ἀποκαλύπτουν τόν ἐκάστοτε κτήτορα ἢ μᾶς πληροφοροῦν γιά τόν διδάσκαλο πού παρέδωσε τό συγκεκριμένο μάθημα, σημειώσεις πού

Τά 16 ανέκδοτα Μαθηματάρια πού βρίσκονται αποθησαυρισμένα στη Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ ἀποτελοῦν συνεπῶς τό ὑποστηρικτικό ὑλικό τῆς παρούσης διατριβῆς. Πρέπει νά σημειωθεῖ στό σημεῖο αὐτό ὅτι τό σύνολο αὐτῶν τῶν 16 ανέκδοτων Σιναϊτικῶν κωδίκων–Μαθηματαρίων (τό περιεχόμενο τῶν ὁποίων στή συνέχεια θα παρουσιαστῆ) θά τό ὀνομάσουμε ὡς Β' Σιναϊτική Συλλογή. Ὡς Α' Σιναϊτική Συλλογή Μαθηματαρίων ἐκλαμβάνουμε τά Σιναϊτικά Μαθηματάρια πού περιλαμβάνει καί παρουσιάζει ἡ Νικολοπούλου στό προμνημονευθέν ἔργο της, τά ὁποῖα καί ἐντάσσονται στό σύνολο τῶν χιλίων περίπου ανέκδοτων Μαθηματαρίων πού παρουσιάζει καί ἐπεξεργάζεται στή συγκεκριμένη μελέτη.

3.1.2 Μορφές τοῦ ὑποστηρικτικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ

Κατά τή μελέτη τοῦ συγκεκριμένου ὑλικοῦ διαπιστώσαμε ὅτι μεταφέρονται, κατά περίπτωση, παραθέματα ἀπό τίς ἐπιστολές τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅπως γιά παράδειγμα: α) τοῦ Ἀριστοτέλη, β) τοῦ Πλουτάρχου, γ) τοῦ Ξενοφῶντος, δ) τοῦ Πρόκλου, ε) τοῦ Πλάτωνος, στ) τοῦ Δημοσθένη, ζ) τοῦ Ἰσοκράτη, η) τοῦ Λιβανίου, θ) τοῦ Θουκυδίδη. Ἐπιπλέον ὁμως καταγράφονται καί ἔργα ἢ ἀποσπάσματα κειμένων ἀπό ἔργα χριστιανῶν συγγραφέων ὅπως: α) τοῦ Συνέσιου, β) τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, γ) τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, δ) τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, ε) τοῦ Διονυσίου.

3.1.3 Χαρακτηριστικά τοῦ ὑποστηρικτικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ

Κατά τόν τύπο τῆς χειρόγραφης παράδοσης, ἡ ὁποία χρονολογικά προηγήθηκε τῆς μορφῆς στήν ὁποία ἔχουν παραδοθεῖ οἱ κώδικες πού ἀναλύονται στήν ἐργασία, παρατηρήσαμε στήν ἀριστερή καί δεξιᾶ πλευρά τοῦ περιγράμματος τῶν σελίδων τοῦ κώδικα σημειωματικές ἀναφορές ποικίλου εἴδους, σχόλια ἢ παρατηρήσεις. Αὐτές οἱ παρασελίδες προσθήκες καί συμπληρώσεις ἐπί τῆς ῶας (στό δεξιό ἢ στό ἀριστερό ἢ στό κάτω μέρος τῆς σελίδας) ἔχουν γίνῃ ἀπό τούς γραφεῖς τῶν κωδίκων καί ὄχι ἀπό μεταγενέστερα χέρια. Τούτη τήν ἄποψή μας τήν ἐνισχύει ὁ γραφικός χαρακτήρας μέ τόν ὁποῖο εἶναι ἀποτυπωμένες οἱ προσθήκες αὐτές καί ὁ ὁποῖος ταυτοποιεῖται μέ τόν γραφικό χαρακτήρα τοῦ κειμένου.

καθιστοῦν γνωστή τή μετακίνηση τῶν κατόχων τους σέ διάφορα σχολεῖα ἢ τόπους καί ἄλλες περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικές πληροφορίες.

Οί κώδικες, ως προς τήν εμφάνιση τοῦ περιεχομένου τους, παρουσιάζουν ποικλομορφία. Ειδικότερα, σέ κάποια τμήματά τους ἀκολουθεῖται ἡ τακτική τοῦ διπλοῦ διαστίχου. Τό διπλό διάστιχο χρησιμοποιεῖται διότι παρέχει τή δυνατότητα μελλοντικῆς προσθήκης σχολίων καί ἐξηγήσεων ἐπί τοῦ πρωτοτύπου κειμένου ἢ καί διορθώσεων. Βέβαια ὑπάρχουν καί περιπτώσεις κειμένων στούς κώδικες πού παρότι ἀκολουθοῦν τό διπλό διάστιχο καί τό κείμενο εἶναι ἔτοιμο νά δεχθεῖ ἐξηγητικά σχόλια ἢ ἐρμηνεῖς ἢ καί συμπληρώσεις γιά κάποιο λόγο αὐτά δέν ἔχουν ἐνταχθεῖ.

Οί γραφεῖς τῶν κωδίκων ἐκτός ἀπό τή διαφορετική χρήση τῶν τύπων γραμμάτων, που στηρίζονται στή χειρόγραφη παράδοση ἢ ὁποῖα προηγεῖται τῆς ἐποχῆς τους, φροντίζουν –σέ τμήματα τοῦ κειμένου στά ὁποῖα θεωροῦν ὅτι πρέπει νά δοθεῖ ιδιαίτερη ἔμφαση– νά προσθέτουν ποικίλες καλλιτεχνικές εἰκονογραφικές ἀποτυπώσεις ἢ ὀριζόντια ἐπίτιπλα κοσμήματα ἀπό ἐρυθρά ἢ μαύρη ἢ γαλάζια μελάνη ἢ καί, πολλές φορές, ἀπό συνδυασμό τῶν χρωμάτων αὐτῶν. Τά ἐπίτιπλα αὐτά καί οἱ εἰκονογραφήσεις χρησιμοποιοῦνται ὡς διαχωριστικά μεταξύ τῶν διαφόρων κεφαλαίων πού ἀναπτύσσονται στούς κώδικες. Τά μέτριας ἢ ἱκανῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας ἐπίτιπλα αὐτά κοσμήματα εἰκονίζουν

α) ἀνθικό διάκοσμο,⁶⁹⁶

β) ἐξεζητημένα γεωμετρικά σχέδια, ⁶⁹⁷

γ) ὀλόκληρες εἰκονογραφικές παραστάσεις.⁶⁹⁸

---

696. Βλ. Σινᾶ ὑπ' ἀριθμ. 2160, φ. 7r, 29r καί 263r.

697. Βλ. Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2182, φ. 1r ἐπίσης Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2160, φ. 42r, 68r, 127r, 87v, 143r καί 211r.

698. Γιά παράδειγμα ἀναφέρουμε τήν εἰκονογραφική παράσταση πού παρατηρήσαμε στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158. Στήν προμετωπίδα τοῦ φ. 122v ὑπάρχει σχέδιο χρωματιστό, ὅπου εἰκονίζεται ὁ Χριστός περιβεβλημένος μέ κόκκινη χλαμύδα νά στέκεται δίπλα στόν Σταυρό. Τό γύρω τοπίο τοῦ σχεδίου πλαισιώνεται ἀπό μικρούς λοφίσκους πεποικιλμένους ἀπό ἀραιή δενδρώδη καί θαμνώδη βλάστηση. Ἐπί τοῦ Σταυροῦ ὑπάρχει ἡ Πιλάτειος ἐπιγραφή I.N.B.I, ἐνῶ ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχουν τά πρωτογράμματα ΙΣ. ΧΣ. Ἐδῶ θά μπορούσαμε νά ἐντάξουμε καί τήν –ὄχι τόσο ἐπιτυχημένη– προσπάθεια πολλῶν γραφέων νά καλιτεχνίσουν πρωτογράμματα πρὶν ἀπό κάθε παράγραφο, ὅπως συναντᾶμε στούς Σινᾶ 2181 (φ. 106v, 109v), στόν Σινᾶ 2182 (φ. 1r, 42r, 68r, 85r-97r, 117v-125v), στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2160 (φ. 7r), ὅπου ὑπάρχει χρωματιστό πρωτόγραμμα (ω) ἀπό τόν συνδυασμό τῶν χρωμάτων κόκκινης καί γαλάζιας μελάνης καί τό ὁποῖο σχηματίζεται ἀπό τό σύμπλεγμα ἀνθέων ἢ καί στήν ἀρχή κάθε καινούργιου κεφαλαίου. Γιά περισσότερες καί λεπτομερέστερες ἀναφορές βλ. τήν παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν Μαθηματαρίων στή συνέχεια τῆς παρούσης ἐργασίας.

Σύμφωνα μέ τή μακραιώνη τακτική τῶν καλλιγράφων καί τῶν γραφέων, οἱ τελευταῖες προτάσεις ἤ καί λέξεις (δοξολογίας) κάθε ὀμιλίας ἤ κάποιου κειμένου σχηματίζουν διάφορα σχέδια, τίς περισσότερες φορές μέ ἐμφανῆ ἐπιτυχία.⁶⁹⁹

Ἀξιομνημόνευτη, τέλος, καθίσταται καί ἡ ποικιλομορφία τῶν ἐπιστολῶν πού περιλαμβάνονται στό Μαθηματάριον. Ἄν καί στήν πλειονότητά τους οἱ ἐπιστολές εἶναι σύντομες (δέν ὑπερβαίνουν δηλαδή τή μισή σελίδα), ἐντούτοις παρατηροῦνται καί ἐπιστολικά κείμενα ἐξαιρετικά σύντομα, τά ὁποῖα ὀμοιάζουν μέ ἐπιγράμματα. Δέν ἐλλείπουν ὅμως καί μακροσκελεῖς ἐπιστολές. Ἐδῶ, βέβαια, θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι καί οἱ πρωτότυπες ἐπιστολές τῶν συγγραφέων δέν εἶναι ἀρκετά μακροσκελεῖς καί ὀμοιάζουν μέ τίς καταγεγραμμένες στούς κώδικες ἐπιστολές. Μονάχα ἐλάχιστες διαφορές παρατηροῦνται, πού οἱ περισσότερες ἔγκεινται σέ παραλείψεις ἄρθρων, λέξεων ἤ καί προτάσεων, γεγονός πού ἐμπίπτει στό περιθώριο ἀντιγραφικοῦ λάθους. Ὅσα προαναφέρθηκαν μᾶς ἐπιτρέπουν νά σημειώσουμε ὅτι τά κείμενα αὐτά εἶναι περισσότερο προϊόν ἀντιγραφῆς παρά διδασκαλικῆς παράδοσης καί ἐπεξεργασίας.⁷⁰⁰

---

699. Τά σχήματα αὐτά παρίσταναν τόν Σταυρό καί ἄλλοτε πάλι παρουσιάζουν ἀκριβεῖς ἀναλογίες (ὅπως στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2160 καί στό φ. 106r, 125r). Μιά ἄλλη περίπτωση καταληκτικοῦ σχεδίου εἶναι καί αὐτό τό ὁποῖο σχηματίζει κύπελο, ἄλλοτε μέ βάση καί ἄλλοτε χωρίς. [Βλ. σχετικῶς Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2181, φ. 172r (κύπελο ἀνευ βάσεως) καί 173v (κύπελο μετά βάσεως). Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2160, φ. 123v καί 102, (κύπελο χωρίς βάση), φ. 42v καί 177v (κύπελο μετά βάσεως)]. Χαρακτηριστικά ἀναφέρουμε τά σχήματα πού συναντᾶμε στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2182 καί στό φ. 14r καί 217r. Ὑπάρχουν ὅμως καί περιπτώσεις πού κείμενα τῶν κωδίκων τελειώνουν σέ σχήμα ποτηρίου, ὅπως στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2181 (φ. 153v), τό ὁποῖο παραπέμπει στό Ποτήριον τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας. Καί, τέλος, μερικά κείμενα καταλήγουν σέ ἀκαθόριστα σχήματα, τά ὁποῖα ὀμοιάζουν μέ κούπα ἤ φλιτζάνι (ὅπως στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2160 καί στό φ. 68v, 237v καί 277v).

700. Σχετικῶς ἀναφέρουμε μερικά ἐνδεικτικά παραδείγματα: α) ἐπιστολές σύντομες: στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2182 (φ. 86r) καταγράφεται ἐπιστολή πού ἀναφέρεται στόν Μέγα Βασίλειο, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό 10 ½ σειρές, δέν ὑπερβαίνει δηλαδή τή μισή σελίδα. Στόν ἴδιο κώδικα (φ. 90r) περιέχονται δύο ἐπιστολές μέ ἕκταση μισῆς σελίδας (9 καί 9 ½ σειρῶν) πού ἀπευθύνονται πρὸς τόν Ἀμφιλόχιο. Στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 (φ. 33v) ὑπάρχει ἐπιστολή πρὸς τόν λαμπρότατον Ἰεράκα πού ἀποτελεῖται ἀπό 5 ½ σειρές. β) Ἐξαιρετικά σύντομες: στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2182 (φ. 86v) καταγράφεται ἐπιστολή πού ἀναφέρεται στόν Νικόβουλο, καί ἡ ὁποία δέν ξεπερνᾷ τή μισή σελίδα (ἀποτελεῖται ἀπό 5 ½ σειρές). Στόν ἴδιο κώδικα (φ. 86v-86r) ὑπάρχει καταχωρισμένη ἐπιστολή πρὸς τόν αὐτόν Νικόβουλο ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό 4 σειρές. γ) Μακροσκελεῖς. Στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2182 (φ. 92v), καταγράφεται ἐπιστολή πού ἀναφέρεται στόν Καισάρειο τόν ἀδελφό τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἡ ὁποία ξεπερνᾷ τίς 2 ½ σελίδες. Παρόμοια, στό φ. 93r- 94r εὐρίσκεται ἐπιστολή πρὸς τόν ὑπάρχο Σωφρόνιο πού καταλαμβάνει 2 σελίδες.

3.1.4 Προβλήματα κατά την καταγραφή του περιεχομένου των Μαθηματαρίων – Κωδίκων

Η μελέτη του περιεχομένου των συγκεκριμένων κωδίκων υπήρξε σε γενικές γραμμές δυσχερής. Οί δυσκολίες οφείλονταν είτε **στόν άσχημο γραφικό χαρακτήρα** των γραφένων, έξ αιτίας του οποίου παραποιοῦνταν τό πραγματικό περιεχόμενο τῆς ἀναγραφόμενης λέξης δυσκολεύοντας τήν ἀνάγνωσή της, είτε **στή φθορά τῆς μελάνης ἀπό τήν πολυκαιρία**. Σέ άλλες περιπτώσεις οί δυσκολίες οφείλονταν σε έξωγενεῖς παράγοντες, ὅπως ἡ παραποίηση τῆς ἐπικεφαλίδας του πρωτοτύπου κειμένου. Οί συγκεκριμένες δυσχέρειες ἀντιμετωπίστηκαν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους ἐπιτυχῶς μέ τήν προσφυγή στά πρωτότυπα ἔργα τῶν συγγραφέων. Ἐλάχιστα εἶναι τά κείμενα πού δέν κατέστη δυνατόν νά ταυτοποιηθοῦν καί τά ὅποια καταγράφονται κατά τήν παρουσίαση του περιεχομένου τῶν κωδίκων.

Άλλες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίσαμε ἐντοπίζονται:

1. στήν ἀνορθογραφία τῶν γραφένων,⁷⁰¹
2. στήν παρουσία δυσανάγνωστων λέξεων,⁷⁰²
3. στήν ποικιλία γραφικῶν χαρακτήρων,⁷⁰³

---

701. Τά περισσότερα κείμενα στήν πλειονότητά τους εἶναι ἀνορθόγραφα, γεγονός πού φρονοῦμε ὅτι φανερώνει ἀφ' ἑνός τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν μαθητῶν τῆ συγκεκριμένη χρονική περίοδο καί ἀφ' ἑτέρου τήν έξ ἀκοῆς-ἀπαγγελίας καταγραφή τῶν κειμένων. Ἡ δεῦτερη αὐτή περίπτωση δημιουργεῖ καί τό ἐπιπλέον πρόβλημα τῆς λανθασμένης καταγραφῆς λέξεων ἢ καί προτάσεων, μέ συνέπεια τῆ δύσκολη κατανόηση καί ἀποσαφήνιση τῶν λεγομένων. Γιά παράδειγμα στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 (καί ειδικότερα στά φ.19r-20v καί 20v-20r) ἀκολουθεῖ «σχόλειον εἰς τήν αὐτήν», δηλαδή στήν προηγηθεῖσα ἐπιστολή πρὸς τόν ἐπίσκοπο Λεόντιο. Στό φ. 20v-20r καταγράφεται ἡ πρὸς Κυρηνίῳ ἐπιστολή καί ἀκολουθεῖ, στά φ. 20r-20r, «σχόλειον εἰς τήν αὐτήν», στά φ 21r-21r καταγράφεται ἡ πρὸς Ἡρακλείδι ἐπισκόπῳ καί ἀμέσως ἀκολουθεῖ, στό φ. 21r-22v, «σχόλειον», στό φ. 23v-24v, διαβάζουμε ἀντονίῳ διακόνῳ.

702. Ἡ δυσκολία αὐτή οφείλεται στόν ἄσχημο γραφικό χαρακτήρα τῶν γραφένων πολλῶν κωδίκων. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις ὁ τρόπος γραφῆς εἶναι βεβιασμένος, συνεχῆς, πρόχειρος καί συντομογραφικός. Ἡ συγκεκριμένη δυσχέρεια σε πολλές περιπτώσεις ἀντιμετωπίστηκε διαβάζοντας τό περιεχόμενο τῆς παρατιθεμένης ἐπικεφαλίδας ἢ ἀποκωδικοποιῶντας τά συμπλέγματα καί τόν τρόπο γραφῆς τῶν γραμμάτων στά κυρίως κείμενα.

703. Τήν ποικιλία γραφικῶν χαρακτήρων συναντήσαμε σε ἀρκετούς κώδικες μέσα στό ἴδιο τό κείμενο, είτε στήν ἀρχή είτε στό μέσον είτε στήν ὀλοκλήρωση του ἐπιμέρους κεφαλαίου του κώδικα. Μέ βάση αὐτό τό χαρακτηριστικό μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι: α) ὁ κώδικας καταγράφεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους καί β) ὅτι ὁ κώδικας δέν ἔχει γραφτεῖ ἀπό ἕνα πρόσωπο καί ὅτι οί κτήτορες ἦταν παραπάνω ἀπό ἕνας. Βεβαίως γιά τήν ἀσφαλῆ ἐπιβεβαίωση τῶν ὑποθέσεών μας πιστεύουμε ὅτι θά πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ μιά χημική ἀνάλυση τῆς μελάνης ἢ ὅποια ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τῆ συγγραφή τῶν κειμένων. Ὑπάρχουν κώδικες οί ὅποιοι περιέχουν διαφορετικούς γραφικούς χαρακτήρες στό ἕνα καί τό αὐτό κείμενο. Ὁ διαφορετικός γραφικός χαρακτήρας οφείλεται: α) στή συμβολή

4. στην έσωτερική ἀρίθμηση τῶν ἐπιστολῶν,⁷⁰⁴
5. στην ὕπαρξη «ἐκπεσόντων» ἢ κομμένων φύλλων,⁷⁰⁵
6. στην ὕπαρξη περιπτώσεων ἀπότομης καταλήξεως τοῦ περιεχομένου,⁷⁰⁶
7. στην παρουσία ἀποξεσμένων λέξεων ἀλλά καί ὀλόκληρων προτάσεων ἢ καί διαγραφή προτάσεων καί λέξεων.⁷⁰⁷

περισσότερων τοῦ ἑνός συγγραφέων ἢ κτητόρων στην ἀποτύπωση τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα εἴτε β) στή φιλική σχέση τοῦ κτήτορα μέ κάποιον συμμαθητή του πού τοῦ ἐπέτρεπε νά συγγράφουν, ἐναλλακτικά, τά διδασκόμενα κείμενα. Ἄς μή διαλανθάνει τῆς προσοχῆς μας ὅτι τά κείμενα ὑπαγορεύονταν καί οἱ μαθητές ἔπρεπε νά τά καταγράψουν. Ἐάν οἱ ὑποθέσεις μας αὐτές εὐσταθοῦν μποροῦμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ κώδικες ἀποτελοῦν συγγραφικό προϊόν πολυπληθοῦς ἢ πολυπληθῶν ομάδων γραφέων μοναχῶν-μαθητῶν. Μιά τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση συναντήσαμε στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 καί συγκεκριμένα στά: α) φ. 109v-110r, στά ὅποια καταγράφεται ἡ παραμυθητική ἐπιστολή πρὸς τόν Γέσιο, παρατηροῦμε ὅτι ἀπό τή μέση τῆς ἐπιστολῆς ἀλλάζει ὁ γραφικός χαρακτήρας, β) φ. 113v-114r, φ. 121v-121r, φ. 148v-149r, φ. 150r-150r, φ. 152v-153v, φ. 183v-183r, φ. 184r-185r, φ. 193v-195r, ὅπου στίς ἐπιστολές πού καταγράφονται σέ αὐτά παρατηροῦμε ἐναλλαγές στόν γραφικό χαρακτήρα, γ) στά φ. 175r-176r, φ. 181v-181r παρατηρεῖται ἀλλαγὴ γραφικοῦ χαρακτήρα ἀπό τή μέση περίπου τῆς ἐπιστολῆς, δ) στό φ. 223v-224r ἡ ἐπιστολή ἀρχίζει μέ συγκεκριμένο γραφικό χαρακτήρα ὁ ὁποῖος ἀλλάζει πάλι ἀπό τή μέση τῆς ἐπιστολῆς μέχρι τό τέλος της καί ε) τέλος, στό φ. 229r-230r ἡ ἀρχή καί τό τέλος τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἔχουν τόν ἴδιο γραφικό χαρακτήρα, ἐνῶ ἡ μέση εἶναι γραμμμένη μέ διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα.

704. Ὁ γραφέας ἢ οἱ γραφεῖς τῶν κωδίκων δέν παρουσιάζουν ὁμοίομορφο τρόπο ἀρίθμησης. Ἄλλοτε χρησιμοποιοῦν, στόν ἴδιο κώδικα, γιά νά ἀριθμήσουν τίς διδασκόμενες ἐπιστολές ἢ ἐργασίες παράδοσης τούς ἀραβικούς ἀριθμούς, ἄλλοτε τά ἑλληνικά γράμματα· καί ὑπάρχουν καί περιπτώσεις πού γίνεται συνδυασμός τῶν δύο προαναφερθέντων τρόπων. Τό γεγονός αὐτό ἔχει ὡς συνέπεια νά ἐπικρατεῖ σύγχυση μεταξύ τῶν γραφέων καί ἔτσι νά παρατηρεῖται λάθος ἀρίθμηση στήν τελική καταγραφή τῶν διδασκόμενων κειμένων. Αὐτό ὁμως ἔχει ὡς συνέπεια ὁ μελετητής νά ἀδυνατεῖ νά βασιστεῖ στήν ὑπάρχουσα ἀρίθμηση προκειμένου νά καταγράψει τό σύνολο τῶν κειμένων τῶν κωδίκων. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ἀπό τόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 τήν ἐξῆς περίπτωση: στά φ. 145r-146v «πρὸς εὐσέβιον ἐπίσκοπον Σαμασοσάτων ἐν ἔξορίᾳ ὄντα ἐπιστ. κ'» παρουσιάζει λάθος ἀρίθμηση.
705. Ἐννοοῦνται τά φύλλα ἐκεῖνα τῶν κωδίκων τά ὅποια γιά διαφόρους λόγους ἔχουν ἀποκοπεῖ ἀπό ἀνθρώπινη παρέμβαση ἢ ἔχουν ἐκπέσει λόγω τῆς κακῆς στάχωσης ἢ καί ἀπό ἄλλη αἰτία. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ τῶν ἀπολλειπομένων φύλλων δημιουργεῖ πρόβλημα στή συνέχεια τῆς παρακολούθησης τῶν καταγεγραμμένων κειμένων. Ἀναφέρουμε μερικές τέτοιες περιπτώσεις ἐκπεσόντων φύλλων: Στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 καί στά φ. 122v-128v ἀρχίζει ἡ «ἐπιστολή πρὸς πολύλογον». Πρὶν ἀπό τήν ἐπιστολή ὑπάρχει ἀνεξάρτητο κείμενο μερικῶν σειρῶν. Στό σημεῖο αὐτό παρατηροῦμε ὅτι μεταξύ τῶν φ. 172v καί 173r ὑπάρχει κενό, διότι πιθανόν ἔχουν ἐκπέσει μερικά φύλλα. Τά ἐκπεσόντα ἢ κομμένα φύλλα δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἶναι πάντοτε γραμμμένα. Συναντήσαμε καί περιπτώσεις κομμένων φύλλων πού ἦταν ἄγραφα. Γιά παράδειγμα στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 τά φ. 209r καί 210v εἶναι ἄγραφα καί κομμένα κατὰ μήκος προφανῶς μέ αἰχμηρό ἀντικείμενο.
706. Χαρακτηριστικά ἀναφέρουμε τά ἐξῆς παραδείγματα: στόν Σινᾶ ὑπ. ἀριθμ. 2158 καί στό φ. 241v καταγράφεται ἐπιστολή πού ἀπευθύνεται πρὸς τόν Σταρατήγειο καί ἡ ὅποια καταλήγει ἀπότομα.

Στό σημείο αυτό θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι στήν ἀναλυτική παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν κωδίκων πού ἀκολουθεῖ ἢ ἀπό μέρος μας ἀντιγραφή δέν ἀκολουθεῖ πιστά τήν ὀρθογραφική ἀποτύπωση τοῦ πρωτοτύπου. Προχωρήσαμε σέ ὀρθογραφική διόρθωση καί σέ σωστή παράθεση τῶν τίτλων τῶν κειμένων, προκειμένου νά διευκολυνθεῖ ὁ μελετητής.

---

707. Σέ κάποιες ἀπό τίς περιπτώσεις τό ἀποξεσμένο ἢ καί διαγραμμένο τμήμα ἔχει ἐπαναγραφεῖ –στήν περίπτωση τῆς διαγραφῆς ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς διαγραφῆς–, ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις δέν ἔχει γίνει καμία προσθήκη, μέ ἀποτέλεσμα ἢ ἐμφανισιακή συνέχεια τοῦ κειμένου νά παρουσιάζει ἀνομοιομορφία –στήν περίπτωση τῆς ἀπόξεσης–, ὄχι ὅμως καί ἡ νοηματική συνέχεια.

3.2 Σινᾶ 2158

Κατάλ. Kamil 604, Κατάλ. Bayer 2158

αι. ΙΗ' (τέλη)-(ἀρχές) ΙΘ'⁷⁰⁸ χάρτης 23,5X16,5 / 19x11,8 φ. 248

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- Τὰ φ. 1-6, κατ' αρχὴν παράφυλλα, συναριθμήθηκαν ὡς φύλλα τοῦ κώδικος.
- 7r Ἐξήγησις ἐπιστολῶν διαφόρων, τοῦ διδασκάλου κυρίου Δανιήλου.
- 7r Ἐκ τῶν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἰωάννου τοῦ χρυσοστόμου ἐπιστολῶν ἐξήγησις / μαρκελλίνῳ
[Ἐκ τῶν τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐπιστολῶν ἐξήγησις / Μαρκελλίνῳ ἐπιστολή, 1]
- 8r Τῷ Συμμάχῳ πρεσβυτέρῳ: συμβουλευτικὴ παραμυθία [τικὴ ἐπιστολή, 2]
- 9r Ἀραβίῳ [ἐπιστολή] 3
- 10v Γιμέλλῳ, συγχαριτικὴ [Γιμέλλῳ, συγχαριτικὴ ἐπιστολή] 4
στό φ. 11r ἀκολουθεῖ σύντομο «σχόλειον» [σχόλιον]
- 11r Ἀνθεμίῳ [ἐπιστολή] 5
- 12r Ἐπισκόποις ἐλθοῦσιν ἀπὸ Δύσεως
[Ἐπισκόποις ἐλθοῦσι μετὰ τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐλθόντων ἐπισκόπων, ἐπιστολή]6
- 13r ἡσιδώρου τοῦ πηλουσιώτου / τιμοθέῳ ἀναγνώστη / συμβουλευτικὴ
[Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου, Τιμοθέῳ ἀναγνώστη συμβουλευτικὴ, ἐπιστολή, 1]
- 14v εὐσεβείῳ πρεσβυτέρῳ
[Εὐσεβίῳ πρεσβυτέρῳ, ἐπιστολή, 2]
- 14r ὠφελείῳ γραμματικῷ 3
[Ὠφελίῳ γραμματικῷ, ἐπιστολή] 3
- 15v διοφάντι ἄρχοντι 4

---

708. Χρονολογικὰ στοιχεῖα στὸν κώδικα δὲν ἀναφέρονται οὔτε ἐπίσης καταγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ γραφέως. Ἐλλείψει συγκεκριμένης βιβλιογραφικῆς ἢ ἄλλης κτητορικῆς μαρτυρίας, ἡ χρονολόγησις γίνεται μὲ βάση τὸ περιεχόμενο, τὸν τρόπο γραφῆς, τὴ μαρτυρία περὶ τοῦ εἰρηθέντος ἱερομονάχου στὸν κώδικα ὑπ. ἀριθμ. 2197Α καὶ, κυρίως, ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ ἢ ὅποια ὑπάρχει στὴν προμετωπίδα τοῦ φ. 7r, ἀπὸ τὴν ὅποια ἀρχίζει καὶ ἡ καταγραφή τῆς ὕλης τοῦ Μαθηματαρίου. Ἡ ἐπιγραφή, καταγεγραμμένη μὲ καλλιτεχνικὴ γραφή καὶ μὲ μαύρη μελάνη, ἀναφέρει «Ἐξήγησις ἐπιστολῶν διαφόρων, τοῦ διδασκάλου : κυροῦ Δανιήλου». Μὲ γνώμονα λοιπὸν αὐτὲς τίς μαρτυρίες, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ συγκεκριμένος κώδικας πρέπει νὰ ἔχει συνταχθεῖ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τίς ἀρχές 19ου αἰῶνα.

- Διοφάντη ἄρχοντι [ἐπιστολή] 4
- 15r τουῖβα στρατιώτη συμβουλευτική:-
[Τουῖβα στρατιώτη, συμβουλευτική, ἐπιστολή, 5]
- 15r μηνᾶ σχολαστικῶ:-
[Μηνᾶ σχολαστικῶ, ἐπιστολή, 6]
- 16v γελασίω δουκί
[Γελασίω δουκί, ἐπιστολή, 7]
- 16r Ἰωάννη μοναχῶ [ἐπιστολή, 8]
- 17v Ζωσίμω [ἐπιστολή, 9]
- 17v μαρτυρίω
[Μαρτυρίω, ἐπιστολή, 10]
- 17r Κυρηνίω ἡγεμόνι [ἐπιστολή, 11]. Ατελής.
- 17r Συμβουλευτική εἰς τούς ἀσκητάς τοῖς ἐν πηλουσίω μοναχοῖς
[Συμβουλευτική εἰς τούς ἀσκητάς τοῖς ἐν Πηλουσίω μοναχοῖς, ἐπιστολή, 12]
- 18v Τῶ βουλευτηρίω, ἐγκωμιαστική [ἐπιστολή, 13]
- 18r πέτρω ἀρχιμανδρίτη
[Πέτρω ἀρχιμανδρίτη, ἐπιστολή, 14]
- 19v θέωνι
[Θέωνι, ἐπιστολή, 15]
- 19v Γελασίω συμβουλευτική [ἐπιστολή, 16]
- 19r Μαρκιανῶ
[Μαρκιανῶ, ἐπιστολή, 17]
- 19r Λεοντίω Ἐπισκόπῳ / συμβουλευτική εἰς ὀρθ. ἄνον συναναστρεφόμενον μετά
αἰρετικῶν
[Λεοντίω ἐπισκόπῳ συμβουλευτική εἰς ὀρθόδοξον ἄνθρωπον
συναναστρεφόμενον μετά αἰρετικῶν, ἐπιστολή, 18]
Στα φ: 20v-20r «σχόλειον εἰς τήν αὐτήν» [ἐπιστολή]
- 20r, Κυρηνίω [ἐπιστολή, 19]
ἀκολουθεῖ στά φ: 20r-20r «σχόλ. εἰς τήν αὐτήν [ἐπιστολή].
- 20r ὠρίον διακόνῳ
[Ὠρίωνι διακόνῳ, ἐπιστολή, 20]

- 21v Παλλαδίω [ἐπιστολή, 21]
- 21r ἠρακλείδι ἐπισκόπῳ
[Ἡρακλείδῃ ἐπισκόπῳ, ἐπιστολή, 22]
Στά φ. 21r-22v ἀκολουθεῖ σχόλειον (sic) στήν προηγηθεῖσα ἐπιστολή
- 22v θεοδώρῳ σχολαστικῶ συμβουλευτική
[Θεοδώρῳ σχολαστικῶ συμβουλευτική, ἐπιστολή, 23] β'
- 22v φιλοξένῳ μαγίστρῳ συμβουλ:-
[Φιλοξένῳ μαγίστρῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 24]
- 22r θεοδώρῳ σχολαστικῶ
[Θεοδώρῳ σχολαστικῶ, ἐπιστολή, 25]
- 23v ζωσίμῳ πρεσβυτέρῳ συμβ:-
[Ζωσίμῳ πρεσβυτέρῳ, συμβουλευτική, ἐπιστολή, 26]
- 23v ἀντωνίῳ διακόνῳ
[Ἀντωνίῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 27]
Στό φ. 24v ἀκολουθεῖ ἀτελές σχόλειον (sic) στίς λέξεις «ἀργοῦντα» καί «θηραλοῦντα»
[σχόλιον στίς λέξεις ἀργοῦντα καί θυραλοῦντα]
- 24v ζωσυμῳ πρεσβυτέρῳ
[Ζωσίμῳ πρεσβυτέρῳ, ἐπιστολή, 28]
Στό φ. 24r ἀκολουθεῖ σχόλειο [σχόλιο]
- 24r κειλάμμωνι διακόνῳ ἱατρῳ
[Νειλάμμωνι διακόνῳ ἱατρῶ, ἐπιστολή, 29]
- 25v παύλῳ συμβ:-
[Παύλῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 30]
- 25r Ἀπολλωνίῳ ἐπισκόπῳ [ἐπιστολή, 31]
- 26v μάρωνι συμβ:-
[Μάρωνι, συμβουλευτική ἐπιστολή, 32]
Στό φ. 26r ἀκολουθεῖ σχόλειον (sic) τῆς λέξεως «ἐπικομάσοι»
[σχόλιο τῆς λέξεως ἐπικομπάζω]
- 26r ἀρσκουφίῳ ἀναγνώστη σύμβ:-
[Ἀρσενοφίῳ ἀναγνώστη, συμβουλευτική ἐπιστολή, 33]

- 27v θέωνι ἐπισκόπῳ σύμβ:-
[Θέωνι ἐπισκόπῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 34]
Στά φ. 27v-28v ἀκολουθεῖ σχόλειον (sic)
- 27r ἡσαΐα
[Ἡσαΐα ἐπιστολή, 34]
- 28v \θεοδοσίῳ ἐπισκόπῳ σύμβ:-
[Θεοδοσίῳ ἐπισκόπῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 35]
- 29v ἡσιδώρῳ διακόνῳ
[Ἰσιδώρῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 36]
- 29v ἀσκληπιῷ ἐπισκόπῳ
[Ἀσκληπιῷ ἐπισκόπῳ, ἐπιστολή, 37]. Ἡ ἐπιστολή ἀτελής.
- 30v εὐσταθίῳ πρεσβυτέρῳ σύμβ:-
[Εὐσταθίῳ πρεσβυτέρῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 38]
- 30v παμπριτίῳ διακόνῳ
[Παμπρεπίῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 39]
- 30r εὐλογίῳ ἀπάντησις εἰς τόν ἐγκωμιάζοντα
[Εὐλογίῳ ἀπάντησις εἰς τόν ἐγκωμιάζοντα, ἐπιστολή, 40]
- 31v Ἰσιδώρῳ διακόνῳ
[Ἰσιδώρῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 41]
- 31r εὐτονίῳ διακόνῳ
[Εὐτονίῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 42]
- 32v Μαρτιανῷ πρεσβυτέρῳ σύμβ:-
[Μαρτιανῷ πρεσβυτέρῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 43]
- 32r παύλῳ τριβούνῳ
[Παύλῳ τριβούνῳ, ἐπιστολή, 44]
- 33v παύλῳ πρεσβυτέρῳ
[Παύλῳ πρεσβυτέρῳ, ἐπιστολή, 45]
- 33v ἰέρακι λαμπροτάτῳ
[Ἰέρακι λαμπροτάτῳ, ἐπιστολή, 46]
- 33v ἐρμογένει ἐπισκόπῳ περὶ τῆς μαθήσεως
[Ἐρμογένει ἐπισκόπῳ, περὶ τῆς μαθήσεως, ἐπιστολή, 47]

- 33r Ἀρχοντίῳ πρεσβυτέρῳ [ἐπιστολή, 48]
- 33r λαμπετιῳ διακόνῳ
[Λαμπετίῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 49]
- 34v Διογένου πρεσβυτέρῳ
Διογένῃ πρεσβυτέρῳ, ἐπιστολή, 50]
- 34r β' προτεώτης τό παρασημείωμα
στό φ. 34r ἀκολουθεῖ κείμενον
- 35v εὐσταθείῳ διακόνῳ
[Εὐσταθείῳ διακόνῳ, ἐπιστολή, 52]
- 35r ζωσίμῳ πρεσβυτέρῳ, συμβου:- μετά εὐλογίου
[Ζωσίμῳ πρεσβυτέρῳ, συμβουλευτική ἐπιστολή, 53: Μετά Εὐλογίου
- 36r τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν βασιλείου τοῦ μεγάλου πρὸς / λιβάνιον
[Τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου πρὸς / Λιβάνιον, ἐπιστολή,
1]
- 37r λιβάνιος βασιλείῳ
[Λιβάνιος Βασιλείῳ ἐπιστολή, 2]
- 38r βασίλειος λιβανίῳ
[Βασίλειος Λιβανίῳ ἐπιστολή, 3]
- 40v λιβάνιος βασιλείῳ
[Λιβάνιος Βασιλείῳ, ἐπιστολή, 4]
- 41r λιβάνιος βασιλείῳ
[Λιβάνιος Βασιλείῳ, ἐπιστολή, 5]
- 42v Βασίλειος λιβανίῳ
[Βασίλειος Λιβανίῳ, ἐπιστολή, 6]
- 42r Βασίλειος λιβανίῳ
[Βασίλειος Λιβανίῳ, ἐπιστολή, 7]
- 43v λιβάνιος βασιλείῳ
[Λιβάνιος Βασιλείῳ, ἐπιστολή, 8]
- 43r βασίλειος λιβανίῳ
[Βασίλειος Λιβανίῳ, ἐπιστολή, 9]
- 44v λιβάνιος βασιλείῳ

- [Λιβάνιος Βασιλείω, ἐπιστολή, 10]
- 44v βασίλειος λιβανίω
[Βασίλειος Λιβανίω, ἐπιστολή, 11]
- 44r Ὀλυμπίω
[Ὀλυμπίω ἐπιστολή, 12]
- 44r Τῷ αὐτῷ [ἐπιστολή 13, τῷ Ὀλυμπίω]
- 45v ἀνεπίγραφος
[Ἀνεπίγραφος ἐπιστολή, 14]⁷⁰⁹
- 45v ἀνεπίγραφος
[Ἀνεπίγραφος, ἐπιστολή 15]
- 45v πρὸς μοναχόν ἐκπεσόντα
[Πρὸς μοναχόν ἐκπεσόντα, ἐπιστολή 16]
- 48r ἐκ τῶν τῆς φιλλάριδος τυράννου / Ἀκραγαντίνου ζευξίπῳ
[Ἐκ τῶν Φαλλάριδος τυράννου / Ἀκραγαντίνων Ζευξίπῳ, ἐπιστολή, 1]
- 49v Σαμέα [ἐπιστολή, 2]
- 49v κλιοστράτῳ
[Κλεοστράτῳ, ἐπιστολή, 3]
- 49r λακρίτῳ
[Λακρίτῳ, ἐπιστολή, 4]
- 50r ἠροδίκῳ
[Ἡροδίκῳ, ἐπιστολή, 5]
- 50r ἀμφινόῳ
[Ἀμφινόμῳ, ἐπιστολή, 6]
- 51v μεσηνίοις
[Μεσσηνίοις, ἐπιστολή, 7]
- 51r ἀντιμάχῳ
[Ἀντιμάχῳ, ἐπιστολή, 8]
- 51r ἱππολυτίωνι
[Ἱππολυτίωνι, ἐπιστολή, 9]
- 52v Ἀδειμάντῳ [ἐπιστολή, 10]

---

709. Διαπιστώνουμε προσπάθεια δημιουργίας καλλιτεχνικοῦ πρωτογράμματος.

- 52v έτεονίκω
[Έτεονίκω, έπιστολή, 11]
- 52r Δημαράτω [έπιστολή, 12]
- 53v ίέρωνι
[Ίέρωνι, έπιστολή, 13]. Ή έπιστολή άτελής
- 53v νεολαΐδα
[Νεολαΐδα, έπιστολή, 14]
- 53v άξιώχω
[Αξιόχω, έπιστολή, 15]
- 53r έκ τών του βρούτου στρατηγού / ρωμαίων βούτος περγαμηνοΐς
[Έκ τών του Βρούτου στρατηγού / Ρωμαίων / Βρούτος Περγαμηνοΐς, έπιστολή
1]
- 53r περγαμηνοΐ βρούτω
[Περγαμηνοΐ Βρούτω, έπιστολή 2]
- 54v βρούτος περγ:-
[Βρούτος Περγαμηνοΐς, έπιστολή 3]
- 54v περγ:- βρούτω
[Περγαμηνοΐ Βρούτω, έπιστολή 4]
- 54r βρ. περγ:-
[Βρούτος Περγαμηνοΐς, έπιστολή 5]
- 54r Περγ:- βρούτω
[Περγαμηνοΐ Βρούτω, έπιστολή 6]
- 55v βρούτος ροδίοις
[Βρούτος Ροδίοις, έπιστολή 7]
- 55r ροδιοι βρούτω
[Ροδιοι Βρούτω, έπιστολή 8]
- 55r βρούτος κώοις
[Βρούτος Κώοις, έπιστολή 9]
- 56v Κώοι βρώτω
[Κώοι Βρούτω, έπιστολή 10]
- 56r βρούτος παταρεύσιν

- [Βροῦτος Παταρεῦσιν, ἐπιστολή 11]
- 56v παταρ:- βρούτω
[Παταρεῖς Βροῦτω, ἐπιστολή 12]
- 57v βρούτου Καυνίους
[Βροῦτος Καυνίους, ἐπιστολή 13]
- 57v καύνιοι πρό ταῦτα
[Καύνιοι Βροῦτω, ἐπιστολή 14]
- 57r βροῦτος λυκίους
[Βροῦτος Λυκίους, ἐπιστολή 15]
- 58v λύκιοι πρός ταῦτα
[Λύκιοι Βρούτω, ἐπιστολή 16]
- 58v βροῦτος λυκίους
[Βροῦτος Λυκίους, ἐπιστολή 17]
- 58r λύκιοι πρός ταῦτα
[Λύκιοι Βρούτω, ἐπιστολή 18]
- 58r βροῦτος σμυρναῖους:-
[Βροῦτος Σμυρναῖους, ἐπιστολή 19]
- 59v Σμυρναῖοι πρός ταῦτα
[Σμυρναῖοι Βρούτω, ἐπιστολή 20]
- 59r βροῦτος μιλησίους
[Βροῦτος Μιλησίους, ἐπιστολή 21]
- 60v μηλίσιοι πρός ταῦτα
[Μιλήσιοι Βρούτω, ἐπιστολή 22]
- 60v Βροῦτος Βεθυνοῖς
[Βροῦτος Βιθυνοῖς, ἐπιστολή 23]
- 60v βιθύνιοι πρός ταῦτα
[Βιθυνοῖ Βρούτω, ἐπιστολή 24]
- 60r ἐκ τῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ / τοῦ παραβάτου / Ἰουλιανός λιβανίω
[Ἐκ τῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου / Ἰουλιανός Λιβανίω, ἐπιστολή 1]
- 60r Ἰουλ:- Μαξίμω φίφω
[Ἰουλιανός Μαξίμω φιλοσόφω, ἐπιστολή 2]

- 61v Τῶ αὐτῶ
[Ἰουλιανός Μαξιμίω φιλοσόφῳ, ἐπιστολή 3]
- 62v εὐγενείῳ φιφῳ
[Ἰουλιανός Ἐλπιδίῳ φιλοσόφῳ, ἐπιστολή 4]
- 63v εὐστοχίῳ
[Ἰουλιανός Εὐστοχίῳ, ἐπιστολή 5]
- 63r Νόμος περὶ τῶν Ἰατρῶν
[Ἰουλιανοῦ νόμος περὶ τῶν ἰατρῶν, ἐπιστολή 6]
- 64v Ἀλεξανδρεῦσι διάταγμα
[Ἰουλιανός Ἀλεξανδρεῦσι, ἐπιστολή 7]
- 64r Γρηγ:- ἡγεμόνι
[Γρηγορίῳ, ἀπὸ τίς νόθεσ ἐπιστολές τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐπιστολή 6]
- 64r Λουκιανῶ σοφιστῆ
[Ἰουλιανός Λουκιανῶ σοφιστῆ, ἀπὸ τίς νόθεσ ἐπιστολές τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐπιστολή 7]
- 64r Δοσιθέῳ
[Ἰουλιανός Δοσιθέῳ, ἀμφιλεγόμενη ἐπιστολή, ἐπιστολή 8]
- 65v ἐκ τῶν τοῦ ἀριστοτέλους / ἀλεξάνδρῳ
[Ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους / Ἀλεξάνδρῳ, ἐπιστολή 1]
- 66v φιλίππῳ
[Φιλίππῳ, ἐπιστολή 2]
- 67v φίλιππος ἀριστοτέλει εὖ πράττειν
[Φίλιππος Ἀριστοτέλει εὖ πράττειν, ἐπιστολή 3]
- 67v ἀλέξανδρος ἀριστοτέλει εὖ πράττειν
[Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλει εὖ πράττειν, ἐπιστολή 4]
- 67r ἀριστοτέλης ἀλεξάνδρῳ εὖ πράττειν
[Ἀριστοτέλης βασιλεῖ Ἀλεξάνδρῳ εὖ πράττειν, ἐπιστολή 5]
- 67r ἐκ τῶν τοῦ διογένους καὶ κράτητος / αντιπάτρῳ
[Ἐκ τῶν τοῦ Διογένους καὶ Κράτητος / Ἀντιπάτρῳ, ἐπιστολή 1]
- 68v Κράτητι [ἐπιστολή 2]
- 69v Κράτητι [ἐπιστολή 3]

- 69r Ἀπολλήξειδι
[Ἀπολήξειδι, ἐπιστολή 4]
- 69r ἀλεξάνδρω
[Ἀλεξάνδρω, ἐπιστολή 5]
- 70v Κράτης τοῖς ἐτέροις
[Κράτης τοῖς ἐταίροις, ἐπιστολή 6]
- 70v Ἐρμαῖσκω
[Ἐρμαῖσκω (ἀπό τοῦ Κράτητος), ἐπιστολή 7]
- 70r Τοῖς ἐτέροις
[Κράτης τοῖς ἐταίροις, ἐπιστολή 8]
- 70r Τοῖς αὐτοῖς
[Κράτης τοῖς ἐταίροις, ἐπιστολή 9]
- 71v Διογένη
[Διογένει, ἐπιστολή 10]
- 71r μυασοῖ
[Μνασοῖ, ἐπιστολή 11]
- 71r ὠριγένει.
[Ὠρίωνι ἐπιστολή 12]
- 72v ἐκ τῶν τοῦ ἀλκίφρονος, φιλοστράτου, καί ἀριστενάτου / Κέφαλος, ποντίω
[Ἐκ τῶν τοῦ Ἀλκίφρονος, Φιλοστράτου καί Ἀριστενάτου / Κέφαλος Ποντίω, ἐπιστολή 1]
- 73v ἀθηναῖος σκοπέλω
[Θυνναῖος Σκοπέλω, ἐπιστολή 2]
- 73r ἀλίκτυπος, ἐγκύμονι
[Ἀλίκτυπος Ἐγκύμονι, ἐπιστολή 3]
- 74v ἀμνίων φιλομάχω
[Ἀμνίων Φιλομόσχω, ἐπιστολή 4]
- 74v εὖστολος ἐλατίωνι
[Εὐπέταλος Ἐλατίωνι, ἐπιστολή 5]
- 74r Φιλόστρατος ἕως κτίτω
[Φιλόστρατος Ἐπικτήτω, ἐπιστολή 6]

- 75v φιλίμονι
[Φιλήμονι, ἐπιστολή 7]
- 75v ἐκ τῶν τοῦ θεοφιλάκτου σχολαστικοῦ τοῦ σιμοκάτου: κριτίας πλουτίνῳ
[Ἐκ τῶν τοῦ Θεοφυλάκτου σχολαστικοῦ τοῦ Σιμοκάτου: Κριτίας Πλωτίνῳ,
ἐπιστολή 1]
- 75r διόρκων μόσχονι
[Δόρκων Μόσχονι, ἐπιστολή 2]
- 75r θεανῶ εὐρυδίκη
[Θεανῶ Εὐρυδίκη, ἐπιστολή 3]
- 76v εὐαγόρας ἀντιπάτρῳ
[Εὐαγόρας Ἀντιπάτρῳ, ἐπιστολή 4]
- 76r Αἴγειρος πλατάνῳ
[Αἴγειρος Πλατάνῳ, ἐπιστολή 5]
- 77v διογένης σιτίωνι
[Διογένης Σωτίωνι, ἐπιστολή 6]
- 77r ἐρατῶ τερψιθέα
[Ἐρατῶ Τερψιθέα, ἐπιστολή 7]
- 78v Σωσίπατρος τερπάνδρῳ
[Σωσίπατρος Τερπάνδρῳ, ἐπιστολή 8]
- 79v Δάφνων μύρονι
[Δάφνων Μύρονι, ἐπιστολή 9]
- 79v ἐρμαγόρας σωσιπάτρῳ
[Ἐρμαγόρας Σωσιπάτρῳ, ἐπιστολή 10]
- 80r Ἀρίστων νικία
[Ἀρίστων Νικία, ἐπιστολή 11]
- 81v ἀταλάντη κορίνη
[Ἀταλάντη Κορίνη, ἐπιστολή 12]
- 81r γοργίας ἀριστήδει
[Γοργίας Ἀριστείδη, ἐπιστολή 13]
- 82v λύφον πεδηάδι
[Λόφον Πεδιάδι, ἐπιστολή 14]

- 82r διογένης
[Διογένης Χρύση, ἐπιστολή 15]
- 83v Ἀντισθένης περικλεῖ
[Ἀντισθένης Περικλεῖ, ἐπιστολή 16]
- 83r σωσίπατρος ἀξιόχῳ
[Σωσίπατρος Ἀξιόχῳ, ἐπιστολή 17]
- 84r ἠρακλήδης ἀντισθένει
[Ἡρακλείδης Ἀντισθένει, ἐπιστολή 18]
- 85v λαχάνων πηγάνωνι
[Λαχάνων Πηγάνωνι, ἐπιστολή 19]
- 85r ἠφιστίων θάλητι
[Ἡφαιστίων Θάλητι, ἐπιστολή 20]
- 86v πόας ἀμπελίνῳ
[Πόας Ἀμπελίῳ, ἐπιστολή 21]
- 86r Γαλατεία θέτιδι
[Γαλάτεια Θέτιδι, ἐπιστολή 22]
- 87v θεμιστοκλεῖς χρυσίπῳ
[Θεμιστοκλῆς Χρυσίπῳ, ἐπιστολή 23]
- 88v ἀριπίδης κίμο
[Εὐρυβιάδης Κίμωνι, ἐπιστολή 24]
- 88r Σωκράτης Πλάτωνι [ἐπιστολή 25]
- 88r Μαράθων πηγάνωνι
[Μαράθων Πηγάνωνι, ἐπιστολή 26]
- 89v Διογένης ἀριστάρχῳ
[Διογένης Ἀριστάρχῳ, ἐπιστολή 27]
- 90v λεονίδη περιάνδρῳ
[Λεωνίδης Περιάνδρῳ, ἐπιστολή 28]
- 90r Καλάμων πείρωνι
[Καλάμων Σπείρωνι, ἐπιστολή 29]
- 90r σωκράτης κέωνι
[Σωκράτης Κλέωνι, ἐπιστολή 30]

- 91r Μήδεια ἰάσωνι
[Μήδεια Ἰάσωνι, ἐπιστολή 31]
- 92v παρμενίδης χρυσοσθένει
[Παρμενίδης Χρυσοσθένει, ἐπιστολή 32]
- 92v κυπίας κοριανῶ
[Κηπίας Κοριάννω, ἐπιστολή 33]
- 92r Σύστρατος λυσιστράτω
[Σώστρατος Λυσιστράτω, ἐπιστολή 34]
- 93r τεττίγων πορφυρίωνι
[Τεττίγων Πορφυρίωνι, ἐπιστολή 35]
- 94v Σωκράτου μελανιππίδη
[Σωκράτης Μελανιππίδη, ἐπιστολή 36]
- 94r ἐρετοσθένης ἐσχύνη
[Ἐρατοσθένης Αἰσχίνη, ἐπιστολή 37]
- 95v πλάτων ἀξιόχω
[Πλάτων Ἀξιόχω, ἐπιστολή 38]
- 95r πρόκλος ξανθίππω
[Πρόκλος Ξανθίππω, ἐπιστολή 39]⁷¹⁰
- 96v Ἰσοκράτης διονυσίω
[Ἰσοκράτης Διονυσίω, ἐπιστολή 40]. Στο τέλος τοῦ φ. 96ν δύο παράγραφοι με τόν τίτλο «κείμενον».
- 97v σωκράτου ἀλκιβιάδι
[Σωκράτης Ἀλκιβιάδη, ἐπιστολή 41]
- 98v ἄνθινος ἀμπελίνω
[Ἄνθινος Ἀμπελίνω, ἐπιστολή 42]
- 98v ἐκ τῶν τοῦ αἰλιανοῦ καί /// τοῦ σοφιστοῦ βαίτων ἀνθε/μίωνι
[Ἐκ τῶν τοῦ Κλαυδίου Αἰλιανοῦ καί /// τοῦ σοφιστοῦ, Βαίτων Ἀνθεμίωνι, ἐπιστολή 1]
- 98r κελλιπίδι κονίμω
[Καλλιππίδης Κνήμωνι, ἐπιστολή 2]

---

710. Τή συγκεκριμένη ἐπιστολή δέν τήν ἐντοπίσαμε στά ἔργα τοῦ Σιμοκάτου.

- 99r φεδίας σθένωνι
[Φαιδρίας Σθένωνι, ἐπιστολή 3]
- 99r Αἰνείας κάσω
[Αἰνείας Κάσσω, ἐπιστολή 1]⁷¹¹
- 100v οὐλπία
[Οὐλπία, ἐπιστολή 2]
- 101v σεραπίωνι
[Σαραπίωνι, ἐπιστολή 3]
- 101r ἐπιφανίω σοφιστῆ
[Ἐπιφανίω σοφιστῆ, ἐπιστολή 4]
- 102v Διοδόρω σχολαστικῶ, [ἐπιστολή 5, στό 102v ἀκολουθεῖ παράγραφος μέ τήν ἔνδειξη «κείμενον»]
- 102r Ἐ τῶν τοῦ προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ / νηφαλίω
[Ἐκ τῶν τοῦ Προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ / Νηφαλίω, ἐπιστολή 1]
- 102r φιλίππω ἀδελφῶ
[Φιλίππω ἀδελφῶ, ἐπιστολή 2]
- 103v γερμανοῦ
[Γερμανῶ, ἐπιστολή 3]
- 103r φιλίππω
[Φιλίππω ἀδελφῶ, ἐπιστολή 4]
- 104v Ἰωάννη [ἐπιστολή 5]
- 104r ἰλασίω
[Ἰλασίω, ἐπιστολή 6]
- 105v στεφάνω
[Στεφάνω, ἐπιστολή, 7]
- 106v θωμᾶ
[Θωμᾶ, ἐπιστολή 8]
- 106v στεφάνω
[Στεφάνω, ἐπιστολή 9]. Δύο γραφεῖς

---

711. Τά κείμενα προέρχονται ἀπό τίς ἐπιστολές καί γενικά τά ἔργα τοῦ σοφιστοῦ καί ρήτορος Αἰνείου.

- 107v παγκρατίω
[Παγκρατίω, ἐπιστολή 10]
- 107r νηφαλίω
[Νηφαλίω, ἐπιστολή 11]
- 108v Ἰουλίω
[Σωσιανῶ καί Ἰουλίω, ἐπιστολή 12]
- 109v Γεσίω παραμυθητική
[Γεσίω ἰατροσοφιστῆ, παραμυθητική ἐπιστολή 13]. Δύο γραφεῖς
- 110r παγκρατίω
[Παγκρατίω, ἐπιστολή 14]. Δύο γραφεῖς
- 111v ἠλία ἐπισκόπω
[Ἠλία ἐπισκόπω, ἐπιστολή 15]
- 112r κλιδονίω
[Κληδονίω, ἐπιστολή 16]
- 113v Γεσσίω, [ἐπιστολή 17]. Δύο γραφεῖς
- 114r μουσαίω
[Μουσαίω, ἐπιστολή 18]
- 115v Μεγέθιος Προκοπίω / ἐγκωμιαστική καί εἰς τῆ ζωῆ
[Μεγέθιος Προκοπίω, ἐπιστολή 19]
- 116v νεστωρίω
[Νεστορίω, ἐπιστολή 20]
- 116r ζαχαρία
[Ζαχαρία ἀδελφῶ, ἐπιστολή 21]
- 117v νιφαλίω
[Νηφαλίω, ἐπιστολή 22]
- 117r ἐκ τῶν τοῦ διονυσίου σοφιστοῦ ἀντιοχίω. στεφάνω
[Ἐκ τῶν τοῦ Διονυσίου σοφιστοῦ / Ἀντιοχέα. Στεφάνω, ἐπιστολή 1]
- 117r εὐσεβίω
[Εὐσεβίω, ἐπιστολή 2]
- 117r τῶ τά ξίδια πέμψαντι
[Τῶ τά ὀξίδια πέμψαντι, ἐπιστολή 3]

- 118v Ἰλασίω
[Ἰλαρίω, ἐπιστολή 4, στό φ. 118r ἀκολουθεῖ ἔνδειξη «κείμενον» 3ων σειρῶν]
- 118r ῥωμύλω
[Ῥωμύλω, ἐπιστολή 5]
- 118r εὐτοκίω
[Εὐτοκίω, ἐπιστολή 6]
- 119v ἀραβιανῶ
[Ἀραβιανῶ, ἐπιστολή 7 στό φ. 119v, ἀκολουθεῖ ἡ ἔνδειξη «κείμενον»]
- 119v Ἀνθεμίω [ἐπιστολή 7]
- 119v φιλοξένω
[Φιλοξένω, ἐπιστολή 8]
- 119r εὐσταθίω
[Εὐσταθίω, ἐπιστολή 9]
- 119r ἰωάννη
[Ἰωάννη, ἐπιστολή 10]
- 120v ἔλισσαῖω
[Ἐλισσαίω, ἐπιστολή 11]
- 120v Πλακιδιανῶ [ἐπιστολή 12]
- 120v Ἰερίω [ἐπιστολή 13]
- 120r ἠσυχίω
[Ἦσυχίω, ἐπιστολή 14]
- 120r σεργίω
[Σεργίω, ἐπιστολή 15]
- 120r λεονίδη
[Λεωνίδα, ἐπιστολή 16]
- 121v μοτερνίω
[Ματέρνω, ἐπιστολή 17]
- 121v Ἰωάννη, [ἐπιστολή 18]
- 121v ἀβραμίου ἐπισκόπω
[Ἀβραμίου ἐπισκόπω, ἐπιστολή 19]. Δύο γραφεῖς
- 121r εὐσεβίω

- [Εὐσεβίῳ, ἐπιστολή 20]
- 122v ῥούφῳ σχολαστικῶ
[Ῥούφῳ σχολαστικῶ, ἐπιστολή 21]
- 122v ἀνεπίγραφη ἐπιστολή
[Ἐπιστολή πρὸς πολύλογον. Inc.: ὦ λογιώτατε πολύλογε καὶ καστρινέ πολῖτα...
Des.: ...πολλῶν ἀγαθῶν, ...ἐπικοινωνήσαμε]. Ακολουθῶς, ὀκτώ ἄτιτλες ἐπιστολές, οἱ ὅποῖες ἀπευθύνονται σὲ διάφορα πρόσωπα πού προέρχονται ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας.
- 128v εἰς τὸν μέγαλον βασίλειον ἐπιστολή θ'
[Εἰς τὸν Μέγα Βασίλειον, ἐπιστολές θ', ι', ια']
- 130r Τῶ ἀμφιλοχίῳ
[Τῶ Ἀμφιλοχίῳ, ἐπιστολές ιβ', ιγ']. Ἐπιστολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
- 131v βοσπορίῳ Κολονίας
[Βοσπορίῳ ἐπισκόπῳ, ἐπιστολές ιδ', ιστ']
- 132v Τῶ ἰδίῳ ἀδελφῶ
[Γρηγορίῳ ἀδελφῶ, ἐπιστολή ιε']
- 133v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή
[Γρηγορίῳ ἀδελφῶ]
- 134r σωφρονίῳ ὑπάρχῳ
[Σωφρονίῳ Μαγίστρῳ, ἐπιστολή ιζ']
- 136v πρὸς τὸν ἅγιον βασίλειον ἐπιστο. ιη'
[Πρὸς τὸν Ἄγιον Βασίλειον, ἐπιστολή ιη']
- 136v πρὸς εὐσέβιον ἐπίσκοπον καισαρίας ἐπιστ. ιθ'
[Πρὸς Εὐσέβιον ἐπίσκοπον Καισαρείας, ἐπιστολή ιθ']
- 137r τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ ἐπιστ. κ'
[Βασιλείῳ]. Ἐπιστολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
- 138r ἐπιστολή κα' [ἄτιτλη]
[Inc.: Ἐγὼ ὑπάρχω τυγχάνω, ἀρχιερεὺς οἰκονόμος...]
[Des.: ...καθὼς σᾶς φανεῖ εὐλογον καὶ ἡμεῖς θέλομεν τραβιχθῆ ἔφησυχάση συσταλθῆ].
- 140v Τοῖς ἐπισκόποις ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἑαυτοῦ πατρὸς / ἐπιστολή κβ'

- [Τοῖς Ἐπισκόποις]. Επιστολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.
- 140r Τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ ἐπιστολή [ἐπιστολές κγ', κδ', κε', κστ']
[Βασιλείῳ]. Επιστολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
- 145r πρὸς εὐσέβιον ἐπίσκοπον Σαμοσατέων ἐν ἐξορία ὄντα ἐπιστ. Κ'
[Εὐσεβίῳ ἐν ἐξορία ὄντι]
- 146v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή κ'
[Εὐσεβίῳ ἐν ἐξορία ὄντι]
- 147v τῷ αὐτῷ ἐπιστ. λ'
[Εὐσεβίῳ ἐν ἐξορία ὄντι]. Δύο γραφεῖς
- 148v τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ
[Τῷ Μεγάλῳ Βασιλείῳ]. Δύο γραφεῖς
- 150v τῷ αὐτῷ βασιλείῳ [Βασιλείῳ]
- 150v τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 150r Καστορίῳ
[Κάστορι]. Δύο γραφεῖς
- 150r τῷ αὐτῷ Καστορίῳ [Κάστορι]
- 151v γρηγορίῳ παραμυθητικὴ
[Γρηγορίῳ]
- 152v κληδονίῳ [Κληδονίῳ]
- 152v τῷ αὐτῷ [Κληδονίῳ]
- 152v τῷ αὐτῷ [Κληδονίῳ]
- 152r εὐλαλίῳ [Εὐλαλίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 153v τῷ αὐτῷ [Εὐλαλίῳ]
- 153v τῷ αὐτῷ [Εὐλαλίῳ]
- 153v λεοντίῳ [Λεοντίῳ]
- 153r ἐπιφανείῳ [Ἐπιφανίῳ]
- 153r καισαρίῳ [Καισαρίῳ]
Το φ. 154v ἄγραφο
- 154r τῷ αὐτῷ (sic)
- 156v γρηγορίῳ νύσσιν [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 156v τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]

- 156r τῷ αὐτῷ Γρηγορίῳ Νύσσης
- 156r τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 157r συμπλικία τῆ αἰρετικῆ [Σιμπλικία]. Ἐπιστολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
- 160v εὐδοξίῳ ῥήτορι ἐπιστολή λθ' [Εὐδοξίῳ]
- 160r φιλαγρίῳ [Φιλαγρίῳ]
- 161v τῷ αὐτῷ [Φιλαγρίῳ]
- 161r τῷ γρηγορίῳ νύσσης [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 162r τῷ αὐτῷ Γρηγορίῳ ἐπ[πιστολή]. [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 164v γρηγορίῳ ἄρχοντι [Γρηγορίῳ ἄρχοντι]
- 165v ἐκηβολίῳ [Ἐκηβολίῳ]
- 166v τῷ ἀφρικανῷ ἐπι[στολή]. [Ἀφρικανῷ]
- 166r ἀστερίῳ ἐπιστολή [Ἀστερίῳ]
- 167v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή μη' [Ἀστερίῳ]
- 168v ὀλυμπίῳ ἐπιστολή μθ' [Ὀλυμπίῳ]
- 170r τῷ αὐτῷ ἐπιστολή ν' [Ὀλυμπίῳ]
- 171r Νεκταρίῳ
- 172v τῷ αὐτῷ Νεκταρίῳ
- 172r ἐλλαδίῳ [Ἐλλαδίῳ]
- 173v τῷ αὐτῷ ἐλλαδίῳ ἐπιστολή [Ἐλλαδίῳ]
- 173r Προκοπίῳ. Δύο γραφεῖς
- 173r τῷ αὐτῷ [Προκοπίῳ]
- 174r Ἀμφιλοχίῳ. Δύο γραφεῖς
- 175v τῷ αὐτῷ [Ἀμφιλοχίῳ]
- 175r τῷ αὐτῷ [Ἀμφιλοχίῳ]
- 176r τῷ αὐτῷ [Ἀμφιλοχίῳ]
- 177v ὀλυμπίῳ [Ὀλυμπίῳ]
- 177r Ἰουλιανῷ
- 178v τῷ αὐτῷ Ἰουλιανῷ
- 178r τῷ αὐτῷ [Ἰουλιανῷ]
- 179v Εὐσεβίῳ ἐπισκόπῳ καισαρείας [Εὐσεβίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 179r τῷ αὐτῷ [Εὐσεβίῳ]

- 179r εὐσεβίῳ [Εὐσεβίῳ]
- 180r Ὀλυμπίῳ [Ὀλυμπίῳ]
- 181v τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]
- 181v τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]
- 181r τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 182v τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]
- 183v τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]
- 183r τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 184r τῷ αὐτῷ [Ὀλυμπίῳ]
- 185r τῇ ἀδελφότητι τῇ κατὰ Σαναβαδάνην
[τῇ ἀδελφότητι τῇ κατὰ Σανναβοδάην, ἐπιστολή ἄτιτλη πού συμπεριλαμβάνεται
στήν ἐπιστολή «Μακεδονίῳ»]
- 186v οὐεριανῷ [Ἄγνωστη ἐπιστολή]
- 186r γεωργίῳ δικανικῇ [Γεωργίῳ]
- 187v Νεμεσίῳ
- 187v τῷ αὐτῷ [Νεμεσίῳ]
- 188r τῷ αὐτῷ [Νεμεσίῳ]
- 188r Πέτρῳ [Πέτρῳ]
- 189v τιμοθέῳ [Τιμοθέῳ]
- 189v σταγειριῳ [Σταγειριῳ]
- 190v Τιμοθέῳ
- 191v τῷ αὐτῷ [Τιμοθέῳ]
- 191r τῷ αὐτῷ [Τιμοθέῳ]
- 192v ὑπατίῳ [Ἵπατίῳ]
- 192r Διοκλεῖ
- 193v Κανδιανῷ [Κανδιδιανῷ]
- 195r λολλιανῷ [Λολλιανῷ]
- 196r οὐμεντιανῷ [Οὐαλεντιανῷ]
- 197r Πρὸς τοὺς πολιτευομένους
- 198v θεοτέκνῳ [Θεοτέκνῳ]
- 198r ἀδαμαντίῳ [Ἀδαμαντίῳ]

- 199r θέκλη [Θέκλη]
- 200v τῆ αὐτῆ [Θέκλη]
- 201r τῆ αὐτῆ [Θέκλη]
- 202r λιβανίω [Λιβανίω σοφιστῆ]
- 202r εὐσεβίω ἐπισκόπῳ [Εὐσεβίω]
- 203v γρηγορίῳ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 204r τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 204r γλυκαιρίῳ [Γλυκερίῳ]
- 205v πρὸς τὸν νικόβουλον [Νικοβούλω]
- 205r τῷ αὐτῷ [Νικοβούλω]
- 207r Νεκταρίῳ κωνσταντινουπόλεως [Νεκταρίῳ]
- 211r προκοπίῳ ἐπιστολὴ νε' [Προκοπίῳ]⁷¹²
- 212v τῷ αὐτῷ ἐπιστολὴ νς [Προκοπίῳ]
- 211r τῷ αὐτῷ [Προκοπίῳ]
- 213v τῷ αὐτῷ [Προκοπίῳ]
- 213r τῷ αὐτῷ ἐπιστολὴ ξ' [Προκοπίῳ]
- 214v εὐστολίῳ σοφιστῆ ἐπιστολὴ ξα' [Εὐστοχίῳ]
- 216v τῷ αὐτῷ εὐστοχίῳ ἐπιστολὴ ξβ' [Εὐστοχίῳ]
- 216r εὐδοξίῳ ῥήτορι ἐπιστολὴ ξγ' [Εὐδοξίῳ]
- 218v Ἀωνύμῳ [Θεοδώρῳ]
- 218v τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 218v τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 218r Λεοντίῳ
- 218r Κελευσίῳ
- 218r Γρηγορ. νύσσι [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 218r λιβανίω σοφιστῆ [Λιβανίω σοφιστῆ]
- 219v ἀνεπίγραφη. Δύο γραφεῖς
- [Inc.: Τινὰ τό ὅποιον, καθὼς λέγουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοί...]
- [Des.: ...ὅτι εἶναι ἀλήθεια πραγματικὴ]

712. Τό φύλλο ξεκινάει μέ μία παράγραφο 7 σειρῶν, προφανῶς συνέχεια κάποιας ἄλλης ἐπιστολῆς πού ἔχει ἐκπέσει.

- 219r τῷ φιλαργίῳ ἐπιστολή ξδ' [Φιλαργίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 221v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή ξε' [Φιλαργίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 222v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή ξζ' [Φιλαργίῳ]
- 222r τῷ αὐτῷ ξζ' [Φιλαργίῳ]
- 223r τῷ αὐτῷ [Φιλαργίῳ]
- 223r τῷ αὐτῷ ἐπιστολή [Φιλαργίῳ]
- 224v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή ζη' [Φιλαργίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 224r προστουμιανῶ περὶ εἰρήνης [Προστουμιανῶ]
- 225r Σατουρνίῳ περὶ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης [Σατορνίνῳ]. Δύο γραφεῖς
- 226r ἀμαζονίῳ ἐπιστολή ζ' [Ἀμαζονίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 226r Βελουσίῳ ἐπιστολή οδ' [Κελευσίῳ]
- 227v τῷ αὐτῷ [Κελευσίῳ]
- 227v Ὀλυμπίῳ [Ὀλυμπίῳ]
- 227r τῷ αὐτῷ Ὀλυμπίῳ [Ὀλυμπίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 228v τῷ αὐτῷ ἐπιστολή [Ὀλυμπίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 229v νεμεσίῳ ἐπιστολή [Νεμεσίῳ]
- 229r ἀερίῳ καὶ ἀλυσίῳ [Ἀερίῳ καὶ Ἀλυπίῳ]. Δύο γραφεῖς
- 230r βασίλειος καὶ γρηγόριος [Γρηγορίῳ ἐταίρῳ]. Δύο γραφεῖς
- 232v ὁ βασίλειος τῷ γρηγορίῳ [Γρηγορίῳ ἐταίρῳ]. Δύο γραφεῖς
- 233v βασίλειος γρηγορίῳ [Γρηγορίῳ Ναζιανζηνῶ]
- 234r ἀνωνύμῳ [Θεοδώρῳ]
- 237v τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 237r τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 237r Τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 238v τῷ αὐτῷ [Θεοδώρῳ]
- 238v ἱερά ἐπιστολή: λεοντίῳ [Λεοντίῳ]
- 238r τῷ αὐτῷ λεοντίῳ [Λεοντίῳ]
- 238r τῷ αὐτῷ [Λεοντίῳ]
- 239r τῷ αὐτῷ [Λεοντίῳ]
- 240r τῷ αὐτῷ [Λεοντίῳ]
- 240r φωτίῳ. [Φωτίῳ]

241v στρατηγίω [Στρατηγίω]. Ατελής

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Ο κώδικας διατηρείται σε άσχημη κατάσταση. Τά τετράδια έχουν σχεδόν αποκολληθεί από τη στάχωση. Τά φύλλα σητόβρωτα και φθαρμένα από την υγρασία, κυρίως προς τη ράχη.

Στάχωση από πινακίδες χαρτονίου επικαλυμμένες από δέρμα χρώματος καστανοῦ, αρκετά φθαρμένου. Στο κέντρο τοῦ ἐμπροσθοφύλλου ἐπικολλημένο φύλλο χάρτου μέ τήν ἀναγραφή «Ἐξήγησις / ἐπιστολῶν Διαφόρων / Ἀρχαίων συγγραφέων καί / π[ατέρων] τῆς Ἐκκλησίας / 20». Κεφαλάρια ἀπό ἄσπρη καί γαλάζια κλωστή. Στή ράχη ἐπικολλημένη ἐτικέτα μέ τόν ἀριθμό 2158. Ἐσωτερικά τῶν πινακίδων ἐπικολλημένα φύλλα χάρτου. Ἐξι παράφυλλα στό ἐμπροσθοφύλλο καί ὀκτώ στό ὀπισθοφύλλο, ἀριθμημένα ὡς 1-6 καί 241-248, ἀντίστοιχα.

Χάρτης ὑποκίτρινος καί τραχύς. Τετράδια ἀριθμοῦνται μόνο τά 13 πρώτα. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων μεταγενέστερη, στήν ἄνω ὠα δεξιά, μέ μολύβι. Δεύτερη ἀρίθμηση σελίδων μέ μελάνη καί τρίτη μέ μολύβι. Ἄγραφα τά φ. 1-6, 209v, 210r καί 211v. Τά φ. 209r, 210v κομμένα κατά μήκος.

Γραφή εὐανάγνωστη καί επιμελημένη, χαρακτηῆρες μικροί καί ὄρθιοι. Σύμφωνα μέ τούς διαφορετικούς γραφικούς χαρακτηῆρες πού παρατηροῦνται στό Μαθηματάριο, οἱ γραφεῖς πρέπει νά ἦταν τουλάχιστον τρεῖς. Στόν πρώτο γραφέα ἀνήκουν τά φ. 7-121, στά ὁποῖα σημειώνεται καί αὐξων ἀριθμός τετραδίων α-13. Στόν δεύτερο γραφέα ἀνήκουν τά φ. 122-172r καί στόν τρίτο τά φ. 173-240. Ἀπό τή σημείωση τοῦ φ. 7r εἰκάζουμε ὅτι ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦταν ὁ ἱεροδιάκονος Μελέτιος. Χαρακώσεις ὀριζόντιες γιά τό κυρίως κείμενο. Στίχοι 22, 25 ἢ 27. Μελάνη μαύρη πρὸς καστανόχρωμη, σέ πολλά φύλλα ἐξίτηλη. Στό φ. 7r καλλιτεχνικό ἐπίτιτλο διακοσμητικό σχέδιο μέ ἐρυθρά μελάνη, πού παριστάνει φυτικό διάκοσμο στή μέση τοῦ ὁποῖου διακρίνεται ἀλεπού μέ οὐρά δράκου. Στό φύλλο 122 εἰκονίζεται ὁ Κύριος Ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός πρὸ τοῦ Σταυροῦ. Στό Μαθηματάριο δέν παρατηρεῖται καμία ἄλλη παράσταση, οὔτε καν ἐρυθρογραφία. Πρωτογράμματα μικρά καί ἀπλᾶ χωρίς ἰδιαίτερη καλλιτεχνική ἀξία.

Ἐσωτερικῶς τοῦ ἐμπροσθοφύλλου ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση: κατεγράφη / τῆ 24^η Ἰουνίου / Ἀνδρ[όνικος]. Μοναχός / Σιναΐτης.

Στό φ. 1r: /// τοῦ καταλαμβανομένου. Ἰσχυρότερος.

Κατωτέρω: *πραύθυμος*.

και: ΛΕΥΚΑ 1-6.

Στό ίδιο φύλλο δοκιμές μελάνης.

Στό φ. 7r δυσανάγνωστο κτητορικό σημείωμα: *καί τόδε Μελετίου ίερο [διακό
νου;] .....*

Στό φ. 209v: *τέλος καί τῷ θῶ / δόξ/α / τῷ θῶ.*

Στό φ. 247v δοκιμές κονδυλίου καί τό σημείωμα:

*ράστα σιμαρά εὔκολα: # / πιστεύω ἐγώ εις ἐκεῖνα ὁποῦ μᾶς / εἶπαν διά τήν
πατρίδα μου.*

*ράστα σιμαρά εὔκολα: # / πιστεύω ἐγώ εις ἐκεῖνα ὁποῦ μᾶς / εἶπαν διά τήν
πατρίδα μου ἐκ τῶν οὐρανῶν διάβιος.*

Στό φ. 249r: *ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / Κ' ΕΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ / ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΝ ΤΟΥ
1986 / Μ.Δ.Σ*

Παρατηρήσεις

α) Ὁ κώδικας ἀνήκει στήν κατηγορία τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς καί γράφτηκε γιά σχολική χρήση. Σύμφωνα μέ τό κτητορικό σημείωμα τοῦ φ. 7v ἀνήκε στόν ἱεροδιάκονο Μελέτιο. Κάποιος, μεταγενέστερα, κάλυψε-ἔσβησε μέ μελάνη ὅλη τή σειρά, γιά νά ἐξαφανίσει τό ὄνομα καί ὅ,τι ἄλλο ὑπῆρχε, τό ὁποῖο τώρα διαβάζεται μέ δυσκολία. Ἴσως αὐτό νά ἔγινε διότι τό Μαθηματάριο ἄλλαξε ἰδιοκτήτη.

β) Ἡ μέθοδος διδασκαλίας πού ἀκολουθεῖται στό παρόν Μαθηματάριο εἶναι ἡ *ἐξήγησις*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μορφή τῆς μονολεκτικῆς διδακτικῆς μεθόδου.

γ) Στήν ἀρχή τῶν φύλλων 7r καί 122r παρατηροῦνται ἐπίτιτλα διακοσμητικά. Καμία ἔνδειξη δέν ὑπάρχει ἐάν ἡ ἐπέμβαση αὐτή ἔγινε ἀπό τούς γραφεῖς ἢ κάποιον ἄλλον μεταγενέστερο.

δ) Ὁ κώδικας καταλογογραφήθηκε:

1. Από τόν Ἀνδρόνικο ἱερομόναχο τόν Σιναΐτη στίς 26 Ἰουνίου τοῦ 1924. Δεύτερη πληροφορία περὶ τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο θ', σ. 182
2. ἀπό τόν Μ. KAMIL τό 1949. Κατάλογος 1970, σ. 86, α/α 604, μέ τόν τίτλο «Theological Epistoles»
3. ἀπό τόν Β. BAYER τό 1968. Κατάλογος, σ. 48, μέ τόν τίτλο «Patristica».

Ἐπίσης ὁ κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων κατά τά ἔτη 1968-1970.

ε) Νεότερη προσθήκη τοποθετήθηκε ἐπί τῆς πρώτης πινακίδας στήν ἐξωτερική πλευρά μέ τήν ἐξῆς σημείωση: «Ἐξηγήσεις / ἐπιστολῶν διαφόρων / ἀρχαίων συγγραφέων καί π.[ατέρων] τῆς ἐκκλησίας. 20». Ἡ γραφή τῆς σημείωσης θυμίζει πολύ, σύμφωνα μέ προσωπικές ἀνέκδοτες σημειώσεις τοῦ βιβλιοθηκάρου μοναχοῦ Δημητρίου Σιναΐτου, τήν καταλογογράφηση τοῦ Ἀντωνίου, Ρώσου ἀρχιμανδρίτου, καί τῶν συνεργατῶν του, περὶ τό 1870 κ.έξ.

στ) Ὁ συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2158.

3.3 Σινᾶ 2160

Κατάλ. Kamil 226, Κατάλ. Bayer 2160

αἱ. ΙΘ' (πρῶτο ἥμισυ ἢ δεύτερο ἥμισυ)⁷¹³ χάρτης 23,5X17/12,3x12,5 φ. 301

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r, [καταγράφονται σημειώματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί συγκεκριμένα ἀπό τό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ]
- 2r, [καταγράφονται ρητά ἀπό τούς ἀρχαίους φιλοσόφους]
- 3r-7v, εἶναι λευκά
- 7r Ἐξήγησις τοῦ Ἁγίου Βασιλείου πρὸς τούς νέους, ἐρμηνευθεῖσα παρὰ / Δανιήλ Μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως, καί ἐν / Διδασκάλοις ἀρίστου
[Μεγάλου Βασιλείου: «Πρὸς τούς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»]
- 29r Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία [Ἁγίου Βασιλείου] δεκάτη τετάρτη / Κατά μεθυσόντων
[Μεγάλου Βασιλείου: «ὁμιλία ΙΔ'. Κατά μεθυσόντων»]
- 42r ἐ[Ἐ]ρμηνεύονται λόγοι τοῦ ρήτορα Ἴσοκράτους
- 42r Ἐξήγησις τοῦ Ἴσοκράτους πρὸς δημόνικον / ἐρμηνευθεῖσα παρὰ Δανιήλ τοῦ Πατμίου.
[Ἴσοκράτους: «πρὸς Δημόνικον»]
- 55r Τοῦ αὐτοῦ πρὸς νικοκλέαν Περί βασιλείας
[Ἴσοκράτους: «πρὸς Νικοκλέα»]
- 68r Τοῦ αὐτοῦ εἰς εὐαγόραν ἐγκώμιον
[Ἴσοκράτους: «Εὐαγόρας»]
- 87v Τοῦ αὐτοῦ λόγος Πλαταϊκός
[Ἴσοκράτους: «Πλαταϊκός»]
- 103v λευκό-ἄγραφο

---

713. Ὁ κώδικας εἶναι ἀχρονολόγητος καί ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων. Ἐλλείπει συγκεκριμένου βιβλιογραφικοῦ ἢ κτητορικοῦ σημειώματος ἢ ὕδατοσήμων, ἢ κάποιου ἄλλου σημειώματος πού νά μᾶς ἐπιτρέψει τήν ἀκριβῆ χρονολόγησή του, ἢ χρονολόγησις τοῦ κώδικα γίνεται βάσει τοῦ περιεχομένου του. Τό γεγονός ὅτι περιέχει κείμενα τοῦ διδασκάλου Δανιήλ τοῦ Πατμίου μᾶς ἐπιτρέπει νά τόν κατατάξουμε χρονολογικά, μέ ἀρκετή ἀσφάλεια, κατά τό πρῶτο ἢ δεύτερο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα.

- 103r Λουκιανού Σαμοσατέως / πατρίδος ἐγκώμιον
[Λουκιανού Σαμοσατέως: «Πάτριος ἐγκώμιον»]
- 107v-108v λευκά-ἄγραφα
- 108r Τοῦ αὐτοῦ / Τυρανοκτόνος
[Λουκιανού Σαμοσατέως: «Τυρανοκτόνος»]
- 123r Ἡ ὁμιλία αὐτή εἶναι ἀτιτλοφόρητη
[Inc.: Καθώς γιά τήν κατασκευή μιᾶς οἰκίας φροντίζομεν προηγουμένως...]
[Des.: ...εἶθε νά ἀξιωθοῦμε τῆς οὐρανίου βασιλείας διά τῶν εὐχῶν τοῦ ἀγίου
ἡμῶν Δεσπότη. Ἀμήν]
- 126v-127v ἄγραφα-λευκά
- 127r τοῦ αὐτοῦ, περί τοῦ μή ῥαδίως πιστεύειν τῇ διαβολῇ
[Λουκιανού Σαμοσατέως: «Περί τοῦ μή ῥαδίως πιστεύειν διαβολῇ»]
- 143r Ἐξήγησις δημοσθένους Ὀλυνθιακός λόγος: α^{ος} 714
[Δημοσθένους ρήτορος: «Ὀλυνθιακός Α'»]
- 155v Τέλος τοῦ πρώτου λόγου καί ἀρχή τοῦ δευτέρου, / καί ποιεῖ τήν ἀρχήν τοῦ
προϊμίου ὁ ῥήτωρ / ἀπό τήν ἀγάπη τῶν θεῶν διά νά τούς δυναμώσῃ τρόπον
τινά
[Δημοσθένους ρήτορος: «Ὀλυνθιακός Β'»]
- 165r Τέλος τοῦ δευτέρου λόγου / καί ἀρχή τοῦ τρίτου
[Δημοσθένους ρήτορος: «Ὀλυνθιακός Γ'»]
- 177v τέλος τοῦ τρίτου λόγου καί ἀρχή τοῦ πρώτου⁷¹⁵
[Δημοσθένους ρήτορος: «Φιλιππικός Γ'»]
- 209v-211v λευκά-ἄγραφα
- 211r Πλουτάρχου Χαιρωνέως Ἐξήγησις / περί παιδῶν ἀγωγῆς Ἐρμη: / νευθεῖσα
παρά δανιήλ πατμίου,

714. Προηγεῖται μικρό προῖμιο 4 1/2 σειρῶν μέ ἀρχή: «Ἐγκωμιαστικόν τό προῖμιον τῶν ἀκροατῶν οὗτος / γάρ ἐπαινεῖ τούς ἀθηναίους ὡς φιλοπάτριδας, ἐ / ρανιζόμενος τοῦτο ἀπό τόν θουκιδίδην, τόν / λέγοντα τούς φιλοπάτριδας τήν τῆς ἐαυτῶν / σωτηρίαν προαιρουμένους.»

715. Πρόκειται γιά τήν ἀρχή τοῦ Γ' Φιλιππικοῦ λόγου τοῦ Δημοσθένους καί ὄχι γιά ἐπανάληψη τοῦ πρώτου Ὀλυνθιακοῦ λόγου, ὅπως ἀναφέρεται. Προφανῶς πρόκειται γιά λάθος τοῦ συντάκτου ἢ τοῦ ἀντιγραφέως. Βέβαια, τό ὅλο κείμενο δέν εἶναι συνεχόμενο τοῦ Γ' Φιλιππικοῦ, ἀλλά ἀποτελεῖ συρραφή διαφόρων τμημάτων αὐτοῦ.

- [Πλουτάρχου Χαιρωνέως: «Περί παιδων ἀγωγῆς», τό κείμενο αὐτό θεωρεῖται ψευδεπίγραφο]
- 237r ἐξήγησις περὶ τοῦ ἀκούειν
[Πλουτάρχου Χαιρωνέως: «Περί τοῦ ἀκούειν»]
- 263v λευκό
- 263r τοῦ αὐτοῦ περὶ πολυπραγμοσύνης
[Πλουτάρχου Χαιρωνέως: «Περί πολυπραγμοσύνης»]
- 278v ἄγραφο-λευκό
- 278r περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ἁγίου Φωτός⁷¹⁶
- 280v Ἄτακτα, τόμ. τρίτος, σελ. 376 / Ἰσαάκ τοῦ Σύρου / περὶ τάξεως καί καταστάσεως τῶν ἀρχαρίων καί τῶν / ἀνηκόντων αὐτοῖς⁷¹⁷
- 281v-283v λευκά-ἄγραφα
- 283r-292r ἔχουμε τὴν καταγραφή διαφόρων λεξικολογικῶν σημειώσεων (ἔτυμολογία λέξεων, παράγωγα) ὑπὸ τὸν τίτλο ἐπισημειώματα.

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα καλή. Τὰ φύλλα ρυπωμένα στίς ὤες.

Στάχωση ἀπὸ πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μὲ καστανό δέγμα. Στὸ κέντρο τοῦ ἐμπροσθόφυλλου ἐπικολημένα τεμάχια χάρτου μὲ τὴν ἀναγραφή «Ἀριθ. 9 / - χειρόγραφον»⁷¹⁸ καί «ἐξηγήσεις / διαφόρων Λόγων ἀρχαίων / συγγραφέων οἶον Ἰσοκράτους / Λουκιανοῦ Δημοσθένους Πλουτάρχου / ὑπὸ Δανιήλ Πατμίου / Κεραμέως 15». Ἡ γραφή καί ἡ μελάνη τῆς ἐπιγραφῆς θυμίζουν –κατὰ τίς ἀνέκδοτες μαρτυρίες τοῦ βιβλιοθηκάρου μοναχοῦ Δημητρίου Σιναΐτου– τὴν ομάδα τῶν καταλογογράφων Ἀντωνίου Ρώσου καί Νικάνδρου Σιναΐτου (1870). Ἐπίσης, στὸ ἐσωτερικὸ μέρος τοῦ σκληροῦ σταχωτοῦ, πού βρίσκεται στὸ τέλος, εἶναι ἐνσωματωμένο χαρτόνι, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ σταχωτοῦ στὸ ὁποῖο εἶναι γεγραμμένο ἀραβικὸ κείμενο ἀπὸ μαύρη καί ἐρυθρὰ μελάνη, στὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποῖου ὑπάρχουν ρῦποι ἀπὸ τὰ σχοινιά πού ἔχουν

716. Διάφορες ἱστορικὲς μαρτυρίες περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ἁγίου Φωτός.

717. Πρόκειται γιὰ ἀνάλυση μέρους τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου καὶ ὄχι ὅλου.

718. Ἡ σημείωση αὐτὴ εἶναι μεταγενέστερη. Ἡ ἄποψη αὐτὴ μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ στὸ γεγονός ὅτι τὸ ἴδιο φαινόμενο –ἡ ἐπιγραφή καί ἡ ἀρίθμηση– παρατηρεῖται καί σὲ ἄλλους κώδικες, ἀπὸ ἔλεγχου ὁ ὁποῖος ἐγίνε ἀπὸ ἄγνωστο ἐρευνητὴ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας.

χρησιμοποιηθεί για τό δέσιμο του βιβλίου. Προφανώς έχει αποκολληθεί από κάποιο άλλο χειρόγραφο ή βιβλίο. Κεφαλάρια από κίτρινη και κόκκινη κλωστή. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεύρα συρραφής των τευχών και επικολλημένη έτικετα μέ την άναγραφή «2160». Έσωτερικώς του όπισθοφύλλου ύπάρχει πινακίδα χαρτονίου και επ' αυτής γεγραμμένο κείμενο στην Άραβική. Έπικολλημένα φύλλα χάρτου και στις δύο πινακίδες και παράφυλλα λευκά άριθμημένα ως 1, 3-6 και 293-301, άντιστοίχως.

Χάρτης λευκός, στιλπνός και λειός. Τετράδια δέν άριθμοϋνται. Άρίθμηση των φύλλων με άραβικούς άριθμούς, μεταγενέστερη του κώδικα, στην άνω ωα δεξιά μέ μολύβι. Δεύτερη άρίθμηση σελίδων, πιθανώς από τόν γραφέα. Άγραφα τά φ. 2v, 3r-7v, 107v-108v, 126v-127v, 209v-211v, 263v, 278v, 281v-283v και 293v-301r.

Γραφή αρκετά ευανάγνωστη, χαρακτηρες μικροί και δεξιόκυρτοι, χωρίς παραγράφους. Παρασελίδιες σημειώσεις ή σημειώσεις και προσθέσεις περιθωρίου. Κάποιες από αυτές έχουν γίνει επάνω στο περιθώριο των ήδη ύπαρχόντων φύλλων του κώδικα και συγκεκριμένα οί σημειώσεις πού συναντοϋμε στα φ.16v στην επάνω άριστερή ωα, 19r στο μέσον της σελίδας, στή δεξιά ωα, 20r στην κάτω ωα δεξιά, 123r στο μέσον της σελίδας, δεξιά, 143r στην άνω ωα, 152v στην άνω ωα άριστερά, 207r στο μέσον του φύλλου, 224r κάτω ωα άριστερά, 240v στο μέσον του φύλλου και 269v στο μέσον του φύλλου, άριστερά. Υπάρχουν όμως και σημειώσεις σε μικρά τεμάχια χαρτιϋ, τά όποια εξέχουν των σελίδων, όπως στα φ. 23v, 41v, 47v, 133r, 173, 176r, 188r, 191v, 228r, 230r και 233r.

Χαρακώσεις όριζόντιες και κάθετες για τό κυρίως κείμενο. Στίχοι 24-29. Μελάνη μαύρη, έντονη για τό κείμενο, ένιαχϋ έξίτηλη, και έρυθρά, γαλάζια και μαύρη για τά σχεδιαγραφήματα και τά επίτιτλα.

Στά φ. 7r 29r και 263r επίτιτλα διακοσμητικά σχέδια ικανϋ αισθητικϋ άποτελέσματος.

Τό επίτιτλο του φ. 7r άναπαριστā άμφορέα μέ δύο λαβές από τόν όποιο άναφύεται άνθοδέσμη ποικίλων καμπανόσχημων λουλουδιών, πού καλύπτει τόν χώρο έκατέρωθεν του άμφορέα. Ο κορμός του άμφορέα-βάζου, ό όποιος φέρει σχήμα καρδιάς, στηρίζεται σε κωνική βάση, ένω ό «λαιμός» του συγκρατείται στον κυρίως κορμό από δακτύλιο.

Τά ἐπίτιτλα πού συναντᾶμε στά φ. 29r καί 263r εἶναι ἐπίσης χρωματιστά, πιά ἀπλᾶ ὅσον ἀφορᾶ στή σύνθεσή τους, ὀρθογώνια παραλληλόγραμμα καί ἀναπαριστοῦν ἀνθικές παραστάσεις ἀπό καμπανόσχημα ἄνθη καί φύλλα. Συγκεκριμένα, στό φ. 42r, ὑπάρχει μονόχρωμο σπειροειδές ἐπίτιτλο, ἀπό μαύρη μελάνη, πού ἀναπαριστᾶ πιθανότατα φίδι.

Τό ἴδιο σχέδιο, μέ περισσότερη διακόσμηση ἀπό μικρά τρίφυλλα ἄνθη στίς ἐνώσεις τῶν σπειρῶν καί καλύτερη σχεδίαση τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ φιδιοῦ στή δεξιᾶ ἀπόληξη, συναντᾶμε στά φ. 68r καί 127r.

Ἀνάλογα ἐπίτιτλα κοσμήματα στά φ. 55r, 87v, 143r, 211r καί 237r. Στά φ. 103r, 108r, καί 123r ἔχει ἀφεθεῖ κενός χώρος γιά ἐπίτιτλα κοσμήματα. Πρωτογράμματα ἔγχρωμα καί μονόχρωμα. Ἀξιοσημείωτο τό καλλιτεχνικό πρωτόγραμμα Ω τοῦ φ. 7r, τό ὁποῖο σχηματίζεται ἀπό φυτικές διακοσμήσεις, μελάνη ἐρυθρά καί κυανή. Τά ὑπόλοιπα πρωτογράμματα ἀπλᾶ, χωρίς ιδιαίτερη καλλιτεχνική ἀξία. Ποικιλία καταληκτικῶν σχεδίων τῶν κειμένων, τά ὁποῖα ἀναπαριστοῦν τή μορφή «κολοβοῦ» κυπέλου (ὅπως στά φ. 123v καί 102v), κυπέλου μέ βάση (ὅπως στά φ. 42v καί 177v), μισοῦ κυπέλου (ὅπως στά φ. 237v καί 277v), ἀλλά καί κανονικές ἀπολήξεις (ὅπως στά φ. 106r καί 125r).

Γραφέας ἄδηλος.

Στό ἐμπροσθόφυλλο: Κατεγράφη / 28 Ἰουνίου 1924 / Ἄνδρ[όνικος] μοναχός / Σιναΐτης.

Στό φ. 1r: ἀποσπάσματα τό ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου «Ἐξήγησις στοῦς Ψαλμούς» μεταξύ τῶν ὁποίων: Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοῦς κριῶν, Δαβίδ, φησί τούς ἐξ ἔθνῶν πεπιστευκότας, / ὅτι δὴ φύνται ἐξ ἀλόγων πατέρων. / ὡσεὶ βέλη ἐν χειρὶ δυνατοῦ, οὗτος οἶκος τῶν ἐκτετιναγμένων ἦτοι δέ τοῦ / ἐκτετιναγμένου σφόδρα ταλαιπωρούμενος.

Στά φ. 2r-3v: ἀποσπάσματα ἀπό ρητά καί ἀποφθέγματα διαφόρων ἀρχαίων κλασικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, καθὼς καί ἀπό τήν Ἁγία Γραφή, ἠθικῆς φύσεως.

[Inc.: ῥᾶον ἔν τις φυλάξαιτο τόν ὀξύθυμον....]

Des.: ...τελειώνει μέ τό κεφάλαιο ...περὶ τοῦ τί ἐστίν ἄν[θρωπος] κ.λπ.

Στό φ. 3r: ΛΕΥΚΑ=3-6

Στό φ. 281r: ΛΕΥΚΑ=281-282

Στό φ. 293r: ΛΕΥΚΑ=293-301

Στό φ. 302r: ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / Κ. ΕΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ / ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟΝ ΤΟΥ / 1986-Μ.Δ.Σ.

Παρατηρήσεις

α) Ο Σινᾶ 2160 εἶναι ἄπλός ἰδιωτικός κώδικας Μαθηματαρίου, ὁ ὁποῖος προοριζόταν –ἂν κρίνουμε ἀπό τό περιεχόμενό του– γιά σχολική χρήση.

β) Ἡ διδακτική μέθοδος πού ἀκολουθεῖται στό Μαθηματαρίο αὐτό εἶναι ἡ ἐξήγηση σέ συνδυασμό μέ τήν ἐρμηνεία πού ἀποτελοῦν μορφές τῆς μονολεκτικῆς διδακτικῆς μεθόδου.

γ) Δέν παρατηροῦνται διάφορα σημειώματα ἢ ἐνθυμήσεις τοῦ γραφέα ἢ τῶν κτητόρων.

δ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό:

1. τόν Ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Σιναΐτη στίς 28 Ἰουνίου 1924.⁷¹⁹ Δεύτερη πληροφορία περὶ τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο θ', σ. 183.
2. τόν Μ. ΚΑΜΙΛ. Κατάλογος 1970, σ. 140, α/α 2226, μέ τόν τίτλο «Translation into modern Greek».
3. τόν Β. ΒΑΥΕΡ. Πολυγραφημένος κατάλογος, 1968, σ. 48, μέ τόν τίτλο «Translation from classical into vulgar Greek (schoolbook)»

ε) Ὁ κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων κατά τά ἔτη 1968-1970.

στ) Σήμερα ὁ κώδικας βρίσκεται στή Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη μέ αὐξοντα ἀριθμό 2160.

---

719. Βλ. ἐμπροσθόφυλλο στάχωσης.

3.4 Σινᾶ 2162

Κατάλ. Kamil 2227, Κατάλ. Bayer 2162

αι. ΙΘ'   χάρτης   21,5x16,5/8,5x13,1   φ. 305

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- Τά φ. ar-1v, αρχικώς παράφυλλα, παρέμειναν ἄγραφα
- 1r,   περιεχόμενα τοῦ Κώδικος
- Τα φ. 2v-4v ἄγραφα
- 4r   Φαῖδρος, ἢ περί καλοῦ / Τά τοῦ διαλόγου / πρόσωπα / Φαῖδρος, καί Σωκράτης
- Τά φ. 128r-129v ἄγραφα
- 129r   Αλκιβιάδης πρῶτος, ἢ / περί φύσεως Ἀνθρώπου / Μαιευτικός / Τά τοῦ διαλόγου
- / πρόσωπα / Σωκράτης, Αλκιβιάδης
- Τά φ. 207r-208v ἄγραφα
- 208r   Αλκιβιάδης Δεύτερος / ἢ περί προ / σευχῆς
- Τά φ. 241v-242v ἄγραφα
- 242r   Χαρμίδης, ἢ περί σωφ / ροσύνης / Τά τοῦ διαλόγου / πρόσωπα / Σωκράτης,
- Χαιρεφῶν, / Κριτίας, Χαρμίδης
- Τά φ. 301v-305r ἄγραφα

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση κώδικα σχετικά καλή. Οἱ ὤες τῶν φύλλων ρυπωμένες ἀπό τή χρήση.

Στάχωση ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες ἀπό διακοσμημένο δέσμα χρώματος μαύρου, ἐλαφρῶς φθαρμένους στίς γωνίες καί στή ράχη. Ὅμοια διακόσμηση στίς δύο ὄψεις, οἱ ὁποῖες περιτρέχονται ἀπό ἀπλή ἐγχάρακτη κυματοειδή ταινία, ἐνῶ σχέδιο ἀπό φύλλο στολίζει τίς ἐσωτερικές γωνίες καί τό κέντρο τοῦ κώδικα. Ἡ διακόσμηση φέρει χρυσοτυπία. Μικρή φθορά στίς γωνίες καί στά κεφαλάρια. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν, μέ διπλές ὀριζόντιες διακοσμητικές γραμμές. Διακρίνονται ὑπολείμματα ἀπό παλαιότερη ἐτικέτα καί μία δεύτερη ἐπί τῆς ὁποίας ἀναγράφεται ὁ ἀριθμός «2162». Ὑπολείμματα ἐπικολημένου χάρτου καί στό ἐμπροσθόφυλλο.

Χάρτης λευκός καί σχετικά λειός. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων μεταγενέστερη τοῦ κώδικα, μέ ἀραβικούς ἀριθμούς στήν ἄνω ὠα δεξιά. Ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀραβικοί ἀριθμοί, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν ἀπό τόν ἀριθμό 1 καί τελειώνουν στόν ἀριθμό 305. Δέν παρατηρεῖται προηγούμενη ἀρίθμηση. Ἄγραφα τά παράφυλλα Α' καί α' ⁷²⁰ καί τά φ. 1v, 2v-4v, 128r-129v, 207r-208v, 241v-242v, 301v-305r.

Γραφή εὐανάγνωστη καί καλλιγραφική, χαρακτηῖρες μικροί. Οἱ ὦες εὐμεγέθεις εἴτε γιά πρόσθεση κειμένου εἴτε γιά σχολιασμό. Χαρακώσεις ὀριζόντιες καί κάθετες γιά τό κυρίως κείμενο. Στίχοι 13.

Μελάνη μαύρη γιά τό κείμενο στά φ. 1-129 καί μεταλλική στά φ. 130 ἕως τό τέλος. Πρωτογράμματα ἀπλᾶ καί λιτά στίς ἀρχές τῶν ἐνοτήτων, χωρίς ιδιαίτερη ἐμφανή καλλιτεχνική ἐπιτυχία. Προσπάθεια δημιουργίας καταληκτικῶν σχεδίων μέ τίς προτάσεις τῶν κειμένων. Τά σχέδια πού διαμορφώνονται στόν παρόντα κώδικα εἶναι κύπελο ἄνευ βάσεως (στό φ. 128v), σφηνωειδές σχῆμα (στά φ. 207v καί 240r) καί ὁμοιόμορφη κατάληξη (στό φ. 300r).

Γραφέας ἄδηλος.

Ἐσωτερικῶς τοῦ ἐμπροσθοφύλλου μεταγενέστερη σημείωση μέ μολύβι
Κατεγράφη / τῆ 28 Ἰουνίου / 1924 / Ἀνδρόνικος μοναχός / Σιναΐτης.

Στό φ. α' r: 2162

Στό ἴδιο παράφυλλο: λευκόν. Ἡ ἴδια σημείωση στά φ. 2r καί 300r.

Στό φ. 1r μεταγενέστερη σημείωση: Οἱ ἐν τῷ παρόντι τεύχει πε / ριεχόμενοι τοῦ πλάτωνος / λόγοι α) Φαῖδρος, ἥ περὶ καλοῦ / β) Ἀλκιβιάδης α^{ος}, ἥ περὶ φύ / σεως ἀνθρώπου / γ) Ἀλκιβιάδης β^{ος}, ἥ περὶ προσευχῆς / Δ) Χαρμίδης, ἥ περὶ σωφροσύνης.

Στήν ἄνω ὠα τοῦ φ. 4r: καί τό δέ πρός τοῖς ἄλλοις μιχαήλ σουτζου.

Στό φ. 306v μεταγενέστερη σημείωση μέ μολύβι: ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / Κ' ΕΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ / ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟΝ ΤΟΥ 1986 / ΕΝ ΣΙΝΑ – Μ.Δ.Σ.

---

720. Τό παράφυλλο αὐτό στό μεγαλύτερο μέρος του εἶναι κατεστραμμένο. Στό κάτω μέρος διασώζεται μέρος μελανόμορφου σχεδίου πού παριστᾶ χέρι καί μέρος ἀνθρώπινου χιτῶνα. Ἀπό τό σωζόμενο χέρι πέφτει ποσότητα καρπῶν. Ἡ ὅλη παράσταση παραπέμπει στίς μεταβυζαντινές ἀπεικονίσεις τῆς παραβολῆς τοῦ «Σπορέα».

Παρατηρήσεις

α) Ο Σινᾶ 2162 ἀποτελεῖ ἰδιωτικό κώδικα γιά σχολική χρήση. Τό γεγονός αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά τόν χαρακτηρίσουμε ὡς Μαθηματάριο καί νά τόν κατατάξουμε στήν κατηγορία αὐτή.

β) Κτήτορας τοῦ κώδικα, σύμφωνα μέ τήν κτητορική μαρτυρία πού διασώζεται στό φ. 4r, φέρεται νά ἦταν καί ὁ Μιχαήλ Σουῦτζος, ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας κατά τόν 19ο αἰῶνα.

γ) Ὁ κώδικας εἶναι ἀχρονολόγητος. Βάσει τοῦ περιεχομένου καί τοῦ κτητορικοῦ σημειώματος κατατάσσεται στόν 19ο αἰῶνα.

δ) Συμπληρωματικές σημειώσεις πού ἀφοροῦν κυρίως σέ λέξεις, διορθώνουν ἢ ἐπεξηγοῦν τό κείμενο καταγράφονται στά φ. 21v, 22r, 36v, 36r, 46v, 46r, 49v, 57r, 63r, 65v, 82v, 102v, 107v, 110v, 249r, 251r καί 281v.

ε) Ἐστῶ καί ἂν τό ὅλο κείμενο τοῦ κώδικα ἔχει γραφεῖ σέ διπλό διάστιχο καί τά καταγεγραμμένα κείμενα εἶναι στήν πρωτογενή γραφή τους, ἐντούτοις ἡ ἀπουσία σχολίων ἀνάμεσα στούς στίχους τοῦ κειμένου δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε σχετικά μέ τήν ἀκολουθούμενη μέθοδο διδασκαλίας.

στ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό τούς:

1. Ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Σιναΐτη στίς 28 Ἰουνίου 1924. Ἐπίσης βλέπε καί εἰς τό πρόχειρο τετράδιο θ', σελ. 187.
2. Μ. KAMIL τό ἔτος 1949. Κατάλογος 1970, σελ. 140, αὐξων ἀριθμός 2227, μέ τόν τίτλο «Socrates and phydras» καί
3. Β. BAYER τό ἔτος 1968. Πολυγραφημένος κατάλογος 1968, σελ. 48, μέ τόν τίτλο «Plato: Phaedros [schoolbook?]».

ζ) Ὁ κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων κατά τά ἔτη 1968-1970.

ε) Σήμερα ὁ κώδικας βρῖσκεται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2162.

3.5 Σινᾶ 2166

Κατάλ. Kamil 606, Κατάλ. Bayer 2166

αἰ. ΙΗ'   χάρτης   22x15/12,5x15   φ. 1-131+β'   κολοβός

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r   Γύμου προηγού / προῖμιον εἰς τήν λογικήν
- 1r   π[Π]ερί ὀρισμοῦ
[ἐρμηνευτική προσέγγιση, κατά πᾶσα πιθανότητα, τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου Πορφυρίου «εἰς τὰς Ἀριστοτέλους κατηγορίας κατά πεύσιν καί ἀπόκρισιν»]
- 2v   ὁ[Ο] ξεν ληπτέος ὁ ὀρισμός ἐπί τῆς λογικῆς μεθόδου
- 2v   π[Π]ερί τῆς τοῦ ὀνόματος τῆς παρούσης πραγματείας
- 3v   Νοῦς, σοφία, ἐπιστήμη, φρόνησις, καί τέχνην
- 3r   Διαίρεσις καί τάξις τῶν μερῶν τῆς λογικῆς μεθόδου
- 4v   σχολαστικά ὑποσημειώσεις εἰς τήν κατά πορφύριον εἰσαγωγὴν τῆς λογικῆς πραγματείας⁷²¹
[Σχολαστικά ὑποσημειώσεις εἰς τήν κατά Πορφύριον εἰσαγωγὴν τῆς Λογικῆς πραγματείας]
- 7v   π[Π]ερί γένους⁷²²
- 17v   Εἰς τήν τοῦ ἀριστοτέλους διδασκαλίαν τῶν κατηγοριῶν· ἦτοι τῶν δέκα γενῶν· σχολαστικά / ὑποσημειώσεις τοῦ λογικώτου κορυδαλλέως.⁷²³

---

721. Στά φ. αὐτά πραγματεύεται τό «Εἰσαγωγή τοῦ Φοίνικος τοῦ μαθητοῦ Πλωτίνου τοῦ Λυκοπολίτου» ἔργο τοῦ Πορφυρίου, στό ὁποῖο ἀναφέρεται στή κατά μέρος διαίρεση τοῦ βιβλίου, δηλαδή, «φ. 4r Διαίρεσις τοῦ βιβλίου, 4r Προῖμιον, 5v π[Π]ερί τοῦ β, 5v π[Π]ερί τοῦ γ', 5r π[Π]ερί τοῦ δ', 5r π[Π]ερί τῶν καθόλου, 6v π[Π]ερί τῶν κυρίως καθόλου, 6v π[Π]οσαχῶς διαιρεῖται τὰ συνωνύμως καλούμενα, 6r ὁ[Ο]τι ἀποχωρῶσα ἢ ἀπαρίθμησις τῶν καθόλου ἐνταῦθα κατά τόν π[Π]ορφύριον».

722. Στό κεφάλαιο αὐτό ἀναλύονται οἱ ἀπόψεις τοῦ Πορφυρίου περί «γένους», τό ὁποῖο περιλαμβάνεται στό «Εἰσαγωγή τοῦ Φοίνικος τοῦ μαθητοῦ Πλωτίνου τοῦ Λυκοπολίτου» καί περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ὑποκεφάλαια: «φ. 7v [προῖμιον], 7r Διαίρεσις τοῦ κεφαλαίου καί ἀνάπτυξις ἐκάστου τῶν μερῶν, 8v τ[Τ]ριχῶς οὖν τοῦ γένους λεγομένου τοῦ γ^{ου} τοῖς φ[ιλοσό]φοις ὁ λόγος, 8r τ[Τ]ί τό ὑπογραφόμενον ἐπί τοῦ παρόντος, 9r π[Π]ερί εἶδους, 10v δ[Δ]ιαίρεσις τοῦ κεφαλαίου, 10v π[Π]ερί τοῦ α^{ου} μέρους, 12v κ[Κ]ατηγορίαι καί τάξεις τῶν γενῶν καί εἰδῶν, 12r π[Π]ερί τῆς κατηγορίας τῶν ἐν τῇ τάξει κειμένων ἐφ' ἐκάστου γένους, 12r π[Π]όσα τὰ καθολικώτατα γένη, καί περί τῶν εἰδῶν καί ἀτόμων, 13v π[Π]ερί τῶν ἀτόμων, 13v π[Π]ερί διαφορᾶς, 16v π[Π]ερί τοῦ ἰδίου [εἶναι ἰδιαιτέρο κεφ. στό προαναφερθέν ἔργο τοῦ Πορφυρίου τό ὁποῖο καταγράφεται «Περί Ἰδίου»], 17v π[Π]ερί συμβεβηκότων, 17v δ[Δ]ιαίρεσις τοῦ κεφαλαίου.

723. Στο κεφάλαιο αυτό συναντούμε τις έξης ύποενότητες: φ, **18r** ή[Η] άξία της έπιγραφής, **19v** π[Π]ερί διαιρέσεως, **19v** Διαίρεσις τών σημαντικών φωνών, **20r** τ[Τ]ί έστιν άναλογία κυρίως και τί έστιν άνάλογα, **20r** Κανόνες της ύγιώς έχούσης διαιρέσεως, **21v** π[Π]ερί όμωνύμων, **21v** Ανάπτυξις τών έν τῷ ὄρω φωνών, **22r** Ανατροπή της έκτεθείσης δόξης, **23v** Λύσις τών έπιχειρημάτων της προληφθείσης δόξης προς τό α^{ov} και β^{ov} έπιχειρημα άπάντησιν, **24v** π[Π]ερί συνωνύμων, **24r** π[Π]ερί παρωνύμων, **27r** Όταν έτερον καθ' έτέρου κατηγορεΐται ως καθ' ύποκειμένου, **29r** Τών κατά μηδεμίαν συμπλοκήν λεγομένην έκαστον ήτοι ουσίαν σημαίνει, **30v** Όποία έστίν ή διανομή του ὄντως εις δέκα ///, **30r** Ανατροπή της ειρημένης δόξης, **31v** έ[Ε]κθεσις του περιπατητικού Δόγματος, **31r** π[Π]ερί της άπαριθμήσεως τών δέκα του ὄντος γενών, **32v** π[Π]ερί ουσίας, **32r** ζ[Ζ]ητήματα, **34v** σ[Σ]κέψις κατά την β' έννοιαν, **34r** έ[Ε]πίλυσις τών έπιχειρημάτων της προληφθείσης δόξης, **34r** π[Π]ερί του β' μέρους του κεφαλαίου, **35v** Απορία περί της ύπογραφής της α' ουσίας, **35r** Απορία β', **36v** Απορία περί της β' ύπογραφής της β^{ac} ουσίας, **37r** ά[Α]πάντησις, **37r** ε[Ε]ίς τό γ' μέρος του κεφαλαίου, **38r**, α[Α]ύτων και τών ειδών /// μή έστί, **39r** ζ[Ζ]ητήματα, **40v** ά[Α]πάντησις κατά την γνώμην τών νεωτέρων, **40v** ά[Α]νατροπή της έκτεθείσης δόξης, **41v**, π[Π]ερί τών παρεπομένων τη ουσία, **41r** δ[Δ]εύτερον παρεπόμενον, **42v** γ' παρεπόμενον. π[Π]άσα και ουσία δοκεΐ τοδέ τί σημαίνει, **42r** δ' παρεπόμενον ύπάρχει και ταΐς ουσίαις και τό μηδέν αυταΐς σύν αυτόν είναι, **43v** ζ[Ζ]ητήματα, τίνα τρόπον /// δέον μηδέν έναντίον είναι τη ουσία, **43r** ά[Α]πορία, **44v** έ[Ε]ξηγήσις άντιφερόμενον προς τά ειρημένα προσεχώς, **44r** ὄ[Ο]τι ή δόξα τών νεωτέρων άντίκειται τη του φιλοσόφου διδασκαλία, **44r** δ[Δ]ήλωσις της άληθείας, **46r** ε' παρεπόμενον της ουσίας, **47v** ά[Α]πορία τινές περί τό προτεθέν παρεπόμενον, **47v** έ[Ε]ντεϋθεν άπορία, **47r** έ[Ε]κθεσις της άληθείας, **48r** ά[Α]πάντησις προς τούς έκτεθέντας άνωτέρω άντιδοξόντας λόγους, **49v** π[Π]ερί τό α^{ov} έπιχειρημα, **49r** π[Π]ερί τό β^{ov} έπιχειρημα, **50v** έ[Ε]ντελέχειαν ως έσχατον ιδιον της ουσίας, **50v** ά[Α]πορία του φιλοσόφου, **50v** λ[Λ]ύσις κατά άντιπαράθεσιν, **50r** λ[Λ]ύσις κατά την ένστασιν, **50r** κ[Κ]εφάλαιον β' περί ποσοϋ, **50r** δ[Δ]ιαίρεσις της διδασκαλίας του φιλοσόφου, **51r** δ[Δ]ιαίρεσις του συνεχους ποσοϋ, **53v** β^a διαίρεσις του ποσοϋ, **53r** ά[Α]πορία τινών περί την ύπαρξιν του ποσοϋ, **54v** λ[Λ]ύσις β^a, **54r** π[Π]ότερον τά πέρατα του ποσοϋ οϊον σημεία, γραμμαί, έπιφάνειαι εισίν έν θέσει σύν έν τοΐς οϋσιν άλήλων τε και του σώματος κεχωρισμένα ή οϋ, **56r** λ[Λ]ύσις τών άνωτέρω έπιχειρημάτων, **57v** δ[Δ]ιορισμός του ζητουμένου, **58v** ά[Α]πάντησις προς τάς έκτεθείσας έν αρχή άντιθέσεις, **59v** ὄ[Ο]τι /// ή ποσότης καθ' έαυτόν και άφθαρτος, **59r** τ[Τ]ίσι λόγοις μετεβάλλετο τό ποσόν και ὄτι ή μεταβολή τούτου οϋκ έστι φθορά ή ///, **60v** Έκθεσις τών παρεπομένων τη ποσότητι ήτι τῷ ποσῷ οϋδέν έστίν έναντίον και τά έξης, **61r** β^{ov} άντίθεσιν, **62v** γ' άντίθεσις προς τό αυτό παρεπόμενον, **62r** Δεύτερον παρεπόμενον του ποσοϋ, **63v** ά[Α]πορία, **63v** τ[Τ]ρίτον ιδίωμα του ποσοϋ, **64v** π[Π]ερί τών προς τό κεφ[άλαιον] γ^{ov}, περί της τάξεως του κεφαλαίου, **66v** δ[Δ]ιαίρεσις του κεφ[αλαίου], **67r** ά[Α]πορία, **68v** ύ[Υ]πάρχει και έναντιότης έν τοΐς προς τί, **68v** π[Π]αρινεΐ και πάσιν είναι κοινόν τοΐς προς τί παρεπόμενον, **68r** ά[Α]πορία, **68r** δ[Δ]εύτερον παρεπόμενον, **70v** β^{ov} μέρος του κεφ[αλαίου] ζυμην άλλ' ένίστε οϋ δόξει άντιστρέφει, **71v** π[Π]άντα οϋκ τά προς τά έάν περ οικείως άποδίδοται προς άντιστρέφοντα λέγε, **71r** έ[Ε]πιγραφή, **72v** ά[Α]πορία, **72v** ά[Α]πάντησις, **72v** Δευτέρου μέρους της λέξεως, **74v** Ει μέν οϋν ικανώς ὁ τών προστί ὀρισμός άποδέδοται, **74v** Ει δέ μή ικανός και τά έξης, **75r** Κεφαλή και χείρ και τά τοιαϋτα, **75r** π[Π]ερί ποιότητος, **76r** δ[Δ]ιαίρεσις τών ειδών της ποιότητος, **77r** Ότις άποχρῶσα ή άπαριθμησις τών ειδών της ποιότητος, **78v** π[Π]ερί του α^{ov} ειδους, **80r** ά[Α]πορία, **81v** ά[Α]πάντησις, **82v** δ' γένος ποιότητος σχήμα τε ή περί έκαστον ύπάρχουσα μορφή, **82r** ά[Α]πορία, **82r** λ[Λ]ύσις, **83r** ζ[Ζ]ητήματα, **83r** δ[Δ]ιορισμός του ζητουμένου, **84r** ά[Α]πάντησις προς τά έπιχειρήματα, **86v** εκθεσις τών παρεπομένων τη ποιότητι και πρώτον περί της έναντιώσεως, **86v** β' παρεπόμενον της ποιότητος, **86r** π[Π]ερί τών έξ ύπολοίπων γενών, **87v** π[Π]ερί της τάξεως τών έξ ύπολοίπων γενών, **87v** π[Π]ερί του ποιείν και πάσχειν, **87v** δ[Δ]ιαίρεσις του ποιείν, **87r** π[Π]αρεπόμενα του ποιείν, **87r** π[Π]ερί του πάσχειν, **88v** δ[Δ]ιαίρεσις του πάσχειν, **88v**

[Εἰς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους διδασκαλίαν τῶν κατηγοριῶν· ἦτοι τῶν δέκα γενῶν· σχολαστικά / ὑποσημειώσεις τοῦ λογιωτάτου Κορυδαλλέως]

93r Εἰς τὰ πρότερα ἀναλυτικά ἐρμηνεῖαι σχολαστικά / σύντομοι / προθεωρία.⁷²⁴

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα σχετικά καλή. Οἱ ὤες τῶν φύλλων ρυπωμένες ἀπὸ τὴ χρήση. Τὰ φ. 93r-101r φέρουν λεκέδες ὑγροῦ.

Στάχωση κοινὴ ἐμπορίου ἀπὸ πινακίδες χαρτονίου χωρὶς καμία ἐπικάλυψη. Ὅμοια διακόσμηση καὶ στίς δύο ὄψεις: τρεῖς ἐγχάρακτες γραμμὲς σχηματίζουν ὀρθογώνιο παραλληλόγραφο πλαίσιο. Κεφαλάρια ἀπὸ πράσινη καὶ κίτρινη κλωστή. Ἐπίπεδη ράχη χωρὶς ἐμφανῆνευρα ἢ ἐπεξεργασία καμπυλώματος, ἐπ' αὐτῆς ἐπικολλημένη ἐτικέτα μὲ τὸν ἀριθμὸ 2166. Ἐσωτερικὰ τῶν πινακίδων ἐπικολλημένα φύλλα χάρτου. Ἐνα παράφυλλο στό ὀπισθόφυλλ, ἀριθμημένο ὡς β'. Σῶζεται κινητὸς σελιδοδείκτης ἀπὸ δύο λεπτὲς γκριζες κλωστὲ, στερεωμένες στό ἄνω κεφαλάρι.

Χάρτης λευκός, λεπτός, σχετικά λειῶς. Τετράδια δὲν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων μεταγενέστερη τοῦ κώδικα, μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς, στό μέσον τῆς ἄνω ὤας μὲ

π[Π]αρεπόμενα τοῦ πάσχειν, **88v** π[Π]ερί τῶν κείσθαι, **88r** π[Π]ερί τὰς ποῦ κατηγορίας, **89v** π[Π]ερί διαιρέσεως τοῦ ποῦ, **89r** π[Π]ερί τοῦ ποτέ, **90v** π[Π]ερί τοῦ ἔχειν, **90v** π[Π]ερί τῶν μετὰ τὰς κατηγορίας, **90v** π[Π]ερί τῶν ἀντικειμένων / **[90r]** ὑπογραφή τῶν ἀντικειμένων καὶ ἀνάπτυξις τῆς αὐτῆς [ὑπογραφῆς], **90r** δ[Δ]ιαιρέσεις τῶν ἀντικειμένων, **91v** π[Π]ερί τοῦ προτέρου, **91r** π[Π]ερί τοῦ ἅμα [συνάμα], **92v** π[Π]ερί κινήσεως, **92r** ἀ[Α]ντίθεσις τῶν κινήσεων.

724. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ὑποκεφάλαια: «φ. **94v** τ[Τ]ί τό περί οὐ ὁ λόγος, **94v** π[Π]ερί τῆς καταγραφῆς, **94r** δ[Δ]ιαιρέσεις τῆς πραγματείας, **95r** τ[Τ]ί ἐστὶ πρότασις, καὶ ὅσα ὡς διαιρεῖται, **96v** τ[Τ]ί διαφέρει ἢ ἀποδεικτικὴ τῆς διαλεκτικῆς, **96r** δ[Δ]ιαιρέσεις τῶν προτάσεων κατὰ τοὺς νεωτέρους, **96r** π[Π]ερί ὄρου, **97v** δ[Δ]ιαιρέσεις τῶν ὄρων, **97v** δ[Δ]ιαιρέσεις τῶν ὄρων κατὰ τοὺς νεωτέρους, **98r** π[Π]ερί συλλογισμοῦ, **100v** ἀ[Α]ρχὴ τοῦ α^{ov} καὶ β' καὶ γ^{ov} ἐπὶ τό πρῶτον /// , **100r** ἱ[Ἦ]δια τοῦ α^{ov} σχήματος, **101v**, α^{os} κανών, **101v** ἀ[Α]ρχὴ τοῦ β' καὶ γ' σχήματος, **103v** ἀ[Α]πορία, **103r** π[Π]ερί τῶν συλλογιστικῶν σχημάτων, **104v** τ[Τ]ίς ὁ μέσος ὄρος καὶ μείζον ἄκρον καὶ ἔλαττον, **104v** π[Π]ρόβλημα, **104r** π[Π]όσα σχήματα καὶ ὅθεν ἢ διαφορὰ τούτων καὶ τάξις, **105v** ἀ[Α]πορία ἐνταῦθα περί τὰ ἐκτεθέντα, **105r** ἀ[Α]πάντησις, **105r** τ[Τ]ίνα εἰσὶ τὰ κοινό[ω]ς ἐπόμενα τοῖς τρισὶ σχήμασι, **106v** ἱ[Ἦ]δια τοῦ α^{ov} σχήματος, **106v** ἱ[Ἦ]δια τοῦ β^{ov} σχήματος, **106v** ἱ[Ἦ]δια τοῦ γ^{ov} σχήματος, **106v** ὁ[Ο]πόσοι καὶ τινες εἰσὶν οἱ συλλογιστικοὶ τρόποι ἐφ' ἐκάστου σχήματος, **116v** δ[Δ]ιαιρέσεις τοῦ τμήματος, **116r** μ[Μ]έθοδος τῆς εὐρέσεως. Κανόνιον, **120r** π[Π]ερί τοῦ β^{ov} τῶν προτέρων ἀναλυτικῶν, **121v** π[Π]ερί τῆς κύκλω καὶ διαλ[λ]ήλου δείξεως, **123r** τ[Τ]μήμα δεύτερον, **124v** τ[Τ]μήμα γ^{ov} περί ἐπαγωγῆς, **125v** π[Π]ερί παραδείγματος, **126v** π[Π]ερί ἐνθυμήματος, **127v** π[Π]ερί ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, **128v** δ[Δ]ιαιρέσεις τοῦ ὑποθετικοῦ συλλογισμοῦ / περί τῶν δι' ὄλου ὑποθετικῶν, **128r** π[Π]ερί τῶν μικτῶν, **129v** π[Π]ερί τῶν κατὰ συνέχειαν, **130v** π[Π]ερί τῶν κατὰ διάζευξιν, **130r** π[Π]ερί τῆς εἰς ἀδύνατον ἐπαγωγῆς».

μολύβι. Άγραφο τό παράφυλλο β'. Μεταξύ του φ. 131 και του παραφύλλου β' άγνωστος άριθμός κομμένων φύλλων. Σημειώσεις περιθωρίου σχετικές μέ τό μάθημα στά φ. 28r και 85r, οί όποίες είναι κάθετες στά φύλλα, και στό φ. 109v στή επάνω ώα.

Γραφή συνεχής, όχι ιδιαίτερα ευανάγνωστη, χωρίς παραγράφους. Χαρακτήρες μικροί και δεξιόκυρτοι.

Χαρακώσεις όριζόντιες και κάθετες για τό κυρίως κείμενο. Στίχοι 23. Μελάνη μαύρη, ένιαχού έξίτηλη. Πρωτογράμματα άπλά, μονόχρωμα από μαύρη μελάνη και χωρίς ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία.

Γραφέας άδηλος.

Στό έμπροσθόφυλλο: Κατεγράφη / Τη 28 Ιουνίου 1924 / Ανδρόνικος μοναχός / Σιναΐτης.

Στό παράφυλλο β' r: ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / ΚΑΙ ΕΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ ΤΟΝ / ΑΠΡΙΛΙΟΝ
1986 – ΜΔΣ.

Παρατηρήσεις

α) Κώδικας Μαθηματαρίου πού προοριζόταν για σχολική χρήση. Περιέχονται μαθήματα Λογικής, μέ βάση τίς σχολαστικές σημειώσεις του διαδασκάλου Κορδαλλέα.

β) Η μέθοδος διδασκαλίας των κειμένων του συγκεκριμένου μαθητικού κώδικα είναι αυτή της έρωταποκρίσεως, όπως άλλωστε φαίνεται και από τον τίτλο: ...κατά πεύσιν και άπόκρισιν. Η συγκεκριμένη μέθοδος άλλωστε –όπως έχει ήδη αναφερθεί– εφαρμόστηκε κυρίως στη διδασκαλία της φιλοσοφίας και της ρητορικής. γ) Ο κώδικας δέν είναι πλήρης, είναι «κολοβός». Λείπει τό τέλος του κειμένου, καθώς και ό κολοφώνας. Έκτός από τά φ. Α+β, τά όποια είναι λευκά-άγραφα, από τό τέλος του κώδικα έχει εκπέσει ή άποσχιστεί τό φ. μέ άρίθμηση 132r.

γ) Στόν κώδικα δέν παρατηρούνται σημειώματα ή ένθυμήσεις του γραφέα ή των κτητόρων ούτε πάλι αναγράφεται κάποια ένδεικτική μαρτυρία, ή όποία θά μπορούσε νά μās βοηθήσει νά χρονολογήσουμε τον κώδικα ή νά έξακριβώσουμε τον τόπο της άντιγραφής του. Μέ βάση τό περιεχόμενο μπορεϊ νά χρονολογηθεί στόν 18ο αιώνα.

δ) Άξισημείωτο είναι ότι ό γραφέας του παρόντος κώδικα είναι καλλιγράφος και όρθογράφος.

ε) Ένα άλλο αξιοσημείωτο στον παρόντα κώδικα είναι ή ύπαρξη γεωμετρικῶν σχεδίων καί διαφόρων ἄλλων σχεδίων πρὸς καλύτερη κατανόηση καί ἐμπέδωση τῶν καταγεγραμμένων διδασκαλιῶν. Πολλά ἀπὸ τὰ σχέδια αὐτά καταλαμβάνουν ὁλόκληρη τή σελίδα, ἐνῶ κάποια ἄλλα παρεμβάλλονται στό ἐγγεγραμμένο κείμενο. Τέτοια σχέδια συναντοῦμε στά φ. 12ν, 14ν & 14ρ, 110ρ, 114ν καί 114ρ, 115ν, 122ν καί 122ρ, 125ν καί 125ρ.

στ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό:

1. τόν ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Σιναΐτη στίς 28 Ἰουνίου 1924. Δεύτερη πληροφορία περὶ τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο Γ', σελ. 192.
2. τόν Μ. ΚΑΜΙΛ τό 1949. Κατάλογος 1970, σ.86, α/α606, μέ τόν τίτλο « Sermons».
3. τόν Β. ΒΑΥΕΡ τό 1968. Πολυγραφημένος κατάλογος 1968, σελ. 48, μέ τόν τίτλο: «Patristica».

ζ) Ὁ παρῶν κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων κατά τὰ ἔτη 1968-1970.

η) Ὁ κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2166.

3.6 Σινᾶ 2173

Κατάλ. Kamil 2228, Κατάλ. Bayer 2173

αἰ. ΙΗ' (1721)   χάρτης   20,9x14,7/10-10,5x17 φ. 146

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r ἐ[Ε]πιτομή τῶν διαλεκτικῶν κανόνων, ἦτοι / εἰσαγωγή εἰς τὴν καθόλου λογικὴν, καὶ τό / Ἀριστοτέλους ὄργανον. / προῖμιον
[Inc.: Εἰσαγωγὴν πρὸς τὰ τοῦ Μεγάλου διδασκάλου ἡμῶν Ἀρι / στοτέλους λογικά...]
[Des.:... καὶ ἡδιοφυοῦς ὕλης ἐκ προτάσεων καὶ κρίσεων συνίσταται]
- 3v Διάλεξις μία καὶ μόνη / περὶ τῶν διανοητικῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν.
[Inc.: Ἴνα μὴ εἰς ἀνωφελεῖ ἄμιλλαν πράξεων, καὶ νηπιώδης λογομα / χία ἐκπέσωμεν...]
[Des.: ... οὐδέ μεθίστησιν / ἐκατέρων τῆς δευτέρας ἐνεργούσης]
- 3r Ζήτησις πρώτη / περὶ τῆς α' ἐνεργείας τοῦ νοός, ἦτοι περὶ τῶν ὄρων / ἐν ἑαυτοῖς καὶ καθὼ σημαντικοὶ εἰσὶν / Ὁρίζεται ὁ ὄρος καθόλου. Κεφ: α'
[Inc.:...Πᾶσα πρώτη ἐνέργεια τοῦ νοός, ἣ ἐστὶ τινος προτάσεως...]
[Des.:... δι' οὗ τό κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὑποκειμένου κατηγορεῖται]
- 6v Κεφάλ[αι]ο Β'. Ἀνατρέπονται τὰ κατὰ τῶν ἄρτι τεθέντων / λεγόμενα / Ἐνστασις α'
[Inc.: ... Αὕτη ἡ πρότασις· Ἰωάννης ὁ υἱὸς Ἀνδρέου ἐστὶ μέγας φιλόσοφος...]
[Des.: ... δύο λοιπὸν εἰσὶν οἱ ὄροι κατὰ μορφήν, καὶ οὐ πλείους]
- 7v Ἐνστασις β'
[Inc.: ... Εἰ πᾶν ὅτι οὖν ὑπόκειται τῇ κατηγορίᾳ τῆς προτάσεως...]
[Des.: ...ἀπόφημι τό προηγούμενον καὶ τὴν σκόπειαν]
- 8v Ἐνστασις γ'
[Inc.: ...Ἐν ταύτῃ τῇ προτάσει ὁ μαθητὴς σπουδάζει εἷς ἐστὶ καὶ μόνος ὄρος...]
[Des.: ... ἐν ἑαυταῖς εἰσὶ προτάσεις ἀπλαῖ]
- 9v Κεφ. γ' / Περὶ τῆς τῶν ὄρων σημασίας
[Inc.: ...Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἐστίν, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ προτάσει...]
[Des.: ...ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξῆς σημεία ἅπαντα τὰ αἰσθητὰ καὶ ὀργανικά περιέχειν]

- 11v Ἐνστασις α'
 [Inc.: ...Αὕτη ἡ φωνή σημεῖον, ἑαυτήν σημαίνει...]
 [Des.: ...τουῦτω τῷ ὀνόματι σημεῖον αὐτόθι καί ἕτερα σημαίνεσθαι]
- 12v Ἐνστασις β'
 [Inc.: ...Αὕτη ἡ φωνή οὐδέν, οὐδέν σημαίνει...]
 [Des.: ... ἀπόφημι τό προηγούμενον, καί τήν συνέπειαν]
- 12r Ἐνστασις γ'
 [Inc.: ...Αὕτη ἡ φωνή τραγέλαφος σημαντική ἐστίν...]
 [Des.: ... ἄπερ ἀσύνθετα μέν καί ἐναντία, ἀλλά οὐκ ἀδύνατα]
- 13r Κεφάλ[αι]ο δ' / Διαιρεῖται τό σημεῖον
 [Inc.:...Μετά τόν ὀρισμόν τοῦ σημεῖου λεκτέον...]
 [Des.: ...τίθεται δέ ἐκεῖ ἀντί παραδείγματος φωνῆς οὐ σημαντικῆς]
- 15r Κεφάλ[αι]ο ε' / Περί τῆς τῶν ὄρων διαφορᾶς
 [Inc.: ...Εἶπωμεν σαφῶς, ὡς ἐξῆν τά περί τήν τοῦ ὄρου σημασίαν...]
 [Des.: ...Ταῦτα περί τῆς σημασίας τῶν ὄρων ἀρκετῶς]
- 23r Κεφάλ[αι]ο στ' / Περί τῆς τῶν ὄρων ὑποθέσεως
 [Inc.: Φησὶν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡν τοῖς σοφιστικοῖς ἐλέγχοις...]
 [Des.: ...καί λέγειν Ἀνδρέας ἐστὶ ζῶον, Ἀντώνιος ἐστὶ ζῶον, καί τά ἐξῆς]
- 29r Κεφάλ[αι]ο ζ' / Τά περί τῶν ὄρων ἐπίλοιπα
 [Inc.: Τά τῶν ὄρων ἐπίλοιπα εἰσὶν αἱ αὐτῶν ιδιότητες...]
 [Des.: ...τῷ σώματι οὗτος ἐστὶ μέγας διδάσκαλος]
- 32v Ζήτησις β' / π[Π]ερί τῶν προσηκόντων τῇ δευτέρᾳ τοῦ νοός / ἐνεργείᾳ ἤτοι περί προτάσεως / Κεφάλ[αι]ο α' Περί ὀνόματος καί ῥήματος καί λόγου
 [Inc.: Καθάπερ οἱ φωνητικοὶ ὄροι ἀντί τῶν ἀπλῶν ἐπιλήψεων...]
 [Des.: ... καί ἄλλα πλεῖστα περί ὧν ζῆται τά τῶν ῥητόρων]
- 36r Κεφάλ[αι]ο β' Περί προτάσεως καί τῶν / αὐτῆς εἰδῶν
 [Inc.: Πολλάκις τε καί πολλαπλασίως ὁ φιλόσοφος ἐν ταῖς αὐτοῦ βίβλοις...]
 [Des.: ...ὅτι αἰθίοψ ἀπλῶς ὀδοντωτός, ψευδὲς δ' ὅτι ἀπλῶς λευκός]
- 41r Κεφάλ[αι]ο γ' / Περί τῆς τῶν προτάσεων ὕλης, μορφῆς, / ποσότητος, καί ποιότητος.
 [Inc.: Ἡ μὲν ὕλη τῆς προτάσεως οὐκ ἔστιν ἄλλο ἢ τό συμπλέκεσθαι...]

- [Des.: ... ἄν[θρωπ]ον οὐ τρέχειν, ἐνδέχεται καὶ ἄν[θρωπ]ον ποτέ οὐ τρέχειν]
- 45r Κεφάλ[αιον] δ' / Περί τῆς τῶν προτάσεων ἀντιθέσεως, ἰσοδυναμίας τε, καὶ ἀντιστροφῆς
[Inc.: Ὅρίζεται παρὰ ἐνίοις ἡ τῶν προτάσεων ἀντίθεσις...]
[Des.: ... ἵνα ἐπ' ἔλαττον αἱ τῶν ἀρτιμαθῶν διάνοιαι συγχέοιντο]
- 50v Κεφάλ[αιον] ε' / Περί τῆς τῶν συνθέτων προτάσεων, ἀντιθέσεως, / ἰσοδυναμίας, καὶ ἀντιστροφῆς
[Inc.: Ἀχρηστον ἄν εἴη περί τῆς τῶν συνθέτων προτάσεων ἀντιθέσεως...]
[Des.: ...οὐ προσήκει τῇ ὁμολογουμένη ἐξαρχῆς ἡμῖν βραχυλογία]
- 52v Κεφάλ[αιον] στ' / Περί ὀρισμοῦ καὶ διαιρέσεως
[Inc.: Ἀναπτύσουσι τὰ περί τόν ὀρισμόν οἱ πολλοί...]
[Des.: ...καὶ ταῦτα περί τῆς δευτέρας ἐνεργείας τοῦ νοός ἀρκετῶς εἰρήσθω]
- 54r Ζήτησις τρίτη / Περί τῶν προσηκόντων τῇ τρίτῃ τοῦ νοός / ἐνεργεία, ἥτοι περί ἐπιχειρήματος / Κεφάλ[αιον] α'· Περί συλλογισμοῦ
[Inc.: Ὅρίζεται τῷ φιλοσόφῳ α' προτερ[εότητα] ἀνάλυσ[ις]...]
[Des.: ...ὄρος λέγεται κατὰ τοῦ ἀν[θρώπ]ου, ὅς ἐστίν ἐλάττων ὄρος]
- 59v Κεφάλ[αιον] β' / π[Π]αραδείγματα τῶν τρόπων ἐν / ἐκάστῳ σχήματι⁷²⁵
- 61v Κεφάλ[αιον] γ'
[Inc.: Κανόνας τῶν τρόπων, καὶ ἐκάστων καὶ κοινῆ πάντων...]
[Des.: ...ἄρα αὕτη ἡ αἶξ ἐστὶ μήτηρ ἐμῆ]
- 64v Κεφ[άλαιον] δ' / Περί τῆς τῶν συλλογισμῶν ἀναγωγῆς
[Inc.: Οὐχ ἦττον οἱ πλάγιοι καὶ ὑπάλληλοι, ἢ οἱ εὐθεῖς τρόποι...]
[Des.: ...ἦν οὖσαν μείζονα τοῦ πλαγίου συλλογισμοῦ ὠμολόγησας]
- 68r Κεφάλ[αιον] ε' / Περί ἐπιχειρήματος, καὶ τῶν αὐτῶν εἰδῶν / τε καὶ ἀρχῶν
[Inc.: Τὸ ἐπιχείρημα ἐστὶ λόγος, ἐν ᾧ ἐξ ἐτέρου ἕτερον συμπεραίνεται...]
[Des.: ...οἶον τοῦ Κελάριν καὶ τοῦ φέριου]
- 72v Κεφάλ[αιον] ἔσχατον / Περί σοφίσματος

725. Στό φ. 59v καταγράφονται: «Παράδειγμα τῶν δευτέρων ἐνθέων τρό / πων, ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι», στό 59r «Παράδειγμα τῶν πέντε πλαγίων ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι», 60v «Παράδειγμα τοῦ δευτέρου σχήματος καὶ / τῶν τετάρων αὐτοῦ τρόπων, ἐν οἷς δὶς / κατηγορεῖται ὁ μέσος ὄρος, 60r «Παράδειγμα τῶν ἕξι τρόπων τοῦ τρίτου σχήματος, ἐν ᾧ δὶς ὑπόκειται ὁ μέσος ὄρος».

- [Inc.: Ἐκ τῶν φιλοσοφουμένων Ἀριστοτέλει ἐν τῷ α' Σοφιστικῶν] ἐλέγχ[ου]...
- [Des.: ...τῆς τριάδος σοφία, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς καὶ ἐν ἧ πᾶσα σοφία: / Τέλος τῶν εἰσαγωγικῶν τῆς λογικῆς]
- 77r Προθεωρία εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν / λογικὴν
- 77r Ζήτημα πρῶτον, πότερον ἐστὶν ἡ λογικὴ / α': ὁρισμὸς καὶ διαίρεσις τῆς λογικῆς, καὶ πότερον ἐνδέχεται αὐτὴν ὑπάρχειν
- [Inc.: Ἡ λογικὴ ἤτις καὶ διαλεκτικὴ καλεῖται...]
- [Des.: ...αὐτὴν τε τὴν λογικὴν ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐπίκλησιν λαμβάνουσα, Ἀριστοτελικὴ ὀνομάζεσθαι]
- 79r Β' λύσις τῶν ἀποριῶν
- [Inc.: Ἀπορήσειας δ' ἂν πρὸς τὰ εἰρημμένα...]
- [Des.: ... ὀρθὴν νόησιν νοεῖ]
- 82v Ζήτημα β', περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς λογικῆς / α'. τί ἐστὶ ὑποκείμενον, καὶ ποῖον τό / ὑποκείμενον τῆς λογικῆς
- [Inc.: Ὑποκείμενον γενικῶς λέγεται ἐκεῖνο, ὅπερ τινὶ ὑπόκειται...]
- [Des.: καὶ αὗται γὰρ τῆς διανοίας ἐργασίαι τυγχάνουσιν οὐχ ἦττον, ἢπερ ὁ συλλογισμὸς]
- 84v Β'. Ἀπάντησις πρὸς τὰς ἐνστάσις τῶν / ἀντιπάλων
- [Inc.: Ἐνστάσις α'. Κατὰ τῆς πρώτης ἡμῶν θέσεως...]
- [Des.: ὁ δὲ Νοῦς δοχεῖον τοῦ τῆς λογικῆς ὑποκειμένου βέλ / τιον ἂν προσαγορεύοιτο].
- 86v Ζήτημα γ', πότερον ἐστὶν Ἀρετὴ / ἡ λογικὴ, καὶ ποῖα Ἀρετὴ / α'. Πότερον ἐστὶν Ἀρετὴ
- [Inc.: Ἀπὸ τοῦ β' βιβλίου τῶν ἠθικῶν: κεφάλ[αιον]: ε' ἡ Ἀρετὴ γενικῶς οὕτως περιγράφεται...]
- [Des.: :...καὶ ἐπὶ τοῦ σοφιστικῶν μέρους τῆς διδακτικῆς λογικῆς]
- 87v Β'. Πότερον ἡ λογικὴ ἐστὶν / ἐπιστήμη, ἢ Τέχνη
- [Inc.: Ἐπειδὴ πέντε εἰσὶν αἱ νοητικαὶ Ἀρεταί...]
- [Des.: ...κλητέα διὰ τοῦτο πρακτικὴ ἐπιστήμη]
- 89r Ζήτημα δ', πότερον ἀναγκαῖα πρὸς τὰς / λοιπὰς ἐπιστήμας ἡ λογικὴ
- [Inc.: Διχῆ λαμβάνεται τό ἀναγκαῖον...]

- [Des.: ... καί ταῦτα μὲν περὶ τὴν φύσιν τῆς λογικῆς / ὡς ἔν προθεωρίας εἶδει ἄλις εἰρησθῶ]
- 93v λευκό-ἄγραφο
- 93r Περί τῶν πέντε φωνῶν τοῦ Πορφυρίου / Προϊμίον
[Inc.: Πορφύριος φοῖνιξ τό γένος...]
[Des.: ...ἔπειτα δέ ἰδίως περὶ τῶν πέντε καθόλου φωνῶν]
- 93r Ζήτημα α', τί ἐστι τό καθόλου / α. Διαφόρων γνῶμαι περὶ τούτου
[Inc.: Τρεῖς εἰσὶ περὶ τούτου τῶν φιλοσόφων αἱ γνῶμαι...]
[Des.: ... τοῦ κατ' οὐσίαν δηλονότι διαλαμβάνομεν]
- 95v Β'. Πότερον τό καθόλου ἄνευ ἔργου / διανοίας ὑπάρχει
[Inc.: Δέδεικται ἐν τοῖς ἄνω οὐ τὰς φωνάς μόνον...]
[Des.: ...κατά τὴν τοιάνδε νοερὰν σχέσιν ἐστὶ καθόλου]
- 97r γ'. Ἀπάντησις πρὸς τὰς προβαλλομένας / ἐνστάσεις
[Inc.: Ἐνστασις α'. ὁ Ἀριστοτέλης διαιρεῖ τὰ πράγματα...]
[Des.: ... καί τὴν αὐτῆς ἀσάφειάν τε, καί σύγχυσιν]
- 100r ζήτημα Β'. Ἐξηγήσις τῶν πέντε / φωνῶν κατ' ἰδίαν α'. περὶ τοῦ γένους
[Inc.: Τό καθόλου διήρηται ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου εἰς πέντε φωνάς..]
[Des.: ...διαφερόντων· οἶον, τό λογικόν]
- 104v Περί ἰδίου καί συμβεβηκότος
[Inc.: Τό ἴδιον τετραχῶς διαιρεῖται...]
[Des.: ... καί ἀληθέστατον ὅτι λίθος ἐστὶν ἔχων λευκότητα]
- 104r δ'. Περί τοῦ Ἄτομου
[Inc.: Τόν ὄρισμόν τοῦ ἀτόμου παραδίδωσιν ὁ Πορφύριος]
[Des.: ... ὡς μέρος συστακτικόν / τῆς ἐνικῆς καί ἀτομικῆς οὐσίας]
- 106r Ζήτημα γ', περὶ τῆς κατὰ τό εἶδος, καί τῆς / κατὰ τόν ἀριθμόν Διαφορᾶς / α'. τί ἐστὶ διαφέρειν τῶ εἶδει
[Inc.: Φανερόν ἐστὶ καί πασίδηλον πολλά μὲν διαφέρειν τῶ εἶδει...]
[Des.: ...τὴν διαχωρίζουσιν τό ἔν τοῦ ///]
- 109v γ'. Πότερον ἐνδέχεται / εἶδος ἀπολλυπλασίαστον εἰς ἄτομα
[Inc.: Ἐστὶ τινὰ εἶδη κτισμάτων...]
[Des.: ... καί τὴν γῆν περιφωταυγῶν]

- 112r Εἰς τὰς τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίας / προῖμιον
 [Inc.: Πρώτη τῶν τοῦ φιλοσόφου πραγματειῶν πρόκειται...]
 [Des.: ...περὶ τοῦ πρὸς τί κατ' ἰδίαν ἐροῦμεν]
- 112r Διάλεξις πρώτη· Περί τῶν προκατη / γοριῶν καὶ περὶ τῆς τοῦ ὄντος μεταβάσεως
 / καὶ ἀναλογίας / 113v α'. π[Π]ερί συνωνύμων, ὁμωνύμων, / Ἀναλόγων, καὶ
 παρωνύμων
 [Inc.: Συνώνυμα μὲν κατὰ τὸν φιλόσοφον λέγονται...]
 [Des.: ...ἐν ταύτῃ ὁ Θεὸς ἐστὶν ὄν]
- 119v γ'. Περί τῆς Μεταβάσεως τοῦ ὄντος
 [Inc.: Ἡ τοῦ ὄντος μετάβασις διπλῆ πέφυκεν...]
 [Des.: ... οὐ δηλοῖ στήτε περικλείω τόπον πραγματικόν, ὡς ἐδείχθη ἄρα...]⁷²⁶
- 121v Διάλεξις Β'. Περί τῶν δέκα κατηγοριῶν / κοινῇ καὶ περὶ τῆς οὐσίας / α'. Τί ἐστὶ
 καὶ ποσαπλοῦς ἡ Κατηγορία
 [Inc.: Κατηγορία ἐστὶ κατὰ τὸν σοφώτατον Ἀμμώνιον...]
 [Des.: ...ἤτις οὕτω δύναται διαταχθῆναι]
- 124v Β'. Περί τῆς οὐσίας
 [Inc.: Τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα παρὰ τοῖς φιλοσόφοις...]
 [Des.: ...ἀνάγνωθι τῆς οὐσίας ἐν ταῖς κατηγ[ορίες] τοῦ Ἀριστοτέλους]
- 125r Διάλεξις γ'. Περί τῶν πρόστι / α'. τί ἐστὶν ἡ Ἀναφορὰ ἢ Σχέσις
 [Inc.: Τὴν τῶν πρὸς τὴν πραγματείαν περιττῇ λεπτολογίᾳ...]
 [Des.: ...καὶ ὁ μέλας κόραξ πρὸς τὸν μέλανα κόρακα]
- 127v Β'. Πότερον ἡ Ἀναφορὰ πέφυκε / Τρόπος τις διηρημένοις ἢ οὐ
 [Inc.: Ἰστέον οὖν ὅτι δοξάζουσι τινὲς τῶν νεωτέρων...]
 [Des.: ...καὶ ταῦτα περὶ τοῦ ὑποκειμένου]
- 130r δ'. Περί τοῦ τέρατος τῆς ἀναφορᾶς
 [Inc.: Ζητεῖται πότερον οὐσιῶδες πρὸς τὴν ἀναφορὰν...]
 [Des.: ...μήτε προῦπάρχει τοῦ υἱοῦ καὶ υἱὸς ἀνάπαλιν]
- 133r Εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας / τοῦ Ἀριστοτέλους
 [Inc.: Παραδούς ὁ Σταγειριτῆς ἐν τῇ τῶν κατηγοριῶν βίβλῳ...]
 [Des.: ...καὶ ψεύδους τῶν προτάσεων εἴπωμεν ἔστω τοίνυν]

726. Ἡ καταγραφή τῆς θεματικῆς ἐνότητος διακόπτεται ἀπότομα σέ αὐτό τό σημεῖο.

- 133r Διάλεξις α'. Περί Ἀληθείας τε, / καί ψεύδους καθόλου / α'. Τί ἐστίν ἀλήθεια, καί τί ψεῦδος
 [Inc.: Διαιρεῖται ἡ Ἀλήθεια εἰς Μεταβατικήν τε, καί Κατηγορικὴν...]
 [Des.: ... μήτε ἑξαμαρτάνειν, κρίνουσαν περὶ πάντων]
- 138v Διάλεξις Β'. Περί τῆς ἀληθείας τῶν περὶ / ἐνδεχόμενα μέλλοντα λόγων / α'. σαφινίζεται, καί λύεται τό ζήτημα
 [Inc.: Ὑποκείπτω α'. Μέλλον κυρίως λέγεται ἐκεῖνο, ὅπερ / ὅτε μέλλον προσαγορεύεται...]
 [Des.:... καί περὶ τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν / τέλος τῆς λογικῆς, / ἥτοι τῆς Διαλεκτικῆς]
- 144v Σημειώματα καί γνωμικά.⁷²⁷

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Ὁ κώδικας διατηρεῖται σέ σχετικά καλὴ κατάσταση. Τὰ φύλλα ἀρκετὰ ρυπωμένα ἀπὸ τὴ χρήση.

Στάχωση εὐκαμπτη. Ἐξωτερικῶς τῶν πινακίδων διάφορες σημειώσεις ἀναγνωστῶν καί κτητόρων καί πλῆθος μαρτυρικῶν σημειώσεων, ἀπὸ τὴ γραμματικὴ, τόσο στὴν ἑλληνικὴ ὅσο καί τὴ λατινικὴ γλῶσσα. Ἀξιοσημείωτη ἡ παράσταση πού εἰκονίζει τὴ μεταφορὰ ἀπὸ δύο ἀνθρώπους κουβουκλίου, τό ὅποιο ἔχει ἐντός του ἡ λείψανο ἀγίου ἢ ἱερά εἰκόνα. Ἐσωτερικά τῶν σταχωμάτων διακρίνονται οἱ γωνίες καί τὰ γυρίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ σταχωτοῦ, ἰδιαίτερα ἐμφανεῖς στὰ ἀκρόφυλλα τοῦ

727. Ἡ παρουσίαση αὐτῆς τῆς θεματικῆς ἐνότητας εἶναι ἐνδεικτικὴ. Κρίναμε σκόπιμη αὐτὴ τὴν ἐνέργεια καί γιὰ τό πλῆθος τῶν γνωμικῶν, ἀλλὰ καί γιὰ τό δυσανάγνωστο πολλῶν ἀπὸ αὐτά. Ἔτσι καταγράφουμε: Στό φ. **145v** συγκαταλέγονται: «εἴ τις καλῶς ἀκούειν μανθάνει καλῶς λέγειν», «ὔπνος καί οἶνος / μεθύουσι ὁμοίως» «ἐκ τοῦ ὄρᾶν τό ἐρᾶν τίκτεται καί ἐκ τοῦ ἐ / ρᾶν ἢ συγκατάθεσις, καί ἐκ τῆς συγκα / ταθέσεως ἢ πρᾶξις», «εἶδει τε καλῶς ἀκούειν μάνθανε καλῶς λέγειν», «ὔπνος καί ὁ οἶνος / μεθύουσιν ὁμοίως», «γελῶν ὁ θέλων μετὰ μειρακίου, αἰσχροῦς ὕβρεις κερδί / σει». Στό φ. **145r** ἀναγράφονται: «εἶτι φέρον σε φέρει φέρε καί φέρον / εἰ δ' ἀγανακτεῖς καί σαυτόν λυπεῖς, καί τό φέρον σε φέρει. ὁ κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος, ἦλθες, εἶδες, ἀπῆλθες». Στό φ. **146v** σημειώνονται: «εἶτε φέρον σε φέρει φέρε καί φέρον / εἰ δὲ ἀγανακτεῖς καί σαυτόν λυσεῖς, / καί τό φέρον σέ φέρει», «ὁ κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος, ἦλθες εἶδες, ἀπῆλθ / ες». Στό φ. **146r** καταχωρίζονται: «ἡ τοῦ ζῆν μεταβολὴ κακοῦ τινός ἐστίν / καί ἡ ἀγαθόν μεταβολή», «τυφλοῦται περὶ τό φιλούμενον / ὁ φιλῶν», «ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες ἐν / ταῦθα ἀνάγκη, καί νέους ἀναι / σχυντοτάτους εἶναι». Στό φ. **147v** γράφεται: «Ὁ ἅγιος Παῦλος περὶ Κρητῶν πρὸς Τιμόθ. Α' καί τούτους / τούς λόγους ἐπῆρε ἀπὸ τόν Ἐπιμενίδη, ἢ λατινικά *epi / menides*, καί ρωμαϊκά, *epimenides*».

ὀπισθοφύλλου. Διακρίνονται οἱ δύο σταθμοὶ ραφῆς τῶν τευχῶν. Στὴ ράχη ἐπικολλημένη ἐτικέτα μὲ διπλὴ ἀναγραφή τοῦ ἀριθμοῦ 2173.

Χάρτης ὑπόλευκος, ὄχι ἰδιαίτερα λεῖος. Τετράδια δὲν ἀριθμοῦνται. Αἰρίθμηση τῶν φύλλων μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς σύγχρονη τοῦ κώδικα, στὴν ἄνω ὠα δεξιὰ μὲ μελάνη. Δεύτερη ἀρίθμηση στὰ φ. 144-147.

Γραφεῖς δύο, ἄδηλοι. Ὁ πρῶτος γραφέας γράφει τὰ φ. 1r-144v. Γραφή εὐανάγνωστη, πολὺ πυκνὴ, μικρογράματη, συνεχῆς, μὲ παραγράφους. Ὁ δεῦτερος γραφέας γράφει τὰ φ. 145v-146r. Γραφή σχετικὰ εὐανάγνωστη, μικρογράματη, δεξιόκυρτη, μὲ πολλὰ γραφικὰ συμπλέγματα. Χαρακώσεις ὀριζόντιες καὶ κάθετες γιὰ τὸ κυρίως κείμενο. Στίχοι 25 καὶ 26. Μελάνη καστανὴ, ἐνιαχοῦ σκουρόχρωμη γιὰ τὸ κείμενο. Πρωτογράμματα ἀπλάᾳ χωρὶς καμμία καλλιτεχνικὴ ἀξία. Στὸ φ. 144r σχέδια ἀκαθόριστα.

Στὸ ἐμπροσθόφυλλο σημειώσεις: ὄρος καθολικότερος, terminus su/// / ὄρος μερικότερος /// terminus ///

Termina singulare / ὄρος μερικός, / termine singulare, ὄρος καθ' ἕκαστον, / termine singulare, ὄρος καθόλου

Τὸν παθημάτων, / τὰ δευτέρα πρόσωπα τοῦ ἐνε / στῶτος καὶ μέλλοντος διὰ τοῦ συ / γγραφ[έως]: καὶ ὑπογρ[αφή] πλὴν τοῦ /// βούλει, οἶο /// / κράσις ~~θη~~.

Στὴν κάτω ὠα καὶ σέ ἀνάποδη γραφή: «εὐκτοῦ ὠο / μας, τὸ δευτερον / ὡς βούλει, οἶει, εἶ, ὠει, εἶ, καὶ /// τῶν τριῶν φωνηέντων εἰς δὺάδει»

Στὸ φ. 1r: καὶ τότε ἐκ τῶν Ἰωάννου Ἰερέως, οὗ τουπίκλιν βαλέτας

Στὸ φ. 144v: Ἐνετίησιν ἀπὸ τ[ῆς] Βροτείου Γένους ἐλευθερώσεως. αψκα (1721)

Στὸ φ. 147v: ὁ Ἅγιος Παῦλος περὶ Κρητῶν πρὸς Τιμόθ[εον]⁷²⁸ α' [ἐπιστολῆς] καὶ τούτους τοὺς λόγους ἔγραφε ἀπὸ τὸν ἐ[Ἐ]πιμενίδα. καὶ λατινικὰ erimenides καὶ ῥωμαϊκὰ, erimhvide.

Στὸ φ. 147r, μεταγενέστερη σημείωση με μολύβι: ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / ΚΑΙ / ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ / ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟΝ / ΤΟΥ 1986 / ΜΔΣ.

Στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ ὀπισθόφυλλου: τῶν τῆ: ἐκ τῆς συζυγίας παρακειμένου / οἷς μεν ος λαμβάνουσι ου, οἱ δέ οὐ, οἶον ἂ / κούω, ἤκουσμαι, βασιλεύω βεβασίλευμαι.

---

728. Τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ εἶναι ὄντως ἀπὸ τὸν Ἐπιμενίδα, ἀλλὰ στὴν Ἁγία Γραφή ἀναφέρεται στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολή 1:12.

ὅτι δέ ὁ ἐνεργητικός πρό τοῦ α' φ[ωνήεντος;] ἔχει ὁ πα / θητικός λήγων αἰεῖ εἰς μέν, πρό τοῦ τῆ λαμβάνει καί ἕτερον μ.

Σέ ἀνάποδη γραφή: ~~αντ~~ / Ἀντικείμενα σημαντικά /// ///

Ὅτε δέ ὁ ἐνεργητικός ἔχει κάππα, εἰς τήν /// παραλή / γουσα ἀπό περικλειωμένου τοῦ θέματος ὦν ὁ παθητικός οὐδέν πρόσ / λαμβάνει. οἶον ποιῶ, πεποίηκα, πεποίημα, βοῶ βεβόηκα {λαμβάνω / βαβέ[ό]ημαι, εἰ δέ βραχεῖα παραλήγουσα ὁ παθητικός προε / λαμβάνει ου , οἶον λακτίζω λελάκτισμαι:

οἶον /// ῥῆμα, οἶον ἔρῶσω, οἶον συρρία θάρρος, / κατά σύνθεσι ὁ κατά φύσιν, κατά τροπήν».

Παρατηρήσεις

α) Ὁ παρῶν κώδικας γράφτηκε τό 1721. Πρόκειται γιά ἰδιωτικό κώδικα, κτήτωρ τοῦ ὁποῖου φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ ἱερέας Ἰωάννης Βαλέτας, σύμφωνα με τή μαρτυρία του στό φ. 1r. Ὅπως τεκμαίρεται ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ Μαθηματαρίου, ὁ κώδικας προοριζόταν ἀποκλειστικά γιά σχολική χρήση.

β) Τά κείμενα τοῦ παρόντος μαθητικοῦ κώδικος ἔχουν διδαχθεῖ μέ τή διδακτική μέθοδο τῆς ἐρωταποκρίσεως.

γ) Ἄξιο παρατηρήσεως στόν κώδικα εἶναι καί ἡ ὑπαρξη γεωμετρικῶν σχημάτων, βοηθητικῶν στήν κατανόηση καί ἀπομνημόνευση τῶν μαθημάτων τῆς λογικῆς πού ἐξαντλεῖ ὁ παρῶν κώδικας. Τέτοιες σχηματοποιημένες παραστάσεις συναντοῦμε στό φ. 48v, 50r, 51v (διπλό), 123v καί 123r (σχέδιο σχηματοποιημένο ἀπό λέξεις).

δ) Στό φ. 144v εἶναι ἀποτυπωμένα διάφορα σχέδια ἄνευ σημασίας (τό μόνο κατανοητό τό σχῆμα κλειδιῦ).

ε) Μιά ἄλλη παρατήρηση εἶναι ὅτι μεταγενέστερη χεῖρα ἔχει ἐπιγράψει-τονίσει πολλά ἀπό τά ἐξίτηλα γράμματα ἢ λέξεις τοῦ κώδικα, ἐνῶ σέ πολλά φύλλα τοῦ κώδικα ὑπάρχουν ὑποσημειωμένες λέξεις καί προτάσεις, γεγονός πού φανερώνει τή μεγάλη παιδευτική καί σχολική χρήση πού εἶχε τό Μαθηματάριο. Τέτοιες σημειώσεις ἢ ἐπεμβάσεις ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ὅτι συναντήσαμε στό φ. 6r, 8v, 9v, 65r, 96v, (ἐπιγεγραμμένα γράμματα) κ.ἀ., 8r, 10v, 10r, 14v, 14r, 23v, 23r, 26v, 26r, 39r, 44v, 44r, 104r (ὑποσημειωμένες λέξεις ἢ προτάσεις) κ.ἀ.

στ) Ἐνδεικτικό στόν παρόντα κώδικα –στό μεγαλύτερο μέρος του– εἶναι καί ἡ ἀναγραφή ἐπί τῆς ἄνω ὤας σέ κάθε φύλλο ὅλου ἢ μέρους τοῦ τίτλου τοῦ διαπραγματευόμενου θέματος. Γιά παράδειγμα ἀπό τό φ. 2ν ἕως τό φ. 3r ἀναγράφεται «περί τῶν τριῶν ἐννοιῶν τοῦ νοός». Ἀπό τό φ. 3r ἕως τό φ. 13v, πού ἀλλάζει ἡ θεματολογία καί ἀναφέρεται στοὺς ὄρους, ἀναγράφεται «περί ὄρων». Ἀπό τό φ. 13r ἕως τό φ. 15r, πού ἀναφέρεται στά σημεία, ἀναγράφεται «περί σημείων» κ.ο.κ.

ζ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό:

1. τόν ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Σιναῖτη τό 1924. Δεύτερη καταγραφή ἀπό τόν ἴδιο βλέπε καί σό πρόχειρο τετράδιο Γ', σ. 194.
2. Ἀπό τόν Μ. KAMIL τό ἔτος 1949. Κατάλογος 1970, σ. 140, α/α 2228, μέ τόν τίτλο «*ogis*».
3. ἀπό τόν Β. BAYER, τό ἔτος 1968. Βλέπε στόν πολυγραφημένο κατάλογο τοῦ 1968, σ. 48, μέ τόν τίτλο: «*Rhetorica*».

η) Ὁ κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων τό ἔτος 1968.

θ) Σήμερα ὁ συγκεκριμένος κώδικας βρίσκεται στή Σιναῖτική Βιβλιοθήκη μέ αὐξοῦντα ἀριθμό 2173.

3.7 Σινᾶ 2174

Κατάλ. Kamil 2089, Κατάλ. Bayer 2174

αι. IH'   χάρτης   19,3x14/ 9-10x14,2   φ. 131

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 2r   Κανών του Τιμίου και ζωοποιοῦ σ[Σ]τ[αυ]ρουῦ / ποίημα του κυρίου κ[Κ]οσμᾶ· οὐ ἡ ἀκροστιχίς· / Σταυρῶ πεποιθώς, ὕμνον ἐξερεύγομαι / ἦχος πλ. Δ', ᾠδή α^η / ὁ εἰρμός.⁷²⁹
- 10r   Κανόνες τῆς κατά Σάρκα γ[Γ]εννήσεως του / κ[Κ]υρίου καί θ[Θ]εοῦ καί σ[Σ]ωτήρος ἡμῶν / Ἰησοῦ Χριστοῦ· / του Κ[κ]υρίου Κοσμᾶ καί του κυρίου Ἰωάννου. (μέ μικρά γράμματα στό πλαϊ σημειώνεται): Κανών του κύρ. Κοσμᾶ, [οῦ] / ἡ ἀκροστιχίς / Χριστός βροτωθεῖς ἦν ὅπερ θ[Θ]εός μένη / ᾠδή α' ὁ εἰρμός.⁷³⁰
- 25r   Κανών τῶν ἁγίων θ[Θ]εοφανείων / ποίημα του κυρίου κ[Κ]οσμᾶ καί του κυρίου Ἰωάννου / οὐ ἡ ἀκροστιχίς / Βάπτισμα ῥύψις γηγενῶν ἀμαρτάδος / ἦχος β^{ος}, ᾠδή α' / ὁ εἰρμός.⁷³¹
- 40r   Ὁ κανών τῶν β[Β]αῖων· οὐ ἡ ἀκρο / στιχίς· ~~του κυρίου~~ Ποίημα του / Κ[κ]υρίου κ[Κ]οσμᾶ· / Ὡσα[ν]νά Χριστός εὐλογημένος θ[Θ]εός· ᾠδή α^η: ὁ εἰρμός.⁷³²
- Τό φ. 43 εἶναι ἀποκομμένο κατά τά 2/3. Διασώζεται μονάχα τό 1/3 τῆς κάτω σελίδας, ἀπό τό ὅποιο εἶναι γραμμένο μονάχα τό 43r. Τό φ. 44ν ἀγραφο.
- 46r   Κανών τῆς ἁγίας καί μ[Μ]εγάλης Β^{ας} 733 ποίημα του / κυρίου κ[Κ]οσμᾶ οὐ ἡ ἀκροστιχίς· τῆ / δ[Δ]ευτέρα· / κυρίου. ᾠδή α^η ἦχος β^{ος}, ὁ εἰρμός.⁷³⁴
- 48r   Κανών τῆς ἁγίας καί μ[Μ]εγάλης γ^{ης} 735, οὐ ἡ / ἀκροστιχίς: τ[Τ]ρίτη τε του κ[Κ]οσμᾶ / ᾠδή η^η, (ἦχος) β^{ος}, ὁ εἰρμός.⁷³⁶

729. «Σταυρόν Χαράξας μωσῆς».

730. «Χριστός γεννᾶται δοξάσατε».

731. «Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα». Στό φ. 40ν ὑπάρχει ἡ σημείωση «τέλος του κανόνος τῶν Θεοφανείων τῷ δέ Θεῷ δόξα, καί τιμή, καί κλέος».

732. «ᾠφθησαν αἱ πηγαί τῆς ἀβύσσου νοτίδος».

733. Μεγάλης Δευτέρας.

734. «Τῷ τήν ἄβατον, κυμαιομένην θάλασσαν...».

735. Μεγάλης Τρίτης.

736. «Τῷ δόγματι τῷ τυραννικῷ, οἱ ὅσοι τρεῖς παῖδες...»

- 50v ὁ[Ο] Κ[κ]ανών τῆς ἀγίας καί μ[Μ]εγάλης δ'737 / ποίημα κυρίου κ[Κ]οσμᾶ οὗ / ἡ ἀκροστιχίς· τετραδί ψαλ / λῶ / ῶδή γ' ὁ εἰρμός.⁷³⁸
- 52r ὁ[Ο] ΚΑΝΩΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ [ὁ κανών τῆς ἀγίας καί] μ[Μ]εγάλης εἰς⁷³⁹ / ποίημα κυρίου κ[Κ]οσμᾶ οὗ / ἡ ἀκροστιχίς· / Τῆ μακροᾶ πέμπτη μακρόν ὕμνον ἐξάδω / ῶδή α^η, ἦχος πλ. β', ὁ εἰρμός.⁷⁴⁰
- 58r ὁ[Ο] Κανών τῆς ἀγίας καί μ[Μ]εγάλης π[Π]αρασκευῆς / ποίημα κυρίου κ[Κ]οσμᾶ οὗ ἡ / ἀκροστιχίς· πρὸς Σάββατόν τε ῶδή ε' / ὁ εἰρμός.⁷⁴¹
- 61v ὁ[Ο] Κ[κ]ανών τοῦ ἀγίου καί μ[Μ]εγάλου σ[Σ]αββάτου / ποίημα κυρίου κ[Κ]οσμᾶ καί / μ[Μ]άρκου μοναχοῦ καί / κ[Κ]ασίας· οὗ ἡ ἀκροστιχίς· / Καί σήμερον δέ Σάββατον μέλπω μ[Μ]έγα / ῶδή α^η, ὁ εἰρμός.⁷⁴²
- Τό φ. 68v ἄγραφο.
- 68r Ὁ κανών τῆς ἀγίας καί μ[Μ]εγάλης λ[Λ]αμπρᾶς⁷⁴³ / ποίημα κύρ Ἰωάννου τοῦ δ[Δ]αμασκηνοῦ / ῶδή α^η, ἦχος α', ὁ εἰρμός.⁷⁴⁴
- 73r ὁ[Ο] Κ[κ]ανών τῆς ἀγίας π[Π]εντηκοστῆς, ποίημα Κ[κ]υρίου / κ[Κ]οσμᾶ, οὗ ἡ ἀκροστιχίς, Πεντηκοστήν ἑορτά / ζομεν ῶδή α^η, ἦχος βαρῦς / ὁ εἰρμός.⁷⁴⁵
- Τά φ.84-89 ἄγραφα.
- 90r Γνωμαί μονόστιχοι κατά στιχεῖον,⁷⁴⁶ ἐκ / διαφόρων ποιητῶν / καί ἀγαθοῦς ἀνδρας
- [Inc.: Ἀνήρ δέ χρηστός, χρηστόν οὐ μισεῖ ποτέ...]

737. Μεγάλης Τετάρτης.

738. «Τῆς πίστεως ἐν πέτρα με στερεώσας...».

739. Μεγάλης Πέμπτης.

740. «Τμηθεῖς τμᾶται, πόντος ἐρυθρός, κυματοτρόφος...».

741. «Πρὸς σέ ὀρθρίζω, τόν δι' εὐσπλαχνίαν σεαυτόν...».

742. «Κύματι θαλάσσης, τόν κρύψαντα... »[Des.: ὁ τοῦ μεγάλου Σαββάτου κανών εἰληφε τέρμα / ἄχρι τοῦδε].

743. Αναστάσεως.

744. «Ἀναστάσεως ἡμέρα λαμπρυνθῶμεν λαοί...».

745. «Πόντῳ ἐκάλυψε φαραῶ σὺν ἄρμασιν...». Ἀπό τό φ. 74v ἀρχίζουν νά καταγράφονται καί νά ἐρμηνεύονται ἐναλλάξ καί οἱ ἱαμβικοί κανόνες. Ἔτσι ἔχουμε «ἕτερος κανών, ἱαμβικός, ποίημα κύρ ἰω / ἀρκλᾶ· οὗ ἡ ἀκροστιχίς διά στίχων ἠρωελεγειῶν» ἡ ῶδή «θειογενές, λόγε πν[εῦμ]απαράκλητον, πάλιν ἄλλου / ἐκ γενέτου κόλπων ἦκας ἐπιθονίσι, οἶα πυρός / γλώσσησι φέρων θεότητος αὔλου, σῆμα τεῆς φυ / τῆς, καί χάριν ὕμνοπόλοις» Στό φ. 84v ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση: [Des.: Τέλος τοῦ κανόνος τῆς ἀγίας / καί μεγάλης Πεντηκοστῆς, τῷ δέ Θεῷ δόξα, καί κλέος].

746. Ἀπό τό στιχάομαι πού σημαίνει: βαδίζω κατά σειρές.

[Εἰς ψυχὴν, / Ψυχὴν ἔθιζε πρὸς τὰ χρηστὰ πράγματα /. Τέλος τῶν μονοστίχων γνωμῶν].⁷⁴⁷

Τὰ φ. 123r-126v ἄγραφα.

126r ΧΙΛΩΝΟΣ ΔΑΜΑΓΗΤΟΥ / ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΥ

[Inc.: Ἐρωτηθεῖς τί ὁ Θεός εἶη ποιῶν τὰ μὲν ὑψι[η] / λά ταπεινοῖ τὰ δέ ταπεινά ὑψοῖ, ἔφη / μή φρόνει θνητά...]

[Des.:...τῆς ἰδίας οἰκίας καλῶς προστάτης].

130v Πιτ[τ]ακοῦ /// μ[M]ιτυληναίου

[Inc.: Χαλαιπὸν ἐσθλὸν εἶναι, πιστόν οὐδέν...]

[Des.: ... ὁ τῶν πε / ριτῶν μηδενός δεόμενος καὶ τῶν ἀναγκαίων, μηδενός ἐνδεόμενος].

Τὰ φ. 133r-135r εἶναι λευκά-ἄγραφα.

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα πολὺ καλή.

Στάχωση ἀπὸ πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες ἀπὸ καστανό δέσμα, ἀρκετὰ φθαρμένο. Ὅμοια διακόσμηση καὶ στὶς δύο ὄψεις. Ὁ διακοσμητικὸς κάμπος διατρέχεται ἀπὸ τρεῖς ἐγχάρακτες γραμμές, οἱ ὁποῖες σχηματίζουν ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο, μὲ χαρακτηριστικὴ ἐμπέστη σφραγίδα κυκλοτεροῦς ἄνθους. Ἡ ἴδια σφραγίδα διακρίνεται καὶ στὶς τέσσερις γωνίες. Ἀπὸ κάθε ἄνθος τῶν κάθετων καὶ τῶν ὀριζόντιων γραμμῶν ξεκινοῦν ἐγχάρακτες γραμμές δημιουργῶντας τρίγωνα καὶ ῥόμβους, ἐντὸς τῶν ὁποίων φυτομορφικὲς σφραγίδες. Στὸ κέντρο ῥομβοειδῆς σφραγίδα φυτικῶν σχεδίου μὲ κυματιστὰ ἄκρα καὶ προεξέχουσες ἀπολήξεις ἀνθέων. Στὸ κέντρο τοῦ

747. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ περιλαμβάνει θέματα, κατὰ ἀλφαβητικὴ σειρὰ, πού ἀφοροῦν: τὴν ἀλήθεια, τὴν ἁμαρτία, τὴν ἀνάγκη, τὴν ἀρετὴ, τὴν ἀχαριστία, τὸν Βασιλέα, τὸν βίον, τὴ βοήθεια, τὴ βουλή [βούληση], τὸν γάμο, τὸν γέλωτα, τὸ γῆρας, τοὺς γονεῖς, τὴ γυναῖκα, τὸν δῆμο, τὸν δίκαιο ἄνδρα, τὴ δόξα, τοὺς δούλους, τὴ δυστυχία, τὴν ἐγκράτεια, τὴν ἐλπίδα, τὸν ἔπαινο, τοὺς εὐγενεῖς, τὴν εὐτυχία, τὴν εὐσέβεια, τὴν εὐχή, τὸν ἐραστή, τὴν ἐχθρα, τὴ ζωή, τὴν ἡδονή, τὸν θάνατο, τὸν Θεό, τοὺς ἰατροὺς, τὸν καιρὸ, τὸ κάλλος, τὴν κρίση καὶ τὴ θεία δίκη, τὰ κρύφια, τὸν λιμό, τὸν λόγο, τὴ λύπη, τὴ μέθη, τὸ μέλλον, τὴ μετάνοια, τὴ μετριότητα, τὴ μητρειά [μητριά], τὴ νεότητα, τὸν νόμο, τοὺς ξένους, τὸν ὄρκο, τὴν ὀργή, τοὺς παιδας, τὴν παιδείαν, τὴν παραινέσιν, τὴν πενίαν, τὴν πίστη, τὴν πλεονεξία, τὸν πλοῦτον, τὴν πολυπραγμοσύνη, τοὺς πονηροὺς, τὴν προσοχή, τὴ σιωπή, τὴ συνείδηση, τὴν τέχνη, τὴν τιμή, τὴν τόλμη, τὴν τύχη, τὴν ὕβρη, τὴν ὑγεία, τὴν ὑπερηφάνεια, τὸν ὕπνον, τὴν ὑπομονή, τὸν φθόνο, τοὺς φίλους, τὴ φιλοπονία, τὴ φρόνηση, τὴ φύση, τὸν χρόνον, τὸ χρέος [τὸ καθήκον], τὸν ψόγον, τὴν ψυχὴ.

έμπροσθοφύλλου έπικολλημένη χάρτινη έτικέτα μέ τήν άναγραφή Αριθ. 7 / χειρόγραφον και εύμεγέθης κηλίδα, δημιουργημένη από τίς συνθήκες βιβλιοθηκονομικής διαφύλαξης. Κεφαλάρια από κίτρινη και καστανή κλωστή. Στή ράχη διακρίνονται δύο νεύρα συρραφής τών τετραδίων και έπικολλημένη έτικέτα μέ τριπλή άναγραφή τοῦ αριθμοῦ 2174. Σώζονται κινητοί σελιδοδείκτες. Έσωτερικῶς τών πινακίδων διακρίνονται οί γωνίες και τά γυρίσματα τοῦ δερμάτινου καλύμματος, οί κλωστές ραφής και στερέωσης τών κεφαλαριῶν στίς πινακίδες.

Χάρτης λευκός, στιλπνός, σχετικά λειός, μέ άρκετούς ρύπους από τήν πολυχρησία. Τετράδια δέν αριθμοῦνται. Αρίθμηση τών φύλλων μεταγενέστερη τοῦ κώδικα, στήν ὡα δεξιά μέ μολύβι. Τά παράφυλλα α' και β' καθώς και τά φ. 1v-2v, 43v, 84r-90v, 123r-126v, 134r-135r ἄγραφα. Τά φ. 15, 43 παρέμβλητα. Σέ μερικά πρόσθετα φύλλα τεμάχια χάρτου καταγράφονται συμπληρωματικές σημειώσεις, σχόλια, προσθήκες λησμονισμένων λέξεων ἢ και ἄλλες έξίσου σημαντικές πληροφορίες. Τέτοια τεμάχια χάρτου συναντοῦμε στά φ. 6r, 7r, 9v, 10v, 28r, 29v, 29r, 35r, 38r, 39r, 40v, 50r, 53r, 55r, 77v και 82r.

Γραφή πολύ πυκνή, μικρογράμματη, δεξιόκυρτη, καλλιγραφική και εύανάγνωστη. Δεύτερη γραφή στά διάστιχα, βιαστική, πυκνή, μικρογράμματη και ὄχι εύανάγνωστη. Κατά πᾶσα πιθανότητα ὁ γραφέας πρέπει νά εἶναι ἕνας, διότι ὁ τρόπος γραφής εἶναι ὁμοιόμορφος, ἄν και παρατηροῦμε ἄλλαγή στό πάχος τῆς μελάνης, ἄρα και τῆς γραφής, από φ. 44r- 67r. Από ἐκεῖ και μετά ἡ μελάνη αποκτᾶ τή χοντρή γραφή, μέ πολύ μικρές ἐναλλαγές πάλι στή γραφή σέ διάφορες σελίδες. Χαρακώσεις ὀριζόντιες και κάθετες για τό κυρίως κείμενο, ἐντός τῆς ἄριστερῆς τά πρωτογράμματα. Ποικιλία στίχων 10-12. Μελάνη μαύρη, ἐνιαχοῦ ἐξίτηλη.

Διακοσμητικά ἐπίτιτλα στίς ἄρχές τών ἐνοτήτων: στό φ. 2r ὀριζόντιο περιελισσόμενο κόσμημα μέ ἀπολήξεις σέ σχῆμα φτεροῦ. Στό φ. 10v ἐπίτιτλο πού παριστάνει κλάδους ἀνθέων, οί ὁποῖοι ἀναδύονται από κυκλικό ἀμφορέα μέ σφηνοειδή βάση. Στά φ. 10r, 25r και 68r κοσμήματα πού παριστάνουν περιελισσόμενα σχέδια μέ κεφαλή γυπόμορφου ὄφεος και οὐρά ὄφεος. Στό φ. 46r ἀποτυπώνεται ταινιωειδής παράσταση ἀετοῦ και λέοντος. Στή μέση τών δύο αὐτῶν ζῶων βρίσκεται σχέδιο πού ἀποτελεῖται από δύο ἐπάλληλους κύκλους μέ ἐπιστέγασμα σχέδιο καρδιάς και από τό ὁποῖο ἀναφύονται διάφοροι ἔλικες. Στό φ. 67r προσπάθεια δημιουργίας ἀνοιχτοῦ

κύπελου μέ κυματιστή περίμετρο. Στά φ. 73r, 90r παριστάνεται δράκοντας μέ ανάποδη τήν κεφαλή πρός τά ἀριστερά, έντός φυτοειδούς διακόσμου. Καλλιτεχνικά πρωτογράμματα στίς ἀρχές τῶν ένοτήτων, ὅπως κηροπήγια μέ φυτοειδή διάκοσμο (στά φ. 46r, 50v), φυτομορφικές παραστάσεις (φ. 52r, 73r) ἢ παραστάσεις πτηνῶν καί ὄφειων, (φ. 98r, 126r). Τά ὑπόλοιπα ἀπλᾶ.

Γραφεύς ἕνας, ἄδηλος.

Στό ἐσωτερικό τῆς στάχωσης τοῦ ἐμπροσθοφύλλου: ἀμβρόσιος.

Στό φ. 1v ἡ σημείωση μέ κόκκινο μολύβι: Κατεγράφη / 28 Ἰουνίου / 1924, / καί ἀκολουθεῖ ὑπογραφή Α.Μ.Σ. Στό ἴδιο φύλλο, κατωτέρω: 180.

Στό φ. 2v: προεχάραξε / προετοίπωσε προεικό / νησε, προεσήμανε / σταυρόν χαράξας μωσῆς ἐπ' εὐθείας ράβδω καί δοκιμές κονδυλίου «σταυρόν, ὅμωςε, μάθει» καί ἄλλα δυσανάγνωστα.

Στό ἐσωτερικό φύλλο τῆς πίσω στάχωσης β': ΚΑΤΕΓΡΑΦΗ / ΚΑΙ / ΕΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗ / ΤΟΝ / ΑΠΡΙΛΙΟΝ 1986 / ΜΔΣ.

Στό ὀπισθόφυλλο δυσανάγνωστη σημείωση.

Παρατηρήσεις

α) Ὁ παρών κώδικας εἶναι κλασική περίπτωση Μαθηματαρίου. Βάσει τοῦ περιεχομένου του ὁ κώδικας θεωρεῖται ὅτι γράφτηκε γιά σχολική χρήση. Πέρα ἀπό τά κείμενα τά ὅποια περιέχονται καί ἐρμηνεύονται στόν κώδικα αὐτό, διαπιστώνουμε τήν ὕπαρξη τοῦ διπλοῦ διάστιχου γιά τήν ἐρμηνεία τῶν κεμένων καί τήν καταγραφή τῶν ἐρμηνευτικῶν σχολίων τοῦ διδασκάλου ἀπό τόν μαθητή.

β) Ὁ κώδικας θά μπορούσαμε νά σημειώσουμε ὅτι παρουσιάζει μιά ποικιλία ὅσον ἀφορᾶ στό περιεχόμενό του. Στό πρῶτο μέρος ἐρμηνεύονται οἱ ὕμνολογικοί κανόνες τῶν Μεγάλων Δεσποτικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐορτῶν (φ. 2r-84v). Ἡ ἐπόμενη θεματική ένότητα περιλαμβάνει σύντομα γνωμικά, τά ὅποια ἔχουν ἀντληθεῖ ἀπό τούς κλασικούς ποιητές ἀλλά καί ἐπιφανεῖς ἄνδρες (φ. 90r-123v), καί τέλος ἡ θεματολογία τῆς τρίτης ένότητας ἔχει ἀντληθεῖ ἀπό τό ἔργο τοῦ Χείλωνος τοῦ Λακεδαιμόνιου καί τοῦ Πιπτακοῦ τοῦ Μυτιληναίου (φ 126v-133r).

δ) Ἡ διδακτική μέθοδος πού ἀκολουθεῖται στό συγκεκριμένο Μαθηματάριο εἶναι αὐτή τῆς ψυχαγωγίας.

ε) Ο κώδικας έχει καταλογογραφηθεί από:

1. τόν Ανδρόνικο ιερομόναχο τόν Σιναΐτη τό 1924, στίς 28 Ιουνίου. Δεύτερη πληροφορία περί τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο Γ', σ. 193.
2. τόν Μ. ΚΑΜΙΛ τό 1949. Κατάλογος 1970, σ. 136,α/α 2089, μέ τόν τίτλο [Kanons (Musical notes)] καί
3. τόν Β. ΒΑΥΕΡ τό 1968. Κατάλογος πολυγραφημένος, σ. 48, μέ τόν τίτλο: «Music».

Σέ αυτό τό σημείο θά θέλαμε νά παρατηρήσουμε ότι οί δύο τελευταίοι καταλογογράφοι, μή γνωρίζοντες καλά τήν έλληνική γλώσσα καί την ιστορική εξέλιξη τής έλληνικής γραφής, τά ενδιάμεσα τών σειρών (τά διάστιχα) έρμηνευτικά σχόλια τά εξέλαβαν ως μουσικούς φθόγγους.

στ) Ο κώδικας έχει φωτογραφηθεί από τό Πανεπιστήμιο τών Ιεροσολύμων τό 1968-1970.

ζ) Ο συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναΐτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2174.

3.8 Σινᾶ 2179

Κατάλ. Kamil 609, Κατάλ. Bayer 2179

αἰ. ΙΗ' χάρτης 34,8x23,5/25,5x16,5 - 26x8 - 30x18,5 φ. 320

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r Προλεγόμενα εἰς εὐχερεστέραν κατάληψιν, τῶν τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἀ[Α]ρεο / παγίτου συγγραμμάτων / Πρῶτον⁷⁴⁸
Τό φ. 12r ἄγραφο.
- 14r Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἐπισκόπου / ἀθηνῶν πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον / Περί τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας⁷⁴⁹

---

748. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ὑποκεφάλαια: «**2v** Δεύτερον, **2v** Τρίτον, **2r** Τέταρτον, **3v** Πέμπτον, **3r** Ἑκτον, **3r** Ἑβδομον, **3r** Ὀγδοον, **4v** Ἐνατον, **5v** Δέκατον, **6v** Ἐνδέκατον, **6r** Προλεγόμενα εἰς τό περί μυστικῆς θεολογίας σύγγραμμα τοῦ ἁγίου, **7v** Κεφ[άλαιον] α^{ov} / Τί διά τῆς μυστικῆς ἐννοεῖται θεολογίας, **7v** Κεφ[άλαιον] β^{ov} / Τίς ὁ ὀρισμός τῆς μυστικῆς θεολογίας, **8v** Κεφ[άλαιον] γ^{ov} / Τίς ἡ ἀρχὴ τῆς μυστικῆς θεολογίας, **8r** Κεφ[άλαιον] δ^{ov} / Τί τό τέλος τῆς μυστικῆς θεολογίας, **9v** Κεφ[άλαιον] ε^{ov} / Ποῖα προεπιζητοῦνται εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν, **9r** Κεφ[άλαιον] ς^{ov} / Τίνι τρόπῳ τῆ μυστικῆ θεολογία προσιτέον, **11v** Κεφ[άλαιον] ζ^{ov} / Τίνι τρόπῳ ἡ θαυμασία ἐκείνη τῆς μυστικῆς θεολογίας βίωσις ἐν τῇ ψυχῇ κα / τορθοῦται».

749. Τὰ κεφάλαια πού ἀναλύονται στὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶναι τὰ ἐξῆς: «**14r** Ὅτι πᾶσα θεῖα ἔλλαμψις κατὰ ἀγα / θότητα ποικίλως εἰς τὰ προνοούμενα προῖ / οὔσα, μείτ' ἀπλῆ, καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἀλ / λά καὶ ἐνοποιεῖ τὰ ἐλλαμπόμενα / Κεφάλαιον α^{ov} / τῷ συμπροεσβυτέρῳ Τιμοθέῳ δ[Δ]ιονύσι / ος ὁ πρεσβύτερος, **16v** ὅτι πρεπόντως τὰ θεῖα καὶ οὐράνια καὶ διά / τῶν ἀνομοίων συμβόλων ἐκφαίνεται / κεφάλαιον β^{ov}, **21v** Τί ἐστὶν ἡ ἱεραρχία καὶ τίς ἡ κατὰ ἱεραρχίαν / σύνεσις. Κεφάλαιον γ^{ov}, **22v** Τί σημαίνει ἡ τῶν ἀγγέλων ἐπωνυμία / Κεφάλαιον δ^{ov}, **24r** Διατί πᾶσαι αἰ οὐράνιοι οὐσίαι κατὰ / κοινοῦ ἄγγελοι λέγονται / κεφάλαιον ε^{ov}, **25r** Τίς ἡ πρώτη τῶν οὐρανοῦ οὐσιῶν δια / κόσμησις, τίς ἡ μέση, τίς ἡ τελεστάτη / κεφ[άλαιον] ς^{ov}, **26v** Περί τῶν σεραφίμ καὶ χερουβίμ, καὶ τῶν θρό / νων καὶ περὶ τῆς πρώτης αὐτῶν ἱεραρχίας / κεφ[άλαιον] ζ^{ov}, **29r** Περί τῶν κυριοτήτων, καὶ τῶν δυνάμεων, / καὶ τῶν ἐξουσιῶν καὶ περὶ τῆς μέσης αὐτῶν ἱε / ραρχίας κεφ[άλαιον] η^{ov}, **32r** Περί τῶν ἀρχῶν, καὶ τῶν ἀρχαγγέλων, καὶ τῶν / ἀγγέλων, καὶ περὶ τῆς τελεστάτης αὐτῶν ἱεραρχίας / κεφ[άλαιον] θ^{ov}, **34v** Ἐπανάληψις καὶ συναγωγή τῆς ἀγγελικῆς / εὐταξίας κεφ[άλαιον] ι^{ov}, **35v** Διατί πᾶσαι αἰ οὐράνιοι οὐσίαι κατὰ κοινοῦ / δυνάμεις οὐράνιοι καλοῦνται / κεφ[άλαιον] ια^{ov}, **36v** Διατί οἱ κατὰ ἀν[θρώπ]ους ἱεραρχία ἄγγελοι κα / λοῦνται Κεφ[άλαιον] ιβ^{ov}, **36r** Διατί ὑπὸ τῶν σεραφίμ λέγεται κα / θαρθῆναι ὁ προφήτης ἡ[Ἡ]σαΐας / κεφ[άλαιον] ιγ^{ov}, **40v** Τί σημαίνει ὁ παραδεδομένος ἀγγελικὸς ἀριθ / μός κεφ[άλαιον] ιδ^{ov}, **40r** Κεφ[άλαιον] ιε', Τινες αἰ μορφωτικαὶ τῶν ἀγγελικῶν δυ / νάμεων εἰκόνες· τί τό πυρῶδες· τίνες / οἱ ὀφθαλμοί· τίνες αἰ ρίνες· τίνα τὰ ὦ / τα· τίνα τὰ στόματα· τίς ἡ ἀφή· τίνα τὰ / βλέφαρα· τίνος αἰ ὀφρύες· τίς ἡ ἀκμή· τί / νες οἱ ὀδόντες· τίνες οἱ ὦμοι· τίνες αἰ / ὠλένας καὶ αἰ χεῖρες· τίς ἡ καρδιά· τίνα τὰ / στήθη· τίνα τὰ νῶτα· τίνες οἱ πόδες· τί / νά τὰ στερά· τίς ἡ γυμνότης· τίς ἡ ἀμφίασις· / τίς ἡ λαμπρά ἀσθῆς· τίς ἡ ἱερατική· τίνες / αἰ ζῶνας· τίνες αἰ ῥάβδοι, τίνα τὰ δόρατα· / τίνες αἰ πέλυκες· τίνα τὰ γεωμετρικά σχο / νία· τίνες οἱ ἄνεμοι· τίνες αἰ νεφέλαι / ὁ χαλκός· τί τό ἤλεκτρον· τίνες οἱ χοροί / τίνες οἱ κρότοι· τίνες αἰ χροαὶ τῶν δια / φόρων λίθων· τί τό

- [Τῷ συμπρεσβυτέρῳ Τιμοθέῳ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος περὶ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας]
- 47v Διονυσίου τοῦ ἄρεοπαγίτου ἐπισκόπου / ἀθηνῶν· πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον Πε
/ρί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας /. Τίς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας παρά /
δοσις καὶ τίς ὁ τοιαύτης σκοπός. κφ α'
- [Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν· πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον. Περί
τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Τίς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας παράδοσις
καὶ τίς ὁ τοιαύτης σκοπός. Κεφάλαιον α']
- 50r π[Π]ερί τῶν ἐν τῷ φωτίσματι τελουμένων / κεφάλ[αιον] β^{ov}
- 57v π[Π]ερί τῶν ἐν τῇ συνάξει τελου / μένων κ[ε]φ[άλαιον] γ^{ov}
- 68v π[Π]ερί τῶν ἐν τῷ μύρῳ τελουμένων / καὶ τῶν ἐν αὐτῷ τελειουμένων
κ[ε]φ[άλαιον] δ^{ov750}
- 74r π[Π]ερί τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων κ[ε]φ[άλαιον]. ε^{ov751}
- 82v π[Π]ερί τῶν τελουμένων τάξεων κ[ε]φ[άλαιον]. Ϛ^{ov752}
- 85r π[Π]ερί τῶν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις / τελουμένων κ[ε]φ[άλαιον]. ζ^{ov753}
- 94v δ[Δ]ιονυσίου ἁ[Ἀ]ρεοπαγίτου ἐπισκόπου ἁ[Ἀ]θη / νῶν· πρὸς τ[Τ]ιμόθεον
ἐπίσκοπον Ἐφέσου, πε / ρί θείων ὀνομάτων /. Τίς ὁ τοῦ λόγου σκοπός, καὶ τίς
ἢ περὶ θεί / ων ὀνομάτων παράδοσις κ[ε]φ[άλαιον] α^{ov}. / Τῷ
συμπρεσβυτέρῳ τ[Τ]ιμοθέῳ, δ[Δ]ιονύσιος ὁ πρεσβύτερος
- 99r κ[ε]φ[άλαιον] β^{ov} / Περί ἠνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας / καὶ τίς ἢ θεία
ἔνωσις καὶ διάκρισις
- 105v Τοῦ ἀγιωτάτου ἱ[Ἱ]εροθέου ἐκ τῶν θεολογι / κῶν στοιχειώσεων
- 106r Τίς ἢ τῆς εὐχῆς δύναμις, καὶ περὶ τοῦ / μακαρίου ἱ[Ἱ]εροθέου, καὶ περὶ εὐλαβείας
/ καὶ συγγραφῆς θεολογικῆς κ[ε]φ[άλαιον] γ^{ov}
- 109r Περί ἀγαθοῦ φωτός, καλοῦ ἔρωτος / ἐκστάσεως ζήλου καὶ ὅτι τό κακόν / οὔτε
ὄν, οὔτε ἐξ ὄντος ἐν τοῖς οὔσι κεφ[άλαιον] δ^{ov}

λεοντοειδές· τί τό βοο / ειδές· τί τό ἀετοειδές· τίνες οἱ ἵπποι· τί / νες αἱ διαφοραὶ τῶν ἵππειων
χρωμάτων· / τίνες οἱ ποταμοί· τίνα τὰ ἄρματα· τίνες / οἱ τροχοί· τίς ἢ λεγομένη χαρὰ τῶν
ἀγγέλων».

750. Μυστήριον τελετῆς Μύρου.

751. Μυστήριον ἱερατικῶν τελειώσεων.

752. Τό κεφ. στό ἔργα τοῦ ἀγίου εἶναι ἀνεπίγραφο καὶ ἐντάσσεται, ὡς στ' κεφ., στό κεφάλαιο περὶ
«ἱερατικῶν τελειώσεων».

753. Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων.

- 131r Περί ὄντος, ἐν ᾧ καὶ περὶ παρα / δειγμάτων κ[ε]φ[άλαιον] ε^{ov}.
- 136r Περί ζωῆς κ[ε]φ[άλαιον] ζ^{ov}
- 138v Περί σοφίας, νοῦ λόγου, ἀληθείας / πίστεως. κ[ε]φ[άλαιον] ζ^{ov}
- 142r Περί δυνάμεως, δικαιοσύνης, καὶ / σωτηρίας ἀπολυτρώσεως ἐν ᾧ καὶ περὶ
ἀνισότητος κ[ε]φ[άλαιον] η^{ov}
- 146r Περί μεγάλου μικροῦ ταύτου ἕτερον / ὁμοίου ἀνομοίου / στάσεως κινήσεως /
ισότητος κ[ε]φ[άλαιον] θ^{ov}
- 150r Περί παντοκράτορος, παλαιοῦ ἡμερῶν / ἐν ᾧ καὶ περὶ αἰῶνος καὶ χρόνου /
κ[ε]φ[άλαιον] ι^{ov}
- 152r Περί εἰρήνης καὶ τί βούλεται ἐν τό / τό αὐτοεῖναι τίς αὐτοζωή καὶ τίς / ἡ
αὐτοδύναμις καὶ τὰ τὰ οὕτω λεγόμενα / κεφάλαιον ια^{ov}
- 156r Περί ἀγίου ἀγίων, βασιλέως βασιλέων / κυρίου κυρίων, θ[Θ]εοῦ θεῶν
κ[ε]φ[άλαιον] ιβ^{ov}
- 157r Περί τελείου καὶ ἑνός κ[ε]φ[άλαιον] ιγ^{ov}
- 161v Διονυσίου τοῦ ἀγιωτάτου ἐπισκόπου ἀ[Α]θη / νῶν τοῦ ἀ[Α]ρσοπαγίτου πρὸς
τ[Τ]ιμόθεον τόν / ἀγιώτατον ἐπίσκοπον ἐ[Ε]φέσου περὶ / μυστικῆς θεολογίας
/ τίς ὁ θεῖος γνόφος κ[ε]φ[άλαιον] α^{ov}
- 163r-164v Λευκά-ἄγραφα
- 164r Πῶς δεῖ καὶ ἐνοῦσθαι, καὶ ὕμνους ἀνα / τιθέσθαι τῷ πάντων αἰτίῳ, καὶ ὑπὲρ πάντα
κ[ε]φ[άλαιον] β^{ov}
- 165v Τίνες αἱ καταφατικαὶ θεολογίαι τίνες / αἱ ἀποφατικαὶ κεφ[άλαιον] γ^{ov}
- 166v Ὅτι οὐδὲν τῶν αἰσθητῶν ὁ παντός αἰ / σθητοῦ καθ' ὑπεροχὴν αἴτιος
κ[ε]φ[άλαιον] δ^{ov}
- 166v Ὅτι οὐδὲν τῶν νοητῶν, ὁ παντός νοη / τοῦ καθ' ὑπεροχὴν αἴτιος κ[ε]φ[άλαιον]
ε^{ov}
- 169v Λευκά-ἄγραφα [τό 170v περιέχει τμήματα –περίπου 10 σειρές– ἐπεξεγηματικῶν
σημειώσεων]
- 171v Δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀγιωτάτου ἐπισκόπου / ἀ[Α]θηναίων ἀ[Α]ρσοπαγίτου ἐπιστολαί /
γ[Γ]αῖω θεραπευτῆ ἐπιστολή αⁿ
- 171v τ[Τ]ῷ αὐτῷ γ[Γ]αῖω θεραπευτῆ ἐπιστ[ολή] β^a
- 171r τ[Τ]ῷ αὐτῷ γ[Γ]αῖω ἐπιστ[ολή] γⁿ

- 171r Τῶ αὐτῶ γ[Γ]αῖω θεραπευτῆ ἐπιστ[ολή] δ^η
- 172r δ[Δ]ωροθέω λειτουργῶ, ἐπιστ[ολή] ε^η
- 172r σωπάτρω [Σωσιπάτρω] ἱερεῖ ἐπιστολή στ^η
- 173v π[Π]ολυκάρπω ἱεράρχῃ ἐπιστ[ολή] ζ^η
- 175v δ[Δ]ημοφίλω θεραπευτῆ περὶ ἰδιοπρα / γίας καὶ χρηστότητος ἐπιστολή η^η
- 184v Τίτῳ ἱεράρχῃ ἐρωτήσαντι δι' ἐ / πιστολῆς τίς ὁ τῆς σοφίας οἶκος / τίς ὁ κρατῆρ
καὶ τίνα τὰ βρώ / ματα αὐτῆς καὶ τὰ / πόματα ἐπιστ[ολή] θ^η
- 190v ἰ[Ι]ωάννη θ[Θ]εολόγῳ ἀ[Α]ποστόλῳ / καὶ ε[Ε]ὐαγγελιστῆ περιορισθέντι κατὰ
π[Π]άτμον θείαν νῆ / σον ἐπιστ[ολή] ι^η
- 190v-195v Εἶναι λευκά -ἄγραφα.
- 195r Βίος τοῦ ἀγίου δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου συγγραφεὶς ὑπὸ τινος
ιεζουῖτου [Ἰησουῖτου] Ἀλογίτου [Halloix] π[Π]έτρου / Προῖμιον
- 195r Κεφάλαιον α^{ον} γένος, πατρὶς ἡλικία, σπουδὴ
- 201v Κεφάλαιον β^{ον} Διονυσίου ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς πίστην ἐπιστροφή
- 203r Κεφάλαιον γ^{ον} ἢ κατὰ τῶν διαβολῶν τῆς πίστεως καὶ νέας αὐτοῦ ζωῆς ἀρετῆ καὶ
σταθερότης τοῦ δ[Δ]ιονυσίου
- 207r Κεφάλαιον δ^{ον} ἢ τοῦ δ[Δ]ιονυσίου ἐν θεολογίᾳ, καὶ ἀρετῆ ἐπίδοσις, καὶ εἰς
ἐπισκοπὴν ἀναγωγή
- 209r Κεφάλαιον ε^{ον}, Διονυσίου ἐν τῇ συστάσει καὶ διατάξει τῆς ἐπισκοπῆς ἀ[Α]θηνῶν
/// ἀρετῆ καὶ φιλοπονία
- 212v Κεφάλαιον στ^{ον}, ὁ ἱερός δ[Δ]ιονύσιος ἀξιοῦται τῆς ἐπὶ γῆς θεᾶς τῆς
ἀ[Α]ειπαρθένου θ[Θ]εοτόκου, καὶ τῆς / ἀνωτάτῳ ἀπολαύει εὐλογίας ἐν τῷ
θειάσῳ καὶ συνελεύσει τῶν ἀ[Α]ποστόλων
- 215v Κεφάλαιον ζ^{ον}, Διονύσιος μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐ[Ε]λῆμ ἐπάνοδον καὶ ἀρχιερατικᾶς
ἀσχολίας, καὶ ἀποστολικᾶς περιδρομᾶς
- 215r Κεφάλαιον η^{ον}, Διονυσίου αἰ διὰ τῶν τοῦ Νέρωνος χρόνων εὐαγγελικαὶ
παρεκβάσεις, καὶ ἐκδρομαί
- 217r Κεφάλαιον θ^{ον}, Διονυσίου ἢ εἰς γ[Γ]αλλίαν ἀπέλευσις δι' ἀποστολῆς τοῦ
κ[Κ]λήμεντος πάπα ῥ[Ρ]ώμης καὶ τὰ / ἐκεῖσε παραχθέντα ἀπὸ τῆς τελευτῆς
ν[Ν]έρωνος μέχρι τῆς βασιλείας δ[Δ]ομετιανοῦ

- 220v Κεφάλαιον ι^{ον}, Διονυσίου εἰς γ[Γ]αλλίαν εἰσελθόντος αἱ πρῶται ἐν τῇ ἀ[Α]ρελάτῃ περὶ τῆς πίστεως συμβουλαὶ καὶ ἐνάρξεις
- 221v Κεφάλαιον ια^{ον}, Διονυσίου ἢ πρὸς τοὺς π[Π]αρισίους ἀπέλευσις, καὶ ἡ ἐκεῖσε σύστασις καὶ οἰκοδομὴ τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπισκοπῆς
- 223v Κεφάλαιον ιβ^{ον}, Διονυσίου ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ δ[Δ]ομετιανοῦ βασιλέως φροντίδες, πόνοι, καὶ πν[εύματ]ος προφητείας
- 224r Κεφάλαιον ιγ^{ον}, Διονυσίου περὶ τῆς εἰς π[Π]άτμον Ἰωάννη τῷ ἀ[Α]ποστόλῳ σταλθείσης ἐπιστολῆς, εἰστίνα [εἰς τινα] πόλι θεί[ων] ἀποκαλύψεων
- 225r Κεφάλαιον ιδ^{ον}, Διονυσίου τὰ ἀπὸ τῶν τελευταίων τοῦ δ[Δ]ομετιανοῦ χρόνων μέχρι τοῦ τ[Τ]ραϊανοῦ πραχθέντων
- 227r Κεφάλαιον ιε^{ον}, Διονυσίου ἢ εἰς Ἀσίαν πρὸς τὸν ἀ[Α]πόστολον Ἰωά[ννην] πορεία, καὶ ἡ ἐκεῖθε εἰς γ[Γ]αλλίαν ἐπάνοδος
- 229v Κεφάλαιον ιστ^{ον}, Διονυσίου τὰ μετὰ εἰς τὸ π[Π]αρίσιον ἐπάνοδον τελευταί[ι]α σπουδάσματα, καὶ ἡ πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς πίστεως ἀγῶνα προπαρασκευή
- 230r Κεφάλαιον ιζ^{ον}, Διονυσίου καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ κράτησις, καὶ τῶν τοῦ λ[Λ]εσβίου εὐσεβοῦς ἀνδρός καὶ βοηθοῦ αὐτῶν μαρτύριον
- 232r Κεφάλαιον ιη^{ον}, Ἡ τοῦ δ[Δ]ιονυσίου καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ εἰρκτή, μαστίγωσις, διάσωσις, μαρτύριον
- 234v Κεφάλαιον ιθ^{ον}, ὁ τοῦ μαρτυρίου τόπος καιρός, καὶ ἄλλα τούτοις συνημμένων ὄψει καὶ ἀκοῇ θαυμαστά
- 236r Κεφάλαιον κ^{ον}, Οἱ τῶν μαθητῶν τοῦ ἀγίου πόνοι καὶ κόποι, καὶ τινες αὐτοῦ σωτήριοι μετὰ θάνατον ἐμφανισμοί.
- 238v Κεφάλαιον κα^{ον}, Διήγησις τινῶν ἀρετῶν τοῦ ἀγ[ίου] δ[Δ]ιονυσ[ίου] ἐκ τῶν ἐκείνου συγραμμάτων ἐρανισθεισῶν, καὶ πρῶτον τῆς εὐσεβείας
- 238r Κεφ[άλαιον] κβ^{ον}, Ἡ τοῦ δ[Δ]ιονυσίου μετριότης, εἴτουν ἡ ὕφεις καὶ ταπεινοφροσύνη τῆς ψυχῆς
- 239r Κεφ[άλαιον] κγ^{ον}, ἡ τοῦ δ[Δ]ιονυσίου πραότης, καὶ ὁ ταύτης ἔπαινος
- 239r Κεφ[άλαιον] κδ^{ον}, τὰ τοῦ δ[Δ]ιονυσίου πρὸς τοὺς τῶν χριστιανῶν φράγκων βασιλεῖς εὐεργετήματα
- 239r Κεφ[άλαιον] κε^{ον}, αἱ τῶν χριστιανῶν βασιλέων φ[Φ]ραγγ[κ]ίας εἰς τὸν μακάριον δ[Δ]ιονύσιον σπουδαί, καὶ τιμαί

- 240r Κεφ[άλαι]ον κστ^{ον}, Περί τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου καί τῆς αὐτῶν
δυνάμεως, καί ὑπολήψεως
- 241r Κεφ[άλαι]ον κζ^{ον}, κατάλογος τῶν βίβλων τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου
- 242v Τέλος τοῦ ὑπό τοῦ ἀλογίτη [Ἀλοῖτου] συγγραφέντος βίου τοῦ ἁγίου
δ[Δ]ιονυσίου
- 242v Τοῦ αὐτοῦ ἀλοῖτου τέσσαρες ζητήσεις περί τοῦ βίου καί τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου
δ[Δ]ιονυσίου
- 265v Ἐπιχειρήματα καί μαρτυρίαί ὑπέρ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου
ἐκ τῶν ἀρεοπαγικῶν ἐλευθερώσεων ἦτοι / διεκδικήσεων καί ἀπό τῆς τῶν
ἐναντίων δίκης καί ἐνστάσεως ἀπαλλάξεων εἰλημμένα τοῦ μ[Μ]αρτίνου
δ[Δ]ελρίου
- 270v Διάλεξις ἀπολογητική περί τοῦ αὐτοῦ ἁγ[ίου] δ[Δ]ιον[υσίου] καί τῶν
συγγραμμάτων αὐτοῦ, τοῦ Πέτρου λ[Λ]ανσελίου ἰ[Ι]εζουῖτου [Petrus Lansselius]
- 275v Ἐτέρα διάλεξις τοῦ Χαουμόντ βασιλικοῦ συμβούλου τῆς γ[Γ]αλλίας κατά τῶν
διπτῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ αἰ / ρετικοῦ κ[Κ]αλβίνου μινίστρου τοῦ χαρεντόνου
περί τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου, γαλλιστί ὑπ' αὐτοῦ συγ /
γραφεῖσα εἶτα εἰς τήν λατινίδα ὑφ' ἑτέρου τινός μεταφρασθεῖσα
- Τό φ. 279v λευκό-ἄγραφο.
- 279r Ἐκ τοῦ συναξαρίου, τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου
- 279r Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, βίος καί πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν
δ[Δ]ιο νυσίου ἐπισκόπου / ἀ[Α]θηνῶν τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου / μαρτύριον τοῦ
ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου
- 282v Περί τοῦ δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου ἐκ τῶν τοῦ Σουῖδα
- 282r Βίος τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου ἀπό τοῦ β^{ον} βιβλίου
Νικηφόρου Καλλίστου
- 283v μ[Μ]ιχαήλ συγκ[γ]έλου καί πρεσβυτέρου ἰ[Ι]εροσολύμων, ἐγκώμιον / εἰς τόν
ἅγιον δ[Δ]ιονύσιον
- 291v μ[Μ]αρτύριον τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου τοῦ ἀ[Α]ρεοπαγίτου κατά / μ[Μ]εθόδιον,
ἢ ὡς ἄλλοι μ[Μ]ητροδό[ω]ρον
- 294v Εἰς τά τοῦ ἁγίου δ[Δ]ιονυσίου, πρόλογος τοῦ ἁγίου μ[Μ]αξίμου

- 295r Γεωργίου π[Π]αχυμέρου παράφρασις εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου
δ[Δ]ιονυσίου / τοῦ ἁ[Α]ρεοπαγίτου· προῖμιον πρὸς τὸν κύριον ἁ[Α]θανάσιον
π[ατ]ριάρχην / ἁ[Α]λεξανδρείας, διατρίβοντα ἐν Κωνσταντινουπόλει
- 297v Τὰ φ. αὐτὰ περιέχουν διάφορες σημειώσεις ρητορικῆς γραμματικῆς καὶ
συντακτικοῦ.⁷⁵⁴
- Τὰ φ. 302r καὶ 320r ἄγραφα.

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα σχετικὰ καλή.

Στάχωση ἀπὸ πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μὲ καστανὸ δέσμα, φθαρμένο
στὶς γωνίες καὶ στὰ κεφαλάρια. Στὴ ράχη διακρίνονται τέσσερα νεῦρα συρραφῆς τῶν
τευχῶν. Ἐπ' αὐτῆς ἐπικολημένη ἐτικέτα μὲ τὴν ἀναγραφή 2179. Ἐσωτερικῶς τῶν
σταχωμάτων ἐπικολημένα φύλλα χάρτου, διακρίνονται ὡστόσο τὰ ὑπόλοιπα τοῦ
δεσμάτινου καλύμματος.

Χάρτης ὑπόλευκος καὶ στιλπνός. Τετράδια δὲν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν
φύλλων μεταγένεστερη τοῦ κώδικα, εἴτε στὴν ἄνω ὠα δεξιὰ εἴτε στὴν δεξιὰ ὠα.
Ἀρίθμηση σελίδων ἀπὸ τὸν γραφέα (σ. 1-580). Ἡ ἀρίθμηση αὐτὴ δὲν καλύπτει ὅλα τὰ
γραφόμενα φύλλα καὶ ἔχει γίνῃ μὲ μελάνη στὴν ἄνω ὠα ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ. Τα φ. 1v,
12r, 13r-v, 163r, 164v, 169r, 191v-195v, 302r-320r καὶ τὰ παράφυλλα α'-β'. Μεταξὺ τῶν φ.
12-13 δύο φύλλα παρέμβλητα, ἀριθμημένα ὡς 12^α, 12^β καὶ 290^α παρέμβλητα.

Διακρίνονται δύο γραφεῖς: ὁ πρῶτος γράφει τὰ φ. 1r-296r. Γραφὴ κοινὴ, συνήθως
εὐανάγνωστη, χαρακτῆρες μικροὶ καὶ δεξιόκυρτοι. Ὁ δεῦτερος γραφέας γράφει τὰ φ.
297v-302v. Γραφὴ ἐπιμελημένη, χαρακτῆρες τριγωνικοί, δεξιόκυρτοι. Στὰ φ. 1r-12v τό
κείμενο καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς σελίδας, ἀφήνοντας ἱκανὸ περιθώριο
γιὰ σημειώσεις στὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς. Στὰ φ. 14r-162v τό κείμενο εἶναι μονόστηλο,
καταλαμβάνοντας τό ἀριστερὸ μόνον τμήμα τῆς σελίδας, ἀφήνοντας τό δεξιὸ τμήμα κενό
γιὰ συμπληρωματικὲς σημειώσεις καὶ ἐρμηνευτικὲς παρατηρήσεις. Σημειώσεις
καταγράφονται στὴν ἄνω καὶ κάτω ὠα, ἀλλὰ καὶ στὰ διάστιχα μεταξὺ τῶν σειρῶν τοῦ
κειμένου. Στὰ φ. 162r-163v καταγράφονται σημειώσεις σὲ ὅλο τό πλάτος τους, χωρὶς νά

---

754. Στὰ φ. αὐτὰ περιλαμβάνονται τὰ ἐξῆς θέματα καὶ μαθήματα Ρητορικῆς: 297r Περί χιαστοῦ
σχήματος / Δημοσθένους κατὰ Φιλίππου β^{ος}, 298v Περί τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου, 298v Περί
τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου ὃ καὶ ἀναφορικόν λέγεται.

ἀφήνουν περιθώριο στην περιφέρειά τους. Στά φ. 164r-166v τό κείμενο εἶναι πάλι μονόστηλο μέ σημειώσεις στό δεξιό τμήμα τους. Στά φ. 166r-169v τό κείμενο καταλαμβάνει ὀλόκληρη τή σελίδα. Στά φ. 170r-190r τό κείμενο τῶν σημειώσεων καί τῶν παρατηρήσεων καταλαμβάνει ὀλόκληρη τή σελίδα. Στά φ. 195r-302v τό κείμενο (μονόστηλο) καταλαμβάνει ὄλη τή σελίδα, ἀφήνοντας μικρό περιθώριο στην περίμετρο τῶν φύλλων γιά ὀποιαδήποτε συμπληρωματική παρέμβαση. Ὡς ἐπί τό πλείστον ἡ δεξιά στήλη, προφανῶς τῶν ἐξηγήσεων, παρουσιάζει ποικιλία πυκνότητος. Χαρακτηριστικά ἀναφέρουμε: στό φ. 65v 8 σειρές, φ. 65r 1σειρά, φ. 66v 3 σειρές, φ. 66r 2 σειρές, φ. 78v δέν καταγράφεται τίποτε. Στό φ. 199v σχεδιαγράφημα τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος.

Χαρακώσεις πέριξ τοῦ κειμένου, ὀριζόντιες γιά τό κυρίως κείμενο. Στό φ. 1r ἐπίτιτλο σχέδιο πού παριστάνει παραλληλόγραμμο μέ μυτερές ἀπολήξεις, μαύρη μελάνη. Πρωτογράμματα ἀπλᾶ, μικρά σέ μέγεθος καί ἐλάχιστα ἀπό αὐτά κάποιας καλλιτεχνικῆς ἀξίας. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε αὐτά πού καταγράφονται στά φ. 6v καί 6r, 7v, 8v, 8r, 9v, 9r, 11v, 14r, 29r, 36v, 47v, 67r, 68v, 82v, 85r, 94v, 99r, 106r, 109r, 131r, 142r, 146r, 161v, 165v, 171v, 171r, 184v καί 190v. Μελάνη μαύρη, ἐνιαχοῦ ἐξίτηλη.

Γραφεῖς δύο, ἄδηλοι.⁷⁵⁵

Στό παράφυλλο α': δοκίμιον τοῦ κονδλ[υλίου]

Κατωτέρω: Κατεγράφη τῆ 28 Ἰουνίου / 1924 / Α[νδρόνικος] Μ[οναχός] Σ[ιναΐτης]

Κατωτέρω: δοκίμιον/ δοκίμιόντε

Στήν ἀριστερή ὠα τοῦ φ. 265v: βινδίκιαι ἦτουν ἔλευ/θερώσεις τοῦ μαρτίνου / δελρίου [Martinus Derlius]

Στο φ. 320: ἡ μαθ/// φαντασία καί ἐν αὐτῇ ὑπολήψεις λόγον /// τό ///.

Παρατηρήσεις

α) Ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ κώδικα συμπεραίνουμε ὅτι γράφηκε γιά σχολική χρήση. Τό γεγονός αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά τόν κατατάξουμε στην κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων.

---

755. Καμιά πληροφορία δέν καταγράφεται γιά τό ποιός μπορεῖ νά εἶναι ὁ γραφέας ἢ ὁ κτήτορας ἢ κτήτορες. Ὁ κώδικας εἶναι ἀχρονολόγητος καί ἀνήκει στην κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων. Ὁ ἀντιγραφέας πρέπει νά ἦταν μαθητής καί ἀντέγραψε κείμενα, ὡς ἐπί τό πλείστον, τοῦ Ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀεροπαγίτου γιά σχολική χρήση. Μποροῦμε νά τόν κατατάξουμε, σύμφωνα μέ τό περιεχόμενό του, στόν 18ο αἰῶνα.

β) Οί γραφεῖς δέν εἶναι γνωστοί. Φρόντισαν ὅμως νά συγκεντρώσουν στόν παρόντα κώδικα ὄχι μόνον ἔργα τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἀλλά καί οτιδήποτε ἄλλο ἦταν γνωστό στή λατινική καί τήν ἑλληνική γραμματολογική παράδοση μέχρι τότε. Ἔτσι λοιπόν στά φ. 195r-278r καταγράφονται καί διασώζονται πληροφορίες περί τοῦ Ἁγίου Διονυσίου οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό τή λατινική παράδοση, γλώσσα καί συγγραφή. Ἀντιθέτως στά φ. 279r-296r σώζονται πληροφορίες περί τοῦ Ἁγίου Διονυσίου πού προέρχονται ἀπό τήν ἑλληνική γλώσσα, παράδοση καί γραμματεία.

γ) Ἡ διδακτική μέθοδος πού ἔχει ἀκολουθηθεῖ στόν παρόντα κώδικα εἶναι συνδυασμός τῆς ἐρωταποκρίσεως καί τῆς μονολεκτικῆς σέ μονό διάστιχο, οἱ ὁποῖες συνοδεύονται ἀπό σχόλια γραμμένα στό περιθώριο τῶν σελίδων.

δ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό τούς:

1. Ἀνδρόνικο ἱερομόναχο τόν Σιναῖτη τό 1924, στίς 28 Ἰουνίου. Δεύτερη πληροφορία περί τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο Γ', σ. 196 = 342 X σχῆμα 4ον, σ. 579, τίτλος: «ἐμπεριέχει συγγράμματα τοῦ Διονυσίου ἀρεοπαγίτου».
2. Μ. ΚΑΜΙΛ τό 1949. Κατάλογος 1970, σ. 86, μέ τόν τίτλο «Theological Treatises».
3. Β. ΒΑΥΕΡ τό 1968. Κατάλογος πολυγραφημένος, σ. 48, μέ τόν τίτλο: «Homilies (Patristica)».

ε) Ἐχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων τό 1968-1970.

στ) Ὁ συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναῖτική Βιβλιοθήκη μέ αὔξοντα ἀριθμό 2179.

3.9 Σινᾶ 2181

Κατάλ. Kamil 610, Κατάλ. Bayer 2181

αι. ΙΗ' (1786) χάρτης 23,9X17,5 / 13X19 φ.176 + α' - δ'

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

Τά φ. α-1ν ἄγραφα.

- 1r ἐ[Ε]ξήγησις τοῦ σοφοτάτου σ[Σ]υνεσίου ἐπιστολῶν ἐρμηνευθῆ / σαι παρὰ
δ[Δ]ανιήλ διδ[ασκάλου] π[Π]ατμίου / ἐπιστολή α:
- 2r Ἰωάννη: β^α:-
- 2r τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ [Ε]ὐοπτίω, 3
- 4v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [ἀδελφῶ Εὐοπτίω] δ^η
- 14v τ[Τ]οῖς πρεσβυτέροις ε^η
- 16v ἀ[Α]νυσίω:- ϸ^η
- 16r θ[Θ]εοδώρω καί τῆ ἀδελφῆ ζ^η
- 17v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ η^η
- 17r θ[Θ]εοφίλω ἀρχιεπισκόπω θ^η
- 18v τ[Τ]ῆ φιλοσόφω ὑ[Υ]πατία 10^η
- 18r τ[Τ]οῖς πρεσβυτέροις 11^η
- 20v π[Π]έτρω πρεσβυτέρω ιγ^η
- 20r ἀ[Α]νυσίω ιδ^η
- 21v τ[Τ]ῆ φιλοσόφω [Υπατία] β, ιε^η
- 21r τ[Τ]ῆ αὐτῆ [φιλοσόφω Υπατία] ιϸ^η
- 22v ἡ[Η]λιοδώρω ιζ^η
- 22v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ ιη^η
- 22r ἡ[Η]ρώδη καί μ[Μ]αρτυρίω ιθ^η
- 23v δ[Δ]ιογένει κ^η
- 23v τ[Τ]ῶ ἡγεμόνι κα^η
- 23r ἀ[Α]ναστασίω κβ^η
- 23r δ[Δ]ιογένει κγ^η
- 24v Σιμπλικίω κδ^η
- 24v ἡ[Η]λιοδώρω κε^η

- 24v τ[Τ]ρωΐλω κC^η
- 24r κ[Κ]ώνσταντι κζ^η
- 24r Σιμπλικίω κη^η
- 25v π[Π]ενταδίω αὐγουσταλίω κθ^η
- 25r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πενταδίω ~ αὐγουσταλίω] 30^η
- 25r α[Α]ὐρηλιανῶ 31^η
- 26v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 32^η
- 27v τ[Τ]ῆ φιλοσόφω [Υπατία] 33^η
- 27v α[Α]ὐρηλιανῶ 34
- 27r τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ: 35^η
- 27r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [ἀδελφῶ] 3C^η
- 28v ἀ[Α]νυσίω 37^η
- 28v α[Α]ὐρηλιανῶ 38^η
- 28r τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 39^η
- 28r ο[Ο]ὐρανίω 40^η
- 29v ἐ[Ε]τέ[αί]ρω 41^η
- 29v κ[Κ]ληδονίω 42^η
- 29r ἀ[Α]ναστασίω 43^η
- 30v Ἰωάννη 44^η
- 35r ὀ[Ο]λυμπίω 45^η
- 35r ἀ[Α]ναστασίω 46^η
- 36v θ[Θ]εοτίμω 47^η
- 37v π[Π]υλαιμένει 48^η
- 37r θ[Θ]εοτίμω 49^η
- 38v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 50^η
- 39v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 51^η
- 39r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 52^η
- 39r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 53^η
- 40v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 54^η
- 40r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 55^η
- 41v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 56^η

- 41r κ[K]ατά ἀ[Α]νδρονίκου 57^η
- 54v π[Π]ρὸς τοὺς ἐπισκόπους [Τοῖς ἐπισκόποις] 58^η
- 57v ἀ[Α]νυσίω 59^η
- 57r α[Α]ὐξεντίω 60^η
- 58r π[Π]υλαιμένει 61^η
- 60v τῶ ἡγεμόνη[ι] 62^η
- 61v Ἰωάννη 63^η
- 61v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Ἰωάννη] 64^η
- 61v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 65^η
- 61v θ[Θ]εοφίλω 66^η
- 63r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Θεοφίλω] 67^η
- 76r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Θεοφίλω] 68^η
- 76r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Θεοφίλω] 69^η
- 77v π[Π]ρόκλω 70^η
- 77r π[Π]υλαιμένει 71^η
- 78v τ[Τ]οῖς ἐπισκόποις 72^η
- 80v τ[Τ]ρωίλω 73^η
- 83v π[Π]υλαιμένει 74^η
- 83v ν[Ν]ικάνδρω 75^η
- 83r θ[Θ]εοφίλω 76^η
- 84v ἀ[Α]νυσίω 77^η
- 84v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Ανυσίω] 78^η
- 85r ἀ[Α]ναστασίω 79^η
- 91v θ[Θ]εοφίλω 80^η
- 91r τ[Τ]ῆ φιλοσόφω 81^η
- 92v τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 82^η
- 92r χ[Χ]ρύση[η] 83^η
- 92r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Χρύση] 84^η
- 93v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Χρύση] 85^η
- 93v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Χρύση] 86^η
- 93v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Χρύση] 87^η

93v	π[Π]υλαιμένει 88 ^η
93r	τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 89 ^η
94v	θ[Θ]εοφίλω 90 ^η
94v	τ[Τ]ρωίλω 91 ^η
95v	τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 92 ^η
95v	ή[Ἡ]συχίω 93 ^η
95r	ἀ[Α]νυσίω 94 ^η
96r	τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 95 ^η
100v	ὀ[Ο]λυμπίω 96 ^η
100r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Ὀλυμπίω] 97 ^η
101v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Ὀλυμπίω] 98 ^η
102v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Ὀλυμπίω] 99 ^η
102r	π[Π]υλαιμένει 100 ^η
103r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 101 ^η
106v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 102 ^η
106v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 103 ^η
109v	τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 104 ^η
113r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 105 ^η
118r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 106 ^η
119v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 107 ^η
119r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 108 ^η
120v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 10θ ^η
120r	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [τῶ ἀδελφῶ] 110 ^η
122v	Τρωίλω 111 ^η
122v	Τρωϊλω 112 ^η
122v	τ[Τ]ῶ ἀδελφῶ 113 ^η
123v	τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Τῶ ἀδελφῶ] 114 ^η
123r	θ[Θ]εοδώρω ἰατρῶ 115 ^η
123r	α[Α]ὐξεντίω 116 ^η
124r	Ἡλιοδώρω 117 ^η
124r	Τρωίλω 118 ^η

- 125r Τρύφωνι⁷⁵⁶ 119^η
- 126v τῷ ἀδελφῷ 120^η
- 126v ἀ[Α]ναστασίῳ τῷ ὑδροτρογιτη [ὑδρομίκτη] 121^η
- 128v τ[Τ]ῷ ἀδελφῷ 122^η
- 128r τ[Τ]ρωῖλω 123^η
- 129r τ[Τ]ῆ φιλοσόφῳ 124^η
- 130v τ[Τ]ῷ ἀδελφῷ 125^η
- 130r ἀ[Α]σκληπιοδότῳ 126^η
- 131v τ[Τ]ῷ ἀδελφῷ 127^η
- 132r πρὸς ἐπίσκοπον ἐξωσθέντα τῆς ἐπισκοπῆς μή βουλη / θέντα συνθέσθε τῷ ἀρείου
δόγματι. 128^η [Πρὸς ἐπίσκοπον]
- 132r π[Π]υλαιμένει 129^η
- 134v Συμπλικίῳ 130^η
- 136v π[Π]υλαιμένει 131^η
- 137r τ[Τ]ῷ ἀδελφῷ 132^η
- 139r ὁ[Ο]λυμπίῳ 133^η
- 141v π[Π]υλαιμένει 134^η
- 142r τ[Τ]ῷ ἀδελφῷ 135^η
- 142r τ[Τ]ῷ αὐτῷ [ἀδελφῷ] 136^η
- 143r ἐ[Ε]ρανουλιάδι [Ἐρκουλιανῷ] 137^η
- 146v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 138^η
- 147v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 139^η
- 148r τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 140^η
- 151v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 141^η
- 152v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 142^η
- 153r τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 143^η
- 156v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 144^η
- 157v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 145^η
- 158v τ[Τ]ῷ αὐτῷ [Ἐρκουλιανῷ] 146^η

---

756. Στό ἐπιστολάριο τοῦ Συνεσίου δέν ἀπαντᾶται ἐπιστολή πού νά ἀναφέρεται στόν «Τρύφωνα», ἀλλά ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπιστολή σέ «Τρωίλο».

- 159v τῶ αὐτῶ: Ἰωάννη 147^η
 160v ὁ[Ο]λυμπίῳ 148^η
 165r τῶ αὐτῶ [Ολυμπίῳ] 149^η
 165r π[Π]υλαμένει 150^η
 166r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 151^η
 166r τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 152^η
 167v τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Πυλαιμένει] 153^η
 167v τ[Τ]ῆ φιλοσόφῳ 154^η
 172v δ[Δ]ομη[ε]τιανῶ σχολαστικῶ 155^η
 173v, τ[Τ]ῶ αὐτῶ [Δομετιανῶ σχολαστικῶ] 156^η
 173r λευκά-ἄγραφα.

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα πολύ καλή.

Στάχωση σύγχρονη τοῦ κώδικα ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μέ δέρμα χρώματος μαύρου. Ὅμοια διακόσμηση στίς δύο ὄψεις: ἐγχάρακτες διακοσμητικές ταινίες, οἱ ὁποῖες σχηματίζουν ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο, στίς τέσσερις γωνίες τοῦ ὁποῖου διακρίνονται ἐμπίστες σφραγίδες μέ φυτικά θέματα. Στή συνέχεια τοῦ διακόσμου αὐτοῦ συνεχίζει κυματωειδῆς ἔντυπη ταινία πού σχηματίζει τρίγωνα, στό κέντρο τῶν ὁποίων δημιουργεῖται φυτόσχημο κόσμημα σταυροῦ. Στή ράχη ἐγχάρακτος φυτικός διάκοσμος. Στό ἐμπροσθόφυλλο πινακίδες ἀπό τεμάχια χαρτιοῦ μέ τίς ἀκόλουθες ἀναγραφές: Αριθ. 8 / χειρόγραφον καί Ἐξήγησις τῶν τοῦ σοφωτάτου / Συνεσίου ἐπιστολῶν / ὑπό /Δανιήλ διδασκάλου Πατμίου / 3. Κεφαλάρια ἀπό πράσινη καί κίτρινη κλωστή. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν καί ἐπικολλημένη χάρτινη ἐτικέτα μέ τόν ἀριθμό 2181. Ἐσωτερικά τῶν πινακίδων ἐπικολλημένα φύλλα χάρτου καί ἀπό τέσσερα παράφυλλα λευκά ἀριθμημένα ὡς α'-δ' καί 174-176 ἀντιστοίχως.

Χάρτης ὑπόλευκος, σχετικά λεπτός καί λεῖος. Δέν ἀριθμοῦνται τετράδια, ἐνῶ ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων, μεταγενέστερη τοῦ κώδικα, ἔχει γίνει μέ μολύβι στήν ἄνω ὠα δεξιά. Δεύτερη ἀρίθμηση σελίδων μέ μελάνη. Γραφή σχετικά εὐανάγνωστη, χαρακτηῖρες ὄρθιοι. Ὅριζόντιες χαρακώσεις γιά τό κείμενο. Πρωτογράμματα δέν παρατηροῦνται.

Στόν κώδικα υπάρχουν σχηματοειδείς καταλήξεις τῶν κειμένων. Τέτοιες συναντήσαμε στά: α) φ. 153v τό ὅποιο ἔχει κατάληξη σχήματος κυπέλου μέ βάση σέ σχῆμα σταυροῦ, β) φ. 172r τό ὅποιο καταλήγει σέ σφηνωειδές σχῆμα καί γ) φ. 173v τό ὅποιο ἔχει κατάληξη σέ σχῆμα ποτηρίου.

Γραφέας ἄδηλος.

Ὁ κώδικας χρονολογεῖται ἀπό τόν ἴδιο τόν γραφέα, ὅπου στήν ἀριστερή γωνία

α) στό παράφυλλο α': Κατεγράφη τῆ 2 Ἰουλίου / 1924 / Α[νδρόνικος] Μ[μοναχός] Σ[σιναΐτης]

β) στό παράφυλλο β' ἡ σημείωση ἐντός παραλληλόγραμμου πλαισίου ἀπό μολύβι: 2181

γ) στό φ. 173r: μεγίστου γάρ ὄντος ἀγαθοῦ τοῦ μή ἀμαρτεῖν⁷⁵⁷

δεύτερον ἀγαθόν τό δικαιωθῆναι. / τό γάρ ἡδέως εἰς πείραν
ἐρχόμενον, ἀνικρόν ἐστίν ἀφαιρούμενο

δ) στό φ. 173v σημείωση τοῦ γραφέα: 1786 Ἰανουαρίου 23 / τέλος τῶν ἐξηγήσεων τοῦ σοφοτάτου συνεσίου ἐπιστολῶν

ε) στό παράφυλλο 176r ἡ σημείωση ἀπό μολύβι μεταγενέστερη: ἐφωτογραφήθη / Σεπ. 1988

στ) σημειώσεις περιθωρίου, συμπληρώσεις ἢ διορθώσεις τοῦ κυρίως κειμένου, καί συγκεκριμένα στά φ. 14v, 65v, 67r, 93v, 116v, 134r, 150r, 166v.

Παρατηρήσεις

α) Ὁ κώδικας ἀνήκει στήν κατηγορία τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς καί γράφηκε γιά σχολική χρήση. Τό ὄνομα τοῦ γραφέως δέν ἀναφέρεται. Αὐτό πού μπορούμε νά συμπεράνουμε εἶναι ὅτι μαθήτευσε τόν 18ον αἰ. (1786) καί ὑπῆρξε μαθητής προφανῶς τοῦ διδασκάλου Δανιήλ Πατμίου.

β) Ἡ διδασκαλική μέθοδος πού ἀκολουθεῖται στόν κώδικα αὐτό εἶναι ἡ ἐξήγηση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μορφή τῆς μονολεκτικῆς διδακτικῆς μεθόδου.

γ) Τό Μαθηματάριο αὐτό προφανῶς ἀπέτελεσε ἐγχειρίδιο διδασκαλίας γιά τό μάθημα τῆς Ἐπιστολογραφίας.

δ) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ:

---

757. Ἡ ρήση αὐτή προέρχεται ἀπό τήν 44η ἐπιστολή τοῦ Συνεσίου πρὸς «Ἰωάννη».

1. από τόν Ἀνδρόνικο Μοναχό τόν Σιναΐτη, τό 1924. Δεύτερη πληροφορία περί τούτου βρίσκεται καί στό πρόχειρο τετράδιο Γ', σελ. 204
2. από τόν Μ. KAMIL τό 1949. Κατάλογος 1970, σ. 86, α/α 610, μέ τόν τίτλο «Epistles of Synesius Bishop of Barqa»
3. από τόν Β. BAYER τό 1968. Πολυγραφημένος Κατάλογος, σ. 48, μέ τόν τίτλο «Epistles of Synecios».

ε) Ὁ κώδικας ἔχει ἐπίσης φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων τό 1968-1970.

στ) Ὁ συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναΐτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2181.

3.10 Σινᾶ 2182

Κατάλ. Kamil 1699, Κατάλ. Bayer 2182

αι. ΙΘ' (1805) χάρτης 23,7X16,5 / 12X18 φ. 1-223+α'-ζ'

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

1r Τοῦ σοφωτάτου π[Π]λουτάρχου λόγοι, ἔστι δέ ὁ παρῶν περί / τοῦ πῶς ἄν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελοῖτο

9r τ[Τ]οῦ αὐτοῦ [Πλουτάρχου] περί πολυφιλίας λόγος ἕτερος

14r τ[Τ]οῦ αὐτοῦ [Πλουτάρχου] λόγος τρίτος· περί τοῦ πῶς ἐν τῇ διακρίνειε τόν / κόλακα τοῦ φίλου

42r ἐ[Ε]κ τῶν Ἰσοκράτους λόγων συμμορία δευτέρα, τούς συμβουλευτικού[ς] / λόγους παρέχουσα, πανηγυρικός λόγος τῶν συμβουλευτικῶν / πρῶτος

68r ὁ [Ο] παρῶν λόγος ἔστι τοῦ σοφωτάτου σ[Σ]υνεσίου, γράφεται δέ περί φαλάκρας / ἐγκώμιον

Τό φ. 85ν λευκό-ἄγραφο.

85r Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν γ[Γ]ρηγορίου ἀρχιεπισκό / που κ[Κ]ωνσταντινουπόλεως τοῦ θ[Θ]εολόγου ἐπιστολαί διάφο / ραι, πρὸς διαφόρους, ἢ παροῦσα δε ἔστι / πρὸς κ[Κ]ελεύσιον ἄρχοντα»

86ν τῷ νικοβούλῳ, [Νικοβούλῳ]

86ν τῷ αὐτῷ [Νικοβούλῳ]

86r πρὸς τόν μέγα βασιλεῖον [Βασιλείῳ]

86r τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

87ν τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

87ν τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

88r τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

89ν τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

89r τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ [Βασιλείῳ]

90ν τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]

90r τῷ ἀμφιλοχίῳ [Ἀμφιλοχίῳ]

90r τῷ αὐτῷ [Ἀμφιλοχίῳ]

90r βοπορίῳ κολωνίας [Βοσπορίῳ]

- 91r τῷ αὐτῷ [Βοσπορίῳ]
- 91r καισαρίῳ τῷ ἰδίῳ ἀδελφῷ [Καισαρίῳ]
- 92v τῷ αὐτῷ [Καισαρίῳ]
- 93r σωφρονίῳ ὑπάρχῳ, [Σωφρονίῳ]
- 94r τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ [Βασιλείῳ]
- 95v πρὸς εὐσέβιον ἐπίσκοπον καισαρίας [Εὐσεβείῳ Καισαρείας]
- 95r τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ [Βασιλείῳ]
- 96r πρὸς τοὺς ἐν καισαρείᾳ εἰς ἓκ προσώπου τοῦ ἑαυτοῦ πατρός [Τῇ Ἐκκλησίᾳ Καισαρέων]
- 97r τοῖς ἐπισκόποις ὡς ἐκπροσώπου τοῦ ἑαυτοῦ π[ατ]ρός [Τοῖς Ἐπισκόποις]
- 98v τῷ μεγάλῳ βασιλείῳ [Βασιλείῳ]
- 98r τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 98r τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 100r τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 101v πρὸς εὐσέβιον ἐπίσκοπον σαμοσατέων ὄντα ἐν ἐξορίᾳ [Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων]
- 101r τῷ αὐτῷ [Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων]
- 102v τῷ αὐτῷ [Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων]
- 103v τῷ μεγάλῳ β' ασιλείῳ [Βασιλείῳ]
- 104v τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 104v τῷ αὐτῷ [Βασιλείῳ]
- 105v γ[Γ]ρηγορίῳ ν[Ν]ύσσης
- 105v τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 105r τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 105r τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 106v σ[Σ]υμπλικία τῇ αἵρετικῇ [Συμπλικία]
- 107r ε[Ε]ὐδοξίῳ ῥήτορι [Εὐδοξίῳ]
- 107r φ[Φ]ιλαγρίῳ
- 108v τῷ αὐτῷ [Φιλαγρίῳ]
- 108v γ[Γ]ρηγορίῳ ν[Ν]ύσσης
- 108r τῷ αὐτῷ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 109r γ[Γ]ρηγορίῳ ἄρχοντι

- 110v ἐ[Ε]κηβολίω
110r ἀ[Α]φρικανῶ
111v ἀ[Α]στερίω
111r τῶ αὐτῶ [Ἄστερίω]
111r Ὀλυμπίω
113v τῶ αὐτῶ [Ὀλυμπίω]
113r ν[Ν]εκταρίω
113r τῶ αὐτῶ [Νεκταρίω]
114v τῶ ἑλλαδίω [Ἑλλαδίω]
114v τῶ αὐτῶ [Ἑλλαδίω]
114r τῶ αὐτῶ [Ἑλλαδίω]
115v τῶ αὐτῶ [Ἑλλαδίω]
115r τῶ αὐτῶ [Ἑλλαδίω]
115r σωφρονίω ὑπαρχῶ [Σωφρονίω]
115r τῶ αὐτῶ [Σωφρονίω]
116v εὐστοχίω σοφιστῆ [Εὐστοχίω]
117v τῶ αὐτῶ [Εὐστοχίω]
117v εὐδοξίω ῥήτορι [Εὐδοξίω]
118r τῶ φιλαγρίω [Φιλαγρίω]
119r τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
120v τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
120r τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
121v τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
121v τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
121r τῶ αὐτῶ [Φιλαγρίω]
122v ποστουμιανῶ περὶ εἰρήνης [Ποστουμιανῶ]
122r Σαρτουνίνω περὶ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης [Σατορνίνω]
123v ἀ[Α]μαζονίω
123v κ[Κ]ελευσίω
123v τῶ αὐτῶ [Κελευσίω]
123r ὀ[Ο]λυμπίω

- 123r τῶ αὐτῶ [Ολυμπίῳ]
- 124v τῶ αὐτῶ [Ολυμπίῳ]
- 124r ν[Ν]εμεσίῳ
- 125v ἀ[Α]ερίῳ καὶ ἀ[Ἀ]λυπίῳ
- 126v β[Β]ασίλειος γ[Γ]ρηγορίῳ
- 127v β': γρηγ. [Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων]⁷⁵⁸
- 128v β[Β]ασίλειος γ[Γ]ρηγορίῳ [Γρηγορίῳ Ναζιανζηνῶ]⁷⁵⁹
- 129v ἀνωνύμῳ [Θεοδώρῳ]⁷⁶⁰
- 130r τῶ αὐτῶ [Θεοδώρῳ]
- 131v τῶ αὐτῶ [Θεοδώρῳ]
- 131v τῶ αὐτῶ [Θεοδώρῳ]
- 131v λ[Λ]εοντίῳ
- 131r τῶ αὐτῶ [Λεοντίῳ]
- 131r τῶ αὐτῶ [Λεοντίῳ]
- 132v τῶ αὐτῶ [Λεοντίῳ]
- 132r τῶ αὐτῶ [Λεοντίῳ]
- 132r φ[Φ]ωτίῳ
- 132r σ[Σ]τρατηγίῳ
- 133v κ[Κ]άστορι
- 133v τῶ αὐτῶ [Κάστορι]
- 133r γ[Γ]ρηγορίῳ ν[Ν]ύσσης παραμυθητικῆ [Γρηγορίῳ Νύσσης]
- 134v κ[Κ]ληδονίῳ
- 134v τῶ αὐτῶ [Κληδονίῳ]
- 134r τῶ αὐτῶ [Κληδονίῳ]
- 134v ἐ[Ε]λλαδίῳ
- 134r τῶ αὐτῶ [Ἑλλαδίῳ]
- 134r ε[Ε]ὐλαλίῳ

---

758. Στό κείμενο τοῦ Μαθηματαρίου προφανῶς ἔχει γίνει λάθος, διότι ἡ συγκεκριμένη ἐπιστολή ἀπευθύνεται στὸν Εὐσέβιον ἐπίσκοπο Σαμοσάτων καὶ ὄχι στὸν Γρηγόριο, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ἡ ἐπικεφαλίδα.

759. Ἡ ἐπιστολή αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ ἐπιστολές πού ἀποδίδονται στὸν Μέγα Βασίλειο.

760. Ἡ συγκεκριμένη ἐπιστολή στό πρωτότυπο κείμενο τοῦ Γρηγορίου καταγράφεται «Θεοδώρῳ».

- 134r τῶ αὐτῶ [Εὐλαλίῳ]
- 134r τ[ῶ αὐτῶ [Εὐλαλίῳ]
- 134r τῶ αὐτῶ [Εὐλαλίῳ]
- 135v λ[Λ]εοντίῳ
- 135v ἐ[Ε]πιφανίῳ
- 135v κ[Κ]αισαρίῳ
- 135r τῶ αὐτῶ [Καισαρίῳ]
- 136v Σωφρονίῳ ὑπάρχῳ [Σωφρονίῳ]
- 136v τῶ αὐτῶ [Σωφρονίῳ]
- 136v τῶ αὐτῶ [Σωφρονίῳ]
- 136r τῶ αὐτῶ [Σωφρονίῳ]
- 137v τῶ αὐτῶ [Σωφρονίῳ]
- 137v εὐστοχίῳ σοφιστῆ [Εὐστοχίῳ]
- 137r π[Π]ανσοφίῳ
- 137r τῶ αὐτῶ [Πανσοφίῳ]
- 138v θεοδωσίῳ ἢ θεοδώρῳ [Θεοδοσίῳ]
- 138v ε[Ε]ὐδοξίῳ
- 138r τῶ αὐτῶ [Εὐδοξίῳ]
- 138r τῶ αὐτῶ [Εὐδοξίῳ]
- 139v φ[Φ]ωτίῳ
- 139r τῶ αὐτῶ [Φωτίῳ]
- 140v τῶ αὐτῶ [Φωτίῳ]
- 140v ο[Ο]ὔρσῳ
- 140v ἐ[Ε]λλεβίχῳ
- 140r μ[Μ]ακεδονίῳ
- 140r ἀ[Α]στερίῳ
- 141v τῶ αὐτῶ [Ἀστερίῳ]
- 141r Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν γ[Γ]ρηγορίου ν[Ν]αζιανζοῦ τοῦ θ[Θ]εολόγου / λόγος
στηλιτευτικός πρῶτος κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως τοῦ παραβάτου
[Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικός πρῶτος]
- 180v τοῦ αὐτοῦ δεύτερος στηλιτευτικός κατὰ Ἰουλιανοῦ παραβάτου

- [Κατά Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικός δεύτερος]
- 195r τοῦ αὐτοῦ εἰς τήν καινήν Κυριακήν καί εἰς τό ἕαρ, καί εἰς τόν μάρτυρα /
μ[Μ]άμαντα λόγος
[Εἰς τήν Καινήν Κυριακήν]
- 199r Τοῦ αὐτοῦ εἰς τόν ἑαυτοῦ πατέρα λόγος ἡνίκα ἐπέτρεψεν αὐτόν / φροντίζειν τῆς
ναζιανζοῦ ἐκκλησίας
[Εἰς τόν πατέρα ἑαυτοῦ ἡνίκ' ἐπέτρεψεν αὐτόν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ
Ἐκκλησίας]
- 202v τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς γρηγόριον ἐπίσκοπον νύσσης, τοῦ μεγάλου βασιλείου /
ἀδελφόν, ἐπιστρέφοντα , μετά τήν χειροτονίαν
[Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Γρηγόριον Νύσσης τόν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἀδελφόν,
ἐπιστάντα μετά τήν χειροτονίαν]
- 205v τοῦ αὐτοῦ περί τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καί ὅτι οὐ παντός ἀνθρώπου, οὐδέ /
παντός καιροῦ, τό περί θεοῦ διαλέγεσθαι λόγος.
[Περί τῆς ἐν διαλέξεσις εὐταξίας, καί ὅτι οὐ παντός ἀνθρώπου, οὔτε παντός
καιροῦ τό περί Θεοῦ διαλέγεσθαι].

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση κώδικα πολύ καλή.

Στάχωση ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μέ δέρμα χρώματος καστανοῦ. Ὅμοια διακόσμηση καί στίς δύο ὄψεις: τρεῖς ἐγκάραιες γραμμές σχηματίζουν ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο καί ἐντός αὐτοῦ ἄλλες διαγώνιες σχηματίζουν τρίγωνα καί ῥόμβους. Στίς τέσσερις ἐσωτερικές γωνίες τοῦ πλαισίου καί στό κέντρο ἐμπιεστη σφραγίδα πού παριστάνει φύλλο ἄκανθας. Στό ἐμπροσθόφυλλο ἐπικολημένη χαρτῶα πινακίδα –μεταγενέστερη– μέ τήν ἀναγραφή: Λόγοι Πλουτάρχου / Καί ἐπιστολαί Γρηγορίου / τοῦ θεολόγου καί τινες αὐτοῦ / Λόγοι / 17. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν καί ἐπικολημένη ἐτικέτα χάρτου μέ τήν ἐπιγραφή 2182. Κεφαλάρια ἀπό σκουρόχρωμη κλωστή.

Χάρτης σχετικῶς λεῖος. Αἰρίθμηση 28 τετραδίων, ἀπό τόν γραφέα ὡς ἐξῆς: **1** (1r-9v), **2** (9r-17v), **3** (17r-25v), **4** (25r-33v), **5** (33r-41v), **6** (41r-49v), **7** (49r-57v), **8** (57r-65v), **9** (65r-73v), **10** (73r-81v), **11** (81r-85v), **12** (85r-93v), **13** (93r-101v), **14** (101r-109v), **15** (109r-117v), **16**

(117r-125v), 17 (125r-133v), 18 (133r-141v), 19 (141r-149v), 20 (149r-157v), 21 (157r-165v), 22 (165r-173v), 23 (173r-181v), 24 (181r-189v), 25 (189r-197v), 26 (197r-205v), 27 (205r-213v), 28 (213r-221v). Αρίθμηση τῶν φύλλων στήν ἄνω ὠα δεξιά μέ μολύβι, μεταγενέστερη. Τά παράφυλλα α'-ζ', 85v καί 218-223 ἄγραφα.

Γραφή επιμελημένη και ἀρκετά εὐανάγνωστη, χαρακτηῆρες μικροί καί δεξιόκυρτοι. Χαρακώσεις ὀριζόντιες γιά τό κυρίως κείμενο, κάθετες διπλές χαρακώσεις δεξιά καί ἀριστερά τοῦ κειμένου. Στίχοι 22 γιά τό βασικό κείμενο. Μελάνη μαύρη ἔντονη. Στό φ. 1r σχεδιαγράφημα μέ μαύρη μελάνη πού παριστάνει ταινιοειδή ὀρθογώνιο πλαίσιο ἀπό πλέξη κυματοειδῶν γραμμῶν. Πρωτογράμματα ἀπλᾶ, κομψά καί εὐμεγέθη.

Γραφέας ὁ Προκόπιος, σύμφωνα μέ τό κωδικογραφικό σημεῖωμα τοῦ φ. 217r.

Στό παράφυλλο α'v μεταγενέστερη σημείωση: Καταγραφή τῆ 1^η Ἰουλίου / 1924 / Α[νδρόνικος] Μ[οναχός] Σ[ιναΐτης].

Στό παράφυλλο α'r: 2182.

Στό παράφυλλο β'r: Καί ἄν βαίνωμεν ἄρκοι, / κᾶν μεσημβριάν, / κᾶν τῶν σοφῶν πάντων κτισώμεθα / τήν σοφίαν.

Κατωτέρω: Λευκά β-ζ.

Στό ὀπισθόφυλλο ἡ σημείωση μέ μολύβι: «Ἐφωτογραφήθη Σεπτ. 88».

Στό φ. 217r: «ἐτελειώθη τό παρόν διά χειρός ἐμοῦ τοῦ προκοπίου / κατά τό 1805: ἔτος ἐν μέτραις».

Παρατηρήσεις

α) Ὁ κώδικας ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων καί περιέχει κείμενα τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καί πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τά ὅποια χρησιμοποιοῦνταν στά σχολεῖα τῆς ἐποχῆς ἀπό τόν 17ο ἕως τόν 19ο αἰῶνα.

β) Ὁ κώδικας ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν ἰδιωτικῶν κωδίκων καί εἶναι ἔργο τοῦ Προκοπίου Σιναΐτου. Ὡς χρονολογία γραφῆς καταγράφεται ἀπό τόν ἴδιο τόν γραφέα τό 1805.

γ) Ὁ κώδικας αὐτός ἔχει γραφεῖ γιά νά χρησιμοποιηθεῖ, προφανῶς, λόγω τῆς ποικιλίας τοῦ περιεχομένου του, στή διδασκαλία τῶν μαθημάτων τῆς Ἐπιστολογραφίας καί τῆς Ρητορικῆς. Ἡ διδακτική μέθοδος πού χρησιμοποιήθηκε κατά τή διδασκαλία αὐτή

δέν καθίσταται δυνατόν νά προσδιοριστεῖ, ἀφοῦ παρατίθεται μόνο τό κείμενο σέ πρωτότυπη μορφή χωρίς σχόλια, εἴτε στό περιθώριο εἴτε ἀνάμεσα στους στίχους.

δ) Ὁ κώδικας ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων τό 1968-1970.

ε) Ὁ κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ ἀπό τούς:

1. Ἀνδρόνικο τό Σιναΐτη τό ἔτος 1924. (Πρόχ. Τετράδ. Ι, σ. 203 = 232 X 164, 19ου αἰ. λόγοι Πλουτάρχου καί Γρηγορίου
2. Μ. KAMIL τό 1949. Κατάλογος 1970, σ. 123, α/α 1699 «sermons»
3. Β. BAYER τό 1968. Πολυγρ. Κατάλογος, σ. 48, «Church Canons».

Ὁ τελευταῖος ἔσφαλε πάρα πολύ ὡς πρὸς τόν τίτλο μέ τόν ὁποῖον ἔχει χαρακτηρίσει τόν κώδικα. Ὁ παρών κώδικας δέν ἔχει καμία σχέση μέ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

στ) Σήμερα ὁ κώδικας εὑρίσκεται ἀποθησαυρισμένος στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2182.

3.11 Σινᾶ 2183

Κατάλ. Kamil 2230, Κατάλ. Bayer 2183

αἰ. ΙΘ'   χάρτης   19,7X14   φ. 1-223+α' - στ

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r   Τῶ θεοφιλεστάτῳ καὶ ἔλλογιμωτάτῳ κυρίῳ π[Π]αχ / ο[ω]μίῳ τῶ δ[Δ]οξαρχᾶ, τῇ
       προνοίᾳ / Θεοῦ (Θεοῦ) ἐπισκόπῳ κ[Κ]εφα / ληνίας καὶ ζ[Ζ]ακί[ύ]ν / θου, / ἡμετέροῳ
ἐν   Χ[ριστ]ῶ Πατρὶ σεβασμιωτάτῳ, / τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ / εὐπείθειαν⁷⁶¹
- 5r   Τοῦ σοφωτάτου κυρίου θ[Θ]εοφίλου τοῦ / κ[Κ]ορυδαλέως / τοῦ ὕστερον διὰ τοῦ
       θείου καὶ μο / ναχικοῦ σχήματος / θ[Θ]εοδοσίου με / τονομασθέντος· ἔκθεσις
       περὶ / ἐπιστολικῶν τύπων / Προοίμιον⁷⁶²
- 11r   Τοῦ ἐπιδεικτικοῦ Γένους τύπος / α^{ος} / Περί ἐγκωμιαστικοῦ
- 14v   ὑπόδειγμα
- 15v   ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 16v   ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 19v   ἀπάντησις πρὸς τὸν ἐγκω / μιαστικόν
- 19r   ὑπόδειγμα
- 21v   ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 22v   ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 23v   περὶ ἐπαινετικοῦ χαρακτήρος
- 23r   Περί χαριστηρίου
- 25r   ὑπόδειγμα
- 26v   ἀπάντησις πρὸς τὸν χαριστήριον
- 26r   ὑπόδειγμα
- 27r   Περί συγχαριστικοῦ
- 28r   ὑπόδειγμα
- 29r   ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 30r   ἀπάντησις πρὸς τὸν συγχαριστικόν
- 30r   ὑπόδειγμα

761. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολή τοῦ ἱερομονάχου Νικοδήμου Μεταξᾶ τό 1624.

762. Πρόκειται γιὰ ὀδηγίες πού ἀφοροῦν στή σύνταξη ἐπιστολῶν καθώς καὶ γιὰ διαφόρους τύπους ἐπιστολῶν γραμμένες ἀπό τὸν Θεόφιλο Κορυδαλέα.

- 31r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 32r Περί ψεκτικοῦ
- 33v ὑπόδειγμα
- 33r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 35v ἀπάντησις πρὸς τὸν ψεκτικόν
- 36r ὑπόδειγμα
- 37v ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 38r Περί τωθαστικοῦ⁷⁶³ καὶ εἰρωνικοῦ
- 39v ὑπόδειγμα
- 39r ἀπάντησις πρὸς τὸν εἰρωνικόν / χαρακτήρα
- 40v ὑπόδειγμα
- 41v Τοῦ συμβουλευτικοῦ γένους προτρεπ / τικός ἢ Συμβουλευτικός / χαρακτήρ
- 42r παραδείγματος χάριν
- 44r ὑπόδειγμα
- 47v ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 47ar ἀπάντησις πρὸς τὸν συμβουλευτικόν / ἢ προτρεπτικόν χαρακτήρα
- 48v ὑπόδειγμα
- 48r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 50v περί αιτητικοῦ ἢ συστατικοῦ χα / ρακτῆρος
- 52v ὑπόδειγμα
- 53r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 54v ἀπάντησις πρὸς τὸν αιτη / τικόν καὶ συστατικόν χα / ρακτῆρα
- 55r ὑπόδειγμα
- 56r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 57v περί παραμυθητικοῦ χαρακτῆρος
- 59r ὑπόδειγμα

---

763. Τωθαστικός: μάλλον ἀναφέρεται στὸν σκωπτικό, σαρκαστικό λόγο. Τούτη τὴν ἐρμηνεία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης, καὶ ἡ ἐξήγηση πού δίνει σύμφωνα μὲ τὴν μονολεκτική μέθοδο πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος ὁ γραφέας στὸ κείμενο. Αναφέρει λοιπόν: «Ὁ τωθαστικός καὶ εἰρωνικός χαρακτήρ...». Ὁ γραφέας πάνω ἀπὸ τὴ λέξη «τωθαστικός» ἔχει θέσει τὴν ἐρμηνευτική ἀπόδοσή της καὶ ἀναφέρει τὴ λέξη «σκωπτικός», ἐνῶ πάνω ἀπὸ τὴ λέξη «εἰρωνικός» ἔχει τοποθετήσει τὴν ἐρμηνευτική ἀπόδοση «ἐμπαικτικός».

- 61r ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 63r ἀπάντησις πρὸς τὸν πα / ραμυθιτικόν
- 64v ὑπόδειγμα
- 65v ἄλλο [ὑπόδειγμα]
- 66v περὶ ἀποτρεπτικοῦ χαρακτῆρος
- 67r ὑπόδειγμα
- 71v Τύποι τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ δικανι / κόν γένος περὶ τοῦ κατηγορικοῦ
- 72r ὑπόδειγμα
- 74v ἀπάντησις πρὸς τὸν κατηγορικόν
- 75r ὑπόδειγμα
- 76r περὶ μεμτικοῦ χαρακτῆρος
- 77r ὑπόδειγμα
- 78v περὶ ὄνειδιστικοῦ
- 79v ὑπόδειγμα⁷⁶⁴
- 81v λευκό
- 81r τοῦ αὐτοῦ κυρίου θ[Θ]οεφίλου κ[Κ]ορυδαλέως / τοῦ ἀ[Α]θηναίου / ἐπιστολή πρὸς τὸν παναγιώτατον κ[Κ]ων / σταντινουπόλεως πατριάρχην προ / τερον δ' ἀ[Α]λεξανδρείας κύρι / ον κ[Κ]ύριλλον· / θειότατε καὶ θεοπρόβλητε δεσπό / τα ο[Ο]ικουμενικέ πατριάρχα /
- 84r δ[Δ]ιονυσίῳ πατρί λογίῳ, πιστῶ φίλῳ / ἀνδρὶ ὄν αἰδεσιμοτάτῳ τῷ μ[Μ]ακρῷ / θ[Θ]εόφιλος ὁ κ[Κ]ορυδαλλεύς, εὐ πράττειν⁷⁶⁵
- 87v ὁ αὐτός [Θεόφιλος Κορυδαλέας] τῷ αὐτῷ⁷⁶⁶ [Διονύσιον Μακρήν]
- 88v τῷ ἐν ἱερομονάχοις πανευλαβεῖ & λογίῳ ἀν / δρὶ κυρίῳ ν[Ν]ικοδήμῳ τῷ μ[Μ]εταξᾶ· θ[Θ]εόφιλος ὁ κ[Κ]ορυδαλεύς⁷⁶⁷
- 90v ὁ αὐτός [Θεόφιλος Κορυδαλεύς] σ[Σ]οφιστῶ
- 91r θ[Θ]εοδοσίῳ

764. Μέ αὐτό τό τελευταῖο ὑπόδειγμα σημειώνεται τέλος «τῶν τοῦ κορυδαλέως / ἐπιστολικῶν τύπων».

765. Ἡ ἐπιστολή ὀλοκληρώνεται μέ τίς ἐξῆς πληροφορίες: «ἀθήνηθεν. αχιε'».

766. Ἡ ἐπιστολή αὐτή περατώνεται μέ τίς πληροφορίες τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καί τοῦ μήνα πού γράφτηκε. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται: «ἀθήνηθεν, αχιϚ'· ἀποχοῦ / μηνός ἐλαφροβλιῶνος εἰκάδι». Βλ. καί φ. 88v.

767. Ἡ ἐπιστολή αὐτή καταλήγει μέ την παράθεση τῶν ἐξῆς πληροφοριῶν: «ἀθήνηθεν βοηδρομώ[ω]νος ἐβδόμη ὡς [sic] δέ / κα . αχιθ' ἀπό θεογονίας».

- 92r β[B]ασιλείω ἔλλογίμω ἀνδρὶ ἔχον / τα καὶ π[Π]άτμου τῆς νήσου / διδασκάλω εὖ
πράττειν
- 95r τῷ π[Π]ανιερωτάτῳ καὶ θ[Θ]εοπροβλήτῳ μ[M]ῆ / τροπολίτη τῆς ἁγίας
μ[M]ητροπόλε / ὡς προελαύνων κυρίῳ κυ / ρίῳ (ὁ δεῖνα) τὴν ἔδαφι / αἴαν προ
σκύνησιν
- 97r ἀ[A]λέξανδρος τῷ λογιωτάτῳ διδασκάλῳ / κυρίῳ β[B]ασιλείῳ εὖ πράττειν
- 99r ν[N]ικόλαος ἀ[A]ντωνίῳ ἀνδρῶν ἔλλογίμῳ τὴν / ἀνήκουσαν προσκύνησιν
- 101v γ[Γ]εράσιμος τῷ σοφοτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνοις κυ / ρίῳ π[Π]αῖσίῳ τὸν
ὀφειλόμενον ἐν χ[ριστ]ῷ ἀσπασμόν
- 103v τῷ ἔλλογιμοτάτῳ ἐν μοναχοῖς, καὶ διδα / σκάλῳ ἡμετέρῳ κυρίῳ κυρίῳ / ὁ δεῖνα
τὴν πρέπουσαν προ / σκύνησιν
- 104r ἐγκο[ω]μιαστικόν
- 105r ἀπάντησις
- 108v ἀπάντησις
- 109r Σάββας θ[Θ]εοδώρῳ τῷ τῆς α^{ης} τῶν μαθητῶν τά / ξεως πρωτεύοντι τῷ εὐιδρύστῳ
εὖ / πράττειν
- 110r ἀπάντησις
- 112v Σύνθεσιν(;) ν[N]ικολάου
- 113v ν[N]ικόλαος θ[Θ]εοδώρῳ ἀκέστορι⁷⁶⁸ εὖ / πράττειν
- 114v ἀπάντησις / θ[Θ]εόδωρος ν[N]ικολάῳ χαίρειν⁷⁶⁹
- 116v ν[N]ικόλαος γ[Γ]εωργίῳ τῷ δρυστίῳ⁷⁷⁰ ἐπεράστῳ μοι / καὶ σοφοτάτῳ τῶν
συσπουδαστῶν χαίρειν
- 117v μ[M]ακαρίῳ / τῷ σοφοτάτῳ μου διδασκάλῳ κυρίῳ κυρίῳ / γ[Γ]ερασίμῳ τὴν
ὀφειλομένην προ / σκύνησιν
- 119v προσηγόρευσιν
- 119r τὴν τῶν μουσῶν τροφίμον
- 120r τιμιώτατε λογιώτατε καὶ ἡμῖν εὐχῶν κα / τά πάντα ποθεινότατε, καὶ
εὐγενέστατε / κύριε κύριε (ὁ δεῖνα), τὴν ἡμετέραν ἐλ / λογιμότητα εἰλικρινεῖ
ἀσπαζόμεθα / διαθέσει⁷⁷¹

768. Ἐννοεῖται ὁ ἰατρός.

769. Ἡ ἐπιστολή αὐτὴ ἔχει ἡμερομηνία «αψμθ^ο».

770. Ἐννοεῖται ὁ ἔξασθενημένος γέρον ἀπὸ τὴν ἡλικία, τὸ γεροντάκι.

- 125v τὴν ἡμετέραν θεοδόξαστον πανιερώτητα δου / λικῶς προσκυνῶ, τοῖς πανιέροις αὐτοῖς / ποσὶν ἐγκυλινδούμενος, καὶ τὰ ἱερά / αὐτῆς κράσπεδα πανευλαβῶς / ἀσπαζόμενος
- 126r τὴν προσφιλῆ μοι καὶ ἐπέραστόν σοι κορυφ / ἦν ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος, ἡδέως / προσαγορεύω
- 129v-132v λευκά-ἄγραφα.
- 132r Εὐγενίου διδασκάλου ἐπιστολαί⁷⁷²: ἀνώνυμη (ὑποδειγματική)
- 133r [Ἐπιστολή πρὸς κάποιον ὄνοματι Θεόδωρο]
- 134v [πρὸς τοὺς ἀδελφούς χριστιανούς τῆς περιοχῆς τῆς Αἰτωλίας]
- 134r τῷ λογιωτάτῳ, καὶ πανοσιωτάτῳ, ἐν πν(ευματι)κοῖς πατράσι κυρίῳ ε[Ε]ὐγενεῖῳ εἰς πᾶν ὅτι θυμῆρες⁷⁷³
- 135v ἀνώνυμη [Ἐπιστολή πρὸς κάποιον ἰατρό ὄνοματι Παλλάδιον]
- 136v τῷ γνωσιωτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ, ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσι / κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ κ[Κ]αριοφίλῳ τῷ β[Β]υζαντίῳ / τοῦ πόθου μου καὶ θεοφιλῶς καὶ τούτοις.
- 137v τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ δ[Δ]ιονυσίῳ τῷ / λ[Λ]αρίσης ἐμοὶ δέ ποθεινοτάτῳ καὶ λίαν ἐπεράστως / τοῦ κατὰ θυμίων καὶ ///
- 138r τῷ λογιωτάτῳ, καὶ ἐν σπουδαίοις ἀνδράσι τιμιωτάτῳ κυρίῳ / κυρίῳ σ[Σ]εβαστῷ ὁ ἐξ α[Α]ἰτωλίας ε[Ε]ὐγένειος χαίρειν
- 139r τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ, κυρίῳ ἀ[Α]λεξάνδρῳ τῷ β[Β]υζαντίῳ / ὅσα σεμνά, ὅσα εὐφημα παρὰ τοῦ πατρός τῶν φώτων εὐχόμεθα
- 140r [ἀνώνυμη σέ ἡγεμόνα] «τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ γνησίῳ ἡγεμονικῷ / δεσπότη πάσης ο[Ο]ὐγκροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ (δεῖνα) ὑγείαν / σωτηρίαν, εὐημερίαν, καὶ κατ' ἐχθρῶν νίκην εὐχόμεθα / παρὰ θ(Θεο)ῦ πατρός καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ / ἀγίῳ π[Π]νεύματι ἀμήν»
- 141r τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ πατρί καὶ δεσπότη, κυρίῳ / δ[Δ]ιονυσίῳ λ[Λ]αρίσης, ὅσα σωτήρια θυμήρι[η]ς / εὐχόμεθα
- 142r λογιώτατε ἐν ἀνδράσι καὶ τιμιώτατε κύριε ζ[Ζ]αχαρία, / ὑγίαινε ἐν Χ(ριστ)ῷ καὶ εὐοδοῦ ἐν τοῖς καταθυ / μίοις

771. Στὴ συνέχεια ἀκολουθοῦν δύο, μακροσκελεῖς ὑποδειγματικὲς ἐπιστολές.

772. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολές πού ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Εὐγένειο τὸν Αἰτωλό.

773. Θυμῆρης: ὁ ἀρεστός στὴν ψυχή.

- 143r τῷ λογιωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἐν ἄρχουσι κυρίῳ / κ[Κ]ωνσταντίνῳ
 ἰ[Ι]ουλιανῷ τῷ β[Β]υζαντίῳ / ὁ ἐξ α[Α]ἰτωλίας ε[Ε]ὐγένειος χαίρειν
- 145v [ἀνώνυμη ἐπιστολή πρὸς Πανιερώτατον Δεσπότη]
- 146v τῷ ἐντιμωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι κυρίῳ γ[Γ]εωρ / γίῳ κ[Κ]αντακουρινῷ
 τῷ β[Β]υζαντίῳ / ὑγιείαν, σωτηρίαν, καὶ εὐτυ / χία καὶ εἰς τὰ οἰκεῖα / ἐπάνοδον
- 146r [ἐπιστολή πρὸς κάποιον Γεράσιμον]
- 147v [ἐπιστολή πρὸς κάποιον Φώτιο]
- 148v φιλολογιώτατε σοφώτατε καὶ ἐν χριστιανοῖς θεοσεβέ / στατε, κύριε φ[Φ]ώτιε,
 αἰεὶ ποτέ ἐν τοῖς / καταθυμίῳ εὐδώσι, μετὰ / πάσης ὁμοῦ τῆς κατ' οἶκον / σου
 ἐκκλησίας, καὶ τῶν / φίλων
- 149r τῷ παναγιωτάτῳ, καὶ σεβασμιωτάτῳ π(ατ)ρί καὶ δεσπό / τη κυρίῳ δ[Δ]ιονυσίῳ
 τῶν καὶ περιέποντι τὸν ἱερόν, / καὶ σεβάσμιον θρόνον τῆς θ[Θ]εσσαλονικέων
 ἐ[Ε]κκλησίας
- 151v [ἐπιστολή πρὸς κάποιον ἱερομόναχο Ἰωνᾶ]
- 153v π[Π]αναγιώτατε, καὶ θ[Θ]ειότατε ο[Ο]ἰκουμενικέ π[Π]ατριάρχα / κύριε κύριε
 π[Π]αῖσιε, ἡμέτερε αὐθέντα / καὶ δέσποτα, τὴν ἡμετέραν θεοκόσ / μητον
 παναγιώτατε πανευλαβῶς / προσκυνῶ καὶ τὴν σεβασμίαν / αὐτῆς δεξιάν
 ταπεινοφρόνος / ἀσπάζομαι
- 154r τοῦ μακαριωτάτου [Ι]εροσολύμων κυρίου θεοφί[λου]: / μ[Μ]ελετίου
- 155r τῷ πανιερωτάτῳ, καὶ πολλὰ μοι καὶ πάνυ σφό / δρα ἀγαπητῷ ἀγίῳ
 τ[Τ]ουρνόβῳ κύρ / ν[Ν]ικηφόρῳ τὸν ἐν χ[χ]ριστῷ καὶ π[ατ]ρι[κ]ον / ἀσπασμόν
- 159r Ἐτέρα τοῦ αὐτοῦ ἀγίου πρώην τ[Τ]υρ / νόβου κυρίου Ἰωσήφ
- 161v [ἐπιστολή] εἰς ἰ[Ι]θάκιον
- 162v τοῦ αὐτοῦ ἀγίου πρώην τ[Τ]υρνόβου
- 162r [ἀνώνυμη ἐπιστολή πρὸς κάποιον ἱεροδιάκονο]
- 163v-164v λευκά-ἄγραφα
- 164r Σημείωμα πιττακίου
 [Inc.: ἡ μετριότητης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος αὐτῆς πατρι / αρχικόν καὶ
 εὐεργετικόν γράμμα...]
 [Des.: ...καὶ τό παρόν εὐεργετικόν γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος]
- 164r ἕτερον

- [Inc.: Τούς ἐκκλησιαστικούς δωρήματος ἀξιουμένους...]
 [Des.: ...καί ἐπεδόθη τῇ αὐτοῦ λογιότητι]
- 165r Πρᾶξις
 [Inc.: Τά μεγάλα τῶν ἀν(θρωπ)ινων πραγμάτων...]
 [Des.: ...καί ἐπεδόθη τῷ διαληφθέντι]
- 170v Ἐτέρα πρά[ᾱ]ξις
 [Inc.: Ἀναγκαῖον κυρίως ὡς τό μή δυνατόν...]
 [Des.: ...ή παροῦσα πράξις εἰς μόνιμον καί διηνεκή τήν ἀσφάλειαν]
- 174v Ἐτέρα πράξις διδομένη ἀπό μητρο / πολίτου εἰς ἐπίσκοπον
 [Inc.: Ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν μυστηρίοις ὅσα παρὰ τοῦ σρς(Σωτήρος) ...]
 [Des.: ... ή παροῦσα πράξις εἰς μόνιμον καί διηνεκή τήν ἀσφάλειαν]
- 176r Σημειώματα ὑπομνημάτων
 [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως κ[Κ]αίσαρειάς τῆς ἐν π[Π]αλαιστίνης...]
 [Des.: ...κατά τό αψβ τῆς τοῦ θ(Θεο)ῦ καί σ[Σωτῆ]ρ[ο]ς ἡμῶν ὡς φαίνεται, μηνί ἀ[Α]πριλλίω⁷⁷⁴
- 177v Ἐτερον ὑπόμνημα
 [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ἀγίου καί θ[Θ]εοβαδίστου ὄ[Ο]ρους σ[Σ]ινᾶ...]
 [Des.: ...καί πατριάρχου ἰ[Ι]εροσολύμων κυ[ρ]ίου δ[Δ]οσιθέου συνήχθημεν]
- 177r Ἐτερον
 [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως φ[Φ]ιλιππουπόλεως ...]
 [Des.: ...καί τῆς διπλοφαναρίω, καί τίς κανονικές]
- 177r Ἐτερον
 [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως...]
 [Des.: ...συνοδικῆ ἀποφάσει, ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς]
- 178v Ἐτερον
 [Inc.: Ἐπειδή ή ἀρχιεπισκοπή (δεῖνα)...]
 [Des.: ...προτροπή τῆς αὐτοῦ παναγιότητος ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες]
- 179v Ἐτερον

---

774. Ὁ Ἀπρίλιος ἀπαντᾶται καί μέ τή γραφή Ἀπρίλλιος μέ δύο «λ». Μάλιστα στήν ἀρχαία γραμματεία ὑπερισχύει ή δεύτερη γραφή.

- [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως (δεῖνα)..]
 [Des.: ...ἀποθανόντος, ἡμεῖς]
- 179v Ἔτερον
 [Inc.: Τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως ...]
 [Des.: ...προβιβασθέντος, ἡμεῖς]
- 179v Ἔτερον
 [Inc.: Οὐδεμία τὴν ὑπόθεσιν δεῖνα...]
 [Des.: ... καὶ τῆς διπλοφαναρίῳ καὶ τίς κανονικῆς]
- 179r [ἀρχιερατικὸ γράμμα]
 [Inc.: ἡ μετριότης ὑμῶν διὰ τοῦ παρόντος...]
 [Des.: ...αὐτὸ τὸ παρὸν εὐεργετικὸν γράμμα]
- 180v [γράμμα πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου]
 [Inc.: ἐ[Ε]ντιμότατοι κληρικοὶ τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς φ[Φ]αναρίου καὶ ν[Ν]εοχωρίου]
 [Des.: ...ἡμεῖς δὲ ποιήσατε ὡς γράφομεν, οὕτω γινώσκετε ἐξ ἀποφάσεως]
- 182v [ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μητροπολίτη Τυρνόβου Ἀθανάσιο]
 [Inc.: Ἰερώτατε μητροπολίτα τ[Τ]υρνόβου, ὑπέριμε...]
 [Des.: ...ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις εἶει μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος]
- 183v Σημείωσις τοῦ τύπου τῶν συστατικῶν ἐπι / στολῶν, ἧτοι γράμμα συστατικόν
 [Inc.: Θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες διακελεύουσι συστατικαῖς ἐπιστο / λαῖς]
 [Des.: ...τὸ παρὸν συστατικὸν τῆς ἡμῶν ταπεινότητος ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ αψε^ω κατὰ μῆ / ναν ὁ[Ο]κτώβριον].
- 183r Ἔτερον [Τύπος συστατικοῦ γράμματος]
 [Inc.: Ἀποστολικὸν καὶ συνοδικὸν θέσμιον...]
 [Des.: ...ῶν εἰς πίστῳσιν καὶ ἀσφάλειαν τὸ παρὸν ἐπεδόθη γράμμα]
- 184v Ἔτερον [Τύπος συστατικοῦ γράμματος]
 [Inc.: Τὸ τῆς ἱεροσύνης ἀξίωμα οὐ μόνον...]
 [Des.: ...καὶ ἡ τάξις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀξίας ἀδιάσειστος. ὡς γὰρ τούτῳ ἐδόθη].
- 184r Ἔτερον [Τύπος συστατικοῦ γράμματος]
 [Inc.: Κατὰ τὴν δοθεῖσαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐξουσίαν...]

- [Des.: ...καί ἐπεδόθη τῷ διαληφθέντι ἱερομονάχω κυρίῳ (δεῖνα) εἰς ἀσφάλειαν αὐτοῦ]
- 185v Τύπος καί τίς τόν ὅποιον γράφουσιν οἱ πν[ευμα]τικοί π[ατε]ρες / εἰς τέκνον ὅπου μέλει νά ἱερωθῆ⁷⁷⁵
- [Inc.: Εἰσελθών τῇ ἐμῇ ἐλαχίστοτητι ὁ κατά πνεῦμα μοι υἱός...]
- [Des.: ...καί ἡ παροῦσα ἀπόδειξις ἐδόθη αὐτῷ]
- 185r Ἐνταλτηριῶδες γράμμα
- [Inc.: Ἡ μετριότης ἡμῶν διά τοῦ παρόντος...]
- [Des.: ...τό παρόν ἐνταλτηριῶδες γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐδόθη τῷ διαληφθέντι]
- 186v Ἔτερον [Ἐνταλτηριῶδες γράμμα]
- [Inc.: Ἡ μῖσις ἡμῶν, ἐπειδή εὗρε τόν τιμιώτατον...]
- [Des.: ...καί τό παρόν ἐνταλτήριον γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος]
- 187r Ἔτερον [Ἐνταλτηριῶδες γράμμα]
- [Inc.: Ἡ μετριότης ἡμῶν διά τῆς χάριτος τοῦ παναγίου πνς(Πνεύματος)...]
- [Des.: ...καί ἐδόθη σοι τό καί τό παρόν ἐνταλτηριῶδες γράμμα]
- 188v Ἀρχή σὺν Θεῷ, τῶν θεμάτων / ἔξω τῶν εἰδῶν, θέμα ἀπ / λοῦν
- 189v κοινόν
- 189r ἑλληνικόν
- 190v κοινόν
- 190v ἑλληνικόν
- 191v Ἑλληνικόν
- 192v κοινόν
- 192v ἑλληνικόν
- 192r ἀρχή τῶν κατ' εἶδος θεμάτων εἰς πτόησιν / τό α^{ον}: εἶδος κοινόν
- 193v ἑλλ[νικόν]
- 194v παθητικόν
- 194r κοινόν
- 195v ἑλληνικόν
- 196v παθητικόν

---

775. Πρόκειται γιά τό συστατικό γράμμα τό ὅποιο ὀνομάζεται «Συμμαρτυρία».

- 196r κοινόν
- 197v ἑλληνικόν
- 198v παθητικόν
- 198r κοινόν
- 199v ἑλληνικόν
- 200v-204v λευκά-ἄγραφα
- 204r θεματογραφεῖν, ἔξω τῶν εἰδῶν· κοινόν / χς ἡγοῦμοι /
- 204r ἑλληνικόν
- 205v κοινόν
- 205r ἑλληνικόν
- 206v κοινόν
- 206r ἑλληνικόν
- 207v κοινόν
- 207v ἑλληνικόν
- 208v κοινόν
- 208r ἑλληνικόν
- 208r χς ἡγοῦμοι εἰς τό πρῶτον εἶδος· κοινόν
- 209v ἑλληνικόν
- 209r παθητικόν
- 210v κοινόν
- 210r ἑλληνικόν
- 211v παθητικόν
- 212v κοινόν
- 212v ἑλληνικόν
- 213r κοινόν
- 214v ἑλληνικόν
- 214r παθητικόν
- 215v κοινόν
- 215r Ἑλληνικόν
- 216r λευκά-ἄγραφα

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση του κώδικα πολύ καλή.

Στάχωση από πινακίδες χαρτονίου επικαλυμμένες με καστανό δέρμα. Όμοια διακόσμηση στις δύο πινακίδες: εγχάρακτες γραμμές σχηματίζουν παραλληλόγραμμο πλαίσιο, τīs τέσσερις έσωτερικές γωνίες του όποιου κοσμοῦν φυτικά σχέδια. Στο κέντρο κάθε πινακίδας ὑπάρχει εγχάρακτο ὠοειδές διακοσμητικό σχέδιο. Στο εμπροσθόφυλλο διακρίνονται ἴχνη ἐπικολημένης χαρτῶας ετικέτας με τήν ἀναγραφή [Θε]οφίλου του Κορυδαλλέως / ///θεσει περί έσοδίαν. Τόσην / /// /// του αὐτοῦ ἐπιστολή πρὸς τόν πατριάρχη / [Κωνσταντινου]πόλεως Κύριλλον / /// /// ἐπιστολαί Εὐγενίου τινός / /// /// πρὸς δια///. Στή ράχη διακρίνονται τέσσερα νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν, ἐνδιαμέσως τῶν όποιῶν ὑπάρχει διακόσμηση με ἔντυπες σφραγίδες φύλλων· ἐπικολημένη ἐτικέτα χάρτου με διπλή ἀναγραφή του ἀριθμοῦ του Μαθηματαρίου 2183. Κεφαλάρια ἀπό γκριζα καί γαλάζια κλωστή. Ἐσωτερικῶς τῶν πινακίδων ἐπικολημένα φύλλα χάρτου, ἔξι παράφυλλα στο εμπροσθόφυλλο καί ἔνδεκα στο ὀπισθόφυλλο, ἀριθμημένα ὡς α'-στ' καί 216-223, ἀντιστοίχως.

Χάρτης λευκός καί σχετικά λεῖος καί λεπτός. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων στήν ἄνω ὠα δεξιά. Κατά τήν ἀρίθμηση τῶν φύλλων ἐκ παραδρομῆς τό φ. 47 ἀριθμήθηκε δύο φορές καί στή συνέχεια διορθώθηκε ὡς 47α. Ἄγραφα τά φ. 1v, 5v, 81v, 129v-132v, 163v-164v, 200v-204v καί 216r-224v καί τά παράφυλλα α'-στ'.

Γραφή εὐανάγνωστη, χωρίς παραγράφους γιά τό κυρίως κείμενο. Ἡ γραφή τῶν σημειώσεων δυσανάγνωστη, πυκνή, πρόχειρη καί βιαστική. Χαρακῶσεις ὀριζόντιες καί κάθετες γιά τό κυρίως κείμενο, καθῶς καί κάθετες διπλές χαρακῶσεις δεξιά καί ἀριστερά του κειμένου, ἐντός τῆς ἀριστερῆς τά πρωτογράμματα. Μελάνη μαύρη, ἔνιαχοῦ ἔξηνημένη. Διαστάσεις γραμμῆς ἐπιφάνειας 7X12,5 (φ. 1-128) ἢ 15,Χ10,5 (φ. 129-162) ἢ 14X8,5 (φ. 163-ἔως τό τέλος). Περιθώρια μεγάλα με πολλές σημειώσεις. Στά φ. 132r-162r τό κείμενο καταλαμβάνει ὀλόκληρο τό φύλλο. Στίχοι 16 ἢ 22. Πρωτογράμματα εὐμεγέθη, με φυτοειδεῖς ἀπολήξεις· μελάνη μαύρη.

Γραφείς δύο, άδηλοι.⁷⁷⁶

Στό παράφυλλο α'ν του εμπροσθόφυλλου ή ακόλουθη σημείωση: Κατεγράφη /1924 / Ιουνίου 30 / Α.Μ.Σ.

Στό παράφυλλο α'τ: 2183 και λευκά α-στ

Στό φ. 129r: Λευκά 129-131

Στό φ. 200r: ΛΕΥΚΑ=200-203

Στό φ. 216r: ΛΕΥΚΑ=216-223

Στό φ. 224r: Έφωτογραφήθη / Σεπτ. '88

Στό φ. 224v δοκιμές κονδυλίου.

Παρατηρήσεις

α) Τό Μαθηματάριο χρονολογείται στον 18ο αι. και όχι στον 17ο, όπως έχει υποστηριχθεί από τον Μ. KAMIL, τον Β. BAYER και τον Ανδρόνικο Σιναΐτη,⁷⁷⁷ οί όποίοι, κατά πᾶσαν πιθανότητα, παρασύρθηκαν από τή χρονολογία 1614 πού αναφέρεται στό φ. 4r και τό χρονολόγησαν μέ βάση αυτή τήν ήμερομηνία. Στόν κώδικα παραδίδονται μαθήματα Έπιστολογραφίας, δηλαδή, αντιγράφονται υποδειγματικές έπιστολές και δίδονται οδηγίες για τή σύνταξή τους.

β) Η μέθοδος διδασκαλίας τῶν κειμένων του συγκεκριμένου Μαθηματαρίου είναι ή μονολεκτική.⁷⁷⁸ Ταυτοχρόνως παρατηροῦνται πλούσια και πυκνογραμμένα συμπληρωματικά παραθέματα πού συναντᾶμε στό περιθώριο τῶν σελίδων.⁷⁷⁹

γ) Ο κώδικας έχει καταλογογραφηθεί από:

1. τον Σιναΐτη Ανδρόνικο Μοναχό τό 1924. Δεύτερη πληροφορία περί τούτου συναντᾶται και στό Πρόχειρο Τετράδιο καταλογογράφησης Γ', σ. 203, όπου αναγράφονται 193 X 134, 17ου αι., Έπιστολάριον
2. τον Μ. KAMIL τό έτος 1949. Κατάλογος 1970, σ. 140, α/α: 2230, «Letters»

---

776. Ο γραφικός χαρακτήρας από τή μέση, περίπου, του Μαθηματαρίου αλλάζει. Γίνεται δυσανάγνωστος, πρόχειρος και βιαστικός.

777. Βλ. Πρόχειρο Τετράδιο καταλογογράφησης Γ', σ. 203.

778. Η μέθοδος είναι ιδιαίτερος εμφανής στά ακόλουθα φύλλα: 5r, 6v-79v, 82v-83v, 94v- 96v, 188r-198v, 199v-199r, 209v- 211r, 212r- 216v.

779. Σχεδόν σε όλόκληρο τον κώδικα υπάρχουν τέτοιες σημειώσεις περιθωρίου. Για παράδειγμα αναφέρουμε αυτές πού καταγράφονται στά φ. 5r, 6v-78r, 82v, 94v-95v, 126r, 195r, 210r, 216v.

3. τόν Β. ΒΑΥΕΡ τό ἔτος 1968. Πολυγραφημένος Κατάλογος, 1968, σ. 48: «Homilies, and Letters», 17th cent.

δ) Ἐπίσης ὁ Σινᾶ 2183 ἔχει φωτογραφηθεῖ κατά τά ἔτη 1968-1970 ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων.

ε) Τέλος, σήμερα ὁ ἐν λόγω κώδικας βρίσκεται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2183.

3.12 Σινᾶ 2220

Κατάλ. Kamil 2253, Κατάλ. Bayer 2220

αι. ΙΘ' (1846-1849) χάρτης 20,2X15,1 / 17,6X13,5 φ. 189

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

Στά παράφυλλα I και II διάφορες σημειώσεις και δοκιμές κονδυλίου από τόν βασικό γραφέα. Στό φ. II καταγράφεται κείμενο ἐν εἴδει σχεδίου ἐπιστολῆς πρὸς τόν ἱεροδιάκονο Στέφανο Ἀνδρεάδη.

[Inc.: Τῷ ἱεροδιακόνῳ Στεφάνου Ἀνδρεάδου...]

[Des.: ...θαυμάζομεν ὅσα...]

1v Ὑπάρχει στό ἐπάνω μέρος καταγεγραμμένη ἢ σημείωση «Μελοποιός Στέφανος ἀνδρεάδου καί Ἱεροδιάκονος / Βιβλιοπώλης ἄλως μανώλης». Κάτω ἀπό αὐτές τίς σημειώσεις ὑπάρχει σχέδιο λαϊκοῦ ἄνδρα μέ φουστανέλα

1r Κλάσις δευτέρα: / Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου / περί προσευχῆς⁷⁸⁰

[Inc.: Διά δύο αἰτίας πρέπει νά μακαρίζωμεν...]

[Des.: καθὼς ὁ Κύριος Βασιλεύς]

6v-7v Εἶναι λευκά-ἄγραφα

7r ΚΛΑΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ / ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ / ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ⁷⁸¹

[Inc.: Διά δύο αἰτίας πρέπει νά μακαρίζωμεν...]

[Des.: ...διά μέσου τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ εἰς τόν / ὁποῖον ὑπάρχει ἡ δόξα καί τό κράτος εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰῶ / νων ἀμήν. / ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 1846].

15r ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ / ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΟΝ⁷⁸²

[Inc.: Μή παραξενευθῆς, ὦ Φίλιππε, διότι θέλω κάμειν...]

[Des.: ...πρωτοῦ νά ἐκστρατεύσης / κατά τοῦ βαρβάρου]

28v λευκό-ἄγραφο

28r Ξενοφῶντος ἀπομνημο[ν]ευμάτων Σωκράτους⁷⁸³

---

780. Τό κείμενο αὐτό δέν ἀποτελεῖ κατά γράμμα μεταφορά τοῦ λόγου τοῦ Ἁγίου, ἀλλά ἐν παραφράσει καί μέ ἀρκετές παραλήψεις.

781. Τό κείμενο αὐτό εἶναι τό ἴδιο ἀκριβῶς μέ τό προηγούμενο, ἀλλά γραμμένο ἀπό ἄλλη γραφίδα.

782. Πρόκειται γιά ἀντιγραφή λόγου τοῦ Ἰσοκράτη σέ παράφραση τοῦ ἰδίου συγγραφέως μέ τόν προηγούμενο.

[Inc.: Πολλάκις ἐθαύμασα, μέ ποῖα τάχα ἐπιχειρήματα...]

[Des.: ...εἰς τόν αὐτόν πρέπει νά τόν προσθέσομεν; Βεβαιότατα ἦρθε....]

34v-35v λευκά-ἄγραφα

35r [ὑπάρχει ἡμιτελές σχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ ἀντιγραφέα πρὸς τόν ἱεροδιάκονο Στέφανον Ἀνδρεάδη ἀπό τή νῆσο τῆς Σάμου. Τό σχέδιο αὐτό καταγράφει τό προῖμιο τῆς παραίνεσης τοῦ Μεγάλου Βασιλείου πρὸς τοὺς νέους, λόγος πού ἀκολουθεῖ, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ γραφέας ἔκανε δοκιμή]

[Inc.: Πρὸς τόν ἱεροδιάκονον Στέφανον Ἀνδρεάδην...]

[Des.: ...ἐάν τά προτιμήσητε...]

36v-37v εἶναι λευκά-ἄγραφα

37r Λόγος τοῦ ἀγίου Βασιλείου τοῦ / Μεγάλου· παρέ[αί]νεσις πρὸς τοὺς νέους⁷⁸⁴

[Inc.: Πολλά εἶναι τά αἴτια τά ὅποια μέ παρακει[ι]νοῦσι....]

[Des.: ...τότε ἐν[η]σχολήθη εἰς τά θεῖα μαθήματα]

41v λευκό-ἄγραφο

41r Γραμματικαί σημειώσεις εἰς τὴν ἀπολογία / ἀν τοῦ Πλάτωνος⁷⁸⁵

[Inc.: Ὅ,τι- Ἀντί τοῦ τί, διότι αἰ[έ]πεται κατόπιν ἀπό τό γνωστικόν οἶδα...]

[Des.: ...καί οὗτοι.. ἐμμένουσι τό τιμήματι, δηλαδή / τῇ μοχθηρίᾳ καί κακίᾳ]⁷⁸⁶

105r Περί Ἡροδότου καί τῆς ἱστορίας αὐτοῦ

[Inc.: Κατά τά πρῶτα ἔτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πᾶσα τέχνη....]

[Des.:... περί τῆς κλίσεως τοῦ Ἡροδότου πρὸς / τά παράδοξα καί πρὸς τοὺς μύθους]

110v λευκό-ἄγραφο

110r Ἡροδότου Ἀλικαρνασσεύς / ἐξηγήσεις... τὴν 4^π 8βρ[ίου] 1849

[Inc.: Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἱστόρησε τά ἀκόλουθα....]

[Des.: ...καί ἐδέχετο τόν Πησίστρατον]⁷⁸⁷

---

783. Πρόκειται περὶ ἡμιτελοῦς ἀντιγραφῆς ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντα.

784. Πρόκειται γιὰ ἀντιγραφή τοῦ λόγου τοῦ Μ. Βασιλείου σέ παράφραση.

785. Πρόκειται γιὰ προσωπικές σημειώσεις στὴν Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνα.

786. Ακολουθοῦν δύο σημειώσεις-προτάσεις οἱ ὅποιες ἔχουν διαγραφεῖ.

787. Στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ φ. καταγράφεται ἡ ἐξῆς σημαντικὴ μαρτυρία: «Τέλος τῆς τοῦ Ἡροδότου ἐξηγήσεως / μέχρι τοῦ 61 παραγράφου / ὑπὸ τοῦ κ. καθηγητοῦ Γουρία / Μ. Ἱεροδιακόνου τὴν 16 10βρίου / τοῦ 1849».

- 135r Βίος τοῦ Θουκυδίδου
 [Inc.: Ὁ τελειότερος τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν, ὁ πρῶτος...]
 [Des.: ...διά τούς ὁποίους κατέβαλε κόπους / Τέλος τοῦ βίου Θουκυδίου]
- 140v Ἐξηγήσεις / Θουκυδίδου⁷⁸⁸
 [Inc.: Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος συνέγραψε τόν πόλεμον...]
 [Des.:... οὔτοι ὅσα ἀποβλέ[π]ωσι τά ἄλλα...]
- 141v Ἐξηγήσεις Θου / κυδίδου
 [Inc.: Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος συνέγραψε τόν πόλεμον...]
 [Des.: ...συγχρόνως εἰς τούς Ἑλληνας μετά τούτου τοῦ πολέμου]
- 154r Ἐξηγήσεις τῆς Δημη / γορίας τῶν Κερκυραίων
 [Inc.: Ὁ ὀρθός λόγος ἀπαιτεῖ, ὡ Ἀθηναῖοι, ὥστε ὅσοι...]
 [Des.: ...ἐκ τῶν δύο μερῶν θέλει καμία ἐκ τῶν...]⁷⁸⁹
- 160r Βίος τοῦ Ἰσοκράτους
 [Inc.: Ὁ περίφημος ῥήτωρ Ἰσοκράτης ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις...]
 [Des.: ...αὐτῶν ὀνομάζοντες διαφθορέα τῶν νέων]⁷⁹⁰
- 163r [συνέχεια στίς ἐξηγήσεις τῆς Δημηγορίας τῶν Κερκυραίων]
 [Inc.: ...ἀγράφων πολιτῶν νά ὑπάγη...]
 [Des.: ...καί τά συμφέροντα ὑμᾶς αὐτούς θέλετε ἀποφασίσει]
 Τά φύλλα μέ ἀρίθμηση 166 καί ἕως 189 εἶναι λευκά-ἄγραφα.

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα πολύ καλή.

Ἡ στάχωση ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μέ καστανό δέρμα. Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς δερμάτινης ἐπικάλυψης ἔχει καλυφθεῖ ἀπό ἐπικολημένη ὀθωμανική μαρμαρόκολλα. Στή ράχη τά νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν καί ἐπικολημένη πινακίδα μέ τήν ἀναγραφή ΕΣΚ / 2220. Μεταξύ τῶν νεύρων ἄτεχνες

788. Τό κείμενο αὐτό ἐγκαταλείφθηκε γιά ἄγνωστο λόγο καί ξαναγράφηκε ἐξ ἀρχῆς στό ἐπόμενο φύλλο.

789. Τό συγκεκριμένο κείμενο διακόπτεται στά φ. 160r-163v καί παρεμβάλλεται ἄλλο κείμενο, ἐνῶ ἀκολούθως συνεχίζουν οἱ ἐξηγήσεις τῆς Δημηγορίας τῶν Κερκυραίων.

790. Ὁ βίος τοῦ Ἰσοκράτη εἶναι ἡμιτελής.

διακοσμητικές προσπάθειες. Τά νεύρα είναι τονισμένα από ύγρο χρώμα και στο από κάτω μέρος είναι διακοσμημένα με σχέδια ισλαμικού τύπου.

Χάρτης γαλάζιος και στυλινός. Τετράδια δέν αριθμούνται. Η αρίθμηση των φύλλων μεταγενέστερη στην άνω δεξιά ὠα. Αρίθμηση σελίδων 1-9 στο κέντρο της άνω ὠας των φ. 7-11.

Γραφή εὐανάγνωστη και δεξιόκυρτη, με χαρακτήρες κομψούς και καλλιγραφικούς. Δεύτερη γραφή μικρογράμματη, δεξιόκυρτη, συμπυκνωμένη και βιαστική. Ὁ πρῶτος γραφέας καλύπτει τά φ. 1r-5r, 28r-33r, 37r-109r, 160r-165r. Ὁ δεύτερος γραφέας καλύπτει τά φ. 7r-27r, 110r-160v. Χαρακώσεις ὀριζόντιες για τό κυρίως κείμενο, κάθετες διπλές χαρακώσεις σε ὀρισμένα κείμενα δεξιά και ἄριστερά με μολύβι. Ἐνα κομμένο φύλλο μεταξύ των φ. 33-34 και 36-37 και περισσότερα μεταξύ των φ. 35-36. Ἀπλό σχέδιο μεταξύ τίτλου και κειμένου στο φ. 41r, πού παριστάνει ἔλισσόμενο κυματοειδῆ ὄφι, και στο φ. 141r, που παριστάνει ταινία κυματοειδῆ. Μελάνη μαύρη, ἔνιαχου ἔντονη, ἔνιαχου ἐξηνημένη, ἐρυθρά για τίτλους.

Γραφεῖς ἄδηλοι, τουλάχιστον δύο.

Ὁ κώδικας εἶναι χρονολογημένος από τόν ἴδιο τόν δεύτερο (καλλιγράφο) γραφέα.

Στό φ. 15v: ἔτος 1846.

Στό τό φ. 135v: ἔτος 1849.

Ἐσωτερικῶς τοῦ ἔμπροσθοφύλλου δοκίμια κονδυλίου: *estimar* και κατωτέρω τῆς, τῆς, τῆς, / τῆς ὑπερεσίας τοῦ θείου /// από τότε.

Στό παράφυλλο Πr με μεγάλα καλλιτεχνικά γράμματα ἢ σημείωση: Διευθυνόμενος πρῶτον εἰς πλ///.... Ἡ ἐπιγραφή αὐτή ἔχει ἐπικαλυφθεῖ από μεταγενέστερο μικρογράμματο κείμενο-ἐπιστολή προς τόν ἱεροδιάκονο Στέφανο Ἀνδρεάδη.

Στό φ. 1v ἢ σημείωση: Μελοποῖός Στέφανος ἀνδρεάδου και Ἱεροδιάκονος / Βιβλιοπώλης ἄλως μανώλης.

Στό φ. 135v ἢ σημείωση: Τέλος τῆς τοῦ Ἡροδότου ἐξηγήσεως / μέχρι τοῦ 61 παραγράφου / ὑπό τοῦ Κ. Καθηγητοῦ Γουρία / Μ. ἱεροδιακόνου, τήν 16. 10βρίου / τοῦ 1849.

Στό παράφυλλο τοῦ ὀπισθοφύλλου: εἰς τά 776 ἤρχησε ἢ ὀλυμπιάς τό ὀποῖον διαιρεῖται διά τοῦ 4. Ἀκολουθοῦν ὑπολογισμοί εὐρέσεως τῆς Ὀλυμπιάδος.

Παρατηρήσεις

α) Πρόκειται για βιβλίο σημειώσεων, τό οποίο χρησιμοποιούσε για τήν εκπαίδευσή του, προφανώς, ό κτήτορας του κώδικα. Έπ' αυτού έχει καταγράψει διάφορα μαθήματα, καθώς και πρόχειρες άλλες, προσωπικές και μή, σημειώσεις.

β) Από τίς διάφορες σημειώσεις-μαρτυρίες πού συναντούμε στόν παρόντα κώδικα γίνεται φανερό ότι αυτός ανήκε στόν ιεροδιάκονο Στέφανο Ανδρεάδη. Μεγαλύτερη συγγραφική δραστηριότητα, κατά πᾶσα πιθανότητα, παρατηρεῖται κατά τά ἔτη 1846-1849.

γ) Είναι προφανές, λόγω του περιεχομένου του, ότι ό κώδικας γράφτηκε για σχολική χρήση. Τό γεγονός αυτό μάς επιτρέπει νά τόν κατατάξουμε στή κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων, δηλαδή τῶν κωδίκων ἐκείνων τῶν οποίων τά κείμενα ἦταν σέ χρήση στά σχολεία.

δ) Στόν κώδικα διασώζεται και τό όνομα του καθηγητου Γουρία, ιεροδιακόνου, πού δίδασκε τή συγκεκριμένη χρονική περίοδο τά ἐγγεγραμμένα μαθήματα. Ἡ μαρτυρία αυτή καταγράφεται στό φ. 135v.

ε) Ἄξιο παρατηρήσεως πάλι, για ἑρμηνευτικούς εκπαιδευτικούς λόγους, είναι τό γεγονός ότι τά περισσότερα καταγεγραμμένα κείμενα χωρίζονται σέ ἀριθμημένες παραγράφους σύμφωνα μέ τήν ἀρίθμηση τῶν παραγράφων τῶν πρωτοτύπων.

στ) Ἡ διδακτική μέθοδος ή όποία χρησιμοποιήθηκε για τή διδασκαλία τῶν συγκεκριμένων κειμένων είναι ή *μονολεκτική* και ειδικότερα κυριαρχούν οί μορφές τῆς παραφράσεως και τῆς ἑρμηνείας.

ζ) Ὁ κώδικας έχει καταλογογραφηθεῖ:

1. Από τόν Ανδρόνικο Βρουνίδη, Σιναῖτη μοναχό, τό 1924. Τήν πληροφορία περί τῆς καταγραφῆς ἀπό τόν Ανδρόνικο τήν ἀντλοῦμε ἀπό τό πρόχειρο κατάστιχο (τετράδιο) και στή σ. 341, όπου ἀναφέρει ότι: *κῶδιξ χαρτῶος του 19^{ου} αἰ. ἐμπεριέχει ἐξηγήσεις πολλῶν συγγραφέων και μαθήματα, ἄχρηστος*
2. Από τόν Μ. KAMIL, σ. 141, α /α «2253 [2220], «Selection from Ancient Authors».
3. Ἐπίσης ἀναφέρεται και στό τσέκ-λίστ του Β. BAYER, σ. 49, «α /α 2220. Selections from classical writers (schoolbook)».

η) Ἐχει φωτογραφηθεῖ ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων κατά τά ἔτη 1968-1970

θ) Ο συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στη Σιναϊτική Βιβλιοθήκη με α/α 2220B.

3.13 Σινᾶ 2225B'

Κατάλ. Kamil 2254, Κατάλ. Bayer 2225

αι. ΙΘ' (1817) χάρτης 22X16 / 19,5X14,5 φ. 74

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 2r Αί τῶν τοῦ π[Π]λουτάρχου λόγων ἐξηγήσεις: περί τοῦ ἀκούειν
[Inc.: Ὡ ν[Ν]ίκανδρε ἐγὼ ἐσχεδίασα γραφῆ παρῑδωκα εἰς δέλτον...]
[Des.: ...ὅτι ὑπάρχει ρίζα αἰτία ὑπαρξίς τῆς καλῆς ὀρθῆς ζωῆς πολιτείας = διαγωγῆς]
Τα φ. 29r-32v ἄγραφα.
- 32r Αί τῶν τοῦ π[Π]λουτάρχου λόγων ἐξηγήσεις / ἐρμηνευθεῖσαι παρὰ τοῦ ἐν ἱεροδιδασκά /λοῖς Κυρίου Γρηγορίου τοῦ Κρητός
[Inc.: Ὡ ἀκροατά ἄγε δεῦτε, ἄς στοχασθῶμεν ἄς συμβουλευθῶ[μεν]...
[Des.: εὐκολον πραθῆναι ἀπό τήν ἀν[θρώπιν]ον φύσιν ἥτοι ἀπό τούς ἀνθρώπους]
Τά φ. 57r-59v ἄγραφα.
- 59r Τῶν τοῦ π[Π]λουτάρχου λόγων ἐξηγήσεις ἐξηγηθεῖσαι παρὰ τοῦ / ἐν Ἱεροδιδασκάλοις Σοφωτάτου κυρίου κυ. Γρηγορίου / τοῦ Κρητός
[Inc.: Τυχόν κάλλιστον βέλτιστον εἶναι, νά ἀποφύγη σφαλίζη...]
[Des.: .. καί ἀπό δοκιμασμένους, διά νά ἐντρέπωνται. Τέλος τῶν τοῦ περί πολυπραγμοσύνης λόγου ἐξηγήσεων].

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα μέτρια.

Στάχωση από πινακίδες χαρτονίου επικαλυμμένες με άπλο, αδιακόσμητο, άσπρο χαρτί.⁷⁹¹ Η έξωτερική επένδυση τῶν χαρτονίων φαίνεται νά εἶναι μεταγενέστερη καί νά ἔγινε γιά λόγους συντήρησης καί διατήρησης τοῦ κώδικα. Τά φύλλα τοῦ κώδικα ἔχουν συρραφεῖ στήν ἄνω καί κάτω γωνία. Ἡ συρραφή ἔχει καταστραφεῖ καί μερικά φύλλα, ιδιαίτερα στό τέλος τοῦ κώδικα, βρίσκονται ἐκτός συρραφῆς. Κεφαλάρια ἀπό γκρίζα, άσπρη καί κόκκινη κλωστή. Στη ράχη ἢ ἀναγραφή ΕΣΚ / 2225. Ἐσωτερικά τῶν πινακίδων ἐπικολλημένα φύλλα χάρτου, ἐκ τῶν ὁποίων τό παράφυλλο Α' κομμένο κατά μήκος ἀπό αἰχμηρό ἀντικείμενο.

Χάρτης ὑπόλευκος, λεπτός, σχετικά λεῖος. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων μεταγενέστερη, στήν ἄνω ὠα δεξιά μέ μολύβι. Ὑπάρχει ἄλλη, προγενέστερη ἀρίθμηση, ἢ ὁποία ὅμως ἔχει διαγραφεῖ.

Γραφή βιαστική, συνεχῆς, χωρίς παραγράφους, ὄχι ιδιαίτερα εὐανάγνωστη καί μέ χαρακτηριστές μάλλον δεξιόκυρτους. Χαρακώσεις ὀριζόντιες γιά τό κυρίως κείμενο. Κείμενο μονόστηλο, μέ ποικιλία διαστήχου γιά τήν καταγραφή σχολίων. Ἐνα φύλλο μεταξύ τῶν φ. 57-58 εἶναι ἀποσχισμένο. Στίχοι μεταξύ 17 καί 21 γιά τό βασικό κείμενο. Μελάνη μαύρη ἔντονη. Πρωτογράμματα κομψά καί ἐπιμελημένα.⁷⁹²

Στό φ. 57ν τό κωδικογραφικό σημεῖωμα: ΕΙΛΗΦΕΝ ΤΕΛΟΣ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΧΑΡΙΤΙ ΘΕΙΑ ΘΕΟΣ ΔΕ ΜΕΝΕΙ ΜΕΧΡΙ ΤΕΛΟΥΣ Τῶ δέ ΜΗΝΙ /// Πανσόφως ///. / Ἐκ τῶν ἀνωτέρων δύναται τις νά συμπεράνει ὁποία μεγάλη μεταβολή γίνεται εἰς τό λογικόν μέρος τοῦ ἀνθρώπου διά τῆς ἐπιμελείας καί τῆς καθ' ἑκάστην ἀσκήσεως· τότε γάρ οὐ διέκρινον τό δέον ἦτοι τό εἰληφέντι ἐντεῦθεν εἰληφαιν σεσημείωκα συγγνώμη τά γάρ τῶ ἀπειρία. / 1817 ἐλαφιβολιῶνος / 27».⁷⁹³

791. Ἐμπίπτει ὁ παρών κώδικας στήν κατηγορία τῆς εὐκαμπτης χάρτινης βιβλιοδεσίας, στίς ὁποῖες τό ὑλικό κάλυψης (περγαμηνή, χαρτί καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις δέσμα) δέν καλύπτει ἄκαμπτες πινακίδες, ἀλλά ἀποτελεῖ τό μοναδικό συστατικό τοῦ καλύμματος.

792. Τό πρωτόγραμμα «Ω» τοῦ φ. 2r εἶναι άπλο καί λιτό, ἐνῶ τό πρωτόγραμμα «Ω» πού συναντᾶμε στό φ. 32r σχηματίζεται ἀπό μικρούς, παχεῖς γωνιώδεις κλάδους ἀνθέων μέ λεπτές ἑλλειπτικές ἀπολήξεις. Τό πρωτόγραμμα «Τ» πού διακοσμεῖ τήν ἀρχή τοῦ κειμένου στό φ. 59r παριστάνει βάζο μέ δύο λαβές, ἀπό τό ὁποῖο ἀνελίσσονται περικοκλάδες πολυποικίλων ἀνθέων πού διαχωρίζονται δεξιά καί ἀριστερά σχηματίζοντας τίς κεραῖες τοῦ γράμματος. Οἱ κεντρικοί μίσχοι καταλήγουν στήν κορυφή τους σέ ἄνθος τό ὁποῖο σχηματίζει σχῆμα σταυροῦ.

793. Ὁ ἐλαφιβολίων ἦταν ὁ 9ος ἀττικός μῆνας κατά τούς ἀρχαίους καί ἀντιστοιχοῦσε μέ τό χρονικό διάστημα 15 Μαρτίου ἕως 15 Ἀπριλίου τῶν δικῶν μας μηνῶν.

Παρατηρήσεις

α) Τό παρόν Μαθηματάριο, σύμφωνα μέ ανέκδοτες μαρτυρίες,⁷⁹⁴ δέν αποτελοῦσε αὐτοτελῆ κώδικα ἐξ ἀρχῆς. Τά τετράδια πού τό συγκροτοῦσαν ἦταν ἀρχικά μεμονωμένα, ἀνεξάρτητα καί ἀργότερα συνενώθηκαν σέ σῶμα, καθὼς παρουσιάζουν ὁμοιομορφία ὅσον ἀφορᾷ στό μέγεθος, στή γραφή καί τή θεματολογία. Τά τρία μέρη τά ὁποῖα συνενώθηκαν καί ἀπέτελεσαν τόν παρόντα κώδικα μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι τά: α) φ. 1-29, β) φ.29-56 καί γ) φ. 57-74.

β) Ὁ γραφέας παραμένει ἄγνωστος, ἀλλά ἄγνωστος διατελεῖ καί ὁ συλλέκτης τῶν σωμάτων. Ἐκεῖνο τό ὅποιο μέ ἀσφάλεια μποροῦμε νά ποῦμε εἶναι ὅτι τά κείμενα ἐγράφησαν κατά τό ἔτος 1817.⁷⁹⁵

γ) Ο κώδικας περιλαμβάνει διάφορες ἐξηγήσεις τῶν λόγων τοῦ Πλουτάρχου καί γράφηκε γιά σχολική χρήση. Ἡ διδακτική μέθοδος τήν ὁποῖα συναντᾶμε στόν παρόντα μαθητικό κώδικα εἶναι αὐτή τῆς μονολεκτικῆς ἐξήγησης καί πιά συγκεκριμένα τά κείμενα προσεγγίζονται διδακτικά μέ τήν ἀξιολογότερη μορφή τῆς μονολεξίας, πού εἶναι βεβαίως ἡ ἐρμηνεία.⁷⁹⁶

δ) Μιά ἄλλη σημαντική πληροφορία τήν ὁποῖα ἀντλοῦμε ἀπό τόν κώδικα εἶναι ἡ μαρτυρία γιά τόν διδάσκαλο πού ἐρμήνευε τούς λόγους τοῦ Πλουτάρχου. Τό ὄνομα τοῦ ἐρμηνευτῆ-ἐξηγητῆ διδασκάλου, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἦταν ἱερομόναχος καί χαρακτηρίζεται καί «σοφώτατος», ἦταν Γρηγόριος καί καταγόταν ἀπό τήν Κρήτη. Καμία ἄλλη μαρτυρία περὶ τοῦ «ἐν ἱεροδιδασκάλοις σοφωτάτου κυρίου Γρηγορίου τοῦ Κρητός» δέν διασώζεται.

ε) Ὁ κώδικας βρισκόταν στήν Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ. Τό διάστημα 1968-1970 εἰσήχθη στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη, προκειμένου νά καλύψει τό κενό πού δημιουργήθηκε μέ τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τό ἀρχεῖο ἄλλου κώδικα, ὁ ὁποῖος περιεῖχε ἀρχεῖο ὑλικ, καί ὁ ὁποῖος ἔφερε τόν ἀριθμό 2225. Γιά τόν λόγο αὐτό ὁ παρὼν κώδικας ἀναφέρεται στίς καταγραφές μέ τό ἀριθμό 2225B'.⁷⁹⁷

στ) Ὁ παρὼν κώδικας ἔχει καταλογογραφηθεῖ:

---

794. Προσωπικές σημειώσεις τοῦ πάλαι ποτέ βιβλιοφύλακα π. Δημητρίου Σιναΐτου πού κατέγραψε στίς 11/24.9.1987.

795. Βλ. τή σημείωση πού διασώζεται στό φ. 57v.

796. Βλ. Β. Κ. Μπακούρου, *Οἱ φιλολογικῆς διδακτικῆς μέθοδοι...*, ὁ.π., σ. 28.

797. Βλ. τίς ανέκδοτες σημειώσεις τοῦ παλαιοῦ Σιναΐτη βιβλιοφύλακα π. Δημητρίου, τίς ὁποῖες καταχώρισε στίς 11/24.9.1987.

1. Από τόν ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Βρυωνίδη τό 1924. Βλέπε πρόχειρο κατάλογο ΙΖ', σ. 343.
2. Από τόν Μ. KAMIL τό 1949-1950, σ. 141, α/α 2254, «Current Affairs Arabic and Greek».
3. Από τόν Β. BAYER, «Monastery records, Arabic and Creek» τό 1968, σ. 149. Οἱ συγκεκριμένοι σφάλλουν ὅσον ἀφορᾷ στήν τιτλοφόρηση τοῦ κώδικα.

ζ) Ἔχει φωτογραφηθεῖ, μέ α/α 2225 (ἀντί τοῦ προαναφερθέντος ἀρχεδιακοῦ κώδικα μέ τόν ἴδιο αὐξοντα ἀριθμό), ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν Ἱεροσολύμων τά ἔτη 1969-1970.

η) Ὁ συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναϊτική Βιβλιοθήκη μέ α/α 2225 (B).

3.14 Σινᾶ 2233

ΑΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΤΟ

αι. ΙΘ'   χάρτης   φ. 204   23X16 / 18,2X11,5

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

Τό φ. 1 άγραφο.

- 2v [περιλαμβάνει πίνακες τῶν περιεχομένων τοῦ παρόντος κώδικα]. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται: «ΠΙΝΑΞ / τῶν περιεχομένων ἐν τῇ παρούσῃ / βίβλῳ τῶν ἐξηγητικῶν μαθημάτων / ΑΡΧΑΙ / προκαταρτικαί διάλογος α' νούμερον»
- 3r ἘΤΕΡΟΣ[Σ] ΠΙΝΑΞ / τοῦ πρώτου τόμ[μ]ου τῶν ἐξηγήσεων / κεφαλεό[ώ]δης περὶ τοῦ κειμ[μ]ένου Α[α]ϋτῶν / εἰς ποῖον βιβλίον εὐρίσκεται τό καθ' ἓν / κείμενον»
- 5v λευκό-άγραφο
- 5r Ἀρχαί / προΚΑΤΑΡΤΙΚΑΙ[καταρτικαί] / Διάλογο[ς]: α' / Ἀθανάσιος καὶ Ἀναστάσιος
- 5r Διάλογος β' / Ἀναστάσιος καὶ Ἄνθιμος
- 6r Διάλογος γ' / Ἀλέξιος καὶ Ἀποστόλης
- 6r Διάλογος δ' / Ἀλέξανδρος καὶ Βασίλειος
- 7v Διάλογος ε' / οἱ Αὐτοί [Ἀλέξανδρος καὶ Βασίλειος]
- 7r Διάλογος ς' / Γεώργιος καὶ Δημήτριος
- 8v ΔΙΑΛΟΓΟΣ Ζ' / Εὐθύμιος καὶ Θεόδωρος
- 8r ΔΙΑΛΟΓΟΣ Η' / Θεοδόσιος καὶ Θεοχάρης
- 9v ΔΙΑΛΟΓΟΣ Θ' / Γρηγόριος καὶ Φωτεινός
- 9r ΔΙΑΛΟΓΟΣ Ι' / Κυριακός καὶ λ[Λ]άμπρος
- 10v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΑ' / Διονύσιος καὶ Εὐστάθιος
- 10r ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΒ' / Μελέτιος καὶ Νικόλαος
- 12v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΓ' / Παναγιώτης καὶ Πανταζῆς
- 12v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΔ' / Καλλίνικος καὶ Νικηφόρος
- 13v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΕ' / Μαθηταί καὶ Διδάσκαλος
- 13r ΔΙΑΛΟΓΟΣ Ις' / Δοῦλος καὶ Δεσπότης
- 13r ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΖ' / Μήτηρ καὶ Ὑιός

- 14v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΗ' / Σέργιος καὶ Συνέσιος
 14v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΙΘ' / οἱ αὐτοὶ [Σέργιος καὶ Συνέσιος]
 14r ΔΙΑΛΟΓΟΣ Κ' / Πολυζῶης καὶ Στέφανος
 15r ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΚΑ' / Ἑλλην καὶ Δάξ
 16r ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΚΒ' / Φίλιππος καὶ Φώτιος
 17v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΚΓ' / Πωλητῆς, Κήρυξ, Ἀγοραστής
 18v ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΚΔ' / Κυαξάρης καὶ Κῦρος

Το φ. 21v ἄγραφο.

Τὰ φ. 21r-23, περιέχουν κείμενα ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου. Το τμήμα αὐτό εἶναι ἀκέφαλο καὶ ἔλλειπής ἢ ἀρχική παράγραφος. Οἱ ὑπόλοιποι παράγραφοι ἔχουν ἀριθμηθεῖ, ἀρχίζον ἀπὸ τὸ νούμερο 49 καὶ καταλήγουν στὸ 54. Ὅλα τὰ κείμενα στὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶναι γιὰ κάποιο λόγο διαγραμμένα.

23v-26v καταγράφονται «Ἐξήγησις τῶν μαθημάτων τῶν Σχολαστικῶν» [παράγραφοι 1-28].

26v- 29v περιλαμβάνουν κείμενα «Ἐκ τῶν Μύθων τοῦ α[Α]ἰσώπου»

[παράγραφοι 1- 17]

29r Ἐξήγησις τῶν Μύθων / τοῦ α[Α]ἰσώπου / Ἄετός καὶ Ἀλώπηξ⁷⁹⁸

798. Τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου περιλαμβάνει: **30v** ἀ[Α]ετός καὶ κ[Κ]άνθαρος, **30r** ἐπιμύθιον, **31v** ἀ[Α]ηδῶν καὶ ἰ[Ι]έραξ, **31v** ἀ[Α]λώπηξ καὶ τ[Τ]ράγος, **31r** ἐπιμύθιον, **31r** Ἀλώπηξ καὶ λ[Λ]έων, **31r** Αἴλουρος καὶ Ἀλεκτ[ρ]υῶν, **32v** Ἀλωπεκορ [Ἀλώπηξ Κόλουρος], **32r** Ἀλώπηξ καὶ Βάτος, **32r** Ἀλώπηξ καὶ κ[Κ]ροκόδειλος, **33v** Αλεκτρούνας καὶ π[Π]έριδιξ, **33v** Ἀλώπηξ, **33r** Ἀνθρακεὺς καὶ κναφεύς[Γναφεύς], **33r** ἀ[Α]λιεῖς, **34v** κομπαστής [Πένταθλος Κομπαστής], **34v** Ἀδύνατα ἐ[Ε]παγγελ[λ]ομένος, **34r** κακοπράγμων [Ἀνὴρ κακοπράγμων], **35v** Ἀλιεῖς, **35v** Φέναξ [Ἀνὴρ Φέναξ], **35r** Βάτραχοι, **35r** Γέρων καὶ θ[Θ]άνατος, **36v** Γραῦς καὶ ἰ[Ι]ατρός, **36v** Γεωργός καὶ παῖδες αὐτοῦ [Γεωργοῦ παῖδες], **36v** ἄτιτλος [Δεσπότης καὶ κῦνες], **36r** ἄτιτλος [Γυνὴ καὶ Ὅρνις], **37v** ἄτιτλος [Κυνόδηκτος], **37v** ἄτιτλος [Νεανίσκοι καὶ Μάγειρος], **37r** ἄτιτλος [Ἐχθροί], **38v** ἄτιτλος [Αἴλουρος καὶ Μῦες], **38v** ἄτιτλος [Ἀλώπηξ καὶ Πίθηκος], **38r** ἄτιτλος [Θύννος καὶ Δελφίς], **39v** ἄτιτλος [Ἰατρός καὶ νοσῶν], **39v** ἄτιτλος [Ἰεζυτῆς καὶ Ἀσπίς], **39r** ἄτιτλος [Κάστωρ], **39r** ἄτιτλος [Κύων καὶ Μάγειρος], **39r** ἄτιτλος [Κύων καὶ Λύκος], **40v** ἄτιτλος [Κύων, Ἀλώπηξ καὶ Ἀλέκτωρ], **40r** ἄτιτλος [Λέων καὶ Βάτραχος], **40r** ἄτιτλος [Λέων, Ὄνος καὶ Ἀλώπηξ], **41v** ἄτιτλος [Λέων καὶ Ἄρκτος], **41v** ἄτιτλος [Μάντις], **41r** ἄτιτλος [Μύρμηξ καὶ Περιστέρα], **41r** ἄτιτλος [Νυκτερίς καὶ Βάτος καὶ Αἰθύια], **42v** ἄτιτλος [Νοσῶν καὶ ἰατρός], **42v** ἄτιτλος [Ἐυλευόμενος καὶ Ἐρμῆς], **43v** ἄτιτλος [Ὄνος καὶ Κηρωρός], **43r** ἄτιτλος [Ὅρνιθοθήρας καὶ Κορυδαλός], **43r** ἄτιτλος [Ὀδοιπόρος καὶ Ἐρμῆς], **44v** ἄτιτλος [Ποιμὴν καὶ Θάλασσα], **44v** ἄτιτλος [Ῥοιά, Μηλέα καὶ Βάτος], **44r** ἄτιτλος [Σπάλαξ], **45v** ἄτιτλος [Σφήκες, Πέριδικες καὶ Γεωργός], **45v** ἄτιτλος [Ταῶς(παγώνι) καὶ Κολοῖός], **45r** ἄτιτλος [Ὶς(γουρούνη) ἄγριος καὶ Ἀλώπηξ], **45r** ἄτιτλος [Κορυδαλός], **45r** ἄτιτλος [Νεβρός (νεογνὸ ἐλαφιῶ) καὶ Ἑλαφος], **46v** ἄτιτλος [Λαγωοὶ καὶ Βάτραχοι], **46r** ἄτιτλος [Ὄνος καὶ Ἴππος], **46r** ἄτιτλος [Φιλάργυρος], **47v** ἄτιτλος [Χῆνες καὶ Γερανοί], **47v** ἄτιτλος [Χελώνη καὶ

- 52r Ἐξηγήσεις τῶν μαθημάτων μου / Ἀ[ἀ]πό τήν ἡ[εἰ]σαγωγήν / τοῦ δ[Δ]αρθάρους / Ἐκατοντάς: ι / δεκάς: 10 / διάλογος: 6
- 54r λευκή-ἄγραφή
- 61r Δεκάς β'. Περὶ εὐσεβείας· Διάλογος: α' / ἰ[Ι]ωΑ[ά]ννης Θεόφιλος
- 62v Διάλογος β'
- 63v Ἐκατοντάς: Γ': Δεκάς: Α'. Διάλογος α'. / Περὶ τῆς παιδείας καὶ τῶν μερῶν Α[α]ὐτῆς. / Μουσώνιος Σοφιανός
- 63r Διάλογος β'
- 64v ΔιΑ[ά]λογος γ'
- 64r Δεκάς Γ'. ΔιΑ[ά]λογος Α'. φ[Φ]ιλάρετος χ[Χ]ρύσανθος
- 65r ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ ΣΑΜΟΣΑΤΕΩΣ / ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝΥΠΝΙΟΥ / ΗΤΟΙ ΒΙΟΣ / ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ
- 71r-73v λευκά-ἄγραφα
- 73r λ[Λ]ουκιανοῦ Σαμοσατέως ἐκ τῶν Δ[δ]ιαλό / γων αὐτοῦ. / Ἑρμοῦ, χ[Χ]άρωνος Κροίσου καὶ Σόλωνος καὶ ἐπισκοποῦντες
- 86 Τῆς Χρηστοθεΐας προῖμιον
[Inc.: Ἡ ψυχὴ εἶναι πολλά μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ μέρη...]
[Des.: [τὰ φύλλα ἔχουν ἀποσχιστεῖ καὶ δέν γνωρίζουμε τὸ τέλος]]
- 87-89 τὰ φ. αὐτὰ ἔχουν βίαια ἀποσχιστεῖ
- 89r Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου / Μαρκελίνω
- 90v Συμμάχω πρεσβυτέρω
- 90r Ἀραβίω
- 91v ΓεΜ[μ]έλλω
- 92v ἈνθεΜ[μ]ίω
- 92r Ἐπισκόποις ἐλθοῦσιν ἀπὸ τῆς Δύσεως

Ἀετός], **47r** ἄτιτλος [Ψύλλα καὶ Ἀθλητής], **47r** ἄτιτλος [Ἐλαφος], **47r** ἄτιτλος [Ἐλαφος καὶ Λέων], **48v** ἄτιτλος [Ὄνος, Ἀλεκτροῦν καὶ Λέων], **48r** ἄτιτλος [Κηρωρός καὶ Κύων], **48r** ἄτιτλος [Ἦς καὶ Κύων], **49v** ἄτιτλος [Ἦς καὶ Κύων(περὶ εὐτοκίας)], **49v** ἄτιτλος [Ὄφις καὶ Καρκίνος], **49r** ἄτιτλος [Ποιμὴν καὶ Λυκιδεῖς], **49r** ἄτιτλος [Λέων καὶ Λύκος καὶ Ἀλώπηξ], **50v** ἄτιτλος [Γυνὴ καὶ ἀνήρ Μέθυσος], **50r** ἄτιτλος [Κύκνος], **50r** ἄτιτλος [Αἰθίοψ], **51v** ἄτιτλος [Χελιδῶν καὶ Κορώνη(καρακάξα)], **51v** ἄτιτλος [Κοχλία], **51r** ἄτιτλος [Γυνὴ καὶ Θεράπαινα], **51r** ἄτιτλος [Γυνὴ Μάγος], **51r** ἄτιτλος [Γαλῆ].

- 93v Ἐκ τῶν τοῦ Ἀ[ά]γίου / ἸΣΙ[σι]δώρου τοῦ ΠηλουΣΙ[σι]ώτου / ΤΙΜ[ιμ]οθέω
 Α[ά]ναγνώστη
- 93r Εὐσεβίω Πρεσβυτέρω
- 94v Ὠφελίω Γραμματικῶ
- 94v Διοφάντη[η] Ἄρχοντι
- 94r Τούβα[α] Σ[τ]ρατιώτη
- 94r Μηνᾶ Σχολαστικῶ
- 95v Γελασίω Δουκί
- 95r ι[Ι]ωάννη μοναχῶ
- 95r Ζωσίμω
- 95r Μαρτι[υ]ρίω
- 95r Κυρι[η]νίω ἡγεΜ[μ]όνι
- 96v Τοῖς ἐν Πηλουσίω Μοναχοῖς
- 96r τῶ βουλευτηρίω
- 96r Πέτρω ἈρχιΜ[μ]ανδριτι[η]
- 97v θ[Θ]έωνι
- 97v Σελεύκω
- 97r Μαρτινιανῶ [Μαρτιανῶ]
- 97r λ[Λ]εοντίω ἐπισκόπω
- 98v Κυρηνίω
- 98v Ὠρίωνι Διακόνω
- 98v Παλλαδίω
- 98r Ἡρακλείδῃ ἐπισκόπω
- 99v Φιλοξένω μαγί[στ]ρω
- 99v [Θ]εοδώρῳ Σχολαστικῶ[ῶ]
- 99r τῶ αὐτῶ [Θεοδώρῳ Σχολαστικῶ]
- 99r Ζωσίμω Πρεσβυτέρω
- 100v Εὐτονίω Διακόνω [Ἄντωνίω]
- 100r Ζωσίμω Πρεσβυτέρω
- 101v Νε[Ε]ιλιάΜΜ[μμ]ωνι διακόνω Ἰατρῶ
- 101r Παύλῳ

- 102v Ἀπολλωνίω ἐπισκόπῳ
- 102v Μάρωνι
- 102r Ἀρσενουφίῳ Ἀναγνώστῃ [Ἀρσενοφίῳ]
- 103v Θεώνι ἐπισκόπῳ
- 103r ἡ[Ἡ]Σ[σ]Α[α]ἰΑ[α]
- 103r θ[Θ]εοδοσίῳ ἐπισκόπῳ
- 104v ἸΣΙΔ[σιδ]ώρῳ Διακόνῳ
- 104v Ἀσκληπιῳ[ῶ] ἐΠ[π]ισκόπῳ
- 104r Εὐσταθίῳ Πρεσβυτέρῳ
- 105v Παμπρετίῳ διακόνῳ [Παμπρεπίῳ]
- 105v Εὐλογίῳ
- 105r ἸΣ[σ]ιδώρῳ Διακόνῳ
- 106v Εὐτονίῳ Διακόνῳ
- 106r Μαρτινιανῶ Πρεσβυτέρῳ
- 106r Παύλῳ Τριβούνῳ
- 107v Παύλῳ Πρεσβυτέρῳ
- 107v Ἰέρακι λαμπροτάτῳ
- 107r Ἐ[Ἐ]ρΜ[μ]ογένει Ἐπισκόπῳ
- 107r Ἀρχοντίῳ Πρεσβυτέρῳ
- 108v λ[Λ]αμπετίῳ Διακόνῳ
- 108v Διογένει[η] Πρεσβυτέρῳ
- 108r Εὐσταθίῳ Διακόνῳ
- 109v ΖωσίΜ[μ]ῳ Πρεσβυτέρῳ
- 110v Ἐκ τῶν τοῦ Μεγάλου β[Β]ασιλείου / β[Β]ασίλειος λ[Λ]ιβανίῳ
- 110r λ[Λ]ιβάνιος β[Β]ασιλείῳ
- 111r β[Β]ασίλειος λ[Λ]ιβανίῳ
- 112r λ[Λ]ιβάνιος β[Β]ασιλείῳ
- 113r λ[Λ]ιβάνιος β[Β]ασιλείῳ
- 113r β[Β]ασίλειος λ[Λ]ιβανίῳ
- 114v Βασίλειος λ[Λ]ιβανίῳ
- 114r λ[Λ]ιβάνιος β[Β]ασιλείῳ

- 115v β[B]ασίλειος λ[Λ]ιβανίω
- 115v λ[Λ]ιβάνιος β[B]ασιλείω
- 115r β[B]ασίλειος λ[Λ]ιβανίω
- 115r Ὀλυμπίω
- 116v τῶ αὐτῶ [Ὀλυμπίω]
- 116v Ἀνεπίγραφος [ἐπιστολή, 14]
 [Inc.: Ὅτι σέ ἀγαπῶ, κατάλαβέ το ἀπό τά γράμματά μου...]
 [Des.: μέ κονδηλι καί μέ μελάνι, καί μέ ὀλίγον χαρτί]
- 116v Ἄλλη ἀνεπίγραφος [ἐπιστολή, 15]
 [Inc.: Ἡ ὁμιλία εἶναι ἓνα γνώρισμα τῆς ζωῆς...]
 [Des.: ...καί νά μᾶς φανερώσεις τόν ἑαυτόν σου ὅτι εἶσαι ζωντανός]
- 116v β[B]ασιλείου Π[π]ρός μοναχόν Ἐ[ἐ]κπεσόντα
- 118r ἘΚ ΤΩΝ ΦΑΛΑΡΙΔΟΣ τυράννου / Ἀκραγαντίνων Ζωξίππω
 [Ἐκ τῶν Φαλάριδος τυράννου / Ἀκραγαντίνων Ζευξίππω]
- 119v ΣαΜ[μ]έα
- 119v Κλοστράτω [Κλεοστράτω]
- 119v λ[Λ]ακρίτω
- 120v ἠ[Ἡ]ροδίκω
- 120v ἈΜ[μ]φινόΜ[μ]ω
- 120v ΜεΣ[σσ]ηνίοις
- 120r ἈντιΜΑ[μά]χω
- 121 Ἴππολυτίωνι
- 121v Ἀδειμάντω
- 121r Ἐτεονίκω
- 121r ΔηΜΑ[μα]ρα[ά]τω
- 122v Ἰέρωνι
- 122v Νεοκλαῖδα [Νεολαῖδα]
- 122v Ἀξιόχω
- 122r Ἐκ τῶν τοῦ Βρούτου / Σ[σ]τρατηγοῦ Ρωμαίων Βρούτος Περγαμηνοῖς
- 122r Περγαμηνοί β[B]ρούτω
- 122r Βρούτος Περγαμηνοῖς

- 123v Περγαμηνοί β[B]ρούτω
- 123v β[B]ροῦτος Περγαμηνοῖς
- 123v Περγαμηνοί βρούτω
- 123r Β[B]ροῦτος Ροδίοις
- 123r Ρόδιοι β[B]ρούτω
- 124v β[B]ροῦτος Κώοις
- 124v Κῶοι β[B]ρούτω
- 124r β[B]ροῦτος Παταρεῦσιν
- 124r Παταρεῖς β[B]ρούτω
- 125v Βροῦτος Καυνίοις [Βροῦτος Καυνίοις]
- 125v Καύνιοι πρὸς ταῦτα [Καύνιοι Βρούτω]
- 125r [B]ροῦτος λ[Λ]υκίοις
- 125r λ[Λ]ύκιοι πρὸς ταῦτα [Λύκιοι Βρούτω]
- 126v λ[Λ]υκίοις β[B]ροῦτος
- 126v Λύκιοι πρὸς ταῦτα [Λύκιοι Βρούτω]
- 126v Σμυρναίοις Βροῦτος
- 126r Σμυρναῖοι πρὸς ταῦτα [Σμυρναῖοι Βρούτω]
- 127v β[B]ροῦτος Μιλησίοις
- 127v Μηλῖσιοι πρὸς ταῦτα [Μιλήσιοι Βρούτω]
- 127v Βροῦτος β[B]ιθυνοῖς [ἡ ἐπιστολή αὐτὴ εἶναι ἀτελής διότι ἔχουν ἐκπέσει τὰ φύλλα]
[Μεταξύ τῶν φ. τῆς ὑπάρχουσας ἀρίθμησης 126 καὶ 127 διακρίνονται ὑπολείμματα ἀπὸ δύο σχισμένα φύλλα κοντὰ στὴ στάχωση]
- 127r διασώζεται ἀκέφαλο τμήμα κειμένου ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου
- 128v Κυροῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου Τετράστιχα / ἱαμβεῖα, εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς τεθέντα, ἐν τῇ π[Π]α / λαιᾶ πάση γ[Γ]ραφῇ ἐξηγημένα· πρό[ῶ]τον εἰς τὴν Γέν[ν]εσιν / δηλαδή εἰς τὸ ἑξαήμερον ἔργον τοῦ Θεοῦ. [Δηλαδή καταχωρίζονται κείμενα τοῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου σέ 83 παράγραφους].⁷⁹⁹

799. Ἀναλυτικὰ τὸ κεφ. αὐτὸ περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς ὑποκεφάλαια: **128v** εἰς τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου, **128v** εἰς τὴν τοῦ στερεώματος κτίσιν, **128r** εἰς τὸ ἑξαγαγέτω ἢ γῆ βοτάνην καὶ ζύλα καρποφόρα, **128r** εἰς τὴν τῶν ἀστέρων δημιουργίαν, **128r** εἰς τὴν τῶν νηκτῶν καὶ πτηνῶν ζῶων γέννησιν, **129v** εἰς τὴν πλάσιν τοῦ ἄ[Α]δάμ, **129v** εἰς τὴν τῆς ε[Ε]ῦας πλάσιν, **129r** εἰς

τὴν τοῦ ὄφεως ἀπάτην, **129r** εἰς τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν γέννησιν κ[Κ]αῖν, **129r** εἰς τὴν σφαγὴν τοῦ ἄ[Α]βελ, **129r** εἰς τὴν μετάθεσιν τοῦ ἐ[Ε]νώχ, **130v** εἰς τὴν μέθην ν[Ν]ῶε καὶ τὴν ἀναίδειαν χ[Χ]άμ, **130v** εἰς τὴν πυργοποιίαν, **130r** εἰς τὸν ἄ[Α]βραάμ ἐξερχόμενον ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ, **130r** εἰς τὴν διὰ τὸν λιμὸν ἄφιξιν ἄ[Α]βραμ εἰς α[Α]ἴγυπτον, **130r** εἰς τὴν μάχην ποιμένων ἄ[Α]βραάμ καὶ λ[Λ]ῶτ καὶ τῶν τούτων διαίρεσις, **131v** εἰς τὴν νίκη, ἣν ἐνίκησεν ἄ[Α]βραάμ ἐκ χ[Χ]ολοδογομῶρ, ὅτε καὶ ὑποστρέφων εὐλογεῖται ὑπὸ μ[Μ]ελχισεδέκ, **131v** εἰς ἄ[Α]βραάμ τὸν τριάνδρα ξενίζοντα, **131v** πρὸς λ[Λ]ῶτ ἐπισυνουσίαν, **131r** εἰς τὸν ἐμπρησμόν σ[Σ]οδόμων, **131r** εἰς τὸ πειρατήριον, ἄ[Α]βραάμ, ὅτε τὸν υἱὸν θυσίαζε ἐκελεύσθη ὑπὸ θε[Θ]εοῦ, **131r** εἰς τὴν νύμφευσιν ῥ[Ρ]εβέκκας ἣν ἐνυμφεῦθη τῷ ἰ[Ι]σαάκ ὑπὸ τοῦ δούλου ἄ[Α]βραάμ, **132v** εἰς τὴν πλάνην ἰ[Ι]σαάκ ἣν ἐπλανήθη ἐπὶ τῇ εὐλογίᾳ τῶν υἱῶν, **132v** εἰς ἣν οἶδε κλίμακα ὁ ἰ[Ι]ακώβ, **132v** εἰς τὴν μισθαρίαν ἰ[Ι]ακώβ ἣν ὑπόρρησεν τῷ λ[Λ]άβαν διὰ τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας, **132r** εἰς σ[Σ]υχέμ τὸν μίγντα δι[Δ]εινὴ τῇ θυγατρὶ ἰ[Ι]ακώβ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῆς ἀποκτανέντα, **132r** εἰς τὸ ἐνύπνιον ἰ[Ι]ωσήφ, **132r** εἰς τὴν πράσιν ἰ[Ι]ωσήφ, **133v** εἰς ἰ[Ι]ούδαν μινύμενον θε[Θ]άμαρ τῇ νύμφη[η] αὐτοῦ ἐ[Ε]ξῆς ἐγέννησε φ[Φ]αρές καὶ ζ[Ζ]αρά, **133v** εἰς τὸν ἔρωταν τῆς α[Α]ἰγυπτίας ὃν ἠράσθη τοῦ ἰ[Ι]ωσήφ, **133v** εἰς τὴν σιτοδοσίαν ἰ[Ι]ωσήφ, **133r** εἰς ἰ[Ι]ωσήφ δακρύνοντα ἐπὶ τῷ ἄναγνωρισμῷ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, **133r** εἰς ἰ[Ι]ακῶν ἐρχόμενον ἐν α[Α]ἰγύπτω[ω] καὶ θρηνοῦντα ἐπὶ τῷ ἀναγνωρισμῷ ἰ[Ι]ωσήφ, **133r** εἰς ἰ[Ι]ακώβ εὐλογοῦντα τοὺς δύο υἱοὺς τῇ ἐναλλάξ τῶν χειρῶν αὐτοῦ θέσει πρὸς αὐτούς, **134v** εἰς τὸν θάνατον ἰ[Ι]ακώβ καὶ τὸν ἀνακομισμὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸς τὴν χ[Χ]αναάν, **134v** Ἐξοδος, εἰς τὴν ἐν τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ[α] ταλαιπ[π]ωρία τῶν ἐ[Ε]βραίων, **134r** εἰς τὸ πρόσταγμα φ[Φ]αραώ, τὸ κελεῦον ταῖς μαμμαῖς τε[χ]θέντων πρῶτα ἐ[Ε]βραίων φονεῦν μὲν τὰ ἄρῃνα ζωογονεῖν δὲ τὰ θηλυκά, **134r** εἰς τὴν γέννησιν Μωσέως καὶ ὅπως ῥίφ[θ]έντα αὐτὸν ἐν τῷ ποταμῷ μετὰ θίβης εἰ[ἰ]δεν ἡ θυγάτηρ φ[Φ]αραώ καὶ περιεποιήσατο, **134r** εἰς Μωσῆν τὸν κτείναντα τὸν α[Α]ἰγύπτιον καὶ ἐν τῇ ἄμ[μ]ω κρύπτοντα, **135v** εἰς τὴν ὀφθείσαν ἐν σ[Σ]ινᾶ β[Β]άτον, **135v** εἰς Μωσῆν ἀπ[ἀ]ποστελλόμενον πρὸς φ[Φ]αραώ καὶ ὑποστελλόμενον διὰ τὸ βραδύγλωσσον, **135v** εἰς τὴν εἰς ὄφιν Μ[μ]εταβολὴν τῆς ῥάβδου μ[Μ]ωσέως ἢ καὶ τὰς τῶν Μ[μ]ιαρῶν ῥάβδους ὄφεις καὶ ταύτας γινομένας κατέφαγεν, **135r** εἰς τὴν εἰς αἰ[ἰ]μα Μ[μ]εταβολὴν τοῦ ν[Ν]εῖλου ὕδατος, **135r** εἰς τὴν ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνάδοσιν τῶν βατράχων, **135r** εἰς τὴν ἐκ τῆς γῆς τοῦ σκνιπὸς ἀνάδοσιν, **136v** εἰς τὴν τῆς κυνόμε[υ]ιας ἀνάδοσιν, **136v** εἰς τὸν θάνατον Π[π]αντός Π[π]ρω[τ]οτόκου κ[Κ]τήνου, **136v** εἰς τὴν φλυκτίδα καὶ τὰ ἔλκη, **136v** εἰς τὴν ἀπ' οὐρανοῦ κατενεχθεῖσαν Χ[χ]άλαζαν καὶ τὸ πῦρ καὶ τὰς φωνάς, **136r** εἰς τὴν Α[ἀ]κρίδα, **136r** εἰς τὸ ψηλαφητὸν σκότος, **136r** εἰς τὸν θάνατον τῶν Π[π]ρω[τ]οτόκων, **137v** εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς ἐ[Ε]ρυθρᾶς θαλάσσης, **137v** εἰς τὸν διὰ Ἐ[ξ]ύλου γλυκασμόν τοῦ ἐν τῇ Μερῃ ὕδατος, **137v** εἰς τὸ Μ[μ]άννα καὶ τὴν ὀρτυγομ[μ]ήτραν, **137r** εἰς τὴν διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν Μωσέως Π[π]τωσιν τοῦ Ἀμ[μ]αλήκ, **137r** εἰς τὴν ἐν σ[Σ]ινᾶ κάθοδον θε[Θ]εοῦ καὶ τὴν Π[π]ρὸς Μωσῆν ἐντυχίαν [συντυχίαν;], **137r** εἰς μ[Μ]ωσῆν ὅσπερ ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τοῦ λαοῦ εἰδωλολατρήσαντος κατελθὼν ἐθυμώθη καὶ τὰς πλάκας συνέτριψε, **138v** εἰς τὴν νομ[μ]ικὴν σκηρῆν, **138v** εἰς τὴν δόξαν τοῦ προσώπου τοῦ Μωσέως ὃ[ὅ]πως οὐκ ἠδύναντο τις αὐτὸν ἰεῖ[ἰ]δεῖν, εἰμὴ περιέθετο κάλυμμα, **138v** εἰς τὴν χρῆσιν α[Α]ρα[ω]ν, **138r** εἰς ν[Ν]αδάβ καὶ Αβιού τοὺς υἱοὺς Ααρῶν οἱ ξένω πυρὶ θυμιῶντες τῷ θεῷ κατετεφρώθησαν, **138r** εἰς τὴν κατάλευσιν τοῦ καταρασομένου τὸν ἰσραηλίτην, **138r** ΑΡΙΘΜΟΙ, εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ, **139v** εἰς τὴν κατὰ Μωσέως βλασφημ[μ]ίαν τῆς Μαριάμ[μ] καὶ ὅπως ἐλεπρώθη, **139v** εἰς τοὺς Ἀπ[ἀ]σταλέντας κατάκο[Κ]ησας [κατασκοπεύσας;] τὴν χ[Χ]αναάν καὶ ὑποστρέψαντες γίγαντας εἶναι τοὺς χ[Χ]ανααναίους ἔλεγον **139v** εἰς δ[Δ]αθάν καὶ κ[Κ]ορέ καὶ Αβειρῶν οὓς διὰ τὴν εἰς Μωσῆν βλασφημίαν Α[α]υτῶν ἢ γῆ κατέπιεν, **139r** εἰς τὴν ῥάβδον Ααρῶν τὴν βλαστήσασαν, **139r** εἰς τὸν θάνατον Ααρῶν καὶ τὸν Ἐλεάζαρ τοῦ υἱοῦ Α[α]υτοῦ Α[ἀ]ντί Α[α]υτοῦ χρίσιν, **139r** εἰς τὸν χαλκοῦν ὄφιν τὸν τοὺς ὀφιοδήκτας Ἰσραηλίτας Ἰ[ἰ]ώμενον, **140v** εἰς τὴν πτῶσιν ὦ[Ω]γ καὶ σ[Σ]ιών τῶν βασιλέων, **140v** εἰς τὴν ὄνον Βαλαάμ καὶ ὅπως κληθεῖς ὑπὸ Βαλάκ ἐπὶ κατάρα τοῦ ἰ[Ι]σραήλ, ὁ δ' εὐλόγησε μᾶλλον αὐτόν.

- 140r Ἐξήγησις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου
 [Inc.: Τί εἶναι ὁ λογικός ἄνθρωπος καί πόση πολλύ[ή] εἶναι ἡ τιμιότης...]
 [Des.: ...πώρα καί πάντοτε καί εἰς τοὺς ἀπεράντους ἀτελευτήτους αἰῶνας πάντως
 βαίβεια [βέβαια]]
- 146v λευκό-ἄγραφο
- 146r Ἰωάννου / τοῦ Χρυσοστόμου / Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως / Λόγος
 περὶ προσευχῆς
 [Inc.: Πρέπει νά εὐδαιμονίζωμεν καί νά ἐπαινώμεν τοὺς ἐναρέτους...]
 [Des.: ...καί ἡ ἰσχύς δύναμις, εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας πάντως βέβαια]
- 152r Βασιλείου τοῦ Μεγάλου / κατά τῶν ὀργιζομέν / ων»
 [Inc.: Καθώς εἰς τὰς παραγγελίας συμβουλὰς τῶν ἱατρῶν...]
 [Des.: ...πώρα καί πάντοτε καί εἰς τοὺς ἀπεράντους ἀτελευτήτους αἰώ[ῶ]νε[α]ς
 πάντως βέβαια. Τέλος]
- 163v Βασιλείου τοῦ Μεγάλου / Εἰς τό καθελό[ῶ] μου / τὰς ἀποθήκας καί μείζονας /
 οἰκοδομήσω »
 [Inc.: Δύο εἶναι τὰ εἶδη τῶν δοκιμῶν, ἢ αἱ δυστυχίαι στενοχωρία...]
 [Des.: ...εἰς τοὺς ἀπεράντους ἀτελευτήτους αἰῶνας πάντως βέβαια Τέλος]
- 173r Ἐξήγησις τοῦ Μεγάλου / Βασιλείου: κατά Μεθύνοντων»
 [Inc.: Αἱ ἀταξίαι ὅπου ἐκάμετε ἐψές τό βράδυ παρακινουῖσιν ἐμένα...]
 [Des.: ...εἰς τοὺς ἀπεράντους ἀτελευτήτους αἰώ[ῶ]νας τῶν αἰώνων. ΑΜΗΝ]
- 183r Λιβανίου, Λόγος πρεσ / βευτικός Β' Πρὸς τοὺς Τρωῶας ὑπέρ τῆς Ἑλένης /
 Ὀδυσσεύς»
 [Inc.: Ὁ Τρωαδίται ἐνόμιζα ὅτι δέν θέλετε χρειασθῆ ἔσεἰς πλέον καμίαν ἄλλην
 δημηγορίαν...]
 [Des.: ...μέ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ ἀνίσως σᾶς φαίνεται αὐτό ἐ[ἄ]ρα[ε]στόν. /
 Τέλος τοῦ πρεσβευτικοῦ, Β^{ov} λόγου].

Κωδικολογικὲς παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα καλή.

Στάχωση ἀπὸ πινακίδες χαρτονίου μέ ἐπικολημένη διακοσμητικὴ κυανῆ ταινία
 στὴν ἄνω, κάτω καί ἐξωτερικὴ πλαϊνὴ πλευρὰ τῆς κάθε πινακίδος. Ἡ κάθετη ταινία

είναι διπλή. Στο εμπροσθόφυλλο, στην άνω άριστερή γωνία, καταγράφεται πρόχειρα μέ μελάνη ο αριθμός 2233 και διάφορες αριθμητικές πράξεις. Στη ράχη ύφασματινη επένδυση, ή οποία αφήνει νά διαφαίνεται τό υλικό συρραφής τών φύλλων, καί επ' αὐτῆς ἐπικολημένη ἐτικέτα μέ τήν ἀναγραφή Ε.Σ.Κ. 2233. Στη ράχη διακρίνονται δύο νεῦρα συρραφής τών τευχῶν. Ἐσωτερικῶς τών πινακίδων ἐπικολημένα φύλλα χάρτου.

Χάρτης ὑπόλευκος, λεπτός, ὄχι ἰδιαίτερα λεῖος. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση σελίδων ἀπό τόν γραφέα μέ μελάνη στήν ἄνω ᾠα. Δεύτερη μεταγενέστερη ἀρίθμηση φύλλων μέ μολύβι στήν ἄνω ᾠα δεξιά, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά παράφυλλα ἔχουν ἀριθμηθεῖ ὡς φύλλα τοῦ κώδικα. Τρίτη ἀρίθμηση, ή ὁποία δέν ξεκινᾷ ἀπό τήν ἀρχή, ἀλλά ἀπό τό φ. 52r καί ἐξῆς.

Γραφή ἐπιμελημένη καί καλλιγραφική, χαρακτηῖρες μικροί, στρογγυλοί καί δεξιόκυρτοι. Κάθετες διπλές χαρακώσεις, ἐντός τῆς ἄριστερῆς τά πρωτογράμματα, καί ὀριζόντιες χαρακώσεις ἐπί τών ὁποίων τό κείμενο. Στίχοι 24. Μελάνη μαύρη ἔντονη. Ἄγραφα τά φ.: 1v, 5v, 21v, 54r, 55v, 71r, 72v, 72r, 73v καί τό παράφυλλο α'. Κομμένο φύλλο μεταξύ τών φ. 54-55. Στο φύλλο πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ μέ αἰχμηρό ἀντικείμενο ἀπό τή βάση, σχεδόν, τῆς στάχωσης, διασώζονται, σέ κάθετη διάταξη, οἱ ἀριθμοί (70, 71, 81, 82) τών παραγράφων τοῦ κειμένου πού ἔχει ἐκπέσει. Σχισμένα φύλλα μεταξύ τών φ. 60-61, 86-89 καί 126-127. Τά φύλλα πού ἀπουσιάζουν μεταξύ τών 86 καί 89 ἔχουν ἀφαιρεθεῖ στό μεγαλύτερο μέρος τους ἀπό τή βάση τῆς στάχωσης καί μονάχα ἓνα ἐλάχιστο μέρος ἀπό τή μέση πρὸς τά κάτω διασώζεται. Στά ἐναπομείναντα τμήματα τοῦ χάρτου μεταγενέστερη χεῖρα ἔχει προσθέσει τήν ἀρίθμηση 175 / 87, 176, 177 / 88, ἀντιστοίχως, στίς ὀψεις κάθε φύλλου.

Καλλιτεχνικά ἐπίτιτλα μέ μαύρη μελάνη στά φ.:

29r: Παριστάνει ἀνθοδοχεῖο ἀπό τό ὁποῖο ἀναφύονται δεξιά καί ἄριστερά κυματιστοί κλάδοι ἀνθέων.

65r: Σχηματίζεται ἀπό ἐλισσόμενο κλάδο διακοσμημένο ἀπό ἄνθη καί λογχοειδή φύλλα καί καλύπτει ὅλη τήν ὀριζόντια διάταξη τοῦ φύλλου.

73r: Παριστάνει κομψό βάζο ἀπό τό ὁποῖο βγαίνουν ἐλισσόμενοι κλάδοι ἀνθέων δεξιά καί ἄριστερά, ἐνῶ ὑπάρχει καί ἓνας κάθετος κλάδος πού ὑψώνεται σέ μικρό διάστημα καί ὁ ὁποῖος διαχωρίζεται καί αὐτός σέ δύο ἀνθοφόρα παρακλάδια δεξιά καί ἄριστερά.

140r: Διαμορφώνεται από έλισσόμενα κλαδιά κατάφορτα από παρακλάδια φορτωμένα από άνθη και φύλλα.

173r: Παριστάνει φολιδωτό καρδιόσχημο βάζο με κλάδους από άνθη να διακλαδίζονται δεξιά και αριστερά, ενώ στον κάθετο άξονα να στέκεται λουλούδι. Κάτω από την επιγραφή έχει ζωγραφιστεί αλυσιδωτό σχήμα με απολήξεις δεξιά και αριστερά φυτόμορφες κεφαλές δρακόντων.

Πρωτογράμματα άπλᾶ και κομψά σε όλον σχεδόν τον κώδικα. Πρωτογράμματα καλλιτεχνικά στα φ.:

29r: Πρόκειται για τό βυζαντινό πρωτόγραμμα «Ε» του οποίου τό μεσαίο στέλεχος από κεφαλή φτερωτού δράκοντα. Τό υπόλυπο σώμα του δράκοντα αιωρείται στο κενό. Από τό άνω μέρος του γράμματος αναφύεται κλάδος άνθους.

49v και 49r: Τό πρωτόγραμμα «Π» που συναντάμε στο φ. 49v σχηματίζεται από δύο κάθετους άξονες οι οποίοι ενδιάμεσα φέρουν γεωμετρικά σχέδια, από δέ την αριστερή οριζόντια κεραία κρέμαται φτερό. Τό όλο πρωτόγραμμα υποστηρίζεται από κάτω από κυρτό κλαδί τό οποίο φέρει λογχοειδή φύλλα και στην άκρη άνθος.

51v: Τό βυζαντινό πρωτόγραμμα «Ε» σχηματίζεται στην κυρτή του διάσταση από παχύ στρώμα μελάνης με λευκή ρίγα στην έσωτερική περιφέρειά του, τό δέ έσωτερικό στέλεχος σχηματίζεται έσωτερικά από τή βάση των δύο κλάδων άνθέων, ή έξωτερική πλευρά των οποίων μοιράζεται πάνω και κάτω. Στο ίδιο φύλλο συναντάμε τό ίδιο πρωτόγραμμα, του οποίου τό έσωτερικό σημείο σχηματίζεται από φτερούγα, ενώ δύο άλλες φτερούγες, προσαρτημένες στο επάνω και στο κάτω μέρος, δίνουν την εντύπωση ότι συγκρατούν τό γράμμα στον άέρα.

63r: Τό πρωτόγραμμα «Δ» σχηματίζεται στον βασικό του άξονα από παχιά μελάνη. Στο πάνω αριστερό μέρος έφάπτεται ζευγος φτερών, ενώ πάνω και κάτω στέφεται από κλάδους άνθέων οι οποίοι έχουν αριστερή φορά.

65r: Τό πρωτόγραμμα «Ο» σχηματίζεται στο βασικό περίγραμμά του από παχύ στώμα μελάνης πεπιεσμένο στη μέση. Από τό πάνω μέρος ανελίσσεται κλαδί με άνθη και φύλλα. Τό κάτω μέρος του υποστηρίζεται από ιπτάμενο κερασφόρο δράκοντα.

140r: Τό βυζαντινό πρωτόγραμμα «Τ» σχηματοποιείται στους βασικούς άξονές του από παχιά μελάνη με λεπτή άσπρη γραμμή να τή διατρέχει στη μέση. Στην ένωση του

καθέτου στελέχους μέ τό ὀριζόντιο εἶναι ζωγραφισμένα ζεύγη φτερῶν, ἐνῶ ἀνθοφοροῦντες κλάδοι ὑπάρχουν στή βάση καί στό πάνω μέρος ἀντίστοιχα.

146r: Τό γράμμα «Π» στούς βασικούς του ἄξονες ἔχει γίνει ἀπό μελάνη. Ἀπό τήν ὀριζόντια κεραία κρέμεται λογχοειδές ἄνθος, ἐνῶ πάνω καί κάτω περιστοιχίζεται ἀπό ἐλισσόμενους κλάδους.

152r: Τό γράμμα «Κ» στούς βασικούς του ἄξονες ἔχει γίνει ἀπό μελάνη. Πτηνόμορφος κλάδος ἀνθέων τό περιστέφει, ἐνῶ ἐξεζητημένο τρίλοχο φύλλο τό στηρίζει.

163v: Τό γράμμα «Δ» φέρει τόν ἴδιο στολισμό μέ τό προηγούμενο πρωτόγραμμα, μέ τή διαφορά ὅτι στή βάση στηρίζεται ἀπό –ἐπίσης– πτηνόμορφο κλάδο μέ ἄνθη.

173r: Τό πρωτόγραμμα «Α» ἔχει στά βασικά του μέρη σχηματιστεῖ ἀπό παχιά μελάνη. Ἐσωτερικά εἶναι ζωγραφισμένα φτερά, ἐνῶ στίς βάσεις δεξιά καί ἀριστερά καθώς καί στήν κεφαλή εἶναι ζωγραφισμένα κακτοειδή φύλλα. Ἀπό κάτω στέκεται ἐλισσόμενος φτερωτός δράκοντας.

183r: Τό πρωτόγραμμα «Ω» στέφεται ἀπό ἀκροκέραμο καί στηρίζεται ἀπό πτηνόμορφο κλάδο ἀνθέων.

Γραφέας ἄδηλος. Γνωστοί, ὅμως, εἶναι οἱ κτήτορες τοῦ κώδικα. Στήν ἐσωτερική πλευρά τῆς α' πινακίδας ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: «ἰπάρχην τό παρόν βιλίον / τοῦ μακαρίτην γερασίου κυπλίου» καί στό παράφυλλο τοῦ ὀπισθοφύλλου ἀναγράφεται: «Καί τόδε πέφυκεν γερμανοῦ Κυπρέου Σηναῖτου / καί εἶναι τῆς Βιβλιοθήκης ὄρος Σηνά».

Στό παράφυλλο 1v τό κτητορικό σημείωμα: ἰπάρχην τό παρόν βιλίον / τοῦ μακαρίτην γερασίου κυπλίου.

Στίς ὄδες τῶν φ. 10v καί 10r, 75v καί 75r, 158v καί 158r σημειώνεται σέ κάθετη διάταξη:

τοῦ ὄρους Σινᾶ.

Στό φ. 21r σέ κάθετη διάταξη:

+ ὀπόταν ὑπέταξε εἰς τάς ἴδιας, ἐπέστρεψε εἰς τήν β.

Στό φ. 54v παρεμβάλλεται ἀριθμητικός πίνακας ὁ ὀποῖος καταγράφει μέρος τῆς προπαίδειας τοῦ 2, τοῦ 3, τοῦ 4, τοῦ 5, τοῦ 6, τοῦ 7, τοῦ 8, τοῦ 9 καί τοῦ 10.

Στό φ. 67r σέ κάθετη διάταξη: ὁ ταμένος ἀγαθάγγελος /// γράφω καί καταραμέν τήν ///.

Στή σελίδα 410 δεύτερο κτητορικό σημείωμα:

Καί τότε πέφυκεν γερμανοῦ Κυπρέου Σηναΐτου / καί εἶναι τῆς Βιβλιοθήκης ὄρος Σηνά.⁸⁰⁰

Παρατηρήσεις

α) Ὁ κώδικας περιέχει ὕλη σχολικῆς χρήσεως καί ὡς ἐκ τούτου ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν Μαθηματαρίων. Ἡ ὕλη του ποικίλη, ὅπως ποικίλα ἦταν καί τά μαθήματα στά τότε σχολεῖα.

β) Τά κείμενα τοῦ παρόντος κώδικος παρατίθενται σέ μετάφραση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μορφή τῆς μονολεκτικῆς ἐξήγησης.

γ) Ὁ παρῶν κώδικας, σύμφωνα μέ προσωπική ἀνέκδοτη μαρτυρία τοῦ πάλαι ποτέ βιβλιοθηκάρου τῆς Σιναΐτικῆς Βιβλιοθήκης Δημητρίου μοναχοῦ Σιναΐτου, δέν ἔχει καταγραφῆ ἀπό κανέναν, διότι ἐντάχθηκε στή Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη τά ἔτη 1968-1970, προκειμένου νά καλύψει τό κενό πού δημιουργήθηκε μέ τή μεταφορὰ ἄλλου κώδικα στό ἀρχεῖο τῆς Μονῆς, ὁ ὁποῖος ἔφερε τόν ἴδιο αὐξοντα ἀριθμό.

δ) Φωτογραφήθηκε ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῶν ἱεροσολύμων τό διάστημα 1969-1970, ἀντί τοῦ ἀρχεῖου κώδικα.

ε) Ὁ συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στή Σιναΐτικὴ Βιβλιοθήκη μέ α/ἀ 2233 (B').

---

800. Ὁ συγκεκριμένος κτήτορας τοῦ κώδικα πρέπει νά ταυτίζεται μέ τόν Σιναΐτη μοναχό Γερμανό, πρωτοσύγκελο, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τό μοναχολόγιο τῆς Μονῆς, δρᾷ τό χρονικό διάστημα 1840 μέ 1870 μ.Χ. [Βλ. Δημητρίου Σιναΐτου, *Μοναχολόγιο Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ (1840-1870 μ.Χ.)*, κατὰ τόν ἀνώνυμον Ἑλληνικόν Κώδικα τοῦ Σιν. Μετοχίου Καΐρου, α/ἀ 70, σ. 3, (ἀνέκδοτη ἐργασία).

3.15 Σινᾶ 2270B'

ΑΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΤΟ

αἰ. ΙΖ' -ΙΗ'

χάρτης

22X17 / 16,5X10

φ. 44

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

Τό κείμενο τῶν φ. 1r-3r εἶναι ἀκέφαλο καί ἄτιτλο

[Inc.: Κατά βάθος καί κατά πλάτος αἱ κατηγορίαι λέγονται...]

[Des.: ...αἱ ἐς ἄκρον εὐεξίας σφαλεράς]

4v-5v Εἶναι λευκά-ἄγραφα

5r Εἰς ἅπασαν τήν λογικήν τοῦ ἀ[Α]ριστοτέλους μέθοδον / προδιοίκησις, ἦτουν
εἰσαγωγή, συντεθεισα πα / ρά Γεωργίου σ[Σ]ουγδουρη, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων / Τίς
ἐστί λογική καί περί τῶν τριῶν τοῦ νοός ἐνεργειῶν

7v Μέρος α^{ον}, περί τῶν ἀνηκόντων εἰς τήν πρώτην τοῦ / νοός ἐνέργειαν, ἦτοι περί
ὄρων, κεφάλαιον α^{ον} / τί ἐστίν ὄρος

7v κεφ[άλαιον] β^{ον} τῶν β^{ων} προτέρων ἀναλυτικῶν

10r κεφ[άλαιον] γ^{ον} / Διαίρεσις τοῦ σημαντικοῦ ὄρου τῷ λόγῳ τῆς αὐτοῦ σημασίας

12v κεφ[άλαιον] Δ^{ον} / Ποσαπλοῦς ὁ προφορικός ὁ[ὄ]ρος τῷ λόγῳ τοῦ σηματομένου
ὄρου

12r Κεφ[άλαιον] Ε^{ον} Ποσαπλοῦς ὁ ὄρος τῷ λόγῳ τῶν σηματομένων / πραγμάτων

14r κεφ[άλαιον] Ϛ^{ον} περί τῶν ὄρων τῆς δευτέρας / ἐπινοίας, τουτέστι περί τῶν πέντε
καθόλου φωνῶν

16v [εἰκονουργεῖται σχέδιο βοηθητικό στήν κατανόηση τῆς λογικῆς θεωρίας τοῦ
Ἀριστοτέλη]

16r Κεφ[άλαιον] ζ^{ον} περί τῶν ὄρων τῆς πρώτης ἐπινοί / ας ἦτοι περί τῶν
κατηγοριῶν

17v κεφ[άλαιον] Η^{ον} Περί τῶν ὄρων πρός ἀλλήλους παραβαλλομέ / νων

17r κεφ[άλαιον] θ^{ον} Περί ὑποβολῆς ἦτοι ὑποθέσεως τῶν ὄρων

19r Κεφ. Ι^{ον} / Περί τῆς ἀνόδου καί καθόδου τῶν ὄρων

19r Κεφ[άλαιον] ΙΑ^{ον} Περί τῶν λοιπῶν ιδιοτήτων τῶν ὄρων

21v Κεφ[άλαιον] ΙΒ^{ον} Περί ὀρισμοῦ, καί τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῶ / περιστάσεων

- 23v Κεφ[άλαιον] Π^{ον} / Περί διαιρέσεως καί τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῇ περιστάσεων
- 24r μέρος β^{ον} περί τῶν ἀνηκόντων εἰς τήν β^{αν} τοῦ νοός ἐνέργειαν. Κεφ[άλαιον] α^{ον} / περί ὀνόματος
- 25r κεφ[άλαιον] β^{ον} περί ῥήματος
- 26r Κεφ[άλαιον] γ^{ον} περί λόγου
- 27v κεφ[άλαιον] δ^{ον} / περί ἀποφάνσεως καί διαιρέσεως τῆς αὐτῆς
- 28v κεφ[άλαιον] ε^{ον} / περί ὕλης καί εἶδους, ποσότητος καί ποιότητος τῆς ἀποφάνσεως
- 29v κεφ[άλαιον] ς^{ον} / περί ἀντιθέσεως τῶν ἀπλῶν προτάσεων
- 30r κεφ[άλαιον] ζ^{ον} / περί τῆς τῶν ἀπλῶν προτάσεων ἰσοδυναμίας
- 31v κεφ[άλαιον] η^{ον} / περί ἀντιστροφῆς τῶν ἀπλῶν προτάσεων
- 31r κεφ[άλαιον] θ^{ον} / περί ἀντιθέσεως ἰσοδυναμίας καί ἀντιστροφῆς τῶν συνθέτων προτάσεων
- 33v μέρος γ^{ον} περί τῶν ἀνηκόντων εἰς τήν γ^{ιν} τοῦ / νοός ἐνέργειαν. Κεφ[άλαιον] α^{ον} περί ἐπιχειρήματος καί τῶν αὐτοῦ εἰδῶν
- 33r κεφ[άλαιον] β^{ον} περί ὕλης τοῦ συλλογισμοῦ
- 35v Κεφ[άλαιον] γ^{ον} περί συλλογιστικοῦ σχήματος
- 35r κεφ[άλαιον] δ^{ον} / περί τρόπων τῶν σχημάτων
- 37v κεφ[άλαιον] ε^{ον} περί τῶν ἀρχῶν τοῦ συλλογισμοῦ
- 37r κεφ[άλαιον] ς^{ον} / περί τῶν κοινῶς καί ἴδια ἐπομένων τοῖς τρισί σχήμασιν
- 38r κεφ[άλαιον] ζ^{ον} περί τῆς ἀναγωγῆς τῶν συλλογισμῶν τοῦ β^{ον} / καί γ^{ον} σχήματος ἐπί τούς τέσσερας τρόπους τοῦ α^{ον} σχήματος
- 40v κεφ[άλαιον] η^{ον} / περί εὐρέσεως τοῦ μέσου ὄρου
- 40r κεφ[άλαιον] θ^{ον} / περί τῶν εἰδῶν τοῦ συλλογισμοῦ
- 41r κεφ[άλαιον] Ι^{ον} περί σοφιστικῶν ἐλέγχων
- 43v κεφ[άλαιον] ΙΑ^{ον} / κανόνες τοῖς διαλεγόμενοις καί ἀνισταμένοις προσί[ή]κοντες
- 44v-44r [διάφορες σημειώσεις σχετικές μέ τήν λογική]
- 44r Τῶν ἑπτά σοφῶν, ὑποθῆκαι
1. Σαλαμήνιος σόλων - Γνωθι σαυτόν
  2. θαλῆς μιλήσιος - ἐγγύα παράδ' ἄτη
  3. βίας πρηγεύς - οἱ πλείονες κακοί

4. χίλων λακεδαιμόνιος - Τέλος ὄρᾶν μακροῦ βίου
5. πιτακός μιτυληναῖος [sic] - Καιρόν γνῶθι
6. Κλεόβουλος λίνδιος - ἄριστον μέτρις
7. Περίανδρος κορίνθιος - μελέτη τό πᾶν

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση κώδικα ἄρκετά καλή.

Στάχωση ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες μέ καστανό δέρμα. Ὅμοια διακόσμηση στίς δύο ὄψεις: τρεῖς ἐγγάρακτες γραμμές σχηματίζουν ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο, στίς τέσσερες γωνίες τοῦ ὁποίου διακρίνεται σφραγίδα ἄνθους. Στό κέντρο τοῦ ἐμπροσθοφύλλου εὐμεγέθης ὠοειδῆς ἀνάγλυφη σφραγίδα μέ παράσταση τοῦ Χριστοῦ· ἀντιστοίχως, ἅ στό ὀπισθόφυλλο ὠοειδῆς ἔκτυπη σφραγίδα μέ φυτική παράσταση. Κεφαλάρια ἀπό κίτρινη κλωστή. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν καί ἐπικολημμένη ἐτικέτα μέ τήν ἀναγραφή +ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ Ι. Μ. ΣΙΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΑΡΙΘ. 2270. Ἐσωτερικῶς τῶν πινακίδων ἐπικολημένα φύλλα χάρτου καί ἀπό τρία παράφυλλα λευκά ἀριθμημένα ὡς α'-γ' καί δ'-στ', ἀντιστοίχως.

Χάρτης κίτρινος, λεπτός καί σχετικά λειός. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων στήν ἄνω ὠα δεξιά μέ μολύβι. Τό φ. 44ν καί τά παράφυλλα ἄγραφα.

Γραφή κοινή ἀλλά εὐανάγνωστη, χαρακτῆρες μικροί καί δεξιόκυρτοι. Χαρακώσεις ὀριζόντιες γιά τό κυρίως κείμενο, κάθετες διπλές χαρακώσεις δεξιά καί ἀριστερά τοῦ κειμένου, ἐντός τῆς ἀριστερῆς τά πρωτογράμματα, χαρακώσεις στίς ὠες, πίο πυκνές γιά τά σχόλια. Στίχοι 25 γιά τό βασικό κείμενο. Μελάνη μαύρη ἔντονη γιά τό κείμενο, ἐρυθρά καί μαύρη στό σχεδιαγράφημα τοῦ φ. 16ν.⁸⁰¹ Σχεδιαγραφήματα, ἐπίσης

801. Τό σχεδιαγράφημα αὐτό παριστάνει ἕναν κάθετο στρογγυλό ἄξονα, ὁ ὁποῖος διακόπτεται ἀπό ἕξι κύκλους. Στηρίζεται σέ πυραμοειδή βάση καί ἐπιστέφεται ἀπό βασιλικό στέμμα –καί τά δύο ἀπό ἐρυθρά μελάνη. Ἀπό κάθε κύκλο περνοῦν δεξιόκυρτοι στρογγυλοί ἄξονες, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν καί τελειώνουν σέ κύκλους, ἐνῶ ἕνας ἄλλος ἐπιπλέον κύκλος καταγράφεται στό ἐνδιάμεσο δεξιό τμήμα τοῦ ἄξονα. Ἀπό τόν κύκλο τῆς ἀριστερῆς κορυφῆς κάθε δεξιόκυρτου ἄξονα ξεκινάει ἕτερος μικρός μέ ἀνωδική κατεύθυνση, πού ἐνώνει τούς τέμνοντες ἄξονες μέ τούς κύκλους τοῦ βασικοῦ κορμοῦ. Στή βάση ἀριστερά γράφεται «εἶδος» καί δεξιά «εἰδεώτατον», ἐνῶ δεξιά τοῦ στέμματος στήν ἀριστερή πλευρά γράφει «γένος» καί δεξιά «γενικώτατον». Στόν πρώτο κύκλο τῆς βάσης ἀναγράφεται ἡ λέξη «ἄν[θρωπ]ος, ἐνῶ στόν κύκλο τῆς κορυφῆς «οὐσία». Κάθε ἐλεύθερη ἐπιφάνεια τῶν ἄξόνων

συναντοῦμε καί στά φ. 29r⁸⁰² καί 32r.⁸⁰³ Ἐπίτιτλο στό φ. 5r κοινό καί λεπτό μέ μαύρη με-
λάνη. Πρωτογράμματα μικρά καί ἀπλᾶ.

Γραφέας, σύμφωνα μέ τό κωδικογραφικό σημείωμα τοῦ φ. 43r, εἶναι ὁ Σιναΐτης
ἱεροδιάκονος Ἀναστάσιος, καταγόμενος ἀπό τήν Κρήτη. Τό ἴδιο σημείωμα μᾶς δίνει: α)
τόν χρόνο συγγραφῆς τοῦ παρόντος κώδικα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ 16^η Δεκεμβρίου τοῦ αψμ^ω,
ἀλλά καί β) τόν τόπο συγγραφῆς τοῦ παρόντος Μαθηματαρίου, πού εἶναι ἡ νῆσος
Πάτμος.⁸⁰⁴

Παρατηρήσεις

α) Ὁ παρών κώδικας εἶναι προφανές ὅτι εἶναι προϊόν ἐκπαιδευτικῆς
προσπάθειας, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει ἀνεπιφύλακτα νά τόν κατατάξουμε στά
Μαθηματάρια, τά ὁποῖα προορίζονταν γιά ἐκπαιδευτική χρήση.

β) Περιέχει πλήθος ἐπεξηγηματικῶν σημειώσεων καί σύντομων παραδειγμάτων
καταχωρισμένων στά περιθώρια τῶν φύλλων, ἀλλά καί ἀρκετῶν, ἄλλοτε ἀπλῶν καί
ἄλλοτε πιό σύνθετων, σχεδιαγραμμάτων, πρὸς κατανόηση τῆς Ἀριστοτέλειας
«Λογικῆς», ἀλλά καί γιά ἀπομνημονευτική διευκόλυνση τῶν μαθητῶν. Ἕνας ἄλλος
τρόπος γρήγορης καί εὐκόλης ἀπομνημόνευσης εἶναι αὐτός πού συναντήσαμε στό φ.
29r, ἡ προσαρμογή δηλαδή δύσκολων θεωριῶν κατά τόν ψαλτικό τύπο γνωστοῦ
ἐκκλησιαστικοῦ μέλους.

γ) Ἡ διδακτική μέθοδος πού ἀκολουθεῖται στό παρόν Μαθηματάριο εἶναι τῆς
μονολεκτικῆς ἐξήγησης, ἡ ὁποία συνδυάζεται –ὅπως προαναφέρθηκε– μέ πλούσια
ἐπεξηγηματικά σχόλια στά περιθώρια τῶν φύλλων.

καί κάθε κύκλος εἶναι γεγραμμένος μέ κωδικές λέξεις τῆς θεωρίας τῆς λογικῆς τοῦ
Ἀριστοτέλη πού ἀφοροῦν στόν ἄνθρωπο.

802. Τό σχέδιο αὐτό εἶναι ἓνα παραλληλόγραμο ἀπό κυκλικούς ἄξονες. Οἱ γωνίες του
σηματίζονται ἀπό κύκλους, ἐνῶ διαγώνιοι στρογγυλοί ἄξονες τέμνουν τό ἐσωτερικό του.
Στούς κύκλους καί στά ἐνδιάμεσα τῶν ἄξόνων καταγράφονται στοιχεῖα ἀπό τή Λογική τοῦ
Ἀριστοτέλη. Κάτω ἀπό τό σχέδιο καταγράφεται ὡς λεζάντα «ὅταν τό ἀληθές ὑπάρχει τῆ
καθόλου, τῆ μερικῆ ὑπάρξει, ταύτη δ' ὄν τό ψεῦδος καί τῆ καθόλου πάρεστι». Ἀξιοσημείωτη
εἶναι ἡ σημείωση πού καταγράφεται στά ἀριστερά τῆς λεζάντας, ὅπου ἀναφέρει «πρὸς τό
οἶκος / τοῦ εὐραθᾶ». Ψάλλεται, δηλαδή, σύμφωνα μέ τόν ἦχο καί τόν τρόπο πού ψάλλεται ὁ
συγκεκριμένος ψαλμός, γεγονός πού βοηθάει στήν καλύτερη ἀπομνημόνευσή του.

803. Τό σχέδιο αὐτό εἶναι ὅμοιο μέ τό προηγούμενο τοῦ φ. 29r μέ τίς ἀνάλογες, βέβαια,
ἀναγραφές στοιχείων τῆς Λογικῆς γιά τήν περίσταση.

804. Τό ὅλο σημείωμα ἀναφέρει «αψμω δεκεμβρίου ιϚ ἔτελειώθη ἡ παροῦσα εἰσαγωγή διὰ χειρός
ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ ἀναστασίου ἱεροδιακόνου τοῦ κρητός καί σιναΐτου εἰς πάτμον».

δ) Σύμφωνα με προσωπικές γραπτές και ανέκδοτες μαρτυρίες του Σιναΐτου βιβλιοθηκάρου Δημητρίου, μεταφέρθηκε στη Σιναΐτική Βιβλιοθήκη προκειμένου να καλύψει τό κενό πού δημιουργήθηκε με την απομάκρυνση του προηγούμενου κώδικα στο αρχείο.

ε) Δεν έχει καταλογογραφηθεί από κανέναν.⁸⁰⁵

στ) Φωτογραφήθηκε από τό Πανεπιστήμιο τών Ίεροσολύμων τό διάστημα 1968-1970.

ζ) Ο συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται, πάλι κατά τίς σημειώσεις του μοναχού Δημητρίου, στη Σιναΐτική Βιβλιοθήκη μέ α/ά 2270 Β'.

---

805. Έχει μέν καταλογογραφηθεί, αλλά λανθασμένα από τον Kamil ώς: «2279[2270] Accounts, 94 pages written, Paper, 32X21 cm, 19th cent».

3.16 Σινᾶ 2271B

ΑΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΤΟ

αι. ΙΗ'   χάρτης   20,7X15,9 / 16,5X11,5   φύλλα 149   ἀκέφαλος

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

Από τό ἐξώφυλλο ἕως τό φ. 45ν καταγράφεται κείμενο τοῦ φιλοσόφου Συνεσίου ἀπό τό ἔργο του *Εἰς τόν αὐτοκράτορα, περί βασιλείας*, καί συγκεκριμένα τά κεφ. 1 στίχ. 20 ἕως κεφ. 29 στίχ. 34.

[Inc.: [καί εἰ]σὶ πάντολμοι δὴ τινές, καί ὡς ἐν βασιλείοις ἀλλόκοτοι, ὥστε οὐδέ φάσιν αὐτοῖς ἀποχρήσειν...]

[Des.: ...οἷον σέ πλάττω βασιλέα, τοιούτου πειρώμενος, ὅταν περί ὧν αἱ πόλεις αἰτοῦσι...]

45r Τοῦ αὐτοῦ [Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ] λόγος περί φιλοπτωχίας⁸⁰⁶

[Προηγῆται μικρὴ εἰσαγωγικὴ παράγραφος καί ὕστερα ἀκολουθεῖ τό κείμενο]

[Inc.: Συμβουλευτικός μὲν ὁ παρῶν λόγος προτρεπόμενος...]

[Des.: ...καί εἰ ἀλλοτριοί σέ τοῦ εὖ παθεῖν ὁ ἀλλότριος]⁸⁰⁷

88r [ἀπό τό φ. αὐτό ξεκινᾶ μέ παράγραφο ἀπό τό σχολιασμό τοῦ προηγούμενου κειμένου, τό ὁποῖο ἔχει ἐκπέσει μαζί μέ τίς σελίδες πού ἔχουν ἀποκοπεῖ, καί συνεχίζει ἀπό τό ἔργο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «Περί φιλοπτωχίας» καί μᾶλλον ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προηγούμενου κειμένου]

[Inc.: Πᾶς ὁ πλέων ἐγγύς ἐστί τοῦ ναυαγίου, καί τόσω μᾶλλον, ὅσωπερ ἄν τολμηρότερον πλέη...]

[Des.: ...δέξωνται ὑμᾶς εἰς τάς αἰωνίους σκηνάς]

107v Γρηγορίου ν[Ν]αζιανζηνοῦ τοῦ θεολόγου περί δόγματος, ἥτοι θεολο / γίας λόγος πρῶτος⁸⁰⁸

[Inc.: Ὅταν ἴδω τήν γλωσσαλίαν καί τούς σημερινούς σοφούς...]

---

806. Ἡ ἔκφραση «τοῦ αὐτοῦ» μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι στά φύλλα τά ὁποῖα ἔχουν ἀποσχιστεῖ διασωζόταν κείμενο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

807. Συγκεκριμένα καταγράφονται οἱ παράγραφοι Α-ΚΖ.

808. Ὁ ἀκριβής τίτλος τοῦ συγκεκριμένου Κ' λόγου εἶναι «Περί δόγματος καί καταστάσεως ἐπισκόπων» καί ὄχι ἡ συγκεκριμένη ἐπίτιτλη ἀναφορά. Βλ. *PG* 35, στ. 1065-1080. Τό παρόν κείμενο πού διδάσκεται περιλαμβάνει τό τμήμα τοῦ λόγου πού περιέχονται στίς στήλες 1065a ἕως 1068c.

[Des.: ...φυλάσσοντος τοῦ θεοῦ δηλαδή τῇ κιβωτῶ τό σεβάσμιον]

Τό φ. 109ν εἶναι λευκό-ἄγραφο.

109r περί τοῦ ταῖς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας καί ὅτι οὐ / παντός ἀν[θρώπ]ου, οὐδέ
παντός καιροῦ τό περί θ[Θεο]ῦ διαλέγεσθ / αι

[Inc.: Ἐπειδή συνελήλυθατε προθύμως καί πολυάνθρωπος ἡ πανήγυρις...]

[Des.: ...καί λόγων τῶν ἀκινδυνότερων τῶ Θεῶ πλησιάζοντες, τεύξεσθε τῆς ἐ κεῖ-
θεν ἀληθείας καί θεωρίας, ἐν Χ[ριστ]ῶ Ἰησοῦ τῶ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς αἰῶ-
νας Ἀμήν].

145v Τοῦ αὐτοῦ [Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου] Συντακτῆριος / εἰς τήν ὄν
(150) ἐπισκόπων παρουσίαν [τό κείμενο εἶναι ἐλλειπές]

[Inc.: Πῶς ὑμῖν τά ἡμέτερα, ᾧ φίλοι ποιμένες καί συμποιμένες· ὧν ὠραῖοι οἱ πό-
δες, εὐαγγελιζομένων εἰρήνην καί ἀγαθά, μέθ' ὧν ἐληλύθατε...]

[Des.: ...ὄσω τοῦ Χριστοῦ φέρων ὄνομα, ψευδόχριστος ἦν καί χριστιανοῖς
ὄνειδος.....]

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Ὁ κώδικας διατηρεῖται σέ κάκιση κατάσταση.

Ἡ στάχωση ἐξέπεσε. Ἡ ράχη κατεστραμμένη, σώζονται μονάχα οἱ τέσσερις σταθμοί ραφῆς τῶν τευχῶν. Ἐπ' αὐτῆς ἐπικολλημένη εὐμεγέθης ἐτικέτα μέ τήν ἀναγραφή +BIBLIOTHEKE HAGIAS AIKATERINHES I. M. SINA XEIROΓΡΑΦΑ APIΘ. 2271. Διακρίνονται τμήματα τοῦ ἄνω κεφαλαριοῦ ἀπό κυανή κλωστή.

Χάρτης ὑπόλευκος, λεπτός, ὄχι ιδιαίτερα λεῖος, μέ ἀρκετούς ρύπους καί ὀξειδώσεις ἀπό τή μελάνη. Τετράδια 19. Εἶναι ὀκτάφυλλα τά περισσότερα ἐκτός ἀπό ἐλάχιστα ἐξάφυλλα καί ἐπτάφυλλα. Ἀπό τό πρῶτο τετράδιο ἔχει ἐκπέσει τουλάχιστον ἓνα φύλλο. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων στήν ἄνω ὠα δεξιά μέ μολύβι. Τά φύλλα 109ν καί 149 εἶναι ἄγραφα. Κομμένα φύλλα μεταξύ τῶν φ. 44 καί 45.

Γραφή κοινή καί βιαστική, χαρακτῆρες δεξιόκυρτοι. Στά φ. 38-44 διπλές κάθετες χαρακώσεις καί ὀριζόντιες χαρακώσεις ἐπί τῶν ὁποίων τό βασικό κείμενο. Στά ὑπόλοιπα φύλλα ἐξαιρετικά δυσδιάκριτες κάθετες χαρακώσεις ἀριστερά καί δεξιά τοῦ κειμένου καί ὀριζόντιες γιά τό κείμενο. Στίχοι 27. Μελάνη μαύρη ἔντονη, ἐνιαχοῦ ἐξηνημένη. Πρωτογράμματα ἀπλᾶ καί λιτά.

Γραφέας άδηλος. Η αναγραφή του όνόματος Ίερεμί[ας] δέν αποτελεί ισχυρή μαρτυρία ότι πρόκειται για τον γραφέα ή τον κτήτορα.

Παρατηρήσεις

α) Ο κώδικας ανήκει στην κατηγορία των Μαθηματαρίων, και μάλιστα ή διδακτική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την διδασκαλία των κειμένων είναι ή *ψυχαγωγική* στην πιο κλασσική μορφή της· ταυτοχρόνως, τά περιθώρια των φύλλων καλύπτονται, στο μεγαλύτερο μέρος του κώδικα, από έρμηνευτικά σχόλια.

β) Δέν γίνεται καμία αναφορά στο όνομα του γραφέα-μαθητή ούτε πάλι έχουμε κάποια χρονολογική ένδειξη.

γ) Είναι άγνωστο, σύμφωνα με τις προσωπικές σημειώσεις του Σιναΐτη μοναχού Δημητρίου, που βρισκόταν πριν από τό 1968-1970. Τό έν λόγω χρονικό διάστημα μεταφέρθηκε στη Σιναΐτική Βιβλιοθήκη για να καλύψει τό κενό που δημιουργήθηκε με την απομάκρυνση προηγούμενου κώδικα.⁸⁰⁹

δ) Δέν έχει καταλογογραφηθεί από κανέναν, αλλά έχει φωτογραφηθεί από τό Πανεπιστήμιο των Ίεροσολύμων τό χρονικό διάστημα 1970-1972.

---

809. Έχει καταλογογραφηθεί λανθασμένα από τον Kamil ως: «2280[2271], Accounts (year 1893), paper, 23,5X15,5 cm, 19th cent»

3.17 Σινᾶ 2295 Β'

ΑΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΤΟΣ

αί. ΙΗ' Χάρτης 20,5X15 / 11X12 ή 11X16,5 φ. 90 ακέφαλος

Περιεχόμενο Μαθηματαρίου

- 1r [Απόσπασμα από κείμενο του Λουκιανού «Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦντες» καί συγκεκριμένα τόν διάλογο μεταξύ «Χάροντος» καί «Ἐρμῆ»]
- 7r Τοῦ λογιωτάτου, καί σοφωτάτου διδασκάλου τῆς ἐν / Κωνσταντινουπόλει σχολῆς κυρίου Ἀντωνίου / Βυζαντίου· χρηστοθήθεια· εἰς εὐκο / σμίαν ἠθῶν συντείνουσα / Τοῖς ἐντευξομένοις τῷ παρόντι φιλολόγοις⁸¹⁰
- 8r Χρηστοθήθεια συντεθεῖσα παρά τοῦ τιμιωτάτου καί λογιωτάτου ἀρίστου τε ἐν τῇ γραμματικῇ καί φιλοσοφίᾳ καί πάσῃ ἄλλῃ παιδείᾳ διδασκάλου τῆς π[Π]ατριαρχικῆς σχολῆς Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου / Προϊμίον
- 12v Κεφάλαιον Δεύτερον
- 21v Περί τῆς εὐταξίας καί ὁμιλίας τῶν φίλων / Κεφάλαιον γ^{ov}
- 27v Περί τᾶς παραινέσεις καί ἐλέγχους Κεφάλαιον δ^{ov}
- 29r Περί τῆς ἀμφί τήν ἀναβολήν κοσμιότητος [Κεφάλαιον ε^{ov}]
- 31r Περί τῆς ἐν περιπάτοις εὐταξίας κεφ[άλαιον] στ^{ov}
- 34v Περί τῆς ἐν ταῖς συντυχίαις εὐταξίας. / Κεφάλαιον ζ^{ov}
- 35r + εἰς τοὺς ἁγίους Σέργιον καί Βάκχον, ἐν μηνί ὀ[Ο]κτωμβρίῳ⁸¹¹
- 37r + τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου καί τῶν σὺν αὐτῷ
- 40v Καθίσματα εἰς τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα / Μαρί[ί]ναν»
- 41r Ιουλίου κβ^a, εἰς τὴν ἁγίαν Μαρίαν τὴν μ[Μ]αγδαληνὴν
- 43r + ἀπολυτίκιον εἰς τόν ἅγιον / ὑ[Υ]πάτιον
- 44v εἰς τόν ἅγιον Ἀντώνιον
- 44r πρὸς τὴν κοίμησιν τῆς π[Π]αναγίας
- 45v εἰς τόν προφήτην ἠ[Η]λίαν
- 45v Χαραλάμπους τοῦ μάρτυρος
- 45r-46r Τὰ φύλλα αὐτὰ εἶναι λευκά.

810. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ ἐρμηνευτῆ.

811. Περιλαμβάνει καθίσματα, ἀπολυτίκια, δοξαστικά καί διάφορα ἄλλα τροπάρια ἀπὸ τὴν ἀκολουθία πού ἀναφέρεται στοὺς Ἁγίους Σέργιο καί Βάκχο.

- 47v ἄτιτλος θεολογικός λόγος
- 47r σχέδια διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἐπιστολῶν
- 48r-51v Τά φύλλα εἶναι λευκά-ἄγραφα.
- 51r [ὑπό ἄνωνύμου, ὁμιλία εἰς τό]: Καί εἶπεν ὁ Θεός τῷ ἀ[Α]δάμ ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τόν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τήν γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθης, ὅτι γῆ εἶ καί εἰς γῆν ἀπελεύσαι. γ[Γ]ένεσις κεφ: γ^{ον}
- 67v Λευκό-ἄγραφο
- 67r [Ὁμιλία εἰς τό εὐαγγελικόν ρητόν: (Κυριακή)] Λουκᾶ ΙΕ': ζ[Ζ]ακχαῖε σπεύσας κατάβηθι σήμερον γάρ ἐν τῷ / οἰκῷ σου δεῖ με μεῖναι
Τό φ. 90 ἄγραφο.

Κωδικολογικές παρατηρήσεις

Κατάσταση τοῦ κώδικα κακή. Ἡ στάχωση ἰδιαίτερος φθαρμένη. Ἀρκετά ἀπό τά φύλλα ἔχουν σχεδόν ἀποκολληθεῖ καθώς ἡ ράχη εἶναι σχεδόν κατεστραμμένη, πιθανῶς ἀπό ὑγρασία. Τά περισσότερα φύλλα ρυπωμένα.

Στάχωση ἀπό πινακίδες χαρτονίου ἐπικαλυμμένες ἀπό δέρμα καστανοῦ χρώματος. Ὅμοια διακόσμηση καί στίς δύο ὄψεις ἀπό ἐγχάρακτες κάθετες καί παράλληλες γραμμές στίς ἄκρες τῆς στάχωσης. Στή ράχη διακρίνονται τρία νεῦρα συρραφῆς τῶν τευχῶν καί ἐπικολημμένη ἐτικέτα μέ τήν ἀναγραφή + ΒΙΒΛ[Ι]ΟΘΗΚΗ / ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ / Ι.Μ. ΣΙΝΑ / ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ / ΑΡΙΘ. 2295. Κεφαλάρια ἀπό κίτρινη, ἄσπρη καί πράσινη κλωστή. Ἐσωτερικῶς τῶν πινακίδων παρατηροῦμε τήν ἔλλειψη ἀκροφύλλων, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει νά διακρίνουμε τίς γωνίες καί τά γυρίσματα τοῦ δερμάτινου καλύμματος καί τούς σπάγγους ραφῆς καί στερέωσης τῶν κεφαλαριῶν.

Χάρτης ὑπόλευκος, τραχύς καί σχετικά λεπτός. Τετράδια δέν ἀριθμοῦνται. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων μεταγενέστερη, στήν ἄνω ὠα δεξιά. Ἐνα φύλλο κομμένο μεταξύ τῶν φ. 21-22.

Γραφή μικρογράμματη, βιαστική, δυσανάγνωστη, χωρίς παραγράφους, χαρακτήρες δεξιόκυρτοι. Γραφέας ἕνας, ὁ ὁποῖος πρέπει νά ταυτίζεται μέ τόν Κύριλλο τόν Κρηῖτα, σύμφωνα μέ τό κωδικογραφικό σημεῖωμα τοῦ φ. 89v. Τό κείμενο εἶναι μονόστηλο μέ διπλό διάστιχο στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κώδικα, ὥστε νά μποροῦν νά γίνουν διορθώσεις, νά προστεθοῦν ἐπεξηγηματικά σχόλια ἢ σημειώσεις, ἀλλά

υπάρχουν και κείμενα χωρίς διάστιχο, γραμμένα καταλογάδην. Χαρακώσεις οριζόντιες για τό κυρίως κείμενο και διπλές κάθετες δεξιά και αριστερά του κειμένου. Μελάνη μαύρη, ένιαχου έξηνημένη. Στίχοι 19 μέ 21 στό καταλογάδην κείμενο και 10 στό κείμενο μέ διπλό διάστιχο.

Στό φ. 51ν δοκιμές κονδυλίου: κιτρινάρης, κιτρινογένης, μαύρος.

Στό φ. 89ν τό κωδικογραφικό σημείωμα: χείρ Κυρίλλου του Κρη[τός]: ποίημα παρά π[ατ]ριάρχου ά[Α]λεξανδρείας κύρ / Σαμουήλ

Στό όπισθόφυλλο δοκιμές κονδυλίου και: ήχος β' θύμα /// άνεδείχθης νέστορ παμέγιστε τόν γάρ υπερέφανον λυαϊον τή δυνάμει /// άνδρείως ένίκησας /// τυράννου βο/// παθυμάτων ήλεγξας /// και τήν κεφαλήν άποτμηθηναι /// έγκελεύεται όθεν και στέφανον ουράνιον /// παρά χριστου του θεου πρέσβευε υπέρ /// ψυχών ήμων.

Παρατηρήσεις

α) Ό Σινά 2295 προοριζόταν για εκπαιδευτική χρήση. Τό γεγονός αυτό μάς έπιτρέπει νά τόν χαρακτηρίσουμε ως Μαθηματάριο και νά τόν κατατάξουμε στην κατηγορία αυτή.

β) Αρχικός κτήτορας και γραφέας, σύμφωνα μέ τή σημείωση του φ. 89ν, ήταν ό Κύριλλος ό Κρης, κατά πάσα πιθανότητα ό μετέπειτα αρχιεπίσκοπος του Σινά (1759-1790).

γ) Ό κώδικας είναι άχρονολόγητος. Η μαρτυρία όμως του ονόματος του γραφέα, αλλά και ό τρόπος γραφής του κώδικα μάς έπιτρέπει νά τόν κατατάξουμε χρονολογικά, μέ άρκετή ασφάλεια, στον ΙΗ' αιώνα.

δ) Η διδακτική μέθοδος ή όποία χρησιμοποιήθηκε για τή διδασκαλία των κειμένων του παρόντος μαθητικού κώδικος είναι ένας συνδυασμός των δύο βασικών μεθόδων, δηλαδή τής ψυχαγωγίας και τής μονολεκτικής έξήγησης.

ε) Ό παρών κώδικας δέν έχει καταλογογραφηθεί.⁸¹²

στ) Έχει φωτογραφηθεί από τό Πανεπιστήμιο των Ιεροσολύμων τό διάστημα 1970-1972.

---

812. Οί αναφορές στον κώδικα 2295 στους καταλόγους των Kamil και Bayer άφορουν σε άλλον κώδικα μέ τόν κωδικό αριθμό 2295^Α.

ζ) Ο συγκεκριμένος κώδικας σήμερα βρίσκεται στη Σιναϊτική Βιβλιοθήκη με αύξοντα αριθμό 2295 B.

3.18 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από τη μελέτη των ανέκδοτων Μαθηματαρίων διαπιστώνουμε ότι ή διδασκαλία κειμένων πού προέρχονταν από τη γραφίδα αρχαίων κλασικῶν καί χριστιανῶν συγγραφέων αποτελοῦσαν τόν βασικό κορμό τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης (*κυκλοπαιδείαν παιδεύσεως*). Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν τοῦ πρώτου μέρους, οἱ μαθητές πού συνέχιζαν τήν ἐκπαίδευσή του, προχωροῦσαν στή διδασκαλία ἀνώτερων θεωριῶν (*ἐπί τά τέλεια τῶν μαθημάτων*), δηλαδή στήν ἐκμάθηση τῆς θεωρίας καί τῶν ὑψηλῶν νοημάτων τῆς φιλοσοφίας καί διαφόρων ἄλλων ἐπιστημῶν. Βασικός στόχος τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων αὐτῶν, πέρα ἀπό τήν ἐκμάθηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, ἦταν ἡ κατανόηση τοῦ οὐσιαστικοῦ νοήματος τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων, ἀλλά καί ἡ ωφέλεια καί ὁ παραδειγματισμός πού προκύπτει ἀπό τήν ἐπαφή καί τήν οὐσιαστική ψαύση τῶν σημαντικῶν παιδαγωγικῶν αὐτῶν μορφῶν. Πρός τήν ἐκπλήρωση τῶν θεμελιακῶν αὐτῶν στόχων συνέτειναν τά πλούσια καί ποικίλα σχόλια τά ὅποια συνόδευαν τά κείμενα καί τά ὅποια βρίσκουμε ἀποθησαυρισμένα στά περιθώρια τῶν κωδίκων ἢ καί μέσα στό κείμενο, στό κενό διάστιχο πού ἄφηναν οἱ μαθητές κατά τήν ἀντιγραφή.

Τό χρονικό εὔρος πού καλύπτουν τά Μαθηματάρια ἐκτείνεται ἀνάμεσα στά ἔργα τῶν ἀρχαίων ρητόρων καί στή Χριστοθήθεια τοῦ Ἀντωνίου Βυζάντιου. Τά ἔργα τῶν κλασικῶν συγγραφέων καί τῶν Χριστιανῶν, ἀλλά καί ἡ Χριστοθήθεια, διδάσκονταν στους μαθητές ἐκείνους πού ἤδη εἶχαν διδαχθεῖ τά μαθήματα τῆς στοιχειώδους παιδείας. Τά κείμενα διακρίνει μεγάλη ποικιλία, ἐνῶ ἡ ἐπιλογή τους καθοριζόταν ἀπό διαφόρους παράγοντες, ἐνῶ κύριος ὑπεύθυνος πρέπει νά θεωρηθεῖ ὁ ἐκάστοτε δάσκαλος. Τά διασωζόμενα κείμενα πού καταγράφονται στά Μαθηματάρια προσδιορίζουν σαφῶς ἕνα ἐπίπεδο σπουδῶν ἀνώτερο, κάτι πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι διαμορφώνουν ἕνα διδακτικό πρόγραμμα ἐκπαίδευσης ἀνώτερο ἀπό

αυτό τό λεγόμενο τῶν «Κοινῶν Γραμμάτων», ἄν καί κατά τήν περίοδο αὐτή αὐστηρός προγραμματισμός γιά τή διδασκαλία κειμένων δέν διαπιστώνεται.

Ἄλλη σημαντική παρατήρηση ἀπό τή μελέτη τῶν ἐκπαιδευτικῶν πηγῶν εἶναι καί ἡ διαπίστωση τῶν διδακτικῶν μεθόδων πού ἐφαρμόζονταν στή διδασκαλία κατά τήν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ ψυχαγωγική καί ἡ μονολεκτική μέθοδος ἐξήγησης τῶν διδασκομένων κειμένων εἶναι οἱ βασικές τεχνικές ἐπεξεργασίας καί ἀνάλυσης τῶν μαθημάτων. «Δέν ἦταν ἄμοιρες ἀδυναμιῶν, γι' αὐτό καί κρίθηκαν αὐστηρά, ιδιαίτερα δέ ἡ ψυχαγωγία. Ὅμως, τοῦτο δέν μειώνει τήν προσφορά τους πρὸς τό Γένος τῶν διδασκάλων πού τίς ἐφήρμοσαν».⁸¹³ Ἡ μεγάλη ἀγωνία καί ἡ ἄδολη προσφορά τους στήν παιδεία τῶν Ἑλληνόπαιδων διαφαίνεται ἀπό τά διάφορα σχόλια καί τίς περισπούδαστες ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις στά διδασκόμενα κείμενα πού καταγράφονται στά Μαθηματάρια πού παρουσιάσαμε. Σχόλια καί ἐρμηνεῖες πού ἀποκαλύπτουν ὅτι τό ἐνδιαφέρον τους δέν περιοριζόταν μονάχα στή διδασκαλία βασικῶν κανόνων γραφῆς καί ἀνάγνωσης, ἀλλά ἐπεκτεινόταν καί πέραν τούτων.

«Πάντως τά μαθηματάρια στό σύνολό τους ἀποδεικνύουν ὅτι ἀπό τοὺς πρώιμους αἰῶνες τῆς δουλείας μέχρι καί τόν ἀγῶνα τοῦ 1821 ἡ παιδεία τοῦ δούλου Γένους εἶχε προχωρήσει πολύ πέρα ἀπό τά στοιχειώδη γράμματα, ἐπεκτεινομένη σταδιακά ἀπό τοὺς λίγους στοὺς περισσότερους, συντηρῶντας καί καλλιεργῶντας τοὺς δεσμούς μέ τή διπλή παράδοση, τή θύραθεν καί τή χριστιανική, προσφέροντας ἔτσι ἔργο ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας».⁸¹⁴

---

813. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 350.

814. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 351.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

4.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

4.1.1 Ιστορική εξέλιξη της ανάπτυξης του εκπαιδευτικού υλικού

Στό κεφάλαιο τό όποιο ακολουθει θά επιχειρηθει ή συγκριτική ανάλυση τών στοιχείων του περιεχομένου τών ανωτέρω Σιναϊτικών Μαθηματαρίων τής χρονικής περιόδου στην όποία επικεντρώνεται ή έρευνητική προσπάθεια τής διατριβής. Η ανάλυση αυτή θά πραγματοποιηθει υπό τό πρίσμα τών διδακτικών κατευθύνσεων του εκπαιδευτικού υλικού.

Εισαγωγικά, είναι απαραίτητο νά επισημανθει ότι ή χρονική περίοδος του 17ου (ιδιαίτερα οι τελευταίες δεκαετίες) και του 18ου αιώνα χαρακτηρίζεται από τή ραγδαία ανάπτυξη τής παιδείας, μέ τόν πολλαπλασιασμό τών σχολείων, τών εκπαιδευτικών-δασκάλων, αλλά και τών διδασκομένων-μαθητών. Ένα άλλο σημαντικό γνώρισμα τής περιόδου αυτής ήταν ή διαβάθμιση και ή διεύρυνση του γνωστικού πεδίου και του αντικειμένου. Σπουδαίες προσωπικότητες τής έποχής αυτής, κληρικοί και λαϊκοί,⁸¹⁵ δα-

---

815. Τέτοιες καταλυτικές για τά εκπαιδευτικά πράγματα προσωπικότητες ήταν: ό Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806), του όποιου ή διδασκαλία και τά συγγράμματα καθόρισαν τή φύση και τό περιεχόμενο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ό Αδαμάντιος Κοραής μέ τίς γνωστές παιδευτικές και εκκλησιαστικές απόψεις και προτάσεις του, ό αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσάνθος, ό όποιος δήλωνε ότι ό Νεύτων βρισκόταν πίο κοντά στην αλήθεια από ό,τι ό Αριστοτέλης, ό λόγιος Φαναριώτης Δημήτριος Καταρτζής, ό όποιος στό έργο του «Εγκώμιον του φιλοσόφου, μακαρισμός του όρθοδόξου, ψόγος του άθέου, ταλανισμός του δεισιδαίμονος» (1785-86) ύποστήριζε ότι οι άνθρωποι συγγέουν, οι μέν τή φιλοσοφία μέ τόν άθεισμό, οι δέ τήν πίστη μέ τή δεισιδαιμονία. Τό έγχείρημά του συνίσταται στό νά αποδείξει ότι ό φιλόσοφος βρίσκεται κοντά στην πίστη και ότι ή άθεια είναι πηγή δεισιδαιμονίας. Ό Μεθόδιος Ανθρακίτης, ό όποιος καταδικάστηκε από τήν επίσημη Έκκλησία διότι δίδασκε πράγματα νεωτερικά και ασύμφωνα προς τήν άριστοτελική φιλοσοφία, ό Ίώσηπος

πανώνται, μέ όποιοδήποτε κόστος γιά τήν πνευματική αὐτή ἀναγέννηση. Παράλληλα, πολλές ἀπό τίς σχολές πού λειτουργοῦν σέ διάφορα σημεῖα τῆς Ἑλλάδας, πέρα ἀπό τό γεγονός ότι ἀποκτοῦν μεγάλο ἀριθμό μαθητῶν, ἀποκτοῦν καί καθηγητές μέ φήμη, διατηροῦν σχέσεις μέ τή Δύση καί, παράλληλα, φροντίζουν νά ἐφοδιαστοῦν μέ σύγχρονα ἐπιστημονικά συγγράμματα καί διάφορα πειραματικά ὄργανα.

«Ἐκ πρώτης ὄψεως, οἱ φιλοσοφικές ιδέες καί οἱ νεωτερικές ἐπιστήμες τῆς Δύσης δέν παρουσίαζαν κανένα σοβαρό κίνδυνο γιά τήν ἀκεραιότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καί τῆς ὀρθόδοξης πίστεως. Βέβαια, ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας, ὀρισμένοι λόγιοι στήριζαν περισσότερο πάνω στή λογική καί λιγότερο πάνω στή θεία ἀποκάλυψη τήν προσπάθειά τους νά καθορίσουν τή θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο ἔναντι τοῦ Δημιουργοῦ του».⁸¹⁶

Ἡ πραγματικότητα, ὅμως, γιά τούς λογίους τῆς ἐποχῆς πιστεύουμε ότι εἶναι διαφορετική. Ἐλάχιστες καί μεμονομένες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἐκείνων τῶν λογίων πού θά ἐκφράζονταν μέ σκεπτικισμό ἢ ἀρνητικά ἔναντι τῆς ὀρθοδοξίας. «Γιά τούς Ἑλληνες λογίους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀρθόδοξη πίστη καί ἔθνος ἑλληνικό συγχέονται σέ βαθμό πού νά ἀποτελοῦν μιά καί τήν αὐτή πραγματικότητα».⁸¹⁷ Αὐτός πού κατόρθωσε τόν συγκεκριασμό τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μέ τή νεωτερική ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου τήν ἐπιστημονική κατοχύρωση τῆς συνύπαρξης ὀρθόδοξης πίστεως καί θετικῶν ἐπιστημῶν ἦταν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, ἀπό τή μελέτη τῶν Μαθηματαρίων πού ἔχουν γραφεῖ ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα διαπιστώνουμε ότι ἡ ἀνώτερη ἑλληνορθόδοξη παιδεία στηρίζεται, ἀποκλειστικά καί μόνο, στά συγγράμματα τοῦ Κορυδαλέα.⁸¹⁸

Μοισιόδαξ κ.ἄ. [Βλ. Ἀστερίου Ἀργυρίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπό τόν τουρκοκρατούμενο Ὄρθόδοξο κόσμο», *Σύναξη* 115 (2010), σ. 29-30].

816. Βλ. Ἀστερίου Ἀργυρίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ...», ὁ.π., σ. 28.

817. Βλ. Ἀστερίου Ἀργυρίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ...», ὁ.π., σ. 29.

818. Πράγματι ἀπό τή συγκριτική μελέτη τῶν Μαθηματαρίων διαπιστώνουμε ότι ἀρκετά ἀπό τά συγγράμματα πού διδάσκονταν οἱ μαθητές τήν περίοδο αὐτή ἦταν σέ ἐρμηνεία τοῦ Θεόφιλου Κορυδαλέα. Μιά ἄλλη σημαντική παρατήρηση πού ἀφορᾶ στόν αἰῶνα αὐτό καί πού ἐπιβεβαιώνει τή μονομερή διδακτική κυριαρχία τοῦ Κορυδαλέα εἶναι ἡ ἀξιόλογη ἐκδοτική παραγωγή τῶν ἔργων του. Πραγωγή πού ὀφειλόταν καί στό γεγονός ότι τά προωθοῦσε καί ἡ Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἦταν σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη παράδοσή της. Ἐνα ἄλλο ἐξίσου σημαντικό γεγονός πού βοήθησε στήν ἐπικράτηση τῶν κορυδαλικῶν ἔργων εἶναι «ἡ συστηματική μέθοδος, ἡ σαφήνεια, ἡ ἀκριβολογία, καί ἡ ἐπιμελημένη (ἀρχαῖζουσα) γλῶσσα...» ἀπαραίτητα χαρακτηριστικά πού ἐξυπηρετοῦσαν τούς διδακτικούς σκοπούς τῆς ἐποχῆς. [Προβλ. Α. Βακαλόπουλου, «Ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεύς καί οἱ ἀπαρχές τῆς Φιλοσοφικῆς Διανοήσεως καί Παιδείας στίς ἑλληνικές χώρες (1613-1670)», *ΙΕΕ* I' (2000), σ. 380-381].

«Μέ τή διδασκαλία του καί τά ύπομνήματά του στόν Άριστοτέλη, σέ γλώσσα ἀρχαϊζουσα, ό Θεόφιλος Κορυδαλέας (1750-1646), μαθητής στην Πάδοβα του νεοαριστοτελιστή Σεζάρε Κρεμονίνι, είχε προσφέρει στην ύπόδουλη Όρθοδοξία ένα ολοκληρωμένο σύστημα φιλοσοφικής καί έπιστημονικής σκέψης, τό όποιο δέν προσέκρουε στα δόγματα της χριστιανικής πίστης. Είχε προσφέρει επίσης στην όρθόδοξη Έκκλησία ένα καλά όργανωμένο σύστημα ανώτερης παιδείας, τό όποιο της έλειπε εδώ καί αιώνες. Έτσι, εισάγοντας στην έλληνική παιδεία της έποχής του τή νεοαριστοτελική φιλοσοφία καί τήν αρχαία έλληνική γλώσσα, ό Κορυδαλέας είχε προσφέρει στην Έκκλησία του, χωρίς νά τό έχει σκεφτεί ό ίδιος, ένα σφαιρικό σύστημα ανώτερου πολιτισμού, του όποιου οι ρίζες, περνώντας από τό Βυζάντιο, έφταναν ως τήν έλληνική Αρχαιότητα καί τό όποιο εκφραζόταν διά μέσου μιās γλώσσας, της αρχαϊζουσας έλληνικής, πού μπορούσε νά συναγωνίζεται άνετα μέ τίς γλώσσες των δύο άλλων μεγάλων πολιτισμών της έποχής, τά λατινικά καί τά αραβικά. Τό σύστημα αυτό, πού ή Έκκλησία είχε επιβάλει σέ όλο τον όρθόδοξο χώρο, στάθηκε ικανό νά συνδέσει τό παρόν μέ τήν παλαιότερη παράδοση καί νά σφυρηλατήσει μιá έλληνορθόδοξη πολιτισμική συνείδηση του Γένους των όρθοδόξων».⁸¹⁹

Πέρα από αυτό, κατά τον Αργυρίου, καί δύο άλλοι εξίσου σημαντικοί λόγοι συνετέλεσαν στην αντίδραση της Έκκλησίας έναντι του Διαφωτισμού καί των νεοφανών νεωτερισμών. Ο πρώτος ήταν ή άντορθόδοξη καί διαβρωτική περί κόσμου αντίληψη πού δίδασκε καί ή όποία δέν στηριζόταν στην έξ' ουρανού θεία αποκάλυψη, αλλά σέ έτερογενή στοιχεία⁸²⁰ ικανά «νά θρυμματίσουν τήν πολιτισμική ένότητα του Γένους των Όρθοδόξων».⁸²¹ Ο δεύτερος λόγος αντίδρασης όφείλεται στη λειτουργία του μηχανισμού ψυχολογικής αντίδρασης για λόγους αυτοπροστασίας από όρισμένες κοινωνικές ομάδες, οι όποιες, λόγω της αίσθησης του παραγκωνισμού, οδηγούνται στην έσωστρέφεια, στην απόρριψη κάθε νεοφανούς πρότασης καί στην έπιθετική στάση προς αυτές ως άμυνα. Η έπιθετική-άμυντική στάση της Έκκλησίας απέναντι στη μετεκένωση των ιδεών του Διαφωτισμού διαφαίνεται καλύτερα από τά τέλη του 18ου αιώνα καί ύστερα μέχρι τό 1821 περίπου.⁸²² Παρόλα αυτά, θά συμφωνήσουμε μέ τήν παρατήρηση

819. Βλ. Αστέριος Αργυρίου, «Η πρόσληψη του Διαφωτισμού...», ό.π., σ. 30-31.

820. Τέτοια στοιχεία ήταν οι νέες πολιτικές ιδέες, ή έθνική συνείδηση, ή διεκδίκηση από τους διαφόρους λαούς των γλωσσικών καί των πολιτισμικών ιδιαίτεροτήτων τους κ.λπ. [βλ. Αστέριος Αργυρίου, «Η πρόσληψη του Διαφωτισμού...», ό.π., σ. 31].

821. Βλ. Αστερίου Αργυρίου, «Η πρόσληψη του Διαφωτισμού...», ό.π., σ. 31.

822. «Όπως κι άν έχει τό πράγμα, [αναφέρει ό Αργυρίου], ή Ελληνική Έπανάσταση ήρθε νά θέσει ένα τέρμα στην πνευματική αναγέννηση του Έλληνισμού καί της Όρθοδοξίας. Τά σχολεία έκλεισαν παντού, οι λόγοι καί οι διδάσκαλοι, κληρικοί καί λαϊκοί, θανατώθηκαν οι περισσότεροι. Τό έλληνικό κράτος καί ή έλληνική Έκκλησία, πού ιδρύθηκαν τό ένα στα 1830 καί ή άλλη στα 1833, έχουν νά άντιμετωπίσουν μιá ξενόφερτη πολιτική έξουσία, τήν έξουσία του βασιλιά Όθωνα, τήν πρωτόφαντη παρέλαση ξένων ιεραποστόλων, κυρίως

του Ἀργυρίου ὅτι «ἡ ὑπόδουλη Ὁρθοδοξία, κι ὅταν ἀκόμα ἐναντιώνεται σ' αὐτόν [τόν Διαφωτισμό], ξέρει νά ἐκμεταλλεῖται τίς νέες συνθήκες πού ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός ἔχει δημιουργήσει. Οἱ νέες μέθοδοι διδασκαλίας, ἡ ἀφθονία τῶν πειραματικῶν ὀργάνων καί τῶν διδακτικῶν ἐργαλείων, τό κριτικό πνεῦμα, τό μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τό παρελθόν εἶναι μερικά ἀπό τά ἀγαθά τοῦ Διαφωτισμοῦ τά ὅποια οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας θά χρησιμοποιήσουν εὐρέως καί ἐπωφελῶς».⁸²³

Ἀπό τήν ἐνδελεχή μελέτη τῶν Μαθηματαρίων ἔχει ἤδη διαπιστωθεῖ ὅτι τήν περίοδο αὐτή τῆς Τουρκοκρατίας στά ἑλληνικά σχολεῖα δίδασκονταν κείμενα ποικίλου ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου, τά ὅποια ἔχουν ἀντληθεῖ τόσο ἀπό τή χριστιανική ὅσο καί ἀπό τή θύραθεν γραμματεία. Παρομοίως καί ἀπό τήν ἐξέταση τοῦ ὑλικοῦ τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς διαπιστώνουμε τήν προτίμηση τῶν διδασκάλων τόσο σέ χριστιανούς ὅσο καί σέ ἐθνικούς συγγραφείς. Στό Μαθηματάριο 2174 οἱ ὕμνολογικοί κανόνες τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν συνδυάζονται ἀρμονικά μέ γνωμικά ἀπό τούς κλασικούς ποιητές ἀλλά καί ἐπιφανεῖς ἄνδρες, ὅπως τοῦ Χείλωνος τοῦ Λακεδαιμονίου. Παρόμοιο συνδυασμό παρατηροῦμε καί στό Μαθηματάριο 2295B, ὅπου ὁ ἐθνικός Λουκιανός συνυπάρχει μαζί μέ τήν Χρηστοθήεια καί παράλληλα συνδιδάσκονται μέ καθίσματα καί ἀπολυτικά, ἀλλά καί μέ ὀμιλίες βιβλικές καί εὐαγγελικές ἀνωνύμου συγγραφέα. Οἱ διδάσκαλοι τῶν Μαθηματαρίων 2179 καί 2181 περιορίζουν τό ἐνδιαφέρον τῆς διδασκαλίας τους σέ συγκεκριμένους συγγραφείς, ὅπως Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη καί Συνέσιο, οἱ ὅποιοι, ἀξίζει νά ὑπογραμμιστεῖ, ὅτι συνδυάζουν τή χριστιανική ιδιότητα μέ τήν ἐμβριθῆ φιλοσοφική κατάρτιση. Ἡ ταυτόχρονη ὕπαρξη κειμένων χριστιανῶν καί κλασικῶν συγγραφέων⁸²⁴ φανερώνει τή διακριτική, παιδευτική καί χωρίς μονομερεῖς προκλήσεις ἱκανότητα τοῦ διδασκάλου νά ἐπιλέγει μέ ἐλευθερία τά διδακτικά κείμενα.

προτεσταντῶν τῆς Ἀμερικῆς, μιά βαθιά ὑλική καί πνευματική πενία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τά προβλήματα παρουσιάζονται ἐντελῶς διαφορετικά στήν Ἑλλάδα τοῦ 18^{ου} αἰῶνα καί, δυστυχῶς, τή νίκη θά δρέψουν ὁ συντηρητισμός, ἡ ξενοφοβία καί ἡ ἀναδίπλωση στόν ἑαυτό μας. Ἡ ἡχώ τῶν λίγων ἀντίθετων θαρραλέων φωνῶν πολύ γρήγορα θά σιγήσει». [Βλ. Ἀστερίου Ἀργυρίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ...», ὁ.π., σ. 36].

823. Βλ. Ἀστερίου Ἀργυρίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ...», ὁ.π., σ. 35.

824. Μνημονεύουμε χαρακτηριστικά τά: Μ. 2158 (τέλη 18^{ου}-ἀρχές 19^{ου} αἰ.), στό ὅποιο οἱ ἐπιστολές Χριστιανῶν καί ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων καταλαμβάνουν ὁλόκληρη τήν ἐκταση (100%). Μ. 2160 (19^{ου} αἰ.) ὅπου οἱ κλασικοί ἐπικρατοῦν μέ ποσοστό 80,25% ἔναντι τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων (μόλις 13%). Μ. 2181 (ἔτους 1786), τό ὅποιο περιλαμβάνει ἀποκλειστικά τά κείμενα ἑνός Χριστιανοῦ φιλοσόφου (100%). Μ. 2182 (ἔτους 1805), ὅπου συναντᾶμε κλασικούς (30,4%) ἀπό κοινού μέ Χριστιανούς συγγραφείς (61,87%).

Κατά τόν 19ο αιώνα, από τήν μελέτη τῶν Μαθηματαρίων τῆς Β' Συλλογῆς πού ἐντάσσονται χρονικά στήν περίοδο αὐτή, διαπιστώνουμε τήν ὀρθότητα τῆς παρατηρήσεως τῆς Νικολοπούλου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, «ἡ διδακτέα ὕλη ἐξακολουθεῖ νά στηρίζεται σέ θύραθεν καί σέ χριστιανούς συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τά ἔργα εἰδολογικά ἀνταποκρίνονται στή γνωστή καί ἀπό τίς προηγούμενες περιόδους βασική δομή τοῦ μέσου κύκλου σπουδῶν, δηλαδή Ἐπιστολογραφία, Ρητορική καί Ποίηση...».⁸²⁵

Τό μάθημα τῆς Ἐπιστολογραφίας περιλαμβάνεται στά Μαθηματάρια 2158 (τῆς Πάτμου), 2233 (ἐπιστολές Χρυσόστομου, Πηλουσιώτη, Βασιλείου), 2182 (ἐπιστολές Γρηγορίου Θεολόγου) καί 2183 (ὑποδείγματα ἐπιστολῶν Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλέως). Ἡ Ρητορική θεραπύεται ἀπό τά Μαθηματάρια 2233 (λόγοι τοῦ Χρυσόστομου, τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Λιβανίου), 2182 (λόγοι τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ἰσοκράτους καί τοῦ Συνεσίου), 2225 (λόγοι τοῦ Πλουτάρχου ἀποκλειστικά), 2220 (λόγοι τοῦ Χρυσόστομου, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Ἰσοκράτους), 2160 (ρητά ἀπό τούς ἀρχαίους φιλοσόφους, ὁμιλίες τῶν Μεγάλου Βασιλείου, Ἰσοκράτους, Λουκιανοῦ Σαμοσατέως, Δημοσθένους καί τοῦ Πλουτάρχου). Παράλληλα, τό περιεχόμενο τοῦ Μαθηματαρίου μέ αὐξοντα ἀριθμό 2233B εἶναι τετράστιχα ἱαμβεῖα τοῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου καί μῦθοι τοῦ Αἰσώπου.

4.1.2 Πηγές ἐκπαιδευτικοῦ ὕλικου: Ἐγκυκλοπαιδεῖα

Τά περισσότερα ἀπό τά διδαχθέντα κείμενα πού συναντήσαμε στά ἀνέκδοτα Μαθηματάρια πού μελετήσαμε εἶχαν ἐκδοθεῖ ἤδη ἀπό τόν 15ο αἰώνα. Εἶναι μάλλον ἀπίθανο οἱ μαθητές νά εἶχαν τά ἔντυπα βιβλία πρὸς ἰδιωτική χρήση καί νά ἀντέγραφαν τά κείμενα πού ἀπαιτοῦσε ἡ διδασκαλία.⁸²⁶ Ἕνας βασικός λόγος ἦταν τό ὑψηλό κόστος ἀγορᾶς τῶν ἐλάχιστων ἀντιτύπων βιβλίων πού τυπώνονταν τήν ἐποχή αὐτή⁸²⁷ καί ἡ παράλληλη δυσκολία ἐξεύρεσης ἀντιτύπων πρὸς ἰδιωτική χρήση.

Τήν ἀδυναμία τῶν μαθητῶν γιά τήν ἀγορά τῶν ἀπαραίτητων διδακτικῶν ἐγχειριδίων ἀναπλήρωσε ἡ περίφημη τετράτομη Ἐγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Ἰωάννου Πατούσα (πρώ-

825. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 289.

826. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 18-19.

827. Βλ. Χρίστου Πατρινέλη, *Τό Ἑλληνικό Βιβλίο κατά τήν Τουρκοκρατία (1474-1820)*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 40-41, ὅπου καταγράφονται ἐνδεικτικές τιμές βιβλίων καί Γεωργίου Βελούδη, *Τό Ἑλληνικόν Τυπογραφεῖον τῶν Γλυκῆδων στή Βενετία (1670-1854)*, Αθήνα 1987, σ. 126-132, ὅπο, ἐπίσης ἀναφέρονται διάφορες τιμές βιβλίων.

τη έκδοση τό 1710), ή όποία περιελάμβανε «συλλογή κειμένων, έραρισμένων από τή θύραθεν καί τή χριστιανική γραμματεία, τά όποία ό συγγραφέας κατέταξε έτσι, ώστε άφ' ένός νά τηρείται τό διάφορον τών συγγραφέων καί άφ' έτέρου για νά ύποδείξη τάξιν τινά του μαθείν». ⁸²⁸ Η Έγκυκλοπαιδεία, έχοντας ως άπώτερο σκοπό νά έξυπηρετήσει τίς σχολικές ανάγκες τής περιόδου αυτής, γνώρισε πολλές εκδόσεις καί έπηρέασε τή μέση βαθμίδα ως πρός τά κείμενα πού διδάσκονταν. ⁸²⁹ Αυτή ή έπιρροή τής Έγκυκλοπαιδείας στή διαμόρφωση τών εκπαιδευτικών προγραμμάτων τής έποχής διαφαίνεται καλύτερα στα Μαθηματάρια πού προέρχονται από τή Σχολή τής Πάτμου, ιδιαίτερα επί σχολαρχίας Δανιήλ Κεραμέως. Σέ αυτά διαπιστώνουμε τήν παντελή έλλειψη διδασκαλίας τών όμηρικων έργων, τών δραματικων ποιητων, όπως επίσης καί του Γρηγορίου Νύσσης καί του Ιωάννου του Χρυσοστόμου. ⁸³⁰ Όσον άφορα στή μή διδασκαλία τών όμηρικων έργων ή προφανής έξήγηση είναι ότι δέν είχαν συμπεριληφθει στήν Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα. ⁸³¹

Από τή μελέτη, λοιπόν, τών περιεχομένων τών Μαθηματαριων προκύπτει ή ευρεία χρήση τής «Έγκυκλοπαιδείας» του Πατούσα. Στο πρόγραμμα διδασκαλίας συμπεριλαμβάνονταν πολλά κείμενα από τον πρώτο τόμο, ⁸³² ό όποιος περιείχε έπιστολές διαφόρων, κυρίως τών Ισιδώρου του Πηλουσιώτου, Θεοφυλάκτου Σιμοκάτου, Γρηγορίου Θεολόγου, Μεγάλου Βασιλείου καί του Συνεσίου. ⁸³³

---

828. Βλ. Ιωάννου Πατούσα, *Έγκυκλοπαιδεία Φιλολογική εις τέσσαρας τόμους διηρημένη, προς χρήσιν τών φιλολόγων καί φιλομαθών τής έλληνικής γλώττης συναρμοσθείσα, προσφωνηθείσα δέ τω έκλαμπροτάτω καί ένδοξοτάτω κόμητι, φιλοσοφίας τε καί ιατρικής διδασκάλω έξοχωτάτω κυρίω Σπυρίδωνι τω Πετρουλίω, ένπατρίδι Αθηνών...*, τόμ. Α', Βενετία 1710, σ. Ια, (Είσαγωγή).

829. Πρβλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ.19.

830. Τό γεγονός αυτό τό έπιβεβαιώνει καί ό Άγγλος ταξιδιώτης Leake, ό όποιος αναφέρει: «...Πρίν άποκτήσουν συνείδηση τών βασικών έπιστημονικών γνώσεων, πρίν άκόμη μελετήσουν τήν ιστορία τών προγόνων τους, πρίν από τή γεύση του κλασσικού πνεύματος, άσχολούνται μέ τή Ρητορική, τή Λογική καί τή Φιλοσοφία καί συχνά άφήνουν στα χέρια τών μαθητων τον Αριστοτέλη καί τον Πλάτωνα ή μιá μετάφραση κάποιου Γερμανου φιλοσόφου, ένω τά παιδιά δέν έχουν ιδέα από τον Όμηρο, τό Θουκυδίδη καί τον Έυκλείδη...». [Βλ. Άλκη Αγγέλου, «Η Έκπαίδευση...», *ΙΕΕ ΙΑ'* (1975), σ. 322-323].

831. Μιά παράλειψη άνεργμήνευτη κατά τή Νικολοπούλου. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 145.

832. Βλ. Ιωάννου Πατούσα, *Έγκυκλοπαιδεία...*, ό.π., σ.138· πρβλ. καί Άθανασίας Κ. Αβδάλη, *Η «Έγκυκλοπαιδεία Φιλολογική» του Ιωάννη Πατούσα*, (ιδ. διατριβή), εκδ. Βιβλιοπωλειο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα ΜCMLXXXIV, σ. 148 κ.έξ.

833. Τέτοια κείμενα διαπιστώσαμε νά έχουν διδαχθει οι κάτοχοι τών έξής άνέκδοτων Μαθηματαριων: Μ. 2158: έπιστολές Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ισιδώρου του Πηλουσιώτου, Βασιλείου

Από τόν δεύτερο τόμο τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας», ὁ ὁποῖος περιέχει συγγράμματα ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς, στά Μαθηματάρια πού μελετήσαμε διαπιστώνουμε ὅτι ἔχουν ἐπιλεγῆ κείμενα πατερικῶν λόγων, τά ὁποῖα προσπαθοῦν νά καλύψουν τίς παιδευτικῆς ἀνάγκες καί τίς ἀπαιτήσεις τοῦ μαθήματος τῆς Ρητορικῆς. Τέτοια κείμενα συνήθως ἦταν λόγοι τοῦ Βασιλείου Σελευκείας (στή δημιουργία, στόν Ἀδάμ, στόν Νῶε, στόν Ἀβραάμ), διάφοροι λόγοι τοῦ Θεοδώρητου Κύρου (περί Προνοίας), ὁ λόγος τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου στό Πάσχα, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου στόν ἀπόστολο Παῦλο, τοῦ Ἀστερίου Ἀμασειας κατά πλεονεξίας,⁸³⁴ ἀλλά καί Γρηγορίου Νύσσης κατά πλεονεξίας.

Από τά ἀνέκδοτα Μαθηματάρια πού μελετήσαμε ὁ Βασίλειος Σελευκείας ἀπουσιάζει, ὅπως ἐπίσης ἀπουσιάζουν καί οἱ Μέγας Ἀθανάσιος, Θεοδώρητος Κύρου καί Ἀστεριος Ἀμασειας, καθὼς καί ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Ἐπιπλέον, διαπιστώνουμε ὅτι δέν παραδίδεται καί συγκεκριμένος λόγος τοῦ Χρυσοστόμου στόν ἀπόστολο Παῦλο. Ἀντί αὐτοῦ ὅμως παραδίδεται ὁ λόγος περί προσευχῆς σέ δύο Μαθηματάρια.⁸³⁵ Τέλος, συναντήσαμε καί ὁμιλίες τοῦ Μ. Βασιλείου στά Μαθηματάρια 2160, 2220 καί 2233.

Από τή σωστή καί πλήρη διδασκαλία τῆς ρητορικῆς τέχνης δέν μποροῦσαν νά λείψουν καί οἱ ἀρχαῖοι ρήτορες, οἱ ὁποῖοι συμπεριλαμβάνονταν στόν τρίτο τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας,⁸³⁶ ὅπως Ἰσοκράτης, Δημοσθένης, Πλούταρχος, Ξενοφώντας, Λουκιανός, Λιβάνιος, ἀλλά καί ἔργα τῶν φιλοσόφων Ἀριστοτέλη καί Πλάτωνα.⁸³⁷ Κείμενα πού νά διασώζονται καί νά μᾶς παραπέμπουν στόν τέταρτο τόμο τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας»⁸³⁸ δέν παρατηρήσαμε στά ἀνέκδοτα Μαθηματάρια πού μελετήσαμε.

τοῦ Μεγάλου, κ.ἄ.· Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2181: ἐπιστολές Συνεσίου· Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2182: ἐπιστολές Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί ἄλλα ἔργα· Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2233B: ἐπιστολές τῶν Χρυσοστόμου, Πηλουσιώτη, Μεγάλου Βασιλείου κ.ἄ.

834. Πρβλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 260.

835. Στο Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2220 (φ. 1r-5r καί 7r-15v) καί στό Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2233B (φ. 146v-152r).

836. Σχετικά μέ τό θέμα αὐτό βλ. Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., σ. 181 κ.ἑξ.

837. Τή διδασκαλία τῶν κειμένων τους συναντήσαμε στά ἑξῆς Μαθηματάρια: τοῦ Λουκιανοῦ στά Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2160 (38 σ.), Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2233 (20 φ.)· τοῦ Δημοσθένους στό Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2160 (65 σ.)· τοῦ Πλούταρχου στά Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2160 (65 σ.), Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2182 (42 σ.), Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2225B (ὀλόκληρο 74 φ.)· τοῦ Λιβανίου στό Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2233(21 σ.)· τοῦ Ἰσοκράτους στά Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2160 (60 σ.), Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2182 (26 σ.), Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2220 (12 σ.)· τοῦ Ξενοφώντας στό Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2220 (5σ.)· τοῦ Πλάτωνος σέ ὀλόκληρο τό Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2162· τοῦ Ἀριστοτέλους στά Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2166, 2173, 2270· τέλος τοῦ Συνεσίου στά Μ. ὑπ. ἀριθμ. 2182, (16 σ.), 2271 (45 σ.)

838. Από τόν τέταρτο τόμο οἱ δάσκαλοι τῆς ἐποχῆς συνήθως ἀντλοῦσαν κείμενα ἀπό τίς ἐλεγειακές γνῶμες τοῦ Θεόγνιδος.

Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἡ ἑλληνική παιδεία, ὅσον ἀφορᾷ στά διδασκόμενα κείμενα καί τόν σχολικό ἐκπαιδευτικό προγραμματισμό, ἀρχίζει νά παρουσιάζει ὁμοιογένεια. Τά ἴδια περίπου κείμενα πού διδάσκεται ὁ μαθητής στό στάδιο τῆς κυκλοπαιδείας σέ ἕνα ὁποιοδήποτε σχολεῖο τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας, τά ἴδια σχεδόν διδάσκεται καί ὁ συμμαθητής του σέ ἕνα ἄλλο, μακρυνό, σχολεῖο τῆς ἴδιας περιφέρειας. Μικρές παραλλαγές ὅπωςδήποτε θά ὑπῆρχαν καί οἱ ὅποιες θά ἐξαρτῶνταν ἀπό τούς ἐκάστοτε διδάσκοντες. Ἡ βασική, ὅμως, δομική ἐκπαιδευτική διάταξη ἦταν σχεδόν ἴδια. Σέ αὐτό τό καθοριστικό γιά τά ἐκπαιδευτικά πράγματα γεγονός, μεγάλο καί καταλυτικό ρόλο ἔπαιξαν οἱ ἐξῆς παράγοντες: α) ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία» τοῦ Πατούσα, β) οἱ δάσκαλοι μέ τή συνεχῆ καί ἐπαναλαμβανόμενη διδασκαλία συγκεκριμένων κειμένων κατάλληλων, κατά τήν κρίση τους, πρὸς παιδαγωγία καί γ) ἡ ἀνάδειξη κάποιων σχολείων σέ κέντρα παιδευτικῆς ἀναφορᾷς μέ εὐρεία ἐκπαιδευτική ἀκτινοβολία καί ἐπιρροή.⁸³⁹

---

839. Τέτοια σχολεῖα ἦταν ἡ Πατριαρχική Σχολή, ἡ Πατμιάδα, ἡ Σχολή τοῦ Βουκουρεστίου κ.ἄ.

4.2 Αναλυτική παρουσίασή του εκπαιδευτικού υλικού

4.2.1 Πρότυπα αρχαίας ελληνικής γραμματείας: Μῦθοι, παρωδίες, κάτοπτρα ἡγεμόνων, παραινετικοί ἢ γνωμικοί στίχοι (ἀποφθέγματα)

Μῦθοι

Στήν ἀποδοχή τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων καθὼς καί στή διαμόρφωση μιᾶς πρακτικῆς φιλοσοφίας σημαντικό ρόλο ἔπαιξαν οἱ μῦθοι, οἱ παραβολές καί οἱ ἀλληγορίες. Σέ αὐτές τίς ἐκφραστικές δυνατότητες ὁ νοῦς καταφεύγει πολλές φορές γιά νά μπορέσει νά ἐρμηνεύσει ἢ νά παραλληλίσει ἀφηρημένες ἔννοιες, ἀλλά καί νά κάνει προσιτά γιά τίς ἐκφραστικές δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου ὅλα αὐτά πού δύσκολα μπορεῖ νά διατυπώσει. Στό αὐτό ἀκριβῶς τό γεγονός νά ὀφείλεται ἴσως ἡ ἀπήχηση πού εἶχαν, ἀλλά καί ἔχουν ἀκόμη, οἱ μῦθοι. Μέσα ἀπό τούς μύθους ἐξετάζεται καί ἐλέγχεται ἡ πολύπλευρη συμπεριφορά τῆς κοινωνίας καί χωρίς νά ἐξαντλοῦνται σέ θεωρητικές ἀναλύσεις καί θεμελιώσεις ἐπιχειροῦν, μέ τρόπο λιτό, κατανοητό καί εὐκολα ἀπομνημονεύσιμο, νά δώσουν κατευθύνσεις καί νουθεσίες, νά ὑπαγορεύσουν ἕναν τρόπο ζωῆς καί συμπεριφορᾶς πού δέν θά προσβάλλουν καί δέν θά ἀπαξιῶνουν τόν ἀνθρώπο. Νά διδάξουν, δηλαδή, τά διαχρονικά δείγματα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χαρακτήρας τους εἶναι ἠθικοδιδασκτικός, συμβολικός καί ἀλληγορικός. Ἐχουν μιᾶ ιδιαίτερη ἐκφραστική ἀπλότητα, ἀλλά καί ταυτόχρονα μιᾶ δημιουργική διδακτικότητα. Ἀντλοῦν τό περιεχόμενό τους ἀπό τήν καθημερινή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί γενικότερα τῆς ὑλικῆς κτίσεως. Βασικό χαρακτηριστικό τῶν αἰσώπειων διηγήσεων εἶναι τό ἐπιμύθιο, τό ὅποιο ἦταν ἀπλό καί εὐληπτο γιά τούς διδασκόμενους, ἀλλά καί γιά ὅσους τούς μελετοῦσαν.

Ἡ χρήση τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου εἰδικότερα ἀποτελοῦσε τήν πρώτη παιδαγωγική προσέγγιση τῶν ἀνθρώπων. Ἡ χρήση τους μαρτυρεῖται πρῖν ἀπό τήν εἰσαγωγή αὐτῶν σέ καθαρά ἐκπαιδευτικά προγράμματα, στό καθημερινό οἰκογενειακό ἐπίπεδο. Λόγω τῆς μεγάλης ἀπήχησης καί τῆς παιδαγωγικῆς ἀξίας τους ἐντάχθηκαν ἀπό πολύ νωρίς στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα διδασκαλίας. Τή χρήση τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου, λόγω τῆς παιδαγωγικῆς τους ἀξίας, τή συναντᾶται ἀπό τούς

έλληνορρωμαϊκούς χρόνους.⁸⁴⁰ Αλλά και στά βυζαντινά χρόνια οί μῦθοι τοῦ Αἰσώπου ἀποτελέσαν βασικό διδασκτικό κείμενο στά σχολεία τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς ἐποχῆς.⁸⁴¹ Οἱ μῦθοι αὐτοί, φαίνεται, ἐξακολουθοῦσαν νά ἀποτελοῦν βασικό ἀντικείμενο παιδείας καί τόν ΙΗ' αἰῶνα⁸⁴², κάτι πού δέν διέλαθε καί τῆς προσοχῆς τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος συνέλεξε καί δημοσίευσε αἰσώπειους μύθους.⁸⁴³ Ἐστω καί ἐάν οἱ μῦθοι τοῦ Αἰσώπου καί, ἀργότερα, τοῦ Γαβριᾶ εἶχαν υἰοθετηθῆ ἀπό τούς διδασκάλους ὡς διδασκτέα ὕλη ἀπό τίς ἀρχές κυρίως τοῦ ΙΗ αἰ., ὅπως διαπιστώνει ἡ Νικολοπούλου,⁸⁴⁴ ἐντούτοις μόνο σέ ἓνα ἀπό τά 16 ἀνέκδοτα Μαθηματάρια τῆς Β' συλλογῆς πού παρουσιάζουμε παραδίδονται Μῦθοι τοῦ Αἰσώπου. Πρόκειται γιά τό Μαθηματάριο μέ ἄ.ἀ. 2233Β', τό ὁποῖο χρονολογικά τοποθετεῖται στά τέλη τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. Ἀπό τά 248 φύλλα πού συγκροτοῦν τό Μαθηματάριο τά 30 περιλαμβάνουν κείμενα «Ἐκ τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου» ἢ «Ἐξήγησις τῶν Μύθων / τοῦ αἰσώπου», δηλαδή ποσοστό 12,09% περίπου.

Ἀντίθετα, μονάχα σέ τρία ἀπό τά Σιναιτικά τῆς Α' συλλογῆς πού παρουσιάζει ἡ Νικολοπούλου συναντᾶμε μύθους. Συγκεκριμένα σέ ἓνα ἀπό αὐτά, στό 1680 τοῦ ΙΗ' - ΙΘ' αἰ., καταγράφονται μῦθοι τοῦ Αἰσώπου, (46 φ. ἀπό τά 363, ποσοστό 12,6%), ἐνῶ σέ ἄλλα δύο περιλαμβάνονται τά τετράστιχα Γαβρίου Ἑλληνοσ. Εἰδικότερα, στό 1836, ἐπίσης τοῦ

840. Βλ. Μωχάμετ- Χαμντί Ἰμπραχίμ, *Ἡ ἑλληνορρωμαϊκή παιδεία ἐν Αἰγύπτῳ ἀπό τοῦ Α' ἕως τοῦ Δ' μ.Χ. αἰῶνος κατά τούς παπύρους*, Ἀθῆναι 1972, σ. 96 καί 183. Βλ. ἐπίσης καί Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 43.

841. Κατά τήν ἐποχή τῶν Παλαιολόγων ὁ λόγιος μοναχός Μάξιμος Πλανοῦδης ἔγραψε *Βίον Αἰσώπου* καί ἐπεξεργάσθηκε τούς αἰσώπειους μύθους προφανῶς γιά διδασκτικούς σκοπούς, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστό ὅτι εἶχε συνθέσει σχολική Γραμματική καί πραγματεία περί συντάξεως. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ.43]. Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι γιά πρώτη φορά οἱ Μῦθοι τοῦ Αἰσώπου ἐκτυπώθηκαν στό Μιλάνο τό 1479 μ.Χ. Ὑστερα ἀκολούθησε ἡ ἔκδοση τοῦ Παρισίου, τό 1547. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς τούς τύπωσε τό 1810 στό Παρίσι καί ἀκολούθησε κριτική ἔκδοση τῶν Μύθων τό 1852 στή Λειψία ἀπό τόν Χάλμ. Ἡ ἀπόδοσή τους στήν νέα ἑλληνική γλῶσσα ἔγινε τόν 16ο αἰ. ἀπό τούς Ἀνδρόνικο Νούκιο καί Γεώργιο Αἰτωλό.

842. Ἡ συγκεκριμένη ἄποψη προκύπτει ἀπό τίς ἐντυπες μεταφράσεις τῶν ἐτῶν 1747, (Ἑλληνικά καί Λατινικά), 1775 (στήν κοινή γλῶσσα), τό 1783 (στήν κοινή γλῶσσα). [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 44].

843. Ὁ Κοραῆς –κατά τόν Δ. Σ. Γκίνη– δημοσίευσε 36 μύθους χρησιμοποιῶντας ψευδώνυμο. Ὑπέγραφε τά κείμενά του μέ τά ἀρχικά Ζ(ῶν) Λ(ογικόν). (Βλ. Δημητρίου Σ. Γκίνη, *Τά ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ*, Ἀθῆναι 1948, σ. 20) Σύμφωνα μέ τίς ἐπίσημες καταγραφές οἱ γνωστοί αἰσώπειοι μῦθοι εἶναι 359, ἐνῶ ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι πολύ περισσότεροι.

844. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 47.

ΙΗ αϊ.,⁸⁴⁵ καί στό ύπ' ἀρ. 51 τοῦ Μετοχιοῦ Κπολεως σέ 17 φύλλα ἀπό τά 19, ποσοστό 89,4%.⁸⁴⁶

Παρωδίες

Μεταξύ τῶν διδακτικῶν κειμένων πού παραδίδονται τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε συνηθισμένα ἦταν καί αὐτά τῶν παρωδιῶν.⁸⁴⁷ Στά Μαθηματάρια πού ἐρευνήσαμε καί παρουσιάζουμε στήν παρούσα διατριβή δέν παρατηρήσαμε διδακτικά κείμενα τῶν παρωδιῶν.

Κάτοπτρα Ἡγεμόνων

Τά Κάτοπτρα Ἡγεμόνων ἀποτελοῦν μιά ομάδα κειμένων τά ὁποῖα, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐποχή καί τόν τόπο πού ἐγράφησαν, ἔχουν κοινό θέμα τό ὁποῖο δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἀγωγή τοῦ ἡγεμόνα. Τά κείμενα αὐτά ἀπευθύνονταν σέ ἡγεμόνες ἢ ὑποψήφιους, μέ ἀποκλειστικό σκοπό ὄχι μόνον τήν καλλιέργειά τους στή διοίκηση, ἀλλά στή δικαίωση τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀπολυταρχίας.

«Υποστηρίζεται, δηλαδή, ὅτι μέσα ἀπό τά κείμενα προβάλλεται ὁ ἰδανικός ἄρχοντας καί ἐξυπηρετεῖται ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ὄταν μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ ἡγεμόνας συμβαίνει νά μεριμνᾷ γιά τή μετάφραση καί τήν ἔκδοση τέτοιων κειμένων,⁸⁴⁸ ἀφ' ἑνός μέν προσφέρει στόν ἑαυτό του ἕνα «κάτοπτρο», στό ὁποῖο ἀντανακλᾶται ἡ εἰκόνα του, ἀφ' ἑτέρου διαθέτει στό λαό του κείμενα χρήσιμα, ἐπειδή οἱ κανόνες ὀρθῆς συμπεριφορᾶς, πού ἀρμόζουν στόν ἡγεμόνα, ταιριάζουν ἐξίσου καλά καί σέ κάθε ἄνθρωπο, σέ κάθε ὑπηκόο».⁸⁴⁹

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Κατόπτρων ἐμπνέονταν γιά τή σύνταξη τῶν κειμένων τους ἀπό τούς Λόγους τοῦ Ἰσοκράτους (Ψευδοῖσοκράτους), τούς πρός Δημονίκον καί πρός

---

845. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 370-371.

846. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 841.

847. Συνηθισμένα κείμενα παρωδιῶν πού παραδίδονταν στά σχολεῖα κατά τήν περίοδο τῆς Τουσκοκρατίας ἦταν ἡ *Βατραχομομαχία* καί ἡ *Γαλεομομαχία* ἢ *Κατομομαχία*. Ἀπό αὐτές τίς δύο παρωδίες μεγαλύτερη διδακτική διάδοση ἔχει ἡ *Βατραχομομαχία*, ἐνῶ ἡ *Γαλεομομαχία*, τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, γνωρίζει περιορισμένη διάδοση. Τό γεγονός αὐτό, ἴσως, ὀφείλεται στό ὅτι ἡ δεύτερη δέν εἶχε συμπεριληφθεῖ στήν ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατοῦσα, ὅπως συνέβη μέ τήν πρώτη, ἡ ὁποῖα συμπεριλήφθηκε στόν Δ'τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

848. Ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνος Μπραγκοβάνος παρακίνησε τό Χρῦσανθο Νοταρᾶ νά μεταφράσει καί νά ἐκδόσει τά παραινεντικά κεφάλαια τοῦ Βασιλείου Μακεδόνοσ. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 54, ὑποσ. 2].

849. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 54.

Νικοκλέα. Από τή μελέτη τῶν σωζόμενων Μαθηματαρίων ὅμως, διαπιστώνουμε ὅτι πηγή ἐμπνεύσεως δέν ἦταν μονάχα οἱ δύο ψευδοϊσοκράτιοι λόγοι ἀλλά καί ἄλλοι λόγοι, ὅπως ὁ Λόγος πρὸς Ἀρκάδιον περὶ Βασιλείας τοῦ Συνεσίου Κυρήνης, τὰ Κεφάλαια Παραιναιτικά τοῦ Ἀγαπητοῦ Διακόνου (τά ὅποια ὁ συγγραφέας ἀπευθύνει στὸν Ἰουστινιανό Α'), τὰ Κεφάλαια Παραιναιτικά πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Λέοντα (τά ὅποια ἀποδίδονται στὸν Βασίλειο Α' τὸν Μακεδόνα), ἡ ἐπιστολή τοῦ Φώτιου πρὸς τὸν Μιχαήλ τῆς Βουλγαρίας, καθὼς καί τοῦ Θεοφυλακτοῦ (κατόπιν ἐπισκοποῦ Ἀχρίδος τῆς Βουλγαρίας) ἡ Παιδεία Βασιλική, πού ἀπευθύνεται στὸν μαθητὴ του Κωνσταντῖνο Δούκα.⁸⁵⁰

Ἡ Νικολοπούλου διαπίστωσε ὅτι σέ πολλά ἀπὸ τὰ Μαθηματαρία πού μελέτησε παραδίδονται τὰ ἀνωτέρω ἔργα, ἐνῶ μονάχα τρία περιλαμβάνονται στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Ι. Πατούσα. Καί αὐτὰ εἶναι, οἱ δύο λόγοι τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς Δημόνικον καί πρὸς Νικοκλέα καί ὁ λόγος τοῦ Συνεσίου πρὸς Ἀρκάδιον.⁸⁵¹

Ἀπὸ τὴν Α' Σιναῖτικὴ συλλογὴ ἡ «ἐκθεσις κεφαλαίων παραιναιτικῶν σχεδιασθεῖσα παρὰ Ἀγαπητοῦ διακόνου» ἐντοπίζεται σέ δύο Μαθηματαρία, τὰ 1391 καί 1836, ἐνῶ οἱ ἐξηγήσεις τῶν Λόγων τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς Δημόνικον καί πρὸς Νικοκλέα περὶ βασιλείας σέ ἓνα, τό 1702. Ὁ Λόγος τοῦ Συνεσίου Κυρήνης πρὸς Ἀρκάδιον περὶ βασιλείας παραδίδεται σέ περισσότερα Μαθηματαρία, ὅπως τὰ 1356, 1358, 1702, 1758 καί στὰ Σιναῖτικά τοῦ Μετοχίου Κπόλεως μέ ἄ.ἄ. 28, 46, 64, 86 καί 91.

Ἡ μελέτη τῶν νέων 16 ἀνέκδοτων Μαθηματαρίων τοῦ Σινᾶ ἀνέδειξε ἄλλα δύο Μαθηματαρία τὰ ὅποια περιλαμβάνουν Κάτοπτρα Ἡγεμόνων. Αὐτὰ εἶναι τὰ 2160, τό ὁποῖο ἀνήκει στὸν ΙΘ' αἰῶνα καί κατὰ πάσα πιθανότητα προέρχεται ἀπὸ τὴν Πατριάδα Σχολή καί στό ὁποῖο περιέχονται οἱ Λόγοι πρὸς Δημόνικον καί πρὸς Νικοκλέα. Ἀπὸ τὰ 301 φύλλα τὰ 60 ἀφοροῦν στὰ Κάτοπτρα Ἡγεμόνων, ποσοστό δηλαδή 20% περίπου. Τό δεύτερο Μαθηματαρίο εἶναι τό 2271, τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, τό ὁποῖο καταγράφει κείμενο τοῦ φιλοσόφου Συνεσίου ἀπὸ τό ἔργο του «εἰς τὸν αὐτοκράτορα περὶ Βασιλείας». Ἀπὸ τὰ 149 ἐγγεγραμμένα φύλλα τὰ 45 ἀναφέροντα στό ἀναφερθέν ἔργο, ποσοστό 30,2% περίπου.

Εἶναι γνωστό ὅτι στὴν Πατριάδα ὁ Δανιήλ δίδαξε ἐπανειλημμένως λόγους τοῦ Ἰσοκράτους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τὰ τρία κάτοπτρα. Ἄλλωστε, καί στὰ παρατεθέντα ἀνέκδοτα Μαθηματαρία τῆς παρουσίας ἐργασίας καταγράφεται ἡ μαρτυρία ὅτι ἡ Ἐξήγη-

850. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ὁ.π., σ. 53.

851. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 18, 28 καί 21 ἀντιστοίχως.

σις τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς Δημόνικον καὶ ὁ Λόγος τοῦ ἴδιου πρὸς Νικοκλέαν περὶ βασιλεί-
α ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸν Δανιήλ τὸν Πάτμιο.

Παραρρητικοὶ ἢ γνωμικοὶ στίχοι - Ἀποφθέγματα

«Οἱ παραρρητικοὶ στίχοι καὶ τὰ ἀποφθέγματα συνιστοῦν σημαντικό μέρος τῆς διδακτέας ὕλης».⁸⁵² Στὰ Μαθηματάρια, γενικῶς, οἱ γνωμικὲς παραδίδονται συνήθως κατ' ἀλφάβητον ἢ κατὰ στοιχεῖον.⁸⁵³ Στὰ ἀνέκδοτα Μαθηματάρια πού μελετήσαμε καὶ παραθέτουμε μονάχα σέ ἓνα, αὐτό μέ ἄ.ἀ. 2174 τοῦ ΙΗ αἰ., παρατίθενται «Γνώμαι μονό-
στιχοι· κατὰ στοιχεῖον, ἐκ / διαφόρων ποιητῶν». Οἱ γνωμικὲς αὐτές καταλαμβάνουν 33 φ.
ἀπὸ τὰ 135, ποσοστὸ δηλαδή 24,4%. Σέ 8 φ. ἀπὸ τὰ 135, ποσοστὸ 5,92%, καταγράφονται
ἀποφθέγματα τοῦ «Χίλωνος δαμαγήτου / λακεδαίμονιου». Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τό
συγκεκριμένο ἔργο ἀποτελεῖ συλλογὴ γνωμικῶν στίχων χωρισμένων σέ τμήματα μέ δι-
αφορετικὸ τίτλο, ὅπως π.χ. εἰς ἀγαθοὺς ἄνδρας, εἰς ψυχὴν, κ.λπ. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀπο-
διδόταν στὸν Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ, πού ἦταν λόγιος τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰ. Βεβαίως, τὰ Μαθη-
ματάρια παραδίδουν τὰ γνωμικὰ μονόστιχα, ἄλλοτε μνημονεύοντας τό ὄνομα τοῦ Χρυ-
σολωρᾶ καὶ ἄλλοτε ὄχι. Τό ἔργο αὐτό διδασκόταν εὐρύτατα στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ
τυπώθηκε ἐπανειλημμένως εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε μαζί μέ ἄλλα ἔργα.⁸⁵⁴

Στό τέλος τοῦ Μαθηματαρίου 2173, τοῦ ΙΗ' αἰῶνα (1721), παραδίδονται γνωμικὰ
σέ δύο μόνο φύλλα (144-146) ἀπὸ τὰ 146, ποσοστὸ δηλαδή 1,3%.⁸⁵⁵

Τέλος, στό Μαθηματάριο 2270B', τοῦ ΙΗ' αἰ., σέ ἓνα μόλις φύλλο (44r) παρατίθεν-
ται «Τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ὑποθήκαι».⁸⁵⁶ Τὰ γνωμικὰ αὐτά καὶ οἱ ὑποθήκαι τῶν ἑπτὰ σοφῶν

852. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 33.

853. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 33.

854. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 34-35 καὶ ὑποσ. 1.

855. Στό φ. 145r συγκαταλέγονται: ἐκ τοῦ ὄραν τό ἐραν τίκτεται καὶ ἐκ τοῦ ἐ / ρᾶν ἢ συγκατάθεσις,
καὶ ἐκ τῆς συγκα / ταθέσεως ἢ πρᾶξις. εἶδει [sic] τε καλῶς ἀκούειν μάνθανε καλῶς λέγειν.
ὑπνος καὶ ὁ οἶνος / μεθύουσιν ὁμοίως. γελῶν ὁ θέλων μετὰ μειρακίου, αἰσχρὰς ὕβρεις κερδί /
σει. Στό φ. 145v ἀναγράφονται: εἴτι φέρον σε φέρει φέρε καὶ φέρον / εἰ δ' ἀγανακτεῖς καὶ
σαυτὸν λυπεῖς, καὶ τό φέρον σε φέρει. ὁ κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος, ἦλθες, εἶδες, ἀπῆλθες.
Στό φ. 146r σημειώνονται: εἴτε φέρον σε φέρει φέρε καὶ φέρον / εἰ δέ ἀγανακτεῖς καὶ σαυτὸν
λυσεῖς, [sic] / καὶ τό φέρον σέ φέρει. ὁ κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος, ἦλθες εἶδες, ἀπῆλθ / ες.
Στό φ. 146v καταχωρίζονται: ἡ τοῦ ζῆν μεταβολὴ κακοῦ τινός ἐστίν / καὶ ἡ ἀγαθὸν μεταβολή.
Τυφλοῦνται περὶ τό φιλούμενον / ὁ φιλῶν. ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες ἐν / ταῦθα ἀνάγκη, καὶ
νέους ἀναι / σχυντοτάτους εἶναι.

856. Τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ὑποθήκαι. Σαλαμῆνιος σόλων – Γνώθι σαυτὸν. θαλῆς μιλήσιος – ἐγγύα
παράδ' ἄτη. βίας προηνεύς – οἱ πλείονες κακοί. χίλων λακεδαίμονιος – Τέλος ὄραν μακροῦ

δέν εἶμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε ἄν ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας ἢ εἶναι ἀπλή συγκεντρωση καί καταγραφή τῶν μαθητῶν-κτητόρων τῶν κωδίκων.

Σέ ἓνα μόνο Μαθηματάριο τῆς Α' συλλογῆς τοῦ Σινᾶ (Νικολοπούλου), καί συγκεκριμένα τό 1360 τοῦ ΙΗ' αἰ. (φ. 189-193· φ. 193-206· ἀπό ἄθροισμα φύλλων 264), παραδίδονται ἀπλῶς ἀποφθέγματα μεταφρασμένα ἀπό τήν Ἰταλική, καθώς καί ἀποφθέγματα καί διδασκαλίες πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.⁸⁵⁷

4.2.2 Ἐκκλησιαστική ὕμνολογία καί ποίηση: Ἀσματικοί κανόνες

Από τά ἀντιπροσωπευτικότερα εἶδη τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἀποτελεῖ ἡ ἐκκλησιαστική ποίηση. Οἱ ἀσματικοί κανόνες ἀνέκαθεν χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τήν Ἐκκλησία ὡς παιδαγωγικό μέσο. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι ἦταν οἰκεῖοι στούς πολλούς,⁸⁵⁸ λόγω τοῦ μεγάλου ποιητικοῦ πλούτου πού διαθέτουν, τῆς ποιητικῆς ἄνεσης καί τῆς εὐκολίας μέ τήν ὁποία κινοῦνται καί διαμορφώνονται, ἄνεσης πού δέν λειτουργεῖ σέ βάρος τῶν γραμματικῶν καί τῶν συντακτικῶν κανόνων, τῆς μεγάλης φιλολογικῆς ἀξίας, ἀλλά καί λόγω τοῦ ὅτι περιλαμβάνουν πάμπολλα στοιχεῖα δογματικῆς-θεολογικῆς διδασκαλίας, λειτουργικῆς, ρητορικῆς, ἱστορικῆς, κατηχητικῆς καί διδακτικῆς φύσεως, ἀπό νωρίς κρίθηκαν κατάλληλοι γιά ἐκκλησιαστική καί ἐκπαιδευτική χρήση. Ἄς μή λησμονοῦμε ὅτι οἱ ποιητές τῶν κανόνων ἀντλοῦν τή θεματολογία τους ἀπό τή ζωή τοῦ Χριστοῦ (Δεσποτικοί κανόνες), τῆς Θεοτόκου (Θεομητορικοί κανόνες) καί τῶν Ἁγίων (ἀγιολογικοί κανόνες). Ἡ ποιητική ἀπόδοσή τους, σέ συνδυασμό μέ τό μουσικό μέλος μέ τό ὁποῖο εἶναι ἐπενδεδυμένα, καθιστᾷ τήν προσέγγιση καί τήν ἀπομνημόνευσή τους εὐκολότερη. Ταυτόχρονα, ἡ ἀπόδοση αὐτή τούς προσδίδει καί παιδαγωγικό χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ξεπερνᾷ τά ἀμιγῶς ἐκκλησιαστικά ὄρια καί προσεγγίζει τά ἀρχαῖα ἐκπαιδευτικά κείμενα, καθώς διασώζουν σχήματα λόγου, ιδιαίτερο ὕφος γλωσσικῆς ἐκφορᾶς, ἡ ὁποία εἶναι πιό ἀρχαιοπρεπῆς καί

βίου. πιτακός μιτυληναῖος – Καιρόν γνῶθι. Κλεόβουλος λίνδιος – ἄριστον μέτρος. Περίανδρος κορίνθιος – μελέτη τό πᾶν. [sic]

857. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 362.

858. Δέν πρέπει νά διαλανθάνει τῆς προσοχῆς μας ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν μαθητῶν ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τά μουσικά αὐτά κείμενα εἴτε λόγω τῆς συχνῆς συναναστροφῆς τους μέ αὐτά, (ιδιαίτερα οἱ μοναχοί-κληρικοί μαθητές ἀλλά καί τά λαϊκά μέλη ἀφοῦ κάποιοι ἀπό τούς μαθητές βοηθοῦσαν ὡς ψάλτες καί ἀναγνώστες στίς διάφορες ἐκκλησιαστικές τελετουργίες), εἴτε ἔνεκα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ καί τῆς συχνῆς ἐπανάληψής τους ἐντός τοῦ ἐνιαύσιου λειτουργικοῦ κύκλου τῆς Ἐκκλησίας.

ἐπίσημη (βλέπε κυρίως τούς ιαμβικούς κανόνες, οί όποιοί ἔχουν γραφεῖ σύμφωνα μέ τά ἀρχαῖα προσωδιακά μέτρα-πρότυπα),⁸⁵⁹ ἀλλά καί συντακτική ὑφή ἴδια ἢ παραπλήσια μέ αὐτή πού συναντᾶμε σέ ἀνάλογα ποιητικά κείμενα ἀρχαίων ποιητῶν.

Στό σημεῖο αὐτό κρίνεται ἀπαραίτητο νά ἐπισημάνουμε ὅτι δίπλα στούς χριστιανικούς ὕμνους σέ ἀπλή γλῶσσα καταγράφεται καί μία νέα χριστιανική ποίηση ἢ ὁποία ἀκολουθεῖ τά ἀρχαῖα πρότυπα. Κατά πᾶσα πιθανότητα αὐτό συνέβη γιά ἐκπαιδευτικούς λόγους, ἀφοῦ πολλοί ἀπό αὐτούς τούς ὕμνους δέν προορίζονταν γιά λειτουργική χρήση.

Ἐχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ὅτι οί ἀσματικοί κανόνες οί ὁποιοί παραδίδονται στά Μαθηματάρια ἀναφέρονται στίς Δεσποτικές καί τίς Θεομητορικές ἑορτές, καθῶς ἐπίσης καί στό Θεῖο Πάθος τό ὁποῖο ἐμπνέει τούς κανόνες τῆς Μ. Ἑβδομάδος.⁸⁶⁰ ἐνίοτε περιλαμβάνεται καί ἡ διδασκαλία τῶν παρακλητικῶν κανόνων τῆς Θεοτόκου (Μικρός καί Μεγάλος). Στά διασωζόμενα κείμενα τῶν Μαθηματαρίων διαπιστώνουμε ὅτι δύο εἶναι οί ποιητές τῶν κανόνων πού προτιμῶνται πρὸς διδασκαλία ἀπό τούς ἐκάστοτες διδασκάλους· καί αὐτοί εἶναι οί Κοσμᾶς ὁ Μελωδός καί ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Από τά 16 νέα ἀνέκδοτα Μαθηματάρια μόνο σέ ἓνα –καί αὐτό εἶναι τό Μαθηματάριο 2174 τοῦ ΙΗ' αἰῶνα– διαπιστώσαμε τή διδασκαλία καί τήν ἀνάλυση ὕμνολογικῶν κανόνων. Στό Μαθηματάριο αὐτό τό μεγαλύτερο μέρος του, 82 φύλλα ἀπό τά 135, δηλαδή 60,7 % περίπου, εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἀναγραφή ὕμνολογικῶν κανόνων μέ τίς ἐρμηνεῖες τους. Αναλυτικότερα περιλαμβάνονται καί ἐρμηνεύονται οί ὕμνολογικοί κανόνες ἕξι Δεσποτικῶν ἑορτῶν, πῶς συγκεκριμένα τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, τῶν Θεοφανίων, τῶν Βαΐων, τοῦ Πάσχα καί τῆς Πεντηκο-

---

859. Ἡ γλῶσσα τῶν κανόνων ποικίλλει, ἀνάλογα μέ τίς περιόδους, τό εἶδος τῆς ποίησης καί τά πρόσωπα τῶν δημιουργῶν-μελωδῶν. Ἡ γλῶσσα τῶν κανόνων διαφέρει ἀπό αὐτή τῶν κοντακίων· παρόμοια, ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός χρησιμοποιεῖ διαφορετική ποιητική γλῶσσα ἀπό αὐτή πού χρησιμοποιεῖ ὁ Δαμασκηνός· διαφέρει ἐπίσης ἡ γλῶσσα τῶν ιαμβικῶν κανόνων ἀπό αὐτή τῶν ἀπλῶν-συνηθισμένων κανόνων. Ὡστόσο γενικότερα, ἐξετάζοντας τή γλῶσσα τῶν ὕμνων, θά μπορούσαμε νά παρατηρήσουμε ὅτι εἶναι μᾶλλον ἡ δημώδης τῆς ἐποχῆς τῆς, μέ σοβαρές διαφορές πρὸς τήν ἀρχαῖζουσα ἢ τήν καθαρεύουσα τῆς ρητορικῆς τῶν Πατέρων. Αὐτή ἡ γλῶσσα θά ἐνδυθεῖ μέ μεγαλοπρέπεια καί ιδιαίτερη πυκνότητα καί καθαρότητα ἀπό τόν Η' αἰῶνα καί ὕστερα, γιά νά ἐκφράσει τίς ὑψηλές καί λεπτές ἔννοιες τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, πού μετά τήν Εἰκονομαχία ἐρευνῶνται ἐμβριθῶς καί προβάλλονται ιδιαίτερα στήν ποίηση τῶν κανόνων. [Βλ. Π.Β. Πάσχου, *Λόγος καί Μέλος, εἰσαγωγή στήν βυζαντινῆ-λειτουργικῆ Ὑμνογραφία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Προεισαγωγικά, ἐκδ. Ἀρμός 1999].

860. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 21.

στης. Επιπλέον καταγράφονται και αναλύονται και άλλοι έξι κανόνες που αφορούν σε καθεμία από τις ήμερες της Μ. Εβδομάδος.

Ο Κοσμάς ο Μελωδός κυριαρχεί (μέ 10 κανόνες), ενώ ακολουθεί ο Δαμασκηνός μέ έναν κανόνα μόνο –και ειδικότερα αυτόν της Αναστάσεως– και μαζί μέ τόν Κοσμά στον κανόνα της Κατά Σάρκα Γεννήσεως του Χριστού και των Θεοφανίων. Πέρα από τούς προαναφερθέντες μελωδούς συνυπογράφουν τόν κανόνα του Μ. Σαββάτου μαζί μέ τόν Κοσμά και οί Μάρκος μοναχός και μελωδός μοναχή Κασία.

Είναι φανερό ότι ή παρουσία έξι κανόνων σε Δεσποτικές έορτές και οί άλλοι έξι για τίς ήμερες τίς Μ. Εβδομάδος, σύνολο δώδεκα κανόνες, εντάσσει αναμφίβολα τό Μαθηματάριο σε εκείνα που παραδίδουν μεγάλο αριθμό κανόνων.⁸⁶¹

Διαπιστώνουμε ότι τό Σιναϊτικό Μαθηματάριο μέ α.α. 2174 μοιάζει μέ τά Μαθηματάρια του ΙΗ' αιώνα που παρατίθενται από την Αγγελική Νικολοπούλου στο μνημονευθέν έργο της και είναι τά έξης:

1. ΕΒΕ 1131 (άρ. 71 της Νικολ.) των έτων 1707-1708. Σε αυτό τό Μαθηματάριο έχουμε να παρατηρήσουμε μεγάλη όμοιότητα μέ τό Σιναϊτικό 2174. Οί διαφορές τούς έγκεινται στο γεγονός ότι αντί για τόν κανόνα του Πάσχα που διδάσκεται στο Σιναϊτικό 2174 παραδίδεται ό κανόνας της Υπαπαντής, ενώ περιλαμβάνεται και ό κανόνας του Ευαγγελισμού, γεγονός που δέν καταγράφεται στο νέο Σιναϊτικό.
2. Μικρότερη όμοιότητα παρουσιάζει τό Μαθηματάριο της Πάτμου 168 (άρ. 637 της Νικολ.) των έτων 1788-1789 και προέρχεται από τή Σχολή που λειτουργούσε στο νησί. Τό Μαθηματάριο αυτό περιλαμβάνει μονάχα τούς κανόνες των Χριστουγέννων, του Σταυρού, των Θεοφανίων, της Μ. Δευτέρας, της Μ. Τρίτης και Μ. Παρασκευής, καθώς επίσης και δύο άλλους άκέφαλους κανόνες.⁸⁶²

Παρατηρούμε όμοιότητα του Μαθηματαρίου 2174 μέ τρία Μαθηματάρια του ίδιου αιώνα (ΙΗ') της πρώτης Σιναϊτικής συλλογής και που παρουσιάζονται από την Νικολοπούλου στο μνημονευθέν έργο της. Τά Μαθηματάρια αυτά είναι τό 1359 (του 1786), τό όποιο παραδίδει, μεταξύ των άλλων, και κανόνες σε έπτά Δεσποτικές έορτές: της Υψώσεως του Σταυρού, δύο κανόνες της Χριστού Γεννήσεως, των Θεοφανίων, της

---

861. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 24-25.

862. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 685-686.

Υπαπαντῆς, τῶν Βαΐων, τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ αὐτῶν τοῦ Μ. Σαββάτου, τῆς Μ. Δευτέρας, τῆς Μ. Τρίτης, τῆς Μ. Τετάρτης, τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς.⁸⁶³

Ανάλογα στοιχεῖα παρουσιάζει καὶ μέ τό Μαθηματάριο ὑπ' ἀρ. 1669 (τοῦ 1743-1744) πού καταγράφει ἡ Νικολοπούλου καὶ τό ὁποῖο προέρχεται ἀπό τίς Σχολές τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Στό συγκεκριμένο Μαθηματάριο παραδίδονται, μεταξύ τῶν ἄλλων, μόνο οἱ κανόνες τῶν ἕξι Δεσποτικῶν ἑορτῶν: δύο τῶν Θεοφανίων, τῶν Βαΐων, τῆς Αναστάσεως, τῆς Πεντηκοστῆς, τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν Χριστουγέννων.⁸⁶⁴

Τέλος, ὁμοιότητα μποροῦμε νά διακρίνουμε καὶ μέ τό Μαθηματάριο τοῦ Σινᾶ ἀρ. 1836 τῆς πρώτης συλλογῆς καὶ τό ὁποῖο, μεταξύ τῶν ἄλλων, περιλαμβάνει κανόνες τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ, τῆς Γεννήσεως, τῶν Βαΐων, τῆς Μ. Δευτέρας, τῆς Μ. Τρίτης, τῆς Μ. Τετάρτης.⁸⁶⁵

4.2.3 Ἐπιστολές ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐκκλησιαστικῶν καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων

Ἡ ἐπιστολογραφία κατὰ τήν ἀρχαιότητα συμπεριλαμβάνονταν στή θεωρία τῆς ρητορικῆς. Ἀλλά ιδιαίτερη προσοχή στήν εἰδική ἐκμάθηση τοῦ μαθήματος αὐτοῦ δέν εἶχε δοθεῖ.⁸⁶⁶ Στο, χῶρο τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ γραμματολογίας ἡ ἀκμή τῆς

---

863. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 361-362.

864. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 365-367.

865. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 370-371.

866. Σύμφωνα μέ τόν Κρουμπάχερ ὁ ἀρχαιότατος ὁδηγός ἐπιστολογραφίας θεωρεῖται κάποιο ἀπόσπασμα πού ἐσφαλμένα ἀποδίδεται στόν Δημήτριο Φαληρέα. Ἐπίσης, καὶ τό σωζόμενο ἔργο τοῦ ἀρχαιότερου Φιλοστράτου θεωρεῖται ὄχι ἀμιγές ἐπιστολογραφικό ἔργο, ἀλλά διασωθέντα ἀποσπάσματα ἀπό διάφορες διαλέξεις του. Ἔργα ἐπιστολικοῦ χαρακτήρα εἶναι «ἀνώνυμόν τι πονημάτιον Τύπου ἐπιστολικοῦ, ἀποδιδόμενον ἐν κώδικι λαυρεντιανῶ 60,16 εἰς Δημήτριον τόν Φαληρέα, εἰς τό ὁποῖον ἀπαριθμοῦνται εἴκοσι καὶ ἕν εἶδη ἐπιστολῶν. Ὅμοιον εἶναι καὶ τό εἰς πολλά χειρόγραφα παραδοθέν βιβλιάριον ἐπιστολιμαίου χαρακτήρος, τό ὁποῖον ἄλλοτε μέν ἀποδίδεται εἰς Λιβάνιον, ἄλλοτε δέ (εἰς ἄλλην ἔκδοσιν) εἰς τόν Νεοπλατωνικόν Πρόκλον, ἀλλ' εἰς οὐδέτερον αὐτῶν δύναται ἀνήκη: ἐνταῦθα ἀναβιβάζεται ὁ ἀριθμός τῶν παντοίων εἰδῶν τῶν ἐπιστολῶν εἰς τεσσαράκοντα καὶ ἕν: πᾶν εἶδος λαμβάνει τόν ὀρισμόν του καὶ διασαφεῖται διὰ μικροῦ ὑποδείγματος». [Βλ. Κάρλ Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* (μτφρ. Γ. Σωτηριάδου), τόμ. Α', Ἀθήναι 1955, σ. 464].

ἐπιστολογραφίας ἀρχίζει ἀπό τούς καλούμενους ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς τοῦ Δ' αἰῶνα, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἑλληνική παιδεία καί ἦταν κάτοχοι τῆς ρητορικῆς τέχνης.⁸⁶⁷

Τό μάθημα τῆς Ἐπιστολογραφίας ἀποκτᾶ μεγάλη διάδοση καί κατέχει σημαντική θέση στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα τῶν ἑλληνικῶν σχολείων κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.⁸⁶⁸ Ὁ πρακτικός σκοπός τῆς διδασκαλίας τῆς ἐπιστολογραφίας συνίσταται στό γεγονός ὅτι οἱ μαθητές ἐξοικειώνονται μέ τούς τύπους τῶν ἐπιστολῶν πού ἀρμόζουν σέ κάθε περίσταση, εἴτε δηλαδή πρόκειται γιά ἰδιωτική εἴτε γιά ἐπίσημη ἢ εἰδικότερα γιά ἐκκλησιαστική ἀλληλογραφία. Συνεπῶς προετοιμάζονται ἀποτελεσματικά ὅσοι ἐνδεχομένως ὑπηρετήσουν μελλοντικά τήν ἐκκλησιαστική διοίκηση ἢ ἄλλο διοικητικό πόστο ὡς γραμματεῖς. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἂν καί τό θεωρητικό μέρος καλύπτεται κυρίως μέ τή διδασκαλία τῶν ἐπιστολικῶν τύπων τοῦ Θεόφιλου Κορυθαλέως, τό μάθημα τῆς ἐπιστολογραφίας ὀλοκληρώνεται κυρίως μέ τή μελέτη τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Συνεσίου Κυρήνης,⁸⁶⁹ καθώς καί ἐπιστολῶν τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Ἰ. Χρυσοστόμου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Λιβανίου καί ἄλλων, κυρίως αὐτῶν πού περιλαμβάνονται στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ἰ. Πατούσα.⁸⁷⁰ Ἐδῶ θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα ἀπό τή συλλογή τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Συνεσίου περιλαμβάνονται μόνο 46 ἐπιστολές ἀπό τίς 156.⁸⁷¹

Ἡ ἐξέταση τῶν Μαθηματαρίων τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς παρουσίασε ἕνα Μαθηματάριο, τό 2181 τοῦ 1786, τό ὁποῖο –ἄς σημειωθεῖ– παραδίδει ἀποκλειστικά 156 ἐπιστολές τοῦ Συνεσίου (σύνολο φύλλων 176). Εὐκόλα διαπιστώνουμε ὅτι καί ὁ ἀριθμός ἀλλά καί ἡ σειρά παρουσίας τῶν ἐπιστολῶν ταυτίζονται μέ τό κλασικό Ἐπιστολάριο τοῦ Συνεσίου (156 ἐπιστολές σύντομες ἢ ἐκτενεῖς, πού ἀπευθύνονται σέ 40 περίπου πρόσω-

---

867. Βλ. Κάρλ Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας...*, ὁ.π., σ. 27. Ὅδηγίες περὶ τοῦ ἐπιστολικοῦ ὕφους παρέχει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός στήν ἐπιστολή τοῦ πρὸς Νικόβουλον.

868. Σέ χειρόγραφα καί κώδικες πού καλύπτουν τό χρονικό διάστημα 15^{ου}-19^{ου} αἰ. καί διασώζονται σέ διάφορα μοναστήρια, ἐμφανίζονται ἐπιστολάρια μέ μεγαλύτερη συχνότητα ἀπό ὅτι συναντᾶμε σέ παλαιότερους κώδικες. Σέ πολλά ἀπό αὐτά συναντᾶμε λόγους, γνῶμες καί στερεότυπες ἐκφράσεις κατάλληλες νά χρησιμοποιηθοῦν σέ διάφορα ἐπιστολικά κείμενα. [Πρβλ. Κάρλ Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας...*, ὁ.π., σ. 465].

869. Ἡ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν 1.000 Μαθηματαρίων τῆς Νικολοπούλου ἀποδεικνύει ὅτι τό ἐπιστολάριο τοῦ Συνεσίου κατέχει τήν πρώτη θέση μεταξύ τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν κειμένων. [Βλ. σχετικῶς Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 80-81].

870. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., σ. 138 κ.έξ.

871. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 81 κ.έξ.

πα).⁸⁷² Βεβαίως τό Ἐπιστολάριο τοῦ Συνεσίου δέν διδάσκεται πάντοτε όλόκληρο, ἀλλά ἐπιλέγονται συγκεκριμένες ἐπιστολές ἀπό τό γενικό σύνολο, μέ κριτήρια πού ἐπαφίενται στή διδακτική πείρα τοῦ διδασκάλου ἢ ἀκόμη καί μέ βάση τή μελλοντική προοπτική τῶν μαθητῶν· στήν περίπτωση αὐτή ἐντάσσονται καί 8 ἀπό τά Μαθηματάρια τῆς Α' Σιναϊτικῆς συλλογῆς, στά ὁποῖα διδάσκονται ἐπιλεγμένες ἐπιστολές τοῦ Συνεσίου μεταξύ ἄλλων μαθημάτων.

Ὅμως, ἡ Νικολοπούλου ἔχει διαπιστώσει ὅτι τά Μαθηματάρια στά ὁποῖα παραδίδεται όλόκληρο τό Ἐπιστολάριο, δηλαδή καί οἱ 156 ἐπιστολές, προέρχονται ἀπό τήν Πατριάδα Σχολή καί εἶναι τῆς ἐποχῆς πού στή σχολή αὐτή δίδασκε ὁ Δανιήλ Κεραμεύς.⁸⁷³ Τήν ἐποχή τῆς σχολαρχίας του, ἄλλωστε, παρατηρεῖται μιά πύο συστηματική καί ἐντατική διδασκαλία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Συνεσίου, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι καί οἱ προκάτοχοί του δέν συμπεριελάμβαναν στό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τῆς Σχολῆς μαθήματα ἐπιστολογραφίας, καί δὴ τοῦ Συνεσίου. Πραγματικά, καί τό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο 2181, τό ὁποῖο ἀποκλειστικά περιέχει καί παραδίδει όλόκληρο τό Ἐπιστολάριο, μαρτυρεῖται ὅτι προέρχεται ἀπό τή Σχολή τῆς Πάτμου, ἀφοῦ χαρακτηριστικά ἀναγράφεται ὅτι οἱ ἐπιστολές τοῦ σοφοτάτου Συνεσίου ἔχουν ἐρμηνευθεῖ ἀπό τόν διδάσκαλο τῆς Σχολῆς Δανιήλ τόν Πάτμιο.

Τό Ἐπιστολάριο τοῦ Συνεσίου δέν ἐξαντλεῖ τίς διδακτικές προτιμήσεις τῶν διδασκάλων. Πολλά Μαθηματάρια τῆς ἐποχῆς παραδίδουν ἐπιστολές καί ἄλλων ἐπιστολογράφων, τόσο χριστιανῶν ὅσο καί ἐθνικῶν. Στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ἰ. Πατούσα εἶχαν περιληφθεῖ πολλές τέτοιες ἐπιστολές,⁸⁷⁴ οἱ ὁποῖες φαίνεται πῶς εἶχαν ὡς πηγή τή συλλογή ἐπιστολῶν διαφορῶν φιλοσόφων, ρητόρων καί σοφιστῶν πού ἐκδόθηκε τό 1499 μέ τή ἐπιμέλεια τοῦ Μάρκου Μουσούρου.⁸⁷⁵ Ἔτσι οἱ διδάσκοντες ἔχουν μεγαλύτερο περιθώριο διδακτικῆς ἐπιλογῆς πάνω στό συγκεκριμένο ἀντικείμενο καί ἀποφασίζουν, κατά τήν κρίση τους συνήθως, τίς ἐπιστολές τίς ὁποῖες θά διδάξουν μέσα

---

872. Γιά τίς ἐκδόσεις τοῦ κλασσικοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Συνεσίου βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 81, ὑποσ. 2. Ἀλλά καί στήν ἐκδοση τῆς πατρολογίας τοῦ J.P.Migne (PG τόμ. 66, στ. 1321-1560), περιλαμβάνονται οἱ 156 ἐπιστολές τοῦ Συνεσίου ὅπως ἀκριβῶς καταγράφονται στό Ἐπιστολάριο.

873. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ.84.

874. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., σ. 138 κ. ἐξ.

875. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ.86.

από τή συλλογή ἐπιστολῶν πού εἶχαν συμπεριληφθεῖ στίς Ἐγκυκλοπαιδεῖες αὐτές πού ἔκριναν ἐκπαιδευτικά σκόπιμο νά διδαχθοῦν.

Στό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο τῆς Β' Συλλογῆς μέ α.ἀ. 2158, τοῦ 18ου ἢ 19ου τοῦ αἰ., παρατίθενται ὅλες οἱ ἐπιστολές τοῦ Α' τόμου τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, καί μάλιστα σχεδόν μέ τήν ἴδια σειρά. Γί' αὐτό ἄλλωστε τόν λόγο ὁμοιάζει μέ τό Μαθηματάριο τῆς ΕΒΕ μέ α.ἀ. 3039 (ἀρ. 123 Νικολοπο'θλου).⁸⁷⁶ Συνεπῶς διαπιστώνουμε ὅτι, ἐκτός ἀπό τό ΕΒΕ 3039, ἐπιπλέον καί τό Μαθηματάριο 2158 τῆς Β' Συλλογῆς, ὄχι μόνο ἐμπνέεται, ἀλλά καί ἀκολουθεῖ πιστά τή σειρά τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ι. Πατούσα. Στό Μαθηματάριο 2158 μνημονεύεται ἐπίσης καί τό ὄνομα τοῦ διδασκάλου τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου Δανιήλ Κεραμέως, στόν ὁποῖον ἀνήκουν καί οἱ ἐξηγήσεις τῶν ἐπιστολῶν. Ὑποθέτουμε, συνεπῶς, ὅτι τό ἐν λόγω Μαθηματάριο προέρχεται ἀπό τήν Πατμιακή Σχολή. Ἐπιβεβαιώνεται, ἐπομένως, καί μέ τό συγκεκριμένο Μαθηματάριο ἡ ἐκτίμηση τῆς Νικολοπούλου ὅτι ὁ Δανιήλ χρησιμοποίησε ὡς διδασκαλικό ἐγχειρίδιο τήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα.⁸⁷⁷

Στό Μαθηματάριο 2182 τοῦ 1805 παραδίδονται, μεταξύ τῶν ἄλλων μαθημάτων, καί ἐπιστολές τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (φύλλα 122 ἀπό τά 223, ποσοστό 54,7%) πρὸς διαφόρους. Ἐπιστολές τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου περιλαμβάνει καί ὁ Ι. Πατούσας στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.⁸⁷⁸

Στό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο τῆς Β' συλλογῆς μέ α.ἀ. 2233Β περιέχονται ἐπιστολές πέντε ἐπιστολογράφων, οἱ ὁποῖοι συμπεριλαμβάνονται στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα. Συγκεκριμένα διδάσκονται ἐπιστολές: α) τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου (4 φύλλα ἀπό τά 248, ποσοστό 2,01%), τοῦ Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου (17 φύλλα ἀπό τά 248, ποσοστό 6,8%), τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (8 φύλλα ἀπό τά 248, ποσοστό 3,2%), τοῦ τυράννου Φαλάριδος τῶν Ἀκραγαντίνων (5 φύλλα ἀπό τά 248, ποσοστό 2,01%) καί Βρούτου στρατηγοῦ τῶν Ρωμαίων (6 φύλλα ἀπό τά 248, ποσοστό 2,4%).

Τέλος, τό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2183 τοῦ ΙΘ' αἰ. (φύλλα 223) περιέχει ἀποκλειστικά μαθήματα ἐπιστολογραφίας. Παραδίδονται, δηλαδή, ὑποδειγματικές ἐπι-

---

876. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 439-440.

877. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 270.

878. Ἐπιστολές τοῦ Γρηγορίου –ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει ἀνωτέρω– καταγράφονται στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ι. Πατούσα. Βλ. *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., σ. 138 κ.έξ.

στολές και δίδονται οδηγίες για τή σύνταξη διαφόρων μορφῶν ἐπιστολῶν. Κυριαρχεῖ «Τοῦ σοφωτάτου κυρίου θεοφίλου τοῦ / κορυδαλέως ἔκθεσις περί / ἐπιστολικῶν τύπων» καί ἀκολουθοῦν ὑποδείγματα ἐπιστολῶν πρὸς διαφόρους, ἐνῶ περιλαμβάνονται καί διάφορα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα.⁸⁷⁹

4.2.4 Ρητορικά μαθήματα ἀρχαίων Ἑλλήνων ρητόρων καί ἱστορικῶν συγγραφέων

Ἡ διδασκαλία ρητορικῶν μαθημάτων ἀνέκαθεν θεωρεῖτο σημαντική καί γιὰ τόν λόγο αὐτό ἦταν ἐνεταγμένη στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα. Μεγάλη ἀνάπτυξη γνώρισε κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου «δέν ἀναδεικνύονταν μόνον ρήτορες, διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, ἀγορηταί τοῦ ἄμβωνος, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ὁποίων ἀναζῆ ἢ κλασσική ρητορική παράδοσις καί τό πατερικόν μεγαλεῖον, ἀλλά καί θεωρητικοί τοῦ κηρύγματος».⁸⁸⁰ Σέ ὅλα σχεδόν τά ἐκπαιδευτικά προγράμματα διδασκαλίας τῆς ἐποχῆς τό μάθημα τῆς σχολικῆς ρητορικῆς κατεῖχε σημαντική θέση καί προτεραιότητα. Τά ἐγχειρίδια μέ τά ὅποια θεραπευόταν ἡ διδασκαλία τοῦ συγκεκριμένου μαθήματος ἦταν πολλά, ἀλλά ἀξιόλογοι καί διακεκριμένοι ἦταν καί οἱ συγγραφεῖς τους.⁸⁸¹ Ὁ μέγανος ἀριθμός τῶν χειρογράφων ἢ καί ἐντύπων, ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι σέ πολλά ἀπό τά Μαθηματάρια, τόσο τῆς Α' συλλογῆς ὅσο καί τῆς Β', καταγράφονται μαθήματα Ρητορικῆς ἀποδεικνύει ὅτι τά ρητορικά μαθήματα γνώρισαν μεγάλη χρήση καί ἀνθηση. Κύριος σκοπός τῶν ρητορικῶν μαθημάτων ἦταν ἀφ' ἑνός ἡ κατήχησις τῶν ὀρθοδόξων μέσω τῶν ἐκφραστικῶν μέσων πού διέθετε ἡ Ἐκκλησία, ὅπως εἶναι τό κήρυγμα, οἱ ἐγκωμιαστικοί, ἐορταστικοί καί, ἀκόμη, οἱ ἐπικήδειοι λόγοι, καί ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐκμάθησις τῶν διδασκομένων ὄχι μόνο ἰδεῶν, ἐπιχειρημάτων, λεξιλογίου καί

---

879. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό περίφημο ἔργο τοῦ Κορυδαλέως ἔκθεσις περί ἐπιστολικῶν τύπων παραδίδεται καί στά Σιναϊτικά Μαθηματάρια τῆς Α' συλλογῆς καί συγκεκριμένα στά 1357, στό 22 τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως, καί στό 1366, τό ὅποιο περιλαμβάνει ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς Θεοφίλου Κορυδαλέως. Ἐπίσης, στό Μαθηματάριο μέ ἀριθμ. 1391, τό ὅποιο περιλαμβάνει ἐπιστολές διαφόρων καθῶς καί διάφορους ἐπιστολικούς τύπους, καί, τέλος, στό Μ. 1731, τό ὅποιο περιέχει θεματοεπιστολές καί ἀσκήσεις ἐπιστολογραφίας.

880. Βλ. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, *Ἡ θεωρία τοῦ Κηρύγματος κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήναι 1957, σ. 16.

881. Περί τούτων σχετικά βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 89-90 καί Εὐαγγέλου Θεοδώρου, «Ὀμιλητική, ἢ ἐκκλησιαστική Ρητορική ἢ Θεωρεία τοῦ κηρύγματος» *ΘΗΕ* 9 (1966), στ. 907-912.

σχημάτων λόγου,⁸⁸² αλλά και καθετί μέ τό όποιο ό κήρυκας-ρήτορας μπορεῖ νά διδάξει, νά πείσει, νά προκαλέσει τά συναισθήματα τῶν ἀκροατῶν, ὥστε νά συγκινήσει καί νά ἐνθουσιάσει.⁸⁸³

Στά ἀνέκδοτα Μαθηματάρια τῆς ἰδίας χρονικῆς περιόδου διαπιστώνουμε καί τή διδασκαλία σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μαθημάτων ἀπό τό περιεχόμενο τῶν ἔργων τῶν θύραθεν ρητόρων. Τά μαθήματα πού παραδίδονται προέχονται ἀπό: α) τόν Δημοσθένη, ἀπό τόν όποιο διδάσκονται οἱ τρεῖς Ὀλυνθιακοί Λόγοι, β) ἀπό τόν Θουκυδίδη, ἀπό τόν όποιο παραδίδονται δημηγορίες τῶν Κερκυραίων καί τῶν Κορινθίων, γ) ἀπό τόν Λιβάνιο, ἀπό τόν όποιο διδάσκονται οἱ Πρεσβευτικοί πρὸς τούς Τρῶας ὑπέρ Ἑλένης, δ) ἀπό τόν Ἰσοκράτη, τοῦ όποίου διδάσκονται τό Ἐγκώμιον εἰς Εὐαγόραν, ὁ Πλαταϊκός καί πρὸς Φίλιππον.

α) Δημοσθένης

Ἡ διδασκαλία τῶν λόγων τοῦ μεγαλύτερου ρήτορα τῆς ἀρχαιότητας, τοῦ Δημοσθένη, οὐσιαστικά ἄρχεται κατά τό ΙΗ' αἰ.,⁸⁸⁴ ἀφοῦ τότε εἰσάγονται στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατοῦσα καί στόν τρίτο τόμο οἱ Ὀλυνθιακοί Λόγοι Α', Β', Γ' καί οἱ Κατά Φιλίππου Α' καί Γ'.

Τό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2160 παραδίδει κλασικούς Λόγους πού περιλαμβάνονται στήν Ἐγκυκλοπαιδεία, καί συγκεκριμένα τούς Ὀλυνθιακούς Λόγους Α', Β' καί Γ' καί, κατά πᾶσα πιθανότητα, καταγράφεται ἡ ἀρχή τοῦ Α' κατά Φιλίππου Λόγου. Τό γεγονός ὅτι περιέχει κείμενα τοῦ διδασκάλου Δανιήλ τοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως,

---

882. Περί τῶν λεκτικῶν ρητορικῶν σχημάτων καί τῶν ρητορικῶν σχημάτων διανοίας, ἰδιαίτερα στούς ἐκκλησιαστικούς ρητορικούς συγγραφείς, βλ. ἀναλυτικότερα στό Ἀμβροσίου-Αριστοτέλους Ζωγράφου (ἐπισκόπου Ζήλων), *Ὁ Γαβριήλ Θεσσαλονίκης καί τό ἀποδιδόμενο εἰς αὐτόν ἀνέκδοτο όμιλιάριον, γραμματολογική, φιλολογική καί θεολογική μελέτη*, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 223-249. Σχήματα λόγου καί ἐκφραστικά μέσα σέ λόγους πού ἀφοροῦν βέβαια σέ μιά συγκεκριμένη κατηγορία ρητορικῆς ἐκφραστικότητας, ὅπως αὐτή τῆς ταφικῆς ἐπιδεικτικῆς, καί τά όποια μποροῦν νά μᾶς εἰσαγάγουν στή θεματολογία πού μᾶς ἀφορᾷ μποροῦμε νά διαβάσουμε στό ἔργο τοῦ Χαράλαμπου Β. Στεργιούλη, *Λόγοι στήν ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Συμβολή στή μελέτη τῆς ταφικῆς ἐπιδεικτικῆς Ρητορικῆς τῶν Βυζαντινῶν*, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 215-354.

883. Τέτοια στοιχεῖα εἶναι ἡ ἀπλότητα ὕφους ἢ –όταν οἱ περιστάσεις τό ἀπαιτοῦν, ἀλλά καί τό εἶδος τοῦ λόγου– ἡ υἰοθέτηση μεγαλοπρεποῦς ὕφους.

884. Ἡ Νικολοπούλου στή μελέτη της παρατηρεῖ τήν παντελῆ ἀπουσία τοῦ Δημοσθένη ἀπό τά ἐκπαιδευτικά προγράμματα τοῦ 17ου αἰ. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 95.

καθώς επίσης και ή όλη γενικά όμοιότητα σέ βασικά σημεία του Μαθηματαρίου μέ άλλα της Σχολής της Πάτμου,⁸⁸⁵ και ιδιαίτερα μέ τό Σιναϊτικό της Α' συλλογής του 1702 τό όποιο προέρχεται από την Πάτμο, μάς έπιτρέπει άνετα νά υποθέσουμε ότι τό συγκεκριμένο Μαθηματάριο, 2160, είναι προϊόν της αυτής Σχολής. Ό Δανιήλ Κεραμεύς άλλωστε θεωρείται ότι είναι ό βασικός εισηγητής της διδασκαλίας του Δημοσθένη στην Πάτμο, αφού του ήταν εύκολο νά έντοπίσει και διδάξει τούς Λόγους του από την Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα.⁸⁸⁶

β) Θουκυδίδης

Στόν τρίτο τόμο της Έγκυκλοπαιδείας του Πατούσα είχαν περιληφθει δύο δημηγορίες του Θουκυδίδη από τό Α' Βιβλίο των Ίστοριών: α) ή δημηγορία των Κερκυραίων (Α' παραγρ. 32-36) και β) αυτή των Κορινθίων (Α' παραγρ. 37-43).⁸⁸⁷ Οί δημηγορίες αυτές, σύμφωνα μέ τίς ιστορικές μαρτυρίες, έκφωνήθηκαν στην Έκκλησία του Δήμου στην Αθήνα. Βεβαίως, συνήθως οί διδάσκαλοι είχαν ξεπεράσει τίς δύο δημηγορίες του Θουκυδίδη και αναζήτησαν και άλλες δημηγορίες, είτε από τό ίδιο βιβλίο είτε και από τά άλλα δύο βιβλία των Ίστοριών του Θουκυδίδη, τό Β' και τό Γ'. Ό άγνωστος διδάσκαλος όμως, πού σχετίζεται μέ τό άνέκδοτο Μαθηματάριο 2220 του ΙΘ' αϊ. της Β' συλλογής, παραμένει πιστός στην Έγκυκλοπαιδεία, αφού εκτός του ότι αναλύει τόν βίο του Θουκυδίδη (φ. 135r-139r), παραθέτει επιπλέον και έξηγήσεις του Θουκυδίδου (140v-154v) και της δημηγορίας των Κερκυραίων (φ. 154r-160v) και (163r-165r).

Στή Σιναϊτική συλλογή Α' σέ 6 Μαθηματάρια συνολικά και όλα του ΙΗ' αϊ. παραδίδονται οί γνωστές δύο δημηγορίες του Θουκυδίδη.⁸⁸⁸

γ) Λιβάνιος

Συχνότερη διδασκαλία των έργων του Λιβανίου παρατηρείται από τόν ΙΗ' αϊ. και ύστερα. Τουτό φανερώνει τή σημαντική επίδραση της Έγκυκλοπαιδείας του Πατούσα, ό

---

885. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 265, 266, 269, 270.

886. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 98.

887. Βλ. Ίωάννου Πατούσα, *Έγκυκλοπαιδεία...*, ό.π., σ. 383 κ.έξ.

888. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π. Τά Μαθηματάρια αυτά είναι τά Μ. 1359, (σ. 361-362), 1669, (σ. 365-366), 1920, (σ. 372-373) και τά 22, (σ. 838) και 87 (σ. 844) του Σιναϊτικού Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως.

όποιος, στον τρίτο τόμο,⁸⁸⁹ είχε περιλάβει διάφορα έργα του Λιβανίου. Πιο συγκεκριμένα είχε συμπεριλάβει: α) τον Πρεσβευτικό Α' προς τους Τρώας υπέρ της Έλένης. Μενέλαος. β) Τόν Πρεσβευτικό Β' προς τους Τρώας υπέρ της Έλένης. Όδυσσεύς.⁸⁹⁰ Στο ανέκδοτο Μαθηματάριο μέ α.α. 2233Β' παραδίδεται μία άσκηση ρητορικής «Ο Λόγος πρεσβευτικός Β' Προς τους Τρώας υπέρ της Έλένης. Όδυσσεύς», ή οποία προέρχεται από τις μελέτες του Λιβανιού και ή οποία προοριζόταν για τους μαθητές προς εκμάθηση της ρητορικής τέχνης. Από την Α' συλλογή των Μαθηματαρίων⁸⁹¹ μονάχα σέ τρία από αυτά παραδίδονται δύο μελέτες του Λιβανίου, και ειδικότερα: ή εξήγηση του Πρεσβευτικού Β' και ή μελέτη του Περί του δυσκόλου άνδρός.

δ) Ίσοκράτης

Στά ανέκδοτα Μαθηματάρια της Β' Σιναϊτικής συλλογής διαπιστώσαμε ή διδασκαλία έργων του Αθηναίου ρήτορα και παιδαγωγού των Έλλήνων του 4ου αι. Ίσοκράτη. Οι ιδέες του Ίσοκράτη για τις άρετές πού πρέπει νά αποκτήσει ό μορφωμένος άνθρωπος μέσω της άγωγής περιέχονται στα διάφορα έργα του, γι' αυτό τά μαθήματα του Ίσοκράτη διδάσκονταν στην έλληνική εκπαίδευση όλων των έποχων και στή συνέχεια εξαπλώθηκαν στίς διάφορες εύρωπαϊκές χώρες. Για τον λόγο αυτό τά έργα του Ίσοκράτη, από όταν πρωτοεκδόθηκαν τό 1493, γνώρισαν και γνωρίζουν μεγάλη έκδοτική επιτυχία.⁸⁹² Έτσι ήταν αδύνατο και ό Πατούσας νά μήν τά συμπεριλάβει στην Έγκυκλοπαιδεία του. Μεγάλο διδακτικό ενδιαφέρον σημειώθηκε από τους διδασκάλους της έποχής πού μελετούμε και τουτο διότι, όπως αναφέραμε, έντάχθηκαν στην Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα, στον Γ' τόμο, σελ. 18 και 28, αλλά και επειδή άνταποκρίνονταν στα κυριότερα ρητορικά είδη και, ως εκ τουτου, ήταν κατάλληλα για

---

889. Βλ. Ιωάννου Πατούσα, *Έγκυκλοπαιδεία...*, ό.π., σ. 265, 273, 297 και 308 άντιστοίχως.

890. Στόν παρόντα τόμο έκτός από τους προαναφερθέντες λόγους περιλαμβάνονται και «ό Αποκηρυττόμενος λόγος», «περί του δυσκόλου άνδρός, όστις γήμας λάλον [sic] γυναίκα έαυτόν προσαγγέλλει». [Βλ. Αθανασίας Κ. Αβδάλη, *Η Έγκυκλοπαιδεία Φιλολογική...*, ό.π., σ. 197].

891. Βλ. Άγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, Συγκεκριμένα στό Μ. 1669 (σ. 365-367), στό Μ. 82 του Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως (σ. 844) και στό Μ. 102 του Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως (σ. 845).

892. Προβλ. Αθανασίας Κ. Αβδάλη, *Η Έγκυκλοπαιδεία...*, ό.π., σ. 184.

τήν ἠθική διαπαιδαγώγησιν τῶν νέων. Στὴν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ περιελήφθησαν οἱ λόγοι «Εἰς Εὐαγόραν ἐγκώμιον» καὶ ὁ «Πλαταϊκός».⁸⁹³

Οἱ Λόγοι Πρὸς Δημόνικον καὶ Νικοκλέα, οἱ ὅποιοι παραδίδονται στὸ Σιναϊτικὸ Μαθηματάριο τῆς Β' συλλογῆς μὲ ἀ.ἀ. 2160, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει ἐντάσσονται στὰ λεγόμενα Κάτοπτρα Ἡγεμόνων, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν θὰ ἀναφερθοῦμε στὸ παρὸν κεφάλαιο.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Λόγους τοῦ Ἰσοκράτη στὰ Μαθηματάρια τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς συναντᾶμε: α) τὸν Πανηγυρικό Λόγο, ὁ ὁποῖος παραδίδεται στὸ Μαθηματάριο μὲ ἀ.ἀ. 2182 τοῦ ἔτους 1805, β) οἱ Λόγοι «Εἰς εὐαγόραν ἐγκώμιον» καὶ «Πλαταϊκός», οἱ ὅποιοι παραδίδονται μαζί μὲ τοὺς «Πρὸς Δημόνικον» καὶ «Πρὸς Νικοκλέα» στὸ Μαθηματάριο μὲ ἀ.ἀ. 2160.

Τὸ Μαθηματάριο τῆς Β' Συλλογῆς μὲ ἀ.ἀ. 2160, πού περιέχει 4 Λόγους τοῦ Ἰσοκράτους (2 Κάτοπτρα Ἡγεμόνων καὶ 2 ρητορικά ἔργα), ἐπιβεβαιώνει τὴν παρατήρησιν τῆς Νικολοπούλου ὅτι «συνήθως δύο ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς [δηλαδὴ ρητορικούς] θεωροῦνται ἀρκετοὶ [στὴ διδασκαλία] ἐπειδὴ πάντοτε ἡ διδασκαλία περιλαμβάνει καὶ ἓνα τουλάχιστο ἰσοκρατικὸ Κάτοπτρον Ἡγεμόνος.»⁸⁹⁴

Στὸ Μαθηματάριο τῆς Β' Συλλογῆς 2220 τοῦ ἔτους 1846-1849 παραδίδεται ὁ λόγος τοῦ «ἸΣΟΚΡΑΤΟΥΣ / ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΝ». Ἐπειδὴ ὁ συγκεκριμένος λόγος (ὁ ὁποῖος φυσικὰ δὲν περιλαμβάνεται στὴν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ) εἰσάγεται στὴ διδασκαλία μὲ πρωτοβουλία, κυρίως, τοῦ Δανιὴλ τοῦ Κεραμέως,⁸⁹⁵ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν συσχετίσουμε μὲ τὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου, ἔστω κι ἂν ἀπέχει χρονικὰ ἀπὸ τὴν περίοδο πού δίδαξε στὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου ὁ περίφημος σχολάρχης.⁸⁹⁶

ε) Περί τῆς ἀπουσίας ἔργων τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καὶ τοῦ Θεμιστίου

Ἄν καὶ ὁ Δανιὴλ ὁ Κεραμεὺς εἶχε εἰσαγάγει στὸ πρόγραμμα διδασκαλίας τῆς Πατμιᾶδος Σχολῆς καὶ τοὺς ἕξι λόγους τοῦ Βασιλείου Σελευκείας, πού περιέχονται στὴν

893. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Γ', σ. 43 κ.έξ. & 59 κ.έξ. ἀντίστοιχα.

894. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 93.

895. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 94.

896. Ὁ Δανιὴλ δίδαξε στὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου μέχρι τὸ 1801.

Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα,⁸⁹⁷ ἐντούτοις στή μελέτη τῶν Μαθηματῶν τῆς Β' συλλογῆς δέν συναντήσαμε τή διδασκαλία ἔργων τοῦ συγκεκριμένου συγγραφέα.

Ὁ Λόγος τοῦ Θεμιστίου «περί φιλίας» ἔχει περιληφθεῖ στόν τρίτο τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα.⁸⁹⁸ Πολλοί διδάσκαλοι ὅμως δέν παρέμειναν πιστοί στήν Ἐγκυκλοπαιδεία καί ἐπεξέτειναν τή διδασκαλία τους καί σέ ἄλλους λόγους του.⁸⁹⁹ Ἄν καί ὁ περί φιλίας λόγος παραδίδεται σέ 40 μονάχα ἀπό τά 1.000 Μαθηματάρια (ποσοστό 4%) πού μελέτησε ἡ Νικολοπούλου, ἐντούτοις σέ κανένα ἀπό τά 15 τῆς Β' συλλογῆς δέν περιλαμβάνεται, παρὰ τό γεγονός ὅτι ὁ Δανιήλ ὁ Κεραμεύς δίδαξε κατ' ἐπαναληψή τόν Θεμιστίο στήν Πατριάδα.⁹⁰⁰

4.2.5 Ρητορικά μαθήματα ἐκκλησιαστικῶν καί Βυζαντινῶν συγγραφέων

Μετά τούς ρήτορες οἱ ὅποιοι προέρχονται ἀπό τή θύραθεν παιδεία ἀκολουθοῦν οἱ χριστιανοί ρήτορες. Μέ τά συγγράμματά τους οἱ ἐκκλησιαστικοί ρήτορες⁹⁰¹ «δημιούργησαν ὅλες ἐκεῖνες τίς προϋποθέσεις ὥστε νά ἀναπτυχθεῖ μιὰ νέα ἀντίληψη γιά τήν ἀποστολή ὄχι μόνο τῆς ρητορικῆς τέχνης ἀλλά καί τῆς λογοτεχνίας γενικότερα».⁹⁰² Ἡ ρητορική καί ἡ λογοτεχνία ὑπηρετοῦν στό ἐξῆς «τήν ἔκφραση τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ μέσα σέ ἕνα εὐρύτερο πνεῦμα ἀντίληψης τῆς οἰκουμενικῆς λειτουργίας, μέσα σέ ἕνα σχέδιο λειτουργίας τοῦ σύμπαντος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος πραγματώνει τήν ἐπιθυμία του νά μοιραστεῖ μέ τόν Θεό τήν ἀληθινή οὐσία τοῦ δημιουργικοῦ του λόγου».⁹⁰³ Ἔτσι, λοιπόν, οἱ ἐκκλησιαστικοί ρήτορες στίς διάφορες ὀμιλίες καί σταὰ συγγράμματά τους νιοθετοῦν καί χρησιμοποιοῦν τούς γραμματικούς κανόνες τῆς ἀττικῆς διαλέκτου καί τά ποικίλα ρητορικά σχήματα τῆς κλασικῆς

897. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 123.

898. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., σ. 354.

899. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 103-104.

900. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 104.

901. Ἰδιαίτερα μέ τό ἔργο τοῦ Ἑρμογένη «περί Ἰδεῶν», πού παραπέμπει στόν Πλάτωνα καί τό ὅποιο γνώρισε καθολική ἀναγνώριση ἀπό τούς Νεοπλατωνικούς. Σχετικά περί τούτου βλ. Χαράλαμπος Β. Στεργιούλη, *Λόγοι...*, ὁ.π., σ.41-42 & Δήμητρας Κούκουρα, *Ἡ Ρητορική καί ἡ Ἐκκλησιαστική Ρητορική*, διαχρονική μελέτη, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 217-218.

902. Βλ. Χαράλαμπος Β. Στεργιούλη, *Λόγοι...*, ὁ.π., σ. 42.

903. Βλ. Βασιλείου Κατσαροῦ, *Ἡ Ρητορική ὡς «θεωρία λογοτεχνίας» τῶν Βυζαντινῶν*, Centre d'etudes byzantines, neo-helleniques et sud-est europeennes, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 2002, σ.97-98.

ρητορικής τέχνης.⁹⁰⁴ Πολύ γρήγορα, όμως, οί μεγάλοι εκκλησιαστικοί Πατέρες και ρήτορες του 4ου αι. «μέ την ιδιοποίηση τῆς ρητορικής τεχνικῆς δημιούργησαν και μία χριστιανική λογοτεχνική παράδοση, πού ανταγωνιζόταν μέ ἐπιτυχία τήν ειδωλολατρική».⁹⁰⁵ Κορυφαία φυσιογνωμία στή σύνθεση ἑλληνικῆς ρητορικῆς και Χριστιανισμοῦ ἀναδείχθηκε ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ὁ ὁποῖος μέ τή ρητορική και τήν ποικιλόμορφη παιδεία, ἀλλά και τή συγγραφή διαφόρων ρητορικῶν λόγων⁹⁰⁶ θεωρήθηκε ἡ αὐθεντία στόν ὡς ἄλλο ἔθνος τῆς χριστιανικῆς ρητορείας.⁹⁰⁷ Βασική πεποίθησή του και διδακτική ἀφορμή ἦταν αὐτό πού ἔλεγε εὐκαίρως ἀκαίρως: «Νομίζω ὅτι ὅλοι ὅσοι σκέπτονται ὀρθά θά παραδεχθοῦν ὅτι ἡ ἐκπαίδευση εἶναι τό πρῶτο ἀπό τά ἀγαθά πού κατέχομεν».⁹⁰⁸

Στήν προτίμηση τῶν διδασκάλων τῆς ἐποχῆς πού ἐξετάζουμε διαπιστώνουμε, μέ βάση τά ἀνέκδοτα Μαθηματάρια, ὅτι οί λόγοι τοῦ Συνεσίου και τῶν τριῶν Καππαδοκῶν Πατέρων (τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου και τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου) γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση. Τό γεγονός τοῦτο ὀφείλεται κατά κύριο λόγο στό ὅτι ἀρκετά κείμενα ἀπό τή ρητορική ἐργογραφία τῶν προαναφερθέντων Πατέρων εἶχαν συμπεριληφθεῖ στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Ἰ. Πατουσα και κατά δεύτερον ὅτι τά

---

904. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῶν λεγομένων εἶναι ὁ Μέγας Βασίλειος, στήν ἐπιστολή τοῦ ὁποῖου πρὸς τόν διδάσκαλό του Λιβάνιο ἔχουν ἐντοπιστεῖ ποικίλα ρητορικά σχήματα. [Βλ. Δήμητρας Κούκουρα, *Ἡ Ρητορική...*, ὁ.π., σ. 223]. Ἀλλά και πρὶν τόν Βασίλειο, νωρίτερα, τήν ἴδια τακτική φαίνεται νά εἶχαν υἰοθετήσει και κάποιοι ἄλλοι Χριστιανοί ρήτορες, ὅπως ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός στόν ἀποχαιρετιστήριο λόγο του πρὸς τόν Ὠριγένη. [Βλ. Χαράλαμπος Β. Στεργιούλη, *Λόγοι...*, ὁ.π., σ. 43, ὑποσ.19].

905. Βλ. Herbert Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, (μτφρ. Λ.Γ. Μπενάκη, Ἰ.Β. Ἀναστασίου, Γ.Χ. Μακρῆ), τόμ. Α', Ἀθήνα 1991, σ. 198.

906. Ὁ Γρηγόριος ἔχει συγγράψει α) ἐγκωμιαστικούς λόγους, ὅπως οί λόγοι πού ἀναφέρονται στοὺς Μακκαβαίους, στόν Μ. Ἀθανάσιο, στόν μάρτυρα Κυπριανό, ἀλλά και β) ἐπιταφίους, οί ὁποῖοι ἀναφέρονται στόν Καισαρεία Βασίλειο, στήν ἀδελφή του Γοργονία και στόν πατέρα του Γρηγόριο και ἄλλοῦ.

907. Ὁ G. Kennedy ἀναφέρει ὅτι οί λόγοι (τοῦ Γρηγορίου) κατέστησαν τό πῶς διαπρεπές ὑπόδειγμα χριστιανικῆς εὐγλωττίας σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Ὡς πρὸς τή μορφή και τό ὕφος μοιάζουν μέ τοὺς λόγους τῶν σοφιστῶν, ἀλλά τοὺς ξεπερνοῦν κατά πολύ ὡς πρὸς τή δύναμη τῆς σκέψης και τήν ἔνταση τῆς πεποίθησης. Ὁ χριστιανὸς ρήτορας εἶχε ἓνα σημαντικό νέο μήνυμα γιά τόν κόσμο: εἶχε κάτι νά πει στό ὁποῖο δέν μπορούσαν νά τόν συναγωνιστοῦν οί σοφιστές μέ τή νοσταλγία τους γιά τήν ἑλληνική παράδοση πού ἔσβηγε. [Βλ. George Kennedy, *Ἱστορία τῆς κλασικῆς ρητορικῆς, ἀρχαίας ἑλληνικῆς και ρωμαϊκῆς*, (μτφρ. Ν. Νικολούδη), Ἀθήνα 2000, σ. 416.]

908. Βλ. Georgina Buckler, «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκπαίδευση», *Βυζάντιο, εἰσαγωγή στό Βυζαντινὸ Πολιτισμὸ*, ἐπιμ. Ν. Η. Baynes – Η. ST. L.B. Moss, (μτφρ. Δημητρίου Ν. Σακκά), ἐκδ. Παπαδήμα 1983, σ. 289.

ἔργα τῶν συγκεκριμένων Πατέρων κάλυπταν ὅλο τό φάσμα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς διδασκαλίας τῆς ρητορικῆς.

α) Συνέσιος⁹⁰⁹

Τό ἔργο τοῦ Συνεσίου Κυρήνης, τό ὁποῖο γνώρισε περιορισμένη διδακτική ἔκταση στή Σχολή τῆς Πάτμου καί ἐντάσσεται στά ρητορικά εἶδη, εἶναι τό «Φαλάκρας Ἐγκώμιον», τό ὁποῖο ἔγραψε ὁ Συνέσιος γιά νά ἀντιμετωπίσει τά ὑπέρ τῆς κόμης ἐπιχειρήματα τοῦ Δίωνος Χρυσόστομου. Ἐπιχειρεῖ μάλιστα νά παρουσιάσει τήν φαλάκρα ὄχι ὡς ἀτέλεια φυσική, ἀλλά ὡς θεία εὐλογία. Τό συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Συνεσίου ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά στό Παρίσι, τό 1553,⁹¹⁰ καί μάλιστα γνώρισε μεγάλη διάδοση στή Δύση. Ἐντούτοις δέν περιλαμβάνεται στήν Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Ι. Πατούσα. Ἴσως γιά αὐτό καί δέν γνώρισε στήν ἐκπαίδευση τήν εὐρεία διάδοση πού εἶχαν ἀλλά ἔργα τοῦ Συνεσίου. Πραγματικά ἡ ἔρευνα τῆς Νικολοπούλου στά Μαθηματάρια⁹¹¹ ἀπέδειξε πώς ὁ μοναδικός ἴσως διδάσκαλος ὁ ὁποῖος ἐνέταξε στό πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας του τό συγκεκριμένο ρητορικό ἔργο τοῦ Συνεσίου εἶναι ὁ Δανιήλ Κεραμεύς στή Σχολή τῆς Πάτμου. Τά πορίσματα τῆς ἔρευνας τῆς τήν ὀδηγοῦν στό νά συμπεράνει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ ἔργου «Φαλάκρας ἐγκώμιον» δέν ξεπέρασε τά ὅρια τῆς Πατριάδας.⁹¹²

Ἐάν, πράγματι, ἀληθεύουν οἱ διαπιστώσεις τῆς Νικολοπούλου περί τῆς ἀποκλειστικότητος τῆς διδασκαλίας τοῦ ἔργου «Φαλάκρας Ἐγκώμιον» στή Σχολή τῆς Πάτμου, τότε τό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2182 τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς πού παραδίδει τό συγκεκριμένο ἔργο καί γράφτηκε τό 1805 προέρχεται ἀπό τό συγκεκριμένο διδασκαλεῖο.

---

909. Παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Συνέσιος βρίσκεται στό μεταίχμιο δύο κόσμων, τοῦ ἐθνικοῦ καί τοῦ χριστιανικοῦ (γεννήθηκε τό 370 στήν Κυρήνη τῆς Πενταπόλεως καί κοιμήθηκε μεταξύ 413-415), καί μαθήτευσε πλησίον τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου Ὑπατείας ἐπιλέξαμε νά τόν κατατάξουμε στούς χριστιανούς ρήτορες λόγω τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιωματός του, ἀφοῦ ἦταν ἐπίσκοπος Κυρήνης.

910. A. Turnebus, *Synesius, episcopus Cyrenensis. Opuscula*, Paris 1553, σ. 43-60.

911. Διαπιστώνει ὅτι σέ σύνολο χιλίων περίπου Μαθηματάρων μόνο 15 [μεταξύ τῶν ὁποίων 4 εἶναι Σιναϊτικά] παραδίδουν τό ἔργο Φαλάκρας Ἐγκώμιον καί τά περισσότερα ἀπό αὐτά προέρχονται ἀπό τήν Πατριάδα. Στά Μαθηματάρια αὐτά παραδίδονται ἐξηγήσεις τοῦ συγκεκριμένου λόγου πού προέρχονται ἀπό τόν Δανιήλ. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ.105.

912. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 105.

β) Μέγας Βασίλειος

Στά 16 ανέκδοτα Μαθηματάρια της Β' συλλογής παραδίδονται οί έξής λόγοι του Μ. Βασιλείου: α) **Πρός τούς νέους, όπως αν έξ έλληνικων ώφελοίντο λόγων, παραίνεσις.** Ο συγκεκριμένος λόγος περιλαμβάνεται στην Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα από την πρώτη έκδοσή της (1710). Αποτελεϊ τόν συχνότερα διδασκόμενο λόγο, αφού παραδίδεται στά 95 από τά 1.000 Μαθηματάρια της Νικολοπούλου έκ των οποίων τά 3 εντάσσονται στά Συναϊτικά της Α' συλλογής.⁹¹³ Ο ανωτέρω λόγος βρίσκεται καί σέ 2 άκόμη Μαθηματάρια της Β' άνεκδότου Συναϊτικής συλλογής, τά όποια ανήκουν στον ΙΘ' αιώνα καί συγκεκριμένα στό 2160 της Σχολής Πάτμου⁹¹⁴ καί στό 2220 του 1846-1849. Ο συγκεκριμένος λόγος αντιπροσωπεύει μέ τόν καλύτερο τρόπο τίς παιδαγωγικές άντιλήψεις του μεγάλου Πατρός καί στό πρόσωπο αυτού όλόκληρου του Χριστιανισμού. Αλλά καί ή νηφαλιότητα του φιλολογικού ύφους του Βασιλείου εξέφραζε μιά έπιστροφή στον άττικισμό, όσο τουτο είναι δυνατό χωρίς σχολαστικότητα, καί αυτό τό ύφος άποκαλύπτει οικειότητα μέ τούς κλασικούς της έλληνικής πεζογραφίας. Έξάλλου ή πραγματεία αυτή έπηρέασε σημαντικά τή στάση της Έκκλησίας έναντι της κλασικής παιδείας.

β) **Κατά μεθύντων:** Η πραγματεία αυτή άποτελεϊ έργο ήθικου περιεχομένου. Τέτοια έργα τοποθετούν μέ ακρίβεια τόν τρόπο διαγωγής των πιστών μέσα στό ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η συγκεκριμένη εργασία του ίερού Πατρός δέν είχε συμπεριληφθει έξ αρχής στην Έγκυκλοπαιδεία καί γι' αυτό συναντάται σπανιότερα στά διδακτικά προγράμματα.⁹¹⁵ Στην Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα συμπεριλήφθηκε στην έκδοση του 1780. Στή Συναϊτική Β' συλλογή έντοπίστηκε σέ δύο Μαθηματάρια καί ειδικότερα στό 2160 της Σχολής Πάτμου καί τό 2233B, ένω στην Α' συλλογή μονάχα σέ ένα.

γ) **Κατά των όργιζομένων:** Καί ή πραγματεία αυτή εντάσσεται στά έργα ήθικου περιεχομένου. Περιλαμβάνεται στην Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα από την πρώτη έκδοση της (1710). Παραδίδεται στά 55 από τά 1.000 Μαθηματάρια της Νικολοπούλου καί

913. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 106-110.

914. Έξήγησις του άγίου Βασιλείου προς τούς νέους, έρμηνευθείσα παρά / Δανιήλ Μοναχου Πατμίου του Κεραμέως, καί έν / Διδασκάλοις άρίστου.

915. Βλ. Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 106-110.

από αυτά μονάχα ένα ανήκει στη Σιναϊτική συλλογή.⁹¹⁶ Ἐνῶ, ἐπίσης, ἕνα ἐντοπίσαμε στα ἀνέκδοτα Μαθηματάρια τῆς Β' συλλογῆς, τό 2233B.

δ) **Εἰς τό καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καί μείζονας / οἰκοδομήσω:** Ὁ συγκεκριμένος ἐρμηνευτικός λόγος, πού περιλαμβάνεται στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα ἀπό τήν πρώτη ἔκδοση (1710), παραδίδεται στό 30 ἀπό τά 1.000 Μαθηματάρια τῆς Νικολοπούλου, ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἀνήκουν στή Σιναϊτική συλλογή.⁹¹⁷ Στή Β' ἀνέκδοτη Συλλογῆς μονάχα σέ ἕνα, τό 2233B, συναντήσαμε τήν ἐρμηνευτική ἀνάλυση τοῦ εἰρημένου λόγου.

Συνήθως ἀρκοῦσε ἡ διδασκαλία καί ἡ μελέτη τριῶν λόγων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τούς ὁποίους ἐπέλεγε ὁ διδάσκαλος. Τούς λόγους αὐτούς μπορούσε νά ἀντλήσει ἀπό αὐτούς τούς ἕξι πού ἦταν καταχωρισμένοι στήν Ἐγκυκλοπαιδεία εἴτε καί ἀπό ἄλλες ἐκδόσεις ἢ χειρόγραφα πού κυκλοφοροῦσαν τήν ἐποχή αὐτή. Ἀπό τά τρία Μαθηματάρια τῆς Β' συλλογῆς πού παραδίδουν λόγους τοῦ Βασιλείου μόνο τό ἕνα, τό 2233B, παραδίδει τρεῖς λόγους καί συγκεκριμένα τούς «Κατά τῶν ὀργιζομένων», «Εἰς τό καθελῶ μου / τὰς ἀποθήκας» καί «Κατά μεθύντων». Ἀπό αὐτούς μόνο οἱ δύο πρῶτοι περιέχονται στήν πρώτη ἔκδοση τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα (1710), ἐνῶ ὁ «Κατά μεθύντων» λόγος προστέθηκε ἀργότερα στήν ἔκδοση τοῦ 1780. Στό Μαθηματάριο 2160 παραδίδονται δύο λόγοι τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ μόνο ἕναν λόγο συναντᾶμε στό Μαθηματάριο 2220.

γ) Γρηγόριος Θεολόγος

Τά Μαθηματάρια παραδίδουν ἕνα εὐρύ φάσμα ἀπό τούς λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, συνολικά 29 λόγους, οἱ ὁποῖοι ἐντάσσονται σέ διαφορές κατηγορίες: στούς ἐορταστικούς-θεολογικούς, ἠθικολογικούς-κοινωνιολογικούς, ἀπολογητικούς, ἐγκωμιαστικούς, ἐπιτάφιους, λόγους πού ἀφοροῦν στήν ἐκκλησιαστική διοίκηση, εἰρηνικούς καί λόγους προσωπικούς, πού ἀναφέρονται δηλαδή σέ προσωπικές του περιπέτειες.⁹¹⁸ Στίς παραδόσεις τους οἱ διδάσκαλοι συνήθως περιορίζονταν στή διδασκαλία ἑνός ἕως τριῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις δέν δίδασκαν καί περισσότερους. Ἔχουν διασωθεῖ μάλιστα καί

916. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 106-110.

917. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 106-110.

918. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 111.

Μαθηματάρια, σέ ἀκραῖες περιπτώσεις ἀναφέρει ἡ Νικολοπούλου, ὅπου ἔχουν διδαχθεῖ 13 λόγοι.⁹¹⁹ Στήν ἀνέκδοτη Β' Σιναῖτικὴ συλλογὴ συναντᾶμε λόγους τοῦ Γρηγορίου σέ δύο μόνο Μαθηματάρια, στά: α) 2182 τοῦ 1805, ὅπου παραδίδονται οἱ ἀκόλουθοι 6 λόγοι τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου: «Λόγος στηλιτευτικός πρῶτος κατά Ἰουλιανοῦ βασιλέως τοῦ παραβάτου»,⁹²⁰ «Δεύτερος στηλιτευτικός κατά Ἰουλιανοῦ παραβάτου»,⁹²¹ «Εἰς τὴν καινὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸ ἔαρ, καὶ εἰς τὸν μάρτυρα Μάμαντα λόγος»,⁹²² «Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα λόγος ἡνίκα ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ ἐκκλησίας»,⁹²³ «Λόγος εἰς Γρηγόριον ἐπίσκοπον Νύσσης, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀδελφόν ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν»,⁹²⁴ «Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντός ἀνθρώπου, οὐδὲ παντός καιροῦ, τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι λόγος».⁹²⁵ β) Στὸ μαθηματάριο 2271 τοῦ ΙΗ' αἰ. περιλαμβάνονται οἱ ἀκόλουθοι 4 λόγοι: «Λόγος περὶ φιλοπτωχίας»,⁹²⁶ «Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων»⁹²⁷ (ὁ λόγος αὐτός παραδίδεται ἀτελής), «Περὶ τοῦ ταῖς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας καὶ ὅτι οὐ παντός ἀνθρώπου, οὐδὲ παντός καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι», «Συντακτῆριος εἰς τὴν ρν (150) ἐπισκόπων παρουσίαν»⁹²⁸ (καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἑλλιπές).

919. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ.113.

920. Ὁ συγκεκριμένος λόγος παραδίδεται σέ 21 ἀπὸ τὰ 1.000 Μαθηματάρια πού μελετᾶ ἡ Νικολοπούλου. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 966, 956, 955, 886, 869, 829, 768, 750, 741, 726, 687, 677, 654, 650, 645, 641, 640, 638, 597, 576, 551, 510, 493, 407, 402, 390, 388, 374, 339, 263, 224, 214, 121, 95, 93, 88, 28 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

921. Παραδίδεται σέ 10 ἀπὸ τὰ 1.000 τῆς Νικολοπούλου. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 677, 597, 510, 482, 430, 374, 339, 115, 96, 88 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

922. Παραδίδεται σέ 26 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 10, 904, 884, 803, 788, 785, 784, 778, 768, 593, 591, 590, 549, 529, 507, 499, 455, 454, 413, 388, 254, 94, 89, 60, 585, 6 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

923. Παραδίδεται σέ 8 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 884, 869, 786, 475, 463, 460, 336, 246 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

924. Παραδίδεται σέ 14 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 884, 883, 856, 785, 784, 763, 663, 650, 454, 330, 127, 96, 89, 60 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

925. Παραδίδεται σέ 6 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 883, 642, 542, 430, 115, 94 κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

926. Παραδίδεται σέ 24 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 89, 94, 214, 166, 347, 374, 383, 402, 425, 476, 480, 482, 499, 650, 654, 669, 753, 784, 785, 788, 856, 891, 928 (ἀριθμ. 33 Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως), 953, κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

927. Παραδίδεται σέ 4 ἀπὸ τὰ 1.000. Στὰ Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 115, 542, 883, 949 (ἀριθμ. 87 Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως), κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

928. Παραδίδεται σέ 8 ἀπὸ τὰ 1.000 καὶ εἰδικότερα στὰ Μαθηματάρια. ὑπ. ἀριθμ. 89, 90, 374, 784, 785, 786, 884, 953, κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῆς Νικολοπούλου.

Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα δέν περιλαμβάνει κανέναν ἀπό τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου, ἀλλὰ 5 ἄλλους, διαφορετικούς.⁹²⁹ Ἀξίζει νά μνημονευθεῖ ὅτι στὰ Σιναϊτικά Μαθηματάρια τῆς Α' συλλογῆς περιλαμβάνονται μόνο οἱ λόγοι κατὰ Ἰουλιανοῦ Α' καὶ Β' καθὼς καὶ ὁ λόγος περὶ Φιλοπτωχείας, ἐνῶ ἀπουσιάζουν οἱ ὑπόλοιποι.

Ὁ Δανιήλ εἶχε ἐντάξει στὶς παραδόσεις του στὴ Σχολή τῆς Πάτμου 8 λόγους. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 3 συμπίπτουν μὲ αὐτοὺς πού περιέχονται στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία.⁹³⁰ Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ὑπολοίπων 5 τὰ 2 ταυτίζονται μὲ 2 ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα τοῦ Μαθηματάρου 2182, καὶ εἰδικότερα τοῦ «Στηλιτευτικοῦ Α'» καὶ τὸ «Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα λόγος».

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πηγὴ τῶν ἀνωτέρω Λόγων ἀποκλείεται νά εἶναι ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία. Οἱ 4 ἀπὸ τοὺς 6 τοῦ Μαθηματάρου 2182 καὶ οἱ 2 τοῦ 2271 παραδίδονται γιὰ πρώτη καὶ μοναδική φορὰ σὲ Σιναϊτικό Μαθηματάριο. Ὁ λόγος «Εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα» εἶναι σπάνιος, ἀφοῦ περιλαμβάνεται μόνο σὲ 8 περίπου ἀπὸ τὰ 1.000 Μαθηματάρια πού μελέτησε ἡ Νικολοπούλου. Συνεπῶς μὲ τὸ ἀνέκδοτο Σιναϊτικό Μαθηματάριο μὲ α. ἀ. 2182, τὸ ὁποῖο ἔχει διδαχθεῖ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν Δανιήλ, αὐξάνονται σὲ 9. Πιὸ σπάνιος εἶναι «Ὁ περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας», ἀφοῦ περιλαμβάνεται μόνο σὲ 6 περίπου ἀπὸ τὰ 1.000 Μαθηματάρια τῆς Νικολοπούλου. Παραδίδεται ὅμως σὲ 2 ἀπὸ τὰ 15 τῆς Β' ἀνέκδοτης Σιναϊτικῆς συλλογῆς. Ἐπομένως μὲ τὸ ἀνέκδοτο Μαθηματάριο 2182 ἀνέρχονται σὲ 9 τὰ Μαθηματάρια τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὸν συγκεκριμένο λόγο.

δ) Ἰωάννης Χρυσόστομος

Παρά τὸ πλούσιο ἐρμηνευτικό, ρητορικό καὶ θεολογικό ἔργο του, ὁ Χρυσόστομος δέν διδάσκεται συστηματικὰ στὰ σχολεῖα πρὶν ἀπὸ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Στὰ προγράμματα

---

929. Περιλαμβάνονται στὸν Β' τόμο: «Εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγκυκλοπαιδεία..., ὁ.π., τόμ. Β', σ. 232]. «Εἰς τοὺς Μακκαβαίους». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγκυκλοπαιδεία..., ὁ.π., τόμ. Β', σ. 243]. «Εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἴτ' οὖν Γεννέθλια τοῦ Σωτήρος». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγκυκλοπαιδεία..., ὁ.π., τόμ. Β', σ. 295]. «Εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγκυκλοπαιδεία..., ὁ.π., τόμ. Β', σ. 272]. «Εἰς τὸν Καισάρειον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν...». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγκυκλοπαιδεία..., ὁ.π., τόμ. Β', σ. 254. Πρβλ. καὶ Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία...» ὁ.π., σ. 168-169.

930. Οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶναι «Εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν», «Εἰς τοὺς Μακκαβαίους», «Εἰς τὰ Θεοφάνεια».

διδασκαλίας εισήχθη μέ τήν πρώτη έκδοδη τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα τό 1710. Σέ αὐτή ὁ συντάκτης τῆς συμπεριλαμβάνει πέντε ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου,⁹³¹ στά ὁποῖα ἐπαναπαύονταν οἱ δάσκαλοι τῆς ἐποχῆς γιά τήν ἐξάσκηση τῶν καθηκόντων τους, χωρίς αὐτό νά ἀποκλείει τή διδασκαλία καί ἄλλων λόγων τοῦ ἱεροῦ Πατρός κατά τήν προσωπική βούληση καί ἐπιλογή τῶν ἐκάστοτε διδασκάλων. Χαρακτηριστική περίπτωση εἶναι αὐτή πού ἀναφέρει ἡ Νικολοπούλου στό ἔργο τῆς γιά τόν διδάσκαλο Δούκα Ἀποστολίδη, πού μετέφρασε καί δίδαξε τόν λόγο «Εἰς τόν ἱερομάρτυρα Βαβύλαν», καθώς καί ἡ διδασκαλία τῶν λόγων «Εἰς τόν πρωτομάρτυρα Στέφανον», «Πρός τόν Στελέχιον», «Εἰς τά γεννέθλια τοῦ Χριστοῦ», «Περί ἐπιτιμίας τῶν ἀμαρτανόντων» καί «Ὅτι τόν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται».⁹³² Ἡ προτίμηση, ὅμως, τῶν διδασκάλων περιορίστηκε, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ μελέτη τῆς Νικολοπούλου καί ἡ ἐξέταση τῶν ἀνέκδοτων Μαθηματῶν τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς, στοὺς λόγους «Περί προσευχῆς», κατά κανόνα, καί «Πρός τόν Εὐτρόπιον».

Στό Μαθηματῶν 2220, τό ὁποῖο τοποθετεῖται στά μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, παραδίδεται, ἐν παραφράσει, ὁ «Λόγος περὶ προσευχῆς» 2 φορές, ἐνῶ ἄλλη μία φορά ὁ ἴδιος λόγος συναντᾶται στό Μαθηματῶν 2233B, τό ὁποῖο τοποθετεῖται χρονικά στά τέλη τοῦ ΙΗ' ἢ στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰῶνα. Στῆ Σιναϊτικῆ Α' συλλογῆ παραδίδεται μόνο ἓνας λόγος «Εἰς τόν ἀπόστολον Παῦλον» καί συγκεκριμένα στό Μαθηματῶν μέ α.ἀ. 1680. Ἡ Νικολοπούλου διαπιστώνει καί ἐκφράζει τόν προβληματισμό τῆς, χωρίς νά μπορέσει νά δώσει κάποια ἐξήγηση γι' αὐτό, ὅτι ὁ Δανιὴλ Κεραμεὺς τῆς Πάτμου δέν εἶχε συμπεριλάβει στό πρόγραμμά του τή διδασκαλία ἔργων Χρυσοστόμου.⁹³³ Ἐπισημαίνουμε ὅτι καί τά ἀνωτέρω Μαθηματῶν τῆς Β' συλλογῆς, στά ὁποῖα διδάσκεται ὁ Χρυσόστομος, μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀποκλείσουμε τήν πιθανότητα νά προέρχονται ἀπό τό διδασκαλεῖο τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως καί γιά τόν ἐπιπλέον λόγο ὅτι ἀπέχουν ἀρκετά ἀπὸ τήν περίοδο πού δίδασκε στή Σχολή [ἕως τό 1801].

---

931. Τά ἔργα αὐτά ἦταν οἱ λόγοι «Περί προσευχῆς», «Εἰς Εὐτρόπιον εὐνοῦχον Πατρίκιον καί ὑπατον», «Εἰς τόν ἀπόστολον Παῦλον», «Εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας τοὺς ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτυρήσαντας» καί «Εἰς τήν παραβολὴν τοῦ ἀσώτου». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 1, 8, 16, 21, 30 ἀντιστοιχῶς. Βλ. καί Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματῶν...*, ὁ.π., σ. 119].

932. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματῶν...*, ὁ.π., σ. 119-120.

933. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματῶν...*, ὁ.π., σ. 122.

ε) Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης

Μέ τό ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἔχουν διασωθεῖ ὀρισμένα κείμενα μεγάλης θεολογικῆς σπουδαιότητος. Ἡ συλλογή αὐτή τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων περιλαμβάνει τέσσερις θεολογικές πραγματεῖες καί δέκα ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες ἀπευθύνονται σέ πρόσωπα τά ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ἀνήκουν στήν ἀποστολική ἐποχή. Ἡ προέλευση τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων παραμένει εἰσέτι ἄγνωστη. Γιά πρώτη φορά ἐμφανίζονται ἐπισήμως στήν Ε' Οἰκουμενική Σύνοδο. Οἱ ἰδέες πού περιέχουν τά ἐν λόγο κείμενα δέν ἀνταποκρίνονται στά δεδομένα καί στό πνευματικο-δογματικό ὑπόβαθρο τῆς ἐποχῆς τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτη, ἀλλά σχετίζονται μέ τά συγγράμματα τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου. Βέβαια, γνώρισαν μεγάλη διάδοση τόσο σέ Ἀνατολή ὅσο καί σέ Δύση λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι, ἀρχικά τουλάχιστον, αὐτά ἔγιναν ἀποδεκτά ὡς γνήσια ἔργα τοῦ Ἀθηναίου ἀποστολικοῦ ἀνδρός. Ἐνας δεύτερο σημαντικός λόγος τῆς εὐρείας διαδόσεως τῶν ἔργων ἦταν καί ἡ μεγάλη χρήση τους ἀπό σχολιαστές καί μελετητές.⁹³⁴

Τίς πρῶτες σοβαρές ἀμφιβολίες, ὅσον ἀφορᾷ στή γνησιότητα τῶν συγκεκριμένων ἔργων, διετύπωσε ὁ μαθητής τοῦ Μεγάλου Φώτιου Ἀρέθας. Στή Δύση ἡ γνησιότητα ἀμφισβητήθηκε ἀπό τόν Λαυρέντιο Βάλλα (1457) καί κυρίως ἀπό τόν περίφημο οὐμανιστή Ἑρασμο (1504). Ὁ πραγματικός συγγραφέας παραμένει ἀταύτιστος ἀκόμη καί σήμερα, ἐνῶ οἱ περισσότεροι μελετητές συγκλίνουν στήν ἀποψη ὅτι θά πρέπει νά ἦταν κάποιος μετριοπαθῆς μονοφυσίτης ἢ ὀρθόδοξος, ὁ ὁποῖος ὅμως διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τόν μονοφυσιτισμό. Γενικά πάντως ὁ ἄγνωστος συγγραφέας κατόρθωσε νά ἀσκήσει ἐκτεταμένη ἐπίδραση σέ θεολόγους διαφορῶν περιοχῶν καί ἐποχῶν.

Στή Β' ἀνέκδοτη Σιναῖτική συλλογή περιλαμβάνεται ἕνα Μαθηματάριο, τό 2179, τό ὁποῖο παραδίδει σχεδόν ἀποκλειστικά Ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα. Τό περιεχόμενο τοῦ Μαθηματαρίου καταγράφει τά τέσσερα βασικά θεολογικά ἀποδιδόμενα ἔργα του, δέκα ἐπιστολές, ἀλλά καί πληροφορίες περὶ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου. Οἱ πληροφορίες αὐτές

---

934. Αὐτοί περιελάμβαναν στήν Ἀνατολή τούς Ἰωάννη Σκυθοπολίτη, Λεόντιο τόν Βυζαντιο, Μάξιμο τόν Ὁμολογητή, Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό, Ἀνδρέα Κρήτης, Θεόδωρο Στουδίτη, Νικήτα Στηθάτο, Μιχαήλ Ψελλό καί Γεώργιο Παχυμέρη καθώς καί τόν Γρηγόριο Παλαμᾶ καί συνεχιστές τῆς παλαμικῆς θεολογίας (Φιλόθεο Κόκκινο, Νικόλαο Καβάσιλα κ.ἄ.). Στή Δύση ἀσχολήθηκαν καί σχολίασαν τά ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα οἱ Γρηγόριος Διάλογος, Ἰωάννης Σκῶτος, Ἀβελάρδος καί ἰδιαίτερος ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης.

προέρχονται και από τη λατινική παράδοση, γλώσσα και συγγραφή, αλλά και από την ελληνική γλώσσα, παράδοση και γραμματεία, ιδιαίτερα στα φ. 279r-296r.

Στό σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι διδασκαλία έργων του (Ψευδό)Διονυσίου Αρεοπαγίτου ή Νικολοπούλου δεν συνάντησε σε κανένα από τα 1.000 Μαθηματάρια που μελέτησε. Παρομοίως και από την Έγκυκλοπαιδεία του Πατούσα απουσιάζουν παντελώς τα Αρεοπαγιτικά έργα.⁹³⁵

4.2.6 Έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και συγγραφέων

α) Λουκιανός

Ο Λουκιανός ήταν ο αξιολογότερος από τους εκπροσώπους των σοφιστών του Β' μετά Χριστόν αιώνα και το συγγραφικό του έργο ήταν αναγνωρισμένο, για τον λόγο αυτό, παρόλο τον αρνητικό χαρακτηρισμό του,⁹³⁶ θεωρήθηκε κατάλληλος προς διδασκαλία, με κάποιους όρους και όρια φυσικά. Τήν καταληλότητα αυτή ενισχύει «τό ζωηρό πνεῦμα, ή παρατηρητικότητα και ευστοχία, και ή επιτυχία με την όποια σατυρίζει τους ανθρώπους της εποχής του και ή όποια καταργεί τά όρια της».⁹³⁷ Η διδασκαλία του δεν εξαρτάται από την κυκλοφορία της Έγκυκλοπαιδείας, αφού διδασκόταν στα σχολεία από τον ΙΖ' αιώνα, πριν, δηλαδή από την κυκλοφορία της (1710). Η επιλογή των έργων του Λουκιανού την περίοδο αυτή έπαφίόταν αποκλειστικά στην κριτική ικανότητα και τις εκπαιδευτικές ανάγκες του έκαστοτε διδασκάλου.

Από τη μελέτη των ανέκδοτων Μαθηματαρίων της Β' Σιναϊτικής συλλογής διαπιστώσαμε ότι παραδίδονται τά έξι έργα του Λουκιανού: α) στό Μαθηματάριο μέ α.ά. 2160 τό «Πατρίδος εγκώμιον», τό όποιο συναντάται στόν Γ' τόμο της Έγκυκλοπαιδείας και στή σ. 69, β) «Τυρανοκτόνος», που βρίσκεται και αυτός στόν Γ' τόμο της Έγκυκλο-

935. Μία άπλή σύγκριση των περιεχόμενων του συγκεκριμένου Μαθηματαρίου της Β' συλλογής μέ την έκδοση των Αρεοπαγιτικών έργων στή σειρά του J. P. Migne (Patrologia Graeca, τόμοι 3 και 4) μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ή συγκεκριμένη έκδοση (του 1857) χρησιμοποιήθηκε ως πηγή από την όποία ό διδάσκαλος άντλησε τά κείμενα τά όποια χρησιμοποίησε στή διδασκαλία του. Πραγματικά ή σύγκριση φανερώνει πολλές όμοιότητες άκόμη και στή σειρά παράθεσης των έργων. Εάν ή υπόθεση είναι άληθής τότε τό συγκεκριμένο Μαθηματάριο μπορεί να τοποθετηθεί χρονολογικά στό β' ήμισυ του 19ου αιώνα.

936. Τόν 19ο αϊ. χαρακτηρίσθηκε «βρωμερός και κατάπτυστος». [Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 133].

937. Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 133.

παιδείας καί στή σ. 73, γ) «Περί τοῦ μή ῥαδίως πιστεύειν τῇ διαβολῇ», ἡ ὁποία βρίσκεται στόν Γ' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας στή σ. 100. Οἱ ὁμιλίες αὐτές ἀνήκουν στή γενική κατηγορία τοῦ ἐπιδεικτικοῦ γένους,⁹³⁸ ἀλλά εἰδικότερα καί μέ βάση τό περιεχόμενό τους μποροῦν νά ἐνταχθοῦν τό μὲν «Περί τοῦ μή ῥαδίως πιστεύειν τῇ διαβολῇ» στό συμβουλευτικό γένος, στό δικανικό γένος ὁ «Τυραννοκτόνος» καί στό ἐπιδεικτικό γένος τό «Πατριδος ἐγκώμιον».⁹³⁹ Τό μαθηματάριο αὐτό περιέχει κείμενο τό ὁποῖο ἔχει παραδώσει ὁ Δανιήλ Πάτμιος. Αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ συγκεκριμένος κώδικας σχετίζεται μέ τήν Σχολή τῆς Πάτμου. Ὁ Δανιήλ ἄλλωστε, ὅπως μαρτυροῦν ἀρκετά Μαθηματάρια, κατά τή διδασκαλική δραστηριότητά του στήν Πατμιάδα περιέλαβε στίς παραδόσεις του καί τόν Λουκιανό.⁹⁴⁰

Στό ἀνέκδοτο μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2233B διαπιστώσαμε ὅτι διδάχθηκαν τά ἐξῆς ἀπό τά ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ: α) «Περί τοῦ Ἐνυπνίου ἤτοι βίος Λουκιανοῦ», τό ὁποῖο βρίσκεται στον Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καί στή σ. 1, καί β) «Λουκιανοῦ Σαμοσατέως ἐκ τῶν διαλό / γων αὐτοῦ. / Ἐρμουῦ χάρωνος Κροῖσου καί Σόλωνος καί ἐπισκοποῦντες», πού καταγράφονται στόν Α' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καί στίς σ. 8-36.

Στά Σιναιτικά Μαθηματάρια τῆς Α' συλλογῆς διαπιστώσαμε ὅτι παραδίδονται σέ 7 ἀπό αὐτά ἀρκετά ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ, καί εἰδικότερα τά: «Νεκρικοί διάλογοι», «Ἐνυπνιον», «Δίκη φωνηέντων», «Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦντες», «Πρός Νιγρίνον ἐπιστολή», «Νιγρίνος ἢ περί φιλοσόφου ἤθους», «Τυραννοκτόνος», «Περί τῶν ἐπί μισθῶ συνόντων», «Ἀπολογία περί τῶν ἐπί μισθῶ συνόντων», «Ἀποκηρυττόμενος ἀτελής».

β) Ξενοφώντας

Ἄλλα τά ἔργα τοῦ Ξενοφῶντα ἀναγνωρίζονται ὡς ιδιαίτερα σημαντικά γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Σημαντική θέση στά ἔργα αὐτά κατέχει καί τό ἔργο «Ἀπομνημονεύματα», τό ὁποῖο ἀναφέρεται στόν διδάσκαλό του Σωκράτη καί εἶναι χωρισμένο σέ τέσσερα βιβλία. Ἡ παιδαγωγική ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔγκειται στήν ἀντικειμενική καί χωρίς προσωπικές παρεμβάσεις παράθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη. Διδασκαλία ἡ ὁποία προάγει τήν ἠθική καί τήν πνευματική τελείωση τοῦ

938. Δηλαδή πρόκειται γιά ὁμιλίες πού ἐκφωνήθηκαν κατά τίς περιοδείες τοῦ Λουκιανοῦ γιά σοφιστική ἐπίδειξη.

939. Βλ. σχετικῶς καί Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία...» ὀ.π.*, σ.187-188.

940. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὀ.π., σ. 138.

άνθρώπου μέ καταληκτικό σκοπό τόν σεβασμό τό νόμων τής πολιτείας. Γιά αὐτούς τούς λόγους ὁ Ξενοφῶν ἐντάχθηκε στά προγράμματα διδασκαλίας, κυρίως τής Εὐρώπης, ἀπό πολύ νωρίς. Στά ἑλληνικά σχολεῖα τά «Ἀπομνημονεύματα» ἄρχισαν νά διδάσκονται ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, καί συγκεκριμένα μετὰ τήν ἔκδοση τής Ἐγκυκλοπαιδείας. Στό ἔργο του ὁ Ἰωάννης Πατούσας συμπεριέλαβε, ἀπό τή συνολική ἐργογραφία τοῦ Ξενοφῶντα, τά «Ἀπομνημονεύματα» στόν Α' τόμο τής Ἐγκυκλοπαιδείας καί τίς δύο δημηγορίες τοῦ Κύρου ἀπό τά βιβλία Ζ' καί Η', μέ τίς ὁποῖες τελειώνει καί ὁ Γ' τόμος. Ἡ διδασκαλία ἔργων τοῦ Ξενοφῶντα καί εἰδικότερα ἡ «Κύρου Ἀνάβαση» εἶχαν εἰσαχθεῖ στήν Πατριάδα ἀπό τόν διδάσκαλο Βασίλειο Κουταληνό, ἐνῶ ὁ συνδιδάσκαλος καί στή συνέχεια διάδοχός του Δανιήλ Κεραμεύς συνέχισε τή διδασκαλία τῆς καί παράλληλα εἰσήγαγε στό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμά του κείμενα ἀπό τό Δ' βιβλίο τῶν Ἀπομνημονευμάτων.

Κατά τή Νικολοπούλου σέ σύνολο περίπου χιλίων μαθηματαρίων τά 25 παραδίδουν τήν «Κύρου Παιδεία» ἀπό τόν Ξενοφῶντα, ἐνῶ μόνο 2 ἐπιλεγμένα κείμενα ἀπό τό Δ' βιβλίο τῶν Ἀπομνημονευμάτων.⁹⁴¹ Ἡ σπουδή τῶν 15 ἀνέκδοτων Μαθηματαρίων τῆς Β' συλλογῆς τοῦ Σινᾶ μᾶς ἀποκαλύπτει καί ἄλλο ἕνα Μαθηματαριο, τό 2220, μέσα ΙΘ' αἰῶνα, τό ὁποῖο περιλαμβάνει, ἐκτός τῶν ἄλλων συγγραφέων, τήν ἀρχή τοῦ Α' τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Ξενοφῶντα. Μάλιστα πρόκειται περί παραφράσεως καί ἡμιτελοῦς ἀντιγραφῆς ἀπό τά «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντα.

γ) Πλούταρχος

Τά ἔργα τοῦ Πλουτάρχου θεωρήθηκαν ἐπίσης κατάλληλα γιά τήν ἐκπαιδευτική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων. Ἡ ἀξία τῶν ἔργων του διαπιστώθηκε ἀπό πολύ νωρίς καί γιά τόν λόγο αὐτό ὁ Πλούταρχος μεταγλωττίσθηκε καί μεταφράσθηκε ἀπό ἀρκετούς.⁹⁴² Στήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει καί μελετοῦμε, τά κυριότερα ἔργα τοῦ Πλουτάρχου πού διδάσκονται στά σχολεῖα εἶναι α) «Περί παιδῶν ἀγωγῆς», στό ὁποῖο ἐκτίθενται ἀπόψεις γιά τή σωστή ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, καθώς καί στούς παράγοντες πού τήν

941. Βατοπ. 215, ἀριθμ. 238· Δοχειαρ. 263, ἀριθμ. 292. Πρβλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 101.

942. Ἀπό τόν Νικόλαο Σοφιανό τό 1544, τόν γιό τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου, Κωνσταντῖνο, ἀπό τόν Αντώνιο Κορωνιό, Δημήτριο Δάρβαρη κ.ἄ. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 125-126].

ἐπηρεάζουν, ὅπως κληρονομικότητα, ἄσκηση καί μάθηση, β) «Περί τοῦ ἀκούειν», ὅπου κατηγορεῖται αὐτός πού μέ κίνητρο τόν φθόνο ἀνακατεύεται μέ τίς ὑποθέσεις τῶν ἄλλων καί προσκαλεῖται νά μεταστρέψει τήν ἄρρωστη νοοτροπία του καί γ) «Περί πολυπραγμοσύνης», ὅπου οἱ νέοι προτρέπονται στήν ἐντρύφηση τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐμμονή καί ἡ προτίμηση τῶν διδασκάλων, χωρίς νά εἶναι ἀπόλυτη,⁹⁴³ στά ἔργα αὐτά τοῦ Πλουτάρχου ὀφείλεται, κατά κύριο λόγο, στό ὅτι συμπεριελήφθησαν στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα, στόν Γ' τόμο.

Στό Μαθηματάριο 2160 τοῦ ΙΘ' αἰ. παραδίδονται καί τά τρία συχνότερα διδασκόμενα δοκίμια τοῦ Πλουτάρχου τήν περίοδο αὐτή. Δηλαδή τά «Περί παίδων ἀγωγῆς», «Περί πολυπραγμοσύνης» καί «Περί τοῦ ἀκούειν». Ἡ ἐξήγηση τῶν δοκιμίων εἶναι τοῦ Δανιήλ τοῦ Πατμίου. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι μιά πρόχειρη σύγκριση τοῦ Μαθηματαρίου 2160 τῆς Β' ἀνέκδοτης συλλογῆς μέ τό Μαθηματάριο 1702 τῆς Α' συλλογῆς ἀποκαλύπτει σημαντικές ὁμοιότητες, πού ἐπιτρέπουν νά τά συσχετίσουμε μέ τήν ἴδια σχολή, αὐτή τῆς Πάτμου,⁹⁴⁴ ἀφοῦ καί τά δύο παραδίδουν ἐξηγήσεις σέ ἔργα τοῦ Πλουτάρχου ἀπό τόν Δανιήλ Πάτμιο τόν Κεραμέα. Εἰδικότερα ὅμως, παρατηροῦμε ὅτι καί τά δύο Μαθηματάρια παραδίδουν τά τρία βασικά δοκίμια τοῦ Πλουτάρχου μέ τήν ἴδια μάλιστα σειρά. Ἄλλωστε στήν Πατμιάδα ὁ Πλούταρχος διδάσκεται ἐπανειλημμένα καί κατ' ἐξακολουθήση ἀπό τόν Δανιήλ.

Στο Μαθηματάριο τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς μέ α.α. 2182 παραδίδονται τρία ἀλλά δοκίμια πού δέν περιλαμβάνονται στήν Ἐγκυκλοπαιδεία. Καί αὐτά εἶναι α) «Πῶς ἔν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελοῖτο», τό ὅποιο ἡ Νικολοπούλου ἀναφέρει ὅτι ἀπαντᾶται σέ ἐλάχιστα Μαθηματάρια,⁹⁴⁵ β) «Περί τοῦ πῶς ἂν τις διακρίνειε τόν κόλακα τοῦ φίλου», πού ἡ Νικολοπούλου συνάντησε σέ πέντε περίπου Μαθηματάρια⁹⁴⁶ καί γ) «Περί πολυφιλίας», τό ὅποιο ἡ Νικολοπούλου δέν ἐντόπισε νά ἔχει διδαχθεῖ καί συμπεριληφθεῖ σέ κανένα ἀπό τά 1.000 Μαθηματάρια πού ἐμελέτησε.⁹⁴⁷

---

943. Ὑπάρχουν μαρτυρίες σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες κάποιοι διδάσκαλοι ὑπερέβησαν τήν Ἐγκυκλοπαιδεία καί συμπεριέλαβαν στό πρόγραμμα διδασκαλίας τους καί ἄλλα ἔργα τοῦ Πλουτάρχου, ὅπως «Περί κολάκων», «Πῶς ἂν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελεῖτο», «Περί ὑγιεινῶν παραγγελμάτων» καί «Περί ἀδολεσχίας». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 128].

944. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 265.

945. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 128.

946. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 128.

947. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 128.

Δοκίμια τοῦ Πλουτάρχου ὅμως δίδαξε ἢ οἱ ἐξηγήσεις του χρησιμοποιήθηκαν στήν διδασκαλία καί ἕνας ἄγνωστος διδάσκαλος, ὁ σοφότατος Γρηγόριος ἀπό τήν Κρήτη, ὅπως μᾶς γνωστοποιεῖ τό ἀνέκδοτο Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2225B τοῦ ἔτους 1817. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό καί πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι τό συγκεκριμένο Μαθηματάριο περιλαμβάνει μόνο ἐξηγήσεις στά ἔργα τοῦ Πλουτάρχου. Καί πιό συγκεκριμένα, στά φ. 2r-29v παραδίδονται «Αἱ τῶν τοῦ Πλουτάρχου λόγων ἐξηγήσεις: περί τοῦ ἀκούειν» καί στά φ. 32r-57v περιλαμβάνονται καί πάλι ἐξηγήσεις τῶν λόγων τοῦ Πλουτάρχου «Ἐρμηνευθεῖσαι παρά τοῦ ἐν ἱεροδιδασκάλοις Κυρίου Γρηγορίου τοῦ Κρητός». Ἐξηγήσεις τοῦ ἴδιου διδασκάλου περιέχονται καί στά φ. 59v-74r.

δ) Πλάτων

Ὁ μεγαλύτερος, μετά τόν Σωκράτη, τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὁ Πλάτωνας, κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀπουσίαζε ἀπό τά διδακτικά προγράμματα τῶν σχολείων.⁹⁴⁸ Τό γεγονός αὐτό ὀφείλεται ἀφ' ἑνός στό ὅτι οἱ δάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι ἦταν καί ὑπεύθυνοι γιά τή σύνταξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων, ἔδειχναν μιά ιδιαίτερη προτίμηση στόν Ἀριστοτέλη –καί τοῦτο διότι ἡ ἀριστοτελική λογική καί φιλοσοφία «διακατέχεται ἀπό μεθοδολογικό ὄπλισμό τῆς ἐρευνητικῆς τῆς πορείας»⁹⁴⁹ καί ἀφ' ἑτέρου στό ὅτι οἱ ἀριστοτελικές θέσεις εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στή χριστιανική θεολογία ἤδη ἀπό τόν ΣΤ' αἰ. καί συνιστοῦσαν πλέον ἕνα ἀποδεκτό κομμάτι τῆς ἐκπαίδευσης στό Βυζάντιο. Παράλληλα, ἡ μελέτη τῆς «Λογικῆς» στίς διάφορες Σχολές τῆς Δύσης σέ συνδυασμό μέ τό «Σύστημα κατά τῶν ἐθνικῶν» τοῦ Ἀκινάτη ἀνάγουν τήν ἀριστοτελική θεωρία σέ ἀκριβές ἐργαλεῖο τῆς ὀρθολογιστικῆς σκέψης. Αὐτή τήν πνευματική δραστηριότητα προάσπισε καί ὁ Γεννάδιος Σχολάριος ὡς ἐθνάρχης καί προσπάθησε νά τήν ἐπιβάλλει στήν παραδοσιακή ἐγκύκλιο παιδεία τοῦ Βυζαντίου. Ἐπιπλέον, δέν πρέπει νά διαλανθάνει τή προσοχή μας ὅτι οἱ περισσότεροι καί μεγαλύτεροι λόγιοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς [Τουρκοκρατίας] ἦταν λάτρεις τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ. Ἔτσι «οἱ πολύ λίγες περιπτώσεις διδασκαλίας πλατωνικῶν ἔργων, οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν στά μαθηματάρια, ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις καί ὀφείλονται στό προσωπικό ἐνδιαφέρον κάποιου

948. Περί τούτου βλ. Ἄλκη Ἀγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι (ἡ λόγια παράδοση στήν Τουρκοκρατία)*, Ἀθήνα 1963.

949. Βλ. Βασιλείου Τατάκη, «Βυζάντιον», *ΘΗΕ* 3 (1963), στ. 1104-1115.

διδασκάλου».⁹⁵⁰ Τὴν ἀπαρχὴ τῆς διδασκαλίας ἔργων τοῦ Πλάτωνα τὴν ἐντοπίζουμε στὶς ἀρχές τοῦ ΙΗ' αἰ.⁹⁵¹ Ὁ Ἰω. Πατούσας ἐμφορούμενος καὶ ἔμμεσα προασπιζόμενος τὸ πνεῦμα τῆς Δύσης, ὅσον ἀφορᾷ στὸν Ἀριστοτελισμό, ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς πλατωνικῆς ἐργογραφίας συμπεριέλαβε στὴν Ἐγκυκλοπαιδεΐα, στὸν Α' τόμο μονάχα τὸν «Εὐθύφρονα ἢ περὶ ὀσίου πειραστικός» καὶ τὸν «Κρίτωνα ἢ περὶ δόξης ἀληθοῦς καὶ δικαίου».⁹⁵² Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ προφανῶς ἔγινε μὲ ἠθικοδιδασκτικὰ κριτήρια, ἀφοῦ στὸν «Εὐθύφρονα» ὁ συγγραφέας πραγματεύεται «τὴ λαθεμένη, τὴ θρησκόληπτη στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στοῦ θεοῦ, πού τὴν ἐκπροσωπεῖ ὁ Εὐθύφρων καὶ τὴν ἀληθινὴ θεοσέβεια, πού ἐνσαρκώνεται στοῦ πρόσωπο τοῦ Σωκράτους»,⁹⁵³ καὶ στὸν «Κρίτωνα» συνοψίζονται οἱ ἀπόψεις τοῦ Σωκράτη περὶ ὑπακοῆς στοὺς νόμους τῆς πολιτείας, θέλωντας νὰ ἀποδείξει, μὲ τὴν ἀπόφασιστικότητά του νὰ μὴ δραπετεύσει ἀλλὰ νὰ μείνει στὴ φυλακὴ καὶ νὰ ὑποστῆ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, τὴν ἰδέα τῆς ἀπόλυτης δικαιοσύνης.⁹⁵⁴

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀνέκδοτων Μαθηματαρίων τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς μονάχα σέ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ διαπιστώσαμε ὅτι παραδίδονται ἀποκλειστικὰ ἔργα τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου Πλάτωνα καὶ μάλιστα κείμενα τὰ ὁποῖα δὲν περιλαμβάνονται στὴν Ἐγκυκλοπαιδεΐα τοῦ Ἰω. Πατούσα. Τὰ διδαχθέντα κείμενα εἶναι τὰ ἐξῆς 4 α) «Φαῖδρος, ἢ περὶ καλοῦ», β) «Ἀλκιβιάδης πρῶτος, ἢ περὶ φύσεως Ἀνθρώπου», γ) «Ἀλκιβιάδης Δεύτερος ἢ περὶ προσευχῆς» καὶ δ) «Χαρμίδης, ἢ περὶ σωφροσύνης». Πρόκειται γιὰ τὸ Μαθηματάριο 2162, τὸ ὁποῖο πιθανόν ἀνήκει στὸν 19ον αἰῶνα ἀφοῦ ἓνας ἀπὸ τοὺς κτήτορες τοῦ κώδικα φέρεται νὰ ἦταν καὶ ὁ Μιχαὴλ Σουτζος,⁹⁵⁵ ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτόν. Κανένα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔργα δὲν περιλαμβάνεται στὴν Ἐγκυκλοπαιδεΐα τοῦ Πατούσα, ἀφοῦ αὐτὸς δημοσίευσε στὸν Α' τόμο μόνο τὸν «Εὐθύφρονα» καὶ τὸν «Κρίτωνα».⁹⁵⁶ Ἀπὸ τὰ τέσσερα προαναφερθέντα πλατωνικὰ ἔργα στά 1.000

950. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ὁ.π., σ. 175.

951. Ἡ Νικολοπούλου ἀναφέρει ὅτι «ἡ παλαιότερη μαρτυρία εἶναι τοῦ 1726 [...] καὶ ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τοῦ Κρίτωνος στὴ σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Τραπεζούντιο». [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ὁ.π., σ. 175].

952. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεΐα...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 106 καὶ 123 ἀντίστοιχα.

953. Πρβλ. Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεΐα...»* ὁ.π., σ. 144.

954. Βλ. Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεΐα...»* ὁ.π., σ. 145.

955. Βλ. σχετικὴ κτητορικὴ ἐπιγραφή μὲ ἀντίστοιχη ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος, τὴν ὁποία συναντᾶμε στό φ. 4ν.

956. Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεΐα...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 106 καὶ 123 ἀντίστοιχα.

Μαθηματάρια πού μελέτησε ή Νικολοπούλου μόνο σέ δυό συναντᾶμε τόν «Ἀλκιβιάδη δεύτερο ή περί προσευχῆς».⁹⁵⁷ Καί σέ αὐτά τά δυό διαφαίνεται ή ἐπίδραση μίας ἄλλης, μεταγενέστερης, Ἐγκυκλοπαίδειας, αὐτῆς τοῦ Στ. Κομμητᾶ,⁹⁵⁸ πού ἐκδόθηκε στή Βιέννη τό 1812-1814 καί στόν Δ' τόμο τῆς ὁποίας περιλαμβάνεται «Ἀπολογία», «Κρίτωνας», «Εὐθύφρονας», «Ἀλκιβιάδης Β'» καί «Μενέξενος». Τό γεγονός ὅτι ἕνας ἀπό τούς κτήτορες τοῦ κώδικα φέρεται νά ἦταν καί ὁ Μιχαήλ Σουτζος, ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας, μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τό Μαθηματάριο αὐτό προέρχεται ἀπό τήν αὐθεντική Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, στή Σχολή τοῦ ὁποίου ἄλλωστε, ἤδη ἀπό τό 1726, μαρτυρεῖται ή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος ἀπό τόν Γεώργιο Τραπεζούντιο. Ἐάν πράγματι ἰσχύει αὐτό, τότε ή παρατήρηση τῆς Νικολοπούλου ὅτι «ή προσπάθεια τοῦ Γεωργίου Τραπεζούντιου [γιά τήν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα] δέν εἶχε συνέχεια»⁹⁵⁹ δέν εὐσταθεῖ, ἀφοῦ τό παρόν Μαθηματάριο εἶναι μεταγενέστερο προϊόν τῆς Σχολῆς στήν ὁποία, προγενέστερα, σχολαρχοῦσε ὁ Τραπεζούντιος.

Τέλος, στό Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2220 τοῦ ἔτους 1846-1849, τό ὁποῖο εἶχε κτήτορα τόν ἱεροδιάκονο Στέφανο Ἀνδρεάδη, παραδίδονται «Γραμματικά σημειώσεις εἰς τήν ἀπολογία τοῦ Πλάτωνος». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι σέ κανένα ἀπό τά Σιναϊτικά Μαθηματάρια τῆς Α' συλλογῆς δέν παραδίδεται Πλάτωνας.

ε) Περὶ τῆς ἀπουσίας τῶν ἔργων τοῦ Ὁμήρου

Ἀπό τά 1.000 Μαθηματάρια τά ὁποία μελέτησε ή Νικολοπούλου τά 100 παραδίδουν Ἰλιάδα, ἐνῶ τά 15 περίπου Ὀδύσεια. Στόν ἀριθμό αὐτό ἐντάσσονται καί τά 5 ἀπό τό σύνολο τῶν Σιναϊτικῶν Μαθηματαρίων [τῆς Α' συλλογῆς] πού παραδίδουν ἔργα τοῦ Ὁμήρου.⁹⁶⁰ Γενικά, ὅπως παρατηρεῖ ή ἴδια, τό ἐνδιαφέρον γιά τόν Ὁμηρο ὑπῆρξε ἀνά τούς αἰῶνες ἀδιάπτωτο καί ἐπομένως τά σχολικά προγράμματα περιλαμβάνουν τήν Ἰλιάδα καί τήν Ὀδύσεια, μέ ιδιαίτερη προτίμηση στήν Ἰλιάδα λόγω τοῦ ἡρωϊκοῦ στοιχείου πού τή διαπερνᾶ καί τοῦ γεγονότος ὅτι, ἤδη ἀπό τά Βυζαντινά χρόνια, ὑπῆρχαν

957. Στό Βατοπ. 733 (ἀριθμ. 267) καί Ξηροπ. 68 (ἀριθμ. 406). [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 514 καί 583 ἀντιστοιχῶς].

958. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 176, ὑποσ. 6.

959. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 176.

960. Πρόκειται γιά τά Μαθηματάρια ὑπ. ἀριθμ. 1669, 1838, 1953, 77 τοῦ Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως καί 93 πάλι τοῦ Κωνσταντινοπολίτικου Μετοχίου, τά ὁποία ἀνήκουν στόν 18ο αἰῶνα. [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 365-367, 371-372, 373, 843 καί 844-845, ἀντίστοιχα].

διαθέσιμα σχόλια, έρμηνείες και μεταφράσεις πού μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν οί έκαστοτε διδάσκαλοι στην παιδαγωγική τους δραστηριότητα.⁹⁶¹

Όμως, σέ κανένα από τά 16 Μαθηματάρια τής Β' συλλογής δέν συναντάμε κάποιο έργο του Όμήρου. Έάν συνδυάσουμε τήν απουσία αυτή μέ τό γεγονός ότι ό Ίω. Πατούσας δέν συμπεριέλαβε Όμηρο στην Έγκυκλοπαιδεία του⁹⁶² –μιά παράλειψη ανερμήνευτη κατά τή Νικολοπούλου⁹⁶³ και άδικαιολόγητη κατά τήν Αβδάλη⁹⁶⁴–, καθώς και μέ τήν απουσία έργων του Όμήρου από τό πρόγραμμα διδασκαλίας του Δανιήλ Κεραμέως στη Σχολή τής Πάτμου [όπως και τών δραματικών ποιητών, του Γρηγ. Νύσσης και του Ί. Χρυσστόμου] διαπιστώνουμε τόσο μία έντονη επίδραση, στα Μαθηματάρια τής Β' συλλογής, τής Έγκυκλοπαιδείας όσο και μία σημαντική επίρροή του σχολάρχη Δανιήλ Κεραμέα, ό όποιος δέν συμπεριέλαβε στο διδακτικό του πρόγραμμα έργα του Όμήρου.⁹⁶⁵

4.2.7 Έργα έκκλησιαστικών και Βυζαντινών συγγραφέων

α) Πρόκλος

Ό Πρόκλος ύπήρξε ένας από τους ιδιαίτερα μορφωμένους επισκόπους του Ε' αϊ. «Έάν είχομεν εις τήν Ρώμην τρεις άνδρας ως ό κύριος Πρόκλος, δέν θά ύπήρχεν εκεί ούτε εις έθνικός», αναφέρει ό Ρωμαϊός άξιωματούχος Βουλουσιανός.⁹⁶⁶ Η δυναμική και ή ρητορική δεινότητα του Πρόκλου καταφαίνεται από τό έξεζητημένου τύπου κήρυγμά του, τό όποιο διακρίνεται για τήν πολεμική του κατά τών Ίουδαίων και για τήν όρθότητα τών όρθοδόξων δογμάτων.

---

961. Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 142-149.

962. Περί τής απουσίας έργων του Όμήρου από τήν Έγκυκλοπαιδεία βλ. Άθανασίας Κ. Αβδάλη, *Η «Έγκυκλοπαιδεία...»* ό.π., σ. 244.

963. Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ. 145.

964. Βλ. Άθανασίας Κ. Αβδάλη, *Η «Έγκυκλοπαιδεία...»* ό.π., σ. 244.

965. Βλ. Άγγελικης Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ό.π., σ.271.

966. Βλ. Φ.Ι. Ieroy, «Πρόκλος. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (; -426-434-446)», *ΘΗΕ* 10 (1969), στ. 610-611.

Ὁ Ἰωάννης Πατούσας στὸν Β' τόμο τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του περιέλαβε πέντε λόγους τοῦ Πρόκλου,⁹⁶⁷ ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καί τὸ «Ἐγκώμιον εἰς πρωτομάρτυρα Στέφανον». Τὰ σωζόμενα Μαθηματάρια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ποῦμε ὅτι οἱ δάσκαλοι τῆς ἐποχῆς δὲν ἔδειξαν τόσο μεγάλη προθυμία γιὰ νὰ διδάξουν κείμενα τοῦ Πρόκλου. Πράγματι, ἡ Νικολοπούλου ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν χίλιων περίπου Μαθηματαρίων πού μελέτησε ἐντόπισε μόνο δύο, καί αὐτὰ δὲν ἀνήκουν στὴν Α' Σιναϊτικὴ συλλογὴ, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν δύο μόνο λόγους τοῦ Πρόκλου καί αὐτοὶ εἶναι τὸ «Ἐγκώμιον εἰς τὴν Παναγίαν» καί τὸν «Εἰς τὸ Πάθος τοῦ Χριστοῦ».⁹⁶⁸ Ἀλλὰ καί ἡ μελέτη αὐτὴ καθ' αὐτὴ τῶν 15 ἀνέκδοτων Σιναϊτικῶν Μαθηματαρίων τῆς Β' συλλογῆς δὲν ἀπεκάλυψε κανένα Μαθηματάριο τὸ ὁποῖο περιέχει κείμενα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλου.

β) Ἀντωνίου Βυζαντίου «Χρηστοθήθεια»

Ἡ «Χρηστοθήθεια» εἶναι ἓνα ἐγχειρίδιο στὸ ὁποῖο συνυπάρχουν ἠθικὰ διδάγματα καί ὁδηγίες γιὰ κόσμια κοινωνικὴ συμπεριφορὰ. Ὅπως εἶχε ἀποδείξει ὁ Δημήτρης Ρουσσος,⁹⁶⁹ πρωτοτύπως εἶχε γραφεῖ στὰ Λατινικὰ ἀπὸ τὸν Ἑρασμο (Ἀμβέρσα 1526)⁹⁷⁰ γιὰ τὴν ἀρχουσα τάξη τῆς Ἀναγέννησης, ἐνῶ μεταφράστηκε στὰ Ἰταλικά τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Giovalli Della Casa.⁹⁷¹ Ἡ διασκευὴ αὐτὴ εἶχε ἔκτοτε μεγάλη διάδοση στὴν εὐρωπαϊκὴ κοινωνία. Τὸ ἔργο μεταφράστηκε στὴν Ἑλληνικὴ πολὺ ἀργότερα (πιθανόν λίγα χρόνια πρὶν τὸ 1711) ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Βυζάντιο,⁹⁷² γνωστὸ διδάσκαλο τῆς Πα-

967. Αὐτοὶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν προαναφερθέντα εἶναι, οἱ: «Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια», «Λόγος εἰς τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ», «Λόγος εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα» καί «Ἐγκώμιον εἰς τὴν Παναγίαν». [Βλ. Ἰωάννου Πατούσα, *Ἐγκυκλοπαιδεία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 215, 219, 222 καί 225 ἀντίστοιχα].

968. Τὰ Μαθηματάρια αὐτὰ εἶναι τῶν Βουκουρεστίου 322 (ἀριθμ. 791) καί Ὀλυμπιώτισσης 131 (ἀριθμ. 626). [Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια...*, ὁ.π., σ. 122].

969. Βλ. D. Russo, *Studii si critice*, Bucuresti 1910.

970. Μὲ τὸν τίτλο *De civitate morum puerillium*.

971. Ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως ἐγένετο στὴ Βενετία τὸ 1558 μὲ τὸν τίτλο *Il Galateo*. [Σχετικῶς βλ. D. Russo, *Studii si critice*, Bucuresti 1910].

972. Ὁ Βυζάντιος δίδαξε τὰ ἔτη 1705-1711 στὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς τὰ μαθήματα τῶν Παιδαγωγικῶν, τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καί τῆς Χρηστοθήθειας. Ὁ Ἀντώνιος εἶχε γεννηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνος καί πέθανε στὰ 1711. Τοῦτο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ σημείωμα πού περιέχεται σὲ χαρτῶο κώδικα τοῦ 18ου αἰῶνα μὲ ἀριθμ. 17 καί ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὸ Σιναϊτικὸ Μετόχι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κώδικας αὐτὸς περιέχει ἐκτὸς τῆς Χρηστοθήθειας καί ἄλλη γραμματικὴ ὕλη. Κτήτορας τοῦ κώδικα φέρεται ὁ μαθητὴς καί ἱερέας Σταμάτιος Ἀντωνίου, δασκάλος στὴ συνέχεια τῆς Σχολῆς τῆς Ἀνδριανούπολης. Ὁ Σταμάτιος σημείωσε στὸ Μαθηματάριό του περὶ τοῦ Βυζαντίου τὰ ἑξῆς:

τριαρχικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς ἄνδρας ἐλλόγιμος, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, φιλομαθῆς, πεπαιδευμένος καί στή θύραθεν φιλοσοφία ἀλλά καί στήν ἱερά θεολογία.⁹⁷³

Ἡ «Χρηστοθήθεια» τοῦ Ἀντωνίου πολύ νωρίς συμπεριελήφθη στά διάφορα σχολικά προγράμματα, ἀρχικά βεβαίως τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ὅπου καί δίδασκε ὁ μεταφραστής της. Σκοπός τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἦταν νά «οἰκειώσῃ τούς νέους εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν, τοῦτο δέ νά διδάξῃ εἰς αὐτούς τρόπους καλῆς συμπεριφορᾶς, διά προσαρμογῆς τοῦ βιβλίου πρὸς τά ἑλληνικά ἤθη».⁹⁷⁴ Γιά πολλά χρόνια κυκλοφορεῖται χειρόγραφη, ἀφοῦ τυπώνεται γιά πρώτη φορά τό 1780 ὡς προσθήκη στήν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα.⁹⁷⁵ Μέχρι τό ἔτος τοῦ 1854 ἡ «Χρηστοθήθεια» πραγματοποίησε 24 ἐκδόσεις στήν ἑλληνική γλώσσα,⁹⁷⁶ μέ τελευταία ἐκείνη τήν ὁποία ἐπιμελήθηκε ὁ Νικοφόρος Καλογέρας τό 1881.

Ἡ μελέτη τῶν Μαθηματαρίων τῶν ἑλληνικῶν Σχολείων τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας ἀποδεικνύει –ὅπως διαπιστώνει ἡ Νικολοπούλου–⁹⁷⁷ ὅτι ἡ «Χρηστοθήθεια» τοῦ Ἀντωνίου Βυζαντίου διδάχθηκε χωρίς διακοπή ἀπό τό ἔτος τῆς συγγραφῆς της (περ. 1711) μέχρι καί τόν ΙΘ' αἰ. σέ ὅλα τά γνωστά σχολεῖα, ἐνῶ γνωρίζει μεγάλη ἐπιτυχία καί ἔξω ἀπό τόν σχολικό χῶρο. Πραγματικά, τό ἔργο αὐτό ἀπευθυνόταν βεβαίως στούς νέους τῆς ἀρχούσας τάξης, ὅμως ἡ πλατιά κυκλοφορία του ὡς χειρόγραφου καθῶς καί ἡ μακροχρόνια σταδιοδρομία του ὡς ἔντυπου ἀποκαλύπτουν ὅτι ἐξυπηρετοῦσε τίς ἀνάγκες ἑνός εὐρύτερου κύκλου, πού τόν ἀποτελοῦσαν τά στρώματα τῆς ἀνερχόμενης ἀστικής τάξης, τά ὁποῖα ἐπιθυμοῦσαν τήν κοινωνική ἀνοδο μέ τήν ἀπόκτηση καλῶν τρό-

---

«Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντιοῦ διδασκάλου τῆς ἐν Κπόλει ἀκαδημίας ποίημα χρηστοθήθειας καλούμενον. Οὗτος δέ τῆς μακαρίας ἐγένετο λήξεως ἐν ἔτει αῶια' (=1711) Ἰουνίου ια', ἡμέρα β', ὥρα ἐνδεκάτη, ἔγνωκε δέ τήν ἐναλλαγὴν τοῦ βίου καί δήλωσιν ἐποίησεν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἵνα εὐτρεπίσῃ τά πρὸς κηδεῖαν». [Βλ. Φ.Κ. Μπουμπουλίδου, *Παλαιογραφικαὶ ἔρευναι...*, ὁ.π., σ. 31. Βλ. ἐπίσης Τάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, *Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή*, τόμ. Β', ἐν Αθήναις 1971, σ. 46-47 καί Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ὁ.π., σ. 73, ἡ ὁποία εἰκάζει τόν θάνατο τοῦ Βυζαντίου τό 1711].

973. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 491.

974. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, *Πατριαρχικὴ...*, ὁ.π., σ. 46-47.

975. Βλ. Αθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογικὴ»...*, σ. 275. Εἶχε προηγηθεῖ βεβαίως ἡ μεταφορὰ του σέ στίχους ἀπὸ τόν Καισάριο Δαπόντε πού ἐκδόθηκε στή Βενετία τό 1770.

976. Περιλαμβάνεται στίς ἐξῆς ἐκδόσεις τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας: 1795, 1802, 1804, 1805. Τό 1791 ἐκδόθηκε μαζί μέ τούς Μύθους τοῦ Αἰσωπου καί ἀλλὰ ἔργα, ἐνῶ αὐτοτελῶς τό 1792 καί τό 1795.

977. Βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματαρία...*, ὁ.π., σ. 77.

πων. Ἡ «Χρηστοθήθεια», μέ τήν ἔνταξή της στήν ἔκδοση τοῦ 1780 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἀφενός προσέφερε ὕλη χρήσιμη στούς γόνους τῆς τάξης αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶχε τήν οικονομική δυνατότητα γιά σπουδές, ἀφετέρου ἐπανισχυροποιῶσε τή θέση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγχειριδίου στή μέση παιδεία.⁹⁷⁸ Κατά τόν Κ. Θ. Δημαρᾶ ἡ «Χρηστοθήθεια» διεισδύει βαθιά στήν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς, παράλληλα μέ ἀλλά ἀνάλογα ἔργα.⁹⁷⁹

Ἀπό τά Μαθηματάρια τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς ἡ «Χρηστοθήθεια» τοῦ Ἀντωνίου Βυζαντίου παραδίδεται ὁλόκληρη μέν μόνο στό 2295B',⁹⁸⁰ ἐνῶ μόνο τό προίμιον στό Μαθηματάριο μέ α.ἀ. 2233.⁹⁸¹ Ἄς προστεθεῖ ὅτι ἡ «Χρηστοθήθεια» παραδίδεται σέ τρία τῆς Α' συλλογῆς, καί πιό συγκεκριμένα στά Μ. 1680 καί 17 καί 36 τά ὁποία, δύο τελευταῖα προέρχονται ἀπό τό Σιναϊτικό Μετόχιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

4.2.8 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ἡ ἀνωτέρω συγκριτική ἀνάλυση καί παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν κωδίκων-Μαθηματαρίων πιστεύουμε ὅτι ἀναδεικνύει μέ τόν πλέον ἐμφαντικό τρόπο μία ἀπό τίς σπουδαῖες πλευρές τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῆς ἐρευνώμενης ἀπό τή διατριβή αὐτή ἱστορικῆς περιόδου. Μέ τήν ἐνδελεχῆ μελέτη τῶν διδασκομένων μαθημάτων τά ὁποία καταγράφονται στά Μαθηματάρια, διαπιστώνουμε ἀφ' ἑνός τήν αὐξανόμενη προσπάθεια τῆς Μονῆς Σινᾶ γιά τήν ἐκπαίδευση στόν ΙΗ' αἰῶνα, ιδιαίτερα τά τελευταῖα χρόνια του καί τά πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα στίς γεωγραφικές περιοχές τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, καί ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ σκοπός τῆς ἐκπαίδευσης ἦταν οἱ μαθητές νά ἀποκτήσουν ἐκεῖνα τά ἐφόδια πού θά τούς προετοίμαζαν νά ἀντεπεξέλθουν στίς ἀντιξοότητες κατά τά διάφορα στάδια τῆς ζωῆς τους.

Ἀπό τό περιεχόμενο τῶν μαθημάτων κατανοοῦμε ὅτι καί στήν ὑπό ἐξέταση ἱστορική περίοδο ἔχει μεταφερθεῖ σχεδόν ἀτόφια ὅλη ἡ ἐκπαιδευτική παράδοση τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος, ὡς πνευματική συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ.⁹⁸² Ἡ μεταφορά

978. Βλ. Ἀθανασίας Κ. Ἀβδάλη, *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία...» ὀ.π., σ. 275-276.*

979. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ἀθήνα ² 1980, σ. 252.

980. Βλ. φ. 7-34: «Τοῦ λογιστάτου, καί σοφωτάτου διδασκάλου τῆς ἐν / Κωνσταντινουπόλει σχολῆς κυρίου ἀντωνίου / βυζαντίου· χρηστοθήθεια· εἰς εὐκο / σμίαν ἡθῶν συντείνον».

981. Βλ. φ. 86: Τῆς Χρηστοθηθείας προίμιον. Τά φ. 87-89 ἔχουν βίαια ἀποσχιστεῖ.

982. Εἰδικότερα κατά τή βυζαντινὴ περίοδο τό «πρόγραμμα διδασκαλίας» περιελάμβανε: α) τή Γραμματική, τῆς ὁποίας σκοπός ἦταν ἡ προετοιμασία τῶν μαθητῶν γιά τήν κατανόηση τῶν

αυτή έχει συντελεστεί από τους αποφοίτους μαθητές και διδασκάλους των Σχολῶν τῆς Μονῆς, οἱ ὅποιοι μετά τὴν ἀποφοίτησή τους δίδαξαν σέ διάφορα σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας, ἐφαρμόζοντας σέ πολλές περιπτώσεις σχεδόν ἀτόφιο τό διδακτικό πρόγραμμα τῆς τροφοῦ Σχολῆς. Ἐπιπλέον, παρότι στό μεγαλύτερο ποσοστό οἱ δάσκαλοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἦταν ἰερωμένοι καί τά περισσότερα σχολεῖα λειτουργοῦσαν κάτω ἀπό τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας ἢ μέ τὴν οὐσιαστική συνδρομή της, διαπιστώνουμε τὴ διακριτική καί τὴν ἀπροκατάλυπτη προσέγγιση στά κείμενα τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων, ἀναγνωρίζοντας τίς μεγάλες παιδευτικές ἀξίες πού ἐνσωματώνονταν σ' αὐτά.

Βεβαίως, ἡ σπουδαιότητα τῆς προσφορᾶς τῆς Μονῆς τοῦ Ὁρους Σινᾶ καί τῆς Ἐκκλησίας γενικότερα στὴν παιδεία δέν ἐξαντλεῖται μόνο μέ τίς παραπάνω ἀναφορές. Ἡ ἀνάγκη θεραπείας τῆς μορφωτικῆς πενίας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ συνεχῆ ἀναπαραγωγή τῶν καλυτέρων ἐκείνων κειμένων καί μαθημάτων πού θά βοηθοῦσαν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Αὐτό τουλάχιστον μᾶς πληροφοροῦν τά πολλά Μαθηματάρια πού φυλάσσονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Σινᾶ. Συγχρόνως, τό πλούσιο σέ ποικιλία μορφῶν διδακτικό πρόγραμμα τό ὁποῖο ἐφαρμόζονταν στά σχολεῖα τὴν περίοδο αὐτή, καί ὡς ἐκ τούτου καί στά σχολεῖα τῆς Μονῆς, ὅπως καί τό πλούσιο σέ ποικιλία κειμένων ἐκπαιδευτικό ὑλικό ἀντικατοπτρίζει τὴ συστηματική δραστηριότητα καί προσπάθεια, καθὼς ἐπίσης καί τὴν οὐσιαστική πρόθεση τῶν διδασκόντων γιὰ τὴ θεμελίωση μιᾶς παιδείας ἢ ὁποῖα δέν ἐξαντλεῖται στὴ μονοδιάστατη παροχὴ μόρφωσης, στὴν «κενοσπουδία», ἀλλὰ καθίσταται παιδεία ζωῆς.

ἀρχαίων κειμένων, β) τά ποιητικά κείμενα διδάσκονταν κατ' ἀρχάς κείμενα ἀπὸ τὸν ἐπικό κύκλο καί στὴ συνέχεια ἀκολουθοῦσαν κείμενα τῶν πεζογράφων, ὅπως τοῦ Ξενοφῶντα, τοῦ Ἡρόδοτου, τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Πλούταρχου. Ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ γραμματεία κατὰ προτίμηση διδάσκονταν οἱ ἠθικοὶ καί παραινετικοὶ λόγοι τῶν Πατέρων, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ρήτορες ἔδειχναν προτίμηση στὸν Δημοσθένη, τὸν Ἰσοκράτη καί στὸν μεταγενέστερο ἀπ' αὐτοὺς Λιβάνιο. Ἀπὸ τὴν παιδευτικὴ προσπάθεια τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καί τῶν μεταγενεστέρων συνεχιστῶν τους, ὅπως διαπιστώνουμε δέν ἔλειπε ἡ διδασκαλία τῆς ρητορικῆς μέ τὴν παράδοση κειμένων ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς καί θύραθεν ρήτορες. Ἐπιστέγασμα τῆς ἐγκυκλίου παιδείας ἦταν ἡ διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας ἢ ἄλλως καί Διαλεκτικῆ. Ἀπὸ τὴν κυρίως Φιλοσοφία δίδασκον τὴ Λογική, τὴν Ἠθική, τὴ Δογματική καί τὴ Μεταφυσική. Ὁ Πλάτωνας, ὁ Ἀριστοτέλης μέ τοὺς ἐρμηνευτὲς τους βρισκόνταν κατ' ἐξοχὴν στό ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα διδασκαλίας. [Πρβλ. Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, *Πατριαρχική...*, ὁ.π., σ. 6-7].

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ συμβολή τῆς Ἐκκλησίας στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας ἐπιμόρφωσης τῶν Ἑλλήνων κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μπορεῖ νά ἐστιαστῆ σέ δύο βασικούς ἄξονες παιδευτικῆς προσφορᾶς καί μορφωτικῆς κατεύθυνσης. Πρῶτον, στή δημιουργία μορφῶν στοιχειώδους ἐκπαίδευσης καί πνευματικῆς κατάρτησης καί δεύτερον, στή διατήρηση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης, χωρίς νά καλλιεργήσει τόν ἄκρατο ἐθνικισμό καί τόν καταστροφικό θρησκευτικό φανατισμό. Μιάς συνείδησης ἡ ὁποία, θά πρέπει νά τονίσουμε, ἦταν καί ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη καί ἡ ὁποία, στή διπλή αὐτή ἐκφάνσή της, βοήθησε στή διατήρηση τῆς ἰδιοπροσωπίας καί τῆς ἐλεύθερης ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων στή μακροχρόνια κατάσταση δουλείας τους.

Ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης τό 1453 δέν σήμανε τό τέλος μονάχα τῆς χιλιετοῦς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί τήν ἀναστολή μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων. Ἡ κατάκτηση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἔφερε ἀναπόφευκτα καί τόν ἀνάλογο μαρασμό στήν ἐκπαίδευση. Γιά νά ἀντιμετωπιστῆ αὐτή ἡ πνευματική δυσκολία χρειάστηκαν νά καταβληθοῦν προσπάθειες ἀπό πολλούς φορεῖς, τόσο μεμονομένους ὅσο καί συλλογικούς. Στόν ἀγῶνα αὐτό συμμετεῖχε ἐνεργά καί ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά καί οἱ μορφωμένοι Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ καί τῶν παροικιῶν. Αὐτοί, ζῶντας σέ ἕνα περιβάλλον ὅπου οἱ τέχνες, τά γράμματα καί οἱ φιλελεύθερες ἰδεολογίες γνώριζαν ἀκμή καί ἀνθιση, εἶχαν κατανοήσει ὅτι ἡ διατήρηση τῶν βασικῶν ἑλληνικῶν χαρακτηριστικῶν καί ἰδιαιτεροτήτων, δηλαδή τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί τῆς ἐθνικῆς συνείδησης-ταυτότητας, ἀποτελοῦσαν τίς βασικές προϋποθέσεις γιά τήν πνευματική ἀνασυγκρότηση τοῦ Γένους, προκειμένου νά διατηρηθῆ ἡ ὁποιαδήποτε ἱστορική συνέχεια.

Ἔτσι ἐπιστρατεύθηκαν οἱ Ἐκκλησίες καί τά Μοναστήρια, στούς χώρους τῶν ὁποίων παραδίδονταν στούς μαθητές τά στοιχειώδη μαθήματα ἀπό κληρικούς καί μοναχοῦς, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν γραφή καί ἀνάγνωση. Στήν Ἱστορία οἱ πρῶτες μαθητικές αὐτές «τάξεις» θά ἀντικατοπτρίσουν τή σκληρότητα τοῦ καθεστώτος ἐξουσίας πού ἐπικρατοῦσε τήν περίοδο αὐτή στήν ὑπόδουλη ἑλληνική ἐπικράτεια. Ὅπως γνωρίζουμε, στήν ἑλληνική ἐπικράτεια τή χρονική περίοδο τοῦ 16ου αἰ., καί ἰδιαίτερα στά τέλη του, ἐλάχιστα σχολεῖα λειτουργοῦσαν ἢ καλύτερα ὑπολειποῦσαν. Τόν 17ο αἰ. ἡ

Κωνσταντινούπολη, ως θρησκευτικό και μορφωτικό-πνευματικό κέντρο του Έλληνισμού, αρχίζει να παρουσιάζει κάποια εξέλιξη στον τομέα της εκπαίδευσης. Αυτό αποδεικνύεται από την αριότερη και συστηματικότερη οργάνωση της Μεγάλης του Γένους Σχολής, καθώς και από το γεγονός της επέκτασης του διδακτικού αντικειμένου της. Κατά την πρώτη περίοδο της λειτουργίας της, εκτός από τα μαθήματα της Γραμματικής και των Αρχαίων Ελληνικών, εισάγονται ή Ρητορική, ή Λογική, ή Ιατρική, ή Φιλοσοφία, ή Φιλολογία, ή Θεολογία. Κατά τη δεύτερη περίοδο διδάσκονται στο ανώτερο τμήμα της ή Λογική, ή Φυσική, ή Ψυχολογία, ή Ρητορική, ή Μεταφυσική, τα Μαθηματικά, ή Βυζαντινή Μουσική και τα Στοιχεία της Ιατρικής. Τη διδασκαλία των μαθημάτων αυτών είχαν αναλάβει μορφωμένοι καθηγητές, που είχαν κληθεί τόσο από το έσωτερικό όσο και από το εξωτερικό να επωμισθούν το εκπαιδευτικό βάρος. Η αναβάθμιση της Σχολής σε πανεπιστημιακό επίπεδο και η συμπλήρωση των θεολογικών μαθημάτων της, όπως αναφέραμε, με παράλληλη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών, της Φυσικής, των Μαθηματικών, της Φιλοσοφίας, της Λογικής και των λοιπών διδασκαλικών αντικειμένων, είχε πολλαπλές ωφέλειες τόσο σε προσωπικό επίπεδο όσο και σε ευρύτερο πλαίσιο. Δεν έπετεύχθη, με άλλα λόγια, μονάχα η μόρφωση και η πνευματική καλλιέργεια των μαθητών που είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν τα μαθήματα της Σχολής, αλλά και διά μέσου αυτών κατορθώθηκε, σταδιακά βέβαια, η μεταλαμπάδευση των γνώσεων αυτών και στους υπόλοιπους Έλληνες.

Την ίδια περίοδο, εξ άφορμης της ηπιότερης οθωμανικής διακυβέρνησης, αρχίζει η ίδρυση όχι μόνο σχολείων αλλά και βιβλιοθηκών και σε άλλα μέρη της κατακτημένης Ελλάδας. Η πνευματική αναγέννηση αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα γεωγραφικά όρια τα οποία προσδιόριζαν τον ελληνικό χώρο. Ανάλογες πρωτοβουλίες αναπτύσσονται και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας εκτός ελληνικών συνόρων, όπως στην Παλαιστίνη (Ιεροσόλυμα), στην αφρικανική και την ασιατική Αίγυπτο (Αλεξάνδρεια, Κάιρο, το μοναστήρι του Σινᾶ) και σε άλλες περιοχές έξω από τα βόρεια σύνορα της Ελλάδος. Την πρωτοβουλία γι' αυτή την κίνηση, καθώς την οικονομική στήριξη, την επίβλεψη και την ευθύνη λειτουργίας τους έχουν τρεις σημαντικοί παράγοντες της εποχής: ή Εκκλησία με τα μοναστήρια που διατηρούσε, οί απόδημοι Έλληνες και οί πλούσιες παροικίες του εξωτερικού. Στα σχολεία της πρώτης βαθμίδας, τα λεγόμενα

«κοινά», οί μαθητές διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή καί ἀριθμητική. Ὡς ἀναγνωστικά βιβλία χρησιμοποιούνταν, μέχρι τό τέλος τοῦ 18ου αἰ. τουλάχιστον, τά λειτουργικά βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τό Ψαλτήρι, ἡ Ὀκτώηχος καί ὁ Ἀπόστολος. Μετά ἀπό αὐτό κυκλοφόρησαν τό πρῶτα Ἀλφαβητάρια «Ἑλληνικά», ὅπως ὀνομάζονταν τά σχολεῖα τῆς δευτέρας βαθμίδας, στά ὁποῖα τό πρόγραμμα διδασκαλίας ἦταν περισσότερο διευρυνμένο, ἀφοῦ διδάσκονταν, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπό τήν πληθώρα τῶν σωζομένων Μαθηματαρίων τῆς ἐποχῆς καί τά ὁποῖα καταγράφουν τό διδακτικό ὑλικό, Ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματεία, Ρητορική, Ἠθική, Γεωμετρία, Φυσική, Φιλοσοφία, Θεολογία. Τό ἀποκορύφωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἐντοπίζεται ἀπό τούς εἰδικούς στό φαινόμενο τό ὁποῖο ὀνομάσθηκε Νεοελληνικός Διαφωτισμός.

Ἡ παροῦσα ἐρευνητική προσπάθεια ἔθεσε ὡς στόχο τήν ὑπό διάφορες μορφές παρουσίαση καί προβολή τῆς προσφορᾶς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ στήν παιδεία κατά τόν 18ο καί τόν 19ο αἰῶνα, μέσα ἀπό τή μελέτη καί τήν παρουσίαση δημοσιευμένων καί ἀνέκδοτων πηγῶν. Ἡ συμμετοχή τῆς Μονῆς σέ αὐτή τήν ἐκπαιδευτική προσπάθεια εἶναι πολύτροπη καί πολιποίκιλη.

Εἰδικότερα ἀπό τή μελέτη τοῦ ὑλικοῦ μπορούμε νά συμπεράνουμε τά ἑξῆς:

1. Ἀπό τούς 10 συνολικά ἀρχιεπίσκοπους πού διακόνησαν καί κατεύθυναν τά πράγματα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς καί Μονῆς Σινᾶ, τούς ὁποίους ἐξετάσαμε στήν παροῦσα μελέτη, οἱ ἑπτά τοποθετοῦνται χρονικά κατά τόν 18ο αἰῶνα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς κατά τόν 19ο. Πιο συγκεκριμένα:

α) Κατά τόν 18ο αἰῶνα διαπρέπουν οἱ μορφές τῶν Κοσμᾶ Βυζάντιου ((1703-1707), Νικηφόρου Μαρθάλη (1728-1748) καί Κυρίλλου Β' Κρητός (1759-1790). Τά κοινά χαρακτηριστικά καί τῶν τριῶν μπορούν νά ἐντοπιστοῦν τόσο στό ἐπίπεδο τῆς ιδιωτικῆς μορφωσεῶς τους ὅσο καί στή μέριμνα γιά τή δημιουργία τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης. Ἔτσι, ὁ Κοσμᾶς συγκρότησε τή Βιβλιοθήκη στήν ἀρχική της μορφή καί συνέταξε τούς πρῶτους καταλόγους τῶν ἐντύπων καί τῶν χειρόγραφων. Ὁ Νικηφόρος μέ τή σειρά του ἀνήγειρε ἰδιαίτερο κτήριο γιά τή στέγασή της καί μερίμνησε ὥστε νά συλλεγοῦν καί νά τοποθετηθοῦν σέ αὐτό τά διασκορπισμένα μέχρι ἐκεῖνη τή στιγμή χειρόγραφα καί ἔντυπα. Τέλος, ὁ Κύριλλος ὁ Κρητός ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιά τόν ἐμπουτισμό της μέ βιβλία καί χειρόγραφα. Ἐπιπλέον, ἀπό τή συγκεκριμένη τριάδα ὁ Κοσμᾶς –ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύεται ὁ πλέον πεπαιδευμένος– χρημάτισε καί διδάσκαλος, ἐνῶ ἀσχολήθηκε καί μέ συγγραφική

δραστηριότητα. Ο Νικηφόρος διατηρούσε αλληλογραφία με εξέχοντες διδασκάλους της εποχής του και επιδόθηκε στις εκδόσεις βιβλίων, ενώ ο Κύριλλος ο Κρης ασχολήθηκε με την εκδοτική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της μακρᾶς ποιμαντορίας του.

Γιά τούς υπόλοιπους, ὅπως τούς Ἰωαννίκιο Α' (Λάσκαρη) τόν Πελοποννήσιο (1671-1702), Αθανάσιο Γ' ἐκ Ναούσης (1708-1720), Ἰωαννίκιο Β' τόν Λέσβιο (1721-1728) καί Δωρόθεο Β' τόν Βυζάντιο (1794-1797), τά στοιχεῖα πού μᾶς παρέχει ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν δέν εἶναι ἐπαρκῆ, ὥστε νά διαμορφώσουμε μία ἄποψη σαφῆ σχετικῶς μέ τή μόρφωσή τους (μέ ἐξαίρεση ἴσως τόν Ἰωαννίκιο Β' τόν Λέσβιο, ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύεται ὅτι ἦταν κάτοχος ἀξιόλογης μουσικῆς παιδείας). Πάντως ἡ μέριμνα πού ἐπέδειξαν γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς Βιβλιοθήκης καί τή διάσωση καί τή συντήρηση τῶν χειρόγραφων ἀσφαλῶς μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀντιληφθοῦμε τή βιβλιοφιλία καί τήν ἀγάπη τους γιά τά γράμματα, ἀνεξαρτήτως ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς παιδείας τό ὁποῖο εἶχαν ἀξιωθεῖ νά λάβουν.

Κοινό χαρακτηριστικό ὄλων γενικά τῶν Σιναϊτῶν ἱεραρχῶν τῆς ὑπό ἐξέταση περιόδου (18^{ος} αἰῶνας) –εἴτε διέθεταν ἀξιόλογη παιδεία εἴτε, ἀπλῶς, ἦταν κάτοχοι τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως– εἶναι τό οὐσιώδες ἐνδιαφέρον γιά τή μοναστηριακή Βιβλιοθήκη. Αὐτό τό ἐνδιαφέρον ἐκφραζόταν α) μέ τήν ἔμπρακτη φροντίδα τους γιά τή συντήρηση τῶν πεπαλαιωμένων καί φθαρμένων χειρόγραφων κωδίκων, β) μέ τήν προσωπική μέριμνά τους γιά τήν ἀντιγραφή πολλῶν ἐξ αὐτῶν καί τή διάσωση κατ' αὐτόν τόν τρόπο τοῦ πολύτιμου περιεχομένου τους, γ) μέ τήν ἀνύστακτη φροντίδα πού ἐπεδείκνυαν γιά τήν ἀπόκτηση ἔντυπων βιβλίων γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης.

β) Κατά τόν 19^ο αἰῶνα δεσπάζει ἡ μορφή τοῦ Κωνστάντιου Β' (1804-1859), πού διέτελε καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης (1830-1834), ὁ ὁποῖος, μέ τή μόρφωσή του, τήν ἔντονη συγγραφική του δραστηριότητα, ἀλλά καί τή μέριμνα του γιά τόν ἐμπλουτισμό τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης, φανερόνεται προστάτης τῶν γραμμάτων πού ξεπέρανα τά ὅρια τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου καί καταξιώνεται ὡς πνευματικό ἀνάστημα γιά ὁλόκληρο τό ἑλληνικό Γένος.

γ) Ἡ συνολική ἐξέταση τῶν Σιναϊτῶν ἀρχιεπίσκοπων καθ' ὅλη τή διάρκεια καί τῶν δύο αἰῶνων μᾶς ἐπιτρέπει τήν ἐξαγωγή δύο ἀκόμη παρατηρήσεων:

Μέ τήν ἴδρυση καί τή λειτουργία σχολείων καί Σχολῶν σχετίζονται δύο φυσιογνωμίες ἱεραρχῶν πού ἐντάσσονται χρονικά στόν 19^ο αἰῶνα: οἱ Κωνστάντιος Β' (1804-

1859) και Κύριλλος Γ' ό Βυζάντιος (1859-1866). Στόν πρώτο όφείλεται ή έκ βάθρων ίδρυση δύο Σχολών στην Κπολη (της Άλληλοδιδασκτικής του Γένους Σχολής μέ έδρα τό Φανάρι και του Φιλολογικού τών Έλλήνων Έμπόρων Φροντιστηρίου). Ό δεύτερος προωθεϊτήν ίδρυση της Αμπετείου Σχολής, αλλά ένθαρρύνει και τή λειτουργία σχολείου έντός της κεντρικής Μονής του Σινά.

Όμως τό ένδιαφέρον τών Σιναϊτών ιεραρχών για τήν παιδεία δέν διαφαίνεται μόνο από τήν προσωπική καλλιέργεια, τή συγγραφική και τήν έκδοτική δραστηριότητα ή ακόμη και τή φροντίδα για τή μοναστηριακή Βιβλιοθήκη. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, οί Σιναϊτες άρχιεπίσκοποι και τών δύο αιώνων επέδειξαν ιδιαίτερο ζήλο και ένδιαφέρον και για τήν εκπαίδευση και τών Σιναϊτών μοναχών. Η μέριμνα για τή μόρφωση τών μοναχών της Μονής χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τίς φυσιογνωμίες του 18ου αιώνα Νικηφόρο Μαρθαλη και Κύριλλο Β' τόν Κρητα, οί όποιοι δέν δίσταζαν νά ένθάρρουνουν τούς μοναχούς τήν μετάβαση και τή διαμονή στις αξιολογότερες Σχολές της Άνατολικής Μεσογείου (ιδιαίτερα στην περίφημη, εκείνη τήν εποχή, Σχολή της Πάτμου). Η στάση αυτή χαρακτηρίζει όμως και τόν Καλλίστρατο του επόμενου αιώνα (τέλος του 19ου αι.), ό όποιος απέστειλε μοναχούς σέ κορυφαίες Σχολές της Κπόλεως. Είχε προσηγηθεϊ βεβαίως ό Κύριλλος ό Βυζάντιος, ό όποιος –όπως προαναφέρθηκε– αποτόλμησε τήν ίδρυση και τή λειτουργία σχολείου έντός της κεντρικής Ίερās Μονής για τήν καλλιέργεια τών άσκουμένων πατέρων.

2. Η έρευνα στις σωζόμενες πηγές μεταξύ τών Σιναϊτών μοναχών έντόπισε συνολικά 26 περίπου πρόσωπα τά όποια έλαβαν επιμελημένη μόρφωση κατά τή διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Εϊδικότερα:

α) Από τούς συγκεκριμένους Σιναϊτες οί 14 τοποθετοϋνται χρονικά κατά τόν 18ο αιώνα, ένω 11 έντάσσονται στόν επόμενο, 19ο αιώνα. Έπιπλέον, από αυτούς οί 9 μνημονεύονται και ως διδάσκαλοι και άλλοι 13 ως μαθητές. Βεβαίως, πολλοί έκ τών μαθητών ίσως στη συνέχεια διακόνησαν και ως διδάσκαλοι, όπως ασφαλώς και οί διδάσκαλοι κάποτε υπήρξαν και μαθητές.

β) Καθίσταται σαφής ή προτίμηση της Σχολής της Πάτμου στην επιλογή της αποστολής τών Σιναϊτών μοναχών μέ 8 μαθητές, από τούς όποιους οί 7 κατά τόν 18ο αιώνα. Η προτίμηση αυτή όφείλεται κυρίως στην άκμή της συγκεκριμένης Σχολής τή

συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και στην προσωπική γνωριμία και την επικοινωνία των διδασκάλων της μέ προσωπικότητες του Σινᾶ, ὅπως ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος Μαρθάλης καί ὁ Δικαῖος Ἡσαΐας. Παρομοίως παρατηρεῖται μιὰ προτίμηση στή Σχολή τῆς Χάλκης, εἰδικά στό τέλος τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα, μέ 3 μαθητές ἔναντι μεμονωμένων ἀποστολῶν στή Βλαχία, τήν Τρίπολη καί στίς Κυδωνιές ἀλλά καί στήν Πάτμο.

γ) Γιά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε (αἰῶνες 18ο καί 19ο), τό βασικό χαρακτηριστικό τῶν πεπαιδευμένων μοναχῶν εἶναι ὅτι οἱ περισσότεροι σπούδασαν ὄντας ἤδη μοναχοί. Οἱ Σιναῖτες μαθητές ἀποστέλλονταν κατόπιν προτροπῆς καί ἄδειας τῶν προϊσταμένων τους (ἀρχιεπίσκοπων καί γενικά τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως) μέ ταυτόχρονη παραλαβή καί τῶν ἀπαραίτητων ἐγχειριδίων ἀπό τή Βιβλιοθήκη. Ἡ ἀποστολή αὐτή τῶν μοναχῶν σέ Σχολές τῆς Ἀνατολικῆς Μεσόγειου, πολύ μακριά ἀπό τήν κεντρική Μονή (ἐάν ληφθοῦν μάλιστα ὑπ' ὄψιν τά μέσα μεταφορᾶς τῆς ἐποχῆς), διατρανώνει ἕνα βασικό χαρακτηριστικό πού χαρακτήριζε τόν Σιναῖτικό μοναχισμό καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς, τό ὅποιο συνίσταται στό ἀνοικτό ἐλεύθερο πνεῦμα καί στήν ἀγάπη γιά τήν παιδεία.

δ) Ἐνῶ ἡ Σχολή τῆς Πάτμου ἐπιλέγεται ὡς τόπος μαθητείας ἀπό τοὺς Σιναῖτες μαθητές, ἐντούτοις οἱ Σιναῖτες διδάσκαλοι προτιμοῦν ἄλλες ἐστίες ἐκπαιδεύσεως, ιδιαίτερα τοῦ νησιωτικοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως τίς Σχολές τῆς Ἰου, τῆς Σύμης, τῆς Ὑδρας, τῆς Χίου ἀλλά καί τῆς Κπόλεως (Χάλκης). Ἄδηλος ὅμως παραμένει ὁ τόπος διδασκαλικῆς διακονίας σέ τουλάχιστον 4 περιπτώσεις.

ε) Ἡ ἔρευνά μας ἀνέδειξε καί ἀρκετούς μοναχοὺς ὡς γραφεῖς καί ἀντιγραφεῖς χειρογράφων κωδίκων, ιδιαίτερα κατά τόν 18^ο αἰῶνα.

στ) Στούς ὑπό μελέτη αἰῶνες παρουσιάστηκαν σημαντικές προσωπικότητες λογίων μοναχῶν, οἱ ὅποιοι πολυμερῶς καί ποικιλοτρόπως συμμετέχουν, ἀγωνίζονται καί διαμορφώνουν τήν εξέλιξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων. Ἐξχωρίζουν ιδιαίτερος ὁ Ἰλαρίων, μετέπειτα μητροπολίτης Τυρνόβου καί ὁ Γερμανός Ἀφθονίδης.

ζ) Τελικῶς, ἀπό τήν ἔρευνα στίς πηγές διαπιστώνουμε ὅτι ἡ σχέση τῶν Σιναῖτῶν μοναχῶν μέ τήν παιδεία συνοψίζεται στοὺς ἀκόλουθους τρεῖς βασικούς ἄξονες:

- στήν ἀπόκτηση μόρφωσης,
- στή αξιοποίηση τῆς παιδείας ἐντός τῆς Μονῆς στό πλαίσιο τῆς ἀντιγραφῆς καί τῆς διάσωσης τοῦ πλούτου τῆς Βιβλιοθήκης,

- στην προς τὰ ἔξω προσφορά μέ πρωτότυπες συγγραφές καί μεταφράσεις κλασικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἔργων, καθὼς καί μέ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα.

3. α) Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν, δημοσιευμένων καί ἀνέκδοτων, μᾶς ἐπιτρέπει νά συσχετίσουμε τὴ Μονὴ Σινᾶ μέ μία σειρά ἐκπαιδευτικῶν πρωτοβουλιῶν οἱ ὁποῖες τοποθετοῦνται:

- Στόν χῶρο τῆς κυρίως Μονῆς**, μέ τό μουσικὸ κωδικογραφικὸ (καί βιβλιοδετικὸ) ἔργαστήρι (18 αἰ.) καί μέ σχολεῖο τῶν Γραμμάτων πού ἐμφανίζεται στίς πηγές στά μέσα τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα.
- Στόν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Αἰγύπτου**, μέ τὴν Ἀμπέτειο Σχολή στό Κάιρο κατά τό 1861 καί λίγο ἀργότερα στή Ραιθῶ –ἐντός τῆς Σιναϊτικῆς χερσονήσου δηλαδή–, ὅπου στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ἰδρύεται σχολεῖο ἀποκλειστικά ἀπό τὴ Μονὴ γιά τόν πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς. Παράλληλα, στίς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα (1910) καί γιά μία δεκαετία λειτουργεῖ καί Παρθεναγωγεῖο.
- Στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου**. Πρῶτα στόν Χάνδακα (Ἡράκλειο), μέ τὴν περιφνημὴ Σχολή Στοιχειώδους ἀλλά καί Ἀνωτέρας Παιδείας (ἤδη ἀπό τὰ μέσα τοῦ 16^{ου} αἰῶνα) τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ταυτοχρόνως μέ Σχολή Ζωγραφικῆς. Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς διακόπτεται μέ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση, γιά νά συνεχιστεῖ στό Σιναϊτικὸ Μετόχι τοῦ Ἁγίου Ματθαίου τόν ἐπόμενον αἰῶνα μέ τὴ μορφή σχολεῖου γιά τὴν ἐκμάθηση τοῦ Εὐαγγελίου στοὺς χριστιανόπαιδες. Τέλος, στήν Κπολη, καί στό Σιναϊτικὸ Μετόχι λειτουργεῖ γιά λίγα ἔτη Μουσικὴ Σχολή μαζί μέ τυπογραφεῖο.

β) Μέ βάση τόν ἐκπαιδευτικὸ χάρτη τῆς Μονῆς Σινᾶ διαπιστώνουμε τὰ ἑξῆς:

- Οἱ Σχολές ἰδρύνονται κυρίως ἐντός Σιναϊτικοῦ ἐδάφους, εἴτε τῆς κεντρικῆς Μονῆς εἴτε Μετοχιῶν αὐτῆς. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Ἀμπέτειος, ἂν καί αὐτὴ στεγάστηκε στήν ἀρχὴ τῆς λειτουργίας της στό Μετόχι τοῦ Καῖρου.
- Τὰ σχολεῖα ἰδρύνονται κυρίως μέ πρωτοβουλία Σιναϊτικῶν μορφῶν –κυρίως ἀρχιεπισκόπων ἀλλά καί λογίων μοναχῶν– καί ὑπάγονται στή Μονὴ Σινᾶ. Ἐξαίρεση καί πάλι ἀποτελεῖ ἡ Ἀμπέτειος Σχολή τοῦ Καῖρου, ἡ ὁποία διοικεῖται ἀπό Ἐφορεία, στήν ὁποία ὁ ἀρχιεπίσκοπος καί ἓνας Σιναϊτῆς τοποθετοῦνται ὡς πρόεδρος καί ὡς μέλος ἀντιστοίχως.

- iii. Ἡ ἐκπαίδευση ἀπευθύνεται τόσο στοὺς μοναχοὺς –ιδιαίτερα στὶς Σχολές τῆς κυρίως Μονῆς– ὅσο καὶ στοὺς πληθυσμοὺς τῶν εὐρύτερων περιοχῶν. Ἄξιο μνημονεύσεως τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ παιδεία παρέχεται πρὸς ὅλους ὅσοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἀποκτήσουν μόρφωση, ἀνεξαρτήτως γένους, φύλου καὶ θρησκευματος.
- iv. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω σχολεῖα μόνον ἡ Ἀμπέτειος συνεχίζει ὡς καὶ σήμερα τὴ λειτουργία της. Τῶν ὑπολοίπων ἡ λειτουργία διεκόπη, συνήθως βιαίως, μετὰ ἀπὸ συγκεκριμένα ἐξωτερικά γεγονότα, ὅπως ἡ τουρκικὴ κατάκτηση τῆς Κρήτης καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἢ ἀκόμη καὶ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς (περιπτώσεις Σχολῆς Χάνδακος καὶ Μουσικῆς Σχολῆς Κπόλεως καὶ Ραϊθοῦ ἀντιστοίχως). Τέλος, ἡ διάρκεια λειτουργίας σέ δύο περιπτώσεις παραμένει ἄγνωστη (στά σχολεῖα ἐντὸς τῆς Μονῆς).
- v. Σχετικῶς μὲ τὸ πλαίσιο ὀργάνωσης, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ πηγές μᾶς παρέχουν πλήρη εἰκόνα μόνον γιὰ τὴν Ἀμπέτειο Σχολή, ἢ ὁποῖα, μὲ τὴν ἄμεση Σιναΐτικὴ συμβολή, ἐξ ἄρχης ἤδη λειτουργεῖ βάσει πλήρως καταρτισμένου Κανονισμοῦ, πού ρυθμίζει ἀκόμη καὶ τίς λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας της. Σημαντικὰ στοιχεῖα συγκρότησης καὶ λειτουργίας ἔχουμε καὶ σχετικὰ μὲ τὰ Σχολεῖα τῆς Ραϊθοῦ.
- vi. Ἡ παρεχόμενη παιδεία δέν περιορίζεται μόνον στά Γράμματα, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὸν καλλιτεχνικὸ χῶρο, τόσο στὴ ζωγραφικὴ (Σχολὴ Χάνδακος) ὅσο καὶ στὴ μουσικὴ (Σχολεῖα Κπολης καὶ κυρίως Μονῆς). Παράλληλα ἐντὸς τῆς Μονῆς θεραπεύεται καὶ ἡ τέχνη τῆς βιβλιοδεσίας.
- vii. Τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκπαίδευσης ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα ὑψηλό, εἰδικά στὶς Σχολές τοῦ Χάνδακα καὶ τῆς Ἀμπετείου.

γ) Συνεπῶς ἡ ἐκπαιδευτικὴ μέριμνα τῆς Μονῆς Σινᾶ διακτινίζεται:

- i. στοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνας,
- ii. στὸν παροικιακὸ ἑλληνισμό τῆς Αἰγύπτου,
- iii. στοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς,
- iv. στὸν πληθυσμὸ γύρω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Μονή.

δ) Τέλος διαπιστώνεται ἔμμεση συμμετοχὴ τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στὴν προαγωγή τῆς παιδείας μὲ τὴν ἀνιδιοτελεῖ προσφορὰ κεκτημένων ἐδαφικῶν ἐκτάσεων της, προκειμένου νὰ ἀξιοποιηθοῦν γιὰ λόγους ἐκπαιδευτικούς.

4. Ἡ λεπτομερὴς μελέτη τῶν 16 ἀνέκδοτων Σιναϊτικῶν Μαθηματαρίων πού συγκροτοῦν τὴ Β' Σιναϊτικὴ συλλογὴ καὶ ἐντάσσονται χρονικὰ στὴν περίοδο 18^{ου} καὶ 19^{ου} αἰῶνα παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ σημειώσουμε συμπερασματικά ὅτι:

α) Τὸ περιεχόμενον τῶν 16 Μαθηματαρίων χαρακτηρίζεται ἀπὸ σημαντικὴ ποικιλία. Ἔτσι συναντᾶμε ἀσματικούς κανόνες, γνωμικούς στίχους, ρητά καὶ ἀποφθέγματα, Κάτοπτρα Ἡγεμόνων, ρητορικά καὶ ἐπιστολογραφικὰ ἔργα, δοκίμια, καθὼς καὶ μαθήματα Λογικῆς ἀλλὰ καὶ Μύθους τοῦ Αἰσώπου. Εἶναι αἰσθητὴ ὅμως ἡ ἀπουσία ἔργων δραματικῶν ἢ λυρικῶν ποιητῶν, καθὼς καὶ τῶν ὁμηρικῶν κειμένων. Ταυτόχρονα ἀπουσιάζουν σημαντικοὶ χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ὅπως οἱ Μέγας Ἀθανάσιος, Θεοδώρητος Κύρου καὶ Γρηγόριος Νύσσης.

β) Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Ἰ. Πατούσα χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα ἀπὸ τοὺς διδασκάλους ὡς πηγὴ ὅσον ἀφορᾷ στὰ ὑπὸ μελέτην Μαθηματάρια. Συγκεκριμένα, στὰ Σιναϊτικὰ Μαθηματάρια συμπεριλαμβάνονται πολλὰ κείμενα ἀπὸ τοὺς τρεῖς πρώτους τόμους, ὅπως ἐπιστολές ἀπὸ τὸν Α', πατερικά ἔργα ἀπὸ τὸν Β' καὶ ἔργα ἀρχαίων ρητόρων ἀπὸ τὸν Γ' τόμο.

γ) Τὰ κείμενα τῆς διδασκαλίας ἐπιλέγονταν κυρίως ἀπὸ τοὺς διδασκάλους καὶ προσφέρονταν στοὺς μαθητές συνήθως ὑπὸ μορφή ἐξηγήσεων. Ἄν καὶ δὲν προκύπτει ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς ἐνιαίου προγράμματος σπουδῶν, ἐντούτοις εἶναι προφανές ὅτι κάθε διδάσκαλος εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ διαμορφώνει ἕνα εἶδος τέτοιου προγράμματος, τὸ ὁποῖο μάλιστα σέ πολλές περιπτώσεις κληροδοτοῦσε στοὺς συνεχιστές του στὴν ἴδια ἢ καὶ σέ ἄλλη Σχολή. Ἔτσι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν Μαθηματαρίων, σέ ἀρκετές περιπτώσεις οἱ ἐξηγήσεις χρησιμοποιήθηκαν καὶ ἀπὸ ἄλλους μεταγενέστερους διδάσκοντες (ὅπως ἡ μέθοδος διδασκαλίας τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποία δίδαξε στὰ Γιάννενα ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς, χρησιμοποιήθηκε στὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου).

δ) Ἀπὸ τὰ 16 Μαθηματάρια τῆς Β' Σιναϊτικῆς συλλογῆς γνωρίζουμε τὴν προέλευση μόνον γιὰ τὰ ἕξι. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ 5 ἀπὸ τὰ 6 αὐτὰ Μαθηματάρια προέρχονται ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Πάτμου, ἐνῶ ἕνα πιθανολογεῖται ὅτι σχετίζεται μὲ τὴν αὐθεντικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου. Ὁ τόπος προλεύσεως ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἐπιλογῆς τῆς συγκεκριμένης Σχολῆς τῆς Πάτμου γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν Σιναϊτῶν μοναχῶν, ἰδιαίτερα κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα.

ε) Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται διαπιστώνουμε ὅτι:

Κατά τον 18 αιώνα κυριαρχεί η διδασκαλία του Αριστοτέλη (25,36%), ενώ σε δύο κώδικες περιέχονται οι επιστολές και άλλο έργο του Συνεσίου, ο οποίος τελικώς καταλαμβάνει περίπου τό 20% της έκτασης των διδασκόμενων κειμένων στον αιώνα. Αποκλειστικά σε ένα Μαθηματάριο περιέχονται τα έργα του Διονυσίου Αρεοπαγίτου (28%), τό μοναδικό άλλωστε από τό σύνολο των Μαθηματαρίων τό όποιο έχει μέχρι σήμερα μελετηθεί. Στην προτίμηση των διδασκάλων κατά τόν αιώνα αυτό ακολουθεί ό Γρηγόριος Θεολόγος (9%), καθώς και ή διδασκαλία άσματικων κανόνων (π. 8%). Τέλος, οι όμιλίες στό Εύαγγέλιο, τά γνωμικά των αρχαίων και ή «Χρηστοθήθεια» του Αντωνίου Βυζαντίου καταλαμβάνουν περίπου τό 3% των προτιμήσεων των διδασκάλων κατά τόν συγκεκριμένο αιώνα. Κατά προσέγγιση συνεπώς προκύπτει ότι στά Μαθηματάρια της Β' Σιναϊτικής συλλογής οι διδάσκοντες κατά τόν 18 αιώνα προτίμησαν κυρίως τούς χριστιανούς συγγραφείς (66,75%) σε σχέση με τούς κλασικούς (30% π.)

Κατά τον 19^ο αιώνα ή αναλογία μεταβάλλεται σημαντικά. Έτσι, τά κείμενα πού περιέχουν κλασικά έργα καταλαμβάνουν τό 55% του συνόλου των Μαθηματαρίων, ενώ τά αντίστοιχα χριστιανων συγγραφέων μόλις τό 16% της συνολικής έκτάσεως. Την ύπολοιπη έκταση καταλαμβάνει ένα επιστολάριο με έργα και χριστιανων αλλά και θύραθεν συγγραφέων (15%), καθώς και οι επιστολικοί τύποι του Θεοφίλου Κορυδαλλέως (14%). Αναλυτικότερα, τόν αιώνα αυτό εμφανίζονται έργα μεγάλων εκκλησιαστικων συγγραφέων, όπως οι Γρηγόριος Θεολόγος (π. 8%), Βασίλειος (4,82%) και Χρυσόστομος (1,5), ενώ παράλληλα διδάσκονται επιστολές του Πηλουσιώτου (1%) και ένα συγκεκριμένο έργο του Συνεσίου (1%). Από τούς θύραθεν, εκτός από τόν Πλάτωνα πού περιέχεται αποκλειστικά σε έναν κώδικα (23%), στην προτίμηση των διδασκάλων κυριαρχεί ό Πλούταρχος (11%), ενώ δέν παραλείπεται ό Ισοκράτης (6,3%) και οι Δημοσθένης και Λουκιανός (π. 4%). Τέλος συναντάμε Μύθους του Αίσωπου (π. 2%) και έργα των Θουκυδίδου (1,56%), Λιβανίου (1,3%), Ηροδότου (1,25%) και Ξενοφώντος (0,31%).

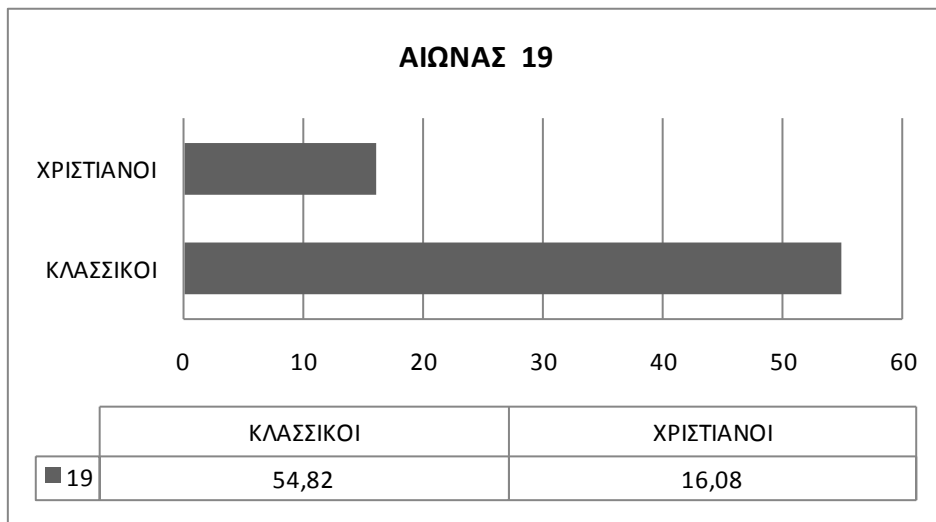
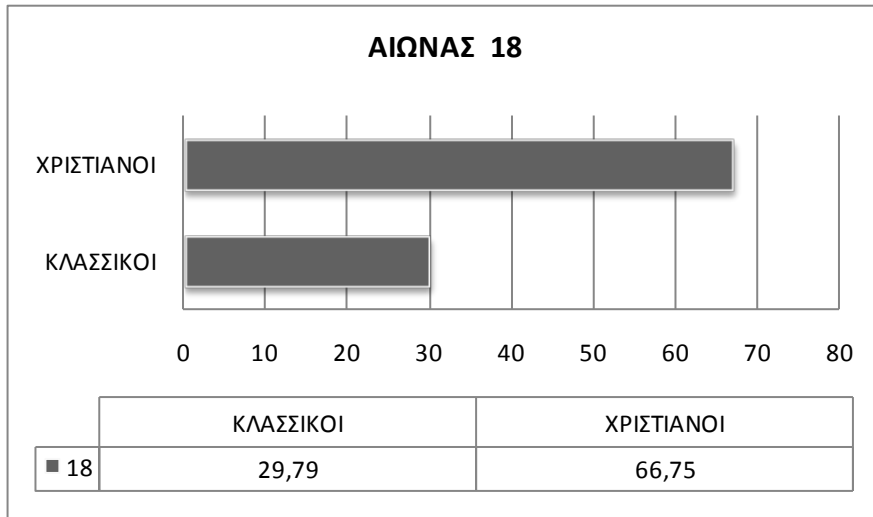
στ) Τά Μαθηματάρια πού βρίσκονται αποθησαυρισμένα στη Βιβλιοθήκη του Σινά στην πλειονότητά τους αποτελούσαν κτήμα των Σιναϊτών μοναχων, οι όποιοι έστάλησαν για σπουδές σε συγκεκριμένες Σχολές της εποχής εκείνης. Τό επίπεδο σπουδων πού προσδιορίζουν οι συγκεκριμένοι μαθητικοί κώδικες τοποθετείται στη μέση βαθμίδα, μεταξύ των κοινων γραμμάτων και των φιλοσοφικων και επιστημονικων μαθημάτων. Συνεπώς ή μελέτη των Μαθηματαρίων αποκαλύπτει τελικώς τό επίπεδο των σπουδων

των Σιναιτών μαθητών, τό όποιο αποδεικνύεται ιδιαίτέρως ύψηλό για τά δεδομένα τής έποχής.

ζ) Η μονολεκτική διδακτική μέθοδος χρησιμοποιείται άμιγώς για τή διδασκαλία των κειμένων συνολικά σέ όκτώ από τά 16 Μαθηματάρια τής Β' συλλογής (2158, 2160, 2181, 2183, 2220, 2225, 2233, 2270B) –καί μάλιστα ύπό τή μορφή τής μεταφράσεως- παραφράσεως ή τής έρμηνείας. Σέ άλλα δύο Μαθηματάρια ή μονολεκτική έξήγηση συνδυάζεται είτε μέ τήν έρωταπόκριση (Μ. 2179) είτε μέ τήν ψυχαγωγία (2295B). Αυτές οι δύο τελευταίες μέθοδοι συναντώνται άμιγώς σέ δύο Μαθηματάρια ή κάθε μία: ή μέν ψυχαγωγία στά Μ. 2174 καί Μ. 2271B, ένω ή έρωταπόκριση στά Μ. 2166 καί 2173. Τέλος, σέ δύο περιπτώσεις (Μ. 2162 καί Μ. 2182) ή διδακτική μέθοδος πού χρησιμοποιήθηκε δέν καθίσταται δυνατόν νά προσδιοριστεί μέ ακρίβεια.

Κατακλείοντας θά θέλαμε νά τονίσουμε ότι ή Ίερά Μονή Σινά, άν καί γεωγραφικά απομονωμένη στόν χώρο τής Σιναιτικής χερσονήσου-έρήμου, όχι μόνον δέν ήταν απούσα από τήν εκπαιδευτική κίνηση καί προσπάθεια τήν ύπό εξέταση έποχή, αλλά συμμετείχε ένεργά στή διαμόρφωση, τήν καλλιέργεια καί τήν προώθηση τής παιδείας. Έτσι, α) διέδιδε δημιουργικά τά εκπαιδευτικά ιδεώδη τής έποχής μέ τή συμμετοχή των μοναχών της στά διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα, β) επέδειξε θεμελειώδες καί συνεχές ένδιαφέρον στήν ανάπτυξη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τά όποια λειτουργούσαν στό πλαίσιο τής δικαιοδοσίας της καί γ) συνέβαλε καθοριστικά στή διάσωση του εκπαιδευτικού θησαυρου στή Βιβλιοθήκη της. Ένός πολιτιστικού θησαυρου, ό όποιος διαφυλάχθηκε καί ταυτόχρονα συντηρήθηκε μέ κάθε δυνατή προσπάθεια καί μέ μοναδικό σκοπό τήν κληροδότησή του στίς έπόμενες γενεές.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΣΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΤΩΝ ΙΗ ΚΑΙ ΙΘ ΑΙΩΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 49 (1): Τουρκία-Κωνσταντινούπολις, 1833-1879.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἀμπετειακά.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1, Ἐπιστολαί: Κύριλλος Βυζάντιος.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 1: Ραῖθῶ, 1861-1910.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 2: Ραῖθῶ, 1882-1929.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 5: Ραῖθῶ, 1880-1891.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 7: Ραῖθῶ, 1898-1901.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος ὑπ. ἀριθμ. 9: Ραῖθῶ, 1906-1910.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερ. 14/27 Σεπτεμβρίου 1900.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμβόλαιο μέ ἡμερ. 10 Νοεμβρίου 1926.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερ. 30 Ἰουνίου 1919.

Αρχεῖον Ἱ. Μονῆς Σινᾶ, Φάκελος χ. ἀρ., ἀνεκδ. συμφωνητικό μέ ἡμερ. 3 Νοεμβρίου 1918.

Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Ἀνάλυσις Κωδίκων Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ. Ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ*, [ἐπιμέλεια-παρουσίαση ὑπό ἀρχιμ. Δ(ημητρίου) Σ(ιναΐτου)], ἀνεκδ. ἐργασία.

Β) ΠΗΓΕΣ

Bayer Bathja, *Cheklis of the Manuscripts in the Library of the Monastery of St. Catherine in Sinai*. The jewish National and University Library. (For internal distribution only), Jerusalem, September 1968.

- Benesevic V., *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum Qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur*. Tomus I. [Codices Manuscripti notabiliores bibliothecae Monasterii Sinaitici ejusque Metochi Cahirenesis ab archimandrita Porphyrio (Uspenski) descripti], St. Retersburg 1911 (Hildesheim 1965).
- Benesevic V., *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum Qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur*, τόμ. III, μέρος I, Codices numeris 1224-2150 signati, Petropoli 1917 (Hildesheim 1965).
- Benesevic V., *Monumenta Sinaitica archaeologica et palaeographica. Fasciculus I. praefationem editoris, bibliographiam sinaiticam, explicationem tabularum continens*, Petropoli 1925.
- Clark Kenneth, *Checklist of Manuscripts in the St. Catherine's Monastery, Mount Sinai*. Microfilmed for the Library of Congress 1950, Washington 1952.
- Kamil Murad, *Catalogue of all Manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai*. A' (Arabic), Cairo 1952. B' (English), Wiesbaden 1970.
- Αμμωνίου Μοναχοῦ, «Διήγησις περί τῶν ἀνααιρεθέντων ὑπό τῶν βαρβάρων ἁγίων πατέρων ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει καί ἐν τῇ Ραϊθουῦ», *Τό Μαρτυρολόγιον τοῦ Σινᾷ*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾷ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 194-235.
- Αριστοκλέους Θεοδώρου Μ., *Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπό Σιναιίου ἀοιδίμου Πατριάρχου Κπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία καί συγγραφαί ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικάί καί φιλολογικάί, καί τινες ἐπιστολαί τοῦ αὐτοῦ μετά παραρτήματος, ἀδεία καί ἐγκρίσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866*.
- Βιβλίον περιέχον τήν ἀκολουθίαν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τό τε προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾷ μετά τῶν πέριξ καί πάντων τῶν ἐν αὐτῷ καί περί αὐτό, τήν τε τάξιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναστηρίου καί τούς ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦδε ἀρχιεπισκοπήσαντας καί ἐγκώμιόν τε εἰς τό Σινᾷ ὄρος καί περί τῶν ἐρημιτῶν Ἀράβων. Τυπωθέν παρά τῷ πανοσιωτάτῳ Ἁγίῳ Καθηγουμένῳ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου*

κύρ Νικηφόρου Σιναΐτου Κρητός Μαρθάλη τοῦ Γλυκῆ, ἐπιμελεία καί διορθώσει Μαρίου Πιερίου τοῦ ἐν Κερκύρας, Ἐνετίσι αψζζ'.

Γενναδίου Δέβρων, Λόγος εἰς τόν ἐν μακαρία τῇ λήξει ἀοιδίμον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριον Κύριον Κωνσάντιον τόν Α' τόν ἀπό Σιναίου....., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1859.

Γερμανοῦ Αφθονίδου (ἀρχιμανδρίτου), Ἀπάντησις πρὸς τὰ ὑπομνήματα [...] τὰ παρουσιασθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Νέγρη, ἀντιπροσώπου τῶν Ἠνωμένων Ἡγεμονιῶν, τῇ Θεθνεῖ περὶ τῶν προκειμένων Μοναστηρίων Ἐπιτροπῆ....., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1865 (Ἑλλην. καί Γαλλ.).

Γλυκᾶ Νικηφόρου, Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τόν Κωνσάντιον τόν ἀπό Σιναίου, Κωνσταντινούπολις 1859.

Δελικάνη Καλλινίκου, Τά ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου [...] ἔγγραφα [...] πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί Κύπρου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904.

Ἐσωτερικός Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς (2 Νοεμβρίου 1862).

Θεμελιώδης Κανονισμός τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς, Ἐν Καῖρω 1915.

Καλλίφρονος Β. Δ., «Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἱερῷ Ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τῶν ἱερῶν ὀστέων τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ ἀπό Σιναίου ὑπὸ τοῦ τότε Δευτερεύοντος τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντίνου Γαζῆ.....», Συλλογὴ Ἐκκλησιαστικῶν Λόγων ἐκφωνηθέντων ὑπὸ Ἱεραρχῶν καὶ Ἱεροκηρύκων.....τόμος Β', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1886, σ. 185-189.

Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου Α., Τά μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789). [Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ]. Ἐκδίδοντος Ἀρχ. Γερμανοῦ Αφθονίδου Σιναΐτου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870.

Κυρίλλου Γ' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), Ὑπόμνημα περὶ τῶν αἰτίων τῆς διαταράξεως τῶν καθεστώτων ἐν τῷ Μοναστηρίῳ καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων καταστάσεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.

Κωνσταντίου (ἀρχιεπ. Σινᾶ), Κωνσταντινιάς παλαιά τε καὶ νεωτέρα, ἤτοι Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως [...], Ἐν Βενετίᾳ παρὰ Πάνω Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων...1820.

Κωνσταντίου (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Κωνσταντινιάς Παλαιά τε καί Νεωτέρα...*, Κάιρο 2010, (φωτ. ἀνατ.).

Νικολοπούλου-Γ. Σκαρβέλη Αγγ., *Μαθηματάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων κατά τήν Τουρκοκρατία*, (διδ. διατριβή), Ἀθήναι 1994.

Πατούσα Ἰω., *Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καί φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δέ τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καί ἐνδοξοτάτῳ κόμητι, φιλοσοφίας τε καί ἱατρικῆς διδασκάλῳ ἐξοχωτάτῳ κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Πετρουλίῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν...*, τόμ. 1-4, Βενετία 1710.

Ράλλη Γ. Α., – Ποτλῆ Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καί Τερῶν Κανόνων*, τόμ. 1-6, Ἀθήνα 1852-1859.

Σιναϊτῶν (ὑπό), *Ἀρχιεπισκοπικός βίος τοῦ πρώην ἁγίου Σιναίου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου καί πρώτη ἀπάντησις εἰς τό ὑπόμνημα αὐτοῦ*, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1867.

Γ) ΜΕΛΕΤΕΣ

«Ἡ ἐν Καῖρῳ Ἀμπέτειος Σχολή καί τό τελευταίως ἐν ὀνόματι αὐτῆς δημιουργηθέν σκάνδαλον», *Κράτος*, φ. 453 (27 Αὐγ. 1906).

«Ἡ ἐν Καῖρῳ Ἀμπέτειος σχολή», *Νέα Ἥμερα*, φ. 1657 (2/15 Σεπτ. 1896).

Ἐφημ. *Καῖρον*, φ. 326 (24/5 Ἰουνίου 1879).

Α(Βούρη) Σ(πύρου) Ν., «Τζάννες Ἐμμανουήλ», *ΘΗΕ* 11 (1967), στ. 744.

Ἀβδάλη Ἀθανασίας Κ., *Ἡ «Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική» τοῦ Ἰωάννη Πατούσα*, (διδ. διατριβή), ἐκδ. Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα MCMLXXXIV.

Αγγέλου Α., «Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας στίς ὑπόδουλες Ἑλληνικές χῶρες», *ΙΕΕ Γ'* (1974), σ. 366-367.

Αγγέλου Α., «Ἡ Παιδεία στήν Κρήτη καί στά Ἐπτάνησα», *ΙΕΕ Γ'* (1974), σ. 377-379.

Αγγέλου Α., «Ἡ Ἐκπαίδευση», *ΙΕΕ ΙΑ'* (1975), σ. 306-328.

Αγγέλου Α., *Πλάτωνος τύχαι* (ή λόγια παράδοση στήν Τουρκοκρατία), Ἀθήνα 1963.

Ἀμάντου Κ., «Ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ ἐν Ἀραβία», *ΗΜΕ* (1927), σ. 145-167.

Ἀμάντου Κ., «Ἡ Ἀμπέτειος Σχολή τοῦ Καῖρου», *ΗΜΕ* (1928), σ. 67-77.

- Αμάντου Κ., *Συναϊτικά μνημεία ανέκδοτα*, Έν Αθήναις 1928.
- Αμάντου Κ., *Σύντομος Ιστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, [Παράρτημα τοῦ περ. «Ἑλληνικά», Ἔκδοσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 1953.
- Αμάντου Κ., *Τά γράμματα εἰς τήν Χίον κατά τήν Τουρκοκρατίαν 1566-1822 (σχολεῖα καί λόγιοι)*, Αθήναι MCMLXXVI.
- Ανδρουτσοπούλου Χ.Π., *Ἱστορική περιγραφή τοῦ ἱεροῦ καί Θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ*, Έν Πάτραις χ.χ.
- Ανωνύμου, «Ἡ περί τῆς ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς μέριμνα», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 2 (1881), σ. 47-48.
- Ανωνύμου, «Συμπληρωματικά Βιογραφικά Σημειώσεις Γρηγορίου τοῦ Στ'», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 2 (1881), σ. 75-77.
- Ανωνύμου, «Βιβλία πωλούμενα ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τυπογραφίῳ», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 15 (1891-1892), σ. 16β.
- Ανωνύμου, «Γερμανός Ἀφθονίδης», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 19 (1895-1896), σ. 75-77.
- Ανωνύμου, «Υψηλοτέρα Φιλολογία», *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, (φ. 15.11.1811), σ. 391.
- Ανωνύμου, «Μελέτιος Πηγᾶς», *Πανδώρα* 9 (1858), σ. 254-261.
- Ἀραβαντινοῦ Παναγιώτου, *Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλησιν*, ἐκδ. Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1986.
- Ἀρβανιτάκη Γ. Λ., *Γερμανός Ἀφθονίδης [Συναϊτής] ὁ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν λογίων*, Αθήναι 1929.
- Ἀργυρίου Ἀστερίου, «Ἡ πρόσληψη τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπό τόν τουρκοκρατούμενο Ὄρθόδοξο κόσμον», *Σύναξη* 115 (2010), σ. 23-36
- Βακαλοπούλου Ἀπ. Ε., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. 2, 3, Θεσσαλονίκη 1968, 1976.
- Βακαλοπούλου Ἀπ. Ε., «Ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεύς καί οἱ ἀπαρχές τῆς Φιλοσοφικῆς Διανοήσεως καί Παιδείας στίς ἑλληνικές χῶρες (1613-1670)», *ΙΕΕ Γ'* (2000), σ. 380-381.
- Βελουδῆ Γεωργίου, *Τό Ἑλληνικόν Τυπογραφεῖον τῶν Γλυκῆδων στή Βενετία (1670-1854)*, Αθήνα 1987.
- Βενδότη Γ., *Προσθήκη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Μελετίου*, Βιέννη 1795.
- Βεργώτη Γ. Θ., *Ἡ ἐκπαίδευση εἰς τήν Σύμην, Ἱστορική ἔκθεσις ἀπό τοῦ 1765 μέχρις σήμερον*, Ρόδος 1968.

- Γεδεών Μ(ανουήλ). Ι., «Καλλίστρατος Σιναΐτης», *ΜΕΕ* ΙΓ' χ.χ., σ. 583.
- Γεδεών Μ. Ι., *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ακαδημίας*, Κωνσταντινούπολη 1833.
- Γεδεών Μ. Ι., «Σχολεῖα καὶ βιβλία τὸν ΙΖ' αἰῶνα», *Ἐκκλ. Αλ.*, 12 (1888), σ. 303-306.
- Γεδεών Μ. Ι., «Ἡ Πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους Ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη», *Ἐκκλ. Αλ.*, 13 (1888-1889), σ. 298-304.
- Γεδεών Μ. Ι., «Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Λουκάρεως», *Ἐκκλ. Αλ.* 13 (1888-889), σ. 131-133.
- Γεδεών Μ. Ι., «Τὰ Ἀρχαιότερα Ἐνοριακὰ Σχολεῖα», *Ἐκκλ. Αλ.* 14 (1890), σ. 210-213.
- Γεδεών Μ(ανουήλ). Ι., «Σχολεῖα μέσου αἰῶνος...», *Ἐκκλ. Αλ.* 26 (1902), σ. 201-203.
- Γεδεών Μ(ανουήλ). Ι., «Βιβλία ἄξια σπουδῆς», [Περί Κοσμᾶ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου], *Ἐκκλ. Αλ.* 29 (1905), σ. 380-382.
- Γεδεών Μ. Ι., *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις 1890.
- Γεδεών Μ. Ι., «Ἐκκλησίαι Βυζαντιναὶ Ἐξακριβούμεναι...», *Ἐκκλ. Αλ.*, 24 (1900), σ. 34-38.
- Γεδεών Μ. Ι., *Ἐκκλησίαι Βυζαντιναὶ ἔξακριβωμέναι*, Κωνσταντινούπολις 1900.
- Γεδεών Μ. Ι., *Πατριαρχικαὶ ἔφημερίδες, ἤτοι εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας 1500-1912*, Ἀθήναι 1936.
- Γεδεών Μ. Ι., *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων (1453-1913)*, τόμ. Α' & Β', Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 2010.
- Γεδεών Μ. Ι., *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα Α', Γρηγορίου Ε' 9 Διάδοχοι*, ἐκδ. Γεωργίου Ἰω. Βασιλείου, Ἀθήνησι 1922.
- Γεδεών Μ. Ι., *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία 1458-1638*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1876.
- Γιαλουράκη Μανώλη, *Ἡ Αἴγυπτος τῶν Ἑλλήνων*, ἐκδ. Μητρόπολις, Ἀθήνα, χ.χ.
- Γιαννακοπούλου Κ. Η., *Βυζαντινὴ Ἀνατολὴ καὶ Λατινικὴ Δύση*, Ἀθήνα 1966.
- Γιαννικοπούλου Α. Β., *Ἡ Ἐκπαίδευση κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα 1983.
- Γιαννικοπούλου Α. Β., *Ἡ ἐκπαίδευση στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. 6. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαίδευσης*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1994.
- Γιαννικοπούλου Α. Β., *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαίδευσης: Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1992.
- Γκίκα Ἰγνατίου, «Ἡ Ακαδημία τῶν Κυδωνιῶν», *www. Aegean.gr/agios-therapontas/magazine/apostoli/issue/54*].

- Γκίνη Δ. – Μέξα Β., «Κρίτωνος Στοχασμοί», *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', χ.τ.χ., σ. 147-155.
- Γκίνη Δημητρίου Σ., *Τά ανώνυμα έργα τοῦ Κοραῆ*, Ἀθήναι 1948.
- Γλυκέος Νικολάου, «Ἐγκώμιον εἰς τό ἅγιον καί Θεοβάδιστον Ὅρος τό Σίναιον, τοῦ μακαριωτάτου Πάπα καί Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Γερασίμου», *Περιγραφή Ἱερᾶ τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ*, Ἐν Βενετία 1817.
- Γρηγοριάδου Περικλέους, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ κατά τήν τοπογραφικήν, Ἱστορικήν καί Διοικητικήν αὐτῆς ἔποψιν*, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1875.
- Γρηγοριάδου Περικλέους, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὄρους Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1978.
- Γρηγορίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Σύντομος Ἱστορία τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ», *Πανηγυρικός Τόμος ἐπί τῇ 1400 Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, ἐπιμ. Γερασίμου Κονιδάρη, Ἐν Ἀθήναις 1971.
- Γριτσοπούλου Τ., «Ἡ Κιβωτός τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», *Ἀθηνᾶ* 70 (1968), σ. 240-242.
- Γριτσοπούλου Τάσου Ἀθ., «Γερμανός Ἀθφονίδης», *ΘΗΕ* 3 (1963), στ. 511-513.
- Γριτσοπούλου Τάσου Ἀθ., «Χειρόγραφα τῆς μονῆς Βουλκάνου», *Πελοποννησιακά* 5 (1962), σ. 301-302.
- Δαμιανοῦ (ἀρχεπ. Σινᾶ), «Προλογικός Χαιρετισμός», *Κωνσταντινιάς Παλαιά τε καί Νεωτέρα*, Κάιρο 2010, (φωτ. ἀνατ.), σ. vii.
- Δεληκάρη Ἀγγελικῆς, *Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Δελιγιάννη Γ., «Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολαί. ΣΤ'. Κωνσταντίῳ Σιναίου», *Θεολογία* Δ' (1926), σ. 205-207.
- Δημαρᾶ Κ., «Τό σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *ΙΕΕ* ΙΑ' (1975), σ. 328-359.
- Δημαρᾶ Κ., *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1968.
- Δημητρακοπούλου Ἄνδρ. Κ., *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἥτοι περί τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατά Λατίνων καί περί τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν*, Ἐν Λειψία 1872.
- Δημητριάδη Γ., «Ὁ πρόην Σιναίου Κύριλλος. Νεκρολογία», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 2 (1881), σ. 227-228.
- Δημητρίου Σιναΐτου (μοναχοῦ), *Προσφορά τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ στήν Ἐκπαιδευτική Δραστηριότητα τῆς Περιοχῆς τῶν Σερρῶν*, [Ἀνάτυπο ἀπό τό περ. *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982), σ. 252-253].

- Δήμιτσα Μαργαρίτας, *Ιστορία τῆς Ἀλεξανδρείας*, Ἐν Ἀθήναις 1885.
- Ἐλεοπούλου Νικηφόρου Ζ., *Ἡ Βιβλιοθήκη καί τό βιβλιογραφικό ἐργαστήριον τῆς Μονῆς Στουδίου*, Ἀθῆναι 1967, σ. 19-21.
- Εὐαγγελίδου Τρύφωνος Ἐ., *Ἡ Παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικά Σχολεῖα ἀπό τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, τόμ. Α' & Β', Ἐν Ἀθήναις 1936.
- Εὐαγγελίδου Τρύφωνος, «Σχολεῖα Κρήτης», *Μύσων* 1 (1932), σ. 14.
- Ζάχου Ἀγαμέμνονος, *Τό Ὅρος Σινᾶ καί ἡ Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης* (μετά 52 πρωτοτύπων εἰκόνων), Ἐν Ἀθήναις 1937.
- Ζερλέντου Περικλέους, *Ἱστορικαί ἔρευναι περί τὰς Ἐκκλησίας τῶν Νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης*, τόμ. Α', Ἐν Ἐρμουπόλει 1913, σ. 195 & 257.
- Ζήση-Μπουλάκη Χριστίνας, *Ἰλαρίων Σιναΐτης μητροπολίτης Τυρνόβου. Ἡ ζωή καί τό ἔργον αὐτοῦ*, (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983.
- Ἡλία Ἀθανασίου Γ., *Τά Μετόχια τοῦ Παναγίου Τάφου καί τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ στήν Ελλάδα (1830-1888)*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2003.
- Ἡλιοῦ Φιλίππου, «Οἱ ἀριθμημένες ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου (1807-1820)», *Συλλέκτης* 34 (1978), σ. 6-7.
- Καζανάκη Μ. «Ἐκκλησιαστική Εὐλογητική στό Χάνδακα», *Θησαυρίσματα* 11-12 (1974-1975), σ. 270-271.
- Καλοκύρη Κωνστ. Δ., «Δαμασκηνός Μιχαήλ», *ΘΗΕ* 4 (1964), στ. 908-913.
- Κάτσικα Χρήστου – Θεριανοῦ Κωνστ., *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Ἐκπαίδευσης ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους μέχρι τό 2004*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2004.
- Κουκυλίδη Κλεόπα Μ., – Φωκυλίδη Ἰω., *Ἀρχαῖα λατινικά, ἑλληνικά, ρωσσικά καί γαλλικά τινά ὁδοιπορικά ἢ προσκνητάρια τῆς Ἁγίας Γῆς συλλεγένητα καί μεταφρασθέντα*, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1912.
- Κοντογιάννη Σπυρίδωνος Δ., *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στό Σινᾶ*, Ἀθῆναι 2002.
- Κοντογιάννη Σπυρίδωνος Δ., *Τό Σιναΐτικόν Ζήτημα (ΙΣΤ- ΙΘ αἰ.)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, 1987. [Παράρτημα τοῦ περ. *Νέα Σιών*, τόμος ΟΘ' (1987)].

- Κοντογιάννη Σπυρίδωνος Δημ., *Παισίου Ἐπισκόπου Παραμυθίας: Περιγραφή τοῦ Ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, ἐκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Ἀθῆναι 1978.
- Κούμα Κ. Μ., «Παιδαγωγία. Περί Παιδείας καί σχολείων», *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, (φ. 15.9.1819), σ. 730-748.
- Κούρκουλα Κωνσταντίνου, *Ἡ θεωρία τοῦ Κηρύγματος κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆναι 1957.
- Κουρούση Σταύρου Ι., «Φιλόθεος ὁ Κόκκινος», *ΘΗΕ* 11 (1967) στ. 1119-1126.
- Κύρου Ἀχ., *Οἱ Ἕλληνες τῆς Αναγεννήσεως καί ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος*, Ἀθῆναι 1938.
- Κωνσταντινίδου Ἰω. Χ., «Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 884.
- Κωνσταντινίδου Ἰω. Χ., «Κωνστάντιος ὁ Α' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (6.7.1830-18.8.1834), ὁ ἀπό Σιναίου», *ΘΗΕ* 8 (1966), στ. 47-49.
- Κωνσταντίνου Γεωργίου Ν., *Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπεδίου, χ.χ.
- Λάμπρου Σπ., «Κατάλοιπα μὴ καταγραφέντα [περὶ Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ], *Νέος Ἑλληνομνήμων Ζ'* (1910), σ. 26-48.
- Λάμπρου Σπ., «Ἐπιστολή Κωνσταντίου τοῦ Σιναίου», [ἐκ τῶν καταλοίπων, ἐπιμελεία Κ. Δυοβουνιώτου], *Νέος Ἑλληνομνήμων ΙΕ'* (1921), σ. 132-136.
- Λέφα Χ., *Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως*, ἐκδ. Ο.Ε.Σ.Β, Ἀθήνα 1924.
- Μαλανδράκη Μ., *Ἡ Πατριὰς Σχολή*, Ἐν Ἀθήναις 1911.
- Μανιατοπούλου Γρηγ. (ἀρχιμ.), *Περιληπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, Κάιρον 1966.
- Μαστροκώστα-Ζέλιου Ἐρατώ, *Ἡ Παιδεία κατά τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Μέγα Ἀ., *Ἱστορία τοῦ Γλωσσικοῦ Ζητήματος*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1927.
- Μεταλληνοῦ Γεωργίου Δ., *Τουρκοκρατία, οἱ Ἕλληνες στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989.
- Μιχαηλίδου Μ. Γ., *Σύντομος Ἱστορία τοῦ Ἀμπετειακοῦ ζητήματος*, τεῦχος 1, Κάιρον 1919 καί τεῦχος 2, Κάιρον 1920.
- Μοσχονᾶ Θεοδώρου Δ., *Μέριμνα τοῦ Ἑλληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, *Συντεχνίαι- Ἀδελφᾶτα-Ἑσνάφια*, Ἀλεξάνδρεια 1949.

- Μπακούρου Β. Κ., *Οί φιλολογικές-διδασκτικές μέθοδοι κατά την περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Οί θέσεις τῶν ἀριστοτελικῶν λογίων καί οί ἐνστάσεις τῶν διαφωτιστῶν*, ἐκδ. Πρόσωπον, Ἀθήνα 2008.
- Μπαλαγεώργου Δημητρίου Κ. – Κρητικῶ Φλώρας Ν., *Τά χειρόγραφα βυζαντινῆς Μουσικῆς Σινᾶ*, τόμ. Α', Ἀθήνα 2008.
- Μπαλαγεώργου Δημητρίου Κ., *Αναγραφή Νέων Στοιχείων καί Μαρτυριῶν ἀπό τήν Α' Φάση καταλογογραφῆσεως τῶν Συναϊτικῶν Μουσικῶν Χειρογράφων*, [Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Παρνασσός Ν' (2008), σ. 183-198], Ἀθήνα 2008.
- Μπολανάκη Ἰωάννου, *Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Παιδεία στή Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1999.
- Μπουζάκη Σήφη, *Νεοελληνική Ἐκπαίδευση (1821-1998)*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2006.
- Μπουμπουλίδου Φ. Κ., *Παλαιογραφικά ἔρευναί ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Ἀθήνα 1964.
- Μυριανθοπούλου Κ. Ἰ., «Πατριαρχικά ἐπιστολαί πρὸς τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου Χρῦσανθον καί Σινᾶ Κωνστάντιον [Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς], *Κυπριακαί Σπουδαί* 16 (1952), σ. 25-37.
- Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1980.
- Νικολοπούλου Γ. – Σκαρβέλη Ἀγγ., «Δανεισμός βιβλίων σέ Σιναῖτες Μοναχούς», (Ἀνάτυπον), *Ἐπετηρίς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. Θ' (1995-1996), σ. 311-318.
- Νικολοπούλου Παναγιώτου, «Ἰ. Μ. Σινᾶ, χῶρος ἀσκήσεως καί ἀποστολῆς πνευματικῆς», *Συναϊτικά Ἀνάλεκτα*, τόμ. Α', ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήνα 2002, σ. 209-218.
- Νικολοπούλου Παναγιώτου, «Ἡ Βιβλιοθήκη», *Σινᾶ, οἱ Θεσαυροί τῆς Μονῆς*, (ἐποπτ. Κ. Μανάφη), ἐκδ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1990, σ. 349-356.
- Ντιγκμπασάνη Δημητρίου (ἱερομ. Σιναῖτου), *Ἡ Συναϊτικὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθήνα 1993, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Θεολογία, τόμ. ΞΓ' [1992], τεύχ. Γ', σ. 555-583, τεύχ. Δ', σ. 826-847· τόμ. ΞΔ' [1993], τεύχ. Α'-Β', σ. 255-282).
- Ξανθοῦδιδη Στεφάνου, *Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτη*, Ἀθήνα 1939.
- Οἰλίτου Ἀθανασίου Γ., *Ὁ Ἑλληνισμός καί ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος. Ἱστορία τοῦ Αἰγυπτιώτου Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ 1798 ἕως 1927*, τόμ. Α', Ἀλεξάνδρεια – Ἀθήνα 1928.

- [Παϊσίου, ἐπισκόπου Παραμυθίας], *Πρόχειρος Περιγραφή τοῦ ἁγίου καί Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ δι' ὁμοιοκατάληκτων, πολιτικῶν στίχων*, Νῦν Πρῶτον τύποις Ἐκδοθέντων εἰς κοινήν ὠφέλειαν, ἐν ἐτήσιον ἀψογ' 1773, παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de Superiori.
- Παλιούρα Ἀθ., *Ἱερά Μονή Σινᾶ*, ἐκδ. Ἱεράς Μονῆς Σινᾶ 1985.
- Παλιούρα Ἀθ., «Παραγωγή, χρήση καί διακίνηση τῶν εἰκόνων στήν Κρήτη τόν 16ο καί 17ο αἰῶνα», *Πεπραγμένα 6^ο Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Χανιά 1990*, σ. 405-417.
- Παναγιωτάκη Ν., «Ἡ παιδεία κατά τή Βενετοκρατία», *Κρήτη: Ἱστορία καί Πολιτισμός*, τόμ. Β', Κρήτη 1988, σ. 163-195.
- Πανοπούλου Ἀγγελικῆς, «Συντροφικές καί ναυλώσεις πλοίων στό Χάνδακα (1635-1661)», *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Χανιά 1990*, σ. 419-427.
- Παντελάκη Ἑμμ. Γ., *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ* (μετά 20 εἰκόνων), Ἐν Αθήναις 1939.
- Π(αντελάκη) Ἑ. Γ., «Κύριλλος Σιναίου ὁ Β'», *ΜΕΕ* τόμ. ΙΕ', χ.χ σ. 490.
- Π(αντελάκη) Ἑ. Γ., «Ἀφθονίδης Γερμανός», *ΘΧΕ Β'* (1937), στ. 244-246.
- Π(αντελάκη) Ἑ. Γ., «Σινᾶ Ραιῖθου Ἀρχιεπισκοπή», *ΜΕΕ* τόμ. ΚΑ', χ.χ σ. 856 (γ).
- Παντελάκη Ἑμμ. «Τό Σινᾶ καί ἡ Κρήτη», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, 1 (1938), σ. 165-185.
- Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου (ἀρχιεπ. Αθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935*.
- Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, «Περί τοῦ Κλαυδιουπόλεως [Σιναίου-Κπόλεως-Ἀλεξανδρείας] Κοσμᾶ, *Νέα Σιών Β'* (1905), σ. 895-899.
- Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, «Ἀλεξανδρινά σημειώματα: Σαμουήλ Καπασούλη ἐπιστολαί. Κοσμᾶ Β' ἐπιστολή τῷ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθω. Ἐγκύκλιος ἐπιστολή. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων πρᾶξις ἐπί χειροτονία τοῦ Κοσμᾶ εἰς ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου. Ἐπιστολή Σιλβέστρου Ἀντιοχείας πρὸς Κοσμᾶν Β' Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος Θ'* (1912), σ. 49-57, 212-221, 324-330.
- Παπάζογλου Γεωργίου, *Ἰωσήφ Φιλαργῆς ἢ Φιλάγγριος*, (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1978.

- Παπαμιχαλοπούλου Κωνσταντίνου Ν., *Η Μονή του Ὁρους Σινᾶ*, (ἐπιστασία Γρηγορίου Παπαμιχαήλ), 1932.
- Παρανίκα Μ., *Σχεδιάσμα περί τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων ἀπό τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.
- Παρανίκα Μ., *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, ἐκ τῶν πηγῶν συνταχθεῖσα*, Ἐν Ἀθήναις 1885.
- Π(ασχάλη) Κ. Χ(αραλαμπίδη), «Κλότζας Γεώργιος», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 697.
- Πατρινέλη Χ., «Ἀπό τὴν Ἄλωση ὡς τίς ἀπαρχές τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῆς παιδείας», *ΙΕΕ* I' (1974), σ. 367-377.
- Πατρινέλη Χ., «Κοῦτες συλλέκται χειρογράφων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως», *Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1968, σ.202-206.
- Πατρινέλη Χ., «Κοινωνικό καὶ Παιδευτικό Ἔργο τῆς Ἐκκλησίας», *ΙΕΕ* ΙΑ' (1975), σ.128-130.
- Πατρινέλη Χ., *Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1474-1820)*, Θεσσαλονίκη 1981.
- Πελοπίδου Παναγιώτου Γ., *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς (συνταχθέν μὲν παρά Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτου)*, Τεργέστη 1832.
- Πιμπλή Νικ. Β., «Ἡ ἐν Κρήτῃ στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις», *Κρητικὴ Ἑστία* 55 (1955), σ. 11-16.
- Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Συναϊτικὸς Κῆπος*, Τεργέστη 1911.
- Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), *Συναϊτικὸς Συνέκδημος*, Ἐν Ἀθήναις 1925.
- Πορφυρίου Β' (ἀρχιεπ. Σινᾶ), «Ἀπομνημονεύματα», *Πανηγυρικὸς Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, (ἐπιμ. Γεράσιμου Κονιδάρη), Ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 407-453.
- Προκοπίου, *Περὶ κτισμάτων*, ἔκδ. J. Hanry, Procopii Caesariensis opera omnia III, τόμ. 2, Lipsiae 1913.
- Ρενιέρη Μάρκου, *Κύριλλος Λούκαρις ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης*, Ἀθήναι 1859.
- Σάθα Κ. Ν., *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872.

- Σάθα Κων., *Βιογραφικόν σχεδιάσμα περί τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594)*, Ἐν Ἀθήναις 1870.
- Σάθα Κωνσταντίνου Ν., *Νεοελληνική Φιλολογία, ἤτοι Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Ἀυτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἐν Ἀθήναις 1868.
- Σαρήγιαννη Μαρίνου – Σπυροπούλου Γιάννη, «Τό Ὄθωμανικό Ἀρχεῖο τοῦ Σιναΐτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης (1573-1849)», *Σιναΐτικά Μετόχια σέ Κρήτη καί Κύπρο*, ἐκδ. Ἰδρύματος Ὅρους Σινᾶ, χ.χ., σ.71-98.
- Σκαρλατίνη Π., «Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς», *Πανελλήνιον Ἱστορικόν Ἡμερολόγιον*, Κάιρον 1927.
- Σουλόγιαννη Εὐθυμίου Θ., *Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα τοῦ Καΐρου*, Ἀθήνα 2001.
- Σουλόγιαννη Ἐ. Θ., *Οἱ Ἑλληνικές Κοινότητες (στήν Αἴγυπτο)*, ἐκδ. Συνδέσμου Αἰγυπτιωτῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 1984.
- Σπυριδάκη Γεωργίου, «Γεράσιμος Βλάχος Μητροπολίτης Φιλαδελφείας (1605-1685)», *Κρητική ἐστία* 5 (1949), σ. 7-8.
- Σπυριδάκη Γεωργίου, «Νεκταρίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀνέκδοτα», *Νέα Σιών Γ'* (1906), σ. 266-280, 636-646.
- Στάθη Γρηγορίου Θ., «Τό Σινᾶ καί τά Μουσικά Σιναΐτικά Χειρόγραφα», *Σιναΐτικά Ἀνάλεκτα*, ἐκδ. Ἰδρύματος Ὅρους Σινᾶ, Ἀθήνα 2002, σ. 145-164
- Στάικου Κωνσταντίνου Σπ., *Βιβλιοθήκη. Ἀπό τήν Ἀρχαιότητα ἕως τήν Ἀναγέννηση καί Σημαντικές Οὐμανιστικές καί Μοναστηριακές Βιβλιοθήκες (3000 π.Χ.-1600 μ.Χ.)*, Ἀθήνα 1996.
- Σφυρόερα Βασ., «Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρήτης (1765;-1838) καί αἱ δύο ἐπιστολαί του περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἁγίων Γραφῶν», *Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Ἀθηνῶν Κ'* (1969-1970), σ. 225-310.
- Ταρνανίδη Ἰωάννη Χ., «Τό θεοβάδιστο ὄρος Σινᾶ καί ἡ Ἱερά Μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης», *Ἱερά Προσκυνηματα Προπύργια τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἑλληνική Ἐθνική Γραμμὴ Σταυρος Πανουσόπουλος, χ.χ.
- Τατάκη Β. Ν., *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρήτης (1606-1685)*, Βενετία 1973.

- Τατάκη Βασιλείου, «Βυζάντιον», *ΘΗΕ* 3 (1963), σ.1104-1115.
- Τζιράκη Νικολ., «Σινᾶ Μονή», *ΘΗΕ* 11 (1967), σ. 168-181.
- Τ(ζιράκη) Ν(ικολ.) Έ., «Σκουῖφος Φιλόθεος», *ΘΗΕ* 11 (1967), στ. 233-234.
- Τσάμη Δ. Γ., – Κατσάνη Κ.Α., *Τό μαρτυρολόγιον τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1989.
- Τσάμη Δ. *Τό Γεροντικό τοῦ Σινᾶ*, ἐκδ. Ἰ. Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1991.
- Τσαμπῆ Γ. Ξ., *Ἡ Παιδεία εἰς τό Βυζάντιο*, Μυτιλήνη 1963.
- Τσελικά Αγαμέμνονα, «Ἐγγραφα ἀπό τή μονή τῶν Ἁγίων Πάντων Πατρῶν ἀναφερόμενα στίς σχέσεις της μέ τή Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ (1755-1845)», *Πελοποννησιακά* 11 (1975), σ. 34, 55 καί 60 (ἔγγραφα 25 & 28).
- Τσιρπανλή Ζαχαρία, «Τό Ἑλληνικό Κολλέγιο τῆς Ρώμης καί οἱ μαθητές του (1576-1700), *Ἀνάλεκτο* 32 (1980), σ. 255 καί 258-259.
- Τσουλκανάκη Ναυκρατίου (ἀρχιμ.), *Νικηφόρος Μαρθάλης ὁ Γλυκύς, ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἁγίου καί θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1978 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Κληρονομίας*, τόμ. Γ', τεύχ. Α', 1978, σ. 121-152].
- Τυπάλδου Κωνστ. (μητροπ. Σταυρουπόλεως), *Ὁ ἐπικήδειος εἰς Κωνσταντίον τόν ἀπό Σιναίου*, Κωνσταντινούπολις 1859.
- Τωμαδάκη Ν. Β., «Κοῖτες ἀρχιερεῖς λησμονηθέντες: α) Ἐμμανουήλ Δέκαρχος-Ἐφραὶμ Σάρδεων β) Σιναίου Νικηφόρος Μαρθάλης», *ΕΕΒΣ* ΛΕ' (1966-1967), σ. 376-378.
- Υφαντῆ Νικολάου Θ., *Ἡ Ἑλληνική Παιδεία στή Βόρειο Ἥπειρο κατά τήν Περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καί τά Νεώτερα Χρόνια*, Ἰωάννινα 2006.
- Φειδᾶ Βλασίου Ι., «Ἡ Παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας», *Κοινωνία* 2, ἔτ. ΚΣΤ', (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1983), σ. 125-137.
- Φειδᾶ Βλασίου Ι., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* τόμ. Α', Ἀθήναι 31997.
- Φορόπουλου Ν., «Ἰλαρίων ὁ Σιναΐτης», *ΘΗΕ* 6 (1965), στ. 870-871.
- Φορόπουλου Ν., «Ὁ διδάσκαλος τῆς Πατριάρχης Δανιήλ Κεραμεύς καί τά ἔργα αὐτοῦ», *ΕΕΒΣ* 33 (1964), σ. 279-298.
- Φορόπουλου Νικ. Α., «Καλλίστρατος, ὁ Σιναΐτης. Μητροπολίτης Λιβύης», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 266.

- Φορόπουλου Νικ. Λ., «Κοσμάς Β', Πατριάρχης Αλεξανδρείας», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 892-893.
- Φορόπουλου Νικ. Λ., «Κύριλλος Α' ό Κρής, Αρχιεπίσκοπος Σινᾶ καί Ραϊθου (1759-1790)», *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 1197-1198.
- Φορόπουλου Νικ. Λ., «Κύριλλος Β' ό Στρεικίδης, ό Βυζάντιος, Αρχιεπίσκοπος Σινᾶ καί Ραϊθου (1859-1867), *ΘΗΕ* 7 (1965), στ. 1207-1208.
- Φορόπουλου Νικ. Λ., «Νεκτάριος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων (25 Ἰανουαρίου/9 Ἀπριλίου 1661-Ἰανουάριος 1669), *ΘΗΕ* 9 (1966), στ. 396-397.
- Φορόπουλου Νικ. Λ., «Μελέτιος ό Α' ό Πηγᾶς», *ΘΗΕ* 8 (1966), στ. 950-956.
- Φραγκούλη Αργινῆς, *Η Σιναϊτική Σχολή τῆς Αγίας Αϊκατερίνης στό Χάνδακα*, έκδ. Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήναι 1998.
- Φυρίππη Ἐμμανουήλ, *Εὐρωπαϊκή επίδραση στήν Ἑλληνική Ἐκπαιδευτική πολιτική κατά τόν 19ο αἰώνα*, (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1997.
- Φυσεντζίδου Ν., *Υπόμνημα πρός τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν, τήν Α.Θ.Μ. τόν πατριάρχην Αλεξανδρείας καί τούς Ἑλληνας νομοδιδασκάλους καί ἐπιστήμονας ἐπί τῆς Ἀμπετείου Σχολῆς καί τῶν κατ' αὐτήν*, Ἐν Καϊρω 1906.
- Χ(αμουδοπούλου) Μ(ηνᾶ) Δ., «Περί τοῦ Πρώτου ἐν Ἀνατολή Τυπογραφείου», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 1 (1880-1881), σ. 37-38.
- Χ(αμουδοπούλου) Μ(ηνᾶ) Δ., «Δημοτική ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκπαίδευσις», *Ἐκκλ. Ἀλ.* 1 (1880-1881), σ. 126β-127α.
- Χατζηαντωνίου Γ. Α., *Κύριλλος Λούκαρις*, Ἀθήνα 1954.
- Χατζηφώτη Ἰ. Μ., *Τό χρονικό τῆς Σχολῆς Αγίας Μαρίνας Σύμης (1765-1821)*, Ἀθήναι 1966.
- Χατζηφώτη Ἰ. Μ., *Αλεξάνδρεια, οἱ δύο αἰῶνες τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ 19ος-20ος αἰών*, έκδ. Publications, χ.χ.
- Ψιλάκη Β., *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα 1970.

Δ) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Clark J., «Hilarion of Tornovo in the light of Historical Criticism», *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Eyrropeenns*, τόμ. iv, Sofia 1968, σ. 269-278.
- Embirikos Alex, *La Renaissance Cretoise XVI, XVII Sieles*, Paris 1960.

- Flaminius Cornelius, *Creta sacra*, I-II, Venetiis 1755.
- Fortescue Adrian, *The Orthodox Eastern Church*, London 1920.
- Galavaris G., «Sinaitic Manuscripts in the time of the Arabs», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, IB' (1981), (ἀνάτυπον), Ἀθήνα 1986.
- Galavaris G., «Illuminated Manuscripts», *Sinai, Treasures of the monastery of Saint Catuerine*, Athens 1990, p. 311-326.
- Grossmann Peter, *Ἡ ἀρχαία πόλις Φαράν* (ἀρχαιολογικός ὁδηγός), ἐκδ. Ἰδρύματος Ὁρσους Σινᾶ καί Γυν. Ἡσυχαστηρίου Φαράν, Ἀθῆναι 2002.
- Helladius A., *Status Praesens Graecae Ecclesiae*, Altdndfrod 1714.
- Hunger Herbert, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, (μτφρ. Λ. Γ. Μπενάκη, Ἰ. Β. Ἀναστασίου, Γ. Χ. Μακροῆ), τόμ. Α', Ἀθήνα 2¹991.
- Kennedy George, *Ἱστορία τῆς κλασικῆς ρητορικῆς, ἀρχαίας ἐλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς*, (μτφρ. Ν. Νικολούδη), Ἀθήνα 2000.
- Legrand E., *Bibliographie Hellenique*, XVIIIe siecle, τόμ. 1, Paris 1918.
- Legrand Emile, *Bibliographie Hellenique*, τόμ. 2, Paris 1928.
- Losky A., *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Ἀγ. Τσοπανάκη), χ.τ.χ.
- Neroulos Jakovaky Rizo, *Ancien premier ministre des Hospodars grecs de valachie, Cours de Litterature greque monterne*, Γενεύη 1827.
- Rabino M.H. L., «Le Monastere De Sainte Catherine (Mont Sinai), Souvenirs Epigraphiques Des Anciens Pelerins», *Bulletin De La Societe Royale De Reographie D' Egypte*, (ἀνάτυπο), τόμ. XIX, Κάιρον 1935, σ. 21-126.
- Runciman Steven, *Ἡ τελευταία Βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1980.
- Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitane*, ἐκδ. Delehaye 1902.
- Tea Eva, «Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630», *Χριστιανικὴ Κρήτη Β'* (1914), σ. 260.

Ε) ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

<http://pandektis.ekt.gr/handle/123456789/163803> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 12/3/2010).